949.8 T.1. Istorie România

Redactor: MARIA STANCIU

Tehnoredactori: OFELIA COȘMAN, DIANA TATU

ISBN 973–8240–67–0

FLORIN CONSTANTINIU

O ISTORIE SINCERĂ A POPORULUI ROMÂN

ediția a III-a
revăzută și adăugită

UNIVERS ENCICLOPEDIC
BUCUREȘTI, 2002

INV. 51.300
MITROPOLIA MOLDOVEI ŞI BUCOVINEI
BIBLIOTECA ECUMENICĂ
"DUMITRU STANILOAE"
COTA: II 22.678

© Toate drepturile pentru această ediție aparțin
Editurii Univers Enciclopedic

CUPRINS

PREFAȚĂ LA EDIȚIA A III-A 13
PREFAȚĂ LA EDIȚIA A II-A 15
PREFAȚĂ LA EDIȚIA I 19

PARTEA I
ISTORIA VECHE

Capitolul 1 DE LA ANTROPOGENEZĂ LA ETNOGENEZĂ 25
Puțină geoistorie și geopolitică 25
Zori de umanitate și civilizație 27
„Marea stăpânire" 33
Cucerirea Daciei de către romani 36
Retragerea aureliană 43
Obștea sătească 46
Autohtoni și migratori 48
Răspândirea creștinismului 50
Desăvârșirea etnogenezei românilor 52

PARTEA a II-a
ISTORIA MEDIEVALĂ

Capitolul 1 CONSTITUIREA STATELOR FEUDALE ROMÂNEȘTI 59
Cnezate și voievodate 59
Oamenii pământului și nomazii turanici 61
Voievodatul Transilvaniei 65
Cele „două libertăți românești" 69
Feudalismul românesc 77

Capitolul 2 ÎN LUPTĂ CU SEMILUNA 82
Conflictul asimetric 82
Rovine: o bătălie hotărâtoare 88
Făcătorul de sultani 90

Ctitor de țară 92
Vremuri tulburi 94
Apărătorul Belgradului 96
Dracula 99
Moldova la apogeu: Ștefan cel Mare 102
În „Casa păcii" 109
O povară de nesuportat 112
Un continuator al basileilor și un prinț renascentist 114
„Groaznic" și „viteaz" 121
Întâiul unificator al românilor 123
Cultura sub oblăduirea domnilor 136

Capitolul 3 ȚĂRILE ROMÂNE ȘI „DESCREȘTEREA" PUTERII OTOMANE 139
Statutul politic al Țărilor române în secolul al XVII-lea 140
Transilvania, promotoare a unității spațiului românesc 143
Două formule politice ale Porții 145
Reacția antigrecească 146
Două domnii strălucite 147
Consolidarea relațiilor între Țările române 148
Pe urmele lui Mihai Viteazul 150
Regimul nobiliar: deziderat și realitate 151
Experimentul protofanariot 154
Sub zidurile Vienei și după... 155
Transilvania sub stăpânirea habsburgică 156
„Unirea" cu Roma 158
Negocieri cu Viena 162
Ajunul epocii fanariote 164
Sensibilitatea barocă în cultură și artă 166

Capitolul 4 ABSOLUTISMUL LUMINAT 172
Politica de reformă a fanarioților 172
Problema orientală și Țările române 178
Un mare luptător pentru drepturile românilor transilvăneni 180
Răscoala lui Horea (1784) 181
Supplex Libellus Valachorum 182
Cultura în epoca fanariotă și a luminilor 183

PARTEA a III-a
ISTORIA MODERNĂ

Capitolul 1 FRĂMÂNTĂRI SOCIAL-POLITICE 189
„Mersul revoluției" în societatea românească 189
Tudor din Vladimiri 190
„Ado banii!" 197
Un eveniment capital 200
Prima constituție în vigoare 202
Domniile regulamentare 207
Revoluțiile pașoptiste 209

Capitolul 2 UNIREA ȘI DOMNUL EI 217
Reformele lui Cuza Vodă 219

Capitolul 3 „DOMNUL STRĂIN" DEVINE SUVERAN ROMÂN 224
Preludiile independenței 227
Independența și o cooperare cu echivocuri 228
De la alianță la confruntare 230

Capitolul 4 INAUGURALUL UMBRIT 234
O viață politică anostă 238
Un „război fulger" 241

Capitolul 5 PĂMÂNTURI ROMÂNEȘTI SUB STĂPÂNIRE STRĂINĂ 244
Oprimare și rezistență 244
În țara fagilor 248
Sub apăsarea țaristă 251

Capitolul 6 „ROMÂNIA MARE" 255
Neutralitatea 255
O succesiune de înfrângeri 260
Reînvierea militară 265
O pace draconică 267
O geană de lumină 268
Bucovina redobândită 273
Alba Iulia: un vis devine realitate 276
Din nou în primejdie 283
La Budapesta 285
Lupta diplomatică de la Paris 288

PARTEA a IV-a
ISTORIA CONTEMPORANĂ

Capitolul 1 ROMÂNIA FELIX? 297
Un nou spectru politic 304
Generalul harismatic 310
Adevărata față a democrației 312
„Guvernarea peste partide" 319

„Garda, Căpitanul și Arhanghelul din cer" 321
„Homo regius": Gh. Tătărescu 323
Spre dictatura regelui 327
În căutarea securității 330
Suveranul dictator 336

Capitolul 2 ROMÂNIA ȘI CEL DE AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL 344
Nori amenințători 344
Amputările teritoriale din vara anului 1940 348
Plecarea regelui-*playboy* 357
Rivalitatea dintre guvern și Garda de Fier 361
Regimul Antonescu 369
Românii în cel de al doilea război mondial 372
Dincolo de Nistru: da sau nu? 379
Prea mici pentru un război atât de mare 383
La Volga și în Caucaz 386
Începutul desprinderii de Berlin 394
Organizarea opoziției 402
23 August 1944: schimbarea de regim 407
„Acordul de procentaj" 416
Instaurarea regimului comunist în România 426

Capitolul 3 ROMÂNIA ÎN SFERA DE HEGEMONIE SOVIETICĂ 435
O operație de cosmetică politică 436
Conferința de pace de la Paris 437
Alegerile trucate din noiembrie 1946 440
Lupte în PCR 443
Noua fază a comunizării 449
Rezistența anticomunistă 452
Competiția pentru grația lui Stalin 454
Distanțarea de Moscova 456
Seismul ungar 458
Victoria definitivă a lui Dej 463
Disputa cu Moscova 466

Capitolul 4 O MONARHIE COMUNISTĂ: ROMÂNIA SUB CEAUȘESCU 475
His finest hour 478
Minirevoluția culturală 483
Vraja se destramă 489
Semnele crizei 494
Criză și reforme 497
Furtuna se apropie 501
Căderea 505
A fost în decembrie '89 o revoluție? 508
BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ 517
INDICE DE NUME PROPRII 535

Cea mai veche mențiune
la Herodot. Relatând cam
sciților (cel mai probabil
deosebire de alte neamu
decizie considerată de
forțe, și cu consecințe
ei sunt cei mai vite
că „geții se cred
care, după moa
acest zeu geții
prin tragere
vârfuri că
gistrează
apoi li
„duce
mă
pe

furi vândute în orașele grecești,
tate sau tranzitate prin spațiul

loniștii greci au fost, în
minând asperitățile și
aduceau o civilizație
fost reciproce, este
lonii spre interiorul

trul căreia erau
sti. Fondarea
biectul unei
rui locui-
erbatis.
mamă,
stfel,
lui
p

„Dacă răul din mi.
tine, mă voi sforța să întun
gălbeaza ei.“

Emil Cioran către Mircea
lucrarea sa, *Dimensiu*

„Eu cred că noi românii nu prea avem de ce stărui acuma numa și numa în letteratura finissima, à l'acqua di rose; *câteva picături de pelin pot, cu savoarea lor mai aspră, face oarecare bine cititorilor noștri după atâta și atâta dulcețărie."*

I.L. Caragiale

„Dacă răul din mine va fi o dată atât de lucid pe cât a fost binele în tine, mă voi sforța să întunec puțin icoana Mioriței, *să vorbesc și de gălbeaza ei."*

Emil Cioran către Mircea Vulcănescu, care îi trimisese lucrarea sa, *Dimensiunea românească a existenței*

PREFAȚĂ la ediția a III-a

Orice nouă ediție la o carte de istorie pune pe autor într-o situație contradictorie: pe de o parte, satisfacția că necesitatea ei pe piața de carte este dovada interesului publicului cititor; pe de altă parte, teama că așteptările acestuia ar putea fi înșelate de scrierea sa.

Istoria, ca orice știință, este într-o permanentă reînnoire: apar surse noi, se formulează noi interpretări. Simpla parcurgere — pentru a da un singur exemplu — a inventarului fondului CC al PCR – Cancelarie de la Arhivele Naționale ale României relevă bogăția documentară și, implicit, abundența informațiilor privind istoria perioadei comuniste. Investigația doar a acestui fond și valorificarea lui solicită munca a numeroși istorici. Arhivelor din țară li se adaugă cele din străinătate, în primul rând cele din Rusia, care cuprind izvoare indispensabile cunoașterii istoriei contemporane a României, îndeosebi a perioadei postbelice.

„Explozia bibliografică" a devenit o realitate atât de obișnuită încât evocarea ei apare ca un clișeu. Bibliografia istorică, mai ales, peste hotare, sporește rapid și în proporții masive. Precaritatea mijloacelor materiale de care dispun instituțiile cultural-științifice și istoricii din țara noastră face foarte anevoioasă ținerea la curent cu cele mai noi rezultate ale cercetării istorice.

Este greu, așadar, ca astăzi, aici, în România, o lucrare de istorie să poată prezenta corect și complet stadiul actual al anchetei istorice. Faptul este valabil și pentru noua ediție a *Istoriei sincere*.

Acestor dificultăți li se adaugă absența climatului necesar unor dezbateri fecunde între specialiștii români. Comunitatea istoriografică este profund divizată din alte rațiuni decât cele pur științifice. Imixtiunile și constrângerile de ordin politic se fac din nou simțite. În ianuarie 1990, am avut credința că de atunci înainte se va putea susține liber orice punct de vedere, cu condiția — evident — a onestității intelectuale și a documentației de rigoare. Din nefericire, nu s-a întâmplat așa. „Corectitudinea politică", poliția de opinie au reluat practici ale vechii cenzuri comuniste: aceeași vigilență în detectarea „ereziilor", aceeași intoleranță față de ceea ce se abate de la canoanele lui

political corectness. Atmosfera „vânătorii de vrăjitoare" este arhinocivă pentru studiul istoriei.

Și totuși, peste toate obstacolele întâlnite, cercetătorul trecutului are datoria de a-și face acea meserie, care, de la Herodot încoace, a conservat amintirea celor petrecute. În ultimă instanță, așa cum spunea Eric Hobsbawm, rostul istoricilor este „să țină minte ceea ce uită alții".

AUTORUL

PREFAȚĂ la ediția a II-a

Prima ediție a *Istoriei sincere a poporului român* a fost primită cu un larg evantai de opinii, care au mers de la recenzii și aprecieri elogioase (Gheorghe Buzatu, Paul Cernovodeanu, Paul Goma, George Pruteanu), trecând, apoi, prin asocierea, mai mult sau mai puțin echilibrată dintre laudă și critică (Z. Ornea) până la cele mai severe judecăți: Adolf Armbruster s-a declarat, pe cale particulară, „decepționat" după citirea volumului, iar dl Dan Amedeu Lăzărescu — care mă consideră încă „un tânăr istoric, nu lipsit de talent, dar fără obiectivitate" — a văzut în evaluarea dată de mine domniei lui Cuza, în comparație cu cea a lui Carol I, o „monstruozitate absolută, pe care n-a îndrăznit [-o] nici cel mai încăpățânat rollerian, academician sau nu"; și titlul cărții i s-a părut Domniei Sale „catastrofal"!

Spre deosebire de scriitor, care — cred eu — nu are ce polemiza cu criticii, oricât de nedrepte i s-ar părea opiniile lor, istoricul trebuie — în principiu — să-și apere punctele de vedere. O voi face pe cale indirectă menținând, în paginile noii ediții, acele interpretări, contestate de unii critici, pe care le socotesc a fi corecte, nuanțându-le însă pe cele prea categorice și — poate de aceea — respinse.

După apariția primei ediții, multă lume a fost surprinsă de titlu. Într-o librărie (mi s-a povestit), un cumpărător s-a arătat indignat: „Bine, domnule, dar ăsta vrea să spună că Iorga nu a fost sincer?"

Am explicat în prefața la prima ediție ce m-a determinat să adopt și să adaptez titlul cărții lui Charles Seignobos, *Histoire sincère de la nation française* și nu mai revin asupra acestor explicații. Vreau să stărui, însă, asupra unei probleme, care mi se pare că nu este înțeleasă corect de o însemnată parte a publicului cititor.

Încă din secolul al XVII-lea, cronicarii noștri (îndeosebi Miron Costin și Constantin Cantacuzino) și-au asumat misiunea de a combate informațiile și interpretările greșite sau răuvoitoare la adresa românilor, întâlnite în scrierile unor istorici străini, și de a sădi în conștiința românilor mândria unei origini nobile: cea romană. „Caută-te dară acum cetitoriule — scrie

Miron Costin — ca într-o oglindă și te privește de unde ești, lepădându-de la tine toate celelalte basne, câte unii au însemnatu de tine, din neștiință rătăciți, alții din zavistie, care din lume întru neamuri n-au lipsitu niciodată, alții din buiguite scripturi și deșarte."

Această percepție a funcției combativ-educative a istoriei a fost continuată și amplificată de Școala Ardeleană, în condițiile specifice ale luptei pentru emancipare națională a românilor transilvăneni, iar, mai târziu, lupta pentru înfăptuirea unității naționale și — după realizarea ei — pentru apărarea României Mari a perpetuat acest „militantism" istoriografic, dezvoltat — dar și denaturat — în perioada „comunismului național".

S-a ajuns astfel la o mentalitate de cetate asediată: orice abatere de la canoanele statornicite ale istoriografiei românești (vulgata, cum e la modă astăzi) — continuitate, unitate etc. — a fost privită ca un atac, dacă venea din exterior, ca o trădare dacă se manifesta în interior.

Consecințele acestei mentalități au fost negative: ea a blocat, în multe privințe, discuția obiectivă a unui șir de probleme ale istoriei naționale și a inculcat în conștiința colectivă a națiunii reprezentări greșite ca, de pildă, ideea că o continuitate de locuire într-un anumit spațiu conferă, prin ea însăși, anumite calități poporului care a cunoscut-o în istoria sa. Faptul că „De 2000 de ani suntem aici" (lozincă din timpul lui Antonescu, preluată și „sporită" — 2050 și 2500 de ani — în „epoca" lui Ceaușescu!) nu ne face nici mai „viteji", nici mai „drepți", nici mai buni, nici mai deștepți decât alte popoare care au străbătut mari spații — de mii și mii de kilometri — în istoria lor.

Cred că, astăzi, mai însemnată pentru noi, ca istorici și ca popor, nu este moștenirea cronicarilor sau a Școlii Ardelene — adică lupta cu „basnele" răuvoitoare sau cu contestatarii continuității daco-romane la nord de Dunăre — ci moștenirea lui Dimitrie Cantemir și a lui Dumitru Drăghicescu, a celor care, cu iubire adevărată pentru neamul lor, au știut a-i arăta defectele, nu pentru a-l înjosi, ci pentru a-l tămădui. Sinceritatea istoriei mele a venit din situarea în descendența orientării Cantemir–Drăghicescu, pentru că — nu voi înceta să o repet — istoricul, dacă vrea să fie de folos poporului său, trebuie să-i ofere o imagine exactă a trecutului său: de cele bune să se mândrească, de cele rele să se ferească!

Fac o mărturisire: am scris O *istorie sinceră*... fără nici un plan prestabilit: narația a „curs" — dacă pot spune astfel — de la sine, iar cuvintele au venit, adesea, năvalnic sub condei, pentru că eram nerăbdător, văzând rostogolirea societății noastre, care justifica teribila formulă a lui Cioran, „România — spațiul ratării", să-mi fac datoria de istoric — așa cum

o înțelegeam și o înțeleg eu —, adică de a rosti adevărurile dureroase, dar necesare, despre trecutul nostru. În atâtea cazuri, păcatele de azi sunt păcatele de ieri, repetate, agravate, tocmai pentru că au fost ascunse, iar istoricii — de teamă că li se va reproșa lipsa de patriotism — au preferat să tacă.

În febra redactării și, apoi, a corecturilor am sărit sau, respectiv, nu le-am mai observat, greșeli și scăpări. Pentru cine mă cunoaște cât sufăr pentru ele, știe că m-au îndurerat profund. Consolarea — dacă poate fi, în astfel de situații — vine de la exemple ilustre, alături de care, evident, nu îndrăznesc să mă așez: erorile lui N. Iorga, semnalate în recenzia lui C. C. Giurescu la lucrarea *Istoria românilor și a civilizației lor* și cele ale lui C. C. Giurescu, enumerate de astă dată de N. Iorga în recenzia la primul volum al *Istoriei românilor*. Dar, după opinia mea, observațiile cele mai de substanță despre cum poate greși un istoric le-a dat N. Iorga în lecția de deschidere de la Universitatea din București (noiembrie 1935) intitulată „Adevăr și greșală în scrierea istoriei". Printre altele, el amintește de un profesor de la Paris căruia i se părea că „necontenit merge un demon al greșelii, care o să-l facă să spună un neadevăr". Era și motivul numărului redus de studii publicate. Într-o zi, a venit la curs și a început să citească un text, până atunci, spunea el, publicat greșit și căruia el îi dăduse o ediție corectă: „foarte mulțumit — povestește Iorga — a început să ne cetească textul său. Într-un anume moment însă el a rămas pe loc; am crezut că i-a venit rău: scăpase un rând întreg și era iremediabil, căci cartea se tipărise, se distribuise, era acum în mâna tuturor. Cu greu a avut curajul să ducă lecția până la sfârșit".

Aș fi bucuros să existe un exorcist capabil să izgonească din mine „demonul greșelilor", care m-a însoțit, oricât am vrut să mă feresc de el, la fiecare lucrare. Mă tem că și acum se ascunde în paginile acestei cărți.

O sinteză de istorie națională, realizată de o singură persoană reprezintă un pariu riscant. Nici acum nu știu dacă l-am câștigat sau l-am pierdut. Ceea ce știu cu certitudine sunt propriile limite. Sunt în situația alergătorului de cursă lungă, care își cunoaște, după încercare, posibilitățile. După această experiență, încep să cred și eu că epoca întreprinderilor științifice de tipul lucrării de față este încheiată. Față de diversificarea direcțiilor de cercetare — de la istoria prețurilor la istoria mentalităților — și de fluxul masiv de informație și, mai ales, bibliografic este greu pentru un singur om să se țină la curent cu cele mai noi rezultate ale investigațiilor. Or, o sinteză trebuie să reflecte întotdeauna stadiul actual al cercetărilor. Mă îndoiesc că aș fi reușit s-o fac.

Și de astă dată am de adresat mulțumiri: acum, celor ce m-au ajutat la realizarea celei de a doua ediții a cărții *O istorie sinceră*... Ei sunt mulți și îi rog să primească gratitudinea mea. În chip deosebit, vreau să amintesc pe fostul meu coleg de institut, dl Adolf Armbruster, care „a făcut zob" lucrarea, pe dl Nichita Adăniloaie, lector atent și exigent, îndeosebi al paginilor consacrate istoriei moderne, și pe dl Cătălin Pavel, student al Facultății de Istorie a Universității București, care mi-a făcut folositoare observații.

Închei cu cele spuse de marele istoric ceh Constantin Jirecek lui Iorga, și la care subscriu în întregime (păstrând, evident, distanța ce mă separă de această personalitate): „Când scot o carte, cea dintâi impresie pe care o am este că trebuie să fie plină de greșeli, de aceea o iau și o dau de-o parte să n-o văd. Trece ce trece, și sunt silit să caut ceva într-însa. Cartea mi se pare neizbutită. O arunc din nou: să n-o văd în fața mea. Mă adresez însă altă dată la altă carte a mea și atunci îmi zic: *această* carte e foarte rea, dar știi, parcă aceialaltă era ceva mai puțin rea —, și așa, pe încetul, mă conving că poate se află ceva bun în cărțile mele".

AUTORUL

PREFAȚĂ la ediția I

Titlul acestei cărți este inspirat din cel al lucrării lui Charles Seignobos, *Histoire sincère de la nation française*. Când am citit-o, acum patruzeci de ani, mi-a plăcut îndreptățirea dată de autor titlului ales: „Titlul neobișnuit și, probabil, ridicol dat acestei lucrări marchează sentimentul ce m-a inspirat. El înseamnă că am spus sincer cum înțeleg trecutul, fără reticențe, fără nici un fel de considerație pentru ideile primite de-a gata, fără menajamente pentru convenințele oficiale, fără respect pentru personajele celebre și autoritățile stabilite".

Cartea istoricului francez nu mi s-a părut atât de iconoclastă pe cât o anunța prefața. Întâmplarea a făcut ca, tot pe atunci, să citesc volumul lui Andrei Oțetea *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în Țările Românești*, care reproducea, ca unul din motourile cărții, dialogul dintre Titu Maiorescu și Gheorghe Panu, care, ajuns, în cercetările sale, la concluzii în răspăr cu părerile din istoriografia română a epocii, ceruse sfat mentorului Junimii:

„– Ești convins de ceea ce crezi?

– Da, răspunsei eu.

– Credința dumitale este bazată pe documente și acte sigure?

– Da, adăugai eu.

– Apoi atunci te sfătuiesc să spui adevărul, așa cum îl știi și-l crezi, fără să te preocupi de ceea ce se va întâmpla, adevărul înainte de toate."

Aceste citate mi-au venit în minte mai târziu, când, tânăr secretar al comitetului de redacție al volumului al III-lea din *Istoria României,* aveam, printre altele, obligația verificării corectitudinii citatelor date de autori. Am descoperit atunci în *Descrierea Moldovei* a lui Dimitrie Cantemir capitolul consacrat firii locuitorilor țării și am rămas surprins cu ce simț critic îi prezintă prințul-cărturar pe conaționalii săi, cărora le găsea doar două calități: că sunt dreptcredincioși și ospitalieri. Restul numai defecte...

Cantemir a fost cel dintâi învățat român care a încercat o schiță de psihologie națională, dar nici în școală, nici în facultate nu ni s-a spus — și nu se spune nici astăzi — despre această performanță a lui. De ce? Există la noi părerea veche, din secolul trecut, consolidată în anii comunismului național și persistentă și astăzi, că nimic din ceea ce nu este convenabil imaginii exaltat pozitive a neamului românesc și trecutului său nu trebuie lăsat să pătrundă în cărți și manuale de școală. Ocultarea, cenzura, exagerarea au făcut ca prezentarea-standard a istoriei noastre să fie o succesiune de victorii și acte de eroism, săvârșite de viteji și înțelepți fără nici un cusur. Participarea României la primul război mondial — pentru a da doar un exemplu — înseamnă Mărăști, Mărășești și Oituz, dar nu și Turtucaia! Pentru înfrângeri există întotdeauna „alibiuri perfecte": superioritatea dușmanului sau complotul forțelor ostile nouă. Răspunderile interne, carențele, calculele meschine ale politicienilor, lașitățile lor, acestea nu sunt mai niciodată dezvăluite și analizate. Cine îndrăznește să o facă este privit sau denunțat public drept un adversar și denigrator al nației!

Dacă vrem, așa cum repetăm mereu, să învățăm ceva din istorie, atunci ea trebuie cunoscută „așa cum a fost" (Ranke), cu cele bune și rele ale ei. Și aș îndrăzni să spun că, de obicei, se învață mai mult dintr-un eșec decât dintr-o izbândă.

Dacă vrem să evităm răul, trebuie să-i cunoaștem cauzele. Nu facem un serviciu unui om bolnav tăinuindu-i maladia, ci spunându-i realitatea, pentru a ști cum trebuia să se trateze. Acesta și este rostul înfățișării păcatelor din trecutul nostru. Nu pentru a-l întuneca sau diminua, ci pentru a îndrepta sau preveni repetarea unor greșeli, care, nemărturisite, continuă să apese, să stingherească sau chiar să blocheze progresul societății românești.

Departe de mine gândul că judecata mea este fără de greș. De aceea am și intitulat această carte *O istorie sinceră...* și nu *Istoria sinceră...* Rostul articolului nehotărât este de a releva convingerea autorului că textul său este o *explicație* posibilă a faptelor, nu explicația infailibilă.

Am scris aceste pagini cu strădania obiectivității și cu dorința de a oferi imaginea adevărată a istoriei naționale. Cititorii vor judeca dacă am izbutit sau nu. În ceea ce mă privește, nu pot repeta decât cuvintele lui Miron Costin: „Eu voi da seama de ale méle, câte scriu"*.

* Capitolele 3-4, din partea a II-a, au apărut, cu minime deosebiri, și în lucrarea colectivă *A History of Romania,* ed. Kurt W. Treptow, Iași, 1995.

În redactarea acestei lucrări am contractat numeroase datorii de recunoștință. În primul rând față de domnișoara Irina Popa, care, prin îndemnul de a o scrie, se află la obârșia ei. Domnul Marcel Popa, vechiul meu prieten, mi-a stat permanent alături, încurajându-mă și sfătuindu-mă cu știuta-i competență. Un ochi scrutător în descoperirea erorilor l-a avut doamna Maria Stanciu, model de rigoare editorială. Domnul Mircea Babeș mi-a făcut prețioase observații, după ce a citit paginile consacrate istoriei vechi. De la Marius Sala, membru corespondent al Academiei Române, am primit sugestii valoroase în privința problemelor formării poporului și limbii române. Domnul Mircea Chiriţoiu mi-a semnalat izvoare de cea mai mare valoare pentru studiul istoriei contemporane. Domnul Florin Șperlea mi-a pus la dispoziție însemnări revelatoare pentru trecutul apropiat. *Last but not least*, domnul Vlad Popa, directorul Editurii Univers Enciclopedic, cu energia și stăruința sa, a fost factorul decisiv în apariția acestei cărți.

Tuturor le exprim profunda mea gratitudine. Dacă am greșit totuși, e pentru că nu am urmat — din diverse pricini — întotdeauna sfatul lor.

AUTORUL

PARTEA I

ISTORIA VECHE

CAPITOLUL 1

DE LA ANTROPOGENEZĂ LA ETNOGENEZĂ

PUȚINĂ GEOISTORIE ȘI GEOPOLITICĂ

Influența factorului geografic asupra evoluției comunităților umane a fost evaluată diferit de specialiști, dar toți sunt de acord că ea nu poate fi ignorată. Nicolae Iorga așeza „pământul" între „permanențele istoriei", arătând că el creează „o ținută, un *habitus* local, ce se menține sub vagabondajul întâmplător și capricios al raselor. *Fiindcă pământul suveran, cu vecinătățile și cu orizontul lui, își va impune voia*" (subl. lui Iorga). Lucian Blaga a considerat drept matrice stilistică a românilor „spațiul mioritic", cu un orizont ondulat, în care se succed suișurile și coborâșurile, care capătă și o conotație psihologică: „dealurile încrederii și văile resignării". Construcție speculativă, într-un frumos veșmânt literar, dar fără legături cu realitatea. Raportul dintre pământ și om rămâne însă o problemă de cercetat, mai ales când este vorba de istoria românească.

Capitolele introductive de geografie din sintezele de istorie a românilor stăruie, de regulă, asupra caracterului armonios al spațiului carpato-dunărean, ce se înfățișează ca un amfiteatru cu a sa cetate a Carpaților în centru, străjuind Podișul Transilvaniei, pentru ca, apoi, crestelor de munte să le urmeze Subcarpații, acestora zona de dealuri, apoi câmpia și, în sfârșit, lunca Dunării și litoralul Mării Negre.

Există tendința, mai mult sau mai puțin mărturisită, de a vedea în această alcătuire armonioasă a spațiului carpato-danubian, un fel de dar al Providenței sau al Naturii făcut „vrednicilor" locuitori de mai târziu —românii —, ajutați astfel să-și conserve și să-și afirme unitatea.

Fără a tăgădui — ar fi stupid — însemnătatea factorului geografic (să ne gândim doar la problema resurselor naturale), credem că, în raportul pământ–om, rolul decisiv aparține celui din urmă, în funcție de calitățile sau defectele sale.

Discutând sfidarea (*challenge*) lansată de mediu omului, Arnold Toynbee a relevat cele două răspunsuri ale acestuia: fecund și steril. Vechii egipteni, confruntați cu o climă secetoasă, au fertilizat țara lor

printr-un amplu sistem de canale de irigații și au creat o mare civilizație, admirată și astăzi. Eschimoșii, la rândul lor, confruntați și ei cu o climă defavorabilă — excesiv de friguroasă —n-au găsit decât soluția supraviețuirii. Popoarele vitale nu se sperie de „ostilitatea" mediului.

Coordonatele geografice ale istoriei românilor au fost Carpații și Dunărea. N. Iorga a rezumat perfect funcțiile acestor coordonate: „Dacă muntele a adăpostit generațiile amenințate de nesfârșitele năvăliri, Dunărea a adunat elementele etnice, din contopirea cărora trebuia să se nască naționalitatea română".

„Unitatea armonică" a pământului românesc se întemeiază însă pe trei fațade: „fațada care privește spre Europa Centrală; fațada meridională; fațada continentală" (Vintilă Mihăilescu). Aceste trei fațade ne-au marcat istoria și firea: suntem balcanici prin conduită, aspirăm spre Occident, de la care am luat o poleială, și am fost loviți și îngenunchiați de cei veniți din stepă (de la migratorii turanici la sovietici).

Astăzi, când geopolitica (și geostrategia) cunosc o „a doua viață", sumarele considerații de introducere geografică la istoria românilor nu pot lăsa la o parte o abordare din unghiul de vedere al acestor discipline.

Definirea cea mai succintă a dat-o — din această perspectivă — Grigore Ureche, când a scris despre țara sa, dar constatarea e valabilă pentru tot spațiul carpato-danubian, că este situată „în calea răotăților". Des citata formulă a cronicarului moldovean este de înțeles — în sens geopolitic — ca relevând plasarea spațiului românesc pe direcția expansiunilor și năvălirilor. Situat, în antichitate, la periferia lumii civilizate europene, el a fost mai întâi amenințat dinspre sud: persani, greci, romani, bizantini, bulgari și-au îndreptat oștile spre Dunăre; ca o încununare a acțiunilor de cucerire din Sud, din secolul al XIV-lea, puterea otomană a ținut, mai întâi sub amenințare, apoi sub dominație, spațiul românesc până în secolul al XIX-lea.

De la sfârșitul secolului al III-lea, stepa și-a trimis cetele de călăreți; un mileniu de migrații, apoi, în secolele XIV–XVIII tătari, după ei ruși și, în fine, tot ei, dar sub steagul roșu al comunismului —sovieticii: de la copitele cailor la șenilele tancurilor.

Dinspre vest și nord, ungurii și polonezii la începutul vieții noastre medievale, apoi austriecii și, la sfârșit, germanii s-au îndreptat spre spațiul românesc.

Am fost , rând pe rând, atacați prădați, dominați, ocupați, exploatați. Am supraviețuit, mai puțin prin luptă, și mai mult prin fuga la munte și

în păduri, prin formule de acomodare cu succesivii cuceritori și prin „valorificarea" neînțelegerilor dintre ei.

Dunărea, ax strategic și economic, i-a chemat pe acești puternici „pe care lumea nu putea să-i mai cuprindă", dar, mai târziu, ne-a chemat și pe noi la viața de stat modernă. Grigore Gafencu, diplomatul român care a avut cel mai acut simț al istoriei, a relevat raportul dintre libertatea de navigație pe Dunăre și apariția statului român modern: „Dunărea, fluviu european, trebuia să aparțină în întregime Europei [...]. Principatele dunărene trebuiau să se bucure, la fel ca și Dunărea, de garanția Europei. Aceste condiții justificau și asigurau constituirea României, unită și liberă. Noul stat care urma să se nască avea drept fundament un act ce stabilea un echilibru general. *Destinul său era legat de acest echilibru, după cum acest echilibru depindea de existența lui"* (subl. lui Gafencu). Atât timp cât a existat ordinea europeană asociată cu libertatea Dunării, stabilită de Congresul de la Paris din 1856, a existat și statul român independent (din 1877). Când cei doi coloși totalitari — Germania lui Hitler și Rusia lui Stalin — au sfărâmat-o, România a fost amputată teritorial și aservită.

În lumea postcomunistă, în eforturile de integrare în structurile europene și euroatlantice și de edificare a economiei de piață, autoritățile române subliniază „valoarea geostrategică" a României și așteaptă prosperitatea de la conducte de petrol sau circuite economice, care unind Estul și Vestul să străbată și teritoriul românesc.

Nimic nu poate înlocui însă — aceasta e lecția istoriei — munca proprie. Și de ea se pare că fugim; în termenii comparației lui Toynbee, citate mai sus, suntem mai mult eschimoși decât vechi-egipteni.

ZORI DE UMANITATE ȘI CIVILIZAȚIE

Cele mai vechi vestigii ale existenței și activității omului în spațiul carpato-danubian urcă în paleolitic și indică, după unii specialiști, aparteneța acestui spațiu la marea arie a antropogenezei. La Bugiulești (jud. Vâlcea), bogatele resturi de oase de animale, datând din Villafranchian, par a prezenta prelucrări ale unor hominide de tipul Australopithecinelor sau *Homo habilis*. Cele mai vechi resturi osteologice umane au fost găsite în peștera de la Ohaba Ponor (două falange de la mână și una de

la picior), provenind de la tipul *Homo sapiens neandertalensis*. Tipului mai evoluat de *homo sapiens fossilis* (după alți specialiști *homo sapiens sapiens*) îi aparține craniul, descoperit la Cioclovina (jud. Hunedoara), provenit de la o femeie de circa 30–40 de ani. Tot unei femei, dar de 40–50 de ani, îi aparține craniul descoperit în peștera de la Baia de Fier (jud. Gorj) având „unele caracteristici negroide și trăsături mai vechi neanderthaliene" (Mircea Petrescu-Dâmbovița).

Despre acești îndepărtați strămoși ai omului nu se poate spune decât că trăiau în cete și că își asigurau hrana prin vânătoare sau prin cules.

Trecerea de la piatra cioplită (paleolitic) la piatra șlefuită (neolitic) a reprezentat un progres atât de însemnat, încât s-a vorbit chiar de o „revoluție neolitică". Ceata primitivă se structurează acum în ginți, grupuri umane în care descendența este urmărită pe linie maternă (ginta matrilineală, care nu înseamnă o autoritate superioară a femeii, ci doar fixarea descendenței pe linie maternă, într-o perioadă când raporturile sexuale erau nereglementate, iar tatăl — *semper incertus*, întotdeauna nesigur — era mai *incertus* ca oricând) iar, mai târziu, o dată cu trecerea la căsătoria-pereche, pe linie paternă (ginta patrilineală, unde însă bărbatul își subordonează femeia). Mai multe ginți alcătuiau un trib, care, cu timpul, se impune în detrimentul ginților, devenind forma de agregare cea mai importantă în desfășurarea vieții primitive.

O dată cu trecerea la neolitic, în funcție și de condițiile naturale, are loc o „specializare" a triburilor: unele devin crescătoare de vite, altele cultivatoare ale pământului. Apariția ceramicii a fost una dintre cele mai importante componente ale „revoluției neolitice", cele mai vechi recipiente din lut ars datând, în spațiul românesc, din jurul anului 6000 î. Hr. Confecționarea, forma și ornamentele vaselor îngăduie specialiștilor identificarea diverselor culturi. Originară din Grecia continentală, cultura *Criș-Starcevo* (mileniile VI–V î.Hr.) a cunoscut o largă răspândire în spațiul carpato-danubian, purtătorii ei realizând, în lumina ultimelor cercetări, „prima unificare culturală și etnică a populației din regiunile carpato-dunărene (Eugen Comșa).

Dintre culturile neolitice din această arie, cea mai cunoscută a devenit cultura *Hamangia* (mileniile IV–II î.Hr.), căreia îi aparține cimitirul de la „Dealul Sofia" de lângă Cernavodă, unde au fost găsite două statuete de lut, „Gânditorul" și perechea lui, devenite celebre prin expresivitatea lor artistică.

Apariția obiectelor din aramă marchează trecerea de la neolitic la *eneolitic*, cea mai reprezentativă cultură a perioadei — datorită și ceramicii sale, de un remarcabil gust artistic — fiind cultura *Cucuteni* (mileniile IV–III î.Hr.), care a acoperit o vastă zonă, din Ucraina până în Transilvania, nucleul de formare aflându-se, probabil, în partea de sud-est a Transilvaniei și în Moldova. Așezările de la Hăbășești, Cucuteni, Trușești și Târpești, aduse la lumină de arheologi, sunt ale unei populații care asocia cultura pământului cu creșterea vitelor și trăia în locuințe de suprafață, uneori cu 2–3 încăperi, în sate apărate prin șanțuri. Ceramica acestei culturi — pictată bi- sau tricrom — se așază printre cele mai însemnate realizări ale artei preistorice în spațiul carpato-dunărean.

La cumpăna dintre mileniile III–II î. Hr. are loc pătrunderea indo-europenilor — triburi de păstori nomazi, folosind o ceramică ornamentată cu șnurul și așternând peste morți ocru roșu (poate pentru a păstra culoarea vieții) — în spațiul carpato-dunărean. Între sedentarii neolitici și migratorii indo-europeni a avut loc o sinteză etnico-lingvistică și culturală în cursul căreia indo-europenii au impus limba, dar au fost asimilați cultural de către populația neolitică din spațiul carpato-dunărean. O expresie a acestei sinteze o constituie cultura *Monteoru* (mileniul II î. Hr.), caracteristică epocii bronzului din această zonă.

Folosirea pe scară largă a bronzului (aliaj de cupru cu alte metale, de regulă, cositor) a determinat un însemnat progres economic, care a generat, la rândul său, o sporire a agresivității și, deci, a ciocnirilor militare: de îndată ce au existat bunuri peste nivelul de existență, a sporit tentația însușirii lor. Triburile din epoca de bronz încep, așadar, să se organizeze militar: așezările sunt apărate și fortificate, se înalță cetățui, se înmulțesc armele din bronz. Războinicii încep să ocupe un loc tot mai important în comunitățile umane, grație rosturilor lor însemnate. Bărbatul devine figura centrală, astfel că ginta patrilineală și supremația bărbatului — patriarhatul — devin realitatea caracteristică.

Desfășurarea procesului de sinteză amintit a avut drept urmare individualizarea unor blocuri etnice precum — în spațiul sud-est european — grecii, ilirii și tracii.

În epoca fierului, consolidarea acestor mari familii etnico-linvgistice a continuat și s-a încheiat. În aria carpato-danubiano-balcanică s-a constituit marele bloc tracic, a cărui ramură nordică au constituit-o geto-dacii, două denumiri ale aceluiași popor.

Cea mai veche mențiune cu caracter istoric despre geți provine de la Herodot. Relatând campania împăratului persan Darius împotriva sciților (cel mai probabil în 514 î. Hr.), „părintele istoriei" scrie că, spre deosebire de alte neamuri trace, geții sud-dunăreni au hotărât să reziste, decizie considerată de Herodot ca „nesăbuită", dată fiind disproporția de forțe, și cu consecințe grele pentru geți: „au fost robiți pe dată, măcar că ei sunt cei mai viteji și cei mai drepți dintre traci". Herodot menționează că „geții se cred nemuritori", în înțelesul că admit nemurirea sufletului, care, după moartea pământeană, merge la divinitatea lor, Zamolxis. Cu acest zeu geții păstrau legătura, trimițând la fiecare cinci ani un sol, ales prin tragere la sorți și ucis prin aruncarea, deasupra unor sulițe în ale căror vârfuri cădea (cel care nu murea era considerat un om rău). Herodot înregistrează tradiția că Zamolxis ar fi fost sclavul lui Pitagora, devenit apoi liber și bogat, și revenit între traci, care, potrivit istoricului grec, „duceau o viață de sărăcie cruntă și erau lipsiți de învățătură". El își mărturisește scepticismul față de legenda lui Zamolxis, care i-ar fi uimit pe geți printr-o retragere subpământeană de trei ani.

Pasajul din Herodot că geții „nu recunosc alt zeu afară de al lor" a fost interpretat de unii istorici — între care V. Pârvan — ca dovadă a unei religii monoteiste. De fapt, Zamolxis era zeul suprem, care din o divinitate chtoniană (subpământeană) a devenit una urano-solară, aflându-se în vârful unui panteon destul de restrâns.

Informațiile despre geți apar în măsura în care ei au intrat în sfera de interes a lumii grecești, ai căror istorici, începând cu Herodot, i-au amintit în scrierile lor. „Explozia" colonizării grecești, care a cuprins și bazinul pontic, a dus la legături nemijlocite, de durată, între geți și greci. Pe litoralul dobrogean (Pontul Stâng), grecii au întemeiat coloniile *Histria, Tomis* (Constanța) și *Callatis* (Mangalia). Cele mai vechi sunt Histria, întemeiată în 657 î.Hr., și Tomis, fondat în secolele VII–VI î.Hr., ambele creații ale coloniștilor din Milet, oraș din Asia Mică, deținătorul unui adevărat record în crearea de colonii în bazinul *Pontului Euxin* („Marea ospitalieră", denumirea grecească a Mării Negre), numărul lor ridicându-se la 90. Callatis este o colonie întemeiată în secolul IV î.Hr. de către coloniști din Heracleea Pontică.

Plecați din orașele lor de baștină sau din alte colonii, coloniștii greci — întocmai ca viitorii emigranți în Lumea Nouă — căutau teritorii în care să-și rostuiască pentru ei și urmașii lor condiții mai bune de existență, grație, în primul rând, negoțului. Din Pontul Stâng ei achiziționau

cereale, produse animaliere, robi etc., mărfuri vândute în orașele grecești, ale căror produse manufacturate erau exportate sau tranzitate prin spațiul geto-dac.

Contactele dintre autohtonii geți și coloniștii greci au fost, în general, pașnice, schimburile economice eliminând asperitățile și integrând pe nou-veniți în mediul getic. Grecii aduceau o civilizație superioară celei băștinașe, încât, dacă influențele au fost reciproce, este sigur că transmisia a fost precumpănitoare dinspre colonii spre interiorul getic.

Coloniile aveau în jurul lor o zonă agricolă, în perimetrul căreia erau cultivate grânele necesare alimentării populației grecești. Fondarea coloniei și delimitarea teritoriului adiacent vor fi făcut obiectul unei înțelegeri cu localnicii, cum se va fi întâmplat la Callatis, ai cărui locuitori par a fi încheiat un acord cu geții din așezarea apropiată, Cerbatis.

Coloniile erau organizate și guvernate după legile din cetatea-mamă, dar ele nu puteau ignora centrele de putere din vecinătatea lor. Astfel, coloniile din Pontul Euxin au recunoscut succesiv autoritatea Regatului tracilor odrizi (constituit pe la 480 î.Hr.), a Regatului macedonean (Filip al II-lea), apoi a celui traco-elenistic (Lysimach). Încercările de emancipare — când dominația străină devenea prea apăsătoare — au dus la conflicte, în cursul cărora solidaritatea de interese s-a aflat la baza alianțelor dintre colonii, precum și a cooperării cu băștinașii traci sau sciți.

Contactele cu lumea greacă au accelerat progresul geților dintre Carpați și Dunăre și din Scythia Minor (Dobrogea). În cadrul uniunilor de triburi, în secolele IV–III î.Hr. se constituie structuri militare și politice embrionare ale viitoarei organizări statale. Faze ale acestui proces sunt puse în lumină de două episoade care au adus pe geți în atenția lumii grecești.

Înaintea angajării sale în marea campanie din Asia, Alexandru Macedon a decis să asigure securitatea frontierei de nord a Regatului macedonean. În acest cadru, el a organizat în 335 î.Hr. o expediție la nord de Dunăre. Oastea macedoneană — circa 1 500 de călăreți și 4 000 de pedestrași — a trecut fluviul, probabil în dreptul vărsării Oltului, folosind monoxilele (ambarcațiuni scobite în trunchiul unui copac) localnicilor, „căci acestea se aflau din belșug, deoarece locuitorii de pe malurile Istrului (Dunărea) le folosesc pentru pescuit în Istru sau când merg unii la alții pe fluviu, iar mulți fac cu ele piraterie" (Arrian). Zona în care s-a produs incursiunea macedoneană era una agricolă, pentru că, potrivit

aceleiași surse, soldații macedoneni au străbătut locuri unde „holdele de grâu erau îmbelșugate". Regele macedonean a poruncit pedestrașilor „să înainteze, culcând grâul cu lăncile înclinate, până au ajuns la pământul necultivat". Atacul falangei și al cavaleriei macedonene i-a înspăimântat pe geți, care au vrut mai întâi să se refugieze într-un oraș apropiat, intenție abandonată, probabil, din cauză că orașul „nu era bine întărit"; geții „își luară copiii și femeile pe cai, cât puteau duce caii", și s-au retras departe de Dunăre, „prin locuri singuratice". Cu prada luată de la geți oastea macedoneană a revenit, în cursul aceleiași zile, în dreapta fluviului.

Incursiunea lui Alexandru Macedon a fost o demonstrație de forță, destinată să-i intimideze pe geți, pentru a nu-i mai sprijini pe triballii (un neam trac) lui Syrmos, care refuzaseră să se supună lui Alexandru Macedon.

Relatarea lui Arrian aduce în scenă lumea getă de la Dunăre: triburi de agricultori, practicând, evident, și pescuitul, având o așezare slab fortificată, incapabilă să reziste incursiunii armatei macedonene și salvându-se cu familiile lor prin fugă. Ei nu vor fi fost chiar atât de rudimentari, de vreme ce macedonenii au părăsit teritoriul lor cu prada luată.

Un stadiu mult mai avansat de organizare este surprins de Diodor din Sicilia și de Strabon în relatarea lor despre campania lui Lysimach împotriva regelui get Dromichaites (pe la 293–292 î.Hr.). Originea conflictului este de căutat în aceeași preocupare de asigurare a frontierei nordice a Regatului traco-macedonean, desfăcut din imperiul lui Alexandru Macedon, la care se vor fi adăugat legăturile geților cu coloniile grecești, răsculate împotriva lui Lysimach, sprijinul geților fiind determinat, poate, și de dorința lui Dromichaites de a trece sub autoritatea sa coloniile grecești din Pontul Stâng.

Cunoscuta relatare despre ospățul luxos, după obiceiul macedonean, oferit de Dromichaites lui Lysimach, luat captiv cu armata sa, ospăț aflat în vădit contrast cu modestia mesei geților, pentru a da o lecție regelui traco-macedonean este, desigur, una din acele istorioare moralizatoare, atât de folosite de scriitorii antici. Ceea ce se poate desprinde din informațiile celor doi autori este că Dromichaites era conducătorul unei uniuni de triburi gete din Muntenia, reședința sa aflându-se în orașul Helis, imposibil deocamdată de localizat. În răstimpul celor patru decenii ce separă campania lui Alexandru Macedon de cea a lui Lysimach, geții făcuseră însemnate progrese, în primul rând, în domeniul militar: ei nu

numai că nu mai fug din calea invadatorului, dar îl înfrâng pe Lysimach, încercuit, probabil, în Bărăgan. Dromichaites a avut înțelepciunea de a transforma victoria într-o alianță, consolidată prin căsătoria sa cu fiica lui Lysimach, ceea ce este și un indiciu al statutului său politic.

După acest episod, informațiile despre geți se răresc. Pe la 200 î.Hr. o inscripție de la Histria — decretul destinat să recompenseze meritele lui Agathocles — amintește de un rege din stânga Dunării, *Rhemaxos*, poate un urmaș al lui Dromichaites, devenit protector al coloniilor grecești din Pontul Stâng, de la care primea un tribut. Decretul nu spune nimic despre etnia lui Rhemaxos.

În aceeași perioadă este menționat conducătorul dac *Oroles,* cârmuitorul unei uniuni de triburi, situată, probabil, în sud-estul Transilvaniei și sudul Moldovei, care poartă lupte împotriva neamului germanic al bastarnilor.

Apoi, spațiul carpato-dunărean iese din atenția lumii grecești, scufundându-se în obscuritate. În această perioadă, un proces de gestație politică se desfășoară la nord de Dunăre pentru ca, atunci când sursele greco-latine proiectează din nou lumina asupra acestei zone, în cuprinsul ei să se manifeste cel mai de seamă conducător al geto-dacilor, Burebista, și statul său.

„MAREA STĂPÂNIRE"

Împrejurările ascensiunii la putere a lui Burebista nu sunt cunoscute. Strabon scrie că el a ajuns „în fruntea neamului său, care era istovit de războaie dese", ceea ce înseamnă că o fază de lupte tribale a precedat efortul său de unificare, conflictele interne fiind curmate prin impunerea unei cârmuiri autoritare, care a făcut din „ascultarea față de porunci" un adevărat principiu de guvernare.

În acea perioadă, societatea geto-dacă avea o clasă politică, aristocrația tribală, ai cărei membri se numeau *tarabostes* în dacă și *pileati* în latină (de la *pileus* — căciulă), întrucât purtau capul acoperit cu o căciulă, semnul ce îi deosebea de masa oamenilor liberi de rând (*comati* sau *capillati* — pletoși). Sclavajul a avut o pondere cu totul redusă, activitățile productive (agricultură, creșterea vitelor, meșteșuguri) fiind practicate de *comati (capillati)*.

Dezbinările din lumea geto-dacă au fost generate, evident, de încercările diverselor triburi sau uniuni de triburi de a-și asigura preeminența în anumite zone, în scopul obținerii de avantaje economice. Sursele nu spun aproape nimic despre modalitățile utilizate de Burebista pentru a realiza unificarea politico-militară a geto-dacilor într-un stat asemănător celui constituit de neamul trac al odrișilor. Mijloacele enumerate de Strabon a fi fost utilizate de Burebista pentru a da forță statului său — „prin exerciții, abținere de la vin și ascultare față de porunci" — sunt prea vag înfățișate pentru a desprinde anumite specificități; de remarcat doar că prohibirea alcoolului a reținut în chip deosebit atenția istoricului grec; el îl arată ca autor al deciziei pe marele preot Deceneu, al cărui prestigiu între geți este ilustrat de Strabon prin „faptul că ei s-au lăsat înduplecați să taie vița de vie și să trăiască fără vin". Fără a exagera însemnătatea acestei măsuri, menționarea ei în două rânduri de către Strabon arată că ea a surprins pe contemporani.

Eficacitatea acțiunii de unificare a triburilor geto-dace desfășurate de Burebista este relevată indirect de dinamismul și agresivitatea politicii sale externe. Burebista a fost, înainte de toate, un mare cuceritor. Extinderea teritorială a autorității sale nu s-ar fi putut înfăptui dacă el nu ar fi dispus de o puternică structură politico-militară. Nucleul statului său s-a aflat în colțul de sud-vest al Transilvaniei, în zona Munților Orăștiei, unde reședința regelui, aflată la Sarmizegetusa, era protejată de un șir de cetăți (Costești, Piatra Roșie, Blidaru, Faeragul). Efectivul de 200 000 de soldați al armatei lui Burebista, indicat de Strabon, este vădit exagerat, dar numărul amintit de istoricul grec arată convingerea observatorilor contemporani că regele geto-dac dispunea de însemnate mijloace militare.

Cuceririle lui Burebista s-au îndreptat spre „toate azimuturile". În vest, neamurile celtice ale boilor și tauriscilor din părțile Dunării de Mijloc și ale Slovaciei de astăzi au fost primele care au primit șocul ofensivei regelui geto-dac. După ce i-a adus în supunerea sa, Burebista s-a îndreptat spre est, asupra coloniilor grecești de pe litoralul pontic: unele i s-au opus și au fost aduse în ruină, ca de pildă Olbia (aflată la vărsarea Bugului în Marea Neagră), altele, ca Dionysopolis (Balcic), i-au câștigat bunăvoința. În nord-est, Burebista i-a lovit pe bastarni, iar în sud, a împins regatul său până dincolo de Dunăre. La apogeul expansiunii sale teritoriale, statul lui Burebista se întindea din Carpații Păduroși până la Munții Haemus (Balcani) și de la Dunărea de Mijloc la Marea Neagră, litoralul pontic

de la Olbia (Bug) până la Apollonia Pontica (Sozopol, Bulgaria) aflându-se sub autoritatea sa.

Nu este, așadar, de mirare că fondatorul acestei „mari stăpâniri" (μεγάλη ἀρχή) este calificat, în inscripția închinată lui Acornion din Dionysopolis (trimis ca sol de oraș la Burebista, apoi îndeplinind o misiune diplomatică pentru regele geto-dac), drept „cel dintâi și cel mai mare dintre regii care au domnit peste Tracia, stăpân al ținuturilor din stânga și din dreapta Dunării".

„Ajuns să fie temut și de romani" (Strabon), Burebista a intervenit în războiul civil din statul roman, trimițându-l pe Acornion ca sol la Cnaeus Pompeius, rivalul lui Cezar. După victoria acestuia din urmă la Pharsalos, o ciocnire între romani și geto-daci devenea inevitabilă. Ea nu a mai avut loc, întrucât ambii protagoniști au fost asasinați (44 î.Hr.; după alte opinii, Burebista a murit mai târziu, poate în anul 35 î.Hr.).

Sfârșitul violent al lui Burebista și destrămarea statului său au fost expresia unei reacții tribale împotriva politicii de unificare întreprinsă de regele geto-dac. Aristocrația tribală (*tarabostes*) va fi suportat cu greu „ascultarea de porunci" impusă de Burebista. Atât timp cât cuceririle i-au adus beneficii, ea s-a resemnat cu îndeplinirea funcției sale militare, când însă Burebista, în perspectiva confruntării cu romanii, a trecut la o politică defensivă, aristocrația tribală, frustrată de prăzile cu care se obișnuise, nu a mai fost dispusă să-l accepte pe regele autoritar. Un complot i-a curmat domnia și viața.

În împrejurările tulburi create de înlăturarea regelui, a urmat un rapid proces de dezagregare a „marii stăpâniri" burebistane. Izvoarele indică existența mai multor cârmuitori în spațiul carpato-dunărean, dar cronologia stăpânirii lor rămâne cu totul ipotetică. Primul este *Deceneu*, rămas conducător al nucleului transilvan al statului lui Burebista; succesorul, *Comosicus*, a asociat funcția supremă politică și sacerdotală, întocmai ca și Deceneu; i-a urmat *Coryllus*, care ar putea fi aceeași persoană cu *Scoryllus*. În părțile Banatului și Olteniei este semnalat regele *Cotiso*, care a făcut repetate incursiuni în dreapta Dunării, în timpul iernii, când apa fluviului era înghețată. În legătură cu acest Cotiso, istoricul roman Florus scria că dacii „trăiesc nedezlipiți de munți" *(inhaerent montibus)*. Într-o zonă greu de identificat (poate Câmpia munteană), a cârmuit *Dicomes*, care a intervenit și el în luptele din statul roman, sprijinindu-l pe Marc Antoniu împotriva lui Octavian August.

Poate ca un răspuns la această prezență politico-militară a geto-dacilor la Dunăre are loc campania proconsulului Macedoniei, M. Licinius Crassus, în Dobrogea. Avându-l ca aliat pe conducătorul geto-dac *Roles*, Crassus a înfrânt două căpetenii geto-dace locale, *Dapyx* și *Zyraxes*, în a cărui reședință *Genucla* se păstrau încă trofeele capturate de la romani, în urma înfrângerii armatei lui C. Antonius Hybrida, venit să reprime răscoala coloniilor grecești din Pontul Stâng, beneficiare ale ajutorului dat de bastarni și geți. Campania lui Crassus, încheiată cu sărbătoarea triumfului său la Roma (27 î.Hr.), a integrat Dobrogea, pe plan militar, statului roman, deși, formal, ea se mai afla sub stăpânirea Regatului odrizilor, tutelat de Roma. În anul 46, Regatul odrizilor a fost abolit și teritoriul său transformat în provincie romană, încheindu-se astfel instaurarea stăpânirii romane asupra Peninsulei Balcanice. Dobrogea a devenit astfel o parte a provinciei Moesia, creându-se astfel condițiile pentru desfășurarea procesului de romanizare a spațiului geto-dac.

Prezența Romei la Dunărea de Jos, conjugată cu incursiunile dacilor în dreapta fluviului, făcea inevitabilă o ciocnire romano-dacă. Întocmai cum în Orient granița cu Regatul part era o frontieră „conflictuală", tot astfel, la Dunăre, Roma era confruntată cu o perspectivă asemănătoare, deși, evident, geto-dacii nu dispuneau de mijloacele de putere ale parților.

Începând din anul 85 d.Hr., în Dacia au loc dese incursiuni, ciocniri, bătălii între daci și romani, la capătul cărora, în 89, împăratul Domițian ajunge la încheiera păcii cu Decebal (devenit, din 87, rege al dacilor). Aparent, succesul era de partea Romei, pentru că Decebal a acceptat statutul de rege clientelar; în realitate, suveranul dac a folosit subsidiile și asistența tehnico-militară romană pentru a-și consolida puterea și nu numai că a refuzat să înapoieze prizonierii romani, dar a primit chiar dezertori din armata imperială.

Sfidarea lansată Romei de Decebal era de rău-augur. Regele dac putea deveni un nou Burebista, ceea ce romanii nu puteau tolera. Confruntarea decisivă se apropia.

CUCERIREA DACIEI DE CĂTRE ROMANI

În ajunul războaielor daco-romane, la nord de Dunăre luase sfârșit eclipsa puterii geto-dace. Restauratorul era regele Decebal (87–106),

căruia Dio Cassius, om politic grec dar și istoric din secolele II–III, îi face un portret entuziast: „Era foarte priceput în ale războiului și iscusit la faptă, știind să aleagă prilejul pentru a-l ataca pe dușman și a se retrage la timp. Abil în a întinde curse, era viteaz în luptă, știind a se folosi cu dibăcie de o victorie și a scăpa cu bine dintr-o înfrângere, pentru care lucruri el a fost, mult timp, pentru romani un potrivnic de temut".

Însușirile personale ale lui Decebal s-au unit cu progresele înregistrate de societatea geto-dacă, atât în sfera culturii materiale, cât și a celei spirituale, pentru a conferi forță regatului din Carpați și de la Dunăre. Cetățile din Munții Orăștiei și, în primul rând, complexul de la Grădiștea Muncelului, precum și informațiile surselor scrise atestă avansul cunoscut de geto-daci în secolul I d.Hr. Dacă statul lui Decebal era mult mai restrâns decât „marea stăpânire" a lui Burebista, în schimb, el se înfățișa mai omogen sub aspect etnic și mai articulat în privința structurilor politico-militare. Aristocrația — *tarabostes* — se manifestă solidar cu regele ei în fața primejdiei romane, iar oamenii de rând — *comati* — răspund ordinelor lui Decebal și luptă cu îndârjire împotriva legiunilor romane.

Regatul geto-dac nu a fost o simplă formațiune „barbară", născută din unirea mai multor triburi sub autoritatea unui conducător militar de talent, ci statul unui neam a cărui elită politică avea un ansamblu de reprezentări și concepte politice, religioase și mentale revelate atât de descoperirile arheologice de la Grădiștea Muncelului (sanctuare, poate un calendar), cât și de informațiile furnizate de scriitorii antici Dion Chrysostomos și Iordanes despre viața spirituală și culturală a geto-dacilor. Chiar dacă afirmația celui din urmă este, desigur, exagerată — geții „au fost totdeauna superiori aproape tuturor barbarilor și aproape egali cu grecii" —, este cert că ei s-au numărat printre populațiile care au dezvoltat, în antichitate, o civilizație cu puternice elemente originale.

Atacul roman din primăvara anului 101 a fost determinat de temerile lui Traian, generate de consolidarea puterii Regatului geto-dacilor, sau, cum relatează Dio Cassius: „văzând cum o dată cu întărirea forțelor militare sporea și trufia lor".

Replica lui Decebal dezvăluie o gândire strategică de vast orizont: în timp ce armata romană era angajată în Banatul de astăzi, forțele unite ale dacilor, burilor și sarmaților au trecut în sudul Dunării și au înaintat prin Dobrogea, unde a avut loc o mare bătălie. În cursul ei, pierderile romane au fost atât de mari (calculele specialiștilor le evaluează la

3 800 de militari), încât Traian și-ar fi rupt veșmintele pentru a putea fi legate rănile soldaților săi. Amploarea bătăliei și însemnătatea ei sunt relevate și de hotărârea împăratului de a înălța pe locul încleștării un monument triumfal, *Tropaeum Traiani* (ale cărui vestigii au fost numite de cuceritorii turci „Biserica Omului" — Adamclisi). Victoria din Dobrogea a decis soarta campaniei. Decebal nu mai dispunea de forțe pentru a continua războiul, astfel că încheierea păcii devenea o stringentă necesitate. Regele dac a acceptat condițiile dure impuse de Roma, care urmărea, pe această cale, să-l priveze pe Decebal de mijloacele sale de putere.

Pentru Decebal pacea nu era decât un armistițiu. În vederea iminentului conflict, el a încercat să-l determine pe Pacorus al II-lea, regele parților — căruia i-a trimis o solie —, să-i atace pe romani, constrânși astfel să facă față unui război pe două fronturi. Regele part nu a dat curs îndemnului lui Decebal, rămas astfel singur în fața noului atac roman.

Armata romană, condusă de Traian, a trecut Dunărea, în vara anului 105, pe podul construit de vestitul arhitect al timpului, Apollodor din Damasc, la Drobeta (Turnu Severin), și a înaintat spre Sarmizegetusa, încercuită și apoi asediată. Decebal a reușit să părăsească reședința sa, dar, urmărit, s-a sinucis, în momentul când era să fie luat în captivitate. S-a păstrat stela funerară a lui Tiberius Claudius Maximus, înaintat decurion de Traian deoarece „l-a prins pe Decebal și i-a adus lui [Traian] capul la Ranisstorum" (localitatea nu a putut fi identificată).

Victoria decisivă și deplină a lui Traian a însemnat dispariția Regatului dac și transformarea teritoriului său în provincie romană (106). Împăratul și-a sărbătorit triumful la Roma, capitala cunoscând apoi patru luni de serbări (123 de zile); s-a acordat o scutire de un an pentru dări și, mai mult, fiecare contribuabil a primit un dar de la împărat în valoare de 650 de dinari. La Roma a fost înălțată, în Forumul lui Traian, o coloană (Columna lui Traian), înaltă de aproape 40 m, opera aceluiași Apollodor din Damasc, o cronică în imagini a celor două războaie daco-romane. Cu cele peste 2 500 de figuri umane ce apar în banda spiralică de 200 de m, Columna lui Traian este „cea mai mare sculptură în relief din toată antichitatea" (R. Vulpe). Ea oferea privitorilor ceea ce cititorii puteau afla din lucrarea sa *Dacica* (*De bello dacica*), o relatare a campaniilor sale din Dacia. Această operă s-a pierdut, din ea

păstrându-se o singură propoziție: *„inde Berzobim deinde Aizim processimus"* („de acolo am înaintat la Berzobis și pe urmă la Aizis").

Amploarea manifestărilor consacrate cuceririi Daciei reflectă însemnătatea excepțională a victoriei lui Traian. Noua provincie nu era doar expresia extinderii Imperiului roman la nord de Dunăre; ea însemna asigurarea securității frontierei imperiale pe marele fluviu prin eliminarea unui adversar puternic și generator de instabilitate; în același timp, cucerirea Daciei a avut și însemnate consecințe economice. Potrivit datelor oferite de Ioannes Lydus, istoric bizantin din secolele V–VI, Traian ar fi capturat în Dacia 165 000 kg aur și 331 000 kg argint, cantități considerabile ce ridică semne de întrebare asupra veridicității lor.

Noua provincie cuprindea interiorul arcului carpatic (Transilvania), în afara colțului de sud-est (încorporat provinciei Moesia Inferior), Banatul și aproximativ o jumătate — cea de apus — a Olteniei. Dacia avea statutul unei provincii condusă de împărat (existau și provincii administrate de senat), reprezentat de un delegat: *legatus Augusti pro praetore*. O parte însemnată a teritoriului carpato-dunărean, aflată în afara provinciei Dacia (partea de est a Olteniei, Muntenia, sudul Moldovei și colțul sud-estic al Transilvaniei), a fost inclusă în provincia Moesia Inferior, al cărei teritoriu era limitat de Munții Haemus (Balcani), Dunăre și Marea Neagră.

Provincia Dacia a cunoscut mai multe restructurări administrative și teritoriale. Prima a avut loc în anii 118–119, după ce succesorul lui Traian, Hadrian, a restabilit ordinea, tulburată de atacurile sarmaților (roxolanii și iazigii). Un izvor târziu — Eutropius (a doua jumătate a secolului al IV-lea) — atribuie lui Hadrian intenția de a părăsi Dacia, împăratul fiind însă disuadat de prietenii săi, care i-au atras atenția că ar fi abandonat barbarilor un mare număr de cetățeni romani. S-a obiectat că, față de însemnătatea strategică a Daciei, Hadrian, el însuși un remarcabil comandant militar, nu putea avea gânduri de abandonare a provinciei. Este însă cert că el a ordonat distrugerea suprastructurii lemnoase a podului de la Drobeta pentru a împiedica pătrunderea lesnicioasă a adversarilor în Moesia.

În urma deciziei lui Hadrian, Dacia a fost împărțită în două provincii: *Dacia Inferior,* cuprinzând Oltenia și colțul de sud-est al Transilvaniei, apărată de Munții Carpați și de *limes Alutanus* (frontiera pe Olt), întărită de numeroase tabere fortificate (castre), și *Dacia Superior*, în limitele căreia intrau Banatul și cea mai mare parte a Transilvaniei. Mai târziu

(probabil în 167–168) teritoriul celor două Dacii a fost divizat în trei provincii: *Dacia Malvensis* (Oltenia), cu capitala la *Malva* (Romula); *Dacia Apulensis* (Banatul și sudul Transilvaniei), cu capitala la *Apulum* (Alba Iulia), și *Dacia Porolissensis* (nordul Transilvaniei), cu capitala la *Porolissum* (Moigrad).

Teritoriul provinciei (provinciilor) a cunoscut o masivă colonizare. Potrivit lui Eutropius, Traian, după cucerirea Daciei, a adus „o mulțime foarte mare de oameni din toate colțurile lumii romane pentru populareа orașelor și cultivarea ogoarelor, căci Dacia fusese secătuită de bărbați în urma lungului război al lui Decebal". Afirmația este o vădită exagerare în ceea ce privește „secătuirea" de bărbați a Daciei, fie și pentru că se întâlnesc în armata romană unități militare ale căror efective erau recrutate dintre daci, în timpul lui Traian și Hadrian. Colonizarea a avut mai puțin rostul de a repopula un teritoriu devastat de două războaie purtate într-un scurt interval, cât mai ales de a consolida stăpânirea într-un mediu care, cel puțin la început, nu putea fi decât ostil.

Stăpânirea romană a durat în Dacia timp de 165 de ani (106–271) și ea reprezintă un exemplu de aculturație, întâlnirea între două culturi — cea autohtonă, geto-dacă, și cea romană, a administrației, armatei și coloniștilor —, o întâlnire în desfășurarea căreia cele două culturi au dialogat dar s-au și confruntat, una din ele — cea romană — impunându-se ca biruitoare întrucât a fost asimilată de băștinași.

Sfera în care s-a manifestat din primul moment interacțiunea culturilor în contact a fost cea lingvistică. Veniți de pe tot întinsul Imperiului roman, coloniștii nu puteau comunica între ei, cu autoritățile provinciei și cu băștinașii decât în limba latină. Aceasta a devenit principalul, dacă nu unicul mijloc de comunicare în Dacia romană, ceea ce a asigurat „victoria" limbii latine asupra celei dace, de la care, în limba română, au rămas, după unii specialiști, circa 80, după alții circa 160–170 de cuvinte (balaur, baligă, barză, brad, brânză, cătun, droaie, fărâmă, gard, groapă, gușă, măgură, năpârcă, necheza, pârâu, țap, vatră, viezure, zăr etc.).

Numărul redus al cuvintelor de origine geto-dacă nu înseamnă că autohtonii au fost nimiciți, au dispărut, ca urmare a războaielor și cuceririi Daciei de către romani. În limba franceză s-au păstrat 180 de cuvinte celtice, fără ca supraviețuirea gallilor, după cucerirea romană, să fi fost contestată vreodată de cineva. În al doilea rând, așa cum a remarcat I. I. Russu, filologul căruia îi datorăm cele mai importante contribuții la cunoașterea limbii geto-dace, se poate face o comparație instructivă

între cuvintele de origine latină și cele de origine geto-dacă în privința numărului derivatelor. Astfel, la 2 099 de cuvinte latine (numărate într-unul din dicționarele de largă utilizare a limbii române) există 6 806 derivate, ceea ce înseamnă un raport de 1: 3,3, în timp ce cele 160–170 de cuvinte geto-dace au 1 400 derivate. „Reducând cifra derivatelor la 1 200 ori chiar la 100 (prin omiterea termenilor cu caracter special ori de însemnătate secundară), obținem un raport de 160 (170): 1 000 = 1:6, care ar fi minimal. Rezultă, așadar, că elementele autohtone au derivate în număr mai mare decât oricare dintre celelalte categorii lexicale, dovadă și aceasta despre vechimea și importanța de care se bucură ele în alcătuirea și economia generală a limbii române" (I. I. Russu).

Latinofonia în Dacia nu implică dispariția geto-dacilor, așa cum, în epocile modernă și contemporană, francofonia și anglofonia nu au însemnat dispariția autohtonilor sau a celor care — în diverse împrejurări — au devenit vorbitori de limbă franceză sau engleză (și astăzi, în SUA, limba engleză, ca mijloc de comunicare între imigranții de diverse etnii, sfârșește prin a-i „topi" în cunoscutul *„melting pot"*–creuzet.)

Limba latină a fost principalul factor al procesului de romanizare a geto-dacilor și a Daciei.

Dacă limba latină a fost factorul invizibil al romanizării și unificării diverselor etnii aflate în Dacia, armata romană a reprezentat agentul cel mai vizibil al prezenței imperiale la nordul Dunării. Ocupată cu prețul unor mari eforturi militare, noua provincie apărea ca un bastion expus atacurilor date de dacii liberi, apoi de neamurile germanice. O rețea de puncte militare de control și de rezistență — castrele — a acoperit teritoriul provinciei. Din pământ, în prima fază a ocupației romane, castrele au fost construite începând cu domnia lui Hadrian din piatră, putând fi ocupate, cele mai mici dintre ele, de efective de circa 500 de militari. Acolo unde staționau legiuni — marile unități ale armatei romane — castrele erau construcții ample și solide.

Dintre legiunile aflate pe teritoriul Daciei, legiunea XIII Gemina a staționat în provincie de-a lungul întregii perioade de ocupație, avându-și sediul la Apulum (Alba Iulia), iar legiunea V Macedonica, venită în 166/167, a rămas până la retragerea aureliană, reședința ei fiind la Potaissa (Turda).

Prezența militarilor romani — ei înșiși recrutați de pe tot întinsul imperiului, întocmai ca și coloniștii — a antrenat difuzarea limbii latine și romanizarea populației. În jurul castrelor, pentru a răspunde nevoilor

de tot felul ale militarilor romani, au apărut așezări civile — în cadrul cărora negustorii și meșteșugarii aveau o pondere importantă — numite *canabae*. La Apulum, unde s-a aflat imediat după crearea provinciei și legiunea I Adiutrix, care participase la război, pe lângă legiunea XIII Gemina, sunt semnalate *canabae* încă din primii ani ai ocupației romane.

Poate că mărturia cea mai elocventă a rolului armatei în romanizarea Daciei este faptul că *bătrân* provine din lat. *veteranus*, termenul folosit pentru a desemna pe soldații romani care, după 25 de ani de slujbă militară, intrau în viața civilă. Cuvântul *bătrân* din limba română este un indiciu concludent că un mare număr de soldați romani, la încheierea serviciului militar, au rămas în Dacia, unde și-au întemeiat familii și, evident, gospodării.

Un alt factor puternic al romanizării au fost orașele. Geto-dacii nu ajunseseră la nivelul unei vieți urbane. Așezările lor ar putea fi considerate — doar unele din ele — în cel mai bun caz ca având un caracter semiurban. Cucerirea romană a adus cu sine o autentică înflorire a orașelor. Provincia a numărat 12 așezări urbane, fondate de coloniști și de veterani. Prima a fost însăși capitala provinciei, *Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*, cu statut de *colonie*, întemeiată prin 108–110; alte orașe — precum *Drobeta, Napoca, Apulum, Potaissa* etc. — au avut statut de *municipii* (inferior coloniei). Orașele erau centre de producție și de schimb, reședințe administrative și militare; ele aveau o intensă viață publică, sub conducerea colegiilor de magistrați. În orașele din Dacia sunt semnalate numeroase asociații de meșteșugari, de zidari, lemnari, dulgheri, pietrari, plutași etc. Civilizația urbană nu s-a limitat la aria orașelor, ci a invadat și hinterlandul lor agrar. Așezările urbane au îndeplinit pentru zonele sătești din jurul lor — din unghiul de vedere al procesului de romanizare — aceeași funcție ca și castrele pentru *canabae*-le adiacente.

În interiorul zonelor rurale, alte focare de romanizare au fost fermele agricole, întemeiate de coloniști (*villae rusticae*), ale căror pământuri erau cultivate și prin munca băștinașilor. Întâlnirea între coloniștii latinofoni și autohtoni a deschis calea pătrunderii limbii latine și în satele geto-dace.

În sfârșit, un loc important în procesul de romanizare a revenit contactelor umane și, în primul rând, căsătoriilor. Afirmația lui Eutropius despre Dacia „secătuită" de bărbați este evident o exagerare, dar nu se poate tăgădui că războaiele au provocat pierderi mari în rândurile populației masculine a Regatului dac. Coloniștii au umplut aceste goluri

și, pe măsura amalgamării autohtonilor cu cei nou-veniți, căsătoriile mixte au devenit tot mai frecvente.

Romanizarea intensă a autohtonilor geto-daci constituie esența procesului de aculturație. El a început înainte de cucerirea Daciei de către romani, prin legăturile economice dintre cele două maluri ale Dunării, și a continuat și după plecarea administrației și armatei imperiale, prin legăturile economice și religioase dintre sudul și nordul Dunării de Jos și prin prezența garnizoanelor romano-bizantine pe malul stâng al fluviului.

Superioritatea categorică a civilizației romane față de cea geto-dacă și-a spus cuvântul; ea s-a impus în spațiul carpato-danubian, a romanizat pe băștinași și a făcut din geto-daci, mai întâi, romani, apoi romanici și, în cele din urmă, români.

RETRAGEREA AURELIANĂ

Expusă atacurilor întreprinse de dacii liberi și sarmați, iar mai târziu de goți, Dacia reclama — pentru apărarea ei — efective militare importante, într-o perioadă când criza Imperiului roman făcea vulnerabile frontierele, a căror securitate impuneau Romei mari eforturi. Dunărea — un obstacol natural — era mai ușor de apărat decât granițele dace din nordul fluviului. Retragerea armatei romane la sud de Dunăre și organizarea apărării pe limesul danubian apărea ca o soluție pe cât de necesară pe atât de evidentă.

Începutul retragerii pare a fi fost făcut în timpul domniei împăratului Gallienus (253–268), dar abandonarea Daciei este asociată de numele împăratului Aurelian (270–275) și plasată de obicei în 271, deși este evident că o operație de evacuare nu se putea încheia într-un singur an.

În condițiile declanșării — din rațiuni precumpănitor politice, cum se va vedea mai jos — a unei vii controverse în jurul continuității daco-romane și române la nord de Dunăre, textele privind retragerea aureliană au fost supuse unei analize scrutătoare. Sursele care menționează evenimentul sunt toate târzii. Ele vorbesc despre plecarea „romanilor" sau legiunilor și a provincialilor (*provinciales*). Astfel, Eutropius — care scrie la circa o sută de ani de la eveniment — relatează că „Deoarece toată Illyria și Moesia erau devastate și nu mai spera să o

poată păstra, el a golit provincia Dacia, pe care o crease Traian dincolo de Dunăre. Romanii pe care i-a scos din orașele și de pe ogoarele Daciei i-a așezat în partea de mijloc a Moesiei. Și astfel provincia Dacia este acum în dreapta Dunării, pe când înainte fusese în stânga ei".

Față de afirmarea răspicată a „golirii" Daciei de populație ca și față de imposibilitatea practică a realizării unui astfel de gol demografic — mai ales în condițiile epocii — este tentant și oportun de amintit remarca unui istoric francez (J. Nouzille), care rezumă în termeni sugestivi confruntarea dintre partizanii și adversarii „golirii" Daciei de către Aurelian: cei dintâi au de partea lor izvoarele împotriva logicii, ceilalți logica împotriva izvoarelor.

Există totuși un izvor care, indirect, vine în sprijinul adversarilor tezei despre totala evacuare a Daciei: Iordanes, un got romanizat care a trăit în secolul al VI-lea, scrie numai despre retragerea legiunilor din Dacia („împăratul Aurelian, rechemând de acolo legiunile, le-a așezat în Moesia"). Absența oricărei referiri la romani sau provinciali s-ar putea explica prin existența la nord de Dunăre a unei populații romanice, ceea ce l-ar fi făcut pe Iordanes să renunțe la afirmația că împăratul îi strămutase în sudul Dunării pe toți locuitorii Daciei.

Părăsirea Daciei de către armata și administrația imperiale a fost, cu siguranță, însoțită și de plecarea celor care aveau să-și pună la adăpost bogățiile, expuse acum năvălitorilor. Care a fost numărul celor refugiați în sudul Dunării? Imposibil de evaluat! Dacă sursele literare latine vorbesc despre o evacuare totală a provinciei, ele o fac pentru a acredita imaginea punerii la adăpost a tuturor cetățenilor romani. Realitatea istorică arată însă că — exceptând „purificările etnice" — războaiele, atacurile, calamitățile naturale etc. nu dislocă grupurile umane dintr-o regiune expusă vicisitudinilor. Logica istoriei obligă astfel la încheierea că grosul populației daco-romane a rămas pe teritoriul fostei provincii romane Dacia.

Se cuvine citată aici opinia lingvistului român Sextil Pușcariu: „Oricât de paradoxal ar părea, evacuarea Daciei de armată și oficialități și lăsarea ei pradă barbarilor a fost una din cauzele care au favorizat menținerea romanismului în stânga Dunării. Dacă Roma ar fi opus aici o rezistență armată, năvălitorii ar fi distrus populația romană, trecând peste ea ca un ciclon peste un dig prea slab, măturând tot ce i se opunea în cale. [...] Pe întinderea mare a provinciei lăsate în nordul fluviului în stăpânirea năvălitorilor, aceștia aveau loc să se răspândească în toate direcțiile; ei

nu mai puteau izbi cu atâta putere, precum valurile mării se pierd pe o întinsă plajă nisipoasă".

Absența rezistenței militare a cruțat Dacia de devastările unui război între barbari și legiunile romane, așa cum s-a întâmplat, în repetate rânduri, în sudul Dunării, în secolele III–V, unde întinse regiuni au fost pustiite.

„Năvălirile barbare", astfel cum sunt cunoscute marile deplasări de populații din Europa de Est și Asia Centrală, nu au însemnat, cum se crede îndeobște, permanente distrugeri și masacre. Unul dintre cei mai reputați specialiști în istoria nomazilor, americanul Owen Lattimore, exprimă părerea că „este o greșeală să se presupună că, în fapt, culturile nomade erau «mai primitive» decât culturile sedentare. Ele trebuie văzute mai degrabă ca tipuri alternative de specializare economică și productivă. Este, așadar, greșit să se presupună că, în fapt, culturile nomade erau mai războinice și mai prădalnice decât culturile sedentare. Atât popoarele nomade cât și cele sedentare s-au angajat în războaie de pradă, dar și unele și altele au fost de asemenea angajate în negoț, în schimburi pașnice".

Observațiile de mai sus trebuie înțelese, în cazul Daciei, în sensul că, după primele contacte între migratori și autohtoni, ce au putut avea un caracter violent, între ei s-au stabilit relații de schimb, care au asigurat o coexistență pașnică.

Este adevărat că timp de aproape un mileniu — secolele III–XIII — informațiile despre autohtonii din spațiul carpato-danubian sunt cu totul sporadice. Puținătatea știrilor din sursele bizantine, slave, apusene și orientale se explică prin două cauze. Mai întâi, o dată cu ieșirea Daciei de sub autoritatea imperială, teritoriul din nordul Dunării a prezentat un interes mai redus pentru observatorii politici ai timpului, care erau cronicarii; în al doilea rând, când acest interes s-a manifestat, el s-a îndreptat spre neamurile care exercitau dominația politică și militară asupra acestui spațiu și nu spre autohtonii dominați. S-a întâmplat și în Dacia ceea ce avea să se petreacă, secole mai târziu, în coloniile din Africa și Asia, unde populațiile băștinașe au „dispărut" din câmpul de vedere al observatorilor, atenți numai la activitățile colonizatorilor albi. Valurile succesive ale populațiilor de stepă au acoperit ca un înveliș spațiul carpato-danubian, sustrăgând populația băștinașă observării cronicarilor. În anumite împrejurări, acest înveliș s-a destrămat, și atunci, prin ruptură, s-au putut zări băștinașii.

OBȘTEA SĂTEASCĂ

Timp de un mileniu, de la retragerea aureliană (271) și până la marea invazie mongolă din 1241, spațiul carpato-danubian a fost străbătut de populațiile migratoare — germanice, slave și turanice — în drum spre cele două capitale imperiale — Roma și Bizanț (Constantinopol). Goți, huni, gepizi, avari, slavi, pecenegi, uzi, cumani, tătari s-au revărsat sau au atins acest spațiu, lăsând urmele trecerii lor în descoperirile arheologice, în toponimie și în limba română.

Orașele atrăgeau, cu precădere, pe migratori prin bunurile adăpostite. Era firesc, așadar, ca ele să dispară, ca urmare a atacurilor invadatorilor și a refugierii populației urbane în zonele rurale. Apărarea orășenilor în orașe, apoi strămutarea lor în zonele rurale sunt reflectate de două cuvinte din limba română: cel dintâi, *cetate,* derivă din lat. *civitas* (oraș), ceea ce arată că, inițial, locuitorii orașelor s-au apărat, la adăpostul fortificațiilor, de prădăciunile migratorilor; al doilea cuvânt, *pământ,* derivă din lat. *pavimentum* (pardoseală, pavaj), reflex al deplasării în așezările sătești a locuitorilor orașelor. Ruralizarea vieții din Dacia a fost fenomenul caracteristic al mileniului migrației.

Formele comunitare de stăpânire și cultivare a pământului, existente înaintea și în perioada cuceririi romane, au devenit unica structură agrară. Obștile sătești au constituit celula de bază a societății daco-romane, apoi românești, în mileniul migrațiilor. Ea a fost expresia unei multiple solidarități: de rudenie, de activitate economică, de viață socială, de afirmare militară. Obștea grupa inițial pe descendenții unui strămoș comun, un *moș* (cuvânt de origine geto-dacă, dovadă vechimea acestei organizări), de la care a derivat cuvântul *moșie,* care desemna pământul stăpânit în devălmășie de ceata de neam. Este caracteristic pentru convietuirea daco-romană că *moșul* mai era numit și *bătrân*, derivat — cum s-a arătat — din lat. *veteranus* (soldat lăsat la vatră, după terminarea serviciului militar); de asemenea, este la fel de sugestiv pentru simbioza daco-romană că descendenții *moșului* trăiau în *sate*, cuvânt ce își are originea în lat. *fossatum*, loc înconjurat cu șanțuri, ceea ce arăta că așezările cetelor de neam (obștile) erau apărate cu șanțuri; este de asemenea vrednic de amintit, în acest context, că un șir de termeni privind conflictele militare și armamentul timpului sunt de origine latină: *luptă* < *lucta; bătaie* < *batt(u)alia; armă* < *arma; arc* < *arcus; săgeată* < *sagitta; coif* < *cuffea; scut* < *scutum*. Obștile sătești au asigurat, în

același timp, continuitatea etnică, fiind un puternic factor în procesul de asimilare a migratorilor. Faptul s-a datorat caracterului băștinaș al obștii. Intrarea în obște se făcea prin căsătorie sau „înfrățire", iar mai târziu, prin cumpărare de pământ, dar toate numai cu aprobarea comunității. „Obștea este băștinașă și tot băștinași trebuiau să fie toți membrii ei. Cum obștea era persoană juridică numai în deplinătatea membrilor săi, nu și individual, este lesne de înțeles ce consecințe pe plan lingvistic, etnic și cultural a avut fixarea caracterului băștinaș al obștii în cadrul statutului său juridic." (Eugenia Zaharia)

Activitățile economice de bază ale obștilor sătești erau cultivarea pământului și creșterea sedentară a vitelor. Vatra satului era înconjurată de trupurile de moșie, care cuprindeau terenul arabil, izlazul și pădurea. Chiar dacă practicile de cultură a pământului — folosirea până la epuizare a unui lot, lăsat apoi în moină, și deplasarea pe un alt lot desțelenit — implicau mobilitatea culturilor agricole, rotirea se făcea în limitele trupului de moșie. Obștea sătească avea un suport teritorial, comunitatea umană și pământul formând un ansamblu unitar. Atât de strânsă a fost legătura dintre om și pământ, chiar în condițiile atât de vitrege ale migrației popoarelor, încât în limba română — singura între limbile latine — termenul care desemnează organizarea politico-teritorială — *țară* — derivă din lat. *terra* (pământ), în timp ce în franceză, italiană, spaniolă și portugheză el derivă din lat. *pagus* (sat): *pays, paese, païs*. Obștea sătească a fost cel mai important element al continuității etnice și teritoriale.

În Moldova, unde, cum se va vedea mai jos, întemeierea statului medieval a însemnat subordonarea structurilor politico-teritoriale față de domnia „descălecătoare", s-a menținut, câteva secole încă, autonomia unor confederații de obști, numite de Dimitrie Cantemir, care le semnalează existența și persistența, *republici*: Câmpulung–Suceava, Vrancea și Tigheciul (Fălciu), zone de autoguvernare țărănească, aflate sub autoritatea domnului țării.

În cadrul obștilor și a confederațiilor de obști s-a elaborat, în timp, un ansamblu de norme ale dreptului consuetudinar, al cărui nume, *obiceiul pământului,* relevă încă o dată profunzimea legăturii dintre oameni și pământ.

AUTOHTONI ȘI MIGRATORI

Asupra populației daco-romane rămase în nordul Dunării s-au revărsat succesiv valurile populațiilor migratoare. Printre cei dintâi au fost *goții*, cu cele două ramuri — vizigoții și ostrogoții. Este de amintit, dintru început, în ceea ce privește „năvălirile barbare", că, de fiecare dată, a fost vorba de conglomerate etnice conduse de un grup etnic al cărui nume a fost înregistrat de istorici. Astfel, goții au fost însoțiți de taifali, sarmați etc., perioada prezenței lor în Dacia (secolele II–IV) fiind atestată de cultura *Sântana-de-Mureș–Cerneahov,* în cuprinsul căreia pot fi distinse mai multe componente: alături de migratori (goți, taifali, sarmați) se manifestă prezența autohtonilor.

Pentru a pune capăt invaziilor goților în sudul Dunării, împăratul Constantin cel Mare a încheiat în anul 332 un tratat cu goții și taifalii din Dacia, conferindu-le statutul de „aliați". După noi conflicte, generate de amestecul regelui vizigot Athanaric în luptele pentru tronul imperial (ceea ce a declanșat o campanie de trei ani — 367–369 — a împăratului Valens la nordul Dunării), s-a încheiat un nou tratat de alianță cu vizigoții (369).

Apariția hunilor a determinat retragerea vizigoților lui Athanaric într-o regiune numită de Ammianus Marcellinus *Caucaland*, probabil în zona de curbură a Carpaților unde, la Pietroasele (jud. Buzău), a fost descoperit cunoscutul tezaur „Cloșca cu pui" (din cele 22 de piese de aur s-au păstrat doar 12, cântărind 19 kg), aparținând cu certitudine goților. Trecuți în sudul Dunării, vizigoții au ajuns în conflict cu autoritățile romane, conflict ce a culminat cu bătălia de la Adrianopol, în cursul căreia împăratul Valens a fost ucis (378).

Teritoriul Daciei a cunoscut trecerea rapidă a migratorilor care au înspăimântat cel mai puternic lumea antică: *hunii* lui Attila (434–453). Deși de numele hunilor sunt asociate relatări de măceluri și distrugeri, violențele ce au însoțit drumul lor spre Pannonia, unde s-au așezat, nu au eliminat prezența autohtonilor. În relatarea soliei sale la Attila (448), Priscus din Panion, care a trecut și prin Banat, amintește de sate aflate în stăpânirea membrilor familiei conducătorului hun sau a dregătorilor săi; este vorba de așezări locuite de autohtonii supuși de huni, cărora le dădeau tributuri și le prestau slujbe. Moartea lui Attila (453) a fost urmată de rapida destrămare a „imperiului" său.

Dispariția controlului exercitat de huni la Dunărea de Jos a deschis calea migrației slave în această arie. În secolele VI–VII, când slavii

ajung și se stabilesc în Dacia, în drum spre Peninsula Balcanică, ei au găsit în spațiul carpato-balcanic o masă de traci (daci) romanizați, care reprezentau o populație romanică, denumită de specialiști *protoromâni* (cei dintâi români), pentru a fi distinși de românii de mai târziu, când se încheiase formarea acestui popor neolatin (secolele VIII–IX).

Protoromânii sunt produsul sintezei dintre traco-daci și coloniștii romani. Menționarea tracilor nu are în vedere numai apartenența geto-dacilor la marele bloc tracic, ci și pe tracii din sudul Dunării. Poporul romanic al protoromânilor s-a format pe o arie vastă, atât la nord cât și la sud de Dunăre, adică peste tot unde s-a desfășurat procesul de romanizare. Componenta de bază a romanizării a constituit-o impunerea limbii latine ca mijloc de comunicație între autohtonii traco-daci, altfel spus, transformarea lor în latinofoni.

Situarea traco-dacilor într-o zonă de margine a ariei de difuzare a limbii latine precum și considerabila restrângere a vieții urbane în Europa de Sud-Est, ca urmare a devastărilor migratorilor, au avut drept consecință un conservatorism lexical și, respectiv, rusticizarea limbii latine. „Caracterul esențial popular al latinei, care se află la baza limbii române și a evoluției ei ulterioare, în această direcție, constituie trăsătura caracteristică a limbii române, singura reprezentantă din zilele noastre a latinei vorbite odinioară în Peninsula Balcanică și în provinciile dunărene ale Imperiului roman." (Al. Rosetti)

Un episod din timpul luptelor dintre bizantini și avaro-slavi în anul 587 aduce — după unii specialiști — cea mai veche mostră a limbii romanice vorbite atunci în spațiul carpato-balcanic. Vrând să atragă atenția unui camarad că de pe un catâr căzuse încărcătura, cineva i-a strigat în „limba băștinașă" (Teofilact Simocata) sau în „limba maternă" (Theophanes Confessor): *„Torna, torna, frater/fratre"* (Întoarce-te, întoarce-te, frate); avertismentul a fost înțeles de soldați ca un ordin de retragere, care, prin repetare, a provocat o mare panică în oastea bizantină. Ceea ce se cuvine reținut din acest episod este folosirea limbii latine de către locuitorii spațiului carpato-balcanic într-o formă evoluată spre română, după cum o dovedește vocativul *fratre* în loc de *frater*.

La sfârșitul secolului al VI-lea exista un popor romanic, vorbitor al unei latine populare, avându-și individualitatea în familia limbilor latine care se formau în Imperiul roman (Peninsula Italică, Gallia, Peninsula Iberică). Astfel, doar în limba română — ca urmare a situării ei într-o arie

periferică a latinofoniei — s-au păstrat cuvinte de origine latină ca *ferice, iertа, lingură, oaie, plăcintă* etc.

RĂSPÂNDIREA CREȘTINISMULUI

Desfășurarea etnogenezei românilor a fost însoțită de răspândirea creștinismului în aria de formare a acestui popor, ceea ce a fundamentat afirmația că „românii s-au născut creștini".

Potrivit tradiției, Sf. Apostol Andrei, cel întâi chemat la apostolat de Hristos, ar fi predicat în Scythia Minor (Dobrogea). Dacă nu există o confirmare prin surse a acestei tradiții, este de netăgăduit că în Scythia Minor a pulsat de timpuriu o puternică viață creștină, atestată de numeroșii martiri din această zonă. Astfel, comunitățile creștine de aici au fost lovite în timpul persecuțiilor lui Dioclețian (284–305) și a asociatului său, Galerius. Un prim grup de martiri este înregistrat la sfârșitul secolului al III-lea, toți fiind militari: Pasicrate, Valention, Iuliu Veteranul, Nicandru, Marcian, Hesichius. În timpul marii persecuții din 303–304, la Axiopolis au fost martirizați Chiril, împreună cu Chindeas și Tasios (Dasius), amintiți într-o inscripție greacă, descoperită la Hinog–Cernavodă. O descoperire de o excepțională însemnătate a fost făcută la Niculițel: în cripta unui *martyrium* au fost găsite osemintele a patru bărbați, pe un perete fiind scrise cuvintele „Martirii lui Hristos" (în limba greacă) apoi „Zotikos, Attalos, Kamasis, Philippos", având deasupra o cruce monogramată. De reținut că *Martirologiul ieronimian* menționează la 4 iunie pe Zoticus, Attalos, Kamasis și alți martiri, iar *Martirologiul siriac* prăznuiește în aceeași zi pe martirul Filip. Ne aflăm, așadar, într-unul din acele cazuri fericite când descoperirile arheologice confirmă sursele scrise. Opiniile specialiștilor diferă în privința datării martiriului celor patru: în timpul lui Dioclețian, Licinius, Iulian Apostatul sau chiar mai târziu (persecuțiile regelui got Athanaric). În Scythia Minor este amintit, în vremea lui Iulian Apostatul (361–363), martirul Emilian, executat la Durostorum.

După edictul din Milano (313), care a dat libertate de cult creștinilor în Imperiul roman, episcopii de Tomis, Bretanion și Teotim, se fac remarcați prin zelul lor. Cel dintâi îl înfruntă (368–369) pe împăratul Valens, partizan și propagator al ereziei ariene; cel de al doilea este

enumerat între „bărbații iluștri" de Fericitul Ieronim în lucrarea sa *De viris illustribus*.

Un rol însemnat în difuzarea operelor Sf. Părinți din Orient și a monahismului în apusul Europei l-a avut Sf. Ioan Cassian, originar tot din Scythia Minor, din *vicus* (satul) *Casii (Cassiani)* de pe valea Casimcei.

Un călugăr originar și el din Scythia Minor, ajuns mai târziu la Roma (500–545), Dionisie cel Mic (Exiguus), este cel care a calculat era creștină după anul nașterii lui Hristos; deși calculul este greșit (cu patru ani), el a rămas până astăzi la temelia calendarului nostru.

Mult mai sărace sunt informațiile despre răspândirea creștinismului în stânga Dunării. Terminologia de origine latină este o dovadă pentru caracterul timpuriu al progreselor noii religii la nord de Dunăre. Noțiunile de bază ale creștinismului sunt în limba română de origine latină: Dumnezeu < *Domine Deo;* înger < *angelus*; biserică < *basilica;* creștin < *christianus;* cruce < *crucem*, acuzativul de la *crux*.

Dintr-un poem al Sf. Paulin de Nola s-ar putea deduce că Sf. Niceta de Remesiana (azi Bela Palanka, la 30 km de Niš) ar fi predicat și la nord de Dunăre, dar textul este neclar și argumentele în favoarea unei prezențe a ierarhului în stânga fluviului nu sunt decisive.

Dispunem, în schimb, de informații despre progresele creștinismului nord-dunărean în legătură cu persecuțiile împotriva creștinilor, dezlănțuite de regele vizigot Athanaric, în anii 348 și 370–372. În legătură cu cea de a doua sunt semnalați mai mulți martiri, între care cei mai cunoscuți sunt Niceta (Nichita) zis și Romanul și Sava Gotul, înecat în râul Buzău. În martiriul acestui din urmă sfânt este amintit un preot, Sansala(s), considerat de unii drept cel dintâi preot creștin daco-roman menționat în surse.

Printre cei care s-au refugiat în sudul Dunării, în timpul persecuțiilor lui Athanaric, s-a aflat și episcopul Ulfilas (311–384), care a jucat un rol considerabil în răspândirea creștinismului (în varianta ariană) printre goți, pentru care a tradus în limba lor *Biblia* (cu excepția *Cărților regilor)*. Se cuvine amintit că unul din discipolii săi, episcopul de Durostorum, Auxentius, precizează că el predica în limbile greacă, latină și gotică, ceea ce dovedește existența unei populații latinofone, dar nu avem certitudinea că informația se referă la nordul Dunării.

Existența creștinilor în spațiul carpato-danubian este dezvăluită de descoperirile arheologice, nu foarte numeroase; cel mai cunoscut între ele este *donarium*-ul de la Biertan (jud. Sibiu) din secolul al IV-lea,

cuprinzând pe lângă monograma lui Hristos și o inscripție latină cu numele donatorului: EGO ZENOVIUS VOTVM POSVI (Eu Zenovie am pus această ofrandă).

Creștinarea daco-romanilor nu s-a făcut nici prin apostolatul unor predicatori de prestigiu (chiar dacă am admite tradiția despre trecerea Sf. Andrei prin Scythia Minor, activitatea sa a fost de scurtă durată și s-a desfășurat într-o zonă periferică a ariei geto-dace) nici prin acțiunea unui conducător politic (Samo la cehi, Boris-Mihail la bulgari, Vladimir la ruși etc.), ci prin penetrarea lentă și tăcută a noii religii în comunitățile daco-romane. Preoți de felul lui Sansala(s), îndrumătorul spiritual al Sf. Sava Gotul, vor fi fost, în egală măsură, slujitorii și propovăduitorii noului cult.

DESĂVÂRȘIREA ETNOGENEZEI ROMÂNILOR

Pentru cunoașterea nivelului de dezvoltare a daco-romanilor în perioada de început a creștinismului, revelatoare sunt descoperirile din așezarea de la Brateiu (jud. Sibiu), eponima culturii Brateiu, caracteristică spațiului carpato-danubian în secolele IV–VI. Ea asociază ceramica de tip provincial roman cu ceramica de origine dacică, relevând astfel procesul de fuziune între autohtoni și coloniști. Purtătorii acestei culturi trăiau în bordeie, practicau agricultura și creșterea vitelor, cunoșteau meșteșuguri și erau organizați în obști sătești.

Peste această populație daco-romană ducând o modestă viață rurală s-au revărsat în secolele VI–VII triburile slave, migrația lor desfășurându-se pe două axe: valea Tisei și Moldova. Ampla mișcare a triburilor slave a rupt limesul danubian al Imperiului bizantin și a acoperit Peninsula Balcanică până în Grecia. Scriitorii bizantini (Procopius din Caesareea, Ioan din Efes etc.) oferă descrieri amănunțite despre atacurile și prădăciunile slavilor, calificați de Ioan din Efes „neamul blestemat al slavilor", din cauza distrugerilor provocate în provinciile bizantine.

Mauriciu, autorul unui tratat de strategie militară (secolul al VII-lea), scrie că slavii „Locuiesc în păduri și pe lângă râuri, mlaștini și bălți greu de pătruns și își fac mai multe ieșiri din locuințele lor, de bună seamă din pricina împrejurărilor în care se află. Lucrurile de trebuință le țin ascunse în pământ și nu agonisesc nimic de prisos, să se vadă. Duc o viață de jaf.

[...] Folosesc cu pricepere năvălirile repezi, înfruntările pe neașteptate și loviturile pe furiș". În privința organizării lor social-politice, Procopius informează că „Neamurile acestea, sclavinii și anții (două mari ramuri ale slavilor — n.n.), nu sunt conduse de un singur om, ci trăiesc încă din vechime în rânduială democratică și de aceea treburile lor, atât cele prielnice cât și cele neprielnice, sunt totdeauna dezbătute de obște. La fel sunt comune la acești barbari mai toate celelalte obiceiuri ale lor, încă din vechime". Structurile egalitare — acesta este sensul „democrației" slave — erau în curs de erodare, așa cum rezultă din existența unor conducători cu rosturi militare și politice. Mauriciu afirmă chiar că ei „au mulți regi și nu se înțeleg între dânșii", dar nu era vorba de instituția regalității, ci doar de căpetenii cu autoritate redusă. În perioada așezării lor în Dacia, slavii aveau o economie mixtă: creșterea vitelor și agricultura, așa cum reiese din relatarea lui Mauriciu: „Au o mulțime de animale de tot felul și de roade, care zac în grămezi, mai ales mei și părâng".

Sedentarizarea slavilor și lunga lor conviețuire cu romanicii nord-dunăreni au avut însemnate consecințe asupra societății locale și desfășurării etnogenezei românilor.

Mai întâi, invazia slavilor a spart blocul compact al romanității orientale din aria carpato-balcanică. Dacă la nord de fluviu populația romanică a asimilat — cum se va vedea — pe slavi, la sud de Dunăre așezarea slavilor a destrămat populația romanică, al cărei caracter compact a fost definitiv compromis. Întocmai ca trunchiul unui copac lovit de topor, din blocul romanității orientale, sub șocul invaziei slave, au sărit așchii de romanitate, care și-au păstrat identitatea etnico-lingvistică, în pofida slavizării populației romanice din nordul Peninsulei Balcanice.

În al doilea rând, conviețuirea romanicilor nord-dunăreni cu slavii a inaugurat a doua etapă a procesului de formare a poporului român. Cea dintâi, cum s-a văzut, a constat din sinteza daco-romană desfășurată în secolele I–VI și a avut drept rezultat formarea unei etnii și a unei limbi romanice: protoromânii. Cea de a doua etapă a etnogenezei românilor a avut drept conținut „păstrarea activă a romanizării" (Ion Nestor), în condițiile sfidării (*challenge*, pentru a utiliza un concept al lui Arnold Toynbee) reprezentate de migrațiile slavilor, urmate de cele ale turanicilor.

Prăbușirea apărării la Dunăre (limesul danubian) a Imperiului bizantin în 602 și destinele diferite ale romanității nord-dunărene și a celei sud-dunărene necesită, evident, explicații. Efortul de refacere a unității imperiale romane, întreprins de Justinian (527–565), a sleit resursele militare ale Imperiului bizantin, devenit astfel incapabil de a opri la Dunăre mareea slavă. Slăbiciunea Bizanțului a fost agravată de instabilitatea internă și de luptele pentru tronul imperial.

Slavii au avut în Dacia o bază teritorială de atac împotriva Imperiului bizantin, dar — ca în cazul atâtor migratori — ei doreau trecerea Dunării și așezarea în Imperiu, atrași, desigur, de o civilizație superioară. A avut loc, așadar, scurgerea slavilor în Balcani, accelerată de căderea limesului danubian, ceea ce a determinat reducerea numerică a slavilor la nord de Dunăre și sporirea lor la sud de fluviu.

Atât timp cât s-au aflat în fosta Dacie, slavii au fost o masă de izbire a turanicilor avari, sub a căror dominație se aflau. Trecuți în sudul Dunării, ei au ajuns, după 679–681, sub autoritatea protobulgarilor. Aceștia din urmă, aparținând și ei marii familii a neamurilor tiurcice, au trecut Dunărea, venind din stepele nord-pontice, în Dobrogea (679) și au constituit o structură politico-teritorială — hanatul bulgar — recunoscută de Bizanț în 681. Slavii sud-dunăreni au sfârșit prin a-i asimila pe protobulgari, al căror nume a fost preluat de slavii asimilatori. Consolidarea statului slavo-bulgar, devenit apoi unul dintre cele mai puternice state din sud-estul european, a accelerat slavizarea populației romanice dintre Dunăre și Balcani.

În spațiul carpato-danubian, slavii împuținați au fost asimilați de romanici. Prezența lor în fosta Dacie a fost mai îndelungată decât a altor migratori, iar relațiile lor cu autohtonii mult mai strânse. O dovadă o constituie cuvintele de origine slavă *plug, plăti, primi, iubi, prieten, drag,* care dezvăluie atât conlucrarea cât și contactele umane strânse. În formarea poporului român, ei au îndeplinit o funcție de desăvârșire sau încheiere.

Etnogeneza românilor apare astfel ca având trei componente fundamentale: *substratul geto-dac; stratul roman; adstratul slav*. Limba română este o limbă latină, structura gramaticală și cea mai mare parte a fondului principal de cuvinte (60%) fiind de origine latină. Formarea poporului român a urmat aceleași faze ca și etnogeneza italienilor, francezilor, spaniolilor și portughezilor. Și în cazul acestor popoare se întâlnesc cele trei componente de bază, substrat, strat și adstrat. Astfel,

de exemplu, la francezi, substratul este celto-gallic, stratul roman, iar adstratul germanic (numele însuși al poporului vine de la neamul germanic al francilor).

Aportul slav are o pondere însemnată în lexicul limbii române, dar el nu a afectat caracterul latin al acesteia. Sugestivă în această privință este statistica privind vocabularul poeziilor lui Mihai Eminescu, poetul nostru național: din cele 3 607 de cuvinte „46,60% sunt de origine latină și au o frecvență de 83%, pe când cuvintele de origine slavă, reprezentând 18,81%, au o frecvență de 6,93%“ (Al. Rosetti).

O dată cu încheierea etnogenezei românilor, în secolele VIII–IX, apar și primele mențiuni în sursele externe despre români. În aceste izvoare ei sunt denumiți *vlahi, valahi, volohi, blachi*, variante ale unui termen care, după ce a desemnat un trib celt, a fost folosit de vechii germani pentru a-i numi pe romani și gallii romanizați și a sfârșit prin a fi folosit pentru a-i numi pe locuitorii Peninsulei Italice. Din lumea germană el a trecut apoi în cea slavă, pentru a-i desemna pe romanici, iar de aici la bizantini, și de la ei în alte zone etnico-culturale.

Se pare că cea mai veche mențiune despre români (dacă se face abstracție de un izvor turcesc, *Oguzname,* de redactare târzie) se întâlnește în *Geografia* armeanului Moise Chorenați'i (din Chorene), scrisă în a doua jumătate a secolului al IX-lea; autorul semnalează „țara necunoscută, căreia îi zic Balak“, plasată la nord de cea a bulgarilor.

Românii sud-dunăreni sunt semnalați pentru prima dată de către cronicarul bizantin Georgios Kedrenos (care preia știrea de la Skylitzes sau de la un interpolator contemporan) în legătură cu uciderea în 976 a lui David, fratele țarului bulgar Samuil (980–1014) de către „vlahi călători“ (în înțelesul de cărăuși sau paznici ai drumurilor).

Dacă sursele străine îi numeau pe români *valahi, vlahi, volohi* etc., ei s-au numit întotdeauna pe ei înșiși *rumâni* sau *români* și au păstrat conștiința originii lor romane. Exceptându-i pe romanși (retoromani sau ladini), populație restrânsă din nordul Alpilor (fosta provincie romană Raetia), românii sunt singurul popor latin care a păstrat în numele său (etnicon) numele Romei. Formula fericită a lui N. Iorga „am rămas români pentru că nu ne puteam despărți de amintirea Romei“ trebuie înțeleasă în sensul că daco-romanii, după retragerea aureliană, iar mai târziu românii, au avut conștiința apartenenței lor la Imperiul romano-bizantin. Prezența acestuia la nordul Dunării, în timpul lui Constantin cel Mare și Justinian, când garnizoane romano-bizantine,

aflate pe malul stâng, asigurau controlul „Dunării imperiului" (N. Iorga) a consolidat această conștiință. Ea și-a găsit expresia în păstrarea în limba română a termenilor de origine latină *împărat* < *imperator* și *domn* < *dominus*, rămași, evident, din perioada stăpânirii romane în Dacia și menținuți în condițiile defavorabile ale migrației popoarelor.

Comunitățile de protoromâni și, mai târziu, de români s-au integrat acelor formațiuni denumite atât de corect de N. Iorga *„romaniile populare"*, forme de organizare politică-militară a populației romanice aflate în zone de margine ale Imperiului roman, zone din care — ca în Dacia — au fost retrase armata și administrația romane. Ruralizarea ce a urmat, consecință a dispariției vieții urbane ca urmare a insecurității create de năvălirile migratorilor, a fost accelerată — în concepția marelui istoric român — de obârșia țărănească a coloniștilor romani (proveniți, după opinia lui N. Iorga, din țăranii italici), care s-au amestecat cu populația rurală din teritoriile intrate în stăpânirea Romei. Caracterul rural al ambelor componente ale sintezei — băștinași și coloniști — și-a pus sigiliul asupra romaniilor populare, ale căror structuri au conservat elemente arhaice, cum se poate constata în cazul „republicilor" țărănești amintite de Dimitrie Cantemir.

După răspândirea creștinismului, în cadrul romaniilor populare funcția de conducere a revenit, de regulă, preoților sau episcopilor, așa cum a fost cazul Sf. Severin în Noricum, a cărui viață (scrisă de Eugippius) i-a sugerat lui N. Iorga teoria romaniilor populare, ca principal factor al continuității romanice.

PARTEA a II-a

ISTORIA MEDIEVALĂ

CAPITOLUL 1

CONSTITUIREA STATELOR FEUDALE ROMÂNEȘTI

CNEZATE ȘI VOIEVODATE

O dată cu încheierea etnogenezei românilor, izvoare de mare diversitate, prin origine și caracter, semnalează în cuprinsul ariei locuite de acest popor formațiuni teritoriale de întindere restrânsă, aflate în diferite stadii de închegare a instituțiilor politice, administrative și militare.

Cele mai vechi sunt semnalate în interiorul arcului carpatic de un izvor controversat, *Gesta Hungarorum* (Faptele ungurilor), o cronică scrisă de notarul sau secretarul regelui Béla; autorul nu-și dezvăluie identitatea (de aici termenul utilizat în istoriografie de *Anonymus*) și nici nu arată cărui rege numit Béla i-a fost notar (majoritatea istoricilor înclină spre Béla al III-lea, 1173–1196). Potrivit relatării acestei cronici, ungurii, stabiliți în Câmpia Pannonică la sfârșitul secolului al IX-lea, ar fi întâlnit în incursiunile lor în interiorul arcului carpatic trei formațiuni statale: cea a lui Menumorut, care își avea reședința în cetatea „Byhor", așadar, în Țara Crișurilor, cea a lui Gelu, arătat a fi „un oarecare român" *(quidam Blacus)* și „duce (în înțelesul de conducător militar) al românilor" *(dux Blacorum)*, a cărui formațiune este desemnată cu numele *„Terra Ultrasilvana"* — „țara de dincolo de pădure", o variantă a numelui „Transilvania", care are același înțeles —, prin urmare, în zona Podișului transilvan (s-ar putea ca reședința lui să fi fost în cetatea descoperită la Dăbâca, jud. Cluj) și, a treia, cea a lui Glad, cu reședința la Keve, pe malul stâng al Dunării (în Banatul sârbesc), despre a cărui armată Anonymus spune că era alcătuită din „cumani, bulgari și români" (întrucât la acea dată cumanii nu pătrunseseră în spațiul românesc, este de presupus că autorul îi avea în vedere pe pecenegi).

Istoriografia ungară contestă autenticitatea acestor informații și consideră că Anonymus, care a scris la peste două secole de la desfășurarea evenimentelor relatate, a inventat aceste personaje (de pildă, Gelu ar fi fost derivat din localitatea Gilău). N. Iorga păstra și el mari rezerve față de istoricitatea episoadelor narate de notarul anonim: „avem

a face cu o înjghebare literară târzie, din vremea Asăneștilor (Iorga consideră că e vorba de regele Béla al IV-lea, 1235–1270 — n.n.), în care elemente de geografie contemporană se unesc cu o interpretare raționalistă a legendelor venirii ungurilor, a cântecelor epice despre cucerire; se adaugă și ca a treia parte constitutivă încercarea stângace de a scoate fapte istorice din înțelesul obișnuit al numelor geografice". Pe temeiul examinării critice a acestui izvor, istoricul conchidea: „Nimic nu se poate păstra din această povestire decât că, la intrarea lor în părțile de dincolo de Tisa, ungurii au găsit o populație băștinașă româno-slavă sau românească pe urma slavilor, având voievozi în fruntea ei, ba chiar cnezi".

Într-adevăr, din textul lui Anonymus, importante pentru cercetarea istorică nu sunt peripețiile — reale sau imaginare — ale luptelor dintre băștinași și invadatori, ci realitatea fundamentală, a cărei amintire se păstrase la curtea regală ungară: la venirea lor în „țara de dincolo de pădure" (Transilvania sau, în limba ungară Erdély, de unde a derivat românescul Ardeal), ungurii i-au găsit pe români, care le-au opus rezistență. Subliniem că, atâta vreme cât problema vechimii/autohtoniei românilor în Transilvania nu a fost invocată ca argument pentru drepturile lor în/sau asupra Transilvaniei (așa cum se va întâmpla în secolele XVIII–XX), în cercurile politice și culturale ale Regatului ungar, anterioritatea românilor față de maghiari în interiorul arcului carpatic era o realitate istorică deasupra îndoielii.

Formațiunile politico-teritoriale în cadrul cărora trăia populația română și slavă din Transilvania erau cnezatele și voievodatele, conduse de cnezi și, respectiv, voievozi. Termenii sunt de origine slavă, dar conținutul instituției este românesc.

În perioada migrațiilor, satele sau obștile sătești erau conduse de *juzi*, al căror nume derivă de la lat. *judex* (judecător), principala lor atribuție fiind împărțirea dreptății; în timpul convietuirii româno-slave termenului de jude i s-a substituit cel de cneaz, care îl desemna pe conducătorul obștii gentilice. Dovada cea mai elocventă că a fost vorba numai de un împrumut lingvistic, nu și de unul instituțional, este evoluția total diferită a judelui și a cneazului: în timp ce cneazul a devenit, în lumea slavă, conducătorul suprem politic și militar, cneazul în societatea românească a rămas un simplu dregător sătesc.

Un împrumut lingvistic, nu și instituțional, se constată și în cazul voievodatului. La origine, termenul desemnează un conducător militar

(echivalentul lat. *belli dux*); în timp ce în structurile politico-militare ale societății medievale românești voievodul devine șeful suprem, adică al statului, în lumea slavă el rămâne un dregător minor.

Două evoluții, în sens invers, ale unor instituții apărute în mediul românesc, dar având un înveliș lingvistic slav.

OAMENII PĂMÂNTULUI ȘI NOMAZII TURANICI

În secolele X–XIII, cnezatele și voievodatele — embrioane statale sau microstate — sunt semnalate în aria carpato-danubiană. Ele sunt expresia progresului înregistrat în viața obștilor teritoriale, unde clivajele sociale și diferențierile economice s-au manifestat în apariția unei pături de căpetenii locale cu atribuții administrative, judecătorești și militare. Autoritatea lor a fost consolidată prin rolul de intermediari între autohtoni și migratorii care exercitau dominația asupra spațiului românesc. În strângerea tributului dat nomazilor, ei acționau ca delegați ai acestora, ceea ce sporea puterea fruntașilor locali în cadrul obștii. Structurile ei egalitare au fost astfel progresiv erodate.

Fenomenul este mai ușor observabil la Dunărea de Jos, unde stăpânirea romano-bizantină, apoi cea bulgară, precum și activitatea de schimb au favorizat diferențierile socio-economice din cadrul populației locale și afirmarea acestei aristocrații incipiente. Cronica rusă *Povestea vremurilor de demult*, relatând campania cneazului Sviatoslav al Kievului împotriva bulgarilor (968), stăruie asupra negoțului al cărui centru era localitatea Pereiaslaveț (Micul Preslav) — neidentificată — unde, potrivit cronicii, „se adună toate bogățiile: din Grecia, aur, țesături, vin și diferite fructe; din Boemia și Ungaria, argint și cai; din Rusia, blănuri și ceară și miere și robi". Negoțul practicat aici a determinat și o mare densitate demografică, același izvor menționând existența a 80 de goroduri (localități), număr desigur exagerat, dar reflectând mulțimea așezărilor din zonă.

O inscripție în limba slavă, descoperită în comuna Mircea-Vodă, amintește de un jupan Dimitrie, dar nici anul 943, nici cuvintele „pe greci" nu permit cunoașterea împrejurărilor în care a trăit acest șef local. În legătură însă cu conflictul bizantino-rus din 971 și campania împăratului Ioan Tzimiskes împotriva aceluiași Sviatoslav, asediat la Durostorum

(Silistra), cronicarul bizantin G. Kedrenos scrie că la împărat s-au prezentat soli din Constanteia (poate Constanța de azi sau o localitate dispărută, situată la Dunăre, Constantiana Daphne) și din „alte fortărețe ridicate dincolo de Istru", care au cerut iertare (probabil pentru pactizarea lor cu Sviatoslav) și au acceptat autoritatea împăratului asupra acestor cetăți, precum și instalarea de garnizoane bizantine în interiorul lor. Astfel de cetăți vor fi fost ca acele de la Slon (jud. Prahova) — unde s-au descoperit două cetățui din secolele IX–X — și vor fi îndeplinit funcția de reședință a căpeteniilor locale și de protecție a membrilor obștii în caz de primejdie.

Victoria lui Ioan Tzimiskes asupra lui Sviatoslav și a Țaratului bulgar a readus Bizanțul la Dunărea de Jos. Teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră a devenit thema bizantină (provincia) Paristrion sau Paradunavon (în traducere, „de lângă Dunăre"). Confirmare a informațiilor din *Povestea vremurilor de demult* despre desimea așezărilor, întâlnite de cneazul Kievului, sursele bizantine folosesc, pentru a-i numi pe conducătorii acestei theme, formule precum: „comandant (strateg) al orașelor paristriene" sau al „orașelor și teritoriilor de la Dunăre". Forța lor era atât de însemnată, încât ele s-au răsculat, în anii 1072–1073, împotriva măsurilor luate de împăratul Mihail al VII-lea Ducas, care introdusese monopolul comerțului cu cereale, și au atras de partea lor pe vestarhul Nestor, trimis să reprime răscoala.

În aceeași zonă, scurt timp după înscăunarea lui Alexios I Comnenul, se manifestă din nou forțele locale, care, în alianță cu pecenegii — populație turanică, venită în spațiul românesc către mijlocul secolului al XI-lea — sfidează autoritatea imperială. Conducătorii acțiunii antibizantine erau Tatos, având-și reședința la Dristra (Silistra), cel mai important oraș de la Dunărea de Jos, Sesthlav și Satza, stăpâni la „Vicina și celelalte" orașe paristriene. Examinarea riguroasă a surselor nu îndreptățește opinia că aceste căpetenii locale s-ar fi aflat în fruntea unor formațiuni politice românești. Este de presupus, mai degrabă, că populației de o mare diversitate etnică a Dobrogei i s-a suprapus o pătură dominatoare pecenegă, din rândurile căreia s-au ridicat cei trei conducători. Victoria lui Alexios I Comnenul în bătălia de la Lebunion (1091) a pus capăt rolului politic și militar al pecenegilor.

Înrudiți îndeaproape cu ei, cumanii, un alt neam turanic, și-a făcut apariția în secolul al XI-lea în spațiul românesc, inaugurând o „sinteză româno-turcă" sau o „colaborație româno-turcă" (ambele formule aparțin

lui N. Iorga), cu însemnate urmări pentru procesul de constituire a statelor medievale românești de la sud și est de Carpați.

Funcția de accelerator politic îndeplinită de cumani la nord de Dunăre nu a rămas fără urmări și pentru romanitatea sud-dunăreană.

Revenirea Imperiului la Dunărea de Jos, în timpul lui Ioan Tzimiskes, a fost urmată de consolidarea autorității bizantine, ca urmare a sângeroasei reprimări a răscoalei bulgare a comitopulilor (conducătorii ei erau patru frați, fiii unui comite) de către împăratul Vasile al II-lea, supranumit Bulgaroctonul (ucigătorul de bulgari), în 1018.

Fiscalitatea apăsătoare din timpul împăratului Isaac al II-lea Anghelos a generat vii nemulțumiri, ce au culminat, în anii 1185–1186, cu o mare răscoală, având în fruntea ei trei frați, români de origine: Petru, Asan și Ioniță. Vlahiile sud-dunărene erau adevărate enclave autonome de populație românească — de aici și numele lor, având-și conducători proprii, cum pare să fi fost Niculiță, conducătorul răscoalei din 1066, sub steagul său luptând bizantini, vlahi și bulgari.

Marea ridicare la arme din anii 1185–1186 a fost determinată tot de apăsarea dărilor, căreia i s-a adăugat refuzul împăratului de a acorda celor doi frați vlahi, Petru și Asan, calitatea de pronoiari, adică de deținători ai unui domeniu beneficiind de privilegiul imunității, ceea ce implica apartenența lor la structurile feudale bizantine.

Relatând izbucnirea răscoalei, cronicarul Nicetas Choniates oferă și imaginea vieții vlahilor sud-dunăreni: „Aceștia, încredințați de inaccesibilitatea ținutului <în care locuiau> și bizuindu-se pe fortărețele <lor>, care sunt și foarte numeroase și ridicate pe stânci abrupte, s-au sumețit și altă dată împotriva romeilor (bizantinilor — n.n.)". Peisajul înfățișat de cronicarul bizantin ca și referirile numeroase ale surselor la viața pastorală a vlahilor sud-dunăreni nu exclud însă și existența îndeletnicirilor agricole: același cronicar menționează arderea, în cursul răscoalei, de către oastea bizantină a „clăilor de grâne" ale vlahilor.

Într-un moment critic al confruntării cu forțele imperiale, Asan trece la nord de Dunăre și, în urma înțelegerii cu cumanii, înrolează „o mare mulțime de aliați" (N. Choniates), cu care revine la sud de fluviu, pentru a continua lupta. Din 1186, cumanii sunt mereu alături de vlahii sud-dunăreni în lupta împotriva Bizanțului. Întocmai ca în cazul asocierii dintre avari și slavi — primii reprezentând forța de control politic și militar —, tot astfel, sub numele cumanilor — semnalați de N. Choniates —, este de înțeles cooperarea dintre cumani, turanicii dominatori la nord de

Dunăre și românii autohtoni; în „marea mulțime de aliați" s-au aflat și unii și alții, ultimii fiind, desigur, precumpănitori, întrucât migratorii — cu excepția slavilor — erau grupuri etnice puțin numeroase.

Biruința răsculaților și întemeierea Imperiului româno-bulgar (al doilea țarat bulgar) are o dublă semnificație: mai întâi, vlahii sud-dunăreni se manifestă ca o forță capabilă să colaboreze — alături de bulgari — la crearea unei structuri politico-teritoriale, plasată desigur — nu se putea altfel — în tradiția primului țarat bulgar, dar având o dinastie vlahă — cea a Asăneștilor. Dovada românității Asăneștilor este oferită — printre altele — de corespondența dintre Ioniță Caloian (cel Frumos), fratele lui Petru și al lui Asan, și papa Inocențiu al III-lea, căruia Ioniță îi solicitase recunoașterea titlului imperial. Și unul, și celălalt invocă originea romană a românilor sud-dunăreni, ceea ce relevă atât existența conștiinței descendenței din romani a vlahilor cât și cunoașterea și recunoașterea de către curia papală a acestei realități.

În al doilea rând, victoria vlaho-bulgară a consolidat relațiile noului stat cu cumanii din nordul Dunării și, prin ei, cu românii din spațiul carpato-dunărean. Colaborarea din anii răscoalei a favorizat extinderea stăpânirii Imperiului româno-bulgar dincolo de fluviu. Din perioada prezenței noului imperiu la nord de Dunăre datează introducerea liturghiei slavone în spațiul românesc nord-dunărean, ca și puternicele influențe slavo-bulgare în închegarea instituțiilor politico-administrative ale statului medieval.

În același timp, Imperiul româno-bulgar, el însuși o copie a Imperiului bizantin, a acționat ca intermediar în transmiterea, la nord de Dunăre, a modelului bizantin și a înrâuririlor sale.

Includerea spațiului românesc în aria de civilizație bizantină — sau, după fericita formulă a lui D. Obolenski — în „Commonwealth-ul bizantin" a fost înlesnită de legăturile pe care romanicii/românii nord-dunăreni le-au păstrat statornic cu Bizanțul. Într-o cuvântare din 1049 a lui Ioan Mauropous, mitropolitul Euhaitelor, acesta, evocând năvălirile și pustiirile pecenegilor la nord de Dunăre, subliniază că față de locuitorii acestui spațiu „stăpânitorii <noștri> — adică, precizăm noi, împărații bizantini — din vechime nu și-au precupețit grija".

În întreaga arie carpato-danubiană procesul de formare a statelor medievale sintetizează trei elemente fundamentale: autohtonii români, dominatorii turanici (numele însuși de Basarab(a) al dinastiei fondatoare

a Țării Românești este de origine cumană și înseamnă „tată autoritar") și influențele slavo-bizantine.

Studiul densității populației și a toponimelor de origine pecenego-cumană și cartografierea lor (fixarea pe hartă) au pus în lumină existența în spațiul dintre Carpați și Dunăre a „două tipuri de zone social-politice" (Ion Donat): una în zona Piemontului getic (nordul Olteniei și nord-vestul Munteniei), matca statalității românești, cu o populație autohtonă deasă, aflată în raporturi tributare cu dominatorii turanici; cealaltă în Câmpia dunăreană, în întinsul căreia autohtonii au locuit laolaltă sau juxtapus cu pecenego-cumanii, a căror prezență este atestată de toponime terminate în *-ui*: Călmățui, Dăsnățui, în sudul Moldovei, Covurlui etc. sau derivate din însuși numele populațiilor tiurcice (Peceneaga, Comana) etc.

Cumanii, întocmai ca, mai târziu, tătarii, au împiedicat extinderea stăpânirii Regatului ungar dincolo de Carpați, oferind astfel populației locale posibilitatea de a-și crea propriile structuri și instituții statale, întrucât, spre deosebire de regalitatea ungară, călărețiii de stepă nu exercitau decât un control nominal asupra teritoriilor de unde percepeau tributul și alte prestații.

VOIEVODATUL TRANSILVANIEI

Luptele semnalate de notarul anonim al regelui Béla au constituit începutul unui efort îndelungat al Regatului ungar, după creștinarea regelui Ștefan I (încoronat în 1001), de luare în stăpânire a interiorului arcului carpatic, efort prelungit până la sfârșitul secolului al XII-lea. După conflictul dintre Ștefan și „gyula" (conducătorul) Transilvaniei, descrisă ca „foarte mare și foarte bogată" (1003), a urmat lenta luare în stăpânire a ținutului „de dincolo de pădure", până ce au fost atinși Carpații.

Reduși numeric, ungurii au făcut apel la alte elemente etnice care îi însoțiseră în migrația lor, pentru a-și consolida controlul asupra Transilvaniei și a administra noua achiziție teritorială. Ilustrativă, din acest punct de vedere, este prezența în Transilvania a bașchirilor și contactele lor cu românii. Populație tiurcică din zona Uralului de Sud, bașchirii constituie astăzi o republică autonomă în cadrul Federației Ruse. În secolul al IX-lea, o parte a lor s-au alăturat ungurilor, aflați în mișcare

spre vest, fenomen obișnuit în cadrul marilor deplasări de popoare de la sfârșitul antichității și începutul evului mediu, când un grup etnic își impunea autoritatea în cadrul unei conglomerat de populații, devenite auxiliare ale conducătorului și folosite în valorificarea și apărarea teritoriilor cucerite.

Bașchirii erau atât de numeroși în Regatul ungar, încât în unele izvoare arabe el apare ca o țară bașchiră. Însoțind pe unguri în bazinul carpatic, ei au venit în legătură cu românii, mărturie a acestor contacte fiind verbul „a boscorodi", românii neînțelegând graiul bașchirilor, ca și termenul de „bozgor", folosit întâi pentru a-i desemna pe bașchiri. După asimilarea acestora de către maghiari, denumirea, care a căpătat un sens peiorativ, a fost trecută asupra celor din urmă.

În același scop, al consolidării dominației asupra Transilvaniei, regalitatea ungară a utilizat pe secui, de asemenea o populație tiurcică, folosiți inițial ca auxiliari militari, în cursul luării în stăpânire a bazinului carpatic, apoi ca paznici ai trecătorilor Carpaților Răsăriteni.

Cu rosturi similare de pază, dar, mai ales, de agricultori și meșteșugari, au fost aduși în Transilvania coloniști germani (sașii), primul grup sosind în timpul regelui Géza al II-lea (1141–1162) și fiind așezat în zona Oltului și a Sibiului de astăzi; potrivit estimărilor, acest grup număra circa 500 de familii. Colonizările erau un fenomen obișnuit în evul mediu, fiind generat de disproporția dintre fondul funciar și numărul populației și de precaritatea mijloacelor și metodelor de cultivare a pământului, care confereau factorului uman rolul decisiv în producția agricolă. Noi grupuri de coloniști germani s-au așezat în zona de sud a Transilvaniei și în colțul ei de nord-est. Sașii au jucat rolul decisiv în apariția vieții urbane din Transilvania, orașe ca Sibiul (Hermannstadt), Brașovul (Kronstadt), Sighișoara (Schässburg) și Bistrița (Bistritz) fiind, în fond, creația lor. Privilegiile și obligațiile coloniștilor germani au fost consemnate într-o diplomă a regelui Andrei al II-lea, din 1224 (*Andreanum*).

În cadrul Regatului ungar, Transilvania a avut statutul de voievodat (primul voievod, Leustachius, apare în 1176). Folosirea instituției voievodale (așadar, a unei structuri politice românești: termenul este de origine slavă, dar conținutul, așa cum s-a arătat, este românesc) de către regalitatea ungară pentru administrarea Transilvaniei a fost considerată de istoriografia română ca o dovadă a prezenței masive a românilor în interiorul arcului carpatic în perioada cuceririi acestei zone de către

unguri. În această interpretare, regalitatea ungară a trebuit să accepte structurile politico-administrative ale populației autohtone, rămasă majoritară și după cucerirea ungară: românii.

Regele Andrei al II-lea a chemat în 1211, în Transilvania, Ordinul cavalerilor teutoni (ordin monastico-militar, creat la sfârșitul secolului al XII-lea pentru a proteja posesiunile cruciate din Țara Sfântă și Orientul Apropiat). Cavalerii teutoni au fost așezați în Țara Bârsei, unde au construit mai multe cetăți (Feldioara, Codlea etc.). Funcția lor era dublă: de apărare a frontierei regatului și de prozelitism catolic dincolo de Carpați, printre cumani și români.

Aducerea cavalerilor teutoni în Transilvania s-a integrat însă și unei politici de mult mai larg orizont. Constituirea Imperiului româno-bulgar reprezenta o amenințare pentru formația politică rezultată din devierea cruciadei a IV-a și cucerirea Constantinopolului de către cruciați: Imperiul latin de Constantinopol. Cele două două imperii au ajuns curând în conflict: în bătălia de la Adrianopol (1205), oastea vlaho-bulgară a înfrânt-o pe cea latină, luându-l prizonier pe împăratul Balduin de Flandra, mort în captivitate, apoi, la Târnovo.

Pentru a slăbi presiunea exercitată de Imperiul vlaho-bulgar asupra celui latin, papalitatea a conferit Regatului ungar funcția de fier de lance a lumii catolice împotriva adversarilor latinilor de la Constantinopol: cumanii și vlaho-bulgarii. Activitatea cavalerilor teutoni și episcopia cumanilor au avut drept obiectiv să creeze „o diversiune nordică" (Șerban Papacostea) pentru a degaja Imperiul latin de Constantinopol prin acțiuni militare și de prozelitism catolic între cumani.

Astfel, într-o scrisoare din 14 noiembrie 1234 adresată viitorului rege Béla al IV-lea (pe atunci asociat la domnie de tatăl său), papa Grigore al IX-lea deplânge faptul că în episcopia cumanilor „popoare" (*populi*) numite români (Walati) „primesc toate tainele bisericești [...] de la unii pseudoepiscopi de ritul grecilor".

Așa cum a arătat recent Daniel Barbu, folosirea pluralului „popoare" dezvăluie absența unor structuri politico-juridice la românii amintiți de papă. Prezența unor episcopi ortodocși în vecinătatea episcopiei cumanilor poate fi însă considerată ca o dovadă indirectă a existenței unor formațiuni politice ale românilor, situate în apropierea episcopiei catolice. Așa cum crede părintele Mircea Păcurariu, episcopii ortodocși („pseudoepiscopii" din scrisoarea papală), „trăiau pe lângă șefii unor

formațiuni politice românești [...], organizarea bisericească urmând întotdeauna celei politice".

Soliditatea unor formațiuni de acest fel este relevată de supraviețuirea lor și după șocul devastator al marii invazii mongole din 1241.

Teritoriul românesc a fost străbătut de hoardele tătare, în drum spre Ungaria, care au pustiit și masacrat totul în calea lor. Cronica persanului Rășīd od-Din amintește de două lupte date de ceata condusă de Böček cu românii: prima, probabil, prin părțile Vrancei și Buzăului, a doua „la hotarele lui Mīšelāv", al cărui nume ar putea fi citit și Meseslav, ceea ce trimite la voievodul Seneslau sau Seneslav, menționat în Diploma ioaniților din 1247.

Acest document, emis de regele Béla al IV-lea al Ungariei în beneficiul cavalerilor ioaniți, chemați să protejeze regatul împotriva altor năvăliri tătare, oferă imaginea teritoriului dintre Carpați și Dunăre din unghiul de vedere al organizării politico-teritoriale, scurt timp după invazia mongolă. Fixând veniturile cavalerilor ioaniți, regele le dăruiește „întreaga țară a Severinului, împreună cu munții ce țin de ea și cu toate celelalte ce atârnă de ea, precum și cu cnezatele lui Ioan și Farcaș până la râul Olt, afară de pământul cnezatului voievodului Litovoi, pe care îl lăsăm românilor așa cum l-au stăpânit aceștia și până acum". Veniturile urmau să fie împărțite pe jumătate între rege și cavaleri. Se precizează că „jumătate din toate veniturile și foloasele ce se vor strânge pe seama regelui de la românii ce locuiesc în țara Litua — afară de Țara Hațegului cu cele ce țin de dânsa — să le culeagă" cavalerii ioaniți. Ei mai primeau „toată Cumania, de la râul Olt și munții Transilvaniei", de la care urmau să aibă toate veniturile timp de 25 de ani, „afară de țara lui Seneslau, voievodul românilor, pe care le-am lăsat-o acelora, așa cum au stăpânit-o și până acum", de unde veniturile urmau a fi împărțite pe din două între rege și cavaleri.

Diploma ioaniților relevă existența a trei categorii de formațiuni teritoriale: Țara Severinului, de fapt, Banatul de Severin, creație a regalității ungare, în jurul anului 1230, cu funcție precumpănitor militară, apoi în zona Piemontului getic, două voievodate românești — unul în nordul Olteniei, trecând și peste Carpați și cuprinzând Țara Hațegului, condus de Litovoi, celălalt, în nord-vestul Munteniei, avându-l în frunte pe Seneslau, și, în sfârșit, două formațiuni, de rang inferior, cnezatele lui Ioan și Farcaș. În legătură cu localizarea acestuia din urmă, s-a formulat ipoteza că, deși numele cneazului ar putea fi traducerea în ungurește a

românescului Lupu, ceea ce trimite la Vâlcea (în slavonă *vâlc* înseamnă lup), cnezatul s-ar fi aflat în Câmpia olteană, în vecinătatea celui al lui Ioan, întrucât, așa cum s-a văzut, structurile mai slab articulate se aflau în zone de șes.

În cuprinsul acestor formațiuni exista o populație țărănească (*rustici*) care, prin prestațiile ei, asigura veniturile păturii conducătoare, alcătuită din „mai marii pământului", „ai țării", aflați, evident, în jurul voievozilor. Existența unei organizări militare este atestată de obligația, impusă românilor de regele ungar, de a-i ajuta pe ioaniți „cu mijloacele lor ostășești".

Cel mai bogat și cel mai puternic, voievodatul lui Litovoi, și-a asumat misiunea unificării formațiunilor politice dintre Carpați și Dunăre. Voievodul Litovoi — cel din 1247 sau un urmaș omonim — a ajuns astfel în conflict cu Regatul ungar, ostil tendințelor de unificare și emancipare a structurilor politice de peste Carpați. În confruntarea militară ce a urmat, Litovoi a fost înfrânt și ucis (1277/1279), iar fratele său, Bărbat, luat prizonier, a trebuit să plătească o însemnată răscumpărare, pentru a-și redobândi libertatea.

CELE „DOUĂ LIBERTĂȚI ROMÂNEȘTI"

Eșecul încercării lui Litovoi a deplasat în stânga Oltului centrul politicii de unificare teritorială și instituțională, preluată de voievodatul din nord-vestul Munteniei. Exponentul acestei politici a fost Basarab I, a cărui stăpânire va fi avut drept centru zona Câmpulung–Argeș. Numele, de origine cumană, al fondatorului dinastiei Basarabilor și al întemeietorului Țării Românești se întâlnește frecvent în secolul al XIII-lea în zona de sud-vest a Transilvaniei, adică în Țara Hațegului, ceea ce ar fi un indiciu că în legenda „descălecatului" din Transilvania există un nucleu de adevăr.

Dacă Țara Românească nu a fost „descălecată", adică întemeiată de români veniți din Transilvania, este incontestabil că a existat o „coborâre" dinspre interiorul arcului carpatic spre Dunăre, semnalată de diverse surse și confirmată de existența, la Câmpulung, a unui „comes Laurentius" la 1300 și a unei comunități catolice, formată, desigur, din maghiari și sași. Din Transilvania au venit și români, care sufereau rigorile procesului de

feudalizare, pierzându-și pământul și amenințați să fie reduși la starea de dependență personală față de nobili.

Unificarea sub autoritatea lui Basarab a formațiunilor dintre Carpați și Dunăre s-a făcut prin bună înțelegere, ca și prin forță. Cronica țării a păstrat amintirea unei „închinări" a căpeteniilor din dreapta Oltului (greșit identificate însă cu Basarabii) în fața descălecătorului din Muntenia. Tradiția este de înțeles, în sensul unui acord între Basarab și urmașii lui Litovoi-Bărbat, ai lui Ioan și Farcaș, care au recunoscut autoritatea voievodului de la Argeș, în schimbul păstrării unei autonomii, reflectate în individualitatea caracteristică Olteniei, ca și în dregătoria de ban al Craiovei, al doilea demnitar al Țării Românești, după domn. O individualitate mai puțin conturată decât cea olteană, dar perceptibilă, totuși, se constată în partea de est a Munteniei, acolo unde mai târziu va ființa episcopia Buzăului. Cei care nu au acceptat stăpânirea lui Basarab au luat calea pribegiei în Transilvania.

Efortul unificator desfășurat cu succes a făcut din Basarab I un mare voievod și domn a toată Țara Românească, întrunind în persoana sa autoritatea supremă pe plan politic și militar. Voievodul era întruchiparea unui stat nou apărut în geografia politică a Europei de Sud-Est.

În apariția lui, în afara unificării voievodatelor și cnezatelor dintre Carpați și Dunăre, sunt de avut în vedere încă doi factori importanți. Mai întâi, negoțul. Noul stat se afla axat pe segmentul final al unui mare drum comercial, care unea Europa Centrală cu Marea Neagră prin gurile Dunării. Nevoia de securitate a căii continentale de schimb, ca și însemnatele venituri obținute de voievodul român, în calitatea sa de „paznic" al acestei artere comerciale, au jucat un rol important în apariția statului românesc de la sud de Carpați. Forța sa economică este relevată de un episod al campaniei regelui Carol-Robert al Ungariei din 1330 împotriva lui Basarab: în faza inițială a acțiunii suveranului angevin, voievodul român i-a oferit, în schimbul retragerii oștii ungare, suma de 7 000 mărci de argint, adică echivalentul a circa 74 kg de aur, mărturie a bogăției de care dispunea Basarab (de reținut însă că primele două răscumpărări din captivitate ale vestitului Bertrand du Guesclin au fost echivalente cu 106 kg aur în 1360 și 155 kg în 1367)

Al doilea factor implicat în geneza statului medieval dintre Carpați și Dunăre a fost dominația mongolă. Spațiul moldo-muntean se afla sub controlul uneia dintre cele mai importante căpetenii din Hanatul Hoardei de Aur: Nogay, care izbutise să-și asigure o adevărată autonomie.

La moartea sa, hanul Hoardei de Aur, Toktay, într-un efort de restaurare a autorității sale asupra teritoriilor uzurpate de Nogay, a încredințat fiului său Tukul (în altă sursă Mengli) Bugha posesiunile de la Dunărea de Jos ale lui Nogay: „În ceea ce-l privește pe Tukul Bugha — scrie cronicarul arab Baybars —, acesta s-a stabilit la Saqdja (Isaccea — n.n.) pe fluviul Dunărea și până la vecinătatea Porților de Fier, unde se aflau reședințele lui Nogay".

Stăpânirea mongolă a înlesnit în două privințe formarea Țării Românești. Mai întâi, ea a blocat expansiunea ungară dincolo de Carpați; din solidaritatea de interese româno-mongolă în raport cu Regatul ungar s-a născut cooperarea militară dintre români și tătari, în momentul campaniei lui Carol-Robert din 1330.

Dominația mongolă a consolidat și amplificat mecanismele de exploatare a populației autohtone, închegate în perioada stăpânirii pecenego-cumane. Sinteza româno-tiurcică a avut și o componentă esențială, reprezentată de substituirea păturii conducătoare autohtone celei a dominatorilor turanici. Sociologul Henri H. Stahl a explicat excelent acest proces: „Dintr-o asemenea simbioză se putea naște o adevărată sinteză, grupul cuceritor și grupul aristocratic autohton topindu-se laolaltă, în dauna populației satelor. În caz că grupul cuceritor era silit să plece, aristocrația locală se putea ea însăși substitui statului nomad, continuând pe seama proprie vechiul sistem de exploatare, faza de dezvoltare în care lăsaseră țara nomazii, fiindu-le un punct de pornire spre dezvoltări sociale noi, în sensuri pe care numai un stat autohton sau complet autohtonizat le putea avea".

Este semnificativ, din acest punct de vedere, că numele dării în grâne, care se va percepe după întemeierea statelor feudale românești, *iliș*-ul, derivă din mongolul *ülüs,* ceea ce îi indică obârșia istorică. Termenul de *tarhan*, întâlnit în Moldova, cu sensul de „scutire", este de asemenea de origine mongolă, dovedind că și în spațiul românesc dominatorii mongoli acordau scutiri de dări, așa cum procedau în teritoriile rusești aflate sub stăpânirea lor.

Faptul că, încă de la primele documente ale cancelariilor munteană și moldoveană, aparatul de stat apare perfect articulat, este un indiciu că el începuse să se constituie încă din perioada dominației cumane și mongole și că, o dată cu dispariția controlului călăreților stepei, structurile apărute în vremea lor au trecut sub autoritatea aristocrației locale.

Unificarea formațiunilor politice dintre Carpați și Dunăre a fost favorizată de conflictele interne din Regatul ungar, izbucnite o dată cu stingerea dinastiei arpadiene (1301). De îndată ce noua dinastie de Anjou, prin regele Carol-Robert, a pus capăt acestor dezbinări, regalitatea angevină a încercat să lichideze statul de curând ivit dincolo de Carpați, care apărea ca o barieră în calea expansiunii ungare spre Dunăre și Balcani.

În toamna anului 1330, regele Carol-Robert a vrut să elimine, printr-o campanie împotriva lui Basarab I, obstacolul ridicat în calea extinderii autorității sale de „infidelul" (în înțeles de călcător al omagiului de vasalitate) voievod „transalpin" (de peste Carpați). Oferta de pace făcută de Basarab, astfel cum este ea redată de *Cronica pictată de la Viena* — plata a 7 000 mărci de argint, cedarea (în fapt, restituirea) Banatului de Severin, ocupat între timp de români, restabilirea raporturilor feudo-vasalice și trimiterea drept chezaș a însuși fiului lui Basarab la curtea ungară —, a fost respinsă de rege, hotărât să pună capăt definitiv rebeliunii basarabești. Fără resurse de aprovizionare pentru oastea sa, regele ar fi acceptat apoi — potrivit aceleiași surse — reconcilierea cu voievodul român, dar pe calea de întoarcere a fost atacat de români într-o trecătoare în munți — intrată, ulterior, în istoriografia română sub numele de Posada — și, în decurs de câteva zile (9–12 noiembrie 1330), oastea atacatoare a fost supusă unei adevărate nimiciri; regele Carol-Robert — schimbându-și armura cu a unui credincios — a izbutit să se salveze.

„Cădeau tineri și bătrâni, principi și nobili fără nici o deosebire. Căci această tristă întâmplare a ținut mult, de la ziua a șasea a săptămânii până la ziua a doua a săptămânii viitoare, în care zile soldații aleși așa se izbeau unii de alții, precum în leagăn se leagănă și se scutură pruncii sau cum se clatină trestiile în vânt. Și a fost aici un cumplit dezastru, căci au căzut o mulțime de ostași, de principi și de nobili și numărul lor nu se poate socoti"... (*Cronica pictată de la Viena*)

Biruința de la Posada este importantă nu atât pentru că a întrerupt temporar raporturile feudo-vasalice dintre regele ungar și voievodul român, ci, mai ales, pentru că a făcut dovada forței statului român, nou apărut, devenit astfel o realitate politico-teritorială ireversibilă pe harta Europei medievale.

Constituirea statului moldovean a urmat un tipar asemănător în multe privințe. Teritoriul de la est de Carpați s-a aflat și el sub dominația

mongolă, fiind controlat din centre militare, ca, de pildă, cel alcătuit din alani — numiți și iași —, aflat la originea orașului Iași.

Pentru a proteja frontiera de est a Regatului ungar și a bloca pasurile Carpaților Răsăriteni, în eventualitatea unor incursiuni tătare, zona din vecinătatea trecătorilor a fost organizată sub aspect militar, având statutul unei „mărci" (zonă de frontieră, cu funcții militare de apărare), condusă de voievodul Dragoș din Maramureș (1347).

Pe lângă „marca" înființată de regalitatea ungară, în teritoriul de la est de Carpați se aflau formațiuni politice de felul celor semnalate de Diploma ioaniților din 1247 la sud de Carpați, așa cum se desprinde din relatările unor surse. Astfel, în 1332, bunurile episcopiei cumanilor fuseseră luate arbitrar în stăpânire de „puternicii acelor locuri", acești *potentes* fiind evident niște „mai mari ai pământului", ca cei de la sud de Carpați. Numele însuși al viitorului stat românesc — Moldova — nu se poate explica altfel decât prin existența unei formațiuni politice pe valea Moldovei — micul afluent al Siretului —, care, prin extindere, a sfârșit prin a îngloba întreg teritoriul dintre Carpați, Nistru, Dunăre și Mare. În partea de sud a acestui spațiu, se pare că a existat o altă formațiune, inclusă apoi în frontierele statului moldovean, de vreme ce într-un document din 30 martie 1392 titulatura lui Roman Voievod conține formularea „stăpânind Țara Moldovei, de la munte până la mare".

Spre deosebire de procesul petrecut la sud de Carpați, unificarea formațiunilor politice de la est de Carpați a fost asumată de un voievod „descălecat" de peste munți: Bogdan din Maramureș. Intrat în conflict cu regele Ungariei, Ludovic I, el a părăsit reședința sa voievodală de la Cuhea și a trecut peste Carpați, înlăturându-i pe succesorii lui Dragoș la conducerea „mărcii" amintite. După o încercare neizbutită de a se emancipa de sub controlul ungar (1359), Bogdan a câștigat în iarna 1364–1365 o victorie similară celei a lui Basarab din 1330. Și în cazul noului stat românesc de la est de Carpați, biruința lui Bogdan a pus capăt, temporar, suzeranității ungare asupra acestei noi țări românești, dar, fapt mult mai important, ea a consacrat caracterul ireversibil al existenței statului moldovean.

Nu sunt cunoscute împrejurările în care s-a desfășurat procesul de unificare a formațiunilor aflate pe teritoriul viitoarei Țări a Moldovei. Ceea ce se desprinde însă cu certitudine este că — așa cum a subliniat Gh. I. Brătianu —, în Moldova, domnia nu a izbutit, în această fază de întemeiere a statului medieval, să impună o centralizare de vigoarea celei

muntene. Marii stăpâni de pământ (acei *potentes*, semnalați în 1332), anteriori „descălecatului" maramureșean, au păstrat o putere superioară celei deținute de omologii lor munteni; zonele de autoadministrare țărănească din Vrancea, Câmpulung și Tigheci și-au conservat individualitatea și după „întemeierea" statului moldovean.

Întocmai ca Țara Românească, și Moldova s-a aflat la capătul unui mare drum comercial, care unea Marea Baltică și Marea Neagră, statul moldovean îndeplinind, aidoma celui muntean, funcția de protector al segmentului final, devenit „drumul moldovenesc", ale cărui puncte terminus erau Chilia și Cetatea Albă.

Însemnătatea economică a gurilor Dunării este ilustrată de efortul statornic al diverșilor factori de putere — economică sau militară — de a se implanta în acestă zonă. Mongolii — așa cum s-a văzut — își asiguraseră controlul fluviului de la Porțile de Fier la vărsare, având ca reședință de supraveghere Isaccea. Genovezii, veniți în sprijinul restauratorului Imperiului bizantin, Mihai al VIII-lea Paleolog, izgonitorul latinilor din Constantinopol (1261), au beneficiat de eșecul rivalilor venețieni — artizanii deturnării cruciadei a IV-a — pentru a smulge însemnate avantaje comerciale de la Bizanț și a pătrunde masiv în Marea Neagră. Gurile Dunării ca și litoralul vest-pontic au atras pe negustorii genovezi, interesați în aceste părți de comerțul cu grâne și robi. Registrele notariale genoveze dezvăluie intensitatea schimburilor de la Dunărea de Jos, având ca principale centre Vicina (care nu a putut fi identificată cu certitudine, localizarea ei fiind făcută, mai ales, la Păcuiul lui Soare și Măcin) și Chilia.

Țara Românească și Moldova au fost atrase și ele spre gurile Dunării de comerțul practicat acolo. În împrejurări neelucidate până acum, cea dintâi a stăpânit în secolul al XIV-lea zone din nordul brațului Chilia, lăsându-i numele de Basarabia, după numele dinastiei fondatoare, trecut și Țării Românești (Țara Basarabească); Țara Moldovei a „coborât" din nord spre sud și a ajuns la sfârșitul secolului al XIV-lea să stăpânească atât Chilia cât și Cetatea Albă.

În același secol al XIV-lea, între Dunăre și Marea Neagră a ființat o formațiune politică teritorială — având ca nucleu de formare „Țara Cavarnei" — ai cărei conducători, semnalați de izvoare, au fost Balica (c. 1346–1354), Dobrotici sau Dobrotiță (1354–1386) și Ivanco (1386–1391). Originea lor etnică a făcut obiect de controversă între istorici, care îi consideră fie români, fie bulgari, fie descendenții turcilor

seldjucizi, colonizați în Dobrogea, în secolul al XIII-lea, cunoscuți și sub numele de găgăuzi. Controversat este și raportul dintre numele lui Dobrotici și Dobrogea, unii cercetători văzând în el eponimul acestui teritoriu, alții derivând numele Dobrogei dintr-un termen slav, transmițând alterat denumirea protobulgarilor, astfel cum ea fusese înregistrată de sursele arabe.

Ceea ce se știe cu certitudine este că atât Balica (în turcă Balik înseamnă pește) cât și Dobrotici au avut strânse legături cu Bizanțul, cel de al doilea primind titlul aulic de despot, acordat rudelor împăratului sau unor aliați. Despre Ivanco se știe că s-a aflat — ca și Dobrotici — în conflict cu genovezii și a fost constrâns să încheie un tratat de pace și de comerț, în condițiile impuse de cei din urmă (1387). În împrejurările înaintării otomane spre nord-estul Peninsulei Balcanice, Mircea cel Bătrân, cum se va vedea, a luat în stăpânire, pentru a proteja frontiera dunăreană a Țării Românești, țara lui Dobrotici, adică Dobrogea.

În timp ce în spațiul românesc extracarpatic se formau cele trei state — Țara Românească, Moldova și Dobrogea —, Transilvania, aflată sub stăpânirea Regatului ungar, prezenta o situație ambivalentă: ca posesiune a regatului, ea a cunoscut, mai ales în timpul dinastiei angevine, introducerea unor structuri ale feudalismului apusean; ca teritoriu locuit de populația românească majoritară, ea și-a păstrat individualitatea politico-instituțională, exprimată precumpănitor în menținerea instituției voievodatului, în timp ce românii transilvăneni trăiau sub conducerea cnezilor și voievozilor proprii.

Constituirea statelor românești la sud și est de Carpați a avut însemnate urmări asupra românilor transilvăneni. Voievodatul din interiorul arcului carpatic exprima, prin însăși originea sa românească, o individualitate politico-administrativă în cuprinsul Regatului ungar. Structura sa social-politică era caracterizată — ca în întreaga lume medievală — de existența „stărilor" sau „ordinelor", grupuri sociale sau etnice care beneficiau de un ansamblu de privilegii. Termenul latin pentru „stările" transilvane era *natio/nationes*, care la acea dată nu cuprindea, ca în accepția modernă, o întreagă comunitate etnică, ci numai pătura privilegiată. În Transilvania existau trei națiuni (cărora, pentru a le deosebi de cele moderne, li se spune și „națiuni" politice): nobilimea, *„natio saxonica"* și *„natio siculica"*. În fapt, prima cuprindea nobilimea maghiară, cea de a doua patriciatul săsesc, iar ultima pe fruntașii secuilor.

Românii aveau și ei o nobilime cnezială și voievodală grupată în „țări" precum Țara Hațegului, Țara Făgărașului, Țara Maramureșului etc. și în districte românești (în Țara Zarandului, în Banat etc.). Într-un regat cu misiune apostolică (de răspândire a creștinismului catolic) ca cel ungar, populația ortodoxă, considerată „schismatică", era privită cu reticență. În evul mediu, primul criteriu de evaluare a condiției unui individ era religia și, în cadrul ei, confesiunea: creștin sau păgân; creștin-catolic sau schismatic; al doilea criteriu era cel social: nobil, cleric, orășean, țăran; apartenența etnică nu avea relevanța din epoca modernă, întrucât regatele medievale erau adevărate conglomerate etnice, iar suveranii nu făceau discriminări de ordin etnic între supușii lor. În Transilvania, nobilimea română — cnezii și voievozii — erau de la început într-o poziție de inferioritate față de nobilimea maghiară: schismatici față de catolici, cuceriți față de cuceritori.

Întemeierea statelor medievale Țara Românească și Moldova, creații politice ale românilor „schismatici" — din perspectiva ungară —, făcea ca Transilvania, locuită de populația românească majoritară și ortodoxă, să fie prinsă ca într-o îmbrățișare, dinspre sud și dinspre est, de aceste structuri politico-teritoriale, românești și ortodoxe.

Reacția regalității ungare la această sfidare a lumii românești extracarpatice nu a întârziat să se manifeste. Când, în urma biruinței din iarna 1364–1365 a lui Bogdan I asupra lui Ludovic I al Ungariei, Moldova a ieșit de sub controlul Regatului ungar, suveranul angevin a luat un șir de măsuri, destinate să consolideze autoritatea sa asupra Transilvaniei, prin slăbirea elitei politice românești. Cea mai importantă, prin urmările sale, a fost decizia din 1366, care condiționa recunoașterea statutului nobiliar de apartenența la confesiunea catolică. Pentru nobilii români, hotărârea regală implica o dificilă alegere, o alternativă ai cărei termeni erau defavorabili: păstrarea calității nobiliare prin trecerea la catolicism, ceea ce însemna înstrăinarea de masa populației românești de confesiune ortodoxă sau fidelitatea față de confesiunea ortodoxă, ceea ce avea drept consecință pierderea privilegiilor nobiliare și decăderea în rândurile țărănimii. Măsurile lui Ludovic I nu aveau un caracter național, ci confesional: nobilii români se vedeau amenințați cu excluderea din viața politică a voievodatului transilvan pentru că erau „schismatici", deci pentru condiția lor confesională, nu pentru, sau numai în al doilea rând pentru că erau români. O dată cu trecerea la catolicism, nobilii români sfârșeau prin a fi asimilați de

nobilimea maghiară. Cazul cel mai ilustru și totodată cel mai concludent este cel al Huniazilor: familie de nobili români — originară din Țara Românească —, ea s-a maghiarizat, în cele din urmă, o dată cu îmbrățișarea catolicismului, astfel că Matia Corvin, devenit rege al Ungariei, nu a mai arătat nimic din obârșia sa românească, fiind perfect integrat nobilimii ungare.

Așadar, dacă românii de la sud și est de Carpați au reușit să se emancipeze de sub dominația ungară și mongolă și-au creat propriile state și, prin ele, și-au dobândit identitatea politică, românii transilvăneni au început să facă obiectul unei politici de discriminare care va duce, în cele din urmă, la eliminarea lor din viața politică a Transilvaniei și la reducerea la situația de tolerați.

Folosirea sintagmei de „țară românească" pentru Transilvania (inclusiv în acest volum) trebuie să aibă permanent în vedere această realitate: românii erau autohtoni și majoritari, dar clasa politică era, în covârșitoarea ei majoritate, maghiară.

FEUDALISMUL ROMÂNESC

Discuțiile despre tipologia feudalismului au relevat diversitatea în unitate a structurilor economico-sociale și politice ale societății medievale. În lucrarea sa *Seigneurie et féodalité* (Seniorie și feudalitate), Robert Boutruche a analizat cele două paliere ale societății feudale: senioria, adică domeniul funciar, cultivat de țărani dependenți, sub autoritatea de caracter personal a stăpânului de pământ, beneficiar al rentelor achitate de țărani; feudalitatea — ansamblul raporturilor de fidelitate personală, în cadrul clasei politice, întemeiat pe prestarea omagiului de către vasal față de suzeran și pe primirea, în schimbul îndatoririlor vasalice — *auxilium* (ajutor) și *consilium* (sfat) — a unui feud, de regulă o stăpânire de pământ, oricum o sursă de venituri. Dacă senioria, altfel spus domeniul cu organizarea sa uman-teritorială (rezervă seniorială, loturile țăranilor etc.), se întâlnește practic pretutindeni în Europa medievală, relațiile feudo-vasalice au cunoscut forma lor clasică numai în câteva regiuni de pe continent, în restul lui ele înfățișându-se în forme variate.

În raport cu marile tipuri ale feudalismului european, feudalismul românesc apare ca un subtip al celui bizantin: organizării domaniale de

tip seniorial i se suprapune o clasă politică —boierimea — care datorează „credincioasă slujbă" domnului, o copie în mic a basileului (împăratului) de la Constantinopol. Autoritatea centrală domnească este atotputernică și toți îi datorează ascultare; nu există o piramidă a raporturilor feudo-vasalice, ca în feudalismul clasic, adică suzeran–vasali–subvasali, ci toți stăpânii de pământ, mari sau mici, laici sau ecleziastici sunt în ascultarea domnului, de la care se consideră că, în virtutea autorității sale supreme (*dominium eminens*), pornesc toate stăpânirile de pământ. Uns al lui Dumnezeu (la înscăunare are loc ceremonia ungerii cu Sfântul Mir), domnul cârmuiește „din mila lui Dumnezeu" și are drept de viață și de moarte asupra supușilor de orice rang social ar fi.

Boierii își datorează poziția superioară în societate în dubla lor calitate, de mari stăpâni de pământ și de dregători domnești. Raportul dintre cele două ipostaze are un dublu sens: domnul face apel la acest *„maiores terrae"* pentru administrarea țării, pentru că sunt bogați și puternici, iar dregătorul, prin calitatea sa de agent domnesc, capătă putere și bogăție.

Spre deosebire de feudalismul apusean, în feudalismul românesc, ca și în cel bizantin, nu au existat ceremonii de depunere a omagiului de către boieri și de primire din partea domnului a stăpânirii funciare. Raporturile dintre domn și clasa politică se întemeiază pe ascultare din partea boierilor, care așteaptă, în schimb, „mila domnească", adică dregătorii și danii de moșii. Boierii sunt îndatorați a-l însoți pe domn în campaniile sale militare și a-i aduce cetele de luptători, recrutate pe moșiile lor; în timp de pace, ei îl asistă pe domn în administrarea țării și în împărțirea dreptății.

Pe moșiile lor, boierii sunt niște mici suverani, mai ales dacă au primit privilegiul imunității, adică beneficiază de scutiri fiscale și de interdicția pătrunderii pe domeniu a agenților puterii domnești, sau dacă, prin propria putere, au instituit imunitatea (așa-numita imunitate autogenă, adică născută prin actul de violență al stăpânului de pământ).

Forța politică a boierimii avea ca fundament economic stăpânirea de pământ, deținerea unor întinse domenii, cultivate prin munca țăranilor, asupra cărora ei exercitau fie o autoritate de caracter personal — în cazul celor aflați în dependență personală (vecini, rumâni) —, fie de caracter economic — în cazul oamenilor cu învoială, adică al țăranilor liberi, fără pământ, acceptați pe domeniu, în urma unui acord ce fixa îndatoririle lor față de stăpânul domeniului.

Obligațiile țăranilor față de boieri și mănăstiri erau dijma (a zecea parte) din produse, claca (robota în Transilvania) și unele taxe bănești; îndatorirea cea mai importantă era dijma, și ea reprezenta una din principalele surse de venit ale stăpânilor de domenii.

Bogăția cea mai însemnată o constituiau însă vitele. În condițiile unei disproporții între fondul funciar și „inventarul uman" — călătorii străini din secolele XV–XVIII relevă cu toții contrastul dintre fertilitatea excepțională a solului și numărul redus al brațelor de muncă — și ale stării de insecuritate, creată de frecventele războaie și năvăliri, precum și de practicarea de către domnie a tacticii „pământului ars" în calea invadatorilor, creșterea vitelor a devenit principala sursă de venit atât la nivelul economiei domaniale cât și la cel a țării.

Atât timp cât marile artere de negoț au continuat să funcționeze, altfel spus, Marea Neagră a acționat ca o placă turnantă a comerțului medieval, vămile au asigurat și ele venituri însemnate domniei, fapt ilustrat de răscumpărarea oferită de Basarab I lui Carol-Robert, echivalentă cu 74 kg de aur, și de împrumutul acordat de Petru Mușat al Moldovei regelui polon Vladislav Jagiełło, echivalent cu aproape 52 kg de aur.

Cele două „libertăți românești", cum a numit N. Iorga Țara Românească și Moldova, au avut de făcut față în primele decenii de existență efortului recuperator desfășurat de regele Ludovic I al Ungariei, mai ales în faza finală a domniei lui (1370–1382). Expansiunea teritorială și prozelitismul catolic au fost semnele noii ofensive a regalității ungare dincolo de Carpați.

Ultimele decenii ale secolului al XIV-lea constituie perioada de consolidare a Țării Românești și Moldovei, în condițiile revenirii în forță a Regatului ungar pe linia Carpaților. Victoria de la Posada a lui Basarab I și cea nelocalizată a lui Bogdan I eliminaseră doar temporar primejdia lichidării structurilor politico-teritoriale de la sud și est de Carpați. Fusese câștigată o bătălie, dar nu fusese câștigat războiul. Ireversibilitatea celor două creații politice românești a fost confirmată și consolidată în cursul domniilor lui Nicolae-Alexandru (1352–1364) și Vladislav-Vlaicu (1364–1374) în Țara Românească și Latcu (1365–1375) și Petru Mușat (1375–1391) în Moldova.

Sursele nu îngăduie cunoașterea în măsura dorită a evenimentelor din aceste decenii, dar sunt evidente atât tentativele regelui Ludovic I de a impune fie chiar *manu militari* controlul asupra teritoriilor românești

extracarpatice și de a extinde aici confesiunea catolică, prin convertirea locuitorilor, cât și rezistența voievozilor munteni și moldoveni care a îmbrăcat diverse forme, mergând de la confruntarea armată (Vladislav-Vlaicu) până la adeziunea la confesiunea catolică, dar sub autoritatea directă a scaunului papal, ca scut împotriva expansionismului ungar (Lațcu), și la recunoașterea suzeranității polone (Petru Mușat), îndeplinind aceeași funcție ocrotitoare.

Rezistența Țării Românești și Moldovei față de ofensiva politico-militară și confesională a lui Ludovic I a beneficiat de sprijinul patriarhiei din Constantinopol, care, pe măsura declinului Imperiului bizantin, a preluat, în plan spiritual, autoritatea basileilor pentru a se manifesta ca exponentă a formulei imperiale și universale bizantine. Întemeiera mitropoliilor Țării Românești (1359) și Moldovei (circa 1382) a fost expresia replicii date de patriarhia ortodoxă ecumenică ofensivei ungaro-catolice. Crearea celor două mitropolii românești a îndeplinit o dublă funcție: consolidarea ortodoxiei în spațiul extracarpatic și legitimarea ecleziastică a celor două state românești. În evul mediu european, orice autoritate politică era dublată și confirmată de autoritatea religioasă, al cărei izvor de legitimitate era Roma sau Constantinopolul. O dată cu instalarea mitropoliților Țării Românești și Moldovei, voievozii de la Argeș și Suceava au devenit conducători politici recunoscuți și integrați în „familia" principilor europeni și, mai ales, a „Commonwealth"-ului bizantin.

Consolidarea și legitimarea statelor Țara Românească și Moldova au creat cadrul politico-teritorial și instituțional de afirmare a „națiunii" române medievale.

Așa cum a subliniat Șerban Papacostea, mergând pe firul unei constatări a lui Nicolae Iorga, „statul românesc a fost expresia unei națiuni în devenire, spre deosebire de statele de tip și aspirații imperiale, cum erau cele din sudul Dunării, cuprinse în aria de dominație imperială a Bizanțului. [...] Statul românesc în secolul al XIV-lea, deși în dublă alcătuire, a fost produsul unui singur și aceluiași popor, cel român. [...] Și autoritățile supreme de la Bizanț, imperiul și patriarhia, au recunoscut această unitate de bază a celor două state românești, care în terminologia cancelariilor lor s-au numit Ungrovlahia și Rosso- sau Maurovlahia". La Bizanț, așadar, cele două state de la sud și est de Carpați erau considerate ca state românești — „Vlahii" —, una în vecinătatea Ungariei, cealaltă în cea a spațiului rus (cealaltă denumire de Maurovlahia — Vlahia

Neagră — este în legătură cu semnificația geografico-politică a culorilor: negru însemnând o zonă marginală sau subordonată).

În definirea și afirmarea românității medievale, un rol de excepțională însemnătate a revenit limbii. După cum relevă același medievist român, papa Grigore al XI-lea, într-o scrisoare din 1374 adresată regelui Ungariei precum și celor doi arhiepiscopi din Ungaria, își anunță intenția de a înființa o episcopie care să cuprindă o „parte a mulțimii nației românilor", aflată la frontiera dinspre tătari a Regatului ungar, și care își manifestaseră nemulțumirea față de preoții unguri și reclamau un ierarh care să le cunoască limba. În împotrivirea românilor extracarpatici față de clerul de altă limbă — în speță de cel ungar — se manifesta acel atașament pentru limba proprie, ca semn al identității naționale, despre care avea să scrie în secolul următor Antonio Bonfini: „Dacă va socoti cineva bine năvălirile necontenite ale sarmaților și goților, apoi revărsările hunilor și gepizilor, ale germanilor și longobarzilor, cum nu se va minuna că s-a păstrat până acum între daci și geți urmele limbii latine? Românii s-au luptat în așa fel, încât par a se fi războit mai mult pentru păstrarea limbii decât pentru viață".

Contextul geopolitic și geostrategic al consolidării statelor românești extracarpatice a fost modelat în chip precumpănitor de regatele ungar și polon (reunite, pentru scurt timp, sub Ludovic I, între 1370 și 1382). După urcarea pe tronul polon a marelui cneaz al Lituaniei, Vladislav al II-lea Jagiello (1386), și cucerirea, în același an, a Rusiei Roșii, la frontierele de nord ale Moldovei, Petru Mușat a depus omagiu de vasalitate noului suveran (1387), suzeranitatea polonă apărând ca un scut împotriva expansiunii peste Carpați a Regatului ungar.

CAPITOLUL 2

ÎN LUPTĂ CU SEMILUNA

CONFLICTUL ASIMETRIC

În această constelație politico-strategică irupe, spre sfârșitul secolului al XIV-lea, statul otoman, care manifestă un dinamism agresiv fără precedent în lumea țărilor europene. Chemați, în timpul luptelor interne din Bizanț, de împăratul Ioan al VI-lea Cantacuzino, care le-a solicitat sprijinul și împotriva lui Ștefan Dușan al Serbiei, turcii ocupă Gallipoli (1354), din care fac baza lor de atac în Europa; ei cuceresc Adrianopolul (probabil în 1362), unde își mută reședința sultanul Murad I (1365), zdrobesc pe sârbi în bătălia de la Cirmen (1371), apoi, după un eșec la Pločnik (1387), obțin asupra forțelor sârbo-bosniace marea victorie de la Kossovopolje (1389), urmată, câțiva ani mai târziu, de lichidarea Țaratului de Târnovo (1393), apoi a celui de Vidin (1396). La sfârșitul secolului al XIV-lea, așadar, turcii otomani stăpânesc o întinsă parte a Peninsulei Balcanice și țin sub control alte zone; după victoria de la Cirmen, Imperiul bizantin acceptă să plătească tribut sultanului otoman, după cea de la Kossovopolje, Serbia devine vasala Porții; Dunărea este atinsă și ea tinde să devină frontiera nordică a ariei dominate de otomani.

Țările române au fost angajate succesiv în conflict cu statul otoman; mai întâi Dobrogea (1388) și Țara Românească (1388, 1391), apoi Moldova (1420) și Transilvania (1420–1421). Aceste confruntări au inaugurat un conflict de durată multiseculară, care, prin disproporția de potențial demomilitar dintre combatanți, aparține, în tipologia războaielor, *conflictelor asimetrice*. Deși conceptul a fost utilizat pentru conflicte postbelice (războiul din Vietnam, cel din Afghanistan etc.), el poate fi extrapolat și în perioadele anterioare celei contemporane, evident, cu anumite specificități. În desfășurarea conflictului asimetric, partea aflată în inferioritate nu poate să obțină succese de valoare strategică în câmp deschis și cu atât mai puțin să amenințe direct teritoriul adversarului. Dacă o victorie *militară* hotărâtoare nu poate fi obținută, din cauza resurselor demomilitare modeste ale celui slab, el poate, în schimb, printr-o rezistență îndelungată și tenace, să obțină o victorie *politică*, în

înțelesul că adversarul este constrâns fie să renunțe definitiv la continuarea conflictului, fie să accepte o formulă de pace, favorabilă, în parte, părții slabe.

Țările române nu dispuneau de mijloace de putere necesare unei victorii strategice sau măcar desfășurării de operațiuni ofensive de durată pe teritoriul adversarului (domnii români au trecut arareori Dunărea și s-au retras în scurt timp). Strategia lor nu putea fi decât defensivă, o strategie de disuadare, destinată a constrânge Poarta să abandoneze intenția de a instaura regimul de pașalâc în spațiul românesc, prin lichidarea celor trei Țări române.

Pentru a atinge acest obiectiv, domnii români au evitat, de regulă, bătăliile în câmp deschis cu angajarea tuturor forțelor (ceea ce în terminologia lui Clausewitz se numește „bătălia de nimicire"), având drept scop zdrobirea forțelor adverse, și au urmărit să-l împiedice pe adversar să-și valorifice superioritatea în oameni și tehnică militară. În calea invadatorilor a fost creat un gol demoeconomic, prin evacuarea populației și distrugerea recoltelor și a locuințelor, astfel ca aprovizionarea trupelor otomane să fie pusă în pericol. Detașamentele desprinse din oastea invadatoare, plecate în căutare de hrană, erau nimicite prin lovituri rapide, date prin surprindere. Hărțuirea adversarului împuțina treptat efectivele acestora și-i demoraliza trupa, prin starea de insecuritate creată.

Campania din 1476 a lui Mehmed al II-lea împotriva Moldovei oferă paradigma acestui tip de război. Martor ocular al evenimentelor relatate, italianul G. M. Angiolello, vistier al sultanului, prezintă imaginea unei Moldove pustiite, din ordinul lui Ștefan, pentru a-l slăbi pe adversar: „...noi am intrat în țara <Moldovei>, unde am găsit toate satele și așezările părăsite și ogoarele arse, deoarece contele Ștefan, dându-și seama că nu va putea ține piept sultanului, se gândise să izbândească în alt chip. Astfel a pus pe locuitori să fugă din țara sa dincolo de munți și să meargă spre Polonia. [...] De asemenea a poruncit ca toate grânele să fie tăiate, și până și <papura> din mlaștini și, după ce s-au tăiat ierburile și grânele, a pus să fie totul ars, astfel că sultanul a rămas păcălit deoarece crezuse că găsește țara îmbelșugată în grâne și pășuni, cum este ea într-adevăr, și a găsit-o deșartă de oameni și pretutindeni se ridica un praf de cărbune într-atât încât umplea cerul de fum și de câte ori ajungeam la popas eram cu toții negri la față și de asemenea și hainele noastre de sus până jos pătimeau". Starea de insecuritate este, de asemenea, reflectată

de Angiolello: „Niciodată sultanul nu se cobora de pe cal și nici cetele <de pază> nu-și rupeau rândurile până ce tabăra nu era alcătuită și paza asigurată din toate părțile".

În încleștarea de la Valea Albă, oastea moldoveană a fost înfrântă, Mehmed a înaintat până la Suceava, dar nu a putut ocupa cetatea. „Văzând sultanul că-și pierde vremea și că foametea e mare, căci cei mai mulți trăiau numai cu carne și miere și cu ceva brânză, deoarece pâine nu se mai putea avea, nici nutreț pentru cai, câmpul fiind ars peste tot precum s-a spus mai sus, s-a ridicat tabăra și am plecat spre Dunăre."

Campania otomană din 1476 are o valoare de model pentru conflictul asimetric româno-otoman: o expediție sultanală, întreprinsă cu efective importante, în cursul căreia oastea otomană, deși a repurtat o victorie, nu a putut valorifica superioritatea sa covârșitoare pentru a obține un rezultat politic: îndepărtarea lui Ștefan. Mehmed a fost constrâns să se retragă, întrucât tactica „pământului pârjolit", folosită de voievodul moldovean, debilitase forța otomană. Sunt reunite, așadar, în campania din 1476 toate elementele caracteristice conflictului asimetric și, mai ales, cele care au asigurat succesul strategiei de disuadare a Porții, altfel spus, succesul politic în locul celui militar: menținerea domniei românești și înlăturarea primejdiei de transformare a Țărilor române în pașalâc.

Succesul celui slab în conflictul asimetric depinde, în condițiile epocii contemporane, de un șir de factori, între care un rol important revine unui factor intern (solidaritatea forțelor social-politice în sprijinirea efortului militar) și unuia extern (asistența permanentă a unei mari puteri).

Voievozii români au urmărit statornic să obțină ajutorul marilor puteri creștine prin integrarea Țării Românești și Moldovei în cruciada târzie. Aceste eforturi au fost rareori încununate de succes. Solidaritatea statelor creștine în tentativa de a expulza pe turcii otomani din Europa a fost subminată de interesele divergente, adesea conflictuale, ale participanților la cruciadă, astfel că domnii români au primit încurajări și elogii, dar asistența militară a fost sporadică și, de cele mai multe ori, modestă. Pentru succesul deplin în confruntarea cu Imperiul otoman, concursul militar al lumii creștine acordat Țărilor române a rămas insuficient.

Pe plan intern, atitudinea clasei politice — boierimea — a oscilat între participarea devotată, sub steagul voievodal, la războiul antiotoman și abandonarea domnului, în timpul invaziei turcești. Modificările

survenite în poziția boierimii au fost determinate de obiectivele Porții otomane în spațiul românesc. De fiecare dată când a apărut primejdia instaurării administrației directe a Porții otomane și, prin urmare, a lichidării elitei politice românești (exterminare fizică sau convertire la islam), boierimea a fost unită în jurul domnului pentru a respinge pe invadator.

Tactica folosită în războiul antiotoman — cea a „pământului pârjolit" — implica mari distrugeri, slăbind puterea economică a boierimii. Prelungirea efortului militar antiotoman atrăgea după sine dislocarea sistemului domanial prin nimicirea recoltelor și fuga țăranilor. De îndată ce apărea posibilitatea unei înțelegeri cu Poarta, întemeiată pe recunoașterea de către Imperiul otoman a statutului de autonomie al Țărilor române, boierimea era dispusă să abandoneze steagul luptei antiotomane și să accepte suzeranitatea Porții. Conduita politică a clasei conducătoare în războiul antiotoman s-a asociat cu evoluția luptei pentru controlul puterii între domnie și boierime.

Exemplul cel mai concludent îl oferă, în această privință, campania lui Mehmed al II-lea împotriva Țării Românești, în 1462. Cârmuirea autoritară a lui Vlad Țepeș se integra efortului de consolidare a autorității domnești în detrimentul marilor boieri, dispuși — pentru a relua formula unor documente — să se facă „domni" peste „capul" domnului țării. Mâna de fier a lui Vlad Țepeș și țeapa — ca simbol al represiunii domnești ce lovea pe oricine era perceput de domn ca adversar — erau greu suportate de elita societății muntene.

Tensiunile dintre domn și boieri au dispărut de îndată ce prezența oștii otomane — cea mai numeroasă de la cucerirea Constantinopolului în 1453 — s-a aflat la Dunăre, amenințând cu dispariția Țării Românești, ca entitate politică, și cu transformarea ei în pașalâc.

Vlad Țepeș a utilizat și el tactica „pământului pustiit" și a atacurilor de hărțuire, după cum relatează raguzanul Michael Bocignoli; el arată că, atunci când Mehmed a trecut Dunărea, Vlad Țepeș „nu i-a ieșit nicidecum înainte, căci el își dusese de pe ogoare și din sate nu numai oamenii și vitele, dar chiar și toate cele trebuitoare traiului în adâncurile pădurilor înconjurate de mlaștini, astfel că armata turcilor trebuia să-și aducă din altă parte cele de nevoie pentru hrană, iar Dragul (formă coruptă din «Dracul» — n.n.), pregătindu-și câțiva călăreți noaptea, foarte adesea, sau ziua, de cele mai multe ori, ieșea din păduri, pe drumuri ocolite și poteci cunoscute și nimicea pe neașteptate pe mulți turci fie în căutarea

hranei, fie depărtați mai mult de trupă: uneori ataca tot grosul lor pe când nu se așteptau nicidecum la aceasta și, după ce răpunea pe mulți <din ei>, până să se adune <de luptă> fugea iarăși în păduri și nu-l lăsa pe dușman să dea lupta în condiții egale".

Relatarea lui Bocignoli are meritul de a releva articulațiile de bază ale strategiei de disuadare, practicată de domnii români, precum și rezultatul campaniei întreprinse în Țara Românească de cuceritorul Constantinopolului: „De aceea Mahomed, cum nu avea nici aprovizionare pentru armată și cum nici nu voia să-și primejduiască ostașii atacându-l pe Dragul ce stătea închis în desișurile pădurilor, a fost silit să se întoarcă pe unde venise, fără pradă, fără izbândă și după ce a pierdut pe mulți dintre ai săi". Este limpede, în lumina acestui izvor, că Mehmed al II-lea nu a izbutit să obțină un succes militar hotărâtor împotriva lui Vlad Țepeș.

Eșecul campaniei sultanale a pus capăt solidarității dintre domn și boierime. Atât timp cât se conturase primejdia transformării Țării Românești în pașalâc, domnul și boierii acționaseră uniți împotriva invadatorului. De îndată ce a devenit evident că Mehmed al II-lea era înfrânt și nu mai reprezenta o amenințare pentru clasa politică a Țării Românești, a reapărut conflictul dintre voievod și boieri, „Iar domnișorii (boierii — n.n.) românilor — continuă Bocignoli — scăpați de teama dușmanului, uitând tot binele ce au avut de la Dragul, au început să urzească lovituri dușmănoase întru răpunerea lui Dragul, să se dea în lături de la slujba ostășească, să-i laude pe turci, să ponegrească isprăvile lui Dragul, să declare că izbânda va ajunge o dată mai dăunătoare învingătorilor decât învinșilor, și să susțină că ei nu pot răbda să-i aibă pe turci de dușmani, și să-și dea cu părerea că trebuie încheiată o alianță cu ei chiar cu stabilirea unui tribut".

Epistola lui Bocignoli pune în lumină refuzul boierimii, după ce Mehmed al II-lea suferise un eșec, de a mai continua războiul. În condițiile în care sultanul fusese silit să se retragă din Țara Românească, boierimea, în conflict cu domnul, ca urmare a politicii sale de întărire a autorității centrale, și îngrijorată de consecințele de lungă durată ale efortului militar antiotoman, a considerat că era în interesul ei și al țării să pună capăt colaborării cu Vlad Țepeș și să găsească o formulă de compromis cu Poarta otomană. Ea le-a fost oferită de domnia fratelui lui Vlad Țepeș, Radu cel Frumos. Între un domn autoritar, adversar necruțător al anarhiei boierești, promotor al confruntării cu Poarta și pregătit, așadar, să accepte sacrificiul pustiirii țării pentru a-l priva pe

invadator de surse de aprovizionare — Vlad Țepeș — și un voievod dispus să recunoască suzeranitatea Porții și să asigure pe această cale liniștea țării — Radu cel Frumos — alegerea la care erau chemați boierii nu era greu de făcut. Biruitorul lui Mehmed al II-lea a fost abandonat de clasa politică, captivată de mesajul lui Radu cel Frumos, prezentat astfel de Laonic Chalcocondil (evident forma stilistică aparține cronicarului bizantin): „Bărbați daci, ce credeți că o să mai vină asupră-ne în viitor? Au nu știți împăratul ce putere mare are și că foarte curând vor veni asupra voastră oștile împăratului, pustiind țara, și o să fim despoiați de orice ne-a mai rămas? De ce nu vă faceți prieteni împăratului? Și veți avea liniște în țară și în casele voastre. Știți doar că acuma n-a mai rămas nici un capăt de vită...". Chalcocondil relevă rapiditatea cu care boierii au trecut de partea voievodului, partizan al bunelor raporturi cu Poarta — plata tributului și recunoașterea suzeranității — în schimbul confirmării statutului de autonomie.

Conflictul româno-otoman a înregistrat, în desfășurarea sa multiseculară, această pendulare a clasei conducătoare între politica de rezistență armată și cea de acceptare a suzeranității otomane. Obiectivul a fost întotdeauna același — salvarea identității politice, mijloacele au fost diferite: războiul sau negocierile.

Umanistul italian Filippo Buonaccorsi-Callimachus (în calitate de trimis al regelui Poloniei a negociat cu Ștefan cel Mare) a exprimat cel mai bine esența relațiilor româno-otomane, la sfârșitul secolului al XV-lea: „Românii (Vlachi), după ce au respins armele și încercările ei (ale Porții otomane — n.n.) s-au învoit prin tratate nu ca învinși, ci ca învingători". Formularea umanistului italian cuprinde toate elementele definitorii ale conflictului asimetric dintre Țările române și Imperiul otoman: respingerea tentativelor Porții de a include spațiul nord-dunărean în teritoriile administrate direct de Poartă; acceptarea suzeranității otomane; recunoașterea statutului de autonomie al Țărilor române prin acte scrise („tratatele" la care se referă Buonaccorsi), denumite în terminologia otomană *ahdname,* iar în cea europeană *capitulații*, în înțeles de acord (care nu trebuie confundat cu termenul de „capitulare", convenția prin care se fixează condițiile de predare în fața învingătorului). Țara Românească, Moldova și Transilvania au cunoscut în secolele XV–XVIII transformarea unor părți ale teritoriilor lor în raiale sau pașalâcuri, dar ele au rămas de-a lungul secolelor, când asupra lor s-a exercitat dominația otomană, entități politico-teritoriale cu propriile structuri

politico-administrative, adică cu autoguvernare și cu autonomia recunoscută de Poartă.

ROVINE: O BĂTĂLIE HOTĂRÂTOARE

Avansul rapid al statului otoman în Peninsula Balcanică a creat — așa cum s-a arătat — o amenințare pentru Țara Românească. Mircea cel Bătrân[1] a reacționat luând sub autoritatea sa țara despotului Dobrotici — Dobrogea — și trimițând un corp de oaste pentru a-l sprijini pe cneazul Lazăr al Serbiei în bătălia de la Kosovopolje (1389), încheiată cu înfrângerea forțelor creștine.

Scurt timp după biruință, noul sultan, Baiazid (fiul lui Murad, ucis la Kosovopolje), s-a angajat în operații militare în Anatolia, astfel că replica otomană la acțiunile lui Mircea a fost dată de unul din vestiții comandanți otomani, Firuz-bei, care a efectuat o incursiune de pradă *(akîn)* în Țara Românească (probabil în a doua jumătate a anului 1389).

Atacul otoman l-a găsit pe domnul Țării Românești în raporturi tensionate cu regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg, ca urmare a diferendului mai vechi privind Banatul de Severin. Pentru a contracara amenințarea ungară, Mircea cel Bătrân a intrat în legătură — prin intermediul domnului Moldovei, Petru Mușat — cu regele Vladislav Jagiello al Poloniei și a încheiat o alianță (1389), reînnoită în 1390 și 1391.

Prezența otomană la Dunăre impunea însă cooperarea dintre Țara Românească și Ungaria, astfel că Mircea cel Bătrân a tras concluziile din noul cadru geostrategic. În 1392, el și-a coordonat acțiunea atât cu Sigismund de Luxemburg, intrat în campanie împotriva otomanilor, cât și cu emirul de Sinop (Anatolia). Domnul Țării Românești a întreprins un atac asupra bazei de achingii de la Karinovasi, la sud de Munții Balcani.

[1] Termenul „cel bătrân" nu are nici o legătură cu vârsta; el este traducerea în limba română a cuvântului slavon *„starîi"* (vechi, dar și bătrân), folosit pentru a-l deosebi pe Mircea „cel vechi" (cel din 1386–1418) de Mircea „cel nou", adică Mircea Ciobanul, domn al Țării Românești în anii 1545–1552, 1553–1554, 1558–1559, întrucât la noi nu s-a folosit sistemul numeralului ordinal la domnii cu același nume. Numerotările aparțin istoricilor moderni.

Lovitura viza pe acei călăreți otomani (achingii) care efectuau incursiunile de pradă la Dunăre *(akîn)*.

Prin relațiile sale cu emirii anatolieni și cu regele Ungariei, precum și prin inițiativele militare, Mircea începea să reprezinte o primejdie pentru stăpânirea — încă neconsolidată — a Porții în Balcani, astfel că Baiazid a decis să elimine Țara Românească, în calitate de factor de putere, printr-o expediție condusă chiar de el.

Pentru a-și consolida poziția, în perspectiva iminentei invazii otomane, Mircea a încheiat un tratat cu Sigismund de Luxemburg (Brașov, 7 martie 1395) privind modalitatea de cooperare militară împotriva turcilor.

Atacul otoman nu a întârziat: în mai sau, poate, la început de toamnă, Baiazid a trecut Dunărea. Domnul român a folosit tactica destinată să devină tradițională; „Mircea, strângând oastea țării — scrie Laonic Chalcocondil — nu și-a făcut planul să vină asupra lui (Baiazid — n.n.) și să dea lupta, ci cu multă grijă și-a pus la adăpost în munțele Brașovului femeile și copiii. După aceea însă se ținea și dânsul cu armata pe urma lui Baiazid prin pădurile de stejar ale țării, care sunt multe și acoperă în toate părțile țara, să nu fie ușor de umblat pentru dușmani și nici lesne de cucerit. Și ținându-se pe urma lui, săvârșea isprăvi vrednice de amintit, dând lupte, când vreo unitate dușmană, rupându-se, se îndrepta undeva prin țară după hrană sau la prădat vite; și cu așa mare îndrăzneală se ținea de armată. Ținându-se de urma lui Baiazid, se lupta într-una cu dânsul în chip strălucit. Și se zice că, armata fiind în cale, se ținea strâns în urma ei punând-o la mare suferință și o aducea în situații grele și nu înceta să-i facă stricăciune".

Bătălia decisivă s-a dat la un loc întărit cu șanțuri (de aici Rovine). Sursele relevă amploarea încleștării; cronica bulgară afirmă — pentru a înfățișa pierderile mari suferite de ambele părți — că râul ce străbătea câmpul de bătălie „curgea roșu de sângele ce ieșea din mulțimea trupurilor căzute". Victoria rămase, în cele din urmă, de partea lui Mircea (17 mai 1395).

Eliberată de teama stăpânirii otomane, boierimea se scindează: o parte rămâne fidelă lui Mircea și politicii sale de luptă antiotomană; alta, partizană a păcii prin plata tributului către Poartă, se grupează în jurul unei rude domnești, Vlad, care caută — evident — sprijinul Poloniei, recunoscându-l pe Vladislav Jagiello ca suzeran.

Este foarte probabil ca Vlad să fi obținut — o dată cu plata tributului către Poartă — recunoașterea statutului de autonomie a Țării Românești

de către sultan. Tradiția politică munteană a atribuit lui Vlad primirea celei dintâi capitulații *(ahdname)* otomane — în cazul de față de la Baiazid —, ceea ce ar putea fi o dovadă că în 1395–1396 a avut loc prima reglementare a raporturilor româno-otomane.

Succesele turcilor au revigorat — prin reacție — idealul cruciadei târzii. O oaste de cavaleri — mai ales burgunzi — din Europa Apuseană și Centrală, condusă de regele Sigismund de Luxemburg, alături de care se afla și Mircea, a trecut Dunărea și a întâlnit oastea otomană, condusă de sultanul Baiazid, la Nicopole (26 septembrie 1396). Experiența căpătată de Mircea în confruntările româno-otomane nu a putut fi valorificată, cavalerii apuseni preferând să dea impetuos lupta după obișnuințele războiului din Vest, neadecvate confruntării cu otomanii. Dezastrul a fost total, sultanul însuși fiind surprins de proporțiile victoriei sale.

Înfrângerea de la Nicopole nu l-a împiedicat însă pe Mircea să restaureze autoritatea asupra întregii Țări Românești. Voievodul Transilvaniei, Stibor de Stiboricz, l-a înlăturat din domnie pe Vlad, căzut în captivitatea voievodului.

Anii 1395–1396 au avut o însemnătate capitală în istoria Țării Românești; ei au închis în sine evenimente cu valoare paradigmatică pentru desfășurarea istoriei românești în secolele următoare: a falimentat încercarea sultanului Baiazid de a include spațiul dintre Carpați și Dunăre în așa-numita Casă a Islamului, adică a teritoriului guvernat de legea islamică și având implântate structurile sistemului timariot (feudalismul otoman). În condițiile eșecului invaziei otomane, clasa politică a Țării Românești a manifestat două atitudini: lupta armată prin integrarea în cruciada târzie și recunoașterea supremației otomane, a cărei expresie era plata tributului. Istoria relațiilor româno-otomane are în filigran această paradigmă.

FĂCĂTORUL DE SULTANI

Înfrângerea lui Baiazid de către Timur Lenk în bătălia de lângă Ankara (1402) a deschis lupta pentru succesiunea sultanului, dus în prizonierat de Timur. Mircea s-a folosit de slăbirea statului otoman și, în împrejurările create de răscoala bulgară condusă de Constantin și Frujin, fiii țarului din Târnovo, a reocupat Dobrogea (1404) și a înfrânt

forțele otomane la Silistra (c. 1407–1408). Domnul Țării Românești era acum stăpânul unui întins teritoriu, descris astfel în titulatura sa: „Io Mircea mare voievod și domn, din mila lui Dumnezeu și cu darul lui Dumnezeu, stăpânind și domnind peste toată țara Ungrovlahiei și a părților de peste munți, încă și către părțile tătărești și Amlașului și Făgărașului herțeg și domn al Banatului Severinului și de amândouă părțile pe toată Podunavia, încă și până la Marea cea Mare și stăpânitor al cetății Dârstorului". Niciodată un domn al Țării Românești nu a avut sub autoritatea sa o asemenea întindere teritorială.

După o întrevedere la Severin cu Sigismund de Luxemburg (1406), Mircea s-a angajat, prin intermediul emirului de Sinop, în sprijinirea unuia din fiii lui Baiazid, Musa. În 1409 acesta a venit în Țara Românească, fiind primit cu solemnitate de Mircea. În anul următor, cu ajutor de la domnul român și de la despotul Serbiei, Ștefan Lazarevici, forțele lui Musa au învins, nu fără dificultăți, pe cele ale fratelui său Suleiman, ucis, după ce fugise de pe câmpul de luptă. La 17 februarie 1411, Musa era recunoscut ca sultan la Edirne (Adrianopol), Mircea apărând — păstrând, evident, proporțiile — în postura unui Warwick balcanic.

Izbânda lui Musa nu a fost de lungă durată. Un alt frate, Mehmed, l-a înfrânt pe Musa (1413) și l-a executat. Mircea a încercat să ridice pe tron pe un alt fiu al lui Baiazid, Mustafa, adăpostit și el în Țara Românească (1415). Reacția lui Mehmed nu a întârziat să se producă. Inițial, intenția sultatului fusese de a-l priva pe Mustafa de „sanctuarul" de refugiu care era pentru el Țara Românească, printr-un atac combinat al forțelor terestre și al flotei otomane, coborâte pe Dunăre, soluție militară inedită la care Mehmed I a trebuit să renunțe în urma înfrângerii flotei otomane de către venețieni la Gallipoli (1416). La rândul său, Mircea a recurs la o formulă neobișnuită: el a încercat să submineze din interior autoritatea lui Mehmed, încurajând activitatea unui partizan al lui Mustafa, șeicul Bedreddin, reformator social și religios cu mare audiență în mediile sătești. Adăpostit și el în Țara Românească, Bedreddin a trecut în Rumelia, declanșând răscoale ale țăranilor. Confruntat cu doi adversari — fratele-pretendent și agitatorul social —, Mehmed l-a lovit, mai întâi, pe Bedreddin, care a fost capturat și executat, apoi, printr-un acord cu Bizanțul (Mustafa se refugiase la Salonic), a obținut făgăduința împăratului Manuel de a-l reține pe pretendent la Constantinopol.

O dată cu moartea lui Bedreddin și cu eșecul lui Mustafa lua sfârșit o ipostază de „făcător de sultani" a lui Mircea. Domnul român trebuia

acum să se aștepte la riposta lui Mehmed, restauratorul puterii otomane. Informațiile privind desfășurările militare de la Dunărea de Jos sunt lacunare și confuze. Se pare că, preocupat, mai întâi, să pună capăt legăturilor dintre Mircea și emirul de Sinop cu ceilalți emiri anatolieni, Mehmed s-a îndreptat asupra Dobrogei, pe care a cucerit-o. Versiunea îndeobște acceptată a unei campanii sultanale împotriva Țării Românești, urmată de o „închinare" a lui Mircea, nu are suport documentar. Probabil că Mehmed I, care abia restabilise forța statului otoman, a șovăit să se aventureze într-o acțiune de felul celei întreprinse de tatăl său, temându-se că o campanie la nord de Dunăre putea să se încheie cu un nou Rovine, în măsură să compromită rezultatele efortului său restaurator.

Domnia lui Mircea cel Bătrân rămâne importantă, în primul rând, prin inaugurarea cu succes a strategiei de disuadare a Porții otomane de a introduce administrația directă între Carpați și Dunăre și prin oprirea temporară la Dunăre a expansiunii otomane, ceea ce a salvat Țara Românească, în faza de consolidare statală, de anihilarea politică.

CTITOR DE ȚARĂ

Tradiția istorică, păstrată în cronica lui Grigore Ureche, atribuie lui Alexandru cel Bun (1400–1432) o mare operă de organizare politică și ecleziastică. Potrivit cronicii (probabil a interpolatorului Misail Călugărul), Alexandru ar fi creatorul dregătoriilor (logofăt, vornic, spătar, vistiernic etc.), al mitropoliei Sucevei și al episcopiilor de Roman și Rădăuți.

Informația cronicărească este de înțeles în accepția că domnul moldovean a consolidat și sistematizat structurile bisericești și administrative ale țării.

Prestigiul în conștiința contemporanilor și a urmașilor i-a venit în primul rând de la încheierea conflictului cu patriarhia din Constantinopol, izbucnit ca urmare a refuzului scaunului ecumenic de a-l recunoaște pe Iosif, o rudă a lui Petru Mușat, ca episcop. Prelații trimiși de la Constantinopol au fost respinși de domn, astfel că țara a căzut sub anatema (blestemul) patriarhului de Constantinopol.

Reglementarea raporturilor dintre biserica Moldovei și scaunul ecumenic prin recunoașterea lui Iosif a legalizat prezența Moldovei în

„Commonwealth"-ul bizantin și a legitimat autoritatea voievodală. O consacrare a statutului legal al mitropoliei moldovene a fost aducerea de către Alexandru a moaștelor Sf. Ioan — un negustor din Trapezunt, martirizat de tătari la Cetatea Albă, însă nu cea de la Nistru, ci dintr-o localitate cu același nume din Crimeea, pe la 1330 — la Suceava. Rapiditatea răspândirii în Moldova a cultului celui devenit Sf. Ioan de la Suceava și patron al țării, precum și asocierea lui cu domnul, strămutător al moaștelor martirului, a conferit lui Alexandru ipostaza, preluată de istoriografi, de al doilea întemeietor al țării.

Lunga domnie — de 32 de ani — a corespuns unei perioade de pace, grație abilei politici de echilibru între Polonia și Ungaria, desfășurate de Alexandru. Prin recunoașterea — reînnoită în câteva rânduri prin omagiu personal — a suzeranității polone, Alexandru s-a pus la adăpost de încercările lui Sigismund de Luxemburg de a revigora suzeranitatea ungară asupra Moldovei și, mai ales, de a controla Chilia, punctul terminus al drumului central-european spre gurile Dunării.

Prins între cele două regate — ele însele aflate în rivalitate, între altele și pentru dominația Moldovei —, Alexandru a acceptat chiar o variantă a dublei suzeranități — polono-ungare —, dând prioritate așa cum o cerea omagiul-lige apusean, suveranului polon.

Primejdia care amenința Moldova din partea celor două regate limitrofe și-a găsit expresia în acordul de la Lublau (15 martie 1412) încheiat — într-o perioadă de înțelegere — între Vladislav Jagiełło și Sigismund de Luxemburg; potrivit înțelegerii dintre cei doi regi, în cazul neparticipării lui Alexandru la campania antiotomană luată în considerare, țara sa urma să fie împărțită între cei doi suverani de-a lungul unei diagonale de la nord-vest la sud-est, care lăsa Poloniei Suceava și Cetatea Albă, iar Ungariei Romanul și Chilia. Era pentru prima dată când teritoriul românesc — în cazul de față, partea sa dintre Carpați și Nistru — făcea obiectul unui acord de împărțire între mari puteri. De observat că, prin tratatul de la Lublau, Polonia își asigura Cetatea Albă, iar Ungaria, Chilia, așadar, cele două porturi, aflate la capătul marilor drumuri de comerț, a căror securitate — în segmentele lor finale — revenea Moldovei și, respectiv, Țării Românești în secolul al XIV-lea. Intrarea Chiliei sub stăpânirea Moldovei — la o dată ce nu poate fi precizată cu exactitate — a sporit interesul Regatului ungar pentru țara românească de la est de Carpați.

Tratatul de la Lublau nu a fost pus niciodată în aplicare, pentru că Alexandru a îndeplinit obligațiile asumate prin recunoașterea suzeranității polone, iar divergențele polono-ungare s-au dovedit întotdeauna mai puternice decât convergența de interese.

În cadrul îndatoririlor sale vasalice, Alexandru a trimis corpuri de oaste, care au luptat alături de forțele polone împotriva cavalerilor teutoni în marea bătălie de la Grünwald (1410), unde Ordinul teuton a suferit o mare înfrângere, și în războiul dintre Polonia și Ordin din 1422.

Spre sfârșitul domniei lui Alexandru cel Bun, relațiile moldo-polone s-au deteriorat, ca urmare a „răsturnării alianțelor" domnului Moldovei. Informat, în ianuarie 1429, de marele cneaz al Lituaniei, Vitold, despre conținutul acordului de la Lublau, Alexandru a sprijinit străduințile lui Swidrigaillo, fratele regelui polon, de a constitui un mare stat lituanian, care îi apărea voievodului de la Suceava o contrapondere față de Polonia. În același timp, el s-a apropiat de Sigismund de Luxemburg, dispus să renunțe, fie și temporar, la Chilia. În continuarea acestei politici active, Alexandru a intervenit și în Țara Românească, unde a instalat ca domn pe un boier Aldea, devenit, în cinstea protectorului său, Alexandru-Aldea. Apoi, domnul Moldovei a încununat acest șir de demersuri politice și militare printr-o campanie împotriva Poloniei, care a dus oastea Moldovei până la Camenița.

Moartea l-a surprins pe Alexandru în plină reorientare a politicii sale externe, la începutul anului 1432.

VREMURI TULBURI

După lungile domnii ale lui Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun, atât Țara Românească precum și Moldova cad pradă unei tipice perioade de anarhie feudală, favorizată și de amestecul marilor puteri vecine. Domnii se succed rapid, iar în Moldova se ajunge chiar la divizarea țării într-o formulă de domnie asociată, la început între doi fii ai lui Alexandru (Iliaș și Ștefan), apoi între un fiu și un nepot (Ștefan și Roman). Luptele interne din cele două Țări române extracarpatice le-au slăbit până într-atât, încât ele au încetat să mai joace vreun rol politic în Europa de Sud-Est, devenind simple obiecte — sau obiective — ale Ungariei, Poloniei și Porții otomane.

Transilvania a străbătut și ea o perioadă agitată, marcată de invazii otomane și tensiuni sociale. În stadiul actual al cercetării, este dificil de spus în ce măsură marea răscoală țărănească din 1437 a fost expresia crizei feudalismului din secolele XIV–XV; este însă sigur că ea se integrează manifestărilor paroxistice ale conflictelor socio-economice și confesionale din Europa Apuseană și Centrală: Jacqueria în Franța (1358), răscoala ciompilor în Italia (1378), a lui Wat Tyler în Anglia (1381), războaiele husite în Cehia (1419–1434). Răscoala țărănească din Transilvania (1437) apare astfel ca punctul cel mai estic al acestui val de tulburări ce a cuprins o mare parte a Europei.

Dacă influența husită este de netăgăduit în răscoala din Transilvania, cauzele sunt locale: pe termen lung, agravarea regimului de obligații ale țăranilor români și maghiari și limitarea până la suprimare a dreptului de liberă strămutare a țăranului; pe termen scurt, nemulțumirea țăranilor a fost provocată de măsurile represive ale episcopului György Lépes față de refuzul achitării dijmei: excomunicarea răuplatnicilor și perceperea în moneda nouă — de zece ori mai mare — a dijmelor neachitate.

În primăvara anului 1437, țăranii, împinși, evident, și de dificultățile sfârșitului de iarnă, când proviziile alimentare erau pe terminate, s-au răsculat; ei s-au adunat pe dealul Bobâlna (tabăra lor fiind constituită după modelul husit), unde și-au fixat revendicările și au hotărât să negocieze cu notabilii adunați și ei pentru a face față tulburărilor.

Trimișii țăranilor fiind executați din ordinul voievodului Ladislau Csáky, confruntarea a devenit inevitabilă; ea s-a încheiat printr-o mare biruință țărănească, voievodul Transilvaniei căzând pe câmpul de luptă.

Prin acordul din 6 iulie 1437, răsculații au smuls importante concesii nobililor: recunoașterea drepturilor de liberă strămutare a țăranilor, suprimarea sau diminuarea unor obligații, întâlnirea anuală a delegaților celor două părți pentru a verifica respectarea condițiilor.

Nobilimea a considerat acordul un mijloc de a câștiga timp și a-și reface forțele. La inițiativa voievodului Lorand Lépes, la Căpâlna (Kapolna) a avut loc o adunare a stărilor privilegiate: nobilimea (care, fără a i se specifica în vreun fel condiția etnică, era cea maghiară și cea română maghiarizată prin catolicizare), sașii (în fapt, patriciatul săsesc) și secuii (pătura fruntașilor). Această *Unio trium nationum* era alianța dintre păturile privilegiate (acesta este sensul medieval al termenului *natio*) ale Transilvaniei; pregătită de măsurile lui Ludovic I de Anjou din 1366 și consolidată sub amenințarea țăranilor răsculați, alianța avea să

devină baza regimului politic al Transilvaniei în cursul secolelor următoare. *Unio trium nationum* a atras după sine excluderea românilor — populația majoritară și autohtonă — din viața politică a Transilvaniei.

Țăranii răsculați s-au constituit și ei — poate sub influențe ale radicalilor husiți — într-o „universitate" (*universitas*) a iobagilor (*universorum populorum iobagionalibus conditionis*), încercând să statueze astfel o egalitate a stărilor, așa cum era preconizată în Cehia.

O nouă înțelegere încheiată între țărani și nobili a păstrat câștigurile anterioare ale răsculaților, cu o excepție — dar de însemnătate majoră —, verificarea anuală a respectării acordului.

Deși țăranilor li s-au alăturat și orășenii din Cluj, ca în orice răscoală țărănească, era greu de menținut coeziunea răzvrătiților. Nobilimea — consolidată prin „uniunea" de la Căpâlna — a trecut la acțiuni represive, a căror sălbăticie (execuții, mutilări, torturi) urmărea să răspândească teroarea în lumea satelor, pentru a descuraja noi răscoale. Cele două înțelegeri convenite între țărani și nobilime au fost date uitării.

APĂRĂTORUL BELGRADULUI

Din aceste tulburări de caracter diferit care au cuprins toate cele trei Țări române, Transilvania a ieșit prima, grație energiei, curajului și spiritului de inițiativă ale lui Iancu de Hunedoara. Descendent al unei familii românești transilvănene, originară însă din Țara Românească, Iancu era fiul lui Voicu, răsplătit de regele Sigismund de Luxemburg cu domeniul Hunedoarei. Integrat, prin confesiunea catolică și stilul de viață, nobilimii ungare, Iancu de Hunedoara s-a sprijinit atât în cârmuirea Transilvaniei — ca voievod — cât, mai ales, în luptele sale cu turcii, pe cnejii români din Transilvania și Banat, mulți din ei fiind ridicați la statutul nobiliar.

Începuturile carierei sale militare l-au purtat succesiv în Serbia, Croația și ducatul Milanului. Revenit în patrie, a cunoscut o carieră strălucită, devenind voievod al Transilvaniei și comite al secuilor (întâia dată când demnitățile au fost cumulate), iar după moartea regelui Vladislav în bătălia de la Varna (1444) guvernator al Ungariei (1446). Pe măsură ce a urcat în ierarhia politică și administrativă, Iancu a acumulat o imensă avere, stăpânirile sale de pământ însumând circa

1 000 de sate, 87 de târguri și orașe și 28 de cetăți. La o asemenea forță economică, Iancu de Hunedoara a devenit prima personalitate a Regatului ungar.

Din 1437, când este prezent la bătălia de la Semendria, și până în 1456 când moare, după apărarea Belgradului, Iancu de Hunedoara a fost unul dintre reprezentanții cei mai străluciți ai cruciadei târzii. În încleștarea cu Poarta otomană, el a încercat să facă din Țara Românească și Moldova nu numai un glacis (zonă de protecție) strategic al Ungariei și Transilvaniei, ci și — împreună cu cea din urmă — un adevărat bastion antiotoman, în vederea desfășurării ofensivei creștine în Balcani, apoi, după înfrângerea de la Varna, un adevărat zid al lumii creștine. De aici intervențiile sale în Țara Românească și Moldova, unde a instalat sau înlăturat domni, în funcție de orientarea lor favorabilă sau, respectiv, ostilă luptei antiotomane. Din acest unghi de vedere, Iancu de Hunedoara apare într-o dublă ipostază: de continuator al regilor ungari, preocupați să-și impună suzeranitatea la sud și est de Carpați, și de inițiator al unui bloc antiotoman al celor trei Țări române.

În 1442, după ce zdrobește forțele otomane, intrate în Transilvania, sub conducerea lui Mezid, beiul Vidinului, Iancu pătrunde în Țara Românească și înfrânge pe beilerbeiul Rumeliei, Șehabeddin, pe cursul superior al Ialomiței.

În anul următor, Iancu întreprinde o expediție în Balcani — „campania cea lungă" —, în cursul căreia oastea sa, alături de care luptă și un corp muntean trimis de Vlad Dracul (instalat de Iancu ca domn al Țării Românești), a cucerit Nișul și Sofia și a ajuns până dincolo de Zlatița (ianuarie 1444), înaintarea fiind oprită de asprimile iernii.

Încurajat de acest succes, regele Poloniei și al Ungariei, Vladislav, a hotărât să încalce pacea — atât de avantajoasă, încheiată în vara anului 1444 la Seghedin, care, printre altele, instituia o dublă suzeranitate ungaro-otomană asupra Țării Românești — și să reia cruciada antiotomană.

În toamnă, folosind și situația confuză creată de retragerea sultanului Murad al II-lea pentru a asigura succesiunea fiului său, Mehmed al II-lea, precum și faptul că grosul armatei otomane se afla în Anatolia, o oaste cruciată condusă de regele Ungariei și Poloniei și de Iancu de Hunedoara a înaintat din nou în Balcani, ajungând până la Varna. Aici, forțele cruciate au suferit o gravă înfrângere, moartea regelui provocând o panică de nestăpânit (10 noiembrie 1444). Victoria otomană a fost

facilitată de trecerea rapidă a trupelor otomane din Anatolia în Rumelia, cu ajutorul flotei genoveze, și de revenirea lui Murad al II-lea la conducerea statului și armatei.

În primăvara anului 1445, corăbiile burgunde, participante la cruciada din 1444, cu misiunea — eșuată — de a împiedica trecerea oștii otomane în Balcani, au coborât pe Dunăre, în căutarea regelui Vladislav, crezut încă în viață. În cursul campaniei dunărene, a fost ocupată cetatea Giurgiu, cucerită de turci de la Țara Românească. Vlad Dracul le spunea, cu acest prilej, burgunzilor: „Dacă îmi pot redobândi întreagă cetatea mea, pe care tatăl meu (Mircea cel Bătrân — n.n.) a pus să o ridice, atunci chiar și femeile din Țara Românească vor fi în stare să recucerească Grecia", și adăuga că „nu se află nici o piatră în acea cetate care să nu fi costat pe tatăl său cât un bolovan de sare", referire la venitul obținut de domnie din exploatarea ocnelor de sare.

Revenirea în forță a puterii otomane în Balcani l-a făcut pe Vlad Dracul să reintre sub suzeranitatea Porții în 1447. Replica lui Iancu a fost rapidă: Vlad Dracul și fiul său, Mircea, au fost decapitați, iar în domnie a fost înălțat un alt vlăstar domnesc, Vladislav.

La începutul anului următor, 1448, Iancu a impus ca domn al Moldovei pe Petru, un fiu al lui Alexandru cel Bun, ce-i devenise cumnat, și care, în schimbul ajutorului primit, i-a cedat Chilia.

O dată refăcut „blocul românesc", Iancu a întreprins o nouă ofensivă împotriva Porții, dar ea s-a încheiat tot printr-o înfrângere, la Kosovopolje (1448).

Pentru a apăra Constantinopolul, tot mai amenințat de turci, Iancu a intrat în negocieri cu împăratul Constantin al XII-lea Dragases, pentru a organiza, în comun, apărarea capitalei imperiale (1452). Refuzul basileului de a permite staționarea unei garnizoane ungare la Mesembria a dus la eșecul negocierilor.

Marea faptă de arme ce a încununat cariera militară a lui Iancu de Hunedoara a fost apărarea Belgradului, a cărui cucerire a încercat-o Mehmed al II-lea, după căderea Constantinopolului (29 mai 1453). Puternica oaste otomană — unele surse vorbesc de 200 000 oșteni — a asediat de la 4 la 21 iulie 1456 orașul și cetatea, considerată — dată fiind însemnătatea lor strategică — drept „cheia" Ungariei, în înțelesul că bloca drumul spre Buda. După respingerea asaltului dat de asediatori asupra cetății, forțele lui Iancu trec la atac și silesc pe turci să se retragă, provocându-le grele pierderi. Victoria de la Belgrad a avut un puternic

ecou în lumea creștină: papa Calixt al III-lea a considerat-o „evenimentul cel mai fericit al vieții sale". De la asediul Belgradului și de la înfrângerea lui Mehmed al II-lea sub zidurile cetății s-a instituit în Biserica catolică obiceiul tragerii clopotelor la amiază (orele 12).

Iancu de Hunedoara nu a putut gusta bucuria succesului său, fiind răpus de ciumă, la 11 august 1456. A fost înmormântat în catedrala catolică din Alba Iulia.

DRACULA

În timp ce în Ungaria dispariția lui Iancu a fost urmată de lupte interne (în cursul cărora cel mai mare dintre fiii săi, Ladislau, a fost decapitat), stindardul luptei antiotomane a fost preluat de domnul Țării Românești, Vlad Țepeș, supranumit și Dracula, poreclă născută din asocierea poreclei tatălui său, Vlad Dracul, cu teroarea inspirată de crudele sale pedepse. Romanul irlandezului Bram Stoker i-a conferit o notorietate internațională poate încă și mai terifiantă, umbrind imaginea unui voievod care, dincolo de aplecările sale sanguinare, rămâne totuși una dintre personalitățile cele mai remarcabile ale istoriei românești.

Vlad Țepeș — pentru a fi înțeles — trebuie integrat acelui climat mental al secolului al XV-lea descris admirabil de Johan Huizinga, climat caracterizat printr-o mobilitate afectivă, exprimată simbolic în amestecul de „sânge și trandafiri". Cel care oferă cheia înțelegerii lui Vlad Țepeș este contemporanul său, regele Franței, Ludovic al XI-lea (1461–1483), el însuși o ciudată îmbinare de pietate și cruzime, practicată în numele rațiunii de stat.

Și unul, și celălalt au avut de făcut față — evident, în condiții diferite — anarhiei feudale; și unul, și celălalt au urmărit consolidarea autorității centrale; și unul, și celălalt au recurs — pentru a-și atinge obiectivele — la mijloace care au frapat sensibilitatea și imaginația contemporanilor: Ludovic al XI-lea a devenit „păianjenul" ce țese plasa pentru prinderea victimelor sale, iar Vlad sângerosul trăgător în țeapă.

Pentru domnul Țării Românești, acest oribil instrument de pedeapsă a reprezentat mijlocul eficace al unei strategii de intimidare a adversarilor din țară și din afară. Față de boierii turbulenți și turcii invadatori, el a

utilizat țeapa pentru a supune necondiționat domniei elita politică și pentru a pune la adăpost țara de primejdia transformării în pașalâc.

Renumele de tiran dement i-a fost creat de orășenii sași din Brașov și Sibiu, intrați în conflict cu voievodul muntean din rațiuni economice și deveniți protectorii pretendenților la scaunul de domnie de la Târgoviște, și de regele Ungariei, Matia Corvin, care, obligat să justifice renunțarea la cruciada antiotomană pentru a cărei organizare primise fonduri de la papa Pius al II-lea, l-a acuzat pe Vlad Țepeș de trădare și a declanșat un adevărat război propagandistic, destinat să-l înfățișeze pe domnul român ca pe un monstru de cruzime.

Raporturile lui Vlad Țepeș cu clasa politică au fost încordate: domnul se voia un stăpân absolut al țării, boierii se considerau mici suverani pe domeniile lor. Conflictul era inevitabil și el a cunoscut în iarna 1458–1459 un moment de vârf prin executarea unui mare număr de opozanți. Dialogul dintre domn și boieri, astfel cum este prezentat de cronicarul M. Beheim, relevă esența conflictului: voievodul ar fi întrebat pe boierii invitați la un ospăț câți domni cunoscuseră în viața lor. Constatând că „nici unul nu era atât de tânăr încât (să fi cunoscut) numai șapte", domnul a denunțat consecințele nefaste pentru țară ale luptelor interne: „vina o poartă rușinoasele voastre dezbinări". Domnia voită de Vlad nu putea tolera astfel de „dezbinări".

Autocratul de la Târgoviște nu se putea împăca — desigur — cu situația de tributar al sultanului, astfel că, îndată ce autoritatea sa a fost solid stabilită în țară, Vlad Țepeș a refuzat să mai plătească haraciul cerut de Poartă, ceea ce a atras riposta sultanului.

După dejucarea unei tentative turcești de a-l captura pe domnul român, în urma căreia el a ocupat Giurgiu, Vlad a declanșat, în iarna 1461–1462, operațiile la Dunăre, atacând orașele și punctele fortificate. „Catastiful" de oameni uciși în această campanie (el însoțește scrisoarea adresată de Vlad lui Matia Corvin) este edificator atât pentru amploarea ravagiilor provocate, cât și pentru minuția înregistrării victimelor măcelului. După ce arată cum se repartizează pe localități cei 23 884 de turci și bulgari uciși (Oblucița și Novoselo — 1350 etc.), catastiful continuă: „Așijderea în locurile de mai sus, unde au fost vaduri care au fost arse și nimicite, oamenii, bărbați și femei, și tineri și copiii cei mici, împreună cu pruncii, deopotrivă, au fost uciși, și tot locul acela a rămas nimicit. Iar cele de mai sus sunt numai numărul morților ale căror capete și semne au fost aduse dregătorilor noștri, așezați în toate părțile;

cei care altfel n-au fost arătați, ori au ars prin case, al acelora nu-l știm, că au pierit foarte mulți".

Proaspătul cuceritor al Constantinopolului, Mehmed al II-lea, a considerat că este necesar să pedepsească în persoană pe cel care îi sfidase atât de sângeros autoritatea.

Vlad a aplicat — cum s-a arătat mai sus — tactica devenită caracteristică războiului asimetric: pustiirea zonei de înaintare a forțelor invadatoare și lovituri rapide, date prin surprindere, ceea ce crea o stare de insecuritate. În cursul unei nopți, el a atacat tabăra otomană, ajungând până aproape de cortul sultanului. Un ienicer de origine sârbă — Constantin Mihailovici din Ostrovița — participant la campanie a lăsat o relatare concludentă: „Totuși ne cuprinsese o spaimă mare, deși voievodul român avea o oaste mică și peste tot eram cu mare grijă și ne îngropam în fiecare noapte cu șanțuri, totuși nu puteam fi siguri. Ne-au lovit într-o noapte încât au omorât oameni, cai, cămile, au omorât o sută de mii de turci (evidentă, exagerare sau eroare de copiere — n.n.). Când toți turcii fugind din fața lor au venit la noi, la ieniceri, ienicerii i-au alungat de la dânșii și-i ucideau, ca să nu fie cotropiți de dânșii, așa încât au făcut mare pagubă împăratului (sultanului — n.n.)". Represaliile otomane au fost pe măsura frustrării lui Mehmed al II-lea: „Iar după aceea, a doua zi, au prins câteva sute de români și împăratul a poruncit ca pe toți să-i taie în două".

Când sultanul, incapabil să obțină o victorie decisivă asupra lui Vlad Țepeș, a hotărât să se retragă, solidaritatea dintre domn și boieri, născută din teama lichidării statului muntean, s-a destrămat. În locul forței brute, sultanul a utilizat arma politică: Radu cel Frumos, fratele lui Vlad, venit în oastea otomană (frumusețea sa îl făcuse să fie râvnit de sultan, dar Radu se apărase, rănindu-l pe Mehmed cu un pumnal), a oferit altă soluție raporturilor româno-otomane: recunoașterea suzeranității Porții și plata tributului. Abandonat de boieri, Vlad s-a retras în Transilvania, unde regele Matia, hotărât să nu se angajeze în confruntarea cu Poarta, a găsit un alibi în acuzația de trădare adusă lui Vlad și arestarea lui, urmată de o îndelungată captivitate la Visegrad și Pesta.

Revenirea în domnie — cu sprijinul lui Ștefan cel Mare — în 1476 s-a dovedit efemeră, boierimea rămânându-i ostilă atât pentru stilul autoritar de cârmuire cât și pentru politica sa de reluare a războiului cu Poarta. În 1490, umanistul italian Filippo Buonaccorsi-Callimachus făcea în acești termeni bilanțul domniilor lui Vlad Țepeș: „Acei dintre

ei (români — n.n.) care se numesc Besserabi nu numai că au rezistat timp îndelungat cu forțe atât de mici împotriva întregii puteri a turcilor, dar foarte adesea chiar i-au atacat, înainte de a-l pierde, din pricina luptelor interne crâncene, pe acel mare comandant și domn al lor, Vladislav Dracula, de care fiind lipsiți de mirare că nu au sucombat pe dată".

Succesorii lui Vlad Țepeș, începând cu Radu cel Frumos, au adoptat politica acceptării dominației otomane, în condițiile recunoașterii statutului de autonomie a țării. Obscure, anonime, aceste domnii lipsite de celebritatea lui Vlad au contribuit totuși la fixarea regimului suzeranității otomane, cu menținerea deplinei autoguvernări, așa cum subliniază același Callimachus: muntenii „au ajuns totuși la supunere, astfel încât să-și păstreze toate legile lor, împreună cu avuțiile și până aproape și libertatea".

MOLDOVA LA APOGEU: ȘTEFAN CEL MARE

În cronistica românească, Ștefan cel Mare a beneficiat de un portret celebru, datorat lui Grigore Ureche, și vrednic de a fi cunoscut de oricine: „Fost-au acestu Ștefan Vodă om nu mare de statu, mânios și degrabu vărsătoriu de sânge nevinovat; de multe ori la ospețe omorâea fără județu. Amintrilea era om întreg la fire, neleneșu, și lucrul său îl știia a-l acoperi și unde nu gândiiai, acolo îl aflai. La lucruri de războaie meșter, unde era nevoie însuși se vârâea, ca văzându-l ai săi, să nu îndăpărtieaze și pentru aceia raru războiu de nu biruia. Și unde biruia alții, nu pierdea nădejdea, că știindu-se căzut jos, să rădica deasupra biruitorilor."

Cronicarul boier a enumerat calitățile unei personalități politice cu adevărat excepționale, singura trăsătură negativă fiind aceea a execuției unor inocenți în viziunea sa, proveniți din rândurile elitei conducătoare.

Înscăunat după un sfert de secol de anarhie feudală, Ștefan a urmărit — și a reușit — să restabilească autoritatea domnească, debilitată în perioada de după moartea lui Alexandru cel Bun. Voievodul moldovean a folosit mijloace dure pentru a frânge rezistența marii boierimi, mergând până la masive execuții. Un exemplu îl oferă adevăratul măcel, căruia i-au căzut victimă circa 60 de boieri, înfăptuit de domn, după biruința de la Baia asupra lui Matia Corvin, ale cărei proporții ar fi fost mai mari dacă boierii ostili voievodului nu ar fi sabotat poruncile domnești.

Raporturile dintre domn și marea boierime au rămas până la sfârșitul cârmuirii lui Ștefan sub semnul suspiciunii și al ostilității latente. În ultimele zile de viață, domnul a avut de înfruntat opoziția unei grupări boierești față de desemnarea ca urmaș la tron a fiului său, Bogdan. Bătrânul voievod nu a ezitat să-i decapiteze și atunci pe boierii rebeli.

În efortul de întărire a puterii domnești, Ștefan a făcut apel la mica boierime și la țărănimea liberă (răzeșimea), din rândul căreia a înălțat la statut nobiliar pe cei care se distingeau în război. În domnia lui Ștefan s-a produs o semnificativă deplasare a centrului de greutate în cadrul clasei conducătoare de la marii stăpâni de pământ la dregătorii domnești, mai ales cei cu rosturi militare.

Politica externă a lui Ștefan — cea care a adus Moldovei și domnului o faimă cum nu cunoscuse și nu a mai cunoscut după aceea — a fost determinată de triunghiul de forțe în care se înscria Moldova: Polonia, Ungaria și Imperiul otoman.

În raporturile cu cele două regate limitrofe, Ștefan s-a situat în descendența politică a bunicului său, Alexandru cel Bun, plasându-se, în funcție de contextul politic, sub scutul unuia sau altuia. Față de tendința Ungariei de a aduce sub o autoritate efectivă voievodatul Moldovei, aflat altă dată sub suzeranitatea sa, Ștefan a preferat de regulă vasalitatea față de regele polon, satisfăcut numai de existența raportului de fidelitate personală, care îl așeza pe domnul Moldovei în subordinea sa, fără a transforma contractul feudo-vasalic într-o stăpânire polonă reală asupra Moldovei. Printr-un abil joc diplomatic, Ștefan a știut să estompeze orice formă de dependență adevărată față de cei doi suzerani, astfel că putea să declare în deplin adevăr că „este stăpân liber al țării și al poporului său".

Ceea ce a conferit Moldovei, în timpul lui Ștefan, statutul de factor principal al relațiilor internaționale și a adus domnului ei un renume fără egal în istoria voievodatului a fost îndelungata confruntare cu Imperiul otoman, aflat în plină expansiune, sub cârmuirea lui Mehmed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului.

Mergând pe firul cauzal al evenimentelor, se constată că la originea acestei confruntări, ca — de altminteri — și a unor însemnate orientări în politica externă a Moldovei, s-a aflat cucerirea Chiliei în 1465 (după încercarea neizbutită din 1462, când, profitând de atacul lui Mehmed al II-lea împotriva lui Vlad Țepeș, Ștefan crezuse că poate lua Chilia în stăpânire). Se vădește astfel, încă o dată, covârșitoarea însemnătate a

controlului gurilor Dunării în determinarea politicii externe nu numai a Moldovei și Țării Românești, dar și a marilor puteri — precum Regatul ungar și Imperiul otoman —, pentru care marele fluviu însemna, în egală măsură, o axă strategică și una comercială.

Cucerirea Chiliei în 1465 a adus Moldova în conflict cu Ungaria — ceea ce a determinat strângerea raporturilor moldo-polone —, cu Țara Românească și, în urma încercărilor lui Ștefan de a așeza voievodatul muntean, vasal Porții otomane, în orbita Moldovei, cu Imperiul otoman.

Matia Corvin a reacționat la cucerirea Chiliei prin organizarea unei campanii de anvergură împotriva lui Ștefan, având un obiectiv mult mai ambițios decât restaurarea controlului asupra cetății danubiene: înlăturarea lui Ștefan și înscăunarea lui Petru Aron, ceea ce implica readucerea Moldovei sub autoritatea efectivă a coroanei ungare.

Oastea lui Matia Corvin a înaintat până la Baia, unde, în noaptea de 14–15 decembrie 1467, a fost atacată de Ștefan. Complotul boierilor, ostili politicii de întărire a puterii domnești, l-a lipsit pe Ștefan de victoria zdrobitoare pe care o aștepta. Matia, rănit, a fost constrâns să se retragă, abandonând definitiv intenția de a restabili controlul asupra Moldovei.

Conflictul cu Radu cel Frumos, început în 1469, a inaugurat o direcție în strategia politică a lui Ștefan: instalarea în domnia Țării Românești a unui domn aliniat atitudinii Moldovei, adică transformarea voievodatului muntean într-un glacis al Moldovei. Intervenția lui Ștefan în Țara Românească a fost atât de stăruitoare, încât *Letopisețul cantacuzinesc* îi atribuie o domnie munteană de 16 ani. Eforturile lui Ștefan de a include „cealaltă țară românească" — cum o numea el însuși — în frontul antiotoman au eșuat. Realitățile geopolitice s-au dovedit mai puternice decât conștiința unității de neam sau spiritul de solidaritate creștină. Prezența turcilor la Dunăre a făcut de fiecare dată pe domnul înscăunat de Ștefan să-și abandoneze patronul și să stea sub ascultarea Porții.

Ilustrativă pentru atitudinea boierimii muntene, ostilă amestecului vecinului de peste Milcov și solidară cu domnul ei în refuzul de a urma politica antiotomană a lui Ștefan este scrisoarea boierilor brăileni adresată în 1481 domnului Moldovei, care sprijinea atunci pe un fiu al lui Vlad Dracul, Mircea, pentru a-l face domn în Țara Românească, text savuros prin umorul său politic: „De la toți boierii brăileni și de la toți cnejii și de la toți românii îți scriem ție, Ștefane Voievod, Domn moldovenesc. Este în tine omenie, ai tu minte, ai tu creieri, de-ți strici cerneala și

hârtia pentru un copil de curvă, fiul Călțunei, și zici că-ți este fiu? De-ți este fiu și vrei să-i faci bine, ci tu orânduiește să fie după moartea ta domn în locul tău și pe mă-sa ia-o și o ține, să-ți fie ție doamnă, cum au ținut-o, în țara noastră, toți pescarii brăileni; ci tu ține-ți-o să-ți fie doamnă. Și învață-ți tu țara ta cum să te slujească, iar pe noi să ne lași în pace, că, de-ți cauți dușman, îl găsești! Și așa să știi: avem domn mare și bun și avem pace din toate laturile; să știi că toți pe capete vom veni asupra ta și vom sta pe lângă domnul nostru, Basarab Voievod, până ce vom pierde capetele".

Politica antiotomană a lui Ștefan s-a integrat războiului veneto-otoman (1463–1479), domnul Moldovei alăturându-se unei coaliții care cuprindea adversari ai Porții, de la Republica lagunelor până la hanul turcoman Uzun-Hassan, conducătorul statului „Mielului Alb" (cuprindea sudul Azerbaidjanului, Armenia și părți ale Irakului și Iranului, având capitala la Tebriz), cu care Ștefan a negociat prin medicul evreu Isaac Beg.

Acțiunile militare și diplomatice ale lui Ștefan i s-au părut sultanului Mehmed al II-lea atât de primejdioase, încât a trimis împotriva lui, în iarna 1474–1475, o oaste — evaluată de Ștefan la 120 000 de oameni — sub conducerea beilerbeiului Rumeliei, Soliman, însoțit și de trupele muntene ale lui Radu cel Frumos.

Ștefan dispunea de o armată de 40 000 de oameni, cărora li s-au alăturat un corp polon, trimis de regele Cazimir, și un altul ungar, de la regele Matia Corvin.

Bătălia s-a dat la Podul Înalt (10 ianuarie 1475) și s-a încheiat cu biruința lui Ștefan. Și-au spus cuvântul tactica „pământului pârjolit", care a lipsit de hrană cavaleria otomană, precum și judicioasa folosire a terenului, care nu a permis desfășurarea oastei lui Soliman; ceața coborâtă în dimineața bătăliei a fost folosită de Ștefan pentru a dezorienta forțele invadatoare și a le dezorganiza.

Așa cum arăta, la 25 ianuarie 1475, Ștefan în scrisoarea sa adresată principilor creștini: „am luat sabia în mână și cu ajutorul Domnului Dumnezeului nostru atotputernic am mers împotriva dușmanilor creștinătății, i-am biruit și i-am călcat în picioare și pe toți i-am trecut sub ascuțișul sabiei noastre".

Domnul Moldovei aștepta replica sultanului chiar în primăvara aceluiași an și cerea ajutorul lumii creștine, subliniind că Moldova este

„poarta creștinătății" și că, o dată cucerită de turci, „atunci toată creștinătatea va fi în primejdie".

Atacul otoman s-a produs însă în anul următor, în fruntea oastei otomane aflându-se acum însuși sultanul Mehmed al II-lea. În cursul anului pecedent, el cucerise colonia genoveză Caffa și — fapt cu grave urmări pentru Moldova — adusese în dependența sa Hanatul tătarilor din Crimeea. Ei au devenit de atunci un instrument militar de mare eficacitate împotriva Moldovei, fie ca forță de atac independentă, fie ca parte într-o acțiune conjugată turco-tătară.

În 1476, Mehmed a folosit cea de a doua variantă. Atacul tătar l-a obligat pe Ștefan să îngăduie oștenilor — țărani, chemați sub arme pentru a respinge invazia otomană, să-și apere gospodăriile și — după ce tătarii luaseră mulțime de robi — să-i elibereze pe captivi, cum s-a și întâmplat.

Împotriva sultanului, Ștefan a utilizat din nou tactica golului demoeconomic, producând astfel mari dificultăți de aprovizionare oștii otomane, iar prin atacuri de hărțuială a creat o stare de nesiguranță.

Înaintarea adversarului spre capitală trebuia însă oprită, și Ștefan — cu toate că efectivele sale erau împuținate — a încercat să-i oprească pe invadatori, dând bătălia de la Valea Albă sau Războieni (26 iulie 1476), terminată cu înfrângerea moldovenilor, așa cum spune Ștefan însuși în pisania bisericii înălțate acolo: „S-a ridicat puternicul împărat Mahmet, împăratul turcesc, cu toate puterile sale răsăritene, și încă și Basarab voievod, numit Laiotă, a venit cu el cu toată țara sa basarabească. Și au venit să prade și să ia Țara Moldovei; și au ajuns până aici, la locul numit Valea Albă. Iar noi, Ștefan voievod și cu fiul nostru, Alexandru, am ieșit înaintea lor și am făcut mare război cu ei, în luna iulie 26; și cu voia lui Dumnezeu, au fost înfrânți creștinii de păgâni. Și au căzut aici mulțime mare de oșteni ai Moldovei. Tot atunci și tătarii au lovit Țara Moldovei de ceia parte".

Victoria lui Mehmed al II-lea a rămas nefructificată: nici una din cetățile Moldovei — și în primul rând Suceava — nu a putut fi cucerită; oastea otomană, slăbită de lipsuri și privată de aportul tătarilor, siliți să revină în Crimeea, în urma unui atac al Hoardei de pe Volga, alăturată coaliției antiotomane, a început retragerea, mai ales că din Transilvania venea, în sprijinul lui Ștefan, un corp de oaste.

Campania lui Mehmed al II-lea s-a soldat, așadar, cu un eșec politic, dar Moldova a suferit mari distrugeri și pierderi umane însemnate.

Ștefan a trimis o solie la Veneția, a cărei expunere începe printr-un act de acuzare la adresa conducătorilor creștini, care l-au lăsat singur în fața dușmanului: „Căci, deși avea jurăminte și învoieli cu dânșii, ei l-au înșelat și astfel a pățit ce-a pățit. Învoielile și jurămintele ce erau între ei cuprindeau [prevederea] că toți trebuiau să fie gata și să ajute în orice loc pe acela dintre domni împotriva căruia ar fi mers turcii. Și totuși, cu toată nădejdea mea într-înșii, mi s-a întâmplat nenorocirea pomenită". După ce arată că neîndeplinirea promisiunilor de ajutor s-a răsfrânt negativ asupra planului său de campanie, Ștefan conchide cu resemnare creștină: „Eu, împreună cu curtea mea, am făcut ce-am putut și s-a întâmplat cum am spus mai sus, care lucru socotesc că a fost voia lui Dumnezeu, ca să mă pedepsească pentru păcatele mele; și lăudat să fie numele lui!"

Ștefan sublinia din nou funcția geostrategică a Moldovei de avanpost al lumii creștine în fața expansiunii otomane: „Nu vreau să mai spun cât de folositoare este pentru treburile creștine această țară a mea; socotesc că este de prisos, fiindcă lucrul e prea limpede, că ea este cetatea de apărare a Țării Ungurești și a Poloniei și straja acestor două crăii. Afară de aceasta, fiindcă turcul s-a împiedicat de mine, mulți creștini au rămas în liniște de patru ani". Domnul Moldovei avertiza că viitoarea lovitură otomană va fi îndreptată împotriva celor două cetăți, Chilia și Cetatea Albă.

Apelurile lui Ștefan nu au avut nici de astă dată ecou, cu atât mai mult cu cât, la începutul anului 1479, Veneția a încheiat pace cu Poarta otomană.

Ștefan a încercat să profite de situația creată de moartea lui Mehmed al II-lea, când între cei doi fii ai Cuceritorului (Fatih), Baiazid și Cem Sultan, a izbucnit un violent conflict. Voievodul moldovean și-a restabilit autoritatea asupra Țării Românești, dar succesul a fost, iarăși, efemer. Victorios în lupta cu fratele său, Baiazid al II-lea, aflat sub presiunea ienicerilor, care reclamau o campanie condusă de sultan, a hotărât să atace cei doi „plămâni" ai Moldovei — Chilia și Cetatea Albă —, pentru a desăvârși stăpânirea otomană asupra Mării Negre.

Chilia a capitulat după nouă zile (14 iulie 1484), iar Cetatea Albă a fost cucerită printr-un asalt turco-tătar după 17 zile de asediu. Absența oricărei intervenții a lui Ștefan în apărarea cetăților este explicată de cronicarul Grigore Ureche prin faptul că „Ștefan Vodă la gol n-au îndrăznitu să iasă ci numai la strimtori nevoia de le făcea sminteală".

Pierderea Chiliei și a Cetății Albe a privat Moldova de principalele centre ale comerțului său extern și a produs o breșă, imposibil de colmatat, în sistemul său de apărare militară. Ștefan nu s-a putut resemna cu pierderea acestor „chei" ale țării sale. Mizând pe sprijinul Poloniei, el a acceptat să săvârșească un act pe care îl amânase mereu până atunci: la 15 septembrie 1485, voievodul moldovean a prestat personal la Colomeea omagiul de vasalitate regelui polon; nu a fost numai o ceremonie formală, ci și recunoașterea autorității efective de suzeran a lui Cazimir al IV-lea.

Dacă jurământul de la Colomeea i-a oferit lui Ștefan posibilitatea de a respinge forțele otomane pătrunse în țară în timp ce el se afla în Polonia și de a le înfrânge la Cătlăbuga (domnul a beneficiat și de concursul unui corp de oaste polon), domnul Moldovei era hotărât să utilizeze jocul de basculă între Polonia și Ungaria pentru a atenua suzeranitatea celei dintâi. Va fi jucat un rol în decizia sa și revigorarea opoziției boierești, încurajată de slăbirea poziției domniei, opoziție ce pare a se fi manifestat în timpul campaniei otomane din 1486, când, în bătălia de la Șcheia, împotriva turcilor și a pretendentului adus de aceștia, Petru Hronot, domnul s-a aflat într-o situație critică, înainte de a obține biruința.

Ștefan s-a apropiat din nou de Ungaria, primind de la regele Matia Corvin cetățile Ciceiul și Cetatea de Baltă, cea dintâi și cu un întins domeniu.

În același timp, Ștefan a pus capăt confruntării cu Imperiul otoman, acceptând să plătească tribut Porții și obținând recunoașterea statutului de autonomie a Moldovei (1503).

Perspectiva unei noi uniuni personale polono-ungare — după moartea lui Matia Corvin (1490) —, care făcea imposibilă politica de echilibru a Moldovei între cele două regate, a deplasat spre nord centrul de greutate al politicii externe a lui Ștefan cel Mare. În 1490, el a ocupat Pocuția, obiectul vechiului litigiu moldo-polon, a făcut o incursiune pe teritoriul regatului vecin și s-a apropiat de marele cneaz al Moscovei, Ivan al III-lea, și chiar de Hanatul tătar din Crimeea, aflați în conflict cu Polonia și Lituania.

La rândul său, succesorul lui Cazimir al IV-lea, Ioan Albert, plănuia înlăturarea lui Ștefan și instalarea în domnia Moldovei a fratelui său mai mic, Sigismund.

Precedată de o perioadă de tensiune și negocieri diplomatice, destinate să o împiedice, campania lui Ioan Albert împotriva lui Ștefan

s-a încheiat prin victoria strălucită a domnului Moldovei la Codrii Cozminului (26 octombrie 1497).

Prin tratatul de pace încheiat la Hârlău (12 iulie 1499), erau anulate constrângerile rezultate din jurământul de la Colomeea. Regele Poloniei se angaja să apere Moldova, iar cele două părți își asumau obligația de a fi „prieteni prietenilor și neprieteni neprietenilor lor".

Ștefan a izbutit astfel, spre sfârșitul domniei lui, să pună capăt oricăror forme de dependență vasalică a Moldovei față de Polonia, așa cum făcuse cu trei decenii mai înainte față de Ungaria. Cu autonomia recunoscută de Poarta otomană, Moldova se afla la apogeul puterii și prestigiului ei. O realitate înțeleasă de supușii săi, care, la moartea domnului (2 iulie 1504), „plângea toți ca după un părinte al său, că cunoștiia toți că s-au scăpatu de mult bine și de multă apărătură", scria Grigore Ureche; cronicarul explică temeiurile percepției lui Ștefan ca sfânt în conștiința populației. „Ce după moartea lui până astăzi îi zice sveti Ștefan Vodă, nu pentru sufletu, ce iaste în mâna lui Dumnezeu, că el încă au fostu om cu păcate, ci pentru lucrurile lui cele vitejești, carile nimenea din domni, nici mai înainte, nici după aceia l-au ajunsu."

Într-adevăr, cei 47 de ani ai domniei lui Ștefan au dat Moldovei nu numai o glorie militară fără precedent, dar și o înflorire culturală și artistică, reflectată în cronica scrisă din inițiativa domnului (păstrată în mai multe variante), în manuscrisele împodobite și în obiecte de cult de o înaltă măiestrie artistică, precum și în mulțimea bisericilor înălțate sau refăcute de piosul voievod.

ÎN „CASA PĂCII"

Început sub semnul morții marelui Ștefan, secolul al XVI-lea va cunoaște, la sfârșitul său, cea de a doua mare personalitate a evului mediu românesc, Mihai Viteazul, întâiul unificator al Țărilor române. În ansamblul său, secolul al XVI-lea a înregistrat agravarea dominației Porții otomane asupra Țării Românești și Moldovei și intrarea Transilvaniei sub suzeranitatea otomană. Domnia lui Soliman Magnificul (1520–1566) a marcat apogeul puterii turcești, care a făcut să planeze asupra celor două voievodate românești extracarpatice primejdia

transformării în pașalâcuri. Dacă ele au izbutit să-și păstreze, în cele din urmă, statutul de autonomie, părți ale teritoriului lor au fost transformate în raiale sau pașalâcuri: Tighina, devenită Bender, în 1538, Brăila în 1542, Banatul în 1552.

Obligațiile materiale — în primul rând cele pecuniare — ale Țărilor române, mai ales ale celor extracarpatice, au cunoscut o creștere continuă, atingând una din cele două cote maxime (cealaltă va fi în secolul al XVIII-lea) din timpul dominației otomane și amenințând, cum se va vedea, cu colapsul economic spre sfârșitul secolului.

Dacă Transilvania a devenit, după zdrobirea Regatului ungar în bătălia de la Mohács (1526) și instituirea pașalâcului de Buda (1541), un principat autonom sub suzeranitatea Porții otomane, instaurarea aceleiași suzeranități asupra Țării Românești și Moldovei s-a făcut printr-un proces mai îndelungat, început în secolul al XV-lea, o dată cu plata tributului, și cu ritmuri și intensități diferite: mai rapid și mai puternic în Țara Românească, mai lent și mai atenuat în Moldova.

Cucerirea Belgradului (1521) a marcat începutul noii faze a expansiunii otomane și încheierea cuceririi Peninsulei Balcanice. În noul cadru geostrategic, profitând de minoratul lui Teodosie, fiul lui Neagoe Basarab, begul de Vidin, Mehmed, încearcă și izbutește — pentru foarte puțin timp — luarea în stăpânire a Țării Românești și trecerea ei sub administrație otomană.

Reacția a fost puternică și ea s-a întruchipat în luptele numeroase cu turcii date de Radu de la Afumați, numit de N. Iorga „Domnul răzbunării creștine și al mândriei românești".

Statutul Țărilor române sub dominația otomană, astfel cum el s-a statornicit în secolul al XVI-lea, a decurs din apartenența lor la „Casa păcii" sau „a legământului" (*dâr al-'ahd*), zonă intermediară între „Casa războiului" (*dâr al-harb*) și „Casa Islamului" (*dâr al-Islam*), adică între zona ce urma a fi — teoretic — cucerită de Imperiul otoman și teritoriul imperial, în limitele căruia se aplica legea islamică.

Autonomia Țărilor române însemna că principele era un pământean, aparținând de regulă familiei domnitoare, așadar, un creștin, iar Țările române își păstrau propriile instituții politice, administrative, militare, judecătorești și ecleziastice. Domnul era ales de boieri (în Transilvania de dietă) și confirmat de sultan. Pe măsură ce s-a consolidat dominația otomană asupra Țării Românești și Moldovei, în primul rând domnii au

început să fie demiși (maziliți) și numiți, fără consultarea țării, ceea ce a născut, în practică, o adevărată licitare a scaunelor de domnie, acordate ofertantului cel mai darnic. Rivalitatea dintre Petru Cercel și Mihnea al II-lea, de exemplu, a adus sultanului și înalților dregători ai Porții sume exorbitante.

Țările române erau obligate să plătească tributul (haraciul), care a străbătut o curbă ascendentă în cursul secolului al XVI-lea, nu numai ca urmare a înăspririi regimului de obligații materiale, dar și a crizei monetare din acest secol, agravată de decalajul dintre anul cronologic și cel fiscal din sistemul otoman. Haraciului i se adăugau daruri (peșcheșuri), devenite din benevole obligatorii, apoi confirmările în domnie la fiecare trei ani (mucarerul mare) și, apoi, anual (mucarerul mic). Țările române mai erau obligate să livreze cereale, oi, lemne pentru construcția flotei turcești. Treptat s-a instituit un cvasimonopol asupra grâului, Țara Românească și Moldova devenind capanul (depozit de alimente) împărăției otomane. Într-adevăr, cele două principate reprezentau cel mai apropiat bazin cerealier de Constantinopol — această aglomerație urbană de mari proporții, adevărat megalopolis — și ele erau, alături de Egipt, principalele furnizoare de hrană pentru capitala imperială. Autoritățile otomane erau, așadar, vital interesate de funcționarea fluxului cerealier din Țara Românească și Moldova către Constantinopol. Alături de poziția lor strategică, determinată, în primul rând, de axul dunărean, cele două principate au avut o covârșitoare însemnătate economică pentru Imperiul otoman, ceea ce explică efortul de a le păstra sub controlul său.

Din punct de vedere politic, dependența de Poarta otomană a însemnat pentru domni obligația de a-și integra politica lor externă în aceea a politicii otomane. Inițial, această încadrare a însemnat aplicarea riguroasă a cunoscutei formule de alianță „prieten prietenilor și dușman dușmanilor" sultanului, pentru ca, mai târziu, pe măsura consolidării și agravării dominației otomane asupra Țărilor române, îndeosebi a celor extracarpatice, inițiativele de politică externă ale domnilor Țării Românești și Moldovei să se împuțineze până la dispariție, iar voievozii de la București și Iași să devină simpli observatori ai desfășurărilor internaționale, cu misiunea de a informa Poarta.

Dependența politică a implicat și obligația concursului militar — prin trimiterea unor corpuri de oaste —, când Poarta aflată în campanie o solicita. Pentru a îndeplini această obligație, domnii Țării Românești

și Moldovei au însoțit oștile otomane în Transilvania, iar în 1683, principii celor trei Țări române au participat la asediul Vienei.

Oricât de apăsătoare a devenit în anumite perioade dominația otomană — mai ales în secolul al XVIII-lea, când, așa cum se va vedea, statutul de autonomie al Țării Românești și Moldovei a cunoscut serioase limitări — niciodată nu s-a șters granița dintre *dâr al-Islam* și *dâr al-'ahd*. Turcii nu aveau voie să se instaleze permanent în spațiul nord-dunărean și nici să-și înalțe aici moschei. Călătorii străini, venind din Balcani, înregistrează, de multe ori, trecerea din lumea reglementată de legea Islamului în lumea creștină a Țărilor române prin dangătul clopotelor de la biserici, interzis în *dâr al-Islam*.

Țara Românească, Moldova și Transilvania și-au conservat individualitatea politică și au beneficiat de o autonomie, similară celei de care s-au bucurat, în apropierea lor, Ragusa (Dubrovnik) și Hanatul Crimeii.

O POVARĂ DE NESUPORTAT

Instaurarea dominației otomane și progresiva integrare a spațiului românesc în economia Imperiului otoman au avut însemnate urmări pentru societatea românească.

O dată cu trecerea Mării Negre și a bazinului pontic sub control otoman au încetat să funcționeze cele două mari drumuri continentale de negoț aducătoare de venit pentru domnie și pentru elitele politice și bisericești. Dispariția acestor surse de venit și stăpânirea otomană asupra Giurgiului, Brăilei, Chiliei și Cetății Albe au făcut ca elitele românești să caute în exploatarea pământului substitutul pentru beneficiile pierdute. Domeniul feudal sau seniorial devine în secolul al XVI-lea elementul fundamental al economiei românești. Se produce un mare transfer al stăpânirii de pământ de la țărănime la boierime și biserică, favorizat de pauperizarea populației rurale ca urmare a fiscalității apăsătoare, generată de exigențele materiale ale Porții otomane și de sumele considerabile plătite de domni pentru a se menține în scaun.

Potrivit unui calcul făcut de Damaschin Mioc, se constată în Țara Românească următoarea creștere a cuantumului birului pe gospodăria țărănească, în funcție de sporirea haraciului:

Anii	Haraciul în galbeni	Cuantum bir anual în aspri
1521–1557	24 000	86
1558–1566	50 000	212
1567–1581	65 000	265
1582–1584	95 000	301
1585–1591	125 000	550
1592–1594	155 000	946

Luând exemplul unui sat de țărani megieși — Orlești — care la începutul anilor '90 ai secolului al XVI-lea plătea un bir de 1 925 aspri, același medievist arată că, pentru achitarea lui, țăranii contribuabili ar fi trebuit să vândă „42 de oi sau 16 obroace de grâu sau aproape cinci boi (4,81) sau doi cai sau 38 de fălci de ocină". Utilizând prețurile epocii, Damaschin Mioc constată că plata celor 1 925 de aspri implica vânzarea anuală a următoarelor bunuri:

Un cal	900 aspri
Un bou	400 aspri
Două obroace de grâu	240 aspri
Cinci oi	225 aspri
Trei fălci de moșie	150 aspri
Total	1 915 aspri

Povara dărilor constrânge pe țăran să-și înstrăineze pământul și libertatea. Aservirea masivă a țărănimii și extinderea marelui domeniu boieresc și mănăstiresc au pus bazele așa-numitului „stat boieresc sau seniorial", deosebit de „statul domnesc" din perioada anterioară. A început procesul unui alt transfer, de astă dată de putere, de la domnie la marea boierime.

Secolul al XVI-lea apare astfel ca o perioadă de tranziție atât pe planul structurilor social-agrare cât și pe acela al structurilor politice; în același timp, se constată desprinderea progresivă a spațiului românesc

extracarpatic de Europa Centrală și integrarea sa în lumea osmano-orientală. Începe acum orientalizarea societății moldo-muntene, de la costum la stil de viață și mentalitate. Convertirile la islamism ale lui Iliaș Rareș (1551) și Mihnea al II-lea (1591) — primul a devenit pașă de Silistra, celălalt bei de Nicopole, ambii luând numele de Mehmed — au fost gesturi izolate, dar chiar prin caracterul lor excepțional, ele pun în lumină pătrunderea moravurilor orientale în societatea românească, un proces ce aparține „duratei lungi" braudeliene (apogeul său va fi în secolul al XVIII-lea), cu consecințe pe cât de nefaste pe atât de durabile asupra poporului român.

Epocă de tranziție, secolul al XVI-lea este ilustrat în istoria românească de personalități de o mare diversitate tipologică, de la monarhul bizantin (Neagoe Basarab) la adevărați cavaleri renascentiști (Petru Rareș, Petru Cercel, Mihai Viteazul) și de la aventurieri (Despot Vodă) la domni de țară (Mircea Ciobanul), a căror politică este tăierea boierilor.

Confruntări între domn și elita politică, între statul domnesc și statul boieresc, confruntări între politica de cruciadă târzie și politica de acceptare a dominației otomane, totul în umbra tot mai cuprinzătoare și mai densă a Semilunii, acesta este conținutul secolului al XVI-lea românesc.

UN CONTINUATOR AL BASILEILOR ȘI UN PRINȚ RENASCENTIST

Începutul veacului stă sub semnul domnului Țării Românești, Neagoe Basarab (1512–1521). De o filiație incertă, el pare a fi fost nu fiu de domn (cum pretindea), ci vlăstar de mare boier din familia Craioveștilor. Cârmuirea sa este importantă prin aspectele culturale și artistice și prin patronatul munificent exercitat de domn în Orientul ortodox.

Neagoe Basarab apare ca autorul unei lucrări monumentale a literaturii noastre vechi, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său, Theodosie*, considerată, pe bună dreptate, de Constantin Noica drept „întâia mare carte a culturii românești"; tot el este ctitorul uneia dintre cele mai splendide opere de arhitectură, biserica din Curtea de Argeș, la

a cărei sfințire (17 august 1517) a luat parte patriarhul ecumenic al Constantinopolului, Teolipt; cu acest prilej a fost canonizat (trecut în rândul sfinților) patriarhul de Constantinopol, Nifon, scurt timp mitropolit al Țării Românești (1503–1505). A fost prima canonizare săvârșită pe pământul românesc. Neagoe Basarab a înălțat biserici și a făcut bogate danii la Muntele Athos (mai ales la mănăstirea Cutlumus, „lavra Țării Românești", ctitorie a lui Nicolae-Alexandru Basarab și a lui Vladislav-Vlaicu), patriarhiei din Constantinopol, la Muntele Sinai, la Ierusalim, la Meteore (Thesalia). Prin activitatea sa de ctitor și de patron al culturii și al lumii ortodoxe, Neagoe Basarab se înfățișează ca un continuator al basileilor bizantini, preocupat să sprijine Biserica ortodoxă, ajunsă sub stăpânire otomană.

De o cu totul altă factură a fost domnul Moldovei, Petru Rareș (1527–1538, 1541–1546), fiu natural al lui Ștefan cel Mare. După moartea marelui voievod, fiul său Bogdan (1504–1517) și-a risipit incontestabilele calități militare în sterile conflicte cu Polonia și Țara Românească, iar fiul acestuia Ștefăniță (1517–1527) a reînnoit politica de consolidare a autorității domnești, ajungând la o confruntare sângeroasă cu marea boierime (7 septembrie 1523), câștigată prin concursul acordat domnului de aceleași categorii sociale (mica boierime, slujitori, răzeși) care îl sprijiniseră și pe bunicul său: „i-au venit țara întru ajutoriu", consemnează Grigore Ureche, pentru a explica deruta adversarilor domnului.

Petru a fost ales ca domn pe când se îndeletnicea cu negoțul cu pește. Personalitate puternică — dezvăluită pregnant, mai ales de corespondența sa —, Petru Rareș este un prinț tipic *cinquecento*-ului, năvalnic, sigur de el, gata să se măsoare oricând cu oricine. Un amănunt — dar caracteristic — dezvăluie firea acestui domn descins — parcă — din lumea prinților italieni descriși de Machiavelli: când, în 1538, pierzând domnia, s-a refugiat, în condiții de mare primejdie, în Transilvania, unde a ajuns, cum notează Macarie cronicarul, „gol, rănit la mâini și desculț", Petru Rareș, de îndată ce s-a aflat în Cetatea Ciceiului, și-a dat, a doua zi, pintenii la aurit.

Petru Rareș a desfășurat o politică de larg orizont diplomatic și militar, comparabilă cu cea a lui Ștefan cel Mare, dar i-au lipsit calitățile de om de stat ale tatălui său. Cumpănirea atentă a raporturilor de putere,

atât de caracteristică lui Ștefan, a cedat locul unei impulsivități dezordonate, care a sfârșit prin a-l face să piardă, în 1538, domnia.

La începutul cârmuirii sale, Petru Rareș a intervenit în Transilvania, în lupta pentru succesiunea regelui Ludovic al II-lea, mort în bătălia de la Mohács, sprijinindu-l pe voievodul Transilvaniei, Ioan Zápolya, împotriva lui Ferdinand de Habsburg. Partizanii acestuia fură zdrobiți de oastea moldoveană, condusă de vornicul Grozav, la Feldioara (22 iunie 1529). Petru Rareș, care primise de la Ioan Zápolya orașele Bistrița și Rodna (Ciceiul și Cetatea de Baltă i-au fost reconfirmate), se considera — și nu fără temei — după această victorie ca stăpân al Transilvaniei, cum se vede și din răspunsul iritat dat unor soli transilvăneni din 1530, care îl numiseră „domn și vecin onorat": „În ce chip îndrăzniți să-mi ziceți «vecin onorat»? Nu sunteți destul de știutori cine sunt? Pe voi, eu v-am supus mie cu sabia; socoteam că voi sunteți supușii mei credincioși". Dacă Petru Rareș va fi avut intenția de a exercita o autoritate efectivă în Transilvania — și aproape sigur că a avut-o — Poarta nu ar fi permis-o, astfel că domnul Moldovei a restituit-o lui Ioan Zápolya, cum o și spusese într-o scrisoare adresată brașovenilor la începutul anului 1530: „Iar pentru Țara ardelenească, Domnia Voastră știți că am câștigat Țara ardelenească cu sabia și nu o voi da nimănui, nici unui crai, nici lui Ferdinand crai, nici la nimeni altul, numai am s-o dau lui Ioanăș craiul, căci mi-e frate bun și prieten".

Abia încheiată acțiunea cu Transilvania, Petru Rareș s-a întors asupra vecinului din nord, ocupând Pocuția, vechiul teritoriu în litigiu între cele două țări. Conflictul moldo-polon, declanșat împotriva voinței Porții, a slăbit pozițiile lui Rareș la Istanbul, unde, pentru prima dată a fost luată în considerare mazilirea turbulentului domn moldovean.

Confruntarea moldo-polonă s-a soldat cu grava înfrângere suferită de Petru Rareș în bătălia de la Obertyn (22 august 1531), unde adversarul domnului a fost unul din marii comandanți din istoria militară a Poloniei, Jan Tarnowski.

Era inevitabil ca un domn cu ambițiile lui Petru Rareș să nu aibă în vedere ruperea legăturilor de dependență cu Poarta și participarea la cruciada antiotomană. După ce a înlăturat pe favoritul marelui vizir Ibrahim, venețianul Aloisio Gritti, care urmărea să consolideze controlul Porții asupra Transilvaniei, Petru Rareș s-a alăturat Ligii Sfinte, constituită

la 7 februarie 1538 sub egida papei și din care făceau parte Imperiul romano-german (Ferdinand de Habsburg), Veneția și Ioan Zápolya.

Soliman Magnificul a hotărât să lovească articulația cea mai fragilă a coaliției: Moldova, aflată în conflict cu Polonia, expusă loviturii tătarilor și dezbinată de gravele neînțelegeri dintre domn și boieri.

Politica autoritară, pe plan intern, și aventuroasă, pe plan extern, crease o prăpastie între voievod și elita politică; boierii n-au ezitat să se adreseze sultanului Soliman, invitându-l în țară pentru a-i scăpa de un domn incomod. În măsura în care puteau formula condiții, ei cereau padișahului ca venirea sa să nu fie însoțită de devastări, iar statutul de autonomie să fie respectat.

În timp ce, abandonat de boieri, Petru Rareș lua calea pribegiei în Transilvania, urmărit îndeaproape de adversarii săi, boierii erau siliți să-l primească drept domn pe un nepot al lui Ștefan cel Mare, purtându-i numele, însoțit, apoi, de o poreclă, din cauza unei invazii de lăcuste, Ștefan Lăcustă. Pe seama lui circula zvonul că avea de gând să „turcească" țara. Întrucât nu era de ales, boierimea l-a acceptat. În schimbul confirmării autonomiei, sultanul, pentru a întări controlul asupra Moldovei, a impus cedarea Bugeacului și a cetății Tighina, care au constituit raiaua Benderului (numele turcesc dat Tighinei, după refacerea acesteia, însemnând „Poarta întărită"). Sultanul a luat și tezaurul domnilor Moldovei, ascuns la Suceava, mirându-se cum „într-o țară atât de mică un domnitor a putut aduna o așa de mare comoară".

În timp ce în scaunul domnesc al Moldovei s-au succedat doi voievozi — Ștefan Lăcustă, ucis de boieri, și Alexandru Cornea, care au încercat să contrabalanseze presiunea otomană prin relații cu regele Poloniei și Ferdinand de Habsburg — Petru Rareș, pribeag în Transilvania, nu abandonase intenția revenirii la domnie. „Vom fi ce-am fost și mai mult decât atâta", declara el optimist într-o scrisoare din 1540.

Îndrăzneț, el a mers la Constantinopol, unde sultanul, angajat în noi operații împotriva austriecilor, care aveau să se încheie cu transformarea Ungariei Centrale în pașalâc (reședința fiind la Buda), avea nevoie de talentele militare ale lui Rareș pentru a înlătura pe Ștefan Mailath din Transilvania și a o readuce sub autoritatea lui Ioan Zápolya.

Revenit în domnie, Petru Rareș nu și-a văzut împlinite așteptările așa de încrezător proclamate în 1540. A pedepsit — prin execuție — boierii care îl trădaseră și s-a angajat într-o traiectorie obișnuită atâtor

domni români: de la cel care îl califica pe sultan „nebiruitul împărat, preamilostivul nostru domn" (vizirii erau și ei „îndurătorii noștri domni") la planuri de cruciadă într-o coaliție creștină, condusă de markgraful Ioachim de Brandenburg, căruia îi reînnoia devotamentul pentru lupta antiotomană, cu prețul sacrificării fiului său, chezaș la Poartă, și în pofida experienței dezamăgitoare cu principii creștini: „Și, de va ajunge la luptă — comunica domnul Moldovei — așa se va purta că vor avea creștinii de dânsul bucurie, și va fi spre toată îndatorirea cuvenită, deși are la turci ca ostatic un fiu pe care a trebuit să li-l trimită și cu toate că l-au părăsit creștinii față de turc și de craiul leșesc, totuși el vrea să rămână împreună cu creștinii și are nădejde să le poată sluji mai mult decât alții". Ca atâtea alte proiecte de cruciadă, nici acestea nu s-au realizat, iar Petru Rareș a avut în a doua sa domnie (1541–1546) o activitate mai bogată în domeniul ctitoricesc.

Aceluiași tip renascentist le aparțin alți doi domni: în Moldova, Iacob Eraclid Despot, în Țara Românească, Petru Cercel.

Lui Rareș i-au urmat cei doi fii ai săi, care n-ar fi vrednici de o mențiune, dacă Iliaș — cel mai mare — nu s-ar fi turcit, iar celălalt, Ștefan, nu ar fi declanșat o persecuție de caracter confesional împotriva armenilor — percepuți de societate ca eretici (sunt monofiziți, respingând hotărârile Sinodului al IV-lea de la Calcedon privind cele două naturi — divină și umană — ale lui Hristos) —, acțiune ce îl particularizează între ceilalți domni români, îndeobște toleranți în materie religioasă (deși nu au lipsit măsuri discriminatorii sau chiar de prigoană împotriva catolicilor, luteranilor și evreilor). Persecuția ordonată de Ștefan Rareș exprima reacția domnului la răspândirea Reformei în Moldova.

Încă din timpul lui Petru Rareș, progresele învățăturii lui Luther („mântuirea prin credință") erau atât de importante, încât un învățat din Moldova urma să tipărească la Wittenberg, sub patronajul lui Luther, textul Evangheliilor și al Epistolelor Sf. Pavel în latină, germană și română.

Deși s-a afirmat că prigoana lui Ștefan Rareș împotriva armenilor ar fi unică în istoria noastră, ea a fost continuată de succesorul său Alexandru Lăpușneanu, care a încercat să impună trecerea silnică la confesiunea ortodoxă a ungurilor și sașilor din Moldova, dărâmându-le bisericile.

Prozelitismul reformat (luteran) în Moldova a avut și un caracter politic, exprimând eforturile Imperiului habsburgic de a-și extinde dincolo de Carpați dominația instituită temporar în Transilvania. Din această perspectivă prigoanele lui Ștefan Rareș și Alexandru Lăpușneanu nu au fost numai o variantă *sui generis* a „contrareformei" românești, dar și o formă de respingere a politicii ofensive desfășurată de imperiali.

Un succes de scurtă durată al acestei politici a fost domnia lui Ioan Iacob Eraclid (1561–1563), cunoscut, mai ales, prin drama în versuri a lui Vasile Alecsandri ca Despot Vodă. Grec din insula Samos, student la facultatea de medicină din Montpellier, combatant în armata imperială și autor al unei lucrări de artă militară, viitorul Despot Vodă a întreținut strânse legături cu cercurile luterane, fiind în legătură chiar cu Filip Melanchthon și convertindu-se la luteranism.

Înscăunarea sa în Moldova cu ajutorul imperialilor și al nobilului polonez Albert Laski a însemnat deopotrivă triumful efemer al Reformei — evident, la vârful puterii — și al încercărilor Habsburgilor de a include Moldova în orbita lor.

Adevărat meteor pe bolta politică a Moldovei, Despot Vodă rămâne în istoria românească prin două fapte de conținut și însemnătate diferite, dar unite prin gândirea umanistă ce le-a inspirat.

Ca domn al Moldovei, el a adresat boierilor țării o proclamație, în cuprinsul căreia anunța principiile guvernării sale pe plan intern și extern. El făgăduia securitate deplină și scutire de dări clasei boierești și făcea cunoscută intenția de a scoate țara de sub ascultarea Porții și chiar obiective mai îndrăznețe: „nădăjduiesc, în puțină vreme, a dobândi iarăși locurile Moldovei mele pe care le ține păgânul, adică malul Dunării, și nu numai acelea, dar și Țara Românească și apoi toată Țara Grecească".

Ceea ce distinge această proclamație cu proiecte atât de ambițioase este evocarea — în spiritul umanismului — a originii romane a moldovenilor: domnul se arată hotărât să lupte împotriva turcilor, „împreună cu voi, vitejilor și neam războinic, ce vă coborâți din vitejii romani, care au făcut să tremure lumea", arătând că, prin izbânda lor, „ne vom face cunoscuți lumii întregi ca adevărați romani și coborâtori din aceia".

În același spirit umanist, Despot a înființat Școala latină de la Cotnari, instituție de învățământ care a numărat, printre profesorii ei, pe umanistul german Johann Sommer, autorul unei biografii a patronului

său domnesc, operă ce face din el „primul istoric al fenomenului umanist pe pământ românesc" (Dan Zamfirescu).

Despot nu a reușit să câștige simpatia nici a boierilor și nici a populației de rând, sfârșind ucis în urma unei răscoale boierești, dar stăpân pe estetica gestului, el a apărut în fața răsculaților — când a fost silit să capituleze — învești mântat în toată splendoarea costumului domnesc.

În Țara Românească, o pâlpâire renascentistă este prezentă în scaunul de domnie de la Târgoviște al lui Petru Cercel (1583–1585).

Dintre predecesorii săi, se cuvine amintit Mircea Ciobanul (1545–1552; 1553–1554; 1558–1559), care, întocmai ca și contemporanul său moldovean Alexandru Lăpușneanu, a fost un mare tăietor de boieri, la originea conflictului aflându-se deosebirea dintre programele de politică externă: clasa boierească, doritoare să continue confruntarea cu Poarta, așa cum o făcuse Radu de la Afumați, Mircea Ciobanul, convins că, în condițiile apogeului puterii otomane, securitatea țării putea fi garantată numai prin recunoașterea suzeranității Porții.

Domniile lui Mircea Ciobanul au fost întrerupte de cea a lui Pătrașcu cel Bun (1554–1557), căruia i se potrivește întru totul caracterizarea făcută de Grigore Ureche domnului Moldovei, Petru Șchiopul: „matcă fără ac", cu atât mai prețuit fiind acest *intermezzo* de pace între cârmuirile de sânge ale Ciobanului (făcuse negoț cu oi).

Petru Cercel a fost fiul lui Pătrașcu, dar un raport englez trimis de la Constantinopol îl identifică drept un grec de condiție umilă din Morea. Același raport semnalează „prestanța, înfățișarea sa, buna constituție a trupului ca și temperamentul, inteligența și hărnicia" sa. Cu asemenea calități nu e de mirare că vlăstarul domnesc — sau aventurierul — este excelent primit la curtea lui Henric al III-lea, regele Franței, pe care l-ar fi cunoscut în timpul scurtei domnii a acestuia în Polonia. De la „mignoni" (favoriții regelui, unii pederești), Petru a luat obiceiul de a purta un cercel, cum este reprezentat și în portretul de la mănăstirea Căluiu.

Poliglot — vorbea 12 limbi —, Petru Cercel este și autorul unui *Imn* închinat Divinității (scris în 1579), în limba italiană, cu versuri ca acestea: „Tu nu pui preț pe-averi sau pe odoare, / Pe perle, nici pe pietre nestemate, / Căci tot ce e, e-al Tău, Stăpâne mare. / De Tine-au fost făcute-n lume toate..."

Boarea umanistă adusă de Petru Cercel nu pare să fi fost bine primită la Târgoviște, unde domnul a înălțat un palat și o biserică. Anturajul său, alcătuit din străini (un italian, Franco Sivori, a lăsat o amplă relatare despre Țara Românească și despre domnia lui Petru Cercel), va fi trezit nemulțumirea boierilor, căci domnul execută câțiva dintre ei, apoi, concurat de Mihnea al II-lea (care se va turci), este silit să ia calea pribegiei. Încercarea de a reveni pe tron s-a sfârșit cu execuția lui de către turci, bine plătiți de Mihnea al II-lea.

Cu dispariția lui, luminile Renașterii se sting în spațiul românesc extracarpatic.

Dominația otomană impune obligații pecuniare tot mai apăsătoare prin creșterea haraciului Țării Românești și Moldovei, în timp ce concurența pentru scaunele de domnie aduce sultanului și înalților demnitari ai Porții sume exorbitante, oferite de pretendenți care, când norocul le surâde și ajung să fie unși domni, se despăgubesc pe sine și pe creditori prin stoarcerea contribuabililor.

Pe măsură ce secolul se apropie de sfârșit, Țara Românească și Moldova se îndreaptă spre falimentul economic. Secătuirea resurselor materiale creează o stare e exasperare, ce cuprinde treptat toate clasele și categoriile sociale, lovite de dificultăți economice.

„GROAZNIC" ȘI „VITEAZ"

Semnalul împotrivirii armate l-a dat Moldova, sub domnia lui Ioan Vodă, căruia i s-a zis în istoriografie când „cel Cumplit" (după modelul lui Ivan Groznîi — cel Groaznic — țarul Rusiei), când „cel Viteaz". Primul atribut este de pus în legătură cu executarea adversarilor săi din rândurile boierimii și ale clerului.

Fiu natural al lui Ștefăniță cu o armeancă sau poate el însuși armean, care, ca atâți pretendenți, își inventase o ascendență domnească, Ioan Vodă era și el din plămada celor — ca și Despot Vodă — gata să se arunce în aventură. Confruntat cu opoziția marii boierimi, torturează și execută pe boieri, fără șovăire, chiar și în ziua de Paști, ceea ce, evident, a șocat pe contemporani. Fostul mitropolit din timpul lui Ștefan Rareș, Gheorghe, răspunzător și el de persecuția armenilor, a fost ars de

viu, sub acuzația de sodomie, deși se poate ca domnul să fi fost atras de avuția strânsă de înaltul ierarh. Grigore Ureche rezumă procedeele domnului prin „belituri și morți groaznice fără dumnezeire". Acest „Groznîi" din Moldova era însă — în termeni moderni — un populist, iubit de mulțime, bucuroasă, probabil, să vadă umilită elita țării.

Este de bănuit că personajul era și harismatic, de vreme ce a izbutit să convingă ceea ce va fi fost o adunare a stărilor de necesitatea de a se opune cererii Porții de a dubla haraciul: „Și strângându țara către carei să ruga cu multe cuvinte blânde, ca să le poată întoarce inimile spre dânsul și arăta nesațiul turcescu și lăcomia lor (că a lui nu o vedea) — scrie Grigore Ureche, critic al domnului —, zicându că turcii toate schimburile le fac pentru mâzdă (mită — n.n.), de-i îngreunează ca să-i sărăcească și să-i slăbească". De reținut argumentul economic folosit de domn: exigențele Porții pauperizează țara și pe locuitorii ei. Decizia de ridicare împotriva Porții a fost pe moment unanimă, sub impresia cuvântării domnești: „Așa Ioan Vodă umplându pre toți cu nădejde, cu glas mare strigară că lângă dânsul vor pieri; cum s-a și tâmplat" scrie Grigore Ureche.

Alături de oastea țării, Ioan Vodă a adus pe cazacii zaporojeni, dispuși la un mercenariat care să satisfacă dorința lor de bogăție și aventură.

Învingător în bătălia de la Jiliștea, unde sunt înfrânte forțele turco-muntene, care aduceau pe noul domn al Moldovei, Petru, sprijinit de fratele său Alexandru-Mircea, domnul Țării Românești, Ioan Vodă și cazacii ard Brăila, Tighina și Cetatea Albă, fără a putea cuceri însă și cetățile. Ca odinioară Ștefan cel Mare, Ioan a încercat să înscăuneze, dincolo de Milcov, un domn fidel politicii antiotomane, dar cel destinat să fie aliatul Moldovei, un Vintilă, nu a izbutit să domnească decât patru zile (cea mai scurtă domnie românească), fiind ucis de boierii fideli lui Alexandru-Mircea.

Replica otomană nu a întârziat; o oaste otomană puternică a trecut Dunărea pe la Obluciță, apropiindu-se de tabăra moldo-cazacă de lângă Iezerul Cahulului.

„Îi vom număra în luptă", a spus domnul celor care îl întrebau despre efectivele otomane. Bătălia s-a dat la 10 iunie 1574 și a fost de o violență care a lăsat o puternică amintire, de vreme ce Grigore Ureche a evocat-o cu un puternic dramatism: „Ci moldovenii așa sta, cum s-ar fi gătit să moară au să izbândească. Și multă moarte s-au făcut între amândoao

părțile, că nu era loc a călca pre pământu, ci pre trupuri de om. Așa mai apoi să bătiia de aproape, cât și mâinile le obosisă și armile scăpa. Acela praf să făcusă, cât nu să cunoștiia care de care-i iaste, de sănețe și di trăsnetul pușcilor (tunurilor — n. n.) nu să auziia dispre amândoao părțile, nici pușcașii nu mai știia în cine dau".

Cronicarul-boier amintește cu discreție și dubitativ un fapt important, cu semnificație politică: defecțiunea boierimii moldovene, în frunte cu Ieremia pârcălabul, trecut de partea turcilor și a domnului adus de ei: „La începutul războiului zic că o samă de moldoveni să se fi închinat la turci și turcii i-au pus în frunte, de s-au oprit focul într-înșii, de au perit cu totul".

Întocmai ca ploaia care la Waterloo a întârziat atacul lui Napoleon, o ploaie a „muiat" praful de pușcă al oștii moldovene, privând-o de artilerie, care era unul din elementele sale de forță. Moldovenii și cazacii s-au întors la Roșcani, unde, încercuiți, au fost siliți să capituleze. În ciuda jurămintelor făcute de turci de a cruța viața domnului, acesta a fost legat de coada a două cămile și despicat. Nici în fața unei morți atât de teribile Ioan Vodă nu și-a pierdut stăpânirea de sine, făcând, potrivit tradiției, următoarea remarcă: „Caută că eu multe feliuri de morți groaznice am făcut, iară această moarte n-am știut să o fi făcut".

În timp ce în Moldova se succed cu repeziciune atacurile cazacilor care ridică din mijlocul lor „domnișori" pe cât de viteji pe atât de efemeri, tulburând domnia lui Petru Șchiopul, partizan al reconcilierii dintre domnie și boierime (va părăsi țara când Poarta va impune o nouă majorare a haraciului), Țara Românească se îndreaptă — prin domnii obscure, strivite de povara cererilor turcești — spre ceea ce va fi pagina de maximă strălucire a istoriei ei și a evului mediu românesc: domnia lui Mihai Viteazul (1593–1601).

ÎNTÂIUL UNIFICATOR AL ROMÂNILOR

Dacă era sau nu fiul lui Pătrașcu cel Bun, așa cum pretindea și cum gruparea fidelă a boierilor Buzești a încercat să confirme (la mănăstirea Căluiu, Petru Cercel și Mihai Viteazul, care ar fi fost astfel frați, sunt

pictați alături), este o chestiune secundară, care a reținut prea mult interesul vechii istoriografii.

Obârșia nu are însemnătate, ci fapta, și fiul Tudorei (*pater semper incertus!*) din Orașul de Floci s-a ridicat în ierarhia politică și administrativă a țării înainte de a deveni întâiul unificator al Țărilor române.

Pentru a înțelege ascensiunea lui Mihai trebuie avută în vedere situația sa materială: domnul celei dintâi uniri a fost un „moșneanofag", un înghițitor avid al stăpânirii de pământ țărănesc.

Ion Donat, care a studiat cel mai atent domeniul lui Mihai Viteazul, a făcut constatări relevante asupra mărimii și structurii acestui domeniu. Astfel, înainte de a urca pe tron, situația era următoarea:

Domeniul de boier al lui Mihai Viteazul

Felul satelor	Numărul satelor			
	În câte sate a stăpânit	Sate întregi	Părți de sate și vii	Prețul declarat (aspri)
1. Sate primite zestre	4	1	3	—
2. Sate cumpărate de la domni	7	7	—	120 000
3. Sate cumpărate de la boieri	3	2	1	70 000
4. Sate cumpărate de la moșneni	28	27	1	1 314 200
5. Vii cumpărate de la persoane indicate numai nominal	2	—	2	11 500
Total	44	37	7	1 515 700

Extinderea domeniului lui Mihai Viteazul, devenit domn, a căpătat proporții și ritmuri fără precedent:

Sate cumpărate de Mihai Viteazul ca domn

Felul satelor	Sate			
	Total	Întregi	Părți	Prețul satelor (sumele cunoscute)
Sate cumpărate de la boieri	25	16	9	299 000
Sate cumpărate de la moșneni	113	103	10	704 330
Sate cumpărate de la necunoscuți	11	10	1	20 000
Total	149	129	20	1 023 330

Ion Donat arată că „într-o domnie efectivă (în Țara Românească) de aproximativ șase ani el a cumpărat 64,5% din totalul satelor cumpărate până la 1600 de toți domnii Țării Românești la un loc. [...] Predecesorii lui Mihai Viteazul și-au cumpărat satele, în marea majoritate a cazurilor, de la boieri; pe când din cele 149 de sate ale lui Mihai numai 25 au fost boierești. În schimb, domnii de până la el au cumpărat doar 5 sate de moșneni, față de 113 cumpărate de Mihai Viteazul. *Aceasta înseamnă că din totalul satelor rumânite prin cumpărare, până la 1600, Mihai Viteazul a rumânit 95,7%*".

Din acest întins domeniu, domnul a făcut danii unor boieri și mănăstiri sau familiei sale, astfel că la moartea sa, în 1601, domnul dispunea de 83 de sate.

Constituirea acestui domeniu-record al domnului s-a făcut adesea cu mijloace silnice, care au lovit nemilos în moșneni, ele fiind evocate, mai târziu, în documente.

Ce a determinat acest apetit de pământ al domnului, apetit considerabil mai puternic decât al predecesorilor săi? S-a avansat ipoteza urmăririi exemplului oferit de domeniul princiar ardelenesc, pe care Mihai Viteazul ar fi intenționat să-l copieze pentru a da o „bază economică" domniei, în perspectiva obținerii, de la imperiali, a recunoașterii caracterului ei ereditar (Ion Donat).

Este incontestabil că, în condițiile societății medievale, fundamentul oricărei politici de consolidare a puterii centrale (regală, voievodală etc.) era domeniul regal sau princiar. Exponentul politicii de centralizare a puterii trebuia să dețină el însuși o temelie de putere, reprezentată de o mare stăpânire de pământ, sursă de bogăție și, în același timp, prin perspectiva daniilor, mijloc de câștigare a fidelităților.

În cazul lui Mihai Viteazul, încă un factor ar fi de luat în considerare, dacă se acceptă schema de evoluție a structurilor economico-sociale ale Țării Românești, elaborată de americanul Daniel Chirot. Potrivit acestuia, până la instaurarea controlului otoman asupra Mării Negre veniturile domniei erau asigurate de vămile percepute pe marele drum comercial, care unea Europa Centrală și gurile Dunării. Declinul și apoi dispariția acestui drum — o dată cu transformarea Mării Negre într-un „lac turcesc" (dar nu închis cu desăvârșire comerțului european, cum au arătat Mihnea Berindei și Ștefan Andreescu) — a privat domnia de această sursă de venituri și a determinat o nouă așezare a izvoarelor de bogăție: de la negoțul generator de avuție prin vămi, dreptul de etapă etc. la domeniul funciar cu organizarea sa autarhică.

Același curs ar fi fost urmat și de clasa boierească, ea însăși obligată să se adapteze noilor circumstanțe: din beneficiari ai veniturilor distribuite de domnie, boierii s-au transformat în deținători de mari domenii, secolul al XVI-lea fiind martorul unui asalt al boierimii asupra stăpânirilor de pământ ale țăranilor liberi.

Schema oferită de Daniel Chirot are un caracter ipotetic, întrucât puținătatea documentelor din secolele XIV–XV nu îngăduie reconstituirea exactă a funcționării mecanismului economic al Țării Românești (ca de altminteri și al Moldovei). Este însă de observat că, o dată cu extinderea domeniului boieresc, are loc și un transfer de putere de la domnie spre boierime. De la statul domnesc se trece la statul boieresc (sau senioriał, cum îl numește istoricul american).

Domnia lui Mihai Viteazul a exprimat confruntarea dintre cele două formule de organizare a statului: domnească și boierească. Așa cum se va vedea mai jos, boierii au încercat, prin tratatul de la Alba Iulia (1595), încheiat în numele voievodului cu principele Transilvaniei, Sigismund Báthori, să reducă statutul domnului la acela de simplu reprezentant al suzeranului său transilvan și să transfere autoritatea reală în mâinile marii boierimi.

Mihai Viteazul a urmărit blocarea acestui proces și revigorarea statului domnesc, ceea ce explică efortul său de a-și constitui un mare domeniu, care să-i furnizeze forța economică necesară confruntării cu elita politică a țării.

Înainte însă de a ajunge la măsurarea forțelor, domn și boieri au acționat unitar în luptă pentru scoaterea țării de sub dominația otomană.

Sporul haraciului și al altor obligații materiale către Poartă, introducerea confirmării trienale și anuale a domniei (mucarerul mare și mic), darurile (peșcheșurile) pretinse de sultan și marii dregători otomani, toate acestea au sleit resursele Țării Românești și Moldovei, amenințate de falimentul economic.

Povara îndatoririlor către Poartă a lovit și în țărănime și în boierime, solidarizându-le temporar în încercarea de a înlătura exploatarea turcească.

Uciderea creditorilor turci aflați în Țara Românească este semnificativă pentru mobilurile economice ale ridicării antiotomane (creditorii turci au fost uciși și la Iași).

Cele trei Țări române s-au alăturat marii coaliții — Liga Sfântă —, în care forța principală era Imperiul habsburgic.

În iarna 1594–1595 și la începutul anului 1595, oastea munteană s-a aflat în ofensivă, obținând victorii asupra forțelor otomane la Orașul de Floci, Hârșova și Silistra și a celor tătare (Putineiu). Mihai însuși a trecut Dunărea și a ars Rusciukul, provocând mari pierderi turcilor.

În martie, în timp ce muntenii, sprijiniți de ardeleni, pun stăpânire pe Brăila, moldovenii cuceresc Ismailul.

Formal, conducătorul acestui front al Țărilor române era principele Transilvaniei, Sigismund Báthori, care se făcuse recunoscut ca suzeran de Aron Tiranul, domnul Moldovei, înlocuit apoi, în aprilie 1595, cu Ștefan Răzvan (calificat de Mihai Viteazul „nu țăran, ci grădinar", poate țigan?), cu același statut de vasalitate.

Pentru a reglementa raporturile munteano-transilvane, în același spirit, o delegație de boieri, trimisă de Mihai Viteazul, a semnat la Alba Iulia un tratat cu totul dezavantajos pentru voievodul muntean (20 mai 1595). Mihai a explicat foarte răspicat solului polonez Lubieniecki că boierii „au săvârșit nu ceea ce aveau în instrucțiunile lor, ci ceea ce era în interesul lor, obținând anumite privilegii pentru ei".

Analiza clauzelor acestui tratat confirmă evaluarea lui Mihai Viteazul. Domnul Țării Românești devenea un locțiitor, în propria sa țară,

al principelui Transilvaniei, în timp ce puterea revenea în fapt sfatului domnesc alcătuit din 12 boieri, aflați la adăpost de primejdia de a-și pierde capetele sau averile, întrucât condamnarea lor la moarte și confiscarea bunurilor nu puteau fi pronunțate de domn decât cu aprobarea principelui Transilvaniei.

Aflat în ajunul unei iminente invazii otomane, Mihai Viteazul nu-și putea îngădui deteriorarea raporturilor cu Transilvania, care îi asigura atât spatele armatei, când avea să se declanșeze ofensiva otomană, cât și un ajutor sub forma unui corp de oaste.

Tratatul de la Alba Iulia a fost prefigurarea programului politic al clasei boierești, preocupată să instaureze un regim nobiliar, în cadrul căruia autoritatea domnească era subordonată sau controlată de marea boierime.

Cu câteva zile înainte de semnarea tratatului de la Alba Iulia, la 14 mai 1595, marele vizir Ferhad pașa, care urma să conducă marea campanie împotriva Țării Românești, a abolit statutul de autonomie al celor două principate extracarpatice și le-a declarat provincii *(vilâyet)* ale Imperiului otoman, încredințate, Moldova lui Cafer pașa, fost conducător provincial în Azerbaidjan, iar Țara Românească beilerbeiului Anatoliei, Satârci Mehmed pașa. A fost singura dată când Poarta otomană a trecut Moldova și Țara Românească din zona *dâr al-'ahd* (zona țărilor tributare) în zona *dâr al-Islam,* zona administrației directe otomane.

Aproape două luni mai târziu, Ferhad pașa a fost destituit și executat, funcția de mare vizir revenind lui Sinan pașa (ambii fiind albanezi de origine), care a trecut Dunărea și a intrat în Țara Românească, în fruntea unei armate de 100 000 de oameni.

Mihai nu dispunea decât de circa 16 000 de oameni și de un corp de oaste transilvan, condus de Albert Király, numărând 7 000 de oameni (aproape jumătate erau secui). Domnul a încercat să întârzie înaintarea otomană, dând bătălia de la Călugăreni (13/23 august 1595). A fost o victorie românească de prestigiu — am spune — prin pierderile grele provocate invadatorilor. Mihai Viteazul ne-a lăsat el însuși relatarea acestei biruințe de o clipă: „plecai inimos să-l întâlnesc (pe Sinan — n.n.) cu acei puțini oameni ce-i aveam, și când ajunsei la Călugăreni, aflai că toți sunt gata de luptă; deci eu, chemând numele lui Dumnezeu, mă încăierai cu ei într-o bătălie, în așa fel că ținu toată ziua, unde făcui mare pagubă turcilor, spre rușinea lui Sinan pașa, căci în lupta aceea însuși

Sinan pașa se prăvăli de pe cal într-o mlaștină foarte întinsă, de unde cu mare greutate fu scos; așa că în acea bătălie au fost omorâți patru pași și șapte sangeaci și am câștigat cincisprezece tunuri și un steag verde al Profetului Mahomed, mult prețuit de dânșii și foarte respectat, pe care l-am trimis Măriei Sale Împăratul (Rudolf al II-lea — n.n.)".

Pierderile suferite de oastea otomană la Călugăreni nu au împiedicat-o să ocupe de a doua zi Bucureștiul, unde, la mănăstirea Radu Vodă (de fapt ctitoria lui Alexandru-Mircea, refăcută de Radu-Mihnea), Sinan, convins de caracterul definitiv al schimbării de statut al Țării Românești, a ridicat o fortificație — „palanca" lui Sinan — și a început să numească subași, funcționari ai administrației otomane a vilâyetului nou constituit. Începea într-adevăr transformarea Țării Românești într-o provincie a imperiului.

Oastea otomană a înaintat spre nord și a ocupat Târgoviște, unde a construit o nouă fortificație, dar mai mică și mai slabă (era din pământ).

Atunci s-a produs contraofensiva forțelor unite ale celor trei Țări române, reunite la Rucăr. Sinan pașa, care crezuse că a consolidat controlul Porții asupra vilâyetului muntean, a început o retragere precipitată, în cursul căreia au fost distruse — pentru a nu rămâne în stăpânirea românilor — cele două palănci. Urmărite îndeaproape de forțele munteano-moldo-transilvane, trupele otomane au fost atacate la Giurgiu, unde au pierdut 10 000 de robi luați, iar trecerea pe malul drept al Dunării s-a transformat într-o adevărată catastrofă: „Majoritatea trupelor de achingii — relatează cronicarul Mustafa Naima — aflându-se pe țărmul de dincolo (muntean — n.n) nici un singur ins nu s-a salvat, și în vremea aceea rădăcina achingiilor tăindu-se acolo, s-a stins". Așa cum a relevat Aurel Decei, dispariția după două secole și jumătate a achingiilor a avut drept urmare modificări importante în structurile militare ale Imperiului otoman: dispariția achingiilor, ca și cea a spahiilor, a făcut ca, din secolul următor, să sporească substanțial valoarea corpurilor de călăreți tătari.

În ceea ce privește loviturile primite de oastea otomană ce invadase Țara Românească în vara anului 1595, orientalistul român observă cu dreptate că victoria lui Mihai Viteazul și a aliaților săi la Giurgiu este mai importantă decât cea de la Călugăreni, celebrată de toți, de la Bălcescu încoace, drept marea biruință a Viteazului.

Campania din 1595 a generat una dintre cele mai controversate probleme ale istoriei românești, care este „legământul lui Mihai Viteazul", considerat de Nicolae Bălcescu drept începutul șerbiei/iobăgiei țăranilor în Țara Românească. În temeiul documentației actuale, hotărârea lui Mihai Viteazul ca țăranii să rămână „legați" de moșia pe care se aflau în momentul promulgării așezământului domnesc apare mai mult ca având un caracter fiscal decât unul social. Voievodul, aflat în permanentă nevoie de bani pentru plata trupelor sale, s-a văzut confruntat cu o criză demofiscală, ca urmare a dislocării populației, provocată de invazia lui Sinan pașa. Fuga țăranilor din calea năvălitorilor și căutarea țăranilor plecați de către boieri și egumeni pentru a fi readuși „la urma lor" (adică pe moșiile de unde fugiseră) au provocat instabilitatea masei de contribuabili, cu grave repercusiuni asupra încasărilor vistieriei.

Pentru a curma deplasarea țăranilor și litigiile privind readucerea lor pe domeniile pe care le părăsiseră, Mihai Viteazul a hotărât ca fiecare să rămână pentru totdeauna acolo unde ședea în data „legământului". Supraviețuirea îndelungată a deciziei domnești se explică prin „reperul" creat și devenit atât de util în judecarea litigiilor privind statutul și reședința țăranilor.

Scriind despre Mihai Viteazul, Fernand Braudel îl califică drept „marea figură, greu de înțeles și mai greu de judecat". De fapt, discuția despre „taina" lui Mihai Viteazul constă în împrejurările înfăptuirii primei uniri a Țărilor române în 1600. Două sunt întrebările de pus în legătură cu acest eveniment capital al istoriei românești: voievodul a acționat potrivit unui plan chibzuit dinainte, având drept obiectiv aducerea sub autoritatea sa a celor trei Țări române? Și, a doua întrebare, indiferent de existența unui astfel de plan, poate fi considerată cea dintâi unire a românilor din anul 1600 o manifestare a conștiinței unității lor de neam?

Pentru a răspunde acestor întrebări este necesar ca unirea din 1600 să fie raportată la două coordonate: legăturile dintre cele trei Țări române în secolele XIV–XVI și contextul politico-militar de la sfârșitul secolului al XVI-lea în care s-a integrat acțiunea lui Mihai Viteazul.

De-a lungul întregului ev mediu, unitatea lingvistică și confesională, căreia i s-au adăugat similitudinile instituționale, cooperarea politică și militară, legăturile economice și schimburile culturale au favorizat

dezvoltarea unor raporturi strânse între cele două state române extracarpatice și românii transilvăneni. În același timp, Țara Românească și Moldova au avut relații la fel de strânse cu voievodatul/principatul Transilvaniei, care, deși avea o populație majoritar românească, era condus de nobilimea maghiară, asociată, în exercitarea puterii, cu patriciatul săsesc și fruntașii secuilor. În Transilvania exista un clivaj socio-politic corespunzător unui clivaj etnic: elita politică era precumpănitor maghiară, populația supusă era precumpănitor română.

În măsura în care erau conștienți de originea lor romană (și sursele istorice atestă această conștiință), românii din spațiul carpato-danubian știau că, dincolo de fragmentările rezultate din pluralismul statal, aparțineau unei singure și mari realități etnice: neamul românesc.

Una dintre cele mai răspicate afirmări a conștiinței unității de neam o oferă formula folosită de Ștefan cel Mare (în solia către Veneția din anul 1477), pentru a desemna statul de dincolo de Milcov: „cealaltă Țară Românească" *(l'altra Vlachia)*. Voievodul moldovean știa, așadar, că țara sa și cea dintre Carpați și Dunăre erau două structuri politice ale aceluiași popor.

La fel de explicită, de astă dată pentru perceperea unității dintre românii extracarpatici și cei din Transilvania, este formula din cererea lui Ștefan Mâzgă, pretendentul nenorocos la domnia Moldovei, care, pribeag în Transilvania, cerea împăratului, în 1577, să-i acorde o moșie pe domeniul cetății Ardudului, „cu oameni de-ai noștri, de lege și limbă românească". Așa cum remarcă Ioan Aurel Pop, dispunem de „un exemplu de solidarizare în nume etnic: stăpânul român își strânge supuși români".

Masa de populație românească din aria carpato-dunăreană avea sentimentul unității sale, chiar dacă trăia în formațiuni politico-teritoriale distincte.

Așa cum s-a văzut, în numeroase împrejurări, în cursul desfășurării luptei antiotomane, Transilvania, Țara Românească și Moldova au cooperat atât de strâns, încât s-a creat un adevărat front panromânesc, care, însă, așa cum s-a întâmplat pretutindeni în evul mediu, nu a exclus încordări și confruntări între cele trei Țări române unele încheiate cu sfârșitul tragic al voievozilor români.

Raporturile politice și militare între Țările române au avut și un fundament economic, relevat într-o memorabilă formulare de N. Iorga: „Pe o bază de interese comune, cea dintâi unire a românilor a existat, când

în capul cărturarilor nu răsărise această idee, în unitatea perfectă a vieții economice, așternută pe unitatea perfectă a vieții generale, și Ardealul a intrat în această viață prin intercirculația românească: un singur corp, un singur sistem, am zice, vânos, prin care străbate același sânge viu".

Legăturile dintre românii intra- și extracarpatici, întemeiate pe conștiința unității lor de neam, ca și raporturile pe multiple planuri dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania, au generat, atât la nivelul realității obiective cât și la cel al conștientizării colective, o unitate de destin istoric a ariei carpato-dunărene. Voievozii Moldovei și Țării Românești — ei înșiși stăpâni de domenii în Transilvania (Ciceiul, Cetatea de Baltă, Bistrița, Rodna, Geoagiu etc.) — s-au simțit la ei și între ai lor dincolo de Carpați, după cum principii Transilvaniei, cârmuitori peste cea mai bogată dintre cele trei Țări române, s-au simțit tentați — și în anumite momente au și izbutit — să-și extindă autoritatea și dincolo de munți.

Ideea unei singure cârmuiri asupra celor trei Țări române începea să prindă realitate. Principele Transilvaniei, Sigismund Báthori a încheiat în 1595 tratate cu Mihai Viteazul și Ștefan Răzvan, prin care cei doi voievozi acceptau un statut de vasalitate față de principele Transilvaniei.

La rândul ei, Poarta otomană a comunicat, în toamna aceluiași an, Poloniei că lua în considerare instalarea unui Báthori din ramura poloneză ca domn al Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești. Doi ani mai târziu, nobilul polonez Andrei Taranowski îi promitea lui Mihai Viteazul „Moldova, Transilvania și alte considerabile posesiuni, dacă li s-ar alătura (polonezilor — n.n.)".

Și în „durata lungă" — cea a legăturilor între cele trei Țări române și cea a conștiinței unității de neam a românilor — și în evenimențialul anilor '90 ai secolului al XVI-lea, unirea Țării Românești, Moldovei și Transilvaniei sub autoritatea unui singur cârmuitor era o soluție politică preconizată în cercurile politice și diplomatice din spațiul românesc și din afara sa, inclusiv Poarta.

Deteriorarea relațiilor cu Transilvania, după ce cardinalul Andrei Báthori devenise principe, ca urmare a cererii acestuia — sprijinită de Polonia — ca Mihai Viteazul să abandoneze domnia munteană, crea o gravă amenințare pentru securitatea Țării Românești, chiar dacă — după noi lupte, unele în sudul Dunării, desfășurate în 1596 — voievodul

primise la începutul anului 1597 confirmarea în domnie din partea Porții. Atât timp cât dincolo de Carpați — locul de refugiu în cazul invaziei otomane — era un principe ostil, domnia lui Mihai rămânea amenințată, cu atât mai mult cu cât voievodul era confruntat cu opoziția unor grupări boierești, sprijinite de Polonia.

Mihai a recurs la o lovitură preventivă, a trecut munții și a zdrobit oastea lui Andrei Báthori, în bătălia de la Șelimbăr (1599); cardinalul, care izbutise să scape de pe câmpul de luptă, a fost ucis de secui.

În timp ce Poarta otomană a recunoscut stăpânirea lui Mihai în Transilvania, împăratul Rudolf al II-lea, hotărât să aibă principatul sub autoritatea sa, a întârziat să-și dea acordul pentru schimbarea survenită prin victoria de la Șelimbăr și, în cele din urmă, a recunoscut lui Mihai doar calitatea de guvernator.

Aceleași considerente de securitate — eliminarea lui Ieremia Movilă, care se manifestase ca dușman al lui Mihai — au determinat campania domnului muntean în Moldova, adusă și ea sub autoritatea sa (1600).

Pentru prima dată în istoria românilor, un voievod putea să se intituleze — ca Mihai Viteazul — „din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Românești, al Ardealului și a toată țara Moldovei".

Unirea din 1600 fusese înfăptuită de Mihai Viteazul sub presiunea împrejurărilor — primejdia reprezentată de atitudinea ostilă a lui Andrei Báthori și Ieremia Movilă —, dar ca soluție politică, ea, unirea, fusese luată în considerare, cum s-a văzut, sub diverse forme, și în alte medii politice.

Dacă Mihai a avut dintru început gândul unirii, sursele de care dispunem până acum nu spun nimic. În nici un caz nu poate fi considerată ca o dovadă a planului domnesc de unire un text din 1600 al voievodului, care ar fi sunat astfel: „Și hotaru Ardealului/ pohta ce-am pohtit/ Moldova Țara Românească". În realitate, așa cum a arătat C. Rezachevici, este vorba de alăturarea arbitrară a unor notații făcute de domn pe dosul unui document în limba maghiară, și larg spațiate între ele (deci nu un text unitar), rezumând problemele cuprinse în document: frontierele Transilvaniei; revendicările domnului (în vechea limbă românească: „pohtă"); domnia ereditară în Țara Românească și Moldova.

Intrarea domnului muntean în Transilvania a fost precedată și urmată de mari mișcări ale țăranilor români, „încurajați de încrederea că

au un domn de neamul lor", explică un cronicar maghiar, Szamosközy. Exista, la nivelul conștiinței populare, percepția unității dintre românii de la nord și de la sud de Carpați — comunitate etnică și de destin istoric. Este acea realitate descrisă de un profesor din Amberg, Ioannis Bisselius: „provincialii (transilvăneni — n.n.) țineau mai mult la unul de-al lor, un dac ca Mihai, decât la un străin ca Basta. Căci oare ce-i este mai apropiat Transilvaniei decât valahul din vecinătate?" Și „care alt popor, în afară de valahi, poate fi într-atât de asemănător și într-atât de plăcut transilvănenilor. Căci mai toți sunt de același sânge, de aceeași origine, de același nume: daci sunt și unii și ceilalți".

Mihai, la rândul său, a desfășurat în Transilvania o politică în al cărei filigran se descifrează conturul său de principe român. S-a străduit, pentru a se releva această realitate, asupra măsurilor luate în favoarea iobagilor români și a preoților români. Pentru cei dintâi, Mihai a solicitat dreptul de a-și paște vitele „în locurile libere și în hotarul necultivat" ale satelor maghiare și săsești. În beneficiul preoților, Mihai a obținut scutirea lor de robotă.

Mai concludentă pentru politica „românească" a lui Mihai Viteazul în Transilvania a fost încercarea sa de a disloca regimul politic întemeiat pe *Unio trium nationum* și care excludea pe români din viața politică a principatului. Așa cum s-a văzut, la originea măsurilor dictate în 1366 de regele Ludovic I de Anjou s-a aflat discriminarea confesională. Ea s-a menținut în secolele XV–XVI. Transilvania, considerată, după instituirea, la începutul celei de a doua jumătăți a secolului al XVI-lea, a regimului celor patru religii (de fapt confesiuni) recepte (catolică, luterană, calvină și unitariană) drept un model de toleranță, nu a cunoscut însă și o egalitate confesională, întrucât ortodoxia, confesiunea majorității populației, nu a fost recunoscută ca având un statut legal („receptă"), ci i-a fost doar îngăduită practicarea.

Mihai Viteazul a încercat să obțină statutul de „religie receptă" și pentru ortodoxie. Prin tratatul din 1595 cu principele Transilvaniei, atât de păgubitor pentru el, voievodul muntean avusese un singur beneficiu: extinderea autorității mitropolitului Țării Românești asupra clerului român din Transilvania, fiind astfel instituționalizată „unitatea spirituală a românilor din Ardeal cu cei din Țara Românească" (Victor Papacostea).

După biruința de la Șelimbăr, Mihai a mers mai departe; el a înființat (sau reînființat, între specialiști se poartă încă discuții) mitropolia

ortodoxă de la Alba Iulia, primul pas spre recunoașterea oficială a confesiunii ortodoxe. O dată atins acest obiectiv, românii ortodocși ar fi căpătat un statut egal cu cel al credincioșilor celor patru religii recepte. Pentru a relua formula lui Șerban Papacostea, românii care fuseseră scoși, pe cale confesională, din viața politică a Transilvaniei ar fi fost reintroduși, pe aceeași cale confesională, de unde fuseseră excluși. Mihai nu a mai avut însă răgazul pentru înfăptuirea acestei politici.

Împotriva domnului muntean se ridica un formidabil val de ostilitate: Polonia nu putea accepta pierderea Moldovei, iar Movileștii, conducătorii grupării polonofile a boierimii moldovene, râvneau nu numai reîntoarcerea în scaunul de la Suceava, dar îl voiau și pe cel de la București, pentru fratele lui Ieremia, Simion. Împăratul Rudolf al II-lea nu dorea domnia lui Mihai în Transilvania, iar generalul său, Basta, era unul din adversarii cei mai înverșunați ai voievodului muntean. Nobilimea maghiară din Transilvania nu se putea resemna să se afle sub autoritatea „valahului", care adusese cu el și boieri români de peste Carpați, pentru a le încredința demnități în Principatul transilvan. În sfârșit, în rândurile boierimii din Țara Românească, opoziția față de încercările domnului de a impune statul domnesc în detrimentul celui boieresc avea numeroși aderenți.

Dincolo de succesele sale militare, poziția lui Mihai rămânea fragilă, în primul rând din cauza precarității mijloacelor sale pecuniare și militare, strâns corelate. Mihai a trăit drama marii schimbări survenite în organizarea armatelor, ca urmare a răspândirii armelor de foc, care a produs o adevărată revoluție în domeniul militar. Pe de o parte, statele au trebuit să-și înnoiască arsenalele (arme de foc pentru pedestrași și artilerie), pe de alta, ele au trebuit să facă apel la profesioniștii războiului (mercenari), a căror angajare reclama iarăși mari fonduri bănești. Veniturile suveranilor/statelor au fost supuse unor puternice presiuni, cărora nu li s-a putut face față întotdeauna. Mihai s-a aflat mai tot timpul în criză de mijloace pecuniare pentru plata trupelor sale. Confruntat cu un larg spectru de adversari și adversități, el nu a dispus de forța ce i-ar fi permis să conserve ceea ce cucerise. Căderea devenea inevitabilă.

Înfrângerile s-au succedat rapid: în Transilvania, nobilimea maghiară și generalul Basta și-au manifestat deschis ostilitatea față de Mihai. În lupta de la Mirăslău (16 septembrie 1600), Basta l-a înfrânt pe domnul român. Atacat în Țara Românească, de forțele polone, conduse de marele

om de arme Jan Zamoyski, și de Movilești, Mihai a suferit noi înfrângeri, a pierdut țara și a fost constrâns să plece la curtea imperială pentru a cere ajutor.

Rudolf al II-lea a impus o împăcare de formă a lui Mihai și Basta, care a permis victoria celor doi, la Guruslău (1601), asupra lui Sigismund Báthori. Câteva zile mai târziu, domnul român era ucis pe Câmpia Turzii, din ordinul lui Basta; capul retezat a fost adus în Țara Românească, iar trupul îngropat într-un loc neștiut până azi. „Vlahul, se cuvine/fietecine, / să poarte cernit strai / că a murit Mihai/ că și-au pierdut domnul / viteazul și omul, / cu nume de faimă / de-l rosteau cu teamă/ cari mai de cari/ turcii și tătarii / ungurii și leșii / tremurând ca peștii", scrie vistierul grec Stavrinos într-o poemă redactată în 1601. Aceste versuri sunt ale unui fidel și ale unui admirator, dar contemporanii și succesorii lor imediați nu au avut prețuire pentru performanța domnului muntean — întâia unire a românilor. Miron Costin, care a scris atât de mult și de adânc despre unitatea moldovenilor, muntenilor și transilvănenilor, se mărginește la următorul comentariu, după ce relatează uciderea lui Mihai: „Și așea s-au plătitu lui Mihai Vodă slujbele ce-au făcutu nemților". Nici un cuvânt, așadar, despre marea faptă a Viteazului — unirea din 1600 —, ceea ce arată că, la data înfăptuirii ei, conștiința unității de neam nu devenise conștiință națională. Abia generația pașoptistă, angajată în lupta pentru crearea statului național român, îl va recunoaște pe Mihai Viteazul ca pe un ilustru predecesor.

CULTURA SUB OBLĂDUIREA DOMNILOR

Statul voievodal sau domnesc din secolele XV–XVI a încurajat și patronat o activitate culturală pusă în serviciul eforturilor voievozilor de la Suceava și Târgoviște de a consolida autoritatea centrală și a restrânge și subordona puterea clasei boierești.

Ștefan cel Mare a inițiat redactarea, la curtea sa, a unei cronici, care nu s-a păstrat în forma ei originară, ci într-o variantă ulterioară, cunoscută sub numele de *Letopisețul de când s-a început, cu voia lui Dumnezeu, Țara Moldovei,* continuată, după anul 1507, în alte variante și prelucrări străine, precum *Cronica moldo-polonă*. Alte prelucrări străine — *Cronica*

moldo-germană și *Cronica moldo-rusă* — se opresc la anul 1499 și, respectiv, 1504. Toate au ca figură centrală pe Ștefan cel Mare, a cărui personalitate copleșitoare domină evenimentele relatate.

Cronicile redactate în limba slavonă, în secolul al XVI-lea, au la origine tot inițiative domnești: episcopul Macarie scrie din îndemnul lui Petru Rareș o cronică a anilor 1504–1551; egumenul Eftimie de la mănăstirea Căpriana (Basarabia) continuă cronica lui Macarie, sub patronajul lui Alexandru Lăpușneanu, ducând relatarea evenimentelor până la anul 1554, iar călugărul Azarie, la porunca lui Petru Șchiopul, narează istoria Moldovei între anii 1551 și 1574.

În Țara Românească, Neagoe Basarab își leagă numele de o operă monumentală, *Învățăturile lui Neagoe către fiul său, Theodosie,* o adevărată enciclopedie a artei guvernării, considerată „una din marile cărți ale literaturii europene din veacul al XVI-lea" (Dan Zamfirescu).

Domniile muntene nu au avut nici durata, nici puterea celor moldovene, astfel că în Țara Românească nu se întâlnesc, precum în Moldova, cronici scrise din inițiativă voievodală. Doar în timpul lui Mihai Viteazul s-a redactat o cronică, la îndemnul domnului, de către Theodosie Rudeanu, cunoscută însă într-o variantă favorabilă familiei marilor boieri Buzești și numită de aceea *Cronica Buzeștilor,* folosită și de silezianul Balthasar Walther în cronica sa consacrată, de asemenea, domniei lui Mihai Viteazul.

Arta statului domnesc a dat monumente de mare valoare artistică. Ștefan cel Mare a desfășurat o intensă activitate ctitoricească, acoperind Moldova cu biserici și mănăstiri, stabilindu-i reputația nu numai de mare domn de oaste, dar și de ziditor de cele sfinte (mănăstirile Neamț, Voroneț, Putna etc.).

Fiul său, Petru Rareș, a continuat această tradiție (mănăstirile Probota, Moldovița, Humor etc.), ducând la forme desăvârșite pictura exterioară, care face astăzi faima mănăstirilor din Bucovina. Contrar celor afirmate de unii istorici ai artei, aceste picturi nu au nici un mesaj politic. Asediul Constantinopolului — este vorba de cel avaro-slav din 626! — era strâns asociat, precum se poate lesne constata din sinaxarul celei de-a cincea vineri a marelui post, de imnul-acatist al Maicii Domnului, reprezentat iconografic în picturile exterioare (vestimentația turcească este un anacronism obișnuit picturii medievale și renascentiste). Pictura exterioară este una din culmile artei medievale românești și „albastrul de

Voroneț" precum și „Judecata de apoi" de la aceeași mănăstire au căpătat o binemeritată notorietate internațională.

În Țara Românească, două ctitorii — mănăstirea Dealul a lui Radu cel Mare și mănăstirea Curtea de Argeș a lui Neagoe Basarab — frapează prin originalitatea și bogăția ornamentației, cea din urmă impresionând atât de puternic pe contemporani, încât a intrat în mitul Meșterului Manole.

CAPITOLUL 3

ȚĂRILE ROMÂNE ȘI „DESCREȘTEREA" PUTERII OTOMANE

Tratatul de pace dintre Imperiul otoman și cel habsburgic, încheiat la Zsitvatorok (11 noiembrie 1606), a pus capăt războiului de peste 13 ani dintre cele două mari puteri. Prin câștigurile teritoriale — deși modeste — ale Porții otomane, ea putea apărea ca partea biruitoare; în realitate, tratatul cuprindea clauze care constituiau primele simptome ale „descreșterii" puterii otomane: împăratul era acceptat — practic — ca partener egal al sultanului, recunoscându-i-se titlul imperial (caesar), și nu mai plătea anual tribut Porții. Însuși faptul că, la capătul unui efort militar de peste un deceniu, Imperiul otoman era constrâns să accepte o pace de echilibru cu marele său rival european constituia o probă elocventă că vremile lui Soliman Magnificul erau apuse. Nu însă de tot, pentru că, la est de Carpați, Poarta a izbutit să pună capăt condominiului polono-otoman asupra Moldovei, restaurându-și autoritatea deplină asupra acestui principat.

Confruntat cu tulburări interne și angajat într-un nou conflict cu Imperiul persan, Imperiul otoman nu a putut interveni în Războiul de 30 de ani, mărginindu-se să sprijine campaniile antihabsburgice ale principilor Transilvaniei, Gabriel Bethlen și Gheorghe Rákóczi I.

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, sub conducerea marilor viziri din familia Köprülü, forța otomană cunoaște o revigorare care a culminat cu asediul Vienei (1683). Eșecul suferit de armata otomană sub zidurile capitalei imperiale a dat semnalul unei rapide degringolade a stăpânirii otomane la Dunărea de Mijloc. Reconquista imperială smulge Porții Ungaria și Transilvania, înstăpânind Curtea de la Viena până la Carpați și Slavonia (pacea de la Carlowitz din 26 ianuarie 1699).

O scurtă revenire a Poloniei în Moldova, — printr-o politică de ofensivă militară condusă de regele Ioan Sobieski — nu a izbutit să elimine dominația otomană. Poarta a mai avut resurse pentru a respinge prima tentativă a Rusiei de a pătrunde în sud-estul Europei (înfrângerea

de la Stănilești a lui Petru cel Mare), dar în spațiul nord-pontic își făcuse apariția un nou factor politico-militar — Imperiul rus — pretendent și combatant pentru ceea ce se configurase a fi „moștenirea" Imperiului otoman, angajat ireversibil pe panta „descreșterii" puterii sale.

Țările române au folosit dificultățile Porții pentru a se angaja în acțiuni de anvergură — precum Transilvania în Războiul de 30 de ani sau încercarea lui Gheorghe Rákóczi al II-lea de a obține coroana polonă — ori pentru a-și consolida autonomia. Încercarea comună din 1658–1662 de a se emancipa de sub suzeranitatea otomană va falimenta însă, astfel că abia peste câteva decenii, când armatele austriece, poloneze și ruse vor fi la frontierele lor, efortul de ieșire de sub dominația Imperiului otoman va fi reluat, determinând astfel elaborarea de către Poartă a unei noi formule politice a suzeranității sale asupra Principatelor române (Transilvania fusese pierdută, s-a arătat, în 1699).

STATUTUL POLITIC AL ȚĂRILOR ROMÂNE ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

Din campaniile lui Mihai Viteazul la Dunăre și dincolo de ea — care au provocat o vie neliniște la Constantinopol —, ca și din acțiunea solidară a celor trei Țări române pentru ieșirea de sub dominația otomană, Poarta a desprins două concluzii: necesitatea de a menține regimul de obligații materiale al Țărilor române la un nivel care să nu provoace un colaps economic și respectarea statutului de autonomie rezultat din includerea Țării Românești, Moldovei și Transilvaniei în zona numită de turci „Casa păcii" sau a „legământului" *(dâr al-sulh, dâr al-'ahd)*, adică a teritoriilor care își păstrau structurile politice, administrative și militare proprii.

Dacă cea dintâi unire a românilor sub Mihai Viteazul a fost percepută abia din secolul al XIX-lea ca o prefigurare a aspirației de unitate a românilor, consecințele luptei antiotomane s-au resimțit în tot cursul secolului al XVII-lea: de fiecare dată când la Constantinopol a câștigat teren intenția de a transforma Țările române în pașalâcuri, ea a sfârșit prin a fi abandonată de teamă că lichidarea statutului de autonomie va declanșa o reacție de proporțiile acțiunii militare a lui Mihai Viteazul

și va solidariza din nou cele trei Țări române, punând astfel în pericol suzeranitatea însăși a Porții otomane asupra spațiului românesc.

Conservarea statutului de autonomie nu a ferit însă acest spațiu de unele răsluiri din partea Porții, care a trecut zone românești sub regimul administrației directe otomane, în urma marii răscoale antiotomane a celor trei Țări române din anii 1658–1662. Încă din faza incipientă a noului conflict româno-otoman, Poarta a extins teritoriul pașalâcului de Timișoara prin alipirea la el a cetăților Lugoj, Caransebeș și Ineu, precum și a zonei de munte a Banatului și a ținutului Hălmagiu (1658). După ocuparea Oradiei, cetatea și aproape întreg comitatul Bihor au alcătuit un nou pașalâc, cel de Oradea (1660). Controlul otoman asupra spațiului românesc a fost astfel consolidat.

Regimul obligațiilor materiale către Poartă — haraciul, mucarerurile (confirmări trienale și anuale), peșcheșurile (darurile), furniturile de cereale, animale, cherestea, mână de lucru etc. — au cunoscut la începutul secolului al XVII-lea o scădere simțitoare în raport cu nivelul atins la sfârșitul secolului precedent (mai ales în ceea ce privește haraciul și sumele plătite pentru dobândirea domniei). Reducerea simțitoare a cuantumului obligațiilor materiale a fost consecința directă și imediată a efortului de ieșire din dependența Porții, desfășurat de cele trei Țări române în cadrul războiului Ligii Sfinte cu Imperiul otoman. La Constantinopol, s-a înțeles că exploatarea până la sleire a Țărilor române este contraproductivă, întrucât criza economică, provocată de agravarea obligațiilor materiale către Poartă, solidarizează toate forțele social-politice ale societății împotriva dominației otomane.

Modificările în cuantumul haraciului sunt ilustrative pentru evoluția regimului de obligații materiale al Țărilor române către Poartă. Dacă în 1593, deci în ajunul războiului cu Poarta, haraciul Țării Românești era de 155 000 galbeni, cel al Moldovei de 65 000 galbeni, iar cel al Transilvaniei de 15 000 galbeni (Transilvania a beneficiat, în tot timpul dominației otomane, de un regim mult mai ușor de obligații către Poartă), la începutul secolului al XVII-lea, când cele trei Țări române au reintrat sub suzeranitatea otomană, haraciul Țării Românești a scăzut la 32 000 galbeni, iar cel al Moldovei la 30 000 galbeni (haraciul Transilvaniei a rămas neschimbat).

În cursul veacului al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea, haraciul Țărilor române a înregistrat, în cazul Țării Românești și al

Transilvaniei, o creștere continuă, ajungând pentru cea dintâi, în 1703, la 92 000 galbeni, iar pentru cea de a doua, în 1686 (când forțele imperiale au pătruns în principat), la 40 000 galbeni; tributul Moldovei a cunoscut o evoluție sinuoasă; de la scăderea masivă, la începutul secolului al XVII-lea, haraciul moldovean a crescut și el, ajungând la 1654 la 41 000 galbeni; campaniile otomane și polone, la sfârșitul secolului, vor ruina atât de grav principatul, încât Poarta a consimțit să reducă haraciul la 26 000 galbeni.

Statutul personal al domnilor Țării Românești și Moldovei înregistrează însă o diminuare, mai ales când la București și Iași s-au aflat personalități șterse. Dacă în capitalele celor două principate domnii continuau să se comporte ca stăpâni autocrați, cu un fast aulic amintindu-l pe cel al împăraților bizantini — Radu Mihnea și Vasile Lupu au excelat în această privință —, la Constantinopol domnii români sunt considerați tot mai mult ca integrându-se ierarhiei administrative a statului otoman, rangul lor fiind echivalat cu cel al unui pașă cu două tuiuri (o singură excepție a constituit-o domnul Moldovei, Gheorghe Duca, care, primind de la Poartă în 1681 și funcția de hatman al Ucrainei, a mai căpătat un tui — coadă de cal alb, prinsă pe o lance, reprezentând un însemn al puterii —, având astfel trei tuiuri).

Îndelungata experiență a relațiilor româno-otomane convinsese Poarta că fidelitatea domnilor români față de suzeranul lor — sultanul — este nesigură. După defecțiunea lui Ștefan Petriceicu, domnul Moldovei, și a lui Grigore Ghica, domnul Țării Românești, care au trecut de partea polonilor în bătălia de la Hotin (1673), Poarta a încercat, pentru scurt timp, o formulă care după 1711–1716 avea să se dovedească de o remarcabilă durabilitate: cârmuirea celor două principate prin greci intrați în slujba Imperiului otoman. Pătrunderea masivă a elementului grecesc în cele două principate a început în secolul al XVI-lea și s-a intensificat, la adăpostul dominației otomane, în secolul al XVII, provocând — cum se va vedea mai jos — reacții viguroase ale boierimii autohtone, care vedea în clientela grecească a domnului o concurență de temut în obținerea dregătoriilor și a altor surse de venituri, în primul rând acapararea de moșii. „Experimentul" din anii 1673–1678/1683 a reprezentat o efemeră perioadă „protofanariotă", care a pregătit însă lunga perioadă, de peste un secol, a domniilor fanariote (1711–1821).

TRANSILVANIA, PROMOTOARE A UNITĂȚII SPAȚIULUI ROMÂNESC

Transilvania a beneficiat masiv de pe urma conflictului austro-otoman și a păcii ce i-a urmat în 1606. Adversar al Habsburgilor și combatant cu succes împotriva lor, principele Ștefan Bocskai a fost răsplătit de Poartă prin acordarea titlului de rege al Ungariei de Mijloc și încoronarea lui de către marele vizir pe câmpia Rákos, locul tradițional de încoronare a regilor Ungariei; poziția sa a fost consolidată prin tratatul încheiat cu împăratul Rudolf al II-lea, care îl recunoștea principe al Transilvaniei și-i ceda Tokay și Sătmarul, precum și comitatele Bereg și Ugocsa (23 iunie 1606).

În prima jumătate a secolului al XVII-lea, Transilvania devine, sub domniile lui Gabriel Bethlen, Gheorghe Rákóczi I și Gheorghe Rákóczi al II-lea, centrul unor încercări de unificare sau confederare a celor trei Țări române.

Înainte de ei, principele Gabriel Báthori, care se voia stăpân al Țărilor române și rege al Poloniei, a încercat cucerirea Țării Românești, dar a fost înfrânt de voievodul Radu Șerban în bătălia de lângă Brașov (1611).

Dacă a avut și el visul unei coroane regale, succesorul lui Báthori, Gabriel Bethlen (1613–1629), a făcut, în schimb, dovada unor remarcabile calități politice și militare. Principele a urmărit consolidarea autorității centrale în detrimentul marii nobilimi și a izbutit să-și asigure importante resurse pecuniare, veniturile sale ridicându-se anual la o jumătate de milion de florini, și să-și organizeze o armată de 15 000 oameni, bine echipată și instruită.

Conflictul cu Habsburgii a fost reluat, Gabriel Bethlen apărând ca exponent al protestantismului împotriva Contrareformei catolice. Luptele au alternat cu tratatele de pace (Tirnavia în 1615, Mikulov în 1622, Viena în 1624, Bratislava în 1626). Apogeul acțiunii militare a lui Bethlen împotriva Habsburgilor l-a constituit asediul Vienei — Transilvania, folosind dificultățile imperialilor, create de izbucnirea Războiului de 30 de ani, și aliindu-se cu cehii —, dar rezultatele nu au fost pe măsura intențiilor lui Bethlen; el nu a căpătat recunoașterea

titlului regal, ci doar stăpânirea viageră a celor șapte comitate din vestul Transilvaniei.

Relațiile lui Gabriel Bethlen cu voievozii români de peste Carpați au fost strânse. Chiar înscăunarea lui ca principe (1613) se făcuse cu concursul domnului muntean Radu Mihnea și a celui moldovean, Ștefan Tomșa, cei trei jurând „să fie ca frații și să nu se lase unul pe altul până la moarte". Un adevărat tratat de alianță a încheiat Gabriel Bethlen cu domnul Țării Românești, Gavril Movilă, la 5 mai 1619, părțile angajându-se să-și acorde asistență în cazul unui atac și să conlucreze în apărarea intereselor lor la Poartă; în formularea lui Gabriel Bethlen, tratatul era o „confederație confirmată".

După rezultatele modeste obținute în războiul cu Habsburgii, Gabriel Bethlen s-a voit un „rege al Daciei", prin unirea sub autoritatea sa a celor trei Țări române. Intenția nu a ieșit din faza de proiect, care este însă semnificativ prin raportarea la antecedentul lui Mihai Viteazul și la politica celor doi Rákóczi, succesori ai lui Bethlen.

Principele a desfășurat o politică de prozelitism calvinist printre românii transilvăneni. El a încercat chiar să obțină acordul patriarhului Chiril Lucaris al Constantinopolului, invocând posibilitatea ridicării nivelului cultural al clerului, grație cărților bisericești în limba română. Răspunsul patriarhului dă la iveală cât de puternică era percepția în străinătate a unității românilor, aflați de o parte și alta a Carpaților. Refuzând să-și dea încuviințarea la cererea lui Bethlen, Chiril Lucaris sublinia că, pentru a reuși planul principelui de convertire a românilor transilvăneni la calvinism, „ar trebui, mai întâi, să se rupă legătura de sânge și de simțire care zvâcnește în taină, dar cu multă putere, între românii din țara Transilvaniei și locuitorii din țările Munteniei și Moldovei. Negreșit, domnii vecini ai ziselor țări nu vor îngădui aceasta niciodată și foarte sigur vor pune piedici, dacă nu cu armele, cel puțin cu îndemnuri tainice".

Dacă planurile lui Gabriel Bethlen de creare a unui regat al Daciei și al convertirii la calvinism a românilor transilvăneni au eșuat, principele a lăsat ca moștenire succesorilor săi Rákóczești politica de patronat al Transilvaniei asupra voievodatelor de peste Carpați.

DOUĂ FORMULE POLITICE ALE PORȚII

Continuatorul direct al lui Mihai Viteazul în ceea ce privește lupta antiotomană și colaborarea cu imperialii a fost Radu Șerban (1602–1611). El l-a alungat pe Simion Movilă din Țara Românească și i-a învins pe tătarii chemați de acesta în ajutor. La solicitarea imperialilor, Radu Șerban l-a atacat pe Moise Székély (Secuiul), exponentul curentului antiaustriac și de cooperare cu Poarta, și l-a învins lângă Brașov (17 iulie 1603).

Isprăvile de arme ale voievodului muntean au constituit de fapt epilogul epopeii lui Mihai Viteazul. Atât timp cât exigențele materiale ale Porții amenințau cu prăbușirea economică și statutul de autonomie era în primejdie de a fi abolit, clasa politică — boierimea — era solidară cu domnii, angajați în politica de cruciadă târzie. Sleirea economică, rezultată din stoarcerile sub diverse forme ale resurselor economice ale țării de către Poartă, la sfârșitul secolului al XVI-lea, urmată de introducerea structurilor administrative otomane în Țara Românească, în timpul campaniei din 1595, generaseră unirea tuturor stărilor sociale ale țării sub steagul antiotoman al lui Mihai Viteazul, apoi sub cel al lui Radu Șerban.

Restaurarea suzeranității otomane s-a făcut în condiții care satisfăcuseră deopotrivă Poarta și clasa politică munteană. Renunțând la proiectul transformării țării în pașalâc, Poarta a încredințat domnia, în condițiile scăderii simțitoare a haraciului, lui Radu Mihnea, fiul lui Mihnea al II-lea, fostul domn muntean, care se convertise la islam; calitatea de fiu al „Turcitului" conferea un statut special lui Radu Mihnea și constituia, în același timp, o garanție de fidelitate față de Imperiul otoman.

La rândul ei, pentru boierime, soluția oferită de Poartă era acceptabilă, așa cum fusese în 1462 numirea lui Radu cel Frumos. În locul unor domni gata să se integreze cruciadei târzii, expunând țara ripostei armate a Porții și solicitându-i un mare efort militar și economic, Radu Mihnea asigura funcționarea vechii formule a lui *dâr al-'ahd,* a recunoașterii statutului de autonomie, asociat unui regim moderat de obligații materiale. Cronicarul Radu Popescu rezumă corect luarea domniei muntene de către Radu Mihnea în 1611, când scrie: „toți i s-au închinat cu bucurie".

În Moldova, unde în rândurile boierimii se constituise o puternică grupare filopolonă, Poarta a considerat necesară o altă formulă: aceea a unei domnii autoritare, gata să-i extermine pe opozanți. În scaunul de la Iași a fost înălțat Ștefan Tomșa (1611), a cărui asprime — mergând până la execuție — făcuse ca boierimea să simtă că „îmbla în tot ceas, cum să dzice, cu dzilele în mână" (Miron Costin). Călăul, un țigan, nu se sfia să spună domnului arătându-i pe boieri: „S-au îngrășat, Doamne, berbecii, buni sîntu de giunghiat". Toma gusta gluma și-l plătea cu bani pe călău. Cârmuirea prin teroare a provocat răscoala boierimii, favorizând astfel din nou amestecul polon, pe care Poarta îl voia înlăturat definitiv. Zdrobirea boierilor răsculați de către Ștefan Tomșa nu i-a salvat tronul. Poarta l-a înlocuit cu omul reconcilierii: Radu Mihnea (1616).

REACȚIA ANTIGRECEASCĂ

În timp ce Transilvania cunoștea o perioadă de stabilitate prin domnia lui Gabriel Bethlen și apoi a celor doi Rákóczi, Țara Românească și Moldova au străbătut până la începutul anilor '30 o perioadă de frământări, generate de conflictul dintre boierimea autohtonă și grecii veniți în anturajul domnilor sau cu afaceri de negoț și rămași în cele două Țări române, prin cumpărarea de moșii și obținerea de dregătorii.

Pătrunderea elementului levantin în Țara Românească și Moldova începuse încă din secolul al XVI-lea. Pe măsură ce apelul tot mai larg al Porții la colaborarea grecilor transforma statul otoman într-o *Turco-Grecia,* Țara Românească și Moldova (Transilvania, unde ortodoxia era doar tolerată, nu constituia un pământ ospitalier) deveneau zone de penetrare, afirmare socio-politică și înavuțire a acestor supuși de odinioară ai basileului bizantin.

Reacția autohtonă nu a întârziat să se manifeste și ea a îmbrăcat, în secolul al XVII-lea, forme violente, prin atacarea și izgonirea din țară a grecilor deveniți indezirabili.

Sub presiunea boierimii pământene, Leon Tomșa, domnul Țării Românești, a fost obligat să promulge, la 15 iulie 1631, un așezământ ale cărui prevederi sunt pătrunse de spiritul antigrecesc. După ce în preambulul așezământului se afirmă că „toate nevoile și sărăcia țerăi se începe de la greci striini, carii ameastecă domniile și vând țeara fără milă

și o precupescu pre camete asuprite", se decide expulzarea grecilor din țară, cu excepția celor căsătoriți cu pământence și stăpâni de moșii, dar și aceștia sunt lipsiți de orice scutiri fiscale („Aceia să fie într-una cu țeara"); sunt de asemenea expulzați călugării greci („să fie numai călugări rumâni, cum au fost de veac"). Această reacție antigrecească și de afirmare a identității naționale a fost însoțită și de un șir de scutiri de dări ale boierilor și ale cetelor de slujitori, ceea ce relevă că atitudinea xenofobă a privilegiaților era generată de interese economice și de promovare socială.

În Moldova, boierimea a antrenat în acțiunile antigrecești și populația țării, căreia grecii i-au fost denunțați drept cauza tuturor relelor. Sub presiunea unei puternice agitații țărănești, domnul țării, Alexandru Iliaș, a hotărât să abandoneze domnia și să părăsească Moldova (1633). Pe drum este asaltat de mulțimea care striga: „Dă-ne, Doamne, pre greci!", ceea ce îl face pe voievod să sacrifice pe câțiva din grecii din anturajul său, uciși îndată de nemulțumiți.

DOUĂ DOMNII STRĂLUCITE

Boierimea manifestă o energie politică, în cele din urmă, încununată de succes; exponenții ei — Matei Basarab în Țara Românească și Vasile Lupu (albanez de origine, dar integrat societății autohtone) în Moldova urcă în scaunele de domnie. Domniile lor — cele mai lungi din secolul al XVII-lea în cele două Țări române — sunt expresia victoriei curentului autohton, ostil penetrației levantine.

Matei Basarab și-a raliat boierimea, cârmuind într-o perfectă înțelegere cu ea. Cele peste două decenii de cârmuire (1632–1654) constituie o perioadă de reacție seniorială pe toate planurile: de la cel social (aservirea masivă a țăranilor liberi) la cel cultural (efemera reînviere a slavonismului cultural). Cronicarul Miron Costin, al cărui ideal politic era o conducere bipolară — domn și boieri — aflată în deplin acord, îi face un portret elogios: „omul fericit preste toate domniile aceii țări, nemândru, blândŭ, direptŭ om de țară, harnic la războaie, așea neînfrântŭ și nespăimat, cât poți să-l asameni cu marii oșteni a lumii". Matei Basarab a reușit să asigure Țării Românești o perioadă de stabilitate și prosperitate, vizibilă, între altele, prin marele număr de biserici și

mănăstiri înălțate, care îl așază, între domnii Țării Românești, drept cel mai mare ctitor de lăcașuri de cult.

Contemporanul său din Moldova, Vasile Lupu (1634–1652), adus și el la domnie de mișcarea boierimii împotriva grecilor, nu a rămas în acord cu cei cărora le datora domnia. Dacă Matei Basarab a domnit în spiritul „patriarhalismului boieresc" (N. Iorga), Vasile Lupu s-a voit o reîncarnare a basileului dispărut de la Constantinopol. Miron Costin a surprins perfect personalitatea voievodului: „om cu hirea înaltă și împărătească mai mult decât domnească".

Dacă în ceea ce privește fastul la curte Vasile Lupu a avut un precursor în Radu Mihnea, el l-a depășit pe acesta în dorința de a se comporta ca un succesor al împăraților bizantini. Sprijinul financiar acordat Patriarhiei ecumenice de la Constantinopol, asupra căreia a exercitat o adevărată tutelă și sinodul — „o întâlnire de experți", după formula lui Al. Elian, convocat la Iași, unde au participat reprezentanți ai Patriarhiei ecumenice și ai mitropoliei Kievului —, sinod care a adoptat un text dogmatic fundamental, *Mărturisirea ortodoxă,* îl arată pe domnul Moldovei ca pe un împărat bizantin, domnind însă la Iași.

Pentru un domn cu ambiții atât de mari, Moldova era prea mică! Încercările de a-l înscăuna pe fiul său, Ioan, în Țara Românească, apoi de a domni el însuși în cele două țări (Vasile Lupu se intitulează în 1639 domn al Moldovei și al Țării Românești) au generat conflicte armate cu Matei Basarab, încheiate, toate, cu înfrângerea și, în cele din urmă, cu alungarea din domnie a ambițiosului voievod moldovean.

CONSOLIDAREA RELAȚIILOR ÎNTRE ȚĂRILE ROMÂNE

Războaiele dintre Matei Basarab și Vasile Lupu nu au estompat nici conștiința unității de neam a românilor și nici proiectele de confederare — un „surogat" pentru visatul „regat al Daciei". Consolidarea autorității princiare în Transilvania, sub Gabriel Bethlen, a continuat și sub cei doi Rákóczi. Înscăunarea lui Matei Basarab ca domn s-a făcut cu sprijinul lui Gheorghe Rákóczi I (1629–1648), între cei doi încheindu-se mai multe tratate de prietenie și alianță, prin ale căror clauze principele transilvan

câștigă o anumită preeminență față de omologul său muntean. Colaborarea munteano-transilvană (care nu a fost însă lipsită de unele reticențe din partea transilvană) a continuat și sub Gheorghe Rákóczi al II-lea (1648–1657) și a găsit expresia cea mai grăitoare în spusele lui Matei Basarab: „De cine ne vom teme, dacă țările noastre, Muntenia și Transilvania, vor păstra buna înțelegere de până acum? În afară de Dumnezeu, de nimeni".

Veleitățile imperiale ale lui Vasile Lupu, care vizau fie Transilvania, fie, mai ales, Țara Românească, aliata celei dintâi, au creat încordări și conflicte în relațiile moldo-transilvane, care au culminat cu campania comună a forțelor transilvane și muntene împotriva lui Vasile Lupu, înlocuit cu logofătul său, Gheorghe Ștefan, căruia Miron Costin i-a făcut un portret memorabil: „om deplinu, capŭ întregŭ, hire adâncă, cât poți dzice că nascŭ și în Moldova oameni".

Principele Transilvaniei apărea acum ca un șef al confederației celor trei Țări române, mai ales după ce, grație sprijinului său militar, domnul Țării Românești, Constantin Șerban (1654–1658), izbutise să reprime o răscoală a seimenilor și dorobanților (categorii militare), provocată de refuzul domnului de a le satisface revendicările de ordin material.

Cei doi Rákóczi nu s-au mărginit la afirmarea preeminenței lor în spațiul românesc. Gheorghe Rákóczi I a redeschis conflictul cu Habsburgii, intervenind în Războiul de 30 de ani. Soarta armelor a fost însă schimbătoare — după biruința părții transilvane de la Drégelypalánk (5 mai 1645), unde alături de transilvăneni au luptat și corpuri de oaste din Țara Românească și Moldova —, Gheorghe Rákóczi a fost confruntat cu intervenția polonă și ordinul Porții de a pune capăt acțiunii sale — astfel că la 29 august 1645, prin pacea de la Linz, s-au reînnoit clauzele păcii de la Mikulov, comitatele Satu Mare și Szabolcs fiind acordate principelui transilvan cu drept de moștenire.

Pacea din Westfalia (1648), care a încheiat Războiul de 30 de ani, a numărat printre semnatarii ei și Transilvania, devenită, prin politica lui Gabriel Bethlen și a lui Gheorghe Rákóczi I, un factor important al îndelungatei confruntări ce avea să stabilească, pentru mai bine de două secole, fărâmițarea Imperiului romano-german.

Aceeași voință de depășire a cadrului transilvan l-a determinat pe Gheorghe Rákóczi al II-lea să încerce dobândirea — ca și înaintașul său din secolul al XVI-lea, Ștefan Báthori — a coroanei polone. Aceste

ambiții nu mai puteau fi tolerate de Poartă, care i-a mazilit atât pe Gheorghe Rákóczi al II-lea, cât și pe voievozii Țării Românești și Moldovei, Constantin Șerban și, respectiv, Gheorghe Ștefan, sprijinitori ai principelui Transilvaniei în aventura sa polonă, în virtutea alianței ce îi unea.

PE URMELE LUI MIHAI VITEAZUL

Refuzând să accepte mazilirea, cei trei au decis să lupte împotriva Porții, ceea ce a dus la un război îndelungat (1657–1662), în cursul căruia protagoniștii din tabăra antiotomană s-au schimbat.

În Țara Românească, în locul lui Constantin Șerban, Poarta a numit pe Mihnea al III-lea, personaj obscur și bizar (susținea că e fiul lui Radu Mihnea, dar altă sursă contesta filiația), obsedat de modelul oferit de Mihai Viteazul (și-a luat chiar numele acestuia), și, ca atare, decis să se emancipeze — aliindu-se cu Gheorghe Rákóczi al II-lea — de sub dominația Porții. Intențiile domnului au provocat spaima boierilor: „Doamne, bun lucru ar fi acesta! Iar noi ne temem că nu vom putea plini desăvârșit, ci numai vom zădări șarpele și ne va înghiți cu totul. Căci noi suntem o țară mică și făr'de oameni, neputiincioasă și făr'de ajutor de nici o parte, iar turcii sunt puternici, mari și biruiesc toată lumea, de la răsărit până la apus". Adversarii războiului cu Imperiul otoman îl denunță pe Mihnea turcilor, dar voievodul, cu o abilitate remarcabilă, reușește să evite bănuielile și execută masiv pe adversarii politicii sale antiotomane.

Un adevărat front al celor trei Țări române (Constantin Șerban, renunțând la Țara Românească, luase pentru scurt timp domnia Moldovei) a făcut față atacului otoman, sprijinit de tătari. Lupte cu victorii și înfrângeri s-au desfășurat pe cea mai mare parte a spațiului carpato-dunărean. Victoria lui Mihnea al III-lea la Frătești (23 noiembrie 1659) a fost ultima victorie românească împotriva otomanilor până la Războiul de independență din 1877–1878.

Superioritatea militară a Porții avea însă să-și spună cuvântul. Constrâns să se refugieze în Transilvania, Mihnea a murit în împrejurări obscure; Constantin Șerban a luat calea pribegiei în Polonia. Gheorghe Rákóczi al II-lea, înfrânt în bătălia de la Gilău (22 mai 1660), moare de pe urma rănilor căpătate. Cel care a încercat să-i continue politica,

Ioan Kémény, este înfrânt și ucis de turci în bătălia de la Seleușul Mare (22 ianuarie 1662).

Cu această biruință, Poarta otomană și-a restaurat suzeranitatea asupra celor trei Țări române; pentru a întări controlul asupra zonei carpato-dunărene, Poarta a creat — așa cum s-a arătat — pașalâcul de Oradea.

REGIMUL NOBILIAR: DEZIDERAT ȘI REALITATE

Cea de a doua jumătate a secolului al XVII-lea a fost, în Țara Românească și Moldova, perioada încercării boierimii de a instaura un regim nobiliar. Această structură politică era voită de clasa conducătoare încă de la sfârșitul secolului al XVI-lea și ea își găsise expresia cea mai răspicată în tratatul încheiat — împotriva instrucțiunilor lui Mihai Viteazul — de boieri cu principele Transilvaniei, Sigismund Báthori, tratat care făcea din domn un simplu locțiitor în Țara Românească al principelui de peste Carpați și lăsa în fapt puterea în mâinile boierimii.

Programul politic al boierimii, în tot secolul al XVII-lea, este reductibil la instaurarea regimului nobiliar, adică la menținerea unui stat cârmuit de o autoritate centrală — domnul —, aflată însă sub controlul boierimii sau al unei grupări boierești.

Domnia lui Matei Basarab oferise exemplul conlucrării perfecte între domn și boieri, așa cum remarcă boierii munteni într-o scrisoare adresată în 1639 lui Gheorghe Rákóczi I, adică atunci când Vasile Lupu voia să aducă și Țara Românească sub cârmuirea sa de tip autocratic: „De la Șerban Vodă (Radu Șerban — n.n.) până la Leon Vodă ne-am pierdut toate libertățile de nu s-a ales nimica din ele, iar măria-sa (Matei Basarab — n.n.) ni le-a dat îndărăt, întocmindu-le după toată rânduiala [...]. Dacă ar veni Lupu să stăpânească asupra noastră, ar ridica biruri noi și ne-ar nimici toate libertățile, cum a făcut cu moldovenii, care țipă ca din gură de șarpe. Doar și Măriile voastre, dacă ar voi împăratul să vă ia libertățile ați sta împotrivă până la unul".

„Libertățile" invocate atât de frecvent de boieri sunt privilegiile acordate sau smulse de elita politică a societății românești, o elită ostilă

oricărei încercări venite din partea domniei de a guverna într-o manieră autoritară. Modelul urmat de boierime a fost cel aflat în imediata vecinătate — Polonia —, unde regele era, practic, prizonierul politic al nobilimii, astfel încât regatul era în fapt o republică nobiliară.

Când, spre sfârșitul secolului al XVII-lea, declinul puterii otomane deschidea perspectiva înlăturării suzeranității Porții, boierii s-au grăbit să se adreseze puterilor creștine, de la care așteptau eliberarea pentru a le obține acordul la instaurarea unui regim boieresc: un memoriu moldovenesc cerea țarului Rusiei în 1674 limitarea prerogativelor domnești: „nimeni și mai ales domnul să nu aibă treabă cu averile țării și să nu pună nici un fel de dări pe ele, numai stăpânilor lor și țării să le fie supuse". Modelul polon este invocat limpede într-un alt memoriu — redactat în 1684 — și adresat regelui Ioan Sobieski: boierii cer scutirea integrală de dări și „aceleași libertăți de care se bucură șleahta".

Grupările boierești — Cantacuzinii și Bălenii în Țara Românească, Costineștii și Cupăreștii în Moldova — au fost angajate într-o acerbă concurență pentru a-și asigura tutela domnului, redus, uneori, la situația unei simple marionete. Cazul cel mai tipic este cel al lui Antonie Vodă din Popești (1669–1672), omul de paie al puternicilor Cantacuzini, constrâns — de este să dăm crezare cronicarului partidei adverse, a Bălenilor — să-și întregească rația de mâncare și băutură fixată de patronii săi.

Strădaniile boierimii de a impune regimul nobiliar nu au reușit, pentru că Poarta nu era de acord cu o conducere colectivă, fie ea și *de facto*, așa cum ar fi rezultat din controlul boierimii sau al unei facțiuni boierești asupra domnului (se știe că raporturile turco-ragusane au fost stânjenite uneori tocmai pentru că la Ragusa funcționa o conducere colectivă, cu care turcii nu erau însă obișnuiți). La Constantinopol se voia o conducere și o răspundere (pentru îndeplinirea poruncilor) unice, asociate cu persoana voievodului (sau a „beiului", cum îi spuneau turcii). Poarta admitea alegerea lui de către boieri, dar, o dată învestit de sultan, voievodul și numai el avea autoritatea de a decide.

În practică, s-a ajuns, cum s-a văzut, la situații de felul celei a lui Antonie din Popești, pentru că atât la Iași cât și la București cârmuirea a rămas expresia unui raport de putere între domn și boieri. Un exemplu caracteristic îl oferă din acest punct de vedere Constantin Cantemir (1685–1693). Ridicat în domnie pentru că, fiind de origine răzeșească (țăran liber) și cvasianalfabet (nu știa decât să se iscălească), se credea

că se va lăsa lesne manevrat de către boieri. Constantin Cantemir formulează însă principiul unei domnii autoritare — „domnul face neamurile (boierești – n.n.), domnul le stânge" —, pe care îl și pune în practică, executând pe doi din cei mai de seamă boieri ai țării, Velicico Costin și fratele său, celebrul cronicar Miron Costin, cel mai profund gânditor politic și istoric din literatura română veche.

Tentativele boierimii de a face din Țara Românească și Moldova două mici Polonii au eșuat. În afara unor succese efemere — când pe tron s-au aflat doar simpli figuranți, executând voința facțiunii ce îi înscăunase —, singurul rezultat al acestor eforturi a fost convocarea mai frecventă, în secolul al XVII-lea, a adunării stărilor din Țara Românească și Moldova.

Adunarea reprezentativă a societății divizate în stări privilegiate (cler, boieri, categorii de slujbași și militari) — poporul de rând fiind exclus — delibera asupra problemelor fiscale și politice. Secolul al XVII-lea a fost epoca lor de aur, în înțelesul celei mai mari frecvențe a convocării lor, ceea ce pune în lumină un nou raport între domnie și boierime față de perioada anterioară, un raport în cadrul căruia ponderea politică a boierimii a sporit, făcându-și auzit glasul. Cele mai importante adunări au fost cea amintită, din 1631, și cea din 19 decembrie 1668, când fiul lui Leon Tomșa, Radu Leon, este constrâns să promulge un nou așezământ — similar celui din 1631 — împotriva grecilor, denunțați, iarăși, ca „oameni răi și neprieteni ai țării".

Boierimea a elaborat și un program de politică externă, rezumat de ideologul ei, Miron Costin: „De laudă este hie la care domnu să hie spre partea creștinească, că această țară căci trăiește așea în statul său până acmu, pentru țări creștine stă până astădzi în rândurile sale, însă cu înțelepciune, nu fără socoteală și fără temeiu, în loc de folosul țărâi, să-i aducă perire". Acest program proclamă, așadar, solidaritatea de principiu cu lumea creștină, a cărei parte integrantă erau și Țările române, dar condiționa punerea în practică a acestui principiu de asigurarea securității țării. Altfel spus, dacă raportul de forțe nu era favorabil lumii creștine, colaborarea, în cadrul unei acțiuni antiotomane, putea aduce cu sine primejdii și chiar ruina țării. S-a văzut că aceasta fusese și poziția boierilor munteni, ostili dorinței lui Mihnea al III-lea de a reedita faptele de arme ale lui Mihai Viteazul. O nouă situație de acest fel avea să apară în 1673.

EXPERIMENTUL PROTOFANARIOT

În cadrul noii politici ofensive a marelui vizir Köprülüzade Ahmed pașa, a fost ocupată cetatea poloneză Camenița (1672). Prezent, ca trimis al domnului Moldovei, în tabăra otomană și întrebat de marele vizir dacă moldovenii se bucură de succesul Porții, Miron Costin a dat un răspuns rămas celebru: „sântem noi moldovenii bucuroși să să lățască (împărăția) în toate părțili cât de mult, iar peste țara noastră nu ne pare bine să să lățască".

La reluarea campaniei în anul următor, în timpul bătăliei de la Hotin (11 noiembrie 1673), cei doi domni români, Ștefan Petriceicu al Moldovei și Grigore Ghica al Țării Românești, trec de partea polonezilor (ulterior, Grigore Ghica, a cărui defecțiune se camuflase într-o luare în captivitate, s-a reîntors în tabăra turcească). Oastea otomană a suferit o gravă înfrângere.

Primind ordin de la Ștefan Petriceicu să se alăture polonilor, boierii moldoveni, care înțeleseseră că biruința de la Hotin a lui Ioan Sobieski — pe atunci mare hatman — avea o valoare tactică și nu strategică, au refuzat să se conformeze poruncii domnești, prin răspunsul aceluiași Miron Costin, semnificativ pentru raportul de putere dintre domn și boieri: „Ori să fie voia mării tale, ori să nu fie, noi nu ne vom lăsa casăli ca să li iè tătarîi".

Defecțiunea lui Ștefan Petriceicu la Hotin a determinat Poarta să ia o măsură gravă, pentru a-și menține controlul asupra celor două principate române. Dimitrie Cantemir o prezintă astfel: „Poarta otomană, văzând că domnul Moldovei a trecut la dușmani chiar în focul luptei și că începutul înfrângerii s-a tras de la moldovenii și muntenii trădători, socoate că este mai chibzuit ca pe viitor să nu mai numească niciodată domn pe un moldovean, ci pe un grec care să-și aibă casa și neamurile la Țarigrad și pe lângă aceasta să fie neștiutor în ale războiului".

Existaseră în trecut cazuri când Poarta numise ca domn un străin (de exemplu, Gaspar Grațiani, un dalmat, în 1619), dar aceasta fusese excepția de la regula numirii unui pământean de „os domnesc" — real sau pretins — sau a unui boier, desemnat de omologii săi. Poarta experimenta în 1673 o nouă formulă politică în privința statutului Moldovei și Țării Românești: menținerea autonomiei, dar numirea în scaunele de domnie de la Iași și București a unui grec de la Constantinopol, bucurându-se de încrederea Porții. Era o anticipare a regimului fanariot din veacul următor.

Aceste domnii — care sunt de încadrat într-o epocă protofanariotă — au fost în număr de trei în Moldova (Dumitrașco Cantacuzino, Antonie Ruset și Gheorghe Duca) în perioada 1673–1685, și doar una (același Gheorghe Duca) în Țara Românească, în anii 1673–1678.

Luptele dintre cele două grupări boierești din Țara Românească — Bălenii și Cantacuzinii —, generatoare de tensiuni politice, și resurecția forței ofensive a Poloniei au determinat Poarta să încheie ceea ce s-a dovedit un experiment, numind în Țara Românească un membru al familiei Cantacuzino, Șerban, iar în Moldova, un soldat pe cât de experimentat, pe atât de fidel Porții, Constantin Cantemir.

Ambii domni au pus capăt prin mijloace violente tentativelor boierimii de a instaura un regim nobiliar. Șerban Cantacuzino (1678–1688) a lovit nemilos în partida adversă a Bălenilor (arestări, torturi, execuții) și a sfârșit prin a instaura o domnie autoritară, care nu mai avea să se teamă de nici o contestație. În Moldova, cum s-a arătat, Constantin Cantemir, în care boierii văzuseră un bătrân lesne de dirijat, a condus cu o mână de fier, ordonând execuția celui mai ilustru reprezentant al boierimii moldovene, Miron Costin.

Moartea neașteptată a lui Șerban Cantacuzino a adus în domnie pe nepotul său, Constantin Brâncoveanu (1688–1714), aflat la început sub tutela unchiului său, stolnicul Constantin Cantacuzino, un boier de mare cultură și, în același timp, un abil om politic.

Încă din timpul domniei lui Șerban Cantacuzino se conturase o politică de reconciliere a celor două grupări boierești, aflate până atunci în conflict. Succesorul său, Constantin Brâncoveanu, a continuat-o, izbutind să-și asigure o lungă și stabilă domnie, care va aduce Țării Românești o perioadă de bunăstare și progres, ce a coincis cu deschiderea Problemei orientale sau a luptei pentru succesiunea Imperiului otoman în Europa.

SUB ZIDURILE VIENEI ȘI DUPĂ...

Succesele militare ale Porții otomane, sub marii viziri din familia Köprülü, au fost ultimele raze înainte de apusul puterii turcești. Semnele înainte-mergătoare ale acestei „descreșteri" se manifestaseră încă de la cumpăna secolelor XVI–XVII, dar evenimentul care a conferit un caracter dramatic declinului Porții a fost despresurarea Vienei, asediată

de marele vizir Kara-Mustafa, în urma înfrângerii armatei otomane în bătălia de la Kahlenberg de către forțele unite austro-poloneze (1683). Eșecul suferit sub zidurile capitalei imperiale a fost urmat de reculul stăpânirii otomane la Dunărea de Mijloc, recul marcat de înfrângeri (Salankemen, Zenta) care au constrâns Poarta să încheie pacea de la Carlowitz (1699).

Șerban Cantacuzino, Gheorghe Duca și principele Transilvaniei, Mihail Apaffy, fuseseră siliți să însoțească armata otomană și să participe la asediul Vienei. Domnii Țării Românești și Moldovei au întreținut legături secrete cu asediații. Șerban Cantacuzino, care avea o adevărată aversiune față de turci, era hotărât să împiedice o biruință a oștii otomane. În apropierea Vienei s-a păstrat mult timp o cruce, înălțată de Șerban Cantacuzino în tabăra sa, înaintea căreia se oficia serviciul divin.

Din deruta armatei lui Kara-Mustafa, Șerban Cantacuzino a tras imediat concluzia ce se impunea: declinul puterii otomane deschidea Țării Românești perspectiva emancipării de sub dominația Porții, cu ajutorul imperialilor. El avea să intre în lungi și dificile tratative cu împăratul Leopold I.

Gheorghe Duca, reîntors în Moldova, a avut de făcut față încercării lui Ștefan Petriceicu de a-și relua domnia, sprijinit de polonezi și cazaci. După un succes inițial — capturarea lui Duca —, încercările Poloniei (reluate în 1684 de Ioan Sobieski și continuate până în 1691) de a aduce Moldova sub autoritatea lui s-au încheiat cu tot atâtea eșecuri.

Ofensiva imperială de după despresurarea Vienei găsește, așadar, cele trei Țări române în situații diferite: în timp ce Țara Românească, sub Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu, cunoaște stabilitatea și, după 1700, prosperitatea, Moldova, devenită câmp de bătălie prin repetatele incursiuni poloneze, înregistrează un însemnat recul demografic și economic, în vreme ce se succed domnii scurte și șterse, iar Transilvania ajunge în prima linie a „reconquistei imperiale", având ca principe pe Mihail Apaffy, om slab și șovăitor, incapabil să facă față noilor sfidări politico-militare.

TRANSILVANIA SUB STĂPÂNIREA HABSBURGICĂ

Pentru Curtea din Viena, Transilvania însemna un teritoriu asociat de Ungaria, dar distinct de aceasta. Individualitatea principatului se

impunea imperialilor cu atât mai mult cu cât, după alungarea armatei otomane dincolo de frontierele austriece, ei întâlneau pentru prima dată o entitate politico-teritorială creștină (Ungaria Centrală fusese transformată din 1541 în pașalâcul de la Buda).

Factorul decisiv în extinderea autorității Habsburgilor asupra Transilvaniei a fost armata imperială, care, prin acțiuni directe sau numai prin posibilitatea utilizării ei, l-a făcut pe Mihail Apaffy să iasă din politica echivocului (în 1686, Transilvania acceptase „protecția împăratului", dar în anul următor ea încheia un tratat de apărare cu Poarta, căreia continua să-i plătească tribut!). În timp ce trupele imperiale, conduse de generalul Caraffa, ocupau un șir de cetăți, Transilvania a declarat la 9 mai 1688 că renunță la suzeranitatea otomană și trece sub protecția împăratului Leopold I (o încercare a locuitorilor Brașovului de a se opune ocupării orașului a fost reprimată cu mare duritate de către Caraffa).

Moartea lui Mihail Apaffy (15 aprilie 1690) a deschis imperialilor calea spre înlăturarea ultimei ficțiuni de autoritate transilvană (fiul principelui, un copil de 14 ani, Mihail Apaffy al II-lea, deși proclamat principe, a fost constrâns să plece la Viena).

Poarta otomană a numit ca principe pe Emeric Thököly, care, sprijinit de nobilimea maghiară reformată și de Constantin Brâncoveanu, a câștigat bătălia de la Zărnești (11 august 1690), comandantul trupelor imperiale, generalul Heissler, fiind luat prizonier.

Urmând sfatul generalului Caraffa de a asocia presiunile cu concesiile (*timor et amor* — teama și iubirea), împăratul a dat la 4 decembrie 1691 așa-numita Diplomă leopoldină, care fixa, în cele 18 articole ale ei, statutul politic și regimul intern ale Transilvaniei.

Principatul își păstra individualitatea și structurile sale politice și confesionale. Autoritatea stărilor — așa cum se constituiseră ele în secolul al XV-lea — era recunoscută, Transilvania rămânând sub regimul lui *Unio trium nationum,* adică al cooperării între nobilimea maghiară, patriciatul săsesc și pătura de fruntași ai secuilor. Sunt de asemenea recunoscute cele patru religii (de fapt confesiunile) recepte (catolică, luterană, calvină, unitariană). Dieta, precum și vechile instituții din sfera administrativă și judiciară rămân neschimbate, iar codurile de legi *(Tripartitum*-ul lui Werböczi, *Approbatele* și *Compilatele)* continuă să fie aplicate.

Deși, în principiu, Mihail Apaffy al II-lea nu era înlăturat, sub pretextul minoratului său, cârmuirea Transilvaniei a fost încredințată unui

guvernator, ales de dietă. În 1696, Mihail Apaffy al II-lea a fost silit să abdice, iar titlul de principe al Transilvaniei a revenit împăratului. Curtea din Viena a preluat progresiv cârmuirea efectivă a Transilvaniei, care și-a văzut astfel lichidată treptat autonomia (nu însă și individualitatea politică, rezultată din statutul de principat).

Dozarea abilă între *timor* și *amor* nu putea înșela nobilimea transilvană asupra schimbării intervenite în statutul principatului, chiar dacă Diploma leopoldină conserva vechile structuri și instituții ale țării. Autoritarismul Curții din Viena, prozelitismul catolic și frustrările populației majoritare a Transilvaniei, românii — în așteptarea avantajelor făgăduite de Diploma din 19 martie 1701 (vezi mai jos) — au creat o stare de nemulțumire și tensiune, care a dus la izbucnirea răscoalei lui Francisc Rákóczi al II-lea (1703–1711), aflat în fruntea unei coaliții de forțe, de mare eterogenitate etnică, socială și confesională, expresie a spectrului larg al categoriilor social-politice nemulțumite de stăpânirea habsburgică. Elanul inițial al răscoalei, beneficiind și de un context internațional favorabil (în război cu Imperiul habsburgic, regele Franței Ludovic al XIV-lea a asigurat sprijin financiar lui Francisc Rákóczi al II-lea), a scăzut pe măsură ce imposibilitatea reconcilierii intereselor divergente ale participanților diminua concursul țărănimii, a cărei majoritate în Transilvania o alcătuiau românii.

Pacea de la Satu Mare (1711) a marcat sfârșitul răscoalei, adică stingerea ultimei convulsii din șirul generat de instaurarea stăpânirii habsburgice în Transilvania. După formula cancelarului Mihail Cserei, principatul schimbase jugul de lemn al Porții otomane cu cel de fier al Imperiului habsburgic.

„UNIREA" CU ROMA

Participarea românilor la răscoala lui Francisc Rákóczi al II-lea a exprimat dubla lor nemulțumire: față de apăsătorul regim de obligații către stăpânii de domenii și față de neîndeplinirea promisiunilor făcute celor care acceptaseră unirea cu Biserica romano-catolică.

Curtea din Viena dăduse stărilor Transilvaniei asigurări în ceea ce privește deplina libertate religioasă (față de religiile recepte, ortodoxia fiind însă în situația de „tolerată"), dar ea nu intenționa să renunțe la

prozelitismul său catolic. Convertirea românilor, care formau majoritatea populației Transilvaniei, apărea Curții imperiale ca un mijloc de modificare esențială a raportului de putere din principat. Celor trei „națiuni" politice, câștigate, în mare parte, de Reformă, ea putea să le opună — dacă românii ar fi fost convertiți la catolicism — o forță social-politică de mare pondere.

La rândul lor, unii clerici români se arătau receptivi la propaganda catolică, preocupată mai mult să pună în lumină avantajele de ordin social, economic și politic — pe scurt, materiale — decât foloasele spirituale.

Curtea imperială și Biserica catolică au dovedit, în faza inițială, o remarcabilă flexibilitate: ele nu cereau o convertire integrală, ci acceptarea a patru puncte considerate ca esențiale — recunoașterea supremației papale; purcederea Sfântului Duh și de la Fiul *(filioque);* recunoașterea existenței purgatoriului; folosirea pâinii nedospite la euharistie — cei „uniți" astfel cu Roma urmând să-și păstreze riturile și datinile. În schimbul acceptării unirii cu Biserica Romei, clerul până atunci ortodox avea să beneficieze de privilegiile acordate clerului catolic. Românilor li se deschidea astfel perspectiva de a ieși din situația de marginalizați sau tolerați, prin acceptarea unor schimbări de doctrină, ținând de subtilități teologice, inaccesibile masei credincioșilor.

Întrucât de promovarea socială adusă de unirea cu Roma beneficia, în primul rând, clerul, el s-a arătat cel mai dispus să înceapă tratativele în vederea primirii condițiilor puse de Biserica catolică. În urma convorbirilor purtate cu iezuitul Paul Baranyi, sinodul ortodox prezidat de mitropolitul Teofil și întrunit la Alba Iulia (februarie 1697) s-a declarat de acord cu unirea. Textele redactate cu acest prilej de iezuiți — nu există o hotărâre elaborată de clericii ortodocși — justifică unirea cu Roma prin nevoia eliminării ereziilor reformate și înregistrează cererea ca și mirenii uniți să beneficieze de aceleași drepturi ca membrii „națiunilor" politice, având deschisă promovarea în ierarhia publică.

Moartea, la scurt timp după sinod, a mitropolitului Teofil, a făcut necesară convocarea unui nou sinod, tot la Alba Iulia, sub conducerea mitropolitului Atanasie Anghel. Hotărârea, semnată de mitropolit și de 38 de protopopi, la 7 octombrie 1698, subliniază răspicat voința semnatarilor de a condiționa acceptarea unirii de păstrarea riturilor și tradițiilor bisericești: „toată legea noastră, slujba besericii și carindariul, leturghia și porturile și darul nostru să stea pre loc, iară de n-ar sta pre loc aceale, nici aceste peceți să n-aibă nici o tărie asupra noastră".

Decizia sinodului a fost consacrată prin diploma imperială din 16 februarie 1699 (Prima diplomă leopoldină), care acorda preoților uniți aceleași privilegii și scutiri de care beneficia clerul catolic, specificând că lor nu li se putea cere prestarea obligațiilor ce decurgeau din condiția de iobag.

Unirea primită de sinodul de la Alba Iulia a fost întâmpinată cu ostilitate atât de dietă și de „națiunile" politice, hotărâte să păstreze regimul, vechi de peste două secole și jumătate, care le asigurase controlul deplin asupra structurilor politice ale Transilvaniei, cât și de marea majoritate a populației românești; pentru ea, unirea cu Roma apărea, în lumina diplomei din 16 februarie 1699, ca o tranzacție între cler și „papistași" pentru a se împărtăși de privilegiile celor din urmă.

Pentru a elimina rezistența populației față de unire, Curtea imperială a dat, la 19 martie 1701, o nouă diplomă (A doua diplomă leopoldină); ea confirma clerului unit aceleași privilegii ca și clericilor catolici; statua prezența unui teolog catolic pe lângă episcopul unit, în calitate de consilier în problemele confesionale (în realitate un „tutore") și adăuga o prevedere de mare însemnătate și atractivitate: mirenii care aderau la unire, indiferent de condiția lor socială — ceea ce pentru românii transilvăneni însemna marea masă a țărănimii —, urmau să beneficieze de toate drepturile civice, ieșind astfel din situația de „tolerați". Prin această clauză, diploma din 1701 a fost percepută de românii transilvăneni ca o abolire — evident, cu condiția acceptării unirii cu Roma — a statutului de inegalitate în care fusese aruncată până atunci populația autohtonă și majoritară a Transilvaniei.

Diploma din 1701, mai mult decât cea din 1699, leza interesele stărilor privilegiate din Transilvania. Între sprijinul lor și al românilor, Curtea de la Viena a sfârșit prin a-l prefera pe cel dintâi. Decizia a pecetluit soarta diplomei: ea nu s-a aplicat niciodată. Speriată de propriu-i „radicalism", Curtea imperială nu a întreprins nimic, când prevederile diplomei nu au fost puse în aplicare. Pentru românii transilvăneni, ea a rămas doar ca un temei legal pentru revendicările de egalitate în drepturi cu națiunile privilegiate de-a lungul întregului secol al XVIII-lea.

Evaluarea consecințelor unirii cu Roma a unei părți — rămase minoritare — a românilor transilvăneni trebuie să ia în considerare atât aspectele pozitive cât și pe cele negative.

Unirea a restabilit canalul de comunicație cu Roma, a cărei prezență în conștiința colectivă a românilor nu dispăruse niciodată. „Am rămas

români pentru că nu ne puteam despărți de amintirea Romei", spunea N. Iorga. Acum, după unire, această amintire era revigorată prin contactul direct cu Cetatea eternă și cu marea ei moștenire culturală. Un contact, desigur, limitat la o minoritate a minorității unite, dar ea — această minoritate — avea să devină nucleul elitei politice și intelectuale a românilor transilvăneni, care își va asuma conducerea efortului de emancipare națională a acestora. De la începutul secolului următor, efervescența culturală și politică declanșată în Transilvania de această elită va trece Carpații, contribuind la intensificarea luptei de eliberare de sub dominația Porții, la consolidarea identității și ideologiei naționale.

În același timp, unirea cu Roma a fost un factor de dezbinare atât între românii din Transilvania și cei de peste Carpați, cât și între românii transilvăneni.

Hotărârea mitropolitului Atanasie Anghel a fost considerată în lumea ortodoxă ca o abjurare a adevăratei credințe. Înalții ierarhi ai Bisericii ortodoxe — de la patriarhul ecumenic al Constantinopolului până la mitropolitul Țării Românești, Teodosie — au condamnat și anatemizat pe cel care era considerat — așa cum scria mitropolitul Teodosie românilor din Brașov, Sibiu și alte zone transilvane — drept „mincinosul mitropolit și vânzător de credință și noul Iuda, Atanasie".

Acțiune a unei minorități, unirea cu Roma nu a întrerupt legăturile dintre românii transilvăneni și cei din Țara Românească și Moldova, dar le-a făcut mai anevoioase. În calitate de „exarh al plaiurilor", mitropolitul Țării Românești avea sub jurisdicția sa pe credincioșii ortodocși din Transilvania, cărora le trimitea cărți de cult, tipărite în Țara Românească. După adeziunea lui Atanasie, autoritățile imperiale, pentru a consolida Unirea, au urmărit limitarea până la anulare a legăturilor confesionale dintre ortodocșii aflați de o parte și alta a Carpaților. Peste orice piedici ridicate de oficialități, în cursul tulburărilor socio-confesionale din Transilvania secolului al XVIII-lea, românii transilvăneni au privit spre Biserica de peste Carpați ca păstrătoare a adevăratei credințe și, în perioadele de represiune, au căutat refugiu în principatele muntean și moldovean.

Alăturarea consecințelor pozitive și negative ale Uniunii cu Roma într-o evaluare de ansamblu, dă un incontestabil avantaj celor dintâi. Determinată de rațiuni politice, Unirea a furnizat românimii transilvănene o remarcabilă elită politică și culturală, care a jucat un rol fundamental în elaborarea ideologiei naționale.

NEGOCIERI CU VIENA

Rapida înaintare a armatelor imperiale după despresurarea Vienei și intrarea Transilvaniei în stăpânirea Habsburgilor aduceau Țara Românească și Moldova în „prima linie" a frontului. Pentru domnii celor două principate reglementarea raporturilor cu marile puteri creștine, participante la coaliția antiotomană, devenea o imperioasă necesitate.

În Moldova, succesiunea rapidă a domnilor nu a îngăduit elaborarea unei politici de durată în raport cu noul context geostrategic.

În spiritul acelei *Realpolitik,* preconizate de Miron Costin, de a fi alături de creștini, dar nu cu prețul „pieirii" țării, domnul Moldovei Constantin Cantemir (1685–1694) — chiar dacă l-a decapitat pe înțeleptul boier — nu s-a aventurat într-o alianță cu Ioan Sobieski, căruia îi lipseau, evident, forțele pentru izgonirea turcilor din Moldova, ci a luptat împotriva regelui polon, ca vasal fidel Porții, iar în tratatul secret, încheiat cu imperialii la 5/15 februarie 1690, a condiționat trecerea sub suzeranitatea împăratului de prezența trupelor acestuia la Brăila și pe Siret, ceea ce nu s-a întâmplat.

Contemporanul său din Țara Românească, Șerban Cantacuzino (1678–1688), s-a angajat însă în lungi tratative cu împăratul Leopold, în încercarea de a obține recunoașterea neatârnării *de facto* a Țării Românești și domnia ereditară în familia sa, ca premisă a unui plan grandios de restaurare a Imperiului bizantin, unde domnise odinioară familia sa.

Curtea din Viena, care lichidase autonomia Principatului transilvan, nu era dispusă să accepte un stat românesc puternic la sud de Carpați, un posibil obstacol în calea expansiunii Imperiului habsburgic în sud-estul Europei. Ea s-a declarat totuși de acord cu cererile lui Șerban Cantacuzino (11 februarie 1688), dar, întrucât domnul român, îngrijorat de conduita imperialilor în Transilvania, șovăia să facă pasul decisiv și deschis al alăturării la coaliția antiotomană, trupele imperiale au pătruns — ca mijloc de presiune — pe teritoriul Țării Românești.

Șerban Cantacuzino s-a grăbit să trimită o solie la Viena pentru a finaliza negocierile și a aduce închinarea sa și a țării față de împărat. Moartea lui neașteptată a surprins solia în drum spre Viena. Succesorul său, Constantin Brâncoveanu (1688–1714), exponent remarcabil al politicii de echilibru între imperiile habsburgic, otoman și rus, a refuzat să se angajeze alături de imperiali atât timp cât victoria lor nu apărea sigură. Supus și el, mai mult decât Șerban Cantacuzino, presiunilor

militare — trupele imperiale au reintrat în țară și i-au impus domnului să le asigure aprovizionarea —, Constantin Brâncoveanu s-a alăturat turcilor, veniți să-l sprijine pe candidatul lor în Transilvania (Emeric Thököly), și i-a înfrânt pe imperiali la Zărnești (11 august 1690).

Anexarea Transilvaniei și prozelitismul catolic promovat de Curtea de la Viena în principatul intracarpatic au făcut ca domnii Țării Românești și Moldovei să-și întoarcă privirile spre Rusia, ai cărei țari ortodocși se prezentau drept succesorii împăraților bizantini, Moscova fiind — în viziunea lor — a treia Romă.

Comunitatea de confesiune ortodoxă dădea Rusiei un avantaj însemnat în raport cu Imperiul habsburgic în politica externă a Țărilor române. Distanța era, desigur, un handicap (Rusia nu va ajunge să aibă frontieră cu Moldova decât în 1792–1793), dar victoria lui Petru I asupra regelui Suediei, Carol al XII-lea, la Poltava (1709) a sporit prestigiul Rusiei.

Domnul Moldovei, Mihai Racoviță, a luat în considerare o legătură cu Rusia, dar a fost de îndată mazilit, defecțiunea sa generând temeri că Moldova ar putea fi transformată în pașalâc. Dacă statutul de autonomie a fost, în cele din urmă, menținut, Poarta a numit în schimb ca domn pe Nicolae Mavrocordat, fiul marelui dragoman Alexandru Mavrocordat, negociatorul păcii de la Carlowitz, personalitatea cea mai de seamă a Fanarului (cartierul grecesc al Constantinopolului).

Numirea lui Nicolae Mavrocordat ar putea părea accidentală — contracandidatul său, Antioh Cantemir, nedispunând de suma cerută de Poartă pentru acordarea domniei — dar ea constituia în fapt preludiul epocii fanariote. Noul domn — care nu cunoștea limba țării — a introdus un stil autoritar de cârmuire, tratându-i dur pe boieri și arătând solicitudine contribuabililor țărani. Funcția sa de căpetenie era, însă, aceea de observator al desfășurărilor din vecinătatea acestui avanpost al împărăției otomane, care era Moldova.

Încordarea, generată de autoritarismul domnului, în raporturile cu boierii și, mai ales, intervenția hanului Crimeii în favoarea lui Dimitrie Cantemir au pus capăt domniei lui Nicolae Mavrocordat, și în scaunul de domnie de la Iași a urcat Dimitrie Cantemir.

Hanul Crimeii justificase recomandarea prin nevoia de a avea în Moldova un domn în măsură să anihileze orice tentativă de ieșire a lui Constantin Brâncoveanu de sub suzeranitatea Porții și de a-l remite turcilor pe domnul „hain" (trădător).

AJUNUL EPOCII FANARIOTE

Cel numit de turci „Altân-bey" (Prințul de aur), Constantin Brâncoveanu, a reușit, de-a lungul unei domnii de peste un sfert de secol, să asigure țării sale, după încheierea păcii de la Carlowitz (1699), o perioadă de propășire și, printr-o activă și abilă diplomație, să se mențină în domnie, în pofida suspiciunilor Porții, alarmată de activitatea diplomatică — evident, cât o cunoștea — a vasalului ei.

Scurt timp după terminarea războiului, Brâncoveanu a promulgat o reformă fiscală asemănătoare celei realizate de omologul său moldovean, Antioh Cantemir (1700). Prin hotărârea din 1701, sistemul învoielii *(rupta)* între vistierie și anumite categorii de contribuabili (de regulă, coloniști, care beneficiau de diverse înlesniri) privind cuantumul obligațiilor fiscale și termenele de achitare a fost extins la scara întregii țări. S-a stabilit mărimea sumei ce urma a fi plătită de contribuabili la patru termene. Ieșirea din haosul fiscal a avut drept urmare stabilitatea și sporul populației, printr-un flux important de țărani din zonele limitrofe Țării Românești (Balcani, Moldova, Transilvania). Deplângând faptul că rapacitatea Porții otomane, care s-a grăbit să „valorifice" în beneficiul ei aceste creșteri ale masei de contribuabili, prin sporirea obligațiilor Țării Românești față de Istanbul, avea consecințe nedorite, Constantin Brâncoveanu sublinia rezultatele dobândite prin reforma lui: „veți și și dumneavoastră — scrie el brașovenilor în 1705 — că ajungând țara aceasta (Țara Românească) la mare greu, de vreme ce i s-au dus numele la Poarta Împărăției turcești cum că într-această țară s-au strânsu atâta om și atâta dobitoc și den țara turciască și den țara ungurească și den Moldova de iaste plină de oameni și de dobitoace".

Bogăția țării îi pune domnului la îndemână mijloacele materiale pentru o mare politică: el obține, mai întâi, grație darurilor distribuite la Constantinopol, instalarea în domnia Moldovei a ginerelui său, Constantin Duca (1693–1695, 1700–1703), apoi pentru el însuși domnia pe viață (1699). Întrucât la Poartă astfel de decizii nu implicau și respectarea lor, Constantin Brâncoveanu se simte în primejdie când este chemat la Adrianopol, în 1703, și acceptă o creștere importantă a haraciului (cu 260 pungi). Reîntoarcerea în țară este percepută însă de domn ca un mare triumf.

Experiența frustrantă a relațiilor cu imperialii și, mai ales, politica Curții din Viena, de prozelitism în Transilvania, l-au determinat pe

Brâncoveanu să se îndrepte spre marea putere ortodoxă din Răsărit — Rusia —, unde trimite ca emisar al său pe transilvăneanul David Corbea (din 1707, acesta va intra în serviciul lui Petru), misiuni în urma cărora domnul muntean se obliga să sprijine pe țar cu un corp de oaste de 20 000 de oameni în eventualitatea unei campanii împotriva Porții.

Domnul Moldovei, Dimitrie Cantemir (1710–1711), cel numit — cum s-a văzut — pentru a zădărnici defecțiunea așteptată de Poartă a lui Brâncoveanu, urmează însă aceeași orientare antiotomană, preocupat în egală măsură să scoată Moldova de sub ascultarea Porții și să asigure o domnie autoritară și ereditară. În acest scop, el a semnat la Luck (Luțk) un tratat cu țarul Petru I (13/24 aprilie 1711) prin care se stipula că domnia va rămâne, prin descendență masculină, în familia Cantemir, excepțându-se abandonarea ortodoxiei sau încălcarea credinței față de țar (art. III), „toată puterea statului va fi în mâna domnului" (art. VI) și se indicau hotarele Moldovei: Nistrul, Dunărea, Transilvania, Țara Românească, menținându-se apartenența de Moldova a Tighinei și Bugeacului (art. XI).

Campania antiotomană a lui Petru I s-a încheiat însă cu înfrângerea de la Stănilești (1711), astfel că Dimitrie Cantemir a fost constrâns să se refugieze în Rusia, unde a rămas până la moarte.

Defecțiunea celui considerat a fi un fidel al Porții și atitudinea ambiguă a lui Constantin Brâncoveanu (în timp ce domnul a rămas în expectativă, pentru a vedea cui revine victoria, spătarul Toma Cantacuzino a trecut deschis de partea rușilor) au determinat Poarta să adopte măsuri care să-i consolideze controlul asupra celor două Țări române, pe punct de a se „haini".

În locul fugarului Cantemir, a fost trimis din nou la Iași Nicolae Mavrocordat, care, de astă dată, pentru a-și asigura concursul boierimii a adoptat o neașteptată — pentru elita moldoveană — atitudine conciliantă. Subminat și de intrigile la Poartă ale unchiului său, stolnicul Constantin Cantacuzino, care voia să obțină domnia pentru fiul său Ștefan, Constantin Brâncoveanu a fost mazilit și decapitat cu cei patru fii ai săi și ginerele său, Ianache Văcărescu (15 august 1714).

După scurta domnie a lui Ștefan Cantacuzino, acesta, împreună cu tatăl său, stolnicul Constantin, au fost și ei executați, domnia fiind încredințată aceluiași Nicolae Mavrocordat (1716).

Ar fi fost de așteptat ca între un domn, patron al culturii și al artei, așa cum a fost Constantin Brâncoveanu, și cei doi cărturari — stolnicul Constantin Cantacuzino și Dimitrie Cantemir — să existe relații strânse, mai ales că erau și rude. În loc să discute despre manuscrise și ctitorii, cei trei au fost în vrajbă: stolnicul a urzit căderea nepotului, a lui Brâncoveanu, iar Cantemir și-a exprimat satisfacția pentru sfârșitul tragic al Brâncovenilor și Cantacuzinilor.

Începea epoca fanariotă.

SENSIBILITATEA BAROCĂ ÎN CULTURĂ ȘI ARTĂ

Secolul al XVII-lea este considerat „epoca de aur" a literaturii române vechi. Operele remarcabile ale literaturii și artei românești în acest secol sunt expresia unei sensibilități de tip baroc, în înțelesul dat de literatul român Edgar Papu: manifestarea „unei realități largi, evoluate, însă amenințată a fi supusă nimicirii de către forțe superioare. Ca urmare a acestei situații tragice, trăirea barocă adoptă o poziție defensivă cu totul specială, apărându-se printr-o explozie de strălucire, care se substituie efectivei puteri. De aici derivă splendoarea exuberantă a stilului baroc".

Atât pe plan cultural cât și pe plan artistic, sensibilitatea de tip baroc — în înțelesul definit mai sus — se manifestă plenar. Societatea românească, apăsată permanent de amenințarea otomană, adopta o atitudine de apărare, iar elita ei politică — domnul și boierii — privată de puterea efectivă, ca urmare a subordonării față de Poarta otomană — caută o compensație în creația culturală și artistică.

În cazul boierimii, frustrarea resimțită era agravată de eșecul tentativelor de instaurare a regimului nobiliar, care i-ar fi asigurat în țară controlul autorității domnești. Din rândurile marii boierimi, conștientă de forța ei și mândră de trecutul ei, s-au ridicat marii cronicari, care au conferit strălucire literaturii române din secolul al XVII-lea: Grigore Ureche și Miron Costin în Moldova, stolnicul Constantin Cantacuzino în Țara Românească.

Ideea fundamentală a scrierilor lor, care abandonează veșmântul slavon și sunt redactate în limba română — istorii ale Moldovei și Țării

Românești —, este originea romană a românilor și, pe cale de consecință, unitatea de neam a românilor moldoveni, munteni și transilvăneni. Dacă în *Letopisețul Țării Moldovei* al lui Grigore Ureche (c. 1590–1647) ideea romanității românilor este exprimată succint în formula „de la Râm (Roma) ne tragem", Miron Costin (1633–1691), autor și el al unui *Letopiseț al Țării Moldovei* — opera cea mai realizată sub unghiul unității între adâncimea conținutului și distincția formei —, consacră o scriere specială — *De neamul moldovenilor* — originii romane și unității românilor. Formulările sale sunt sugestive și memorabile: „măcară că ne răspundem (numim — n.n.) acum moldovéni, iară nu întrebăm «știi moldovenéște?» ce „știi românéște?», adecă râmlenéște, puțin nu zicem: «știs romanițe?» pre limba latinească. Stă dară numele cel vechiŭ ca un teméi neclătit, deși adaog ori vrémile îndelungate, ori streinii adaog și alte numere (nume — n.n.), iară cela din rădăcină nu să mută. Și așa ieste acestor țări și țărâi noastre, Moldovei și Țărâi Muntenești numile cel direptu de moșie, ieste rumân, cum să răspundŭ (numesc — n.n.) și acum toți aceia din țările ungurești (Transilvania — n.n.) lăcuitori și munténii țara lor și scriu și răspundŭ cu graiul: Țara Românească."

Student la Universitatea din Padova în tinerețea sa, stolnicul Constantin Cantacuzino (1640–1716) ambiționează o lucrare și mai vastă decât cele ale contemporanilor săi moldoveni: istoria Țării Românești de la originile sale cele mai îndepărtate, întemeiate pe o amplă bază de informație, care alături de sursele narative urma să includă și pe cele documentare, epigrafice, folclorice etc. Stolnicul este singurul dintre cronicarii din secolul al XVII-lea care, o dată cu relevarea latinității românilor, menționează și pe geto-daci și prezintă sinteza dintre acești autohtoni și coloniștii romani. Și mai apăsat subliniază el continuitatea și unitatea românilor din aria vechii Dacii: „Iară noi, rumânii, sântem adevărați romani și aleși romani în credință și în bărbăție, den carii Ulpie Traian i-au așezat aici în urma lui Decheval, dupre ce tot l-au supus și l-au pierdut, și apoi și alalt tot șiragul împăraților așa i-au ținut și i-au lăsat așezați aici și dintr-acelora rămășiță să trag până astăzi rumânii aceștea. Însă rumânii înțeleg nu numai ceștea de aici (din Țara Românească —n.n.) ce și den Ardeal, carii încă mai neaoși sânt și moldovenii și toți câți și într-altă parte să află și au această limbă, măcară fie și cevași mai osebită în niște cuvinte den amestecarea altor limbi, cum s-au zis mai sus, tot romani îi ținem, că toți aceștea dintr-o fântână au izvorât și cură".

Afirmarea conștiinței originii romane a românilor în scrierile cronicarilor din secolul al XVII-lea a fost expresia sensibilității baroce, amintite mai sus. Românii păstraseră conștiința descendenței lor din coloniștii romani (sursele medievale o atestă cu prisosință), dar evocarea ei atât de frecventă în secolul al XVII-lea a fost determinată de dorința compensării prin relevarea unei obârșii nobile a declinului de putere al Țărilor române, după Mihai Viteazul, și a subordonării lor tot mai apăsătoare față de Poarta otomană. Miron Costin pune cel mai puternic în lumină raportul dintre istorie și contemporaneitate, altfel spus, funcția ideologică a cercetării istorice, când scrie în *De neamul moldovenilor:* „Caută-te, dară, acum, cetitoriule, ca într-o oglindă și te privéște de unde ești, lepădându-ți de la tine toate célelalte basne, câte unii au însemnatŭ de tine, din neștiință rătăciți, alții din zavistie, care din lume între neamuri n-au lipsitŭ niciodată, alții din buiguite scripturi și deșarte".

Literatura cronicărească a marilor boieri din secolul al XVII-lea exprimă, în același timp, și programul clasei politice moldo-muntene: instaurarea regimului nobiliar. Faptele istorice și personalitățile sunt judecate prin această prismă. În celebrul portret al lui Ștefan cel Mare, alături de marile sale însușiri politice și militare, Grigore Ureche ține să amintească cititorilor că marele voievod era „de grabu vărsătoriu de sânge nevinovat", referire la execuțiile de boieri, în cadrul luptei pentru consolidarea autorității domnești. Pentru același cronicar, obscurul Petru Șchiopul apare ca un model al colaborării dintre domn și clasa boierească, fiind caracterizat plastic drept „matcă fără ac".

Sentimentul tragicului se resimte în paginile acestor cronici, mai ales la Miron Costin, sortit el însuși unei morți violente (a fost decapitat în 1691 din ordinul domnului Constantin Cantemir). Supus „cumplitelor" vremi, omul este neputincios în fața vicisitudinilor existente, care îl înalță spre cele mai înalte culmi, pentru a-l prăbuși apoi în mizerie și moarte *(fortuna labilis)*. Această existență instabilă și incertă trebuie compensată prin scrierile și monumentele care dau durată și păstrează memoria.

Cu acest gând s-a pornit, în Țara Românească, la o operă de proporții: traducerea în limba română și tipărirea *Bibliei*. Prin strădania unei echipe de învățați, între care frații Radu și Șerban Greceanu, tălmăcirea și imprimarea s-au încheiat, în 1688, *Biblia lui Șerban Cantacuzino* — cum este ea cunoscută — având o mare însemnătate culturală, spirituală și filologică.

De sub teascurile tipografiilor din cele trei Țări române au apărut, în secolul al XVII-lea, numeroase lucrări de caracter religios și juridic, mărturii ale maturității elitei culturale românești, tot mai conștientă de unitatea ei etnică peste frontierele politice. Este semnificativ, din acest punct de vedere, că primul cod de legi în limba română, tipărit la Iași în 1646, poartă titlul *Cartea românească de învățătură de la pravilele împărătești și de la alte județe*. Mitropolitul Varlaam publicase în 1643 o *Cazanie* pentru „toată semințiа românească" având un titlu asemănător, *Carte românească de învățătură,* care va cunoaște o largă difuzare în spațiul românesc. Expresie deopotrivă a „compensației" prin cultură a frustrării resimțite de elita culturală românească, dar și a reacției conservatoare boierești este apariția în 1647 a traducerii în limba slavonă — realizată de boierul cărturar Udriște Năsturel — a cunoscutei cărți atribuită lui Thomas a Kempis *Imitatio Christi,* dar, în prefață, traducătorul relevă că limba latină este „nouă vădit înrudită". Lovit și el de „cumplitele vremi", evocate de Miron Costin, fiind constrâns să ia calea pribegiei, mitropolitul Dosoftei al Moldovei traduce *Psaltirea în versuri* (tipărită în 1673), cea dintâi scriere de mare întindere versificată din literatura română.

Un deținător de „recorduri" culturale a fost spătarul Nicolae Milescu (1636–1708), autorul celei dintâi lucrări românești, publicată în Franța — o scriere de caracter teologic, apărută în 1669 — și al primei lucrări de filosofie, tipărită în românește: tălmăcirea tratatului *Despre rațiunea dominantă*, atribuită greșit lui Josephus Flavius. (*Pentru singurul țiitorul gând* a tradus Milescu titlul) și inclus în Biblia din 1688, o dată cu traducerea dată de spătar Vechiului Testament (ușor revizuit). În calitate de ambasador al țarului Alexei Mihailovici a fost la Beijing, lăsând o amplă relatare a călătoriei și o *Descriere a Chinei*.

La cumpăna dintre secolele al XVII-lea și al XVIII-lea își începe activitatea culturală Dimitrie Cantemir, a cărui lucrare apărută în 1698, *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul,* este prima operă originală cu caracter filosofic din cultura română. Scrierile care îi vor aduce celebritatea principelui cărturar aparțin însă secolului următor.

Activitatea tuturor acestor cronicari și cărturari dă contur unui umanism românesc, prelungire tardivă a umanismului clasic, apărut în secolul al XV-lea, din care a selectat și adaptat un șir de idei ce răspundeau intereselor și aspirațiilor elitei culturale și politice a societății

moldo-muntene. Acest „umanism civic" (M. Berza) sau „umanism popular" (Virgil Cândea) — popular, evident, prin destinația dată unui șir de lucrări reprezentative care se îndreptau către întreaga obște românească — a urmărit să implânte în conștiința colectivă a neamului ideea nobilei origini latine, a unității etnice și lingvistice a moldovenilor, muntenilor și transilvănenilor și a înălțării prin cultură.

Umanismul românesc nu a fost, ca în Europa Centrală și Apuseană, expresia, în plan cultural, a emergenței noilor relații capitaliste și a afirmării burgheziei cu o altă viziune despre om decât cea medievală, ci manifestarea acelei sensibilități baroce, generată de realitățile aspre ale lumii românești, aflată „în calea răotăților" din care ea, această lume, a încercat o evadare prin creația elitei sale intelectuale.

„Splendoarea" barocă este observabilă în artă și, mai ales, în arhitectură, construcțiile secolului al XVII-lea și cele de la începutul secolului al XVIII-lea distingându-se printr-o exuberanță a formelor și a decorațiunilor. Ctitorie a mitropolitului Anastasie Crimca, mănăstirea Dragomirna, zidită în anii 1606–1609, impresionează prin zvelțețea cu care „țâșnește" îndrăzneață spre ceruri. Unică prin bogăția uluitoarei dantele din piatră ce o îmbracă în întregime este biserica Trei Ierarhi din Iași, înălțată de Vasile Lupu în 1639; tot în capitala Moldovei, același domn este ctitorul bisericii Golia, construită în anii 1650–1653, a cărei decorație fastuoasă o face expresia cea mai tipică a barocului românesc.

În Țara Românească, lunga domnie a lui Constantin Brâncoveanu (1688–1714) concordă cu afirmarea unui stil specific, denumit brâncovenesc, sinteză a unor elemente renascentiste și baroce, grefată pe vechile tradiții artistice locale. Monumentele cele mai de seamă ale acestui stil sunt Palatul domnesc de la Mogoșoaia, construit în 1702, și mănăstirea Hurezi, zidită în anii 1690–1697 și pictată de o echipă de zugravi — în frunte cu Constantinos —, care s-au aflat la originea celei mai importante școli de pictură din arta noastră, în faza de tranziție de la ev mediu la modern.

Pentru a înțelege mai bine această sensibilitate barocă, aflată la temelia creației culturale și artistice românești din secolul al XVII-lea se cuvin amintite cuvintele adresate de generalul Heissler lui Constantin Brâncoveanu, după ce fusese luat prizonier în bătălia de la Zărnești (1690): „Nu te bucura de această întâmplare, că de am pierdut noi războiul, împăratul nostru mai are ca noi mulți, ci te bucură de vrăjmașul tău, de Bălăceanu (ginerele fostului domn Șerban Cantacuzino — n.n.),

că au pierit, că eu ca să-l mântuiesc pe dânsul am căzut în robie și de sunt rob, astăzi am căzut în robie, însă tu ești rob de când te-au făcut tată-tău". Cel care, în scaunul de domnie, se știa „unsul lui Dumnezeu" și cârmuia ca un basileu din Bizanț avea acuta percepție a situației sale de „rob" al sultanului, care îl putea mazili sau — mai cumplit — executa după bunul său plac. Această existență precară și „dedublată", amestec de fast și umilință, a generat situația tragică a unei societăți viețuind permanent sub amenințarea unei superputeri strivitoare. Elita politică și culturală a societății românești a căutat compensarea realității prin crearea unei literaturi istorice — destinată să releve originea „nobilă" a românilor — și a unei arte în care exuberanța formelor (la mănăstirea Golia, fiecare din cele trei turnuri are altă decorație) dă senzația opulenței și strălucirii.

CAPITOLUL 4

ABSOLUTISMUL LUMINAT

POLITICA DE REFORMĂ A FANARIOȚILOR

Prin instaurarea regimului fanariot în Moldova și Țara Românească, Poarta otomană a urmărit consolidarea controlului său asupra celor două principate, în condițiile instaurării stăpânirii habsburgice în Transilvania și a apariției Rusiei ca factor de putere în Europa de Sud-Est, precum și a manifestării tot mai viguroase a mișcării de emancipare de sub dominația otomană.

Față de domnii pământeni, tentați, în noul context strategic și politic, să colaboreze cu adversarii Porții — imperiile habsburgic și rus — fanarioții, greci sau români grecizați, integrați în ierarhia de stat otomană (înainte de a fi domni, ei dețineau, de regulă, funcția de mari dragomani ai Porții), apăreau ca mandatari fideli ai sultanului în scaunele de domnie de la Iași și București.

Formula fanariotă era în fapt un compromis între statutul de autonomie al Principatelor române și cel al administrației directe. Instituirea pașalâcului la nord de Dunăre nu mai era posibilă în secolul al XVIII-lea, întrucât nici Viena, nici Petersburgul nu ar fi tolerat-o, iar impunerea ei ar fi dezlănțuit reacția violentă a elitei politice a societății moldo-muntene. Statutul de autonomie a fost, așadar, păstrat, dar el a înregistrat o considerabilă limitare. Alegerea domnilor de către boieri — devenită ea însăși mai mult formală — a fost definitiv abolită în 1730, ei fiind numiți de către sultan și considerați ca înalți dregători ai Porții otomane. Noua situație a conferit domnilor fanarioți o autoritate mai mare, făcând ca în raportul domn–boieri balanța să încline, în chip hotărât, în partea celui dintâi.

Instaurarea regimului fanariot nu a fost percepută ca o cezură de societatea moldo-munteană. Și înainte de 1711/1716 în scaunele de domnie de la Iași și București urcaseră, în câteva rânduri, domni greci. Nicolae Mavrocordat, cel care a inaugurat regimul fanariot în ambele principate domnise — cum s-a văzut — în Moldova (1709–1710), era înrudit cu Constantin Brâncoveanu și, devenit domn al Țării Românești,

a stăruit prin cronicarul său de curte, Radu Popescu, să arate că era descendent din domnul Moldovei Alexandru cel Bun (1400–1432). Abia după câteva decenii, când politica de reformă a domnilor fanarioți, ce a lovit în privilegiile boierimii, a început să-și facă simțite efectele, clasa politică moldo-munteană a înțeles că în 1711/1716 a avut loc o importantă schimbare în viața politică a celor două Principate române.

Într-adevăr, secolul fanariot (1711–1821) poate fi numit „secolul reformelor", întrucât de-a lungul a peste o sută de ani toate sectoarele vieții sociale — fiscalitate, relații agrare, administrație, justiție, biserică și cultură — au făcut obiectul unei ample restructurări, vizând, în ultimă instanță, instaurarea ordinii și modernizarea.

Reforma fiscală — s-a arătat mai sus — fusese încercată și de predecesorii pământeni (Antioh Cantemir și Constantin Brâncoveanu), îndată după încheierea păcii de la Carlowitz (1699), când încetarea ostilităților făcea posibilă stabilitatea, evidența și sporul contribuabililor. Reformele fiscale din 1700 și 1701 au rămas însă fără o continuare în alte sectoare.

În cazul domnilor fanarioți— mai ales Nicolae și Constantin Mavrocordat, Alexandru și Constantin Ipsilanti — efortul reformator a fost pe cât de amplu pe atât de sistematic.

Întocmai ca și Antioh Cantemir sau Constantin Brâncoveanu, și ei au fost confruntați cu crize demofiscale, generate de războaiele ruso-austro-turce, desfășurate în spațiul românesc, de rapacitatea altor domni fanarioți, călăuziți de singurul gând al înavuțirii, și de agravarea considerabilă a regimului obligațiilor materiale către Poartă. Toate provocau evaziunea fiscală prin ascunderea sau fuga contribuabililor.

Secolul al XVIII-lea marchează, după sfârșitul secolului al XVI-lea, cel de al doilea vârf al exploatării otomane, prin cereri de bani, grâu, lemn, oi etc. La aceste exigențe se adăugau sumele considerabile plătite de fanarioți pentru a obține domnia sau a se menține în scaun. S-au păstrat rapoartele din perioada august 1741–decembrie 1742 capuchehaielelor (reprezentanților) la Poartă ale lui Constantin Mavrocordat, personalitatea cea mai remarcabilă, totuși, din șirul domnilor fanarioți; aceste rapoarte arată că reprezentanții domnului la Constantinopol practicau o adevărată „diplomație a bacșișului", încercând să câștige, prin daruri de bani, blănuri, obiecte prețioase, bunăvoința înalților dregători ai Porții. Schimbarea frecventă a domnilor era prilej de noi cheltuieli, sumele de bani fiind, de regulă, obținute prin dări impuse contribuabililor, astfel că

unii demnitari ai Porții avertizau asupra caracterului contraproductiv al unei practici ce încălca principiul tradițional al administrației otomane — dar, vai, de câte ori încălcat — al protejării contribuabililor („sărmanele raiale"). „Ce va să zică asta — se întreba chehaiaua (dregător al Porții – n.n.) — să ceară să schimbe pe domni la fiecare zece luni? Această nedreptate [...] nu se face numai unui singur om, ci unei țări întregi și raialei (contribuabilii — n.n.) pentru că beii (domnii — n.n.) nu dau de la ei, ci sug sângele raialei și ne adapă pe noi." E vorba însă de o excepție, regula era cea descrisă de același capuchehaie în martie 1742: „mulți (din demnitarii Porții — n.n.) sunt supărați că nu primesc des daruri, dar dacă o să vrem să-i cultivăm pe toți, nu ajung nici veniturile Moldovei și nici ale unei împărății, mai ales în vremuri ca acestea, când cei mari nu au nici un pic de milă".

Domnii fanarioți erau astfel antrenați într-un cerc vicios: satisfacerea cererilor Porții și criza demofiscală reclamau reforma sistemului fiscal pentru a asigura stabilitatea și, eventual, creșterea numărului țăranilor birnici; absența oricăror reglementări în ceea ce privește exigențele materiale ale Porții și concurența pentru domnie condamnau la eșec toate încercările de a introduce disciplina fiscală prin fixarea exactă a cuantumului dărilor și a termenelor de achitare.

În pofida acestor obstacole, Nicolae și, îndeosebi, fiul său, Constantin Mavrocordat, au încercat reorganizarea sistemului fiscal. Măsurile celui din urmă preluau generalizarea ruptei, adică introducerea unei dări globale, ce urma a fi plătită la patru termene, abolirea răspunderii fiscale colective — care era unul din factorii generatori ai fugii contribuabililor — și reducerea drastică a categoriilor de scutiți sau privilegiați fiscali, pentru a spori astfel numărul birnicilor.

Reforma fiscală a declanșat „reacția în lanț" a reformelor. Domnii fanarioți și-au dat repede seama că sectorul fiscal nu putea fi izolat de celelalte sectoare ale vieții sociale, altfel spus, că stabilitatea contribuabililor era afectată de existența servituții corporale, care îl punea pe țăranul șerb sub autoritatea deplină a stăpânului său, precum și de abuzurile administrative și judiciare.

Eliminarea tuturor acestor realități, generatoare de nemulțumiri în rândurile țărănimii și, deci, de fugă — fenomen caracteristic secolului al XVIII-lea în Moldova și Muntenia — se asocia, în politica de reformă a domnilor fanarioți, cu cel de al doilea obiectiv major al

prezenței lor în scaunele de domnie de la Iași și București: limitarea puterii clasei boierești.

În condițiile menținerii statutului de autonomie al Moldovei și Țării Românești, clasa politică își păstrase funcția de partener exclusiv al domnului în guvernarea țării. Prin forța ei economică și socială, prin prestigiul de care se bucura în societate, boierimea se putea substitui domnilor pământeni în conducerea efortului de ieșire de sub dominația Porții. Subordonarea ei față de domnie devenea astfel necesară pentru întărirea controlului otoman asupra principatelor. Reformele aveau să realizeze în bună măsură acest obiectiv.

Populația domanială se împărțea în două categorii: țăranii șerbi și țăranii liberi, ale căror obligații erau fixate prin învoială cu stăpânul moșiei.

Populația rurală de condiție servilă (*rumânii* în Țara Românească și *vecinii* în Moldova) se aflau sub autoritatea de caracter personal a stăpânului lor, laic sau ecleziastic. În ciuda opiniei că țăranii șerbi erau niște marginalizați ai societății medievale românești, Stelian Brezianu a demonstrat că ei aparțineau „normalității" sociale, ceea ce explică de ce în Țara Românească nimeni nu era șocat că numele statului muntean amintea de numele clasei țăranilor șerbi, după cum numele poporului, românii, ce-l locuia — sau chiar al neamului autohton din spațiul carpato-dunărean — era același cu al amintiților țărani. Servitutea corporală îi obliga pe țăranii șerbi să se afle în permanență la dispoziția stăpânului, ceea ce însemna că obligațiile lor în muncă nu cunoșteau, în principiu, nici o reglementare. În cazul unui litigiu între țăranii șerbi și stăpânul lor privind îndatoririle față de acesta, domnia nu putea interveni, întrucât între domn și țăranii șerbi se interpunea autoritatea personală a stăpânului de domeniu. În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, se constată, mai ales în Moldova, tendința de a-i asimila pe țăranii șerbi cu robii țigani și de a-i trece în rândurile șerbilor pe țăranii liberi cu învoială care stătuseră 12 ani sau mai mult pe aceeași moșie. Paralel cu acest curent, prezent și în Țara Românească, se manifestă unul de sens contrar, adică fixarea unui regim de obligații al rumânilor, ceea ce îi asimila, practic, cu oamenii liberi cu învoială.

Pentru a pune capăt deplasării populației rurale aflate în căutarea unui regim de obligații domaniale mai ușoare, domnia a urmărit uniformizarea îndatoririlor țăranilor față de stăpânii de moșii.

Reglementarea domnească i-a vizat, în prima etapă, pe oamenii liberi cu învoială, obligația lor fiind fixată la 12 zile clacă pe an, dijmă din produsele cultivate și anumite taxe în bani.

Pentru ca țăranii șerbi să poată fi trecuți din regimul muncii nereglementate în acel al muncii reglementate era necesară abolirea autorității senioriale, altfel spus, a șerbiei.

Sub presiunea crizei demofiscale, provocată de fuga contribuabililor, striviți de dările impuse de predecesorul său Mihai Racoviță, Constantin Mavrocordat a hotărât, la 1 martie 1746, că rumânii care vor reveni în țară vor deveni oameni liberi. O astfel de măsură nu putea fi urmată decât de desființarea șerbiei. Ea s-a făcut, la 5 august 1746, pe calea unei condamnări canonice, adică a relevării incompatibilității dintre morala creștină și instituția șerbiei (un creștin nu-l poate ține „în robie" pe fratele său!); stăpânii rumânilor erau invitați să-i elibereze pe aceștia pentru a-și mântui sufletele, cei care nu voiau să o facă urmând a primi de la țărani suma de 10 taleri. Pe această cale au fost unificate cele două categorii ale populației domaniale — rumâni și oameni liberi cu învoială —, devenind cu toții clăcași îndatorați la 12 zile de clacă pe an, îndatorire care nu s-a generalizat însă, dată fiind întinderea modestă a rezervei senioriale; munca de clacă a fost mai puțin utilizată în agricultură, cât mai ales în activitățile gospodărești. Dijma a rămas forma cea mai importantă a rentei feudale.

În Moldova, unde rezistența boierimii la abolirea șerbiei era mai puternică iar criza demofiscală nu putea sluji ca instrument de presiune, la 6 aprilie 1749 s-a redefinit statutul de vecin, arătându-se că ei nu sunt robi (era răspândit abuzul de a-i trata pe țăranii șerbi întocmai ca pe robii țigani), ci țărani ce nu-și pot părăsi satul și au obligația de a presta o clacă de 24 de zile anual. Diferența de cuantum a clăcii — 12 zile oamenii liberi cu învoială și 24 zile vecinii — constituia un factor de tensiune, astfel că, în 1766, Grigore Ghica a fixat îndatorirea generală de 12 zile de clacă pe an, dar a introdus *nartul* (norma de muncă), ceea ce sporea, în fapt, numărul zilelor de clacă, întrucât normele fixate nu puteau fi realizate într-o zi.

Politica de reforme s-a extins și în domeniul administrației și al justiției. Pentru a întări controlul domniei și a elimina jurisdicțiile particulare, Constantin Mavrocordat a pus în fruntea fiecărui *județ* (Țara Românească) și *ținut* (Moldova) câte doi ispravnici cu competențe administrative, fiscale și judiciare. Pentru a proteja contribuabilii de

abuzurile dregătorilor, care se retribuiau pe seama supușilor, Constantin Mavrocordat a introdus salarizarea dregătorilor.

Pentru modernizarea justiției s-a introdus *protocolul,* care fixa în scris, în condica domnească, judecata și sentința domnului, și au fost promulgate ample coduri de legi precum *Pravilniceasca Condică* a lui Alexandru Ipsilanti (1780), *Legiuirea Caragea* (1818) în Țara Românească și *Codul* lui Scarlat Callimachi (1816–1817) în Moldova, în cuprinsul lor făcându-și loc influențe franceze *(Legiuirea Caragea)* sau austriece *(Codul Callimachi).*

Politica de reformă a domnilor fanarioți a fost lipsită de continuitate, întrucât alături de cârmuitori luminați precum Nicolae și Constantin Mavrocordat și Alexandru și Constantin Ipsilanti s-au aflat personalități șterse și, ceea ce a fost mult mai grav, simpli spoliatori. Eșecul ei a fost însă provocat de caracterul arbitrar al dominației otomane, pentru că orice reglementare de caracter fiscal — și fiscalitatea era sectorul esențial al vieții publice — era anulată, în cele din urmă, de absența oricărei reglementări în regimul de obligații ale Principatelor române către Poartă.

Prin străduința lor de a elimina elementele perimate ale feudalismului și a promova modernizarea — într-un cuvânt încercarea de *aggiornamento* (aducere la zi) al structurilor de bază ale societății moldo-muntene — domnii fanarioți s-au integrat marelui curent reformator al absolutismului luminat, în unele cazuri manifestându-se chiar ca precursori ai unor figuri de marcă — precum Iosif al II-lea — ai amintitului curent (abolirea șerbiei a avut loc în Țara Românească și Moldova cu patru decenii înainte de măsura similară a lui Iosif al II-lea în Transilvania). A existat însă o deosebire de esență între reformele domnilor fanarioți și cele ale „despoților luminați" din Europa secolului al XVIII-lea: în timp ce aceștia din urmă au încercat integrarea elementelor capitaliste în regimul feudal, modernizându-l pe acesta, dar fără a se atinge de bazele sale, domnii fanarioți au încercat modernizarea societății moldo-muntene pentru a perfecționa mecanismul de exploatare în beneficiul Porții. Dominația otomană — prin arbitrarul ei — constituia principalul obstacol în calea dezvoltării capitalismului în societatea moldo-munteană. Mai mult, suzeranitatea otomană a contribuit decisiv la „periferializarea" acestei societăți mai întâi în cadrul Imperiului otoman, apoi, după intrarea ei în circuitul european, în urma păcii de la

Adrianopol (1829), care a abolit monopolul comercial otoman, la aceeași „periferializare", de astă dată în cadrul Europei capitaliste.

Politica de reforme a domnilor fanarioți s-a lovit de rezistența clasei politice românești. Împotrivirea ei a avut două motivații: socială și națională. Asaltul dat de domnii fanarioți împotriva privilegiilor boierimii a determinat reflexul conservator al acesteia. În timpul războiului ruso-austro-turc din 1787–1792, când trupele austriece au ocupat temporar Țara Românească, boierii au cerut comandantului trupelor imperiale, prințul de Coburg, să anuleze măsurile fanariote, denunțate de a fi vrut să ruineze clasa boierească și să le restituie „cel mai vechi privilegiu, spre a ne da sate întregi, precum am avut de la cei mai vechi domni".

În același timp, ostilitatea boierimii față de domnii fanarioți a fost expresia voinței de ieșire de sub dominația otomană a întregii societăți moldo-muntene. Eforturile de înlăturare a suzeranității Porții au valorificat contextul creat de declinul puterii otomane și războaiele ruso-austro-turce, în timpul cărora, temporar, Moldova și Țara Românească au fos sustrase controlului otoman, ca urmare a ocupării lor de către trupele austriece sau ruse.

PROBLEMA ORIENTALĂ ȘI ȚĂRILE ROMÂNE

Secolul fanariot a coincis cu intensificarea ofensivei austriece și ruse pentru adjudecarea moștenirii „omului bolnav" care începea a fi Imperiul otoman. Teatrul de operații l-a constituit spațiul românesc, îndeosebi Moldova și Țara Românească. Devastările și dislocările de populație au fost însoțite de consecințe mult mai grave și de durată: intrarea unor părți ale teritoriului românesc sub stăpânirea străină; prin pacea de la Passarowitz (1718), încheiată în urma războiului austro-turc din anii 1716–1718, Imperiul habsburgic a anexat Banatul și Oltenia, cea din urmă restituită Porții otomane, în urma războiului ruso-austro-turc din anii 1735–1739. Pentru neutralitatea sa în războiul ruso-turc din anii 1768–1774, Imperiul habsburgic a cerut ca „răsplată" Bucovina (nordul Moldovei), în 1775. Prin pacea de la București (1812), care a pus capăt războiului ruso-turc din anii 1806–1812, Rusia a anexat teritoriul dintre Prut și Nistru (Basarabia).

Inițial, intenția țarului Alexandru I fusese să anexeze ambele principate (el a obținut satisfacerea acestei dorințe la întâlnirea din 1808 de la Erfurt cu Napoleon). Țarul nu era încă decis dacă să păstreze cele două Țări române sau să le cedeze — total sau parțial — Austriei, în schimbul unei provincii austriece, ca, de pildă, Galiția.

Pe măsură deteriorării raporturilor cu Franța și în fața refuzului Porții de a ceda principatele, țarul a renunțat progresiv la planul său „maximal" — hotarul la Dunăre și, cu numai câteva săptămâni înainte de atacul francez, s-a resemnat cu anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru.

În nici un moment al tratativelor ruso-turce, reprezentanții Curții din Petersburg nu au invocat „drepturi istorice" asupra principatelor sau a viitoarei Basarabii, ci au negociat în funcție de raporturile de putere.

Statutul politic al Principatelor dunărene a constituit o problemă care s-a bucurat de un interes tot mai sporit din partea cabinetelor marilor puteri europene. În cursul războiului ruso-turc din anii 1768–1774, de exemplu, planul de anexare a Moldovei și Țării Românești de către Rusia, ale cărei trupe ocupaseră cele două Țări române, a întâmpinat rezistența viguroasă a Curții din Viena. Tensiunea austro-rusă amenințând să escaladeze până la conflictul armat și să antreneze — în virtutea tratatului de alianță dintre Rusia și Prusia — și pe aceasta din urmă în război, regele Frederic al II-lea a propus ca în locul anexării Principatelor dunărene — generatoare de conflict — Rusia, Austria și Prusia să încorporeze părți ale teritoriului polonez. La originea primei împărțiri a Poloniei s-a aflat, așadar, confruntarea dintre Viena și Petersburg privind statutul Țării Românești și Moldovei.

În noua fază a Problemei orientale, elita politică a societății moldo-muntene s-a angajat în elaborarea unui număr tot mai mare de memorii și proiecte privind reorganizarea structurilor politico-administrative ale principatelor și statutul lor internațional. Revendicarea cea mai frecvent susținută în cererile adresate marilor puteri a fost reconfirmarea autonomiei depline a Moldovei și Țării Românești de către Poarta otomană, potrivit vechilor „capitulații" *(ahdname)*. În timpul congresului de pace de la Focșani și București (1772–1773), delegațiile de boieri moldo-munteni au prezentat texte ale pretinselor capitulații acordate de Poartă celor două principate: redactate în realitate de boieri, aceste „capitulații" exprimau tradițiile deplinei autonomii a Moldovei și Țării Românești, boierii cerând reînnoirea ei, sub garanția Austriei, Rusiei și Prusiei. Faptul că Poarta nu a contestat, în principiu, „capitulațiile" arată

că, deși redactări târzii ale boierilor, ele reflectau, în esență, realitatea raporturilor româno-otomane.

Pe planul organizării interne, monarhia, „limitată" în prerogativele domnului, a fost considerată ca slujind cel mai bine progresul societății românești, deși a existat o gamă variată de soluții, de la despotismului luminat la democrația nobiliară.

Efervescența gândirii politice românești — exprimată în memoriile și proiectele înaintate marilor puteri — a fost expresia în plan ideologic a efortului de emancipare de sub dominația otomană și de eliminare a regimului fanariot.

UN MARE LUPTĂTOR PENTRU DREPTURILE ROMÂNILOR TRANSILVĂNENI

În Transilvania, secolul al XVIII-lea a fost martorul începutului aceleiași lupte de emancipare politică a românilor. În timp ce lumea satelor era străbătută de valuri de împotrivire față de unirea cu Roma și de afirmare — viguroasă până la violență — a fidelității față de ortodoxie (mișcarea lui Visarion Sarai din 1744 și cea a lui Sofronie din Cioara în 1757–1761), episcopul Bisericii unite, Inochentie Micu declanșează lupta pentru egalitatea în drepturi a românilor cu celelalte „națiuni" politice din Transilvania.

Devenit episcop în 1729, Inochentie Micu a încercat, în răstimp de două decenii (1732–1751), să obțină aceleași drepturi politice pentru românii transilvăneni, de care se bucurau maghiarii, sașii și secuii. În favoarea cererii sale, Inochentie Micu a invocat faptul că românii erau locuitorii cei mai vechi ai Transilvaniei, în calitatea lor de coborâtori din coloniștii romani, că ei erau cei mai numeroși locuitori ai Transilvaniei, în raport cu maghiarii, sașii și secuii și că, prin dările plătite de ei, acopereau cea mai mare parte (fiind majoritari) a cheltuielilor publice.

Memoriile prezentate de Inochentie Micu Dietei transilvane și Curții de la Viena au întâmpinat rezistența înverșunată a stărilor privilegiate din Transilvania. Pe măsura desfășurării acțiunii sale, Inochentie Micu a trecut de la conceptul medieval al națiunii (pătura privilegiată a unei comunități etnice) la cel modern, de drepturile cerute

de el urmând a beneficia nu numai clerul și românii uniți, ci întrega populație românească a Transilvaniei.

RĂSCOALA LUI HOREA (1784)

Eșecul luptei lui Inochentie Micu (în 1751, el a fost constrâns să renunțe la demnitatea episcopală și să plece la Roma, unde a și murit) a deplasat confruntarea din Dieta Transilvaniei în lumea rurală.

Încurajat de „demofilia" manifestată de împăratul Iosif al II-lea, exponentul cel mai hotărât al absolutismului luminat, țăranul Horea (Vasile Ursu Nicola), iobag fiscal de pe domeniul Zlatnei, a mers la Viena pentru a prezenta împăratului situația grea în care se aflau țăranii români, supuși vexațiilor nobilimii și ale aparatului de stat.

În Transilvania, peste trei pătrimi din iobagi erau țărani români, ceea ce explică strânsa asociere dintre lupta socială și cea națională. Mai apăsat, prin regimul de obligații, decât iobagul maghiar, cel român încerca — în absența unei clase politice românești — sentimentul unei ostilități generale într-o societate care nu-l recunoștea decât ca „tolerat" și bun de exploatat.

Nemulțumirile acumulate în timp au țâșnit violent, în toamna anului 1784. Țăranii speraseră, inițial, să iasă din condiția de iobagi prin înscrierea în regimentele grănicerești. Suspendarea înscrierilor a scos curentul de emancipare din albia legalității și l-a îndreptat spre făgașul violenței. Adunați la Mesteacăn (31 octombrie), țăranii, conduși de Crișan, iobag din Zarand, hotărâseră să plece la Alba Iulia pentru a se înrola ca grăniceri, convinși că aceasta era voința împăratului. Încercarea de a-l aresta pe Crișan la Curechiu (1 noiembrie) s-a soldat cu uciderea de către țărani a trei dregători; speriați de fapta comisă, țăranii începuseră să șovăie, când Crișan, în cadrul unor noi adunări, ținute în acel sat, a lansat chemarea la nimicirea nobilimii (2 noiembrie).

Sub conducerea lui Horea, Cloșca (Ion Oargă, iobag din Cărpiniș) și Crișan, țăranii atacă reședințele nobiliare, jefuiesc, ucid sau constrâng pe nobili să se boteze ortodox, iar fetele nobile să se căsătorească de îndată cu iobagi. După ocuparea Abrudului (6 noiembrie), răsculații au încercat, fără succes, ocuparea Devei. La 11 noiembrie, ei prezintă un ultimatum nobilimii refugiate la Deva, care cuprinde programul răscoalei: un

radicalism țărănesc, vizând lichidarea structurilor feudale: „Nobili să nu mai fie, ci fiecare dacă va putea găsi undeva o slujbă împărătească, din aceea să trăiască. Nobilii stăpâni de moșii să-și părăsească o dată pentru totdeauna moșiile. Și ei să plătească dare ca și poporul de rând. Pământurile lor să se împartă între poporul de rând, după porunca ce o va da înălțatul împărat".

David Prodan, exegetul eminent al răscoalei, relevă caracterul social al răscoalei, al cărei radicalism merge „mai departe decât programele agrare ale revoluției secolului următor", dar subliniază totodată că „lupta socială a iobăgimii române își are inevitabil și temeiul său național [...]. Înainte de toate, pentru că iobăgimea română constituie partea cea mai covârșitoare, mult peste trei pătrimi a iobăgimii Transilvaniei".

Amploarea și violența răscoalei l-au determinat pe Iosif al II-lea să ordone armatei reprimarea răscoalei. Prinși, Horea și Cloșca au fost executați cu roata, Crișan s-a sinucis în închisoare.

La 22 august 1785, Iosif al II-lea a abolit servitutea corporală în Transilvania și a acordat țăranilor dreptul de liberă strămutare.

SUPPLEX LIBELLUS VALACHORUM

După reprimarea răscoalei lui Horea, intelectualitatea română din Transilvania, formată mai ales din „uniți", care avuseseră posibilitatea să frecventeze instituții de învățământ superior la Viena și Roma, reia lupta lui Inochentie Micu pentru egalitatea în drepturi a românilor transilvăneni cu maghiarii, sașii și secuii. Reprezentanții cei mai de seamă ai elitei intelectuale, cunoscută sub numele de Școala ardeleană, Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Ion Budai-Deleanu, dr. Ioan Piuariu-Molnar etc. au redactat un memoriu, înaintat Curții din Viena, în martie 1791 — *Supplex Libellus Valachorum*, în care era reluată și aprofundată argumentația lui Inochentie Micu (între altele, era invocată pe baza cronicii Notarului anonim al regelui Béla, descoperită în 1746, anterioritatea românilor față de maghiari în Transilvania); memoriul cerea deplina egalitate în drepturi a românilor și reprezentarea lor proporțională în dietă și în aparatul de stat, ceea ce, în condițiile demografice din Transilvania, ar fi dus la precumpănirea elementului românesc. Întocmai ca și cererile lui Inochentie Micu, și *Supplex*-ul a fost

respins de Dieta Transilvaniei, dar întocmirea lui a fost expresia progresului remarcabil înregistrat în închegarea ideologiei naționale a românilor.

CULTURA ÎN EPOCA FANARIOTĂ ȘI A LUMINILOR

Instaurarea regimului fanariot în Moldova și Țara Românească a pus capăt literaturii cronicărești, avându-i drept autori pe marii boieri. Regimul fanariot nu a urmărit nici grecizarea românilor, nici eliminarea limbii române, ca mijloc de comunicație. Dovadă supărarea lui Constantin Mavrocordat când boierii îi scriau în grecește („pentru ce ne scrii grecește? Au așteptați să-ț dăm noi logofăt să scrie rumânește? Să-ț cauți logofețăl să ne scrii rumânești! Să nu ne mai scrii grecește", îl mustră domnul pe vel căpitanul de Soroca) și întocmirea, din îndemnul aceluiași domn, a unei gramatici a limbii române (redactată de Dimitrie Eustatievici, profesor la școala românească din Șcheii Brașovului, dar rămasă în manuscris, este cea dintâi gramatică a limbii române). Restrângerea privilegiilor boierimii a slăbit această clasă, iar salarizarea dregătoriilor a pus-o în dependență de domnie, astfel că ea nu a mai fost în măsură să continue marea creație istoriografică din secolul al XVII-lea.

Direcția în care se îndrepta cronistica moldo-munteană, în momentul în care ea a fost retezată de regimul fanariot, este relevată de opera lui Dimitrie Cantemir, care face trecerea de la istoriografia medievală la cea modernă. *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor* este încununarea erudită a eforturilor întreprinse de predecesori pentru a dovedi orginea romană a românilor și unitatea lor de neam. *Descrierea Moldovei* reprezintă prima prezentare interdisciplinară (geografie, demografie, etnografie, cartografie, psihologie colectivă) a Moldovei și locuitorilor ei. Chiar dacă, uneori, exagerările autorului depășesc limitele admise de vreme, este remarcabilă evaluarea critică, lucidă, a aspectelor negative — „păcate" prelungite până azi — ale firii locuitorilor. În severitatea sa — ce nu poate fi lăudată îndeajuns — Dimitrie Cantemir recunoaște doar două calități compatrioților săi: „în afară de credința cea adevărată (ortodoxia —n.n.) și ospeția nu găsim prea lesne ceva ce am putea

lăuda". Despre această critică severă, dar dreaptă, făcută de Dimitrie Cantemir, Constantin Noica scria: „Dacă vreun român citește *Descriptio Moldaviae* și trece cu ușurință peste capitolul acesta — cum din păcate o facem prea des — atunci e spre rușinea și netrebnicia sa". Capacitatea de istoric universalist a lui Dimitrie Cantemir este ilustrată de marea sa sinteză de istorie otomană *Creșterea și descreșterea Porții otomane,* tradusă în germană, engleză și franceză, semn al deosebitei ei prețuiri.

Ultimul mare cronicar moldovean a fost Ion Neculce cu al său *Letopiseț al Țării Moldovei,* care, continuându-l pe Miron Costin, a relatat istoria Moldovei de la domnia lui Eustratie Dabija la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat, o narație de om învățat de viață, sfătos, șugubăț, cu oralități și jelanii de mare efect artistic, marele precursor al lui Ion Creangă.

Ceilalți cronicari, români sau greci (Nicolae Chiparissa, Petru Depasta, Nicolae Muste, Enache Kogălniceanu) sunt înregistratori — cu mai mult sau mai puțin talent — de interes pentru istorici, dar fără valoare literară.

O artă fanariotă nu s-a putut închega, pentru că instabilitatea domnilor nu a permis-o. Dar când vremurile și mijloacele bănești au permis-o, au răsărit construcții impunătoare ca mănăstirea Văcărești (1716–1722), ctitorie a lui Nicolae Mavrocordat, cea mai mare zidire bisericească din sud-estul Europei în secolul al XVIII-lea (demolată de N. Ceaușescu), și mica bijuterie care este biserica Stavropoleos (1724), ambele continuări ale stilului brâncovenesc, deschis spre receptarea a ceea ce ar fi fost stilul fanariot, care nu a mai reușit să se impună. Biserica Frumoasă, ctitorie a lui Matei Ghica (1753), anunță stilul neoclasic.

Unirea cu Roma s-a dovedit fecundă în plan cultural. Accesul la instituțiile de învățământ de la Viena și Roma a pus pe românii din Transilvania în contact cu o lume a culturii, de înaltă ținută și pătrunsă de ideile luminismului. Cu gândul la stările de acasă, unde neamul lor era ținut într-o situație de inferioritate, ei s-au străduit să-l ridice, relevându-i originea sa romană și creându-i condiții — prin școli și prin literatură didactică — să se culturalizeze. Pleiada de învățați, care, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor, și-a asumat cu totală dăruire această misiune este cunoscută sub numele de Școala Ardeleană, având în fruntea sa trinitatea Samuil Micu, Petru Maior și Gheorghe Șincai.

Cel dintâi a publicat prima carte în limba română cu litere latine, o carte de rugăciuni, apărută, la Viena în 1779. În anul următor, Samuil Micu, având-l în final drept colaborator pe Gheorghe Șincai, a tipărit ampla gramatică a limbii române *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. În domeniul istoric, el a proiectat o mare sinteză de istorie națională, rămasă însă în manuscris (cu excepția unui fragment tipărit în 1806–1807). Mai norocos în această privință, Petru Maior a publicat două lucrări fundamentale — *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* (1812) și *Istoria besericei românilor atât a cestora din coace precum și a celor din colo de Dunăre* (1813). Petru Maior este un polemist plin de nerv, hotărât să dovedească originea pur romană a românilor. O lucrare monumentală a elaborat Gheorghe Șincai, *Hronica românilor și a mai multor neamuri,* îmbrățișând perioada 86–1739. Autorul a cules informații și date din numeroase și variate surse pentru a reconstitui trecutul românilor, fiind călăuzit și el de dorința de a dovedi originea latină a românilor (în timpul vieții lui Șincai a apărut doar un fragment din această operă).

În manuscris a rămas și cea mai valoroasă realizare beletristică a intelectualilor români din perioada Școlii Ardelene: *Țiganiada* lui Ion Budai-Deleanu, „om cu desăvârșire occidental, fără a pierde nimic din spiritul țăranului ardelean" (George Călinescu); el a oferit, într-o formă alegorică, o imagine satirică a oamenilor și timpului său.

Opera istorică și culturală a Școlii Ardelene a devenit o componentă esențială a ideologiei naționale, care exprima aspirațiile de emancipare națională și modernizare a forțelor novatoare ale societății românești.

PARTEA a III-a

ISTORIA MODERNĂ

CAPITOLUL 1

FRĂMÂNTĂRI SOCIAL-POLITICE

„MERSUL REVOLUȚIEI" ÎN SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ

Încheierea aventurii napoleoniene și instituirea Sfintei Alianțe (având ca nucleu Austria, Rusia și Prusia), în 1815, au pus continentul european sub semnul unei viguroase reacții conservatoare, aflate sub egida curților de la Viena, Petersburg și Berlin.

Spațiul românesc s-a aflat astfel inclus într-un triunghi geopolitic având unghiurile la Viena, Petersbug și Istanbul (sultanul, fiind musulman, nu fusese invitat să se alăture Sfintei Alianțe, întemeiată pe principiile moralei creștine), triunghi în care Rusia era forța hotărâtoare.

Asumându-și supravegherea continentului și reprimarea oricăror tulburări ce ar fi putut pune în primejdie *statu-quo*-ul socio-politic, Sfânta Alianță delega unul din statele membre pentru a restaura ordinea când ea era în primejdie (Austria în Peninsula Italică, Franța în Spania). Pilon al Sfintei Alianțe și mare putere cu interese continentale, Rusia căpăta tacit un *„droit de regard"* (drept de supraveghere) asupra spațiului sud-est european, devenită zonă de interes a împărăției rusești, fascinată și obsedată de „orașul țarilor" — Țarigrad —, în care stătea însă sultanul.

Menținerea integrității Imperiului otoman era însă unul din principiile de bază ale echilibrului de forțe (*balance of power*), fundamentul politicii britanice. Anglia, care nu se alăturase Sfintei Alianțe, veghea ca învingătorul lui Napoleon — țarul Alexandru I — să nu se substituie teribilului corsican. La rândul ei, Curtea de la Viena — a cărei politică era condusă de un foarte abil partizan al aceluiași echilibru de putere, Metternich — nu era dispusă să accepte căderea Balcanilor sub controlul rusesc.

Așa cum s-a văzut, țarul Alexandru I, care voise, la începutul războiului ruso-turc din anii 1806–1812, să anexeze Principatele dunărene, fusese constrâns, în cele din urmă, să se limiteze la teritoriul dintre Prut și Nistru. Devenit, după căderea lui Napoleon, suveranul cel mai puternic al continentului, Alexandru I dispunea acum de mijloacele de a-și adjudeca moștenirea balcanică a „omului bolnav" care era

Imperiul otoman. De astă dată, țarul nu mai intenționa să recurgă la război — sistemul Sfintei Alianțe îl excludea —, ci la o nouă formă, insidioasă, compatibilă cu noile realități politice europene: pregătirea unei mișcări de emancipare a popoarelor din sud-estul Europei, aflate sub dominația Porții, la a cărei izbucnire Rusia să fie mandatată pentru a restabili ordinea. Prezența militară rusă în Balcani avea să fie premisa rezolvării Problemei orientale în conformitate cu interesele Curții de la Petersburg.

Între aceste interese și cele ale popoarelor sud-est europene aspirând la independență exista o convergență, căreia i se adăuga comunitatea de confesiune ortodoxă. Spre deosebire de Curtea de la Viena, care însoțea expansiunea politică de prozelitismul catolic, Curtea de la Petersburg, pravoslavnică, beneficia de creditul unei lupte dezinteresate pentru eliberarea fraților întru ortodoxie.

Între popoarele sud-est europene supuse Porții, grecii erau cei mai avansați din punct de vedere economic și cultural, cei mai implicați în structurile administrative și politice ale Imperiului otoman, și deținătorii celei mai vechi tradiții de neatârnare. Era, așadar, firesc ca ei să se situeze în fruntea efortului de emancipare.

Societatea secretă „Eteria", constituită la Odessa în 1814, și-a asumat pregătirea și conducerea răscoalei eliberatoare, iar rețeaua de consuli și agenți ruși din Imperiul otoman a desfășurat o intensă activitate de susținere a preparativelor secrete grecești.

TUDOR DIN VLADIMIRI

Principatele dunărene reprezentau pentru aristocrația fanariotă obiectivul suprem și încununarea carierei administrative, în slujba Porții. În rândurile fanarioților s-a produs o sciziune: „colaboraționiștii" au rămas fideli patronului otoman, care tolera, în fapt, existența unei Turco-Grecii; ceilalți s-au alăturat Eteriei și au luptat pentru independența patriei lor.

Boierimea moldo-munteană, ostilă regimului fanariot și dominației otomane, s-a integrat curentului de eliberare națională care cuprinsese sud-estul Europei. Angajarea ei în lupta de emancipare era asociată de credința că Rusia va da concursul său hotărâtor popoarelor ortodoxe. Fără sprijinul rus, o ridicare împotriva Porții era un act de sinucidere. În al

doilea rând, participarea Rusiei era o garanție a stabilității sociale, a anihilării oricărei manifestări — fie și timide — a „duhului franțozesc", adică a unui program de restructurare a societății moldo-muntene. Rusia apărea, astfel, în dubla ipostază, de protector militar și de garant al monopolului politic deținut de elita boierească.

Omul asupra căruia și-au îndreptat privirile fruntașii boierimii a fost slugerul Tudor (Theodor) din Vladimiri, numit de aceea și Vladimirescu. Originar din zona de țărani liberi (moșneni), el dobândise experiență militară, luptând ca voluntar în armata rusă în războiul din anii 1806–1812 (meritele sale au fost recunoscute în numeroase atestate date de comandanții ruși și prin decorarea cu crucea Sf. Vladimir). După încheierea războiului, Tudor Vladimirescu s-a angajat atât în activități negustorești cât și în cariera administrativă. Era un om energic, decis, cu spirit de inițiativă și cu lecturi istorice. Capacitatea de comandă și prestigiul de care se bucura în Oltenia erau temeiuri hotărâtoare de a-i încredința lui conducerea mișcării de emancipare.

Nimeni nu concepea atunci ieșirea de sub dominația Porții doar a unui singur popor: eliberarea trebuia să fie rodul luptei tuturor, astfel că libertatea avea să fie câștigată simultan. Dacă în Eterie erau admiși numai greci, în schimb legăturile eteriștilor în Europa de Sud-Est erau foarte întinse.

Principatele dunărene, beneficiind de un statut — fie și drastic limitat — de autonomie și devenite una din zonele preferate de reședință ale grecității postbizantine, s-au aflat între spațiile de intensă activitate eteristă, unii fanarioți, ca de pildă însuși domnul Moldovei, Scarlat Callimachi (1812–1819), aparținând acestei societăți secrete.

La 15 ianuarie 1821, cei trei mai mari boieri ai Țării Românești, Grigore Brâncoveanu, Grigore Ghica și Barbu Văcărescu, care peste câteva zile aveau să devină, alături de alți mari boieri, membri ai Căimăcămiei constituite în urma morții domnului Alexandru Suțu, au dat o împuternicire lui Tudor pentru a declanșa acțiunea militară: „Fiindcă este să se facă obștescul folos neamului creștinesc și patriei noastre, drept aceea ca niște buni și credincioși frați creștini toți și iubitori neamului [pe] dumneata sluger Teodore te-am ales să rădici norodul în arme și să urmezi precum ești povățuit". Evocarea „neamului creștinesc" și a „patriei noastre" în al căror interes era pornită acțiunea arată limpede că lupta românilor se integra efortului de eliberare a popoarelor creștine supuse Porții, adică a celor balcanice. Formula „să urmezi precum ești

povățuit" — voit imprecisă din motive de conspirativitate — dezvăluie existența unor înțelegeri și instrucțiuni prealabile.

Între aceste preliminarii ale ridicării la arme s-a aflat și înțelegerea — secretă și ea — dintre Tudor Vladimirescu și fruntașii eteriști, Iordache Olimpiotul și Ioan Farmache; cei trei se angajau: „să ducem, prin cea mai dârză activitate, la îndeplinire planul nostru cel spre obștescul folos și anume ca, prin puterea armelor noastre, să ne eliberăm de sub jugul apăsător al barbarilor și să ridicăm semnul biruitor al crucii izbăvitoare". Semnatarii acordului erau autorizați „să se prefacă a provoca dezordini, a stârni complicații interne și externe și a se folosi de toată viclenia, care poate duce la atingerea scopului nostru comun". Formularea lasă să se întrevadă că semnatarii intenționau să recurgă — pentru a utiliza o formulă de astăzi — la „intoxicarea strategică" a adversarului, adică să-l inducă în eroare în ceea ce privește țelurile și diversele componente ale mișcării. Acordul sublinia obligativitatea consultărilor și a deciziilor comune („Nimeni dintre noi nu e îndreptățit a lucra de capul lui, fără știrea și consimțământul tuturor fraților") și condamna dinainte orice discriminare etnică: „nimeni să nu îndrăznească prin vorbe sau fapte echivoce, semănând zâzanie, a insinua că, de exemplu, românul de baștină nu trebuie să se supună arnăutului, nici arnăutul grecului, grecul sârbului, sârbul macedoneanului, ci toți să lucreze de comun acord și unitar".

În planul inițial al Eteriei, Peloponesul trebuia să fie locul de izbucnire a răscoalei; ulterior, conducătorul Eteriei, Alexandru Ipsilanti, a decis să dea semnalul de începere a luptei în Principatele dunărene.

Misiunea încredințată lui Tudor Vladimirescu era de a crea o diversiune în Țara Românească, făcând Poarta să creadă că este vorba de o mișcare împotriva domnilor fanarioți și a clasei boierești, mișcare rămasă însă în limitele supunerii față de Poartă.

Proclamația lansată de Tudor Vladimirescu de la mănăstirea Tismana (intrată în conștiința publică drept cea de la Padeș!) era redactată în același spirit, denunțând culpele elitei politice: „Dar pre bălaurii care ne înghit de vii, căpeteniile noastre, zic, atât cele bisăricești, cât și cele politicești, până când să-i suferim a ne suge sângele din noi? Până când să le fim robi", retorică destinată să înflăcăreze populația stoarsă de o fiscalitate nemiloasă. Proclamația introducea însă o rezervă, menită să evite obișnuitele — în astfel de împrejurări — acte de jaf și, în același timp, să acționeze ca un mijloc de presiune asupra boierilor care nu s-ar fi alăturat mișcării: „să știți că niminea dintre noi nu este slobod, în

vremea aceștii Adunări — obștii folositoare — ca să să atingă măcar de un grăunți, de binele sau de casa vreunui negustători, oroșan sau țăran, sau de al vreunui lăcuitori, decât numai binele și averile cele rău agonisite ale tiranilor boieri să să jărtfească: însă ale cărora nu vor urma noaă — precum sânt făgăduiți — numai ale acelora să să ia, pentru folosul de obște".

Asigurându-și baze întărite în mănăstirile oltene (Tismana, Crasna, Polovraci, Hurezi, Bistrița, Cozia), Tudor Vladimirescu s-a îndreptat spre București în fruntea armatei sale, denumită „Adunarea norodului". Căimăcămia, în care se aflau și boierii „făgăduiți", a luat măsuri pentru potolirea tulburării. Este greu de descifrat în „dialogul epistolar" angajat de cârmuire cu Tudor cât este atitudine adevărată și cât mimată, pentru a păstra aparența de apărare a legalității, precum și cât este — în acțiunile lui Tudor Vladimirescu — urmare a instrucțiunilor triumviratului Brâncoveanu–Ghica–Văcărescu și cât inițiativă pusă în slujba propriei promovări. Pentru că este evident — din fapte și din textele redactate de el — că Tudor Vladimirescu nu era dispus să fie un instrument al grupării boierești antiotomane, ci voia să fie părtaș la putere și — de se putea — deținătorul singur al puterii. El își dădea seama că are în „Adunarea norodului" o solidă bază socio-militară, capabilă să-l poarte spre putere. Scrisoarea din 11 februarie 1821, adresată marelui vornic Nicolae Văcărescu, începută: „Cu multă plecăciune sărut mâna cinstită dumitale", se transformă într-un rechizitoriu la adresa clasei politice și cu relevarea legitimității autorității sale, conferită de adeziunea populară: „Dar, cum nu socotiți dumneavoastră că patrie se cheamă popolul, iar nu tagma jăfuitorilor? Și cer ca să-mi arăți dumneata ce înpotrivire arăt eu înpotriva popolului? Că eu alta nu sunt decât numai un om luat de către tot norodul țării cel amărât și dosădit din pricina jăfuitorilor ca să le fiu chivernisitor în treaba cererii dreptăților!"

Deplasarea „Adunării norodului" spre București a avut caracterul unui „marș strategic", disciplinat (Tudor a reprimat sever dezordinile), al unei armate ale cărei cadre de conducere erau furnizate de moșnenii din nordul Olteniei. Formula de „revoluție țărănească" folosită de K. Marx pentru acțiunea lui Tudor este corectă în măsura în care „Adunarea norodului" apare ca manifestare politică a țărănimii libere, vizând eliberarea țării de sub dominația otomană și restructurarea organizării politice.

În afara zonei aflate sub controlul lui Tudor, țărănimea clăcașă (fără pământ) a înțeles să profite de starea de confuzie din țară pentru a

ataca și prăda bunurile stăpânilor de pământ. Au existat, așadar, două paliere de desfășurare a evenimentelor în 1821: o acțiune organizată, urmărind scopuri politice, și o alta anarhică, fărâmițată în răfuieli domaniale.

Trecuse o lună de la lansarea Proclamației lui Tudor, când, la Iași, și-a făcut apariția conducătorul Eteriei, Alexandru Ipsilanti, fiul fostului domn Constantin Ipsilanti și, până de curând, aghiotant al țarului Alexandru I, dar nu cu sprijinul armatei ruse, cum se așteptau „inițiații" mișcării, ci în fruntea unui modest grup de aderenți (22 februarie). În timp ce eteriștii masacrau pe turcii din Galați și din Iași, Alexandru Ipsilanti a lansat a doua zi o proclamație, arătând că scopul său este trecerea în Grecia și că, dacă turcii ar invada țara, o „strașnică putere se află gătită să pedepsească îndrăzneala lor". În aceeași zi (23 februarie), ministrul de Externe al Rusiei, contele Capodistria, anunța desolidarizarea „strașnicei puteri" — pentru că Alexandru Ipsilanti spusese tuturor că sosirea armatei ruse este iminentă — de faptele și declarațiile lui Ipsilanti și exprima acordul pentru intervenția militară otomană.

Câteva zile mai târziu, la 28 februarie, triumviratul Brâncoveanu–Ghica–Văcărescu lua cunoștință că țarul însuși, aflat la Congresul Sfintei Alianțe de la Laibach (Ljubljana), dezavuase acțiunea lui Tudor. Era ora adevărului: fără asistența Rusiei, totul era pierdut. Cei care îndrumaseră pe Tudor să ridice poporul la arme au fugit la Brașov, lăsându-l pe conducătorul „Adunării norodului" fără ghidajul politic pe care și-l asumaseră.

Tudor, rămas acum singur, avea — deși în alte condiții decât cele imaginate la începutul acțiunii sale — o totală libertate de acțiune. El a intrat în București (21 martie) și, pentru a păstra continuitatea politică și cadrul legal, ambele necesare, din momentul spulberării speranței în „umbrela protectoare" a Rusiei, a încheiat o înțelegere cu boierii rămași — între care figura cea mai proeminentă era marele vistier Alexandru Filipescu-Vulpe —, lăsându-le lor aparența puterii.

După câteva zile, Tudor s-a întâlnit cu Alexandru Ipsilanti, dar cei doi conducători, aflați acum cu totul în afara scenariului inițial, nu s-au putut pune de acord decât asupra unei delimitări teritoriale a autorității lor: zona de sub munte din Muntenia intra sub controlul eteriștilor, Oltenia și județele din Câmpia munteană sub acela al lui Tudor.

Dezavuat și el de țar, Alexandru Ipsilanti intenționa să-și organizeze o bază de rezistență în teritoriul aflat sub controlul lui, ceea ce a

determinat plecarea sa la Târgoviște. Mitropolitul țării, Dionisie Lupu, și boierii rămași în București, prin vechiul reflex al refugiului, în fața năvălirii, în aceeași zonă de „podgorie" (submontană), ar fi vrut să-l urmeze pe Ipsilanti, dar Tudor, preocupat să-și asigure „scutul legal" acum, când se afla, practic, singur în fața puterii otomane, i-a împiedicat să fugă și le-a fixat un domiciliu obligatoriu în casa lui Dinicu Golescu, „Belvedere".

Avându-și principala sa tabără la mănăstirea Cotroceni, Tudor a căutat soluția în noul context creat de dezavuarea sa de către Alexandru I: atât timp cât, așa cum se specificase în acordul cu Iordache și Farmache, el fusese autorizat „să se *prefacă* (subl. n.) a provoca dezordini", adică să camufleze răscoala antiotomană într-una antifanariotă și antiboierească, el mai putea nădăjdui la o înțelegere cu Poarta, mai ales că, formal, la București continua să exercite o autoritate legală (mitropolitul și boierii, aflați la casa „Belvedere"). Tudor a intrat în negocieri cu pașalele de la Vidin, Silistra și Brăila, dar turcii au cerut, mai întâi, depunerea armelor, apoi și alăturarea la anihilarea detașamentelor eteriste.

Tudor a preferat să temporizeze și, după ce forțele turcești au trecut Dunărea, el a părăsit Bucureștiul, îndreptându-se spre Pitești. În oastea pandurilor se produsese o ruptură profundă între Tudor și o mare parte din ostașii săi: disciplina severă, absența unor beneficii și perspectivele întunecate subminaseră încrederea în comandant. Tudor a vrut ca toți căpitanii să-și formuleze în scris totala lor subordonare față de el, dar patru au refuzat.

Blocat de trupele lui Iordache Olimpiotul, care ocupau podul peste Argeș, Tudor s-a dus la Goleşti, unde a executat pe unul din căpitanii recalcitranți. A fost picătura care a umplut paharul: un complot care mijea în rândurile armatei sale s-a închegat imediat și legătura a fost stabilită cu Iordache Olimpiotul.

Comandantul eterist a venit în tabăra lui Tudor și, după ce a prezentat pandurilor corespondența acestuia cu turcii, l-a arestat, fără ca vreunul din ei să încerce măcar să-și apere conducătorul. El a fost dus la Târgoviște și, după ce a fost torturat, a fost tăiat cu săbiile.

Forțele otomane au zdrobit detașamentele eteriste din Țara Românească (o luptă s-a dat la Drăgășani, fiind precedată de o alta, între panduri și turci) și Moldova și au instituit un regim de ocupație deosebit de apăsător.

Alexandru Ipsilanti s-a refugiat în Transilvania, unde a fost arestat de autoritățile austriece.

Istoriografia regimului comunist a purtat o îndelungată și sterilă discuție despre evenimentele din 1821: care a fost caracterul lor, răscoală, mișcare revoluționară sau revoluție? Scolastica unui marxism osificat cerea încadrarea într-o definiție pe cât de rigidă pe atât de discutabilă. Ironia situației a fost creată de faptul că, deși marxism-leninismul exclude posibilitatea revoluțiilor făcute de țărănime (doar burghezia și proletariatul ar avea această „capacitate"!), Marx a numit, cum s-a arătat, acțiunile lui Tudor „revoluție țărănească".

Desfășurarea acțiunii lui Tudor Vladimirescu a fost mai întâi abătută de la cursul ei inițial de dezavuarea de către țar, apoi întreruptă de execuția liderului și de intervenția otomană. Ceea ce se anunța o revoluție a rămas o răscoală. De reținut este solidaritatea, din faza de pregătire și de debut, a tuturor forțelor social-politice ale societății românești în efortul de emancipare de sub dominația Porții, solidaritate care a unit sub același steag pe marele boier și pe pandurul țăran. Evident, „a doua zi" după ce Principatele dunărene ar fi devenit libere, unitatea forțelor combatante s-ar fi destrămat și conflictul dintre programele și aspirațiile claselor și categoriilor sociale participante la luptă ar fi fost inevitabil.

Sfârșitul răscoalei din 1821 a fost urmat de abolirea regimului fanariot și restaurarea domniilor pământene. Raport de cauză–efect? Mai mult decât nemulțumirea localnicilor, exprimată de evenimentele din Țara Românească și Moldova, în decizia Porții a cântărit evaluarea defecțiunii unor familii fanariote, care s-au alăturat acțiunii lui Alexandru Ipsilanti precum și revoluției înseși din Grecia, în urma căreia ea avea să dobândească independența în 1829. Principatele dunărene nu mai puteau fi cârmuite cu elemente care pierduseră complet încrederea Porții; ea a revenit, după 110 ani de regim fanariot, la domnii autohtoni, numind în Moldova pe Ioniță Sandu Sturdza, iar în Țara Românească pe Grigore Ghica.

Schimbarea de regim politic survenită în 1822 nu a adus cu sine lichidarea tuturor practicilor nefaste, introduse sau consolidate de regimul fanariot, între care, în primul rând, se afla corupția. Într-o vreme, însă, când conștiința națională făcea progrese rapide, revenirea pământenilor în scaunele de domnie de la Iași și București a fost percepută, mai ales în perspectiva desfășurărilor ulterioare, ca începutul „renașterii naționale".

Epilogul anului 1821 a fost constituit de două evenimente: unul de ordin intern, celălalt de ordin extern.

Forțele social-politice intrate în acțiune în 1821 nu mai puteau fi oprite în manifestarea lor. Mica boierime, blocată în afirmarea ei

socio-politică de marii boieri, revendica o participare mai importantă în conducerea statului. Domnia moldoveană a lui Ioniță Sandu Sturdza (1822–1829), ridicat din rândurile ei, a oferit cadrul pentru manifestarea voinței de putere a micii boierimi. Obiectivele ei și-au găsit expresia în proiectul de constituție zisă a „Cărvunarilor" (aluzie la societatea revoluționară secretă italiană a Carbonarilor), în care A.D. Xenopol a văzut „cea dintâi manifestare politică a cugetării liberale", întrucât în textul ei formula fără echivoc „principiul constituțional: domnia legilor", în înțelesul că autoritatea domnului era limitată și subordonată organismului reprezentativ — Sfatul obștesc. „Constituția" cuprindea un șir de principii și drepturi, precum respectul proprietății, egalitatea în fața legilor, libertatea persoanei etc., care se inspirau, evident, din ideologia Revoluției franceze. Aceste principii nu erau aplicate însă consecvent, întrucât, în problema esențială — cea a puterii — mica boierime se arăta preocupată exclusiv de a-și asigura un cuvânt decisiv în Sfatul obștesc. Constituția Cărvunarilor a fost violent combătută de marea boierime și ea a rămas un simplu proiect. Victoria protipendadei a fost asigurată și de înțelegerea turco-rusă fixată prin convenția de la Akkerman — numele turcesc al Cetății Albe (1826).

Acordul confirma restabilirea domniilor pământene, stabilea alegerea domnilor de divan și fixa durata domniei la șapte ani; rolul Rusiei era consolidat; se prevedea elaborarea unor regulamente generale care să amelioreze situația celor două principate prin reorganizarea sistemului de conducere și administrație.

„ADO BANII!"

Anul convenției de la Akkerman este și cel al apariției în tipografia de la Buda a cărții lui Dinicu Golescu *Însemnare a călătoriei mele*[1], cuprinzând impresiile autorului din călătoriile făcute în anii 1824–1826 în Transilvania, Ungaria, Austria și Italia. Însemnătatea cărții stă în dezvăluirea șocului resimțit de un boier, care are percepția acută a catastrofalei înapoieri a țării sale. Comparațiile făcute, de îndată ce trece

[1] Anul înscris pe coperta cărții; în realitate ea a apărut la începutul anului 1827.

Carpații, îi dezvăluie consecințele teribile ale procedeelor barbare ale administrației locale, preocupate doar să stoarcă de la contribuabil venituri pentru stat și pentru slujbași, de la domn la cel mai mărunt slujitor.

Străbătând pusta ungară, bine cultivată de țăranii obligați la 104 zile de clacă pe an — în Transilvania se făceau 198 —, Dinicu Golescu face următoarea constatare: „Și cu toate acestea sunt mai fericiți decât românii noștri, care lucrează numai 12 zile pe an. Acum judece fiescare, care pot fi pricinile de a fi mai în bună stare aceia care muncesc altora peste 200 zile pă an, de cei care lucrează numai 12, decât numai căci nu-i lipsește din auzul urechii, de cum se naște și până moare, cuvintele: «ado banii!» cu feliurimi de mijloace prefăcute, în auzire numai drepte".

Funcționarea poștelor la Viena, cu multele înlesniri pentru cei care le foloseau, îi aduce în minte, prin contrast, disprețul pentru solicitantul mărunt din țara sa, pe care l-ar fi vrut scăpat de practicile de-acasă, „să nu mai tremure cei ce vin la răspunsuri prin săli și prin tinzi și să vie și de doăzeci de ori pentr-o treabă; și să nu mai auză trimișii «Vino mâine la cutare vreme», când, viind, boieru a fost de mult plecat".

Strângerea dărilor se făcea cu mijloace de constrângere vrednice de vremuri barbare: „Să cutremură mintea omului când îș va aduce aminte că făptura dumnezeirii, omenirea, frații noștri, au fost câte 10 așternuți pe pământ cu ochii în soare și o bârnă mare și grea pusă pe pântecile lor, ca mușcându-i mușchile și țânțarii, nici să poată a se feri".

Consecințele? „Aceste nedrepte urmări și nepomenite peste tot pământul i-au adus pe ticăloșii lăcuitori întru așa stare încât, intrând cinevaș într-acele locuri, unde să numesc sate, nu va vedea nici biserică, nici casă, nici împrejurul casii, nici car, nici bou, nici vacă, nici oaie, nici pasăre, nici pătul cu sămănăturile omului pentru hrana familii lui, și, în scurt, nimică, ci numai niște odăi de pământ, ce le zic bordeie, unde intrând cinevaș, nu are a vedea alt decât o gaură numai în pământ, încât poate încăpea cu nevasta și cu copiii împrejurul vetrii, și un coș de nuiele scos afară din fața pământului și lipit cu balegă. Și, după sobă, încă o altă gaură, prin care trebuie el să scape, fugind cum va simți că au venit cinevaș la ușă-i; căci știe că nu poate fi alt decât un trimis spre împlinire de bani. Și el neavând să dea, ori o să-l bată, ori o să-l lege și o să-l ducă să-l vânză, pentru un an, doi și mai mulți, sau la un boiernaș, sau la un arendaș, sau la oricine să va găsi, ca el să-i slujească acei ani, și banii ce să dau pentru slujba acelor ani să să ia pentru birul lui (iarăș zic că,

adevărat, milostivul Dumnezeu este foarte răbdător). Ce era dator această făptură dumnezeiească să și robească ca să dea și ce nu are domnului?"

Sărăcia contribuabililor îi condamnă la o primitivitate greu de imaginat: „Și apoi intrând cinevaș întru acele bordeie ale lor, peste putință era de a găsi pe trupurile lor și în casă lucru de zece lei: căci și căldarea cu care o să-și facă mămăliga nu o are fiecine, ci sunt 5–6 tovarăș pe una. Și când aceștia, din norocire, prindea de veste când vinea în satul lor zapciu, po(l)covnicu, căpitanu, mumbașir isprăvnicesc, mumbașir domnesc, fugea atât ei cât și muierile lor, și copiii care puteau fugi, prin păduri și pe munți, întocmai ca dobitoacele cele sălbatice când le gonesc vânătorii cu câinii, căci știa că, prinzându-i, nu mai este altă vorbă decât cerere de bani, și ei, neavând bani, vor lua gârbaciuri pe spinare".

Aceste realități au generat și o mentalitate surprinsă de viitorul feldmareșal Helmuth von Moltke, care, tânăr căpitan, a străbătut Țara Românească în 1835: „Orice om bine îmbrăcat face impresie asupra românului, acesta îl consideră pe deplin îndreptățit să-i poruncească și să-i pretindă servicii. Niciodată nu se va vedea un român mulțumind, chiar dacă un dar i-ar întrece toate așteptările; însă primește tot așa de tăcut și maltratările; el socotește că nu e cuminte și că ar fi fără rost să-și trădeze bucuria sau durerile; în schimb, îl găsești mereu voios, când poate să-și usuce zdrențele ude la un foc zdravăn într-un bordei mizerabil, adâncit în pământ, când poate să coacă porumb sau chiar să fumeze o pipă".

Însemnările de călătorie ale lui Dinicu Golescu dezvăluie o primă falie între spațiul moldo-muntean, primitiv, sărac, pradă unei administrații barbare, și Europa care începe dincolo de Carpați, o Europă a civilizației, a ordinii, preocupată de bunăstarea și demnitatea cetățeanului. Spre această Europă, boierul luminat tânjește ca după o Țară a Făgăduinței. A doua falie relevată de Dinicu Golescu este cea dintre clasa politică și populație. El explică stoarcerile fiscale la care este supusă masa contribuabililor, ajunsă la mizerie și înfometare prin deplina ignorare de către elita socio-politică a condițiilor de existență ale țăranilor: „Ci pricina este căci domnii și noi, boierii, nu-i vedem pe aceștea niciodată, ci îi văd numai aceia care merg să-i siluiască, să-i pedepsească și să împlinească, care au suflete otrăvite și fără nici o cunoștință de datoriile către omenire".

Atât timp cât curmarea acestei stări și practici era dorită doar de minți luminate și suflete generoase, șansele de realizare rămâneau practic nule. Era nevoie ca o forță social-politică să se angajeze în modernizarea

societății moldo-muntene și, pe această cale, să reintegreze, sub acest aspect, Europa. Evenimentul — de capitală importanță — aflat la originea apariției acestei forțe — burghezia — a fost pacea de la Adrianopol.

UN EVENIMENT CAPITAL

În șirul războaielor ruso-turce din secolele XVII–XIX, războiul din anii 1828–1829 a avut (alături de cel din anii 1806–1812, în urma căruia a fost pierdută Moldova dintre Prut și Nistru) consecințele cele mai importante pentru evoluția societății românești.

Tratatul de la Adrianopol (2/14 septembrie 1829) cuprindea un articol și un act separat relativ la Principatele dunărene, care reafirma și consolida autonomia lor administrativă, lichida raialele turcești de pe malul stâng al Dunării și prevedea abolirea regimului de furnituri de grâne, oi, lemne și alte produse și, ceea ce era de excepțională însemnătate, „deplina libertate a comerțului pentru toate produsele solului și industriei lor".

Înlăturarea monopolului otoman asupra comerțului Principatelor dunărene a deschis calea pentru pătrunderea lor în marele circuit economic european, ceea ce a avut drept urmare integrarea în sistemul capitalist mondial și, pe această cale, accelerarea ritmului de dezvoltare a capitalismului românesc precum și a formării burgheziei românești. Este meritul lui Ștefan Zeletin de a fi arătat că *„Era burgheză în România nu ia ființă sub influența ideilor liberale aduse din Apus* (subl. lui Șt. Z.); pricina ei stă mult mai adânc, în revoluționarea economiei noastre naționale". Și această revoluție economică a început prin includerea Țării Românești și a Moldovei în comerțul european și prin pătrunderea capitalismului englez la Dunărea de Jos.

Pentru a înțelege corect nașterea capitalismului și a burgheziei românești trebuie avut în vedere că una din premisele de bază ale procesului este securitatea personală a întreprinzătorului (negustor sau industriaș) și a actului economic (vânzare, producție). Dominația otomană și regimul fanariot, ale căror sechele s-au prelungit și după 1821, cu violențele și abuzurile lor, nu puteau garanta nici persoana întreprinzătorului, nici beneficiul activității sale economice. Prima condiție a

dezvoltării capitalismului era înlăturarea climatului de insecuritate creat de dominația otomană și de regimul fanariot.

A doua condiție era libertatea comerțului cu Apusul capitalist, care să permită pe de o parte integrarea spațiului românesc extracarpatic în sistemul capitalist mondial, iar pe de altă parte să înlesnească penetrația capitalismului apusean în acest spațiu. Așa cum a remarcat corect Eric Hobsbawm, „forțele care făceau posibilă evoluția economică a Europei *existau pretutindeni* (subl. n.), fără a duce, în mod obligatoriu, la aceleași rezultate, dată fiind diversitatea împrejurărilor sociale și istorice. Trebuie însă ținut seama de faptul că, la scară mondială, trecerea de la feudalism la capitalism este un tip de evoluție neliniară. Triumful capitalismului nu se produce complet decât într-o singură parte a lumii, care, în schimb, transformă restul lumii".

Capitalismul apusean — în primul rând, cel mai avansat, cel englez — și-a croit drum, după 1829, în Țara Românească și Moldova și le-a scos, lent, cu multe dificultăți și nu pe de-a-ntregul, din înapoierea la care le condamnase dominația otomană. Pentru ca această pătrundere să fie asigurată și amplificată, era însă necesar ca Rusia să fie înlăturată de la gurile Dunării. Prin tratatul de la Adrianopol, Delta Dunării intrase în stăpânirea Rusiei, astfel că ea putea intercepta, în orice moment, fluxul cerealier, care începea să se scurgă dinspre Moldova și Țara Românească spre Anglia (țară puternic industrializată, aceasta avea nevoie pentru aglomerările ei urbane de cereale românești). Îndepărtarea Rusiei de la gurile Dunării avea să fie obținută însă abia prin Războiul Crimeii (1853–1856).

Potrivit tratatului de la Adrianopol, până la achitarea despăgubirilor de război ce urmau a fi plătite de Imperiul otoman, Principatele dunărene urmau să rămână — drept gaj — sub ocupația rusă.

Condusă de generalul Pavel Kiselev (Kisseleff este grafia franceză a numelui), administrația rusă a avut drept obiectiv să consolideze condominiul ruso-turc, instituit asupra principatelor, și să pregătească anexarea lor de către Rusia. Câștigarea simpatiei populației și, în primul rând, a clasei politice trebuia asigurată printr-o politică luminată, de reforme, care să contribuie, prin modernizare, la progresul societății moldo-muntene. Principatele dunărene urmau să devină o „vitrină" atrăgătoare, care să arate și celorlalte popoare creștine din Balcani cât de benefic este protectoratul rus.

Se impune, din acest punct de vedere, o comparație între epoca fanariotă și epoca regulamentară. Și una și alta au stat sub semnul reformelor și al modernizării. Și domnii fanarioți, și generalul Kiselev au promovat reformele și modernizarea în beneficiul unei autorități externe: cea a Porții otomane, în primul caz, cea a Curții de la Petersburg, în cel de al doilea. Dacă politica de reformă a domnilor fanarioți a trezit ostilitatea boierimii, ale cărei privilegii au fost simțitor limitate, politica rusă a câștigat prin conservatorismul ei sprijinul marii boierimi. În timp ce domnii fanarioți au impus boierimii reformele, Curtea de la Petersburg a solicitat concursul boierimii la elaborarea Regulamentelor organice. Impuse din afară, reformele fanariote și Regulamentele organice aveau, în cele din urmă, să fie percepute — indiferent de laturile lor pozitive — de către forțele de progres ale societății românești ca obstacole în afirmarea emancipării naționale și sociale: în 1821, abolirea regimului fanariot era dorită de toți, de la marele boier la umilul clăcaș; în 1848, revoluționarii au ars la București Regulamentul organic, simbol al conservatorismului și al controlului rusesc.

PRIMA CONSTITUȚIE ÎN VIGOARE

Începând din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, boierii moldoveni și munteni adresaseră curților de la Petersburg, Viena, Paris și Berlin numeroase memorii, prin care solicitau sprijinul în vederea reorganizării principatelor. La originea acestor memorii s-a aflat ostilitatea boierimii față de regimul fanariot, generată de politica de reformă, și față de dominația otomană care îl impusese. Memoriile propuneau un larg evantai de soluții politice, dar ele reclamau, toate, confirmarea și consolidarea autonomiei (sau chiar independența); o dată redobândită deplina autonomie, domnul — ce ar fi urmat să aibă domnia pe viață — și-ar fi văzut limitate atribuțiile, boierimea urmând să se împărtășească masiv din putere.

Preconizate încă de convenția de la Akkerman, Regulamentele organice au fost redactate de comisii de boieri, deținători, așadar, ai unei vechi „experiențe" în acest domeniu, sub supravegherea autorităților rusești, preocupate să facă din textele fundamentale elaborate un mijloc de consolidare a influenței Petersburgului în Principatele dunărene.

Regulamentele organice au introdus separarea puterilor în stat. Puterea legislativă era reprezentată de o Adunare obștească, aleasă pe cinci ani, în care ponderea importantă avea să o aibă marea boierime; Adunării îi revenea inițiativa și redactarea legilor, prezentate apoi domnului. Acesta era ales pe viață de o Adunare obștească extraordinară, cuprinzând, alături de boieri și reprezentanți ai „isnafurilor", corporațiile orășenești, adică ai burgheziei în formare. Dacă în Adunarea obștească marea boierime avea cuvântul hotărâtor, în cea extraordinară care alegea pe domn, boierii de treapta a doua și a treia precum și reprezentanții orașelor întreceau, ca număr, marea boierime. O „stare a treia" pășea în viața politică românească. Și ea putea să spună, ca omoloaga ei franceză în 1789, că deocamdată nu este nimic, dar că va fi totul, cu deosebirea — capitală — că drumul avea să fie foarte lung, iar la capătul lui țelul avea să fie atins incomplet. Puterea judecătorească era alcătuită dintr-o rețea de tribunale județene, urmată la nivel superior de trei divane (două în Țara Românească și unul în Moldova), forul suprem de apel fiind Înaltul divan. Regulamentele organice au abolit pedeapsa cu moartea și tortura și au introdus perechea de bază în împărțirea dreptății: procurorul și avocatul.

O cotitură esențială și benefică au făcut Regulamentele organice în domeniul fiscalității. Ele au abolit sistemul atât de apăsător pentru contribuabili al numeroaselor dări directe și indirecte, instituite și percepute arbitrar, precum și categoriile de scutelnici și poslușnici și a introdus un impozit unic. Reglementarea riguroasă a cuantumului dărilor a făcut posibilă întocmirea bugetului de stat. Dacă Regulamentele organice au rămas prizoniere principiului medieval al privilegiului, scutind de impozite boierimea și clerul, ele au curmat fuga țăranilor, pentru a se sustrage de la achitarea dărilor a căror „veșnică nestare" a fost cauza evaziunii contribuabililor. Instabilitatea fiscală generase instabilitatea demografică; stabilitatea fiscală a generat — din epoca regulamentară — stabilitatea demografică, creându-se asfel o premisă fundamentală pentru progresul societății.

Pus la adăpost de o fiscalitate anarhică, țăranul a fost supus însă unei exploatări domaniale mai aspre. Regulamentele organice au deplasat centrul de greutate al exploatării populației țărănești lipsită de proprietate funciară de la dările către stat la obligațiile față de stăpânul moșiei pe care locuia. Indicele cel mai vizibil al agravării regimului de îndatoriri al clăcașilor față de boieri și mănăstiri a fost creșterea rentei în muncă: în

principiu, Regulamentele organice au menținut cele 12 zile de clacă — tradiționale — pe an, dar, prin generalizarea și precizarea *nartului* (norma de muncă zilnică), au multiplicat acest număr, astfel că, practic, în Țara Românească, se prestau 56 zile de clacă anual, iar în Moldova — unde încă din secolul al XVIII-lea renta în muncă era mai mare — 84 de zile.

Agravarea obligațiilor în muncă se explică prin perspectivele deschise exportului producției de grâne, o dată cu abolirea monopolului otoman. Moșiile boierești — într-o măsură mai mică acele mănăstirești, gestionate mai prost — devin producătoare de cereale-marfă, ceea ce atrage și o restructurare domanială. Așa cum s-a văzut, domeniul feudal cunoștea o suprapunere de stăpânire: „dominiul eminens" al voievodului țării, stăpânirea boierului sau a mănăstirii, dreptul de folosință al țăranului; Regulamentele organice au degrevat o treime din întinderea moșiilor de orice drept de folosință al țăranilor și au transformat-o într-o proprietate absolută, de tip capitalist, dar l-au obligat pe stăpânul moșiei (numit acum proprietar) să dea țăranilor, considerați chiriași, întinderi de pământ în funcție de numărul de vite de muncă. Criteriul de împărțire al acestora, avut în vedere de stăpânire era: patru vite de muncă și o vacă — fruntașii; două vite de muncă și o vacă — mijlocașii; doar brațele proprii (codașii). Cei care aveau mai mult de cinci vite mari, puteau încheia învoieli pentru întinderi suplimentare de pământ. Prevederile regulamentare au contribuit la o modificare structurală în economia Principatelor dunărene: până la 1829, principalul venit al locuitorilor provenea din negoțul cu vite, iar în comerțul exterior — exceptând livrările de cereale către Poarta otomană — vitele, marfa care se transporta singură, au reprezentat articolul cel mai important. Epoca regulamentară a dezavantajat pe țăranii cu mai mult de cinci vite mari, supuși, pentru a obține surplusul de pământ necesar, regimului de învoieli cu proprietarul moșiei, în condiții dezavantajoase pentru ei. În același timp, ca urmare a libertății comerțului, instituită pentru Principatele dunărene prin pacea de la Adrianopol, grânele din Țara Românească și Moldova au găsit în Europa Apuseană, în Anglia în primul rând, un debușeu permanent și remunerator. Dacă până în 1829 cele două Principate române au fost grânarul Porții, după această dată ele au devenit un grânar al Europei, exportul de cereale începând să constituie principala sursă de venit a țării.

Regulamentele organice au îndeplinit funcția unei constituții și, în pofida unor vestigii ale medievalității și a consacrării poziției

predominante a marii boierimi, ele au contribuit la modernizarea, în ansamblu, a societății românești. Epoca regulamentară a pus bazele — imperfect și incomplet, e drept — vieții politice, întemeiată pe principii moderne, adică pe confruntarea unor grupări/partide reprezentative pentru diverse forțe social-politice în vederea obținerii unei reprezentări în forul legislativ, pentru a impune acolo interesele acelor forțe ai cărui exponenți erau. Privită din acest unghi, epoca regulamentară a însemnat un început pe drumul vieții politice constituționale.

Această evaluare derivă din „regula epilogului" (perspectiva cuprinzătoare a istoricului, cunoscător al desfășurării ulterioare) pentru că, în epocă, percepția a fost diferită. Elementele înaintate ale societății au criticat prevederile conservatoare ale Regulamentelor, mai ales privilegiile și puterea recunoscute marii boierimi, în timp ce țăranii au considerat că au primit un „jug de fier", greu de îndurat. S-a ajuns astfel la situația ca acest instrument de modernizare să devină obiectul condamnării în cea mai mare parte a opiniei publice, ceea ce a făcut ca, în timpul revoluției muntene din 1848, textul Regulamentului să fie ars ca simbol al privilegiilor abolite.

Epoca regulamentară a adus intensificarea relațiilor cu Occidentul, în primul rând cu civilizația și cultura franceze. Contactele au fost directe sau mediate. S-au înmulțit călătoriile de agrement sau de studii ale boierilor la Paris, iar literatura, teatrul și presa franceză au pătruns masiv în Principatele dunărene. Neagu Djuvara a scris corect că „nicăieri în Europa influența franceză nu va fi fost mai adâncă și mai durabilă decât în Țările române. Se poate spune, fără exagerare, că, vreme de un veac, de la începutul secolului al XIX-lea și până după primul război mondial, românii au fost literalmente «colonizați» de francezi — fără prezența colonizatorului. Avem, probabil, de-a face cu cea mai frumoasă reușită a influenței prin cultură, înregistrată de istoria modernă".

În afara contactelor directe cu cultura franceză, au existat și contacte mediate. Încă din secolul al XVIII-lea, când cultura franceză a cunoscut o largă difuzare în Europa, ofițerii austrieci și ruși, prezenți în Principatele dunărene, au fost adevărați agenți de răspândire ai limbii și civilizației franceze. Epoca regulamentară, începută sub semnul prezenței militare rusești, a înregistrat intensificarea influenței franceze. Nobilimea rusă, din care se recruta corpul ofițeresc, era impregnată de cultura franceză,

astfel că ofițerii armatei imperiale au devenit, la rândul lor, agenții de transmitere a influenței franceze.

Se produce un fenomen de aculturație la nivelul elitei românești, care asimilează rapid și masiv civilizația și cultura occidentale, în primul rând, cele franceze. Crusta orientală, formată în secolele de dominație otomană, a fost spartă. Giubeaua și işlicul au fost lepădate în beneficiul hainelor „nemțești". Occidentalizarea stilului de viață a frapat pe apuseni, care descopereau în saloanele boierești lumea din care veneau ei înșiși. Dacă Brăila și Galații devin porțile deschise spre și dinspre capitalismul apusean, Bucureștiul și Iașul se transformă — la nivelul elitei — în minireplici ale Parisului: un proces de aculturație de lungă durată, favorizat, după mijlocul secolului al XIX-lea, și de contextul politic, grație căruia România și „sora mai mare latină", cum începe să fie percepută Franța, s-au aflat adesea alături.

Până atunci însă Principatele dunărene au trăit sub un condominiu ruso-turc, curtea suzerană — Istanbul și curtea „protectoare" —, Petersburg, aflându-se într-un puternic dezechilibru de putere în beneficiul celei din urmă.

Reprezentantul Rusiei în principate era generalul Pavel D. Kiselev, un militar de mare integritate, cu vederi înaintate (în 1816, el a propus lui Alexandru I abolirea treptată a iobăgiei), iar după revenirea lui în Rusia, în 1835, a făcut parte din mai multe organisme secrete, create de Nicolae I, pentru a elabora propuneri în vederea desființării iobăgiei, realizată abia în 1861.

Oricât ar părea de surprinzător, generalul P. D. Kiselev prezintă, cum am arătat, izbitoare analogii cu domnii fanarioți. Aceștia fuseseră trimiși de Poarta otomană în Moldova și Țara Românească pentru a consolida controlul otoman și pentru a asigura buna funcționare a mecanismelor de exploatare a resurselor celor două principate, scopuri pentru a căror atingere ei au desfășurat o amplă politică de reforme, pusă în slujba intereselor otomane. Generalul Kiselev a fost trimis în Moldova și Țara Românească pentru a consolida controlul Rusiei asupra celor două principate, în vederea unei viitoare anexări de către Împărăția rusă. Măsurile sale — un vestigiu *sui generis* al absolutismului luminat din secolul al XVIII-lea — au contribuit la modernizarea structurilor societății românești — întocmai ca și politica de reformă a domnilor fanarioți — dar ele serveau, în primul rând, interesele Rusiei.

Ca și un Constantin Mavrocordat — de pildă —, generalul Kiselev a intervenit pentru a curma sau tempera abuzurile boierimii, dar când în Moldova s-au produs, în primăvara anului 1831, mișcări țărănești, provocate de aplicarea prevederilor Regulamentului organic, el nu a ezitat să trimită detașamente de cazaci și artilerie pentru a reprima tulburările. Kiselev a fost un reformator, un promotor al modernizării graduale, călăuzit, în tot și în toate, de interesele țării sale, Rusia. Și totuși, gratitudinea românilor față de el a fost atât de trainică, încât, într-o țară în care numele străzilor se schimbă mereu în funcție de contextul politic, marea arteră (șoseaua) deschisă în timpul lui i-a purtat numele constant, chiar și în anii când România a fost în război cu Uniunea Sovietică.

DOMNIILE REGULAMENTARE

Deși Regulamentele organice prevedeau alegerea domnilor, Rusia și Turcia au decis să numească, pentru început, domni în cele două principate: Alexandru Ghica în Țara Românească și Mihail Sturdza în Moldova. Ambii domni au fost confruntați cu acțiuni de opoziție ale boierimii, generate de două atitudini diferite: vechiul reflex al elitei politice de rezistență față de autoritatea domnească și de tendința acesteia de a-și spori puterea în detrimentul clasei politice; în al doilea rând, încercarea — vizibilă mai ales în Țara Românească — de a limita imixtiunea Rusiei în afacerile interne ale principatelor. Exemplul cel mai concludent, în această din urmă privință, l-a constituit controversa din Țara Românească privind „articolul adițional", un articol introdus de ambasadorul rus la Istanbul (1833), prin care orice modificare a Regulamentelor trebuia să aibă aprobarea Petersburgului și Istanbulului, ceea ce însemna o simțitoare limitare a autonomiei administrative prevăzută de tratatul de la Adrianopol. Opoziția puternică, manifestată în Adunare, a putut fi învinsă cu mari dificultăți și, în 1838, articolul a fost votat.

În Moldova, Mihail Sturdza s-a pus cu totul în serviciul Rusiei și și-a asigurat astfel sprijinul Petersburgului în toate conflictele cu boierimea. Conservatorismul domnului s-a acordat, cel puțin, până la un punct, cu cel al boierimii. În absența unor studii aprofundate asupra boierimii românești — sursele ei de venituri (moșie sau slujbe), gradul

de participare la viața publică, orizontul mental etc. — este dificil de explicat riguros diferențele dintre boierimea moldoveană și cea munteană. S-a afirmat, fără probe concludente, că boierii moldoveni își trăgeau grosul veniturilor din administrarea moșiilor, în timp ce omologii lor munteni găseau în slujbele la stat principala sursă de venit. Ceea ce se poate afirma cu certitudine este că în Moldova exploatarea țărănimii pe domeniile boierești a fost mai apăsătoare decât în Țara Românească și că tendința de sporire a numărului zilelor de clacă s-a manifestat mult mai de timpuriu în Moldova. Teza lui L. Pătrășcanu după care regimul mai greu al obligațiilor țărănești din Moldova s-ar explica prin ușurința transportării cerealelor pe Siret și pe Prut, două axe de apă străbătând (până în 1812) principatul, are nevoie de confirmare.

Din nefericire, nu există în istoriografia română studii solide despre formarea și dezvoltarea burgheziei române. Începutul atât de promițător făcut de Ștefan Zeletin nu a fost continuat. Ca și în cazul boierimii, se constată o diferențiere și în privința burgheziei între Moldova și Țara Românească: la nord de Milcov, ea este firavă și, în mare parte, alogenă (evreiască), la sud, ponderea ei este mult mai însemnată, putându-se vorbi, în Țara Românească, de o clasă de mijloc tot mai dinamică, în ceea ce privește voința de schimbare, pe măsură ce baza ei economică se consolidează.

Diferențierile dintre cele două principate sunt vizibile și, în ceea ce privește mișcările politice, mai numeroase și mai radicale la sud de Milcov, unde se naște de fapt liberalismul românesc. G. Ibrăileanu susține că „umilirea națională, interesele de clasă ale boiernașilor — și ale negustorilor în Muntenia —, presiunea europeană, idealismul, snobismul sunt cauzele mișcării liberale de la jumătatea veacului al XIX-lea". Voința de putere a „stării a treia" (boierimea mică și mijlocie, precum și burghezia incipientă) a fost decisivă pentru afirmarea tot mai viguroasă a vederilor liberale.

Ca pretutindeni în Europa, revoluția burgheză a fost precedată și la noi de revolta aristocratică. Întocmai ca în Franța de dinaintea lui 1789, unde nobilimea a fost cea care s-a opus absolutismului monarhic, sau, mai aproape de noi, ca în Rusia, unde nobilii „decembriști" s-au ridicat împotriva autocrației (1825), și în spațiul românesc marii boieri au acționat sau complotat pentru eliminarea structurilor socio-economice și politice perimate și pentru triumful idealurilor Revoluției franceze.

În 1838, marele boier muntean Ion Câmpineanu, fruntaș a ceea ce începe să se numească „partida națională" — alianța între boierimea liberală și starea a treia —, se pune în fruntea unei mișcări al cărei program intitulat *Act de unire și independență* condamnă Regulamentul organic, cere unirea celor două principate sub un principe ereditar și adoptarea unei constituții, printre ale cărei prevederi se aflau votul universal și emanciparea personală — deci nu însoțită de împroprietărire — a clăcașilor.

Mult mai radical a fost doi ani mai târziu (1840) programul conjurației altui mare boier muntean, Dimitrie (Mitică) Filipescu — căruia i s-a alăturat și Nicolae Bălcescu —, urmărind independența țării, egalitatea tuturor în fața legii, instituirea unei republici democratice, emanciparea și împroprietărirea țăranilor prin transformarea lor, în schimbul unei rente în bani, în deținători viageri ai loturilor avute în folosință. Descoperită, conjurația lui Mitică Filipescu a fost anihilată de autorități, promotorul ei murind în închisoare, iar Nicolae Bălcescu, condamnat la închisoare, a fost eliberat, după trei ani, timp în care condițiile de detenție i-au alterat ireversibil sănătatea.

REVOLUȚIILE PAȘOPTISTE

Toate aceste conspirații au fost semnele înainte-mergătoare ale seismului revoluționar din 1848. Două teze diametral opuse au fost formulate în privința revoluției pașoptiste: simplă imitație a revoluției franceze din februarie 1848 sau produs firesc al dezvoltării societății românești, care reclama cu necesitate schimbările preconizate de revoluționari.

De fapt, fiecare teză are o parte de adevăr și nici una nu este corectă până la capăt. Tineretul intelectual moldo-muntean ce avea să furnizeze grosul „cadrelor de conducere" ale revoluției se afla, în permanență, pe lungimea de undă a Parisului. Mulți dintre ei se aflau în capitala Franței, când Ludovic-Filip a fost răsturnat și au participat la manifestațiile și luptele de stradă (N. Bălcescu a tăiat o bucată din catifeaua tronului regal). Declanșarea revoluției la Viena (13 martie) i-a convins pe tinerii moldo-munteni din Paris de proliferarea exemplului francez. Era firesc să se gândească la o răsturnare în țările lor. Mărturia lui Ion Ghica și

N. Bălcescu este edificatoare: „În Paris, îndată după revoluțiea Vienii, Bălcescu convocă la dânsul o adunare [...]. Toți moldo-rumânii, afară de frații Brătieni, se adunară la 20 martie seara. Acolo s-a hotărât în cea dintâi adunare a se face o mișcare; s-a făcut un program potrivit proclamației ce s-a făcut pe urmă în iunie; acest program, afară de chestiunea proprietății, era același de la 1840. În pricina proprietății, s-a hotărât în unanimitate de toți moldo-rumânii prin împroprietărirea țăranului cu despăgubire".

Impulsul venit de la Paris este, așadar, de netăgăduit. Integrarea spațiului românesc în marele curent revoluționar de la 1848 — numit „Primăvara popoarelor" — a însemnat, cum a remarcat Catherine Durandin, și cea dintâi sincronizare, în sensul riguros al termenului, a fenomenului românesc și a celui european, chiar dacă promotorul revoluției române a fost un grup minoritar.

La rândul lor, pașoptiștii, pentru a înlătura imaginea unor simpli imitatori, au stăruit asupra rădăcinilor interne — foarte adânci — ale revoluției. N. Bălcescu a exprimat răspicat acest punct de vedere: „Revoluția română de la 1848 n-a fost un fenomen neregulat, efemer, fără trecut și viitor, fără altă cauză decât voința întâmplătoare a unei minorități sau mișcarea generală europeană. Revoluția generală fu ocazia, iar nu cauza revoluției române. Cauza ei se pierde în zilele veacurilor". Istoriografia română postbelică a preluat și fundamentat teza lui Bălcescu: Gh. Platon vede în revoluția pașoptistă punctul de convergență a patru revoluții: demografică, agrară, industrială și ideologică.

Este incontestabil că în toate aceste sectoare — populație, relații agrare, progres tehnic, afirmarea conștiinței și a ideologiei naționale — progresele spre societatea modernă sunt evidente, chiar dacă inegale. Schimbările survenite în sfera producției și a schimbului nu erau însă atât de profunde încât să ceară schimbări și la nivelul structurilor politice. Ștefan Zeletin a dezvăluit corect esența evenimentelor: „elementele ideologiei burgheze au pătruns în Principatele române înaintea elementelor economiei burgheze". Atât timp cât economia capitalistă rămânea slab dezvoltată, încercarea de a construi structuri politice corespunzătoare unui stadiu mult mai avansat era sortită eșecului. Revoluția din 1848, conchide Ștefan Zeletin — și are dreptate —, era „un gest prematur, osândit mai dinainte de a da greș".

În ultimele decenii s-a scris mult în istoriografia noastră despre caracterul unitar al revoluției române din 1848. Teza este numai parțial

justificată. Este adevărat că evenimentele revoluționare s-au petrecut aproape concomitent în Moldova, Transilvania și Țara Românească și că programele au cuprins multe revendicări comune, ceea ce relevă dezvoltarea unitară a celor trei Țări române. Deosebirile sunt însă notabile: în Moldova, practic, totul s-a desfășurat în trei zile (27–29 martie st. v.); în Țara Românească, revoluționarii au izbutit să se mențină la putere trei luni (11 iunie –13 septembrie), iar problema capitală cu care s-a confruntat guvernul provizoriu a fost rezolvarea chestiunii agrare; în Transilvania, revoluția s-a prelungit până în 1849, iar socialul a cedat în întâietate naționalului.

Petiția-proclamație prezentată de pașoptiști la Iași începea — desigur și din considerente tactice, altfel spus pentru a sublinia caracterul legal al acțiunii — cu punctul „Sfânta păzire a Regulamentului în tot cuprinsul său și fără nici o răstălmăcire"; celelalte revendicări păstrau un caracter moderat: combaterea corupției, siguranța persoanei, îmbunătățirea situației țăranilor, măsuri pentru încurajarea agriculturii și comerțului, crearea unei bănci naționale etc. Cu tot conținutul ponderat al petiției, Mihail Sturdza a reacționat rapid și dur, arestându-i și exilându-i pe principalii promotori ai acțiunii. Unii (ca Alexandru Ioan Cuza, Vasile Alecsandri și Mihail Kogălniceanu) s-au refugiat în Bucovina. Aici, M. Kogălniceanu a redactat un nou program, intitulat *Dorințele partidei naționale în Moldova*, mai radical decât cel prezentat la Iași; de astă dată, Regulamentul organic este condamnat, întrucât constrânge societatea la imobilitate și „ne-au tăiat toată relația cu trecutul fără a ne întemeia presentul"; principala cerință este „neatârnarea administrativă și legislativă în toate cele dinlăuntru fără amestec a orice puteri străine", egalitatea în drepturi civile și politice, garantarea individului și a domiciliului, libertatea tiparului, învățământ egal și gratuit, secularizarea averilor mănăstirilor închinate, desființarea rangurilor și privilegiilor, împroprietărirea țăranilor prin despăgubire, eliberarea robilor țigani (cei particulari, întrucât ai statului și ai mănăstirilor fuseseră eliberați în 1844) și altele. Ca încununare a acestor revendicări, Partida Națională cerea unirea Moldovei cu Țara Românească, considerată drept „cheia boltei fără care s-ar prăbuși tot edificiul național".

În Transilvania, revoluția a început ca o continuare a revoluțiilor de la Viena și Buda, dar și ca o reacție față de aceasta din urmă, mai exact, față de decizia dietei ungare de a vota unirea Transilvaniei cu Ungaria,

altfel spus, încorporarea administrativă a Transilvaniei la Ungaria, așadar, lichidarea individualității ei politico-administrative.

Această decizie a provocat o adevărată furtună între românii din Transilvania. La marea adunare de la Blaj (3/15–5/17 mai), poziția și revendicările românilor ardeleni au fost expuse într-un magistral discurs de către Simion Bărnuțiu. El a condamnat vehement „unirea" Transilvaniei cu Ungaria: „uniunea nu e nimic mai puțin decât *contopirea* care o doresc ungurii demult; adecă ungurii vor, prin uniune, să șteargă deocamdată privilegiile Ardealului și împreună cu privilegiile să stângă pe toate popoarele, ca să facă din toate numai o națiune, care să se numească *națiunea cea mare și tare ungurească*"; el conchidea că uniunea „pentru unguri e viață, moarte pentru români; pentru unguri, libertate nemărginită, pentru români, servitute eternă". Românii transilvăneni nu pot accepta o astfel de decizie, întrucât, „afară de o mână de sași și unguri mestecați printre români, Ardealul e proprietate adevărată a națiunii române". Din această premisă fundamentală decurgea concluzia că nu se poate vorbi decât de libertate națională și că libertățile proclamate de revoluția ungară trebuiau să aibă — pentru a fi reale — o determinare națională.

Celelalte revendicări formulate la Blaj fie decurgeau din afirmarea identității naționale a românilor — reprezentare proporțională în dietă, utilizarea limbii române în administrație și în legislație, biserică națională de sine stătătoare cu rang de mitropolie —, fie preluau și adaptau la realitățile locale libertățile cetățenești cuprinse în programul revoluțiilor pașoptiste: desființarea iobăgiei, libertate pentru comerț și industrie, libertatea cuvântului și a tiparului, abolirea privilegiilor etc.

Respingerea unirii Transilvaniei cu Ungaria și afirmarea răspicată a drepturilor naționale ale românilor au fost însoțite de exprimarea voinței de conviețuire pașnică și perfectă egalitate a tuturor etniilor din Transilvania: „națiunea română dă de știre națiunilor conlocuitoare că, voind a se constitui și organiza pe temeiul național, n-are cuget dușman în contra altor națiuni și cunoaște același drept pentru toate".

Încă înainte de adunarea de la Blaj, George Barit formulase o atitudine de remarcabilă modernitate și toleranță, subliniind necesitatea încetării controverselor istorice, hrană a extremismelor naționale: românii, scria el, „vor părăsi toate secile dispute istorice despre vechitatea popoarelor, despre numirea istorică a cutărui pământ nemeșesc, săsesc ori crăiesc-săcuiesc, prietenesc, dușmănesc, care toate pe viitor vor da

nutreț numai istoriei, iar nu politicei, cu atât mai puțin dreptului. Românii vor cunoaște o patrie comună tuturor, în care nu numai vechii și străvechii locuitori, ci și cel naturalizat după locuință de 10 ani în puterea legii se va bucura de drepturile celor mai râncede diplome și privilegiuri".

Refuzul guvernului revoluționar ungar de a ține seama de voința românilor transilvăneni făcea inevitabilă alăturarea lor la cauza Curții din Viena, aflată în conflict cu guvernul ungar. Naționalismul lui Kossuth și teama naționalităților nemaghiare (români, croați etc.) de a fi deznaționalizate a fost valorificată de Curtea imperială, care le-a atras de partea sa împotriva maghiarilor. S-a ajuns astfel la strania situație ca revoluția română din Transilvania să fie solidară cu autoritatea imperială împotriva revoluției ungare.

Confruntarea între revoluționarii români și maghiari devenea inevitabilă și ea a fost precipitată de măsurile dure luate de autoritățile maghiare. Printre cei executați s-a aflat și pastorul sas Stephan Ludwig Roth, care, încă din 1842, relevase că limba de comunicație în Transilvania este cea română: „A declara o limbă drept limba oficială a țării nu e nevoie. Căci noi avem deja *o limbă a țării*. Nu este limba germană, dar nici cea maghiară, ci este *limba valahă*. Oricât ne-am suci și ne-am învârti noi, națiunile reprezentate în dietă, nu putem schimba nimic. Asta este realitatea. Pst, pst! mi se spune și cineva mă trage de mânecă. Nerodule! Așa ceva nu se spune!"

Trupele maghiare și-au impus controlul asupra Transilvaniei, cu excepția Munților Apuseni, ocupați de forțele lui Avram Iancu și deveniți cetatea de rezistență a românimii transilvănene. Încercarea unui corp maghiar, condus de maiorul Hatvani, de a pătrunde în această zonă s-a soldat cu înfrângerea sa deplină în mai 1849, la lupte participând, în oaste, preoți și femei.

N. Bălcescu, care izbutise să scape, după reprimarea revoluției muntene, a încercat o conciliere româno-ungară, convins că soarta revoluției depindea numai de menținerea guvernului Kossuth: „Dacă Ungaria va cădea — îi scria el lui Ion Ghica la 13/25 iunie 1849 — apoi noi cădem cu totul și pentru mult timp. Eu le-am zis adesea: în politică eu nu cred mult la simpatii, ci la interesuri [...]. Ungariea are doă căi: sau să fie aristocratică-monarșică și în legătură cu Austriea, sau democratică și unită laolaltă cu românii".

„Proiectul de pacificare" (2/14 iulie 1849), rodul discuțiilor dintre Kossuth, N. Bălcescu și C. Bolliac, cuprindea un șir de concesii făcute

de guvernul ungar românilor, mai ales în ceea ce privește folosirea limbii române în Transilvania; proiectul era însoțit de un tratat privind constituirea unei legiuni române, destinate să lupte împotriva Austriei și Rusiei. Avram Iancu a considerat tardivă încercarea de a edifica o alianță româno-ungară și a anunțat doar că va rămâne neutru în confruntarea dintre armata ungară și forțele de intervenție ruse, intrate în Transilvania, la cererea împăratului Franz Josef.

Înfrângerea armatei ungare la Șiria (1/13 august 1849) a pecetluit soarta revoluției ungare și a asigurat victoria Curții de la Viena.

În Țara Românească, unde, după izbucnirea revoluției la Paris și Viena „duhurile erau foarte agitate", revoluționarii erau divizați în privința modalității de declanșare a acțiunii. Ion Brătianu ar fi vrut să strângă români transilvăneni cu care să coboare în țară, Bălcescu, fost iuncher în armată, era favorabil unei lovituri date de militari. Încă din 1844, el își exprimase convingerea că regenerarea românilor va porni din instituțiile lor ostășești. Generalul rus A.O. Duhamel, sosit în ajunul revoluției la București, constata că „ofițerii erau contaminați de spiritul revoluționar".

În cele din urmă, după un atentat neizbutit împotriva domnitorului Gheorghe Bibescu, revoluția a fost declanșată la Islaz (9/21 iunie) de un grup condus de Ion Heliade Rădulescu, autorul Proclamației, ce cuprindea și revendicările pașoptiștilor, sub deviza „Respect către proprietate. Respect către persoane", destinată să calmeze aprehensiunile moșierilor: autonomie administrativă, Adunare obștească reprezentativă, domn ales pe cinci ani, adoptarea unei constituții, responsabilitatea miniștrilor, egalitate în drepturi, impunere fiscală după venit, gardă națională, secularizarea averilor mănăstirești, emanciparea și împroprietărirea clăcașilor prin despăgubire etc.

Două zile mai târziu, revoluția izbucnea și la București. Bibescu a semnat „constituția", dar, speriat de plecarea din Capitală a consulului rus, a abdicat și a părăsit țara. Puterea a fost preluată de un guvern provizoriu, în care erau reprezentate atât aripa moderată cât și cea radicală ale revoluționarilor. Guvernul, sprijinit de populația Capitalei, a reușit să înfrângă tentativele forțelor conservatoare de a-l răsturna și a început aplicarea programului de la Islaz.

Cucerirea puterii s-a dovedit mai lesnicioasă decât soluționarea problemei agrare. Comisia proprietății, instituită de guvern și alcătuită

dintr-un număr egal de reprezentanți ai moșierilor și clăcașilor (câte unul de județ) urma să găsească formule de realizare a emancipării clăcașilor. Discuțiile au fost furtunoase, dezvăluind rezistența tenace a celor dintâi față de împroprietărirea celor din urmă. Dacă, după confruntări aprige, s-a admis principiul împroprietăririi prin despăgubire, modalitățile de realizare — în primul rând, întinderile de pământ acordate țăranilor — au adus lucrările Comisiei în impas și au impus dizolvarea ei.

Măsura era determinată de amenințarea invaziei ruse, care se contura tot mai mult. Radicalii, favorabili măsurilor drastice, trebuiau să cedeze teren. Bălcescu — cu tonalități amintind de iacobini și vestind pe bolșevici — fusese de la început pentru mijloacele de forță: „Acum avem mijloc de a ne scăpa de toți reacționarii. Trebuie ca judecata să fie foarte expeditivă. O comisie ostășească ar fi de trebuință pentru aceasta, mai cu seamă de veți simți că complotiștii tot lucrează, cum auzisem ieri; atunci nu trebuie a ne feri de-a proclama chiar legea marțială pentru dânșii. În împrejurările grele și extraordinare, trebuie măsuri extraordinare. Nu faceți poezii și sentimentalism, ci dreptate strașnică".

Politica preconizată de Bălcescu nu ar fi făcut decât să grăbească intervenția ruso-turcă, ceea ce doreau să evite noii cârmuitori de la București.

Poarta otomană privea cu neutralitate binevoitoare desfășurările din Țara Românească. Deși la Istanbul împroprietărirea clăcașilor era considerată o măsură „comunistă", orientarea antirusă a revoluției era în concordanță cu interesele turcești. Revoluționarii pașoptiști înțelegeau că, tot mai mult nominală, suzeranitatea otomană nu mai putea constitui un obstacol serios în calea progresului societății românești, ba mai mult, ea putea reprezenta un scut față de expansionismul rus, devenit cea mai mare primejdie pentru românime.

Declarațiile de fidelitate față de Poartă ale noilor lideri de la București sunt de înțeles din această perspectivă. Din nefericire pentru ei, Poata nu era în măsură să ignore injoncțiunile Rusiei, hotărâtă să nu tolereze, la frontierele ei, un focar revoluționar. La 28 iunie/10 iulie, trupele rusești au intrat în Iași, iar la 19/31 iulie forțele otomane au pătruns în Țara Românească. În timp ce primele inspirau repulsie elementelor progresiste, ultimele au fost primite cu declarații de devotament față de puterea suzerană. Comandantul otoman, Soliman pașa, deconcertat, a fost înlocuit, la cererea rușilor, cu Fuad pașa, omul măsurilor dure. În cursul intrării trupelor otomane în București, un

incident a dus la lupta din Dealul Spirii, în cursul căreia pompierii — dar și alte trupe — au opus, în ciuda inferiorității numerice, o dârză rezistență ocupanților (13/25 septembrie).

În Principatele dunărene, „ordinea" fusese restaurată prin intervenția ruso-turcă. Regimul Regulamentului organic, ars de revoluționari, împreună cu arhondologia (cartea rangurilor boierești) la 6/18 septembrie, era restaurat.

Menținerea la putere răstimp de trei luni a puterii revoluționare și necesitatea de a recurge la intervenția externă pentru a-i pune capăt sunt indiciile forței „stării a treia" și a boierimii liberale, promotorii acestei rupturi novatoare, dar, în același timp, și ai limitelor lor. În fapt, ele au acționat ca niște comandanți fără armată, întrucât, cum remarcă Ștefan Zeletin: „în Principatele române nu exista la 1848 o producție capitalistă, deci nici o armată proletară revoluționară; de aceea comanda «la arme!» a revoluționarilor s-a împrăștiat fără ecou". Apelul adresat substitutului acestui necesar „proletariat" — țărănimea — nu a avut, practic, mai mult succes. Acțiunile ei, în favoarea revoluției, s-au consumat dezordonat, în acte izolate de răfuială cu moșierii. Mizeria și înapoierea satelor își spuneau cuvântul.

În timp ce Moldova și Țara Românească, prin convenția ruso-turcă de la Balta-Liman (19 aprilie/1 mai 1849) erau readuse sub un control riguros al celor două puteri, emigrația pașoptistă românească a desfășurat o intensă activitate, mai ales în Franța, pentru a edifica opinia publică și, îndeosebi, cercurile politice asupra situației Principatelor dunărene și a cerințelor lor. Un ecou deosebit a avut lucrarea lui N. Bălcescu *Question économique des Principautés Danubiennes*, cercetarea cea mai solidă a structurilor economice, sociale și politice ale societății moldo-muntene, a anacronismelor și disfuncționalităților sale, a căror eliminare nu se putea face decât pe cale revoluționară. *Question économique...* este opera fundamentală a liberalismului radical românesc.

Propaganda pașoptiștilor moldo-munteni a fost bine receptată în cercurile intelectualității liberale franceze, unde s-a constituit un influent lobby *(avant la lettre!)* românesc: Jules Michelet, Edgar Quinet, Paul Bataillard și alții, care au jucat un rol important în împlinirea aspirațiilor generației pașoptiste, prin impulsionarea unui curent filoromân în Franța.

CAPITOLUL 2

UNIREA ȘI DOMNUL EI

Dum spiro, spero (Cât respir, sper), cunoscuta maximă latină, avea să-și găsească ilustrarea în desfășurarea evenimentelor postrevoluționare. A „doua zi" după reprimarea fenomenului revoluționar în spațiul românesc, împlinirea idealurilor pașoptiste părea amânată pentru mult timp. Consolidată în rolul de „jandarm al Europei", Rusia era atotputernică, iar Moldova și Țara Românească păreau să rămână, pentru un viitor îndelungat, sateliți ai Petersburgului.

Întregul context politico-strategic și, o dată cu el, prognoza geopolitică au fost profund modificate de Războiul Crimeii (1853–1856), încheiat cu înfrângerea Rusiei. Victoria coaliției franco-anglo-turco-piemonteze a adus un nou raport de forțe în Europa, privând Rusia de mijloacele de intervenție în Principatele dunărene.

Statutul internațional al Moldovei și Țării Românești a devenit o problemă a echilibrului european. Importatoare de grâne românești, Anglia dorea să scoată circuitul cerealier de sub amenințarea interceptării sale de către Rusia, stăpână a Deltei Dunării, de îndată ce interesele Petersburgului ar fi cerut-o. În același timp, libertatea de navigație pe Dunăre și crearea unei zone tampon durabile între Rusia și Imperiul otoman îndreptau interesul marilor puteri europene asupra statutului Principatelor dunărene. Așa cum drumurile de negoț au jucat un însemnat rol în apariția statelor medievale Țara Românească și Moldova, tot astfel libertatea de navigație pe Dunăre, pusă sub control internațional, a îndeplinit o funcție esențială în crearea statului român modern. Cu adâncimea și claritatea ce-i sunt caracteristice, Grigore Gafencu a fixat raporturile de determinare cauzală dintre Războiul Crimeii, statutul Dunării și apariția României: „Războiul Crimeii avusese drept scop să stabilească în Răsărit o ordine și o limită. Tratatul de la Paris a fixat această limită la Dunărea de Jos: Dunărea, fluviu european, trebuia să aparțină în întregime Europei; Basarabia, pământ moldovenesc, urma să revină statului, care asigura libertatea Dunării (de fapt, numai partea sa

sudică — n.n.); Principatele dunărene trebuiau să se bucure, la fel ca și Dunărea, de garanția Europei. Aceste condiții justificau și asigurau constituirea României, unită și liberă. Noul stat, care urma să se nască, avea drept bază un act ce stabilea un echilibru. *Destinul său era legat de acest echilibru, după cum acest echilibru depindea de existența lui".*

Principatele dunărene au fost, așadar, scoase de sub condominiul ruso-turc și, rămânând sub suzeranitatea Porții, au fost puse sub regimul garanției colective a celor șapte puteri (Turcia, Franța, Anglia, Prusia, Austria, Rusia, Sardinia). Pentru a asigura securitatea fluxului cerealier din principate spre Anglia, Rusia a fost îndepărtată de la gurile Dunării: Delta și Insula Șerpilor au revenit Imperiului otoman, iar sudul Basarabiei a fost restituit Moldovei.

Tratatul de pace de la Paris (1856) a mai stabilit consultarea populației celor două principate în privința statutului și organizării lor. Divanurile ad-hoc, alese în 1857, au cerut unirea Moldovei și Țării Românești într-un singur stat numit România, cârmuit de un prinț aparținând unei dinastii europene și beneficiind de autonomie și neutralitate.

Cererea domnului străin, care, astăzi, poate nedumeri, era determinată de dorința de a pune capăt luptelor pentru domnie între familiile boierești, lupte folosite de marile puteri vecine pentru a interveni în afacerile interne ale principatelor.

Dorințele Divanurilor ad-hoc nu au fost decât parțial satisfăcute. Turcia, Austria și Anglia erau împotriva constituirii unui stat român: Istanbulul și Londra, interesate în păstrarea integrității Imperiului otoman, îl considerau un pas al moldo-muntenilor spre independență, iar Viena se temea de atracția pe care el avea să o exercite asupra românilor din Imperiul austriac. Conferința de la Paris (1858) a hotărât ca principatele să rămână entități politice separate, având-și fiecare domnul și adunarea sa, dar să se numească Principatele Unite ale Moldovei și Țării Românești, singurele instituții comune fiind Curtea de Casație și o Comisie Centrală, cu sediul la Focșani, pentru elaborarea legilor de interes comun.

Opoziției marilor puteri europene, românii din principate le-au răspuns cu un act de mare abilitate politică. Întrucât Convenția de la Paris nu interzicea explicit alegerea aceleiași persoane ca domn în ambele principate, unioniștii l-au ales pe colonelul Alexandru Ioan Cuza domn al Moldovei (5 ianuarie 1859), apoi și al Țării Românești (24 ianuarie 1859). Dubla alegere a lui Cuza a avut o îndoită semnificație: mai întâi,

ea a fost manifestarea a ceea ce N. Iorga a numit „Sistemul «faptului împlinit», acest element de originalitate, creat de români"; în al doilea rând, ea a pus temeliile statului român modern.

Sprijinul lui Napoleon al III-lea a fost decisiv pentru dezarmarea opoziției Turciei și Austriei față de dubla alegere, astfel că la 1/13 aprilie 1859 Conferința de la Paris a puterilor garante dădea recunoașterea oficială a faptului împlinit de la 24 ianuarie 1859.

De la începutul lui 1859, nucleul de bază al românimii — moldo-munteni sau Principatele Unite — devine centrul polarizant și — în perspectivă — unificator al întregii națiuni române, fragmente ale căreia se aflau sub stăpânirea otomană, austriacă și rusă. Ceea ce a reprezentat regatul Sardiniei (Piemontului) pentru unificarea Italiei și Prusia pentru cea a Germaniei au fost și Principatele Unite (numite tot mai frecvent, dar neoficial, România) pentru unitatea românească.

Izbânda, pe cât de neașteptată pe atât de lesnicioasă, repurtată prin dubla alegere a lui Cuza, conferă „decolării" din 1859 spre modernitate o conotație optimistă. Dacă românii au fost în măsură să-și impună voința lor Europei, de ce n-ar fi putut să recupereze rapid întârzierea lor și să se integreze în civilizația occidentală, în civilizația-pilot, cea franceză, de aceeași esență latină ca și cea românească. Drumul de parcurs se conturează aproape de la sine: înlăturarea scoriilor orientale, turcești, fanariote, rusești și introducerea structurilor și instituțiilor apusene.

REFORMELE LUI CUZA VODĂ

Domnia lui Cuza Vodă stă sub semnul acestei nerăbdătoare dorințe de a ajunge din urmă Occidentul, dar efortul domnului și al sprijinitorilor săi întâmpină rezistența forțelor conservatoare și a inerțiilor colective. Mai grav, el stă sub semnul provizoratului, căci domnia lui Cuza este percepută ca pasageră; țara a vrut domn străin, l-a acceptat, *faute de mieux*, pe cel autohton, dar n-a renunțat la vechea doleanță; în așteptarea contextului prielnic, ea îngăduie un provizorat.

Sub această sabie a lui Damocles, Cuza realizează, în șapte ani, performanțe ce fac din el un semănător — în sens evanghelic — al modernizării; nu există ogor al vieții publice în care el să nu fi aruncat

sămânța înnoirii, doar că roadele nu vor fi întotdeauna însutite — ca în cunoscuta parabolă — și ele vor fi culese târziu, de alții.

Cuza este una din cele mai de seamă personalități ale istoriei românești. Inteligent, voluntar, abil, hotărât să meargă până la capăt (sunt indicii că el s-a aflat la originea asasinării primului-ministru Barbu Catargiu, în 1862), Cuza a lăsat să-i fie umbrite calitățile de o viață privată dezordonată și de o camarilă de joasă calitate.

Începuturile domniei au fost anevoioase, domnul fiind obligat să facă naveta între Iași și București și să folosească două guverne. Abia la sfârșitul anului 1861 Poarta, urmată de celelalte puteri garante, a recunoscut unirea politico-administrativă a principatelor pe timpul domniei lui Cuza, care a anunțat izbânda la 11/23 decembrie. Ea s-a materializat prin crearea unui singur guvern (22 ianuarie /3 februarie) și a unui singur parlament, deschis la 24 ianuarie /5 februarie la București, devenit capitala țării.

Unirea, o dată realizată, diviziunile politice au reapărut cu puteri sporite de însemnătatea problemelor de rezolvat, între care cea mai dificilă era, desigur, elaborarea legii rurale, câmpul de bătălie dintre conservatori și liberali. Oratoria politică românească avea să cunoască, în această confruntare, unele dintre cele mai izbutite mostre ale sale.

Deschizând marea dezbatere la 25 mai/6 iunie 1862, Mihail Kogălniceanu a cerut emanciparea clăcașilor prin împroprietărire și s-a adresat reprezentanților moșierimii în termeni patetici, ca aceștia: „O, nu drămuiți brazda de pământ trebuitoare hranei țăranilor. Gândiți la durerile, la patimile, la lipsurile trecutului lor. Gândiți la originea averilor dv.; gândiți că cea mai mare parte din ele o datoriți muncii și sudoarelor lor. Închipuiți-vă că părinții lor s-au luptat alături cu părinții noștri pentru salvarea țării și a altarului. Gândiți-vă că mâine, poate, ora pericolului poate iarăși suna; că fără dânșii nu veți putea apăra nici Patria, nici averile, nici drepturile voastre și că, o dată țara căzută, nu veți fi decât slugile străinilor, când astăzi sunteți în capul României, în capul unei țări libere și autonome".

Barbu Catargiu a răspuns rece: „Dacă voiți să faceți pe țăran liber, nu-l învățați a hrăpi ce este a altuia" și a cerut ca emanciparea să se limiteze la persoana țăranului: „Dați țăranilor libertatea și ei vor cumpăra pământ, când vor socoti de trebuință [...]. Și apoi ce credeți că numai în proprietatea cea mică stă scăparea și puterea unei țări?" A invocat apoi un argument de etnopsihologie: „românul nu are atât nevoie de pământ

cât de a scutura lenea care este la el un viciu de veci, acel al rasei latine, mai fiind încă adaosă și prin lipsa de trebuințî".

Impasul era total. O altă problemă a estompat temporar confruntarea în jurul legii rurale: secularizarea averilor mănăstirești, adică luarea pe seama statului a întinselor domenii, acumulate de-a lungul timpului, mai ales prin daniile domnilor și boierilor. Un număr însemnat de mănăstiri (35 din 69 în Țara Românească, și 29 din 122 în Moldova) fuseseră închinate mănăstirilor de la Muntele Athos, patriarhiilor și altor așezăminte religioase din Orientul ortodox, astfel că avea loc o mare scurgere de venituri către aceste fundații bisericești din afara țării, care își delegau reprezentanți pentru a gestiona ca egumeni sau a strânge veniturile realizate pe moșiile mănăstirilor închinate.

Inițial a fost luată în considerare numai secularizarea averilor mănăstirilor închinate, dar, prin legea din 13/25 decembrie 1863, au fost trecute în proprietatea statului „toate averile mănăstirești din România". Aproximativ un sfert din teritoriul țării a devenit patrimoniul statului, ceea ce a mărit suprafața de care dispuneau autoritățile pentru viitoarea împroprietărire. În același timp, dacă secularizarea a readus sub autoritatea statului român marile întinderi de pământ sustrase controlului său, ea a privat și Biserica ortodoxă română de proprietățile ei, fără a exista temeiuri pentru această etatizare.

Satisfacția cu care a fost întâmpinată secularizarea nu a îmbunătățit climatul în vederea discutării reformei agrare. Dispariția violentă a lui Barbu Catargiu nu a slăbit rezistența conservatorilor. Pentru a elimina obstacolele din calea împroprietăririi, ca și a altor reforme, Cuza a dizolvat Adunarea electivă — așa-numita lovitură de stat din 2 mai (modelul era Napoleon al III-lea, cu a sa lovitură de stat din 2 decembrie 1851) — și a promulgat — camuflat — o nouă constituție *(Statutul dezvoltător)*, care întărea puterea domnului în detrimentul legislativului și o nouă lege electorală, care sporea considerabil numărul alegătorilor. „Nici într-o țară din lume — scria A.D. Xenopol — nu se făcuse o săritură așa de uriașă de la un regim electoral atât de restrâns — încât în județul Ismail nu se găsea decât un singur alegător, care se alegea pe el însuși ca deputat — la unul așa de larg ca acel reprezentat prin noua lege electorală."

Dacă în 1859 românii învinseseră prin politica „faptului împlinit", de astă dată domnul punea el în practică aceeași politică și cu același succes. Confirmat de rezultatul favorabil al plebiscitului organizat în

problema *Statutului dezvoltător*, el a obținut, în cursul unei vizite la Istanbul, recunoașterea *de facto* a actului său de autoritate. Drumul spre reforma agrară era acum liber.

Ea a fost promulgată la 14/26 august 1864. Țăranii, împărțiți în cele trei categorii, după numărul vitelor de muncă, au primit: fruntașii — 5 1/2 fălci; mijlocașii — 4 fălci; pălmașii — 2 1/2 fălci. În total, prin prevederile legii, 511 896 familii (țărani și „însurăței") au primit 2 038 640,2 ha. Reforma, cu toate carențele ei, a însemnat o cotitură în viața țărănimii. A fost un adevărat șoc psihologic primirea de la stat a unui pământ — chiar dacă neîndestulător — râvnit cu atâta sete. În memoria colectivă a satelor, Cuza a rămas ca marele binefăcător.

Reforma agrară aducea doar temporar rezolvarea problemei țărănești. Era limpede că, pe măsura sporului de populație și a diviziunilor prin moștenire ale parcelelor primite, lipsa de pământ își va face reapariția în lumea țărănească. Soluția adevărată stătea în industrializare, care, prin crearea de întreprinderi, să absoarbă brațele de muncă de la sate. Dincolo de limitele ei, reforma agrară a contribuit la progresul societății românești, angajând-o mai stabil pe făgașul capitalismului.

Politica externă a lui Cuza a fost la fel de îndrăzneață ca și cea internă sau, cel puțin așa poate fi ea interpretată de istoric. Noul stat românesc era prins între trei imperii — otoman, rus și austriac —, toate trei stăpânind teritorii locuite de români și fiind interesate, în grade diferite, să intervină în treburile românești. România lui Cuza Vodă nu dispunea de mijloacele eficace de rezistență. Domnul a sprijinit mișcările celor care se opuneau din interior celor trei imperii: polonezii în Rusia, ungurii în Austria, bulgarii și sârbii în Imperiul otoman. A avut Cuza un plan de slăbire a presiunii imperiilor limitrofe, creându-le dificultăți interne? Dacă un răspuns cert nu poate fi dat acum, este sigur că Rusia, cea mai preocupată de desfășurările românești, era pregătită să reacționeze. Curtea de la Petersburg sprijinise unirea principatelor, convinsă că noul stat va gravita în orbita sa. De îndată ce ea a constatat că, dimpotrivă, Cuza se străduia să împiedice pătrunderea influenței rusești, a hotărât să acționeze pentru a anula actul de la 24 ianuarie 1859 și a separa principatele. Percepția rusă era că România lui Cuza și-a dat un potențial militar superior ponderii sale politice și că, prin sprijinul acordat mișcărilor național-revoluționare, a devenit un factor de instabiliate în Europa de Sud-Est; în consecință, ea trebuia să dispară, revenindu-se la situația de dinainte de 1859.

În timp ce uneltirile rusești pregăteau „dezunirea" principatelor, forțele din interior, ostile domnului, se aliau în ceea ce s-a numit „monstruoasa coaliție": radicalii își dădeau mâna cu conservatorii pentru a-l răsturna pe Cuza. Primii îi reproșau moderația, ceilalți un pretins revoluționarism. Se născuse o solidaritate temporară între adversari, ce avea să fie fatală domnului Unirii.

Câștigând sprijinul unor militari, care și-au asumat înlăturarea domnului, „monstruoasa coaliție" l-a silit pe Cuza să abdice (11/23 februarie 1866) și să părăsească țara. În timp ce o Locotenență domnească (Lascăr Catargiu, N. Golescu și colonelul N. Haralambie) prelua puterea, agenții ruși organizau o mișcare separatistă la Iași. Sub lozinca „Jos unirea!", tânărul boier rusofil Nicolae Rosetti-Roznovanu (atât de identificat cu Rusia, încât pe moșia sa de la Roznov construise o biserică în cel mai pur stil rusesc!), devenit exponentul celor frustrați de pierderea suveranității moldovenești, a încercat să ia domnia, printr-o mișcare repede reprimată de locotenență (3/15 aprilie). Unirea din 1859 se dovedea ireversibilă.

CAPITOLUL 3

„DOMNUL STRĂIN" DEVINE SUVERAN ROMÂN

În timp ce emisarii Bucureștiului căutau prințul străin voit de țară (la început Filip de Flandra, care a refuzat, apoi Carol de Hohenzollern-Sigmaringen), Locotenența avea de făcut față unei situații dificile. Austria adoptase o atitudine amenințătoare, dar, spre norocul românilor, conflictul cu Prusia avea să-i abată atenția de la România. În primăvară, izbucniseră mișcări țărănești, urmate de cele ale grănicerilor de la Dunăre. Printr-o reacție tipică de mentalitate țărănească, abdicarea lui Cuza, domnul care dăduse pământ țăranilor, a fost percepută ca o amenințare la adresa recentei împroprietăriri.

Locotenența a izbutit să traverseze cu bine cele trei luni de interimat. Ea s-a dovedit destul de sigură pentru a legifera în domenii atât de deosebite ca cel agrar și cel cultural: legea învoielilor agricole (18/30 martie), favorabilă moșierilor, care inaugura un capitol extrem de dureros pentru țărani, obligați de lipsa de pământ îndestulător să lucreze pe moșiile boierimii în condiții vitrege și crearea „Societății Literare Române" — viitoarea Academie Română (1/13 aprilie) — cu misiunea de a alcătui un dicționar al limbii române și de a-i fixa gramatica și ortografia.

Noul domn, principele Carol I, avea să cunoască domnia cea mai lungă (1866–1914) din istoria românească. Cu un remarcabil simț al datoriei, el avea să-și îndeplinească îndatoririle de suveran cu conștiinciozitatea și rigoarea caracteristice spiritului prusac. Deși declara la venirea în țară: „punând piciorul pe acest sfânt pământ, am devenit român", Carol nu s-a integrat moravurilor bizantino-orientale ale clasei politice românești, a rămas întotdeauna fidel patriei și rasei sale și a tratat altitudinar pe oamenii politici români. Puși în paralel, cei șapte ani de domnie ai lui Cuza întrec, dacă se ia în considerare amploarea și, mai ales, ritmul problemelor abordate și soluționate, cei patruzeci și opt de ani ai domniei lui Carol. Și totuși, rolul lui în edificarea României moderne a fost considerabil pentru că, așa cum a relevat I.G. Duca: „el avea tocmai

însușirile care ne lipseau nouă, românilor". Din portretul antologic făcut regelui în amintirile sale politice, rândurile de mai jos sunt, poate, cele mai edificatoare: „Într-o țară care n-avea noțiunea timpului, regele Carol aducea simțul exactității matematice [...]. Într-o țară de aproximație în toate, el a adus conștiinciozitatea impusă până la meticulozitatea germană. Într-o țară de zvâcnituri, de entuziasm violent și de descurajare pripită sau cel puțin de rapidă plictiseală, el a adus o stăruință nezdruncinată, liniștită și regulată ca bătăile numeroaselor orologii ce umpleau apartamentele sale. Într-o țară plină de nerăbdare și de neastâmpăr, el a adus răbdarea care știe să pregătească și astâmpărul care știe să-i mențină seninătatea [...], într-o țară cu mentalitate orientală, el a adus un spirit occidental în vremea tocmai când acea țară se străduia să se avânte în marea vâltoare a civilizațiunii occidentale [...], într-o țară care, din cauza vicisitudinilor ei istorice, nu era obișnuită cu planuri dinainte făcute și bine definitivate, el a venit urmărind un scop precis, a făcut un program și l-a îndeplinit întocmai".

Programul lui Carol I a avut trei obiective fundamentale: stabilitate politică prin regim constituțional, modernizare și continuitate dinastică. În primii ani ai domniei, rodajul politic a fost foarte anevoios și formula părea să falimenteze. Caracterul acerb al luptei politice s-a răsfrânt și asupra domnitorului, astfel că prințul străin, cerut atât de stăruitor, a fost și el atacat cu violențele de limbaj al unei vieți politice încă primare.

Mai grav, un grup de liberali radicali — în frunte cu Eugeniu Carada — a organizat o conspirație republicană, care a izbutit să instaureze o republică de o zi (8/20 august 1870) la Ploiești, lipsită de sprijin popular și rapid pulverizată de un batalion al armatei. (Pentru fermitatea convingerilor politice, de amintit că liderul republican, Alexandru Candiano-Popescu, a devenit, zece ani mai târziu, aghiotant al regelui Carol!)

În primăvara anului următor, o manifestație de simpatie pentru Franța înfrântă (în războiul franco-prusac din anii 1870–1871) desfășurată la București (ea a izbucnit când colonia germană celebra ziua împăratului Wilhelm I) a sfârșit prin a-l exaspera pe domnitor, care a vrut să abdice. „Aiasta nu se poate, Măria Ta", i-a spus Lascăr Catargiu, fostul membru al Locotenenței domnești din 1866, care a constituit un guvern conservator de lungă durată (1871–1876). Momentul critic o dată depășit, viața politică avea să intre pe făgașul normalității, adică al alternării la guvernare a celor două partide: conservator și liberal.

I.L. Caragiale a formulat o evaluare aspră a partidelor din România: „Partidele politice, în înțelesul european al cuvântului, adică întemeiate pe tradițiune, pe interese vechi sau nouă de clasă și, prin urmare, pe programe de principii și idei, nu există în România". Formulare excesivă, dar, în esență, corectă.

Evident, identitatea politică a conservatorilor și liberalilor rămâne inconfundabilă. Ele pun, însă, înainte de realizarea programului lor politic, dobândirea puterii. O clientelă flămândă de avantaje așteaptă „venirea la guvern" pentru a-și spori veniturile prin exploatarea locului dobândit în ierarhia de stat (primar, prefect etc.). Activitatea politică nu este desfășurată de partizanii de rând ai partidelor pentru a servi interesul național, ci ca un mijloc de chivernisire personală. „Bacșiș și hatâr", coordonatele vieții publice fixate în epoca fanariotă, se dovedesc a aparține duratei lungi.

Manifestările primitive ale setei de putere a partidelor au creat o imagine defavorabilă românilor, națiunea fiind confundată cu clasa politică, bântuită de venalitate și oportunism. „Românii nu sunt o națiune, ci o profesie", spunea Bismarck, care recomanda, pentru progresul societății românești, nu construcția de căi ferate, ci folosirea biciului.

În acest tablou sumbru răsar și luminile unor personalități excepționale: liberalul Ion C. Brătianu, unul din marii artizani ai României moderne, servitor devotat și eficace al interesului național, și conservatorul-junimist Petre P. Carp, omul convingerilor ferme, pentru care semnul autenticului om politic era capacitatea de a merge împotriva curentului de opinie politică, atunci când el era greșit orientat.

Începutul de domnie a lui Carol stă sub semnul modelului belgian: România se voia o „Belgie a Orientului", adică prosperă în interior, și la adăpost de primejdiile din exterior. Constituția României din 1866 a fost, în bună parte, o copie a celei belgiene din 1831. Aceasta din urmă era croită pentru o țară în care secole de viață urbană creaseră un climat de disciplină și o tradiție solidă de ordine în viața publică. Liberalismul constituției belgiene era perfect adecvat societății pe care era chemată să o cârmuiască. Nu acesta era cazul în România, unde secole de-a rândul obiceiul pământului fusese invocat împotriva legii, iar legea împotriva obiceiului pământului, pentru ca arbitrarul domnesc și corupția dregătorilor să desăvârșească haosul. Doamna Hortense Cornu (sora de lapte a lui Napoleon al III-lea), consultată la alegerea lui Carol, considera

că lipsește constituției un „mic grăunte de absolutism, de neapărată trebuință pentru a face să precumpănească bunele gânduri ale lui Carol".

Domnitorul însuși considera constituția inadecvată nivelului de educație politică a opiniei publice românești: „această nenorocită țară — scria el tatălui său la 10/22 decembrie 1870 —, care a fost totdeauna sub jugul cel mai aspru, se pomenește trecând fără tranziție de la un regim despotic la o constituție atât de liberală, încât nici un popor din Europa n-are alta la fel. După experiența făcută, țin aceasta drept o nenorocire cu atât mai mare cu cât românii nu se pot măguli că au vreuna din virtuțile civile ce aparțin acestui fel de constituție a statelor quasi-republicane" (scrisoarea a fost publicată, ca fiind adresată unui prieten, în „Augsburger Allgemeine Zeitung" din 15/27 ianuarie 1871).

Este închisă în aceste cuvinte drama societății românești în epocile modernă și contemporană, dramă reductibilă la formula „formă fără fond". Elita politică și poporul, fără acel simț civic, format și modelat în „durata lungă" a istoriei, s-au trezit propulsați într-o viață politică pentru care nu erau pregătiți. De aici îmbinarea — deseori grotescă — între forma occidentală și fondul oriental, dar nu Orientul care a dat și el valori, cu nimic mai prejos de cele ale Occidentului, ci, pentru a relua o formulă a lui Octavian Goga, un „Orient putred", care și-a înscris pecetea în fizionomia vieții noastre socio-politice.

Societatea românească se angaja în viața parlamentară în straie ce nu erau tăiate pe măsura ei. Ea începea o școală — cea a parlamentarismului, apoi a democrației — pe care, din pricina vicisitudinilor istorice, nu a absolvit-o nici astăzi.

PRELUDIILE INDEPENDENȚEI

În timp ce lunga guvernare conservatoare dădea un răgaz de stabilitate țării, Problema orientală cunoștea o nouă criză, ca urmare a tulburărilor din Balcani. Răscoala antiotomană din Bosnia și Herțegovina (1875), apoi din Bulgaria (1876), urmată de izbucnirea ostilităților dintre Serbia și Muntenegru de o parte și Turcia de alta (1876), au creat un cadru prielnic pentru intervenția Rusiei, al cărei țar, Alexandru al II-lea, era hotărât să recupereze tot ce pierduse țara sa în urma tratatului de la Paris (1856).

Decizia României de a folosi acest prilej pentru a dobândi independența a fost precipitată de noua constituție otomană, care califica România drept „provincie privilegiată" (11/23 decembrie 1876).

Încă de la 29 septembrie /11 octombrie 1876, în cursul unei întrevederi la Livadia între primul-ministru Ion C. Brătianu, secondat de ministrul de Război, colonelul Gh. Slăniceanu, cu țarul Alexandru al II-lea și cancelarul A.M. Gorceakov a fost luată în considerare izbucnirea războiului ruso-turc și trecerea trupelor ruse prin România.

Colaborarea cu Rusia în vederea obținerii independenței era strâns asociată de problema sudului Basarabiei (jud. Bolgrad, Cahul și Ismail), restituit Moldovei, prin tratatul de la Paris (1856), dar pe care Alexandru al II-lea voia să-l recupereze.

Convenția negociată de Brătianu cu diplomatul rus A.I. Nelidov părea să înlăture această primejdie; ea asigura armatei ruse libera trecere prin România, iar Rusia își asuma obligația de „a menține și a face a se respecta drepturile politice ale statului român, cum rezultă din legile interioare și tratatele existente, precum și a menține și a apăra integritatea actuală a României", formularea „integritatea actuală" vizând apartenența sudului Basarabiei la România.

În memoriile sale, A. I. Nelidov atribuie însă lui Ion Brătianu următoarele cuvinte în legătură cu sudul Basarabiei: „Am avut la Livadia sentimentul că aceasta este o chestiune de onoare pentru împărat..., vom căuta o compensație și eu voi putea să pregătesc opinia noastră publică".

INDEPENDENȚA ȘI O COOPERARE CU ECHIVOCURI

Colaborarea româno-rusă debuta cel puțin cu un echivoc. De fapt, de la începutul războiului (declarat de Rusia Turciei la 12/24 aprilie), atitudinea Rusiei era lipsită de bunăvoință: la intrarea trupelor ruse în România, marele duce Nicolae, comandantul-șef al armatei, a adresat un manifest „locuitorilor României", ignorând, așadar, autoritățile statului. În ceea ce privește o posibilă cooperare militară româno-rusă, ea a fost categoric refuzată. A.M. Gorceakov a declarat generalului Iancu Ghica, agentul diplomatic al României la Petersburg: „Maiestatea Sa m-a însărcinat să vă comunic că nu ține la cooperația României și n-o îndeamnă la aceasta".

Pătrunderea forțelor ruse pe teritoriul României și refuzul domnitorului de a se concerta cu comandantul-șef al armatei turcești, în vederea apărării teritoriului românesc, a determinat bombardarea de către artileria turcă a orașelor de la Dunăre: Calafat, Bechet, Oltenița și Călărași (26 aprilie/8 mai). Artileria română a ripostat prompt, bombardând Vidinul. Ostilitățile între România și Turcia izbucniseră.

La 29 aprilie /11 mai și 30 aprilie /12 mai cele două camere au votat rezoluții care declarau starea de război între România și Imperiul otoman.

La 9/21 mai, Mihail Kogălniceanu, ministru de Externe, răspunzând unor interpelări, a declarat: „În stare de rezbel, cu legăturile rupte (cu Poarta — n.n.), ce suntem? Suntem independenți, suntem națiune de sine stătătoare". Camera Deputaților și Senatul au votat ulterior moțiunea de proclamare a independenței României.

Participarea armatei române la operațiunile militare din sudul Dunării s-a produs în urma unei telegrame a marelui duce Nicolae, care solicita domnitorului Carol asistență militară: „Turcii, adunând cele mai mari mase la Plevna, ne zdrobesc. Rog a se face fuziune, demonstrație și, dacă este posibil, trecerea Dunării pe care tu dorești să o faci, între Jiu și Corabia. Această demonstrație este indispensabilă pentru a facilita mișcările mele".

Trupele române (care executaseră anterior acțiuni în sudul Dunării și ocupaseră, la cererea rușilor, Nicopole) au trecut Dunărea numai după ce comandamentul rus a acceptat ca ele să-și păstreze atât individualitatea, cât și unitatea de comandă. În urma unei întrevederi între Carol, Alexandru al II-lea și marele duce Nicolae, prințul român a primit comanda trupelor de la Plevna, avându-l ca șef de stat major pe generalul rus Pavel D. Zotov.

N. Iorga reproșează domnitorului și sfetnicilor săi de a nu fi profitat de situația grea a armatei ruse pentru a pune anumite condiții: „În momentul acela — scrie marele istoric —, turcii îi prăpădeau pe ruși; atunci trebuiau lămurite lucrurile. Ai noștri n-au vrut să aducă însă — din același motiv de dureroasă aprehensiune — chestiunea județelor basarabene".

Pentru cunoscutul istoric englez A.J.P. Taylor, Plevna este „una din puținele bătălii care au schimbat cursul istoriei"; el își motivează afirmația prin faptul că rezistența lui Osman pașa a oprit înaintarea năvalnică a rușilor, care ar fi putut ocupa întreaga Turcie europeană și ar fi făcut ca și astăzi Strâmtorile să aparțină Rusiei. Ceea ce se poate afirma cu certitudine este că Plevna a pus capăt speranței unui sfârșit rapid al războiului și a devenit un adevărat abces de fixație a conflictului.

La Plevna, trupele ruse, apoi și cele române au întâlnit un adversar bine pregătit (turcii aveau tunuri Krupp, de care nu dispuneau rușii, dar aveau, în schimb, românii) și bine condus. O excelentă îmbinare între organizarea genistică a terenului (tranșee, redute etc.) și a unui foc de mare densitate au prefigurat o situație ce se va întâlni în războiul de poziție de pe frontul de Vest din anii 1915–1917. Așa se explică adevăratele hecatombe din rândurile atacatorilor, situație care se va repeta în primul război mondial.

Trupele române s-au confruntat, așadar, cu o realitate nu numai deosebit de grea, dar inedită în raport cu modul de desfășurare a războiului în epocă. Conduita lor a fost remarcabilă, cu atât mai mult cu cât experiența lor de război era nulă. Nu ocuparea Griviței — succes parțial, căci o altă redută aflată în vecinătate a rămas necucerită —, ci dârzenia și curajul arătate sub focul ucigător al turcilor — care au uimit pe observatori — au fost semnul maturității armatei române renăscute.

După o încercare neizbutită de a sparge încercuirea, Osman pașa, rănit, a capitulat (el nu a remis însă sabia sa colonelului Cerchez, ci generalului rus Ganețki, întucât, așa cum se arată în memoriile lui Carol I, „colonelul Cerchez nu se crede competent să primească sabia mareșalului. Deoarece dânsul nu știe unde se află prințul, trimite un ofițer la generalul Ganețki ca să-l înștiințeze despre situație și declară lui Osman pașa că așteaptă instrucții de la cel mai apropiat general". Hotărâre explicabilă, poate, dar sigur regretabilă, întrucât a privat armata română de un meritat gest — fie și simbolic — al adversarului).

După capitularea Plevnei, centrul de greutate al acțiunilor militare românești s-a deplasat spre Vidin, în imediata vecinătate a căruia, în urma unui atac, imortalizat în celebrul tablou al lui N. Grigorescu, a fost cucerit Smârdanul (12/24 ianuarie 1878). La scurt timp după ce artileria română a început bombardarea Vidinului, s-au început negocierile ruso-turce, încheiate prin armistițiul de la San Stefano (19 februarie/ 3 martie 1878).

DE LA ALIANȚĂ LA CONFRUNTARE

Sub pretextul că independența României nu era recunoscută și că aliatul rus îi va reprezenta corect interesele, delegatul român nu a fost admis la discuțiile de la Kazanlîk, care au precedat tratatul preliminar de

la San Stefano (în apropiere de Adrianopol). Clauzele armistițiului erau pentru România temei și pentru satisfacție și pentru frustrare. Satisfacție pentru că îi era recunoscută independența; frustrare pentru că Rusia relua sudul Basarabiei — violând astfel convenția din 4/16 aprilie prin care garantase integritatea teritorială a României — și pentru că Rusia își aroga dreptul de tranzit prin teritoriul României spre Bulgaria, unde trupele ar fi urmat să rămână încă doi ani.

Deși Rusia a oferit drept compensație pentru Basarabia Dobrogea (inițial, Gorceakov a vrut să dea României Delta Dunării și Vidinul), pierderea județelor Bolgrad, Cahul și Ismail a fost un adevărat șoc, dureros resimțit de întreaga opinie publică, de la domnitor, preocupat de soarta țării și de prestigiul dinastiei, și până la ultimul locuitor, indignat de ingratitudinea fostului aliat.

Unanimitatea forțelor politice românești în a respinge atât cedarea sudului Basarabiei cât și tranzitul armatei ruse a creat o acută tensiune în relațiile dintre București și Petersburg. Țarul Alexandru, care amenințase cu ocuparea țării și dezarmarea armatei române, a primit răspunsul de curaj și demnitate al domnitorului Carol I: „armata care s-a luptat la Plevna sub ochii împăratului și ai Alteței Sale Imperiale (marele duce Nicolae — n.n.) va putea fi zdrobită, dar nu va reuși nimeni niciodată să o dezarmeze".

Amenințările nu erau un bluf: trupe ruse au fost aduse în jurul Capitalei; s-au păstrat exemplarele tipărite în limbile rusă, română și franceză ale decretului pentru introducerea stării de asediu în București, precum și o proclamație către locuitorii Capitalei, ce urmau să fie publicate de îndată ce Bucureștiul va fi fost ocupat de către trupele ruse. Armata română a ocupat un dispozitiv, pe linia Calafat–Craiova–Slatina–Pitești–Târgoviște, care să-i permită să facă față acțiunilor ostile ale forțelor ruse. Foștii aliați se îndreptau spre o confruntare, când schimbările din contextul internațional au venit în sprijinul României.

Marile avantaje pe care și le asigurase Rusia prin tratatul de la San Stefano îngrijorau Anglia și Austro-Ungaria. Pentru a evita noi conflicte a fost convocat Congresul de la Berlin, care a revizuit clauzele de la San Stefano. România nu a fost admisă ca stat participant, dar, nu fără eforturi și străduințe din partea ei, s-a acceptat ca primul-ministru, Ion C. Brătianu, și ministrul de Externe, Mihail Kogălniceanu, să prezinte doleanțele țării. Ei și-au declarat dezacordul cu cedarea sudului Basarabiei și au cerut Delta Dunării și Insula Șerpilor: „Tratați puțin cam dur" (după opinia delegatului francez Waddington), cei doi delegați nu au putut

modifica deciziile marilor puteri: independența României era recunoscută, dar se puneau două condiții: să accepte încorporarea la Rusia a sudului Basarabiei și să acorde cetățenia română și celor care nu erau creștini (adică, în speță, evreilor). Ca o compensație tacită pentru teritoriul luat de Rusia, României i se atribuia Dobrogea (cu Delta Dunării) și Insula Șerpilor. Deși avantajele economice rezultate din deținerea Dobrogei erau incomparabil mai mari decât cele oferite de sudul Basarabiei, România nu a acceptat principiul schimbului. Autoritățile române au părăsit județele Bolgrad, Cahul și Ismail fără a semna vreun act cu cele rusești, venite să preia teritoriul recucerit. Delimitarea frontierei în Dobrogea de Sud a creat noi tensiuni în raporturile româno-ruse, cele două părți fiind în pragul unei ciocniri la Arab-Tabia, în apropiere de Silistra.

Experiența cooperării cu Rusia a fost traumatizantă pentru România și ea a avut repercusiuni pe planul politicii externe a proaspătului stat independent.

Dacă Unirea din 1859, prin succesul politicii „faptului împlinit", generase un sentiment colectiv de autoîncredere, independența din 1877 a fost primită de opinia publică — de îndată ce, în lunile următoare, s-a manifestat atitudinea marilor puteri — cu un simțământ de frustrare: frustrare față de „ingratitudinea" Rusiei, frustrare față de recea indiferență a Europei, frustrare față de atitudinea țării de baștină a domnitorului Carol, Germania, al cărei „cancelar de fier", Bismarck (care nu ascundea că românii îl interesează tot atât de mult ca și paharul său de bere, când este...gol!), se arăta preocupat, în primul rând, să obțină lichidarea afacerii Strousberg, păguboasă pentru România.

Modificarea articolului 7 din Constituție, care prevedea acordarea cetățeniei române numai pentru străinii de religie creștină, a declanșat o vie dezbatere și a generat un curent antisemit în societatea românească. Așa cum a relevat A.D. Xenopol, curentul antisemit „se născu în țară atunci când evreii începură a năzui la cetățenia română".

Momentul istoric în care a apărut dorința despre care scrie istoricul român a coincis cu apariția statului român modern. Până atunci evreii, ba chiar și românii, preferau să beneficieze de avantajele statutului de *supus* (*sudit*) străin, care îi plasau sub jurisdicția consulatelor străine, punându-i astfel la adăpost de abuzurile administrației locale (termenul peiorativ de *târtan* provine din germanul *Untertan* — supus). O dată cu Unirea principatelor și abolirea jurisdicției consulare, evreii au căutat să se „împământenească", pentru a beneficia — acum — de avantajele

situației de cetățeni ai noului stat. Atitudine întru totul de înțeles, dar care a provocat nemulțumirea unor segmente ale populației din rațiuni economice.

Numărul evreilor crescuse în chip însemnat, ca urmare a unui flux de populație iudaică venită din Galiția în Moldova. Elemente energice și dinamice, evreii și-au asigurat repede o situație economică superioară localnicilor, în calitate de cârciumari, negustori, creditori. În orașele din nordul Moldovei, ei alcătuiau o importantă parte — uneori chiar majoritatea — a populației. Frustrarea pământenilor s-a transformat adesea în ostilitate. Pretutindeni și oricând, antisemitismul — la fel ca și șovinismul sau rasismul, cu care se confundă — este manifestarea unui filon primitiv al spiritului.

Primele izbucniri antisemite de amploare au fost prilejuite de elaborarea Constituției din 1866, când, inițial, se acceptase principiul că „religiunea nu poate constitui un obstacol la împământenire". Proiectul a provocat o reacție puternică, mergând până la violență (la București o sinagogă a fost devastată). Față de această situație Ion C. Brătianu — care, ca marea majoritate a oamenilor politici, nu voia să-și compromită popularitatea — a aderat la principiul contrar, potrivit căruia cetățenia română nu putea fi acordată decât străinilor de religie creștină și a atacat în termeni violenți pe evrei, taxați de el drept „plagă socială" și „lepră".

Cu excepția părții de nord a Moldovei, unde prezența masivă a evreilor a generat animozități în cercurile largi ale populației românești, antisemitismul s-a manifestat la nivelul elitei politice și intelectuale.

A nega antisemitismul românilor sub motiv că ei sunt un popor tolerant este fals. Nu a exista la noi un antisemitism de masă, de felul celui care, în anumite zone ale Rusiei, a făcut posibile pogromurile, dar, iarăși, nu se poate nega că personalități de primă mărime ale culturii noastre (B.P. Hasdeu, M. Eminescu, V. Conta etc.) au avut atitudini antisemite. Discuția în jurul articolului 7 din Constituție a prilejuit lui Eminescu pagini de rară violență împotriva evreilor.

Sentimentele antisemite au fost exacerbate de intervențiile din străinătate în favoarea evreilor, căci — în chip firesc — în fața ostilității manifestate față de împământenire ei au căutat sprijin la influente organizații evreiești internaționale sau la guverne dispuse să-i sprijine.

Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în gândirea politică românească apare un curent antisemit ce va fi exacerbat în anii '30–'40 ai secolului următor de Mișcarea legionară.

CAPITOLUL 4

INAUGURALUL UMBRIT

Un termen des utilizat de Catherine Durandin în a sa *Histoire des Roumains* este acela de „inagural", în înțelesul de început. Inauguralul din 1877–1878 — așa cum am arătat — nu a mai stat sub semnul concordiei, încrederii și al entuziasmului, ci sub cel al confruntării, frustrării și scepticismului. România devenise independentă, dar prețul plătit apărea ca fiind prea ridicat: nu pe câmpul de luptă (deși hecatombele de la Plevna nu puteau fi uitate), ci la masa verde a păcii, unde marile puteri nu arătaseră nici simpatie, nici înțelegere față de doleanțele românești. Mai mult, un act internațional — convenția româno-rusă din 4/16 aprilie 1877 — considerat a garanta integritatea teritorială a țării se dovedise inoperant. România era, în principiu, independentă, dar marile puteri ceruseră modificarea constituției (în cazul împământenirii evreilor). Era independența reală?

Noul inaugural se afla, așadar, sub semnul dezamăgirilor, dar și al unei mai lucide percepții a realității.

O primă problemă de rezolvat era securitatea noului stat independent. Acum, când garanția colectivă a celor șapte puteri dispăruse, România trebuia să caute o umbrelă protectoare, căci mijloacele ei militare nu-i puteau, singure, asigura nici suveranitatea, nici integritatea. Rusia se dovedise — și ca aliat — un vecin primejdios. Atât timp cât Strâmtorile rămâneau un obiectiv, fie și îndepărtat al Petersburgului, România, aflată în drumul spre Țarigrad, era în primejdie.

Nu pentru că în fruntea țării era un prinț german, ci dintr-un elementar calcul geopolitic, Germania apărea ca marea putere în măsură să constituie un scut pentru România în fața expansionismului rus. Apariția în 1871 a Imperiului german, sub egida Prusiei, rupsese echilibrul de putere în Europa. Prusia, țara despre care Mirabeau spusese în secolul al XVIII-lea că are drept industrie națională războiul, înfăptuise unitatea Germaniei „prin foc și sabie", dar Bismarck trăia cu coșmarul coalițiilor care ar fi încercuit și nimicit opera sa. Rusia trebuia, din această

perspectivă, câștigată sau neutralizată. Exista, așadar, o coincidență parțială de interese între România și cel de al doilea Reich.

Întrucât din 1879 Bismarck făcuse din alianța cu Austro-Ungaria piatra unghiulară a politicii sale, el a avertizat Bucureștiul că alianța cu Germania o reclamă automat pe cea cu dubla monarhie.

Alianța României cu Puterile Centrale (18/30 octombrie 1883) apărea ca o alianță „împotriva firii": Austro-Ungaria stăpânea teritorii locuite de români (Transilvania, Banatul, Bucovina), iar guvernul de la Budapesta desfășura o politică de discriminare și deznaționalizare față de românii din Transilvania. Între securitatea națională și solidaritatea națională, s-a acordat prioritate celei dintâi.

Pe plan intern, burghezia, forța motrice a modernizării, și-a îndreptat eforturile spre crearea unei baze economice solide — industria națională. Legea de încurajare a industriei (12/24 mai 1887) a slujit acestui obiectiv, acordând scutiri de impozite, reduceri pe calea ferată și întâietate la furniturile publice. Complementul necesar al încurajării industriei naționale a fost protecționismul vamal, destinat să ocrotească acele industrii care aveau de făcut față concurenței străine. Un șir de tarife protecționiste au fost adoptate; ele au culminat cu cel din 1906, considerat a exprima o concepție unitară despre încurajare.

Față de 39 de fabrici, câte existau în 1866, dezvoltarea industriei, mai ales după 1900, a fost remarcabilă:

Perioada	Număr de fabrici nou înființate
1866–1887	173
1887–1893	83
1893–1906	215

Mihail Manoilescu a atras atenția asupra unui aspect specific al dezvoltării industriei românești în această perioadă. El constată că, în 1901, întreprinderile cu mai mult de 25 de lucrători dispuneau de o forță de muncă reprezentând opt muncitori industriali la mia de locuitori, fiecare muncitor dispunând de un cal putere în utilajul industrial. În 1915, raportul numeric a înregistrat o creștere modestă: zece muncitori la mia de locuitori, dar fiecare dispunea acum de aproape doi cai putere, ceea ce reprezenta un spor considerabil. Mihail Manoilescu conchide: „ținând

seama că cei 2 CP de lucrător aflați în 1915 se raportează la o masă muncitorească mult crescută față de 1901, urmează că puterea mecanică a României s-a triplat în timp de 14 ani, pe când, în același interval de timp, cea a Americii, de pildă, n-a făcut decât să se dubleze. Numai în epoca eroică a dezvoltării sale, adică înainte de 1879, industria americană reușise să-și tripleze puterea mecanică în 20 de ani. România însă a izbutit aceasta numai în 14 ani".

Aceste evaluări și comparații nu trebuie înțelese în sensul unor performanțe care ar fi conferit României statutul unei puteri industriale. Ea rămânea o țară agricolă, în al cărei export, în perioada 1910–1914, produsele agricole reprezentau în lei-aur 82,8% (în tone 73,7%, restul revenind lemnului și produselor petrolifere).

Structura proprietății funciare precum și funcționarea economiei agrare erau departe de relațiile capitaliste. Marea proprietate (de peste 100 ha), aflată în mâna a 5 385 de moșieri, reprezenta 47,7% din terenul arabil, în timp ce mica proprietate (de până la 10 ha) era deținută de 920 939 proprietari, reprezentând 41,3%.

Precaritatea condițiilor materiale de existență ale țăranilor i-a obligat să încheie învoieli cu proprietarii sau arendașii, pentru a-și asigura, adesea, minimum de trai, în condiții oneroase. Pe măsură ce spațiul românesc, ca zonă periferială, a fost integrat sistemului mondial capitalist, sporul producției cerealiere destinată exportului s-a făcut pe seama înăspririi exploatării țăranilor prin învoielile agricole. În timp ce capitalismul promova în țările dezvoltate fie mica proprietate țărănească prosperă fie fermele întinse (ca în SUA), în România avea loc recrudescența aservirii economice și sociale a țărănimii, amintind de formele medievale, ceeea ce explică termenul de „neoiobăgie", folosit de C. Dobrogeanu-Gherea și, mai ales, țâșnirile violente ale nemulțumirii țărănești în răscoalele din 1888 și 1907. În decalajul economic al României independente, mizeria rurală rămânea un lest deosebit de stânjenitor.

Angajarea societății românești pe drumul modernizării era o necesitate conștientizată de întreaga opinie publică, dar modalitățile și ritmul de atingere al acestui obiectiv au dezlănțuit pasionate discuții.

O societate agrară și patriarhală ca aceea românească nu se putea deschide cu ușurință modernizării și capitalismului. De la forța obiceiurilor și tradițiilor atât de puternice în lumea rurală până la percepția încă medievală a timpului (altfel spus, irosirea timpului în locul folosirii

lui eficace, după principiul capitalist „timpul e bani"), aproape totul în societatea românească din a doua jumătate a secolului al XIX-lea era ostil afirmării bugheziei și economiei pe care ea o sprijinea.

Rezistențele au fost multiple și diverse: critica junimistă a „formei fără fond", nostalgia patriarhală a lui Eminescu, exaltarea țărănimii prin curentele poporanist și semănătorist și condamnarea orașelor ca adevărate pandemonii corupătoare, analiza pretins socialistă făcută de C. Dobrogeanu-Gherea realităților românești, toate aceste componente ale culturii politice și ale culturii, în general, ale societății românești au fost expresia opoziției față de burghezie și de capitalism. Ceea ce nu înseamnă că în această „contraofensivă" conservatoare nu au existat și evaluări corecte, „forma fără fond", denunțată atât de viguros de junimiști, însoțind, ca un blestem, societatea românească până în ziua de astăzi. Poate cel mai bun indiciu al acestor rezistențe ale lumii rurale față de lumea industrială e faptul că triada fabuloasă a culturii românești — Creangă–Eminescu–Caragiale — se integrează acestei rezistențe: Creangă evocă în tonalități mirifice universul sătesc, Eminescu se dezlănțuie împotriva „străinilor" care surpă așezămintele voievodale, susținute de fraternitatea dintre boieri și țărani, Caragiale acoperă cu sarcasmele sale burghezia, înfățișată ca primară și incultă.

Oricâte valori estetice a creat această cultură, ea a fost, în esența ei, reacționară. Cuvântul nu trebuie să sperie și nici să indigneze. E o realitate istorică, pe care Ștefan Zeletin a avut pătrunderea să o analizeze și curajul să o formuleze (în 1925): „Reacțiunea română, în deosebitele ei curente, a repurtat o desăvârșită izbândă. Nu există la noi un curent de idei burghez: spiritul public a căzut cu totul sub stăpânirea reacțiunii. Aceasta e ceea ce dă nota predominantă culturii române în epoca de prefacere burgheză. Numească-se această perioadă culturală èra spiritului critic, ori mai bine èra *Junimii*, care a dat culturii noastre pecetea ei proprie; sub orice denumire s-ar adopta, se ascunde același cuprins: predominarea spiritului reacționar în gândirea românească".

Încărcătura dată termenului „reacționar" în perioada regimului comunist întunecă, în bună măsură, înțelegerea tezei — în perfectă concordanță cu realitatea istorică — a lui Ștefan Zeletin. În fapt, reacțiune (și reacționar) înseamnă opoziție (sau persoana care se opune) schimbărilor structurilor și instituțiilor tradiționale. Și această opoziție s-a manifestat, în România, și pe plan politic, și pe plan cultural.

O VIAȚĂ POLITICĂ ANOSTĂ

Înfruntarea dintre conservatori și liberali a reprezentat conținutul vieții politice românești între 1866 și 1918. Într-o țară în care cultura politică și spiritul civic erau atât de puternic grevate de moștenirea practicilor orientale („Suntem la porțile Orientului, unde totul este luat în mod ușuratic", a spus Raymond Poincaré, după ce a cunoscut rânduielile din România), într-o țară în care bacșișul și hatârul rămâneau coordonatele vieții publice, confruntarea dintre partide se deplasa adesea din zona politică în aceea a politicianismului, adică din zona servirii interesului național (evident, perceput diferit de partide) în aceea a servirii interesului personal, prin accesul la putere sau prin câștigarea favorurilor puterii.

Mai mult, în funcție de ambiții personale decât din necesități programatice, apar partide și grupări, unele având în titulatura lor apropieri neobișnuite: liberal-conservator (Lascăr Catargiu, Gh. Vernescu) sau conservator-democrat (Take Ionescu).

Lunga guvernare a lui Ion Brătianu — supranumit „Vizirul" pentru spiritul și stilul său autoritar — a înregistrat două realizări importante: rezistența încununată de succes față de tentativa Austro-Ungariei de a impune controlul ei asupra Dunării fluviale (deosebită de Dunărea maritimă, între Galați și vărsarea în Marea Neagră, aflată sub administrația Comisiei Europene a Dunării) și proclamarea Regatului (14/26 martie 1881), precedată de reglementarea succesiunii lui Carol I (care nu a avut decât o fiică, moartă la vârstă fragedă) prin desemnarea ca prinț moștenitor a nepotului lui Carol, Ferdinand. Dinastia de Hohenzollern-Sigmaringen avea astfel asigurat tronul României, al cărei prestigiu internațional sporise atât prin noul statut — regal — cât și prin numele de rezonanță al dinastiei (înrudită cu împăratul Germaniei). Rămânerea liberalilor la putere timp de 12 ani (1876–1888) a exasperat opoziția conservatoare, care aștepta revenirea la putere. Împotriva lui Ion Brătianu au fost organizate campanii, însoțite și de acte de violență, „Vizirul" fiind constrâns, în cele din urmă, să se retragă.

Cei aproape treizeci de ani de până la izbucnirea primului război mondial s-au scurs în confruntări sterile și mărunte, generate și dominate de setea de putere a partidelor. „Marile probleme" care au agitat puternic viața politică a țării apar astăzi ca derizorii: scandalul provocat de depunerea mitropolitului Ghenadie Petrescu, acuzat de malversațiuni (1896), și „afacerea tramvaielor" — declanșată de desființarea „Societății

tramvaielor" de către ministrul conservator Al. Marghiloman, măsura sa fiind acerb contestată de liberali și takiști (1909–1912). În cursul disputei privind această afacere, a lansat P.P. Carp memorabila formulă: „Pe principii se fac revoluții, pe afaceri nu".

Ceea ce surprinde în viața politică a acestei perioade este discrepanța dintre valoarea personală a oamenilor politici și micimea mizei, reductibilă — în esență — la exercitarea puterii, nu pentru a îndeplini un program, ci pentru a căpătui partizanii. Încercările conservatorilor junimiști — *„the best and the brightest"* (cei mai buni și cei mai luminați) ai clasei politice (P.P. Carp, Titu Maiorescu etc.) — de a înfăptui schimbări de structură (precum descentralizarea administrativă) au eșuat din cauza caracterului efemer al prezenței la guvern.

Schimbările de atitudine pentru a accede în râvnitul fotoliu ministerial sunt frecvente și, uneori, deconcertante. Fruntașul liberal Dimitrie A. Sturdza (de patru ori prim-ministru) cere, mai întâi, guvernului conservator să intervină în favoarea românilor transilvăneni (1892), pentru ca, devenit prim-ministru (1894), să declare — așa cum ceruse ministrul Austro-Ungariei la București — că „Avem să ne abținem de la orice act de agitație în afacerile interioare ale Regatului ungar", declarație urmată de sistarea unor ajutoare acordate de guvern românilor transilvăneni.

În interiorul celor două mari partide — liberal și conservator — se fac mari eforturi pentru a bloca sau promova anumite personalități. Astfel, la liberali, Vasile Lascăr, cel care spusese „Voiesc să fac din administrație o a doua magistratură", este urmărit de ostilitatea lui Eugeniu Carada și a partizanilor săi („oculta"). Steaua în ascensiune este Ion I.C. Brătianu, fiul lui Ion C. Brătianu, de la care moștenise toate darurile, mai puțin hărnicia. La conservatori — partid dominat de boieri — fiul unui negustor falit din Ploiești, Take Ionescu, face dovada unei inteligențe politice ieșite din comun, dublată de un mare talent oratoric („Tăkiță gură-de-aur"). Oportunismele acestui „...escu", determinate de marea lui ambiție — îndreptățită prin calitățile sale remarcabile — i-au atras observația lui P.P. Carp, rămasă celebră: „Talentul nu justifică toate incarnațiile precum frumusețea nu justifică toate prostituțiile".

Între acești oameni politici avizi de putere, se distinge o figură care — prin excepționalul ei — adâncește contrastul: Spiru C. Haret, fondatorul învățământului modern românesc. Întocmai ca și Take Ionescu, Spiru Haret era de origine socială modestă (fiu de notar) și, ca și cel dintâi,

și-a câștigat, printr-o muncă asiduă (primul român care a susținut un doctorat în matematici), locul în viața politică. „Omul școalei", așa cum a fost numit Spiru Haret, s-a identificat cu învățământul românesc, căruia i-a consacrat o excepțională putere de muncă și un rar devotament. Alături de problemele școlii, Spiru Haret a fost preocupat de starea de mizerie a țărănimii, căreia a încercat să-i pună capăt, prin încurajarea mișcării cooperatiste.

Sub agitația apelor de suprafață ale politicii, forțele profunde ale dezvoltării societății erau la lucru. În sfera economiei, așa cum s-a văzut, industria — în primul rând cea cu bază internă de producție, adică aceea de prelucrare a produselor agriculturii și cea extractivă — a cunoscut progrese evidente, deși inegale. România era o mare exportatoare de cereale și începea să se anunțe ca un producător de luat în seamă pe piața petrolului. Capitalurile german, olandez, american și britanic pătrund în industria petrolieră: iau ființă societățile „Româno-Americană", „Steaua Română" (cu capital englez), „Astra Română" (capital englez și olandez) etc. În 1914, producția de petrol brut a României se ridica la 1 783 947 tone, iar din 1912 Anglia se plasează pe primul loc în importul de petrol din România (239 629 tone în 1913). Sunt începuturi încă modeste, dar vestitoare de mari performanțe. Este adevărat că ponderea capitalurilor românești era redusă (6,3% din capital; 3,8% din producție; 8,9% din capacitatea de distilare), dar, în ultimă instanță, investițiile străine contribuie și ele la dezvoltarea capitalistă a țării.

Zonă periferică a sistemului mondial capitalist, cu trăsături coloniale (după Daniel Chirot), România apare în jurul anului 1900 — și situația se va continua și în următoarele patru decenii — ca o țară a contrastelor: lux rafinat, de stil occidental la nivelul elitelor, trai cu moșteniri orientale la nivelul claselor de mijloc și sărăcie — întâlnite azi în lumea a treia — în lumea satelor.

Pendularea între Orient și Occident a fost sugestiv redată de I.G. Duca în descrierea casei lui Take Ionescu, omul politic ridicat ca și Ștefan Tomșa din „pulberea pământului", dar ajuns — prin meritele sale — să fie comeseanul suveranilor:

„Casa lui Take Ionescu, ce curiozitate și ce simbol! Jos, camera de așteptare, intrarea până în sufrageria ticsită de lumea cea mai neașteptată, diplomați cunoscuți, senatori respectabili, deputați grăbiți, ariviști de tot felul, clienți bogați, ziariști serioși sau lihniți, șantajiști de meserie, solicitatori de rând, văduve, orfani, bancheri, cămătari, femei suspecte,

toată zgura politicianismului român [...]. Porțile Orientului în toată oroarea lor și, desigur, cel mai tipic colț al Bucureștilor antebelici. Sus, liniște și seninătate. Dna Bessie Ionescu (Take Ionescu era căsătorit cu o englezoaică — n.n.), înconjurată de câteva englezoaice și de nenumărați câini, citind, cântând la pian și ocupându-se cu o britanică tenacitate de protecția animalelor. Occidentul în toată splendoarea lui, un colț al civilizației Angliei pripășit pe malurile Dâmboviței. O scară numai despărțea aceste două lumi, între care în realitate erau atâtea secole de credințe, de lupte și de vitregii deosebite."

Astfel de contraste existau și la nivel macrosocial. Fractura dintre elită și mase e atât de profundă, încât ele apar ca două lumi între care comunicarea autentică e practic inexistentă. Fenomenul e lesne de constatat în 1907, când se produce marea răscoală țărănească. Izbucnită îndată după celebrările fastuoase ale celor 40 de ani de domnie a regelui Carol, ea a fost tot atât de neașteptată ca și un seism. Și, întocmai ca și la un cutremur, întâia reacție a fost panica, o panică atât de mare încât, sub imperiul spaimei, au fost voci în favoarea chemării trupelor austro-ungare pentru a restabili ordinea.

Izbucnită în satul cu nume parcă predestinat — Flămânzi —, pe una din moșiile arendate de trustul lui Mochi Fischer (deținătorul unui număr atât de mare de moșii arendate încât s-a vorbit de „Fischerland"), răscoala a cuprins întreaga țară, cunoscând manifestările cele mai violente în Muntenia și Oltenia, unde represiunea armatei a căpătat forme deosebit de brutale. Numărul exact al victimelor a rămas necunoscut; el este, probabil, de ordinul miilor.

UN „RĂZBOI FULGER"

Convulsiile politico-militare din Balcani, provocate de agonia Imperiului otoman, de efortul de consolidare a statelor creștine din zonă — generator, la rândul său, de conflicte între acești succesori ai stăpânirii turcești — și de amestecul marilor puteri (Austro-Ungaria și Rusia) au oferit României prilejul de a se afirma ca principală putere în zonă.

În urma primului război balcanic (1912–1913), purtat de Serbia, Muntenegru, Bulgaria și Grecia împotriva Turciei, Bulgaria și-a sporit teritoriul. La București, extinderea și — implicit — întărirea vecinului

din sud a fost percepută ca o amenințare pentru securitatea frontierei dintre cele două țări în Dobrogea (care, cum s-a văzut, fusese trasată ignorându-se cerințele României). Guvernul român a cerut, drept compensație pentru anexiunile bulgare, rectificarea frontierei dobrogene. După lungi negocieri, la care au luat parte și marile puteri, concesia maximă acceptată de Bulgaria a fost cedarea Silistrei cu o zonă de 3 km în jurul ei.

Soluția a fost considerată la București ca nesatisfăcătoare, iar opinia publică, favorabilă Serbiei (în cel de al doilea război balcanic, Bulgaria s-a aflat în conflict cu foștii aliați din 1912–1913, cărora li s-a alăturat Turcia), a devenit tot mai ostilă Bulgariei. Guvernul conservator, prezidat de Titu Maiorescu (evident, cu consimțământul regelui Carol), a optat pentru calea militară de rezolvare a diferendului româno-bulgar.

Campania armatei române a fost un fel de „război fulger" *sui-generis,* căci ea s-a desfășurat rapid (C. Kiriței scu o califică drept o „campanie de viteză") și cu pierderi reduse. Succesul fulgerător (Bulgaria a cerut pace, pentru a evita intrarea armatei române în Sofia) a avut însă consecințe nefaste pentru apropiata angajare a României în primul război mondial. Așa cum a remarcat C. Argetoianu, iuțeala cu care s-a obținut victoria a ascuns gravele carențe ale armatei (de amintit că trupele bulgare nu au opus rezistență, astfel că nu a existat, în realitate, nici botezul și cu atât mai puțin proba focului).

Au fost însă și minți lucide, care au avut curajul să spună lucrurilor pe nume și să tragă semnalul de alarmă, cum a făcut-o Gheorghe Tătărescu: „Cei care au văzut la lucru, dincolo (în Bulgaria — n.n.), pe soldații noștri au venit cu o constatare: trupa nu e suficient de pregătită pentru război, nu are destulă rezistență fizică și îi lipsesc, într-o mare măsură, putințe sufletești care îi asigură izbânda". Nici la nivelurile de comandament situația nu era mai bună. Marele Stat Major pregătise planul de campanie, după harta prezentată de Bulgaria la expoziția de la Liège, unde figurau șosele inexistente. Deși atașatul militar român, colonelul Dabija, furnizase date corecte, ele au fost ignorate. Un comandant de armată, negăsind șoseaua indicată în ordin, a telegrafiat: „Blocat în deplasare de absența drumului. Vă rog dispuneți".

Pacea, semnată la București, a dat satisfacție României, care a primit așa-numitul Cadrilater (viitoarele județe Durostor și Caliacra), considerat ca dând țării noastre o frontieră sigură în Dobrogea. Găzduirea acestui congres de pace balcanic (pentru prima dată țările din Europa de Sud-Est discutau și rezolvau problemele lor fără ca marile puteri să fie

de față!) la București a fost un indiciu al prestigiului căpătat de România pe plan internațional.

Mai mult decât aceste succese spectaculoase, anul 1913 a înregistrat un eveniment știut numai în cercurile diplomatice: formal aliată cu Austro-Ungaria, România a desfășurat în criza balcanică o politică contrară intereselor Vienei, interesată să consolideze Bulgaria și să slăbească Serbia, percepută ca o amenințare pentru securitatea Dublei Monarhii.

În ajunul primului război mondial, alianța României cu Puterile Centrale era puternic erodată de divergențele dintre Viena și București și de puternicul curent de opinie publică, favorabil românilor transilvăneni, deveniți victimele unei brutale politici de maghiarizare.

CAPITOLUL 5

PĂMÂNTURI ROMÂNEȘTI SUB STĂPÂNIRE STRĂINĂ

OPRIMARE ȘI REZISTENȚĂ

Fidelitatea arătată de români față de Curtea din Viena în timpul revoluției din 1848–1849 a fost modest răsplătită. Între ungurii răsculați, dar având o masivă pondere politică în împărăția Habsburgilor și românii credincioși, dar una din numeroasele mici comunități etnice, Curtea imperială nu putea să șovăie în alegere: în pilda evanghelică, vițelul cel mai gras a fost tăiat pentru fiul risipitor, nu pentru cel cuminte, rămas alături de tatăl său.

Până la reorganizarea Imperiului austriac pe baze dualiste, Curtea din Viena a oferit câteva satisfacții românilor transilvăneni. Mai întâi, crearea în 1851 a mitropoliei unite de la Blaj și a două episcopii unite (Gherla și Lugoj), care au fost, totuși, cel puțin în parte un „dar otrăvit", întrucât a provocat noi încordări între românii ortodocși și cei greco-catolici.

Un succes aparent important, dar, în realitate efemer, a fost acceptarea de către autoritățile imperiale a cererilor formulate în 1861 de reprezentanții populației românești din Transilvania privind reprezentarea în dietă, ca bază pentru alegerea dietei în 1863. Caracterul majoritar românesc al populației Transilvaniei își spune cuvântul: în dietă intră 46 români, 42 unguri și 32 sași. Inițial reprezentanții maghiari au decis să boicoteze lucrările dietei, apoi 11 deputați au participat. Dieta, ale cărei lucrări s-au deschis la 16 iulie 1863 la Sibiu, a votat egalitatea națiunii române și a confesiunilor sale cu celelalte națiuni și confesiuni și legea prin care limbile română, maghiară și germană erau recunoscute ca limbi ale administrației publice. Hotărârile dietei au fost confirmate de împărat la 26 octombrie 1863. Victoria revendicărilor românești părea deplină și ireversibilă, ceea ce explică entuziasmul ce a cuprins pe românii transilvăneni: „precum 1848 a fost anul învierii noastre ca popor — scria «Telegraful român» — așa anul 1863 ne inaugură ca națiune. Acesta e câștigul cel grandios, ce ni-l aduce Dieta transilvană".

Românii ortodocși căpătau și ei o satisfacție: biserica lor era scoasă de sub autoritatea ierarhilor sârbi și înălțată la rang de mitropolie (cu reședința la Sibiu), având două episcopii în subordine (Arad și Caransebeș). Mitropolit a devenit episcopul Andrei Șaguna, un pasionat combatant pentru drepturile românilor, dar în limitele acordului cu autoritățile imperiale.

Andrei Șaguna a fost ultimul din șirul de oameni ai Bisericii aflați la conducerea mișcării de emancipare națională a românilor transilvăneni. Încă dinainte de revoluția din 1848, statutul de lideri naționali al clericilor a început să fie contestat de intelectualitatea laică. Sub influența luminismului, ea a început să manifeste indiferență, ba chiar scepticism față de Biserică și de teologie, dar nu a manifestat atitudini ostile religiei sau clerului. Așa cum a subliniat Keith Hitchins, „Intelectualii considerau Biserica, datorită condițiilor istorice în care se dezvoltase, în primul rând drept o instituție națională, care avea sarcina de a fi receptivă la nevoile materiale și spirituale ale poporului. Intenționau astfel să transforme Biserica și clerul în instrumente ale schimbării sociale și să le pună în armonie cu ceea ce ei numeau spiritul vremii".

Conflictul cu o personalitate atât de autoritară și copleșitoare cum era Andrei Șaguna devenea inevitabil. Intelectualii laici voiau să preia conducerea mișcării naționale și să o orienteze spre un program de revendicări economice — ignorate de conducerea ecleziastică — și politice în concordanță cu interesele și aspirațiile clasei de mijloc ce apăruse în rândurile românilor transilvăneni.

Evenimentele au favorizat eforturile intelectualilor laici. Preocupat să nu agraveze conflictul cu ungurii, împăratul a pus capăt Dietei din Sibiu (1 septembrie 1865) și a convocat o alta, aleasă prin vechiul sistem din 1791, ceea ce a readus o mare majoritate maghiară. Deputații majoritari s-au grăbit să voteze unirea Transilvaniei cu Ungaria, ignorând protestele reprezentanților români și sași.

Războiul Austriei cu Prusia și înfrângerea armatei austriece la Sadowa (1866) a precipitat decizia lui Franz Josef de a așeza pe noi baze Imperiul austriac. Pentru a curma tensiunile și conflictele cu ungurii, care reclamau o efectivă recunoaștere a identității lor politico-naționale, reorganizarea imperiului s-a făcut pe temeiul constituirii unei monarhii dualiste: Austro-Ungaria, având ca urmare intrarea sub administrația guvernului de la Budapesta a teritoriilor care aparținuseră regatului medieval ungar, inclusiv Transilvania. După o existență multiseculară,

vechiul voievodat/principat își pierdea individualitatea politico-teritorială și era încorporat Ungariei. Ceea ce au vrut revoluționarii unguri în 1848 era acum acordat oficial de Curtea din Viena.

„Legea naționalităților" din 1868 (legea XLIV) și legea învățământului (legea XXXVIII) din același an au agravat politica de maghiarizare forțată.

În partea „ungară" a Dublei Monarhii, legea naționalităților a proclamat existența unei singure națiuni — cea ungară, „una și indivizibilă" —, ce cuprindea toate celelalte naționalități nemaghiare, alcătuind laolaltă majoritatea populației (ungurii reprezentau, așadar, o minoritate și în partea încredințată lor din dubla monarhie). Singura limbă oficială era cea maghiară. În ceea ce privește învățământul, limba maghiară era predată în toate școlile și avea „monopolul" în învățământul universitar. Limbile naționalităților nemaghiare puteau fi folosite numai în învățământul confesional.

Andrei Șaguna a izbutit să obțină prin *Statutul Organic* (28 mai 1869) existența unei structuri bisericești beneficiind de o reală autonomie și întemeiată pe principiul electiv: atât clerul cât și corpul didactic din școlile confesionale urmau să fie aleși la toate nivelurile (inclusiv episcopii și mitropolitul).

Deși poziția lui Șaguna a fost slăbită — prin eșecul final al politicii sale de colaborare cu autoritatea imperială — în beneficiul intelectualității laice, „în mod paradoxal — cum remarcă Keith Hitchins — pe măsură ce presiunea constantă de maghiarizare a limitat activitatea în toate celelale domenii, Biserica și școlile ei au rămas, ca și mai înainte, principalele bastioane ale naționalității române".

Afirmarea răspicată a intelectualității laice a coincis cu sciziunea apărută în elita politică a românilor transilvăneni în privința atitudinii de adoptat față de noua situație creată de dualismul austro-ungar. Șaguna se pronunța în favoarea acceptării realității și a prezenței românești — oricât de modeste — în Parlamentul de la Budapesta. Majoritatea fruntașilor politici români era favorabilă refuzului de a participa la viața politică („pasivismul"), pentru a exprima astfel nerecunoașterea noilor structuri politice.

Necesitatea organizării politice era tot mai acut resimțită de românii din Austro-Ungaria. Întemeiat pe ideea „activismului", ia ființă în 1869 Partidul Național al românilor din Banat și Ungaria, condus de Alexandru Mocioni (Mocsonyi), urmat, la scurt timp, de Partidul Național

Român din Transilvania, condus de Ilie Măcelariu, care adoptă tactica „pasivistă" (la circa o lună de la întemeiere, partidul a fost interzis de autoritățile ungare).

Pe măsură ce statul român, născut din Unirea principatelor, se consolidează, se amplifică și relațiile dintre românii de dincolo și de dincoace de Carpați. Încă la Adunarea de la Blaj, din timpul revoluției din 1848, țăranii prezenți strigaseră „Noi vrem să ne unim cu Țara"; pentru ei, muntenii și moldovenii întruchipau „Țara" lor, a tuturor românilor. În timpul Războiului de independență (1877–1878), românii transilvăneni și-au exprimat, prin diverse forme (colecte, voluntari etc.), solidaritatea cu statul român.

În 1881, puțin timp după proclamarea regatului, românii din Transilvania și Banat s-au unit în Partidul Național Român, având ca principale obiective autonomia Transilvaniei, folosirea limbii române în justiție și administrație; autonomie bisericească și școlară; o nouă lege electorală, întemeiată pe votul universal etc. Lui N. Iorga programul i se părea „fără nici o legătură aparentă și mărturisită cu programul de la 3 mai 1848 și iarăși fără vreo legătură cu tendințe mai înaintate și mai îndrăznețe ale generației ce se ridica [...], foarte rigid în aparență, dar foarte slab în ce privește sistematizarea".

Acțiunea cea mai spectaculoasă a Partidului Național Român a fost *Memorandumul* prezentat împăratului; cei cinci semnatari (Ioan Rațiu, Gh. Pop de Băsești, Eugen Brote, Vasile Lucaciu și Septimiu Albini) denunțau gravele inechități și brutalități ce loveau populația românească pe plan național, electoral, școlar, administrativ, agrar și al presei. Franz Josef a refuzat să primească Memorandumul și l-a expediat guvernului ungar, care a intentat proces autorilor săi și altor fruntași ai Partidului Național Român.

Procesul memorandiștilor a prilejuit puternice manifestații de solidaritate românească și de simpatie din partea unor personalități de prestigiu din Europa.

Politica de maghiarizare promovată de guvernul de la Budapesta și persecuțiile — mai ales cele care au lovit presa românească — au alimentat curentul de simpatie din cadrul opiniei publice din România, tot mai atentă la suferințele conaționalilor de peste Carpați. Un rol important în consolidarea acestui curent a jucat „Liga pentru unitatea culturală a românilor", creată la București în 1891 în scopul cooperării cu românii din teritoriile ajunse sub stăpânire străină și al sprijinirii

ridicării lor culturale. Sub îndrumarea lui N. Iorga, Liga a desfășurat o activitate rodnică, unul din centrele ei cele mai importante fiind Universitatea populară de la Vălenii de Munte, ale cărei cursuri au fost frecventate de români de pretutindeni.

În conștiința colectivă românească, Ardealul a căpătat preponderență în raport cu celelalte teritorii românești aflate în frontiere străine, și a sfârșit prin a deveni o obsesie națională: „Ardealul, Ardealul, ne trebuie Ardealul", proclama un foarte popular marș.

Curentul de opinie publică favorabil eliberării Ardealului a căpătat asemenea amploare, încât a jucat un rol hotărâtor în a face inoperantă în 1914 alianța României cu Puterile Centrale.

ÎN ȚARA FAGILOR

Mai puțin agitată a fost viața românilor bucovineni. Partea de nord a Moldovei, anexată de Imperiul habsburgic în 1775, a căpătat numele de Bucovina de la întinsele păduri de fagi (bucovine). După o perioadă de administrație militară, Curtea din Viena, ignorând dorința localnicilor de a avea statutul unei provincii distincte, Bucovina a fost inclusă ca al 19-lea cerc al Galiției, iar boierimea moldoveană a fost integrată nobilimii poloneze, făcându-se și o echivalare a titlurilor de noblețe (baroni și cavaleri).

Administrația austriacă a introdus schimbări importante în structurile agrare. În cuprinsul marilor domenii, țăranii au devenit proprietari pe loturile avute în folosință (*pământuri*), iar „rezerva" stăpânului a rămas în deplina sa proprietate (*pământuri dominicale*); au fost menținute însă obligațiile de clacă și dijmă ale țăranilor față de stăpânul domeniului. Moșiile mănăstirești au fost secularizate și din veniturile lor s-a constituit Fondul religionar, care asigura întreținerea Bisericii și a școlilor. Numărul mănăstirilor a fost redus la trei (Putna, Sucevița și Dragomirna).

Din ordinul împăratului Iosif al II-lea, moaștele Sf. Ioan cel Nou duse de mitropolitul Dosoftei la Zolkiev, când părăsise Moldova, au fost readuse la Suceava și așezate în biserica Sf. Gheorghe.

Revoluția din 1848 a atins și Bucovina, în două privințe. Mai întâi, în cadrul creat de seismul revoluționar, la Cernăuți a avut loc o Mare Adunare Națională a românilor, care a redactat un memoriu în 12 puncte,

pentru a fi prezentat împăratului; se cerea statutul de țară de coroană autonomă pentru Bucovina, prin separarea de Galiția; păstrarea identității naționale a românilor, crearea de școli, abolirea clăcii și a dijmei, libertatea și egalitatea cultelor, libertatea comerțului și crearea unui institut de credit, scoaterea bisericii românești de sub autoritatea mitropolitului sârb din Carlowitz etc. Ion Nistor subliniază că aceste revendicări „constituiră multă vreme programul politic al românilor bucovineni, în lupta pentru dobândirea și consolidarea autonomiei țării, pentru conservarea caracterului românesc al fostei Țări de Sus a Moldovei prin biserică și școală și pentru redresarea ei economică".

În al doilea rând, Bucovina a devenit un teritoriu de refugiu și de consultări pentru revoluționarii pașoptiști din Moldova și, respectiv, Transilvania. În primitorul conac de la Cernauca al fraților Hurmuzachi au venit Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, Alexandru Ioan Cuza și alți inițiatori ai mișcării revoluționare eșuate de la Iași. După sosirea unui grup de pașoptiști transilvăneni (Timotei Cipariu, George Barițiu și alții), discuțiile dintre revoluționarii români au dus la concluzia că Principatele dunărene, Bucovina, Basarabia și Transilvania trebuie să se unească într-un stat daco-român, aflat sub autoritatea împăratului de la Viena sau cârmuit de un arhiduce din Casa de Habsburg.

În discuțiile din Bucovina apar atât prefigurarea României Mari, prin unirea provinciilor românești, cât și prefigurarea proiectului lui Aurel C. Popovici de unire a românilor sub egida Curții din Viena.

Desfășurarea evenimentelor — reprimarea revoluției și intervenția rusă — au făcut ca aceste planuri să rămână simple exerciții de gândire politică. Dintre revendicările prezentate de românii bucovineni, unele și-au aflat împlinirea: provincia a căpătat în 1849 individualitate administrativă, ca „țară de coroană ereditară" având statutul de ducat, iar limba română a fost introdusă la Institutul Teologic, ca limbă de predare, și la Liceul latino-german, ca limbă de studiu (ambele, instituții de învățământ din Cernăuți).

Un rol important — dar de scurtă durată — în promovarea limbii și identității românești a îndeplinit ziarul „Bucovina" (primul număr a apărut la 4 octombrie 1848, la Cernăuți), având-i ca redactori pe Gheorghe și Alexandru Hurmuzachi, iar printre colaboratori pe Vasile Alecsandri, Mihail Kogălniceanu, Dimitrie Bolintineanu, Andrei Șaguna și alții, reprezentanți de seamă ai spiritualității românești din Moldova, Muntenia și Transilvania.

Imigrația masivă a elementelor ucrainene (rutene) și evreiești a modificat substanțial caracterul etnic — de zonă românească — al Bucovinei. Fără a fi supuși unei politici sistematice de deznaționalizare, ca românii din Transilvania, cei din Bucovina au avut de făcut față unui adevărat asalt demografic alogen.

Viața cultural-spirituală a populației românești a cunoscut manifestări mai importante cu prilejul aniversării unor evenimente ale trecutului românesc: în 1871, s-au celebrat la Putna 400 de ani de la zidirea mănăstirii (sărbătoarea a fost amânată cu doi ani, din cauza diverselor evenimente). Inițiativa aparținea unui comitet studențesc — între membrii săi aflându-se și Mihai Eminescu —, iar la ceremonia de la ctitoria lui Ștefan cel Mare au participat Mihail Kogălniceanu, Grigore Tocilescu și Iacob Mureșanu, prezența lor simbolizând unitatea culturală a românilor din aria vechii Dacii. La centenarul morții lui Grigore Ghica (1877), prezent la comemorarea de la Iași, poetul bucovinean Dimitrie Petrino a rostit o înflăcărată cuvântare, din care nu au lipsit însă atacuri antisemite.

O contribuție importantă la afirmarea identității și sentimentului național al românilor bucovineni au adus „Societatea pentru cultura și literatura română în Bucovina", creată în 1864 sub președinția lui Gheorghe Hurmuzachi, și Societatea Academică studențească „Arboroasa", prezidată de Ciprian Porumbescu, care, la scurt timp după începerea activității (13 februarie 1876), a fost dizolvată, iar conducătorii ei arestați, sub acuzația de înaltă trădare (pentru legăturile cu statul român și pretins separatism). Achitați de Curtea cu juri din Cernăuți, studenții — membri ai „Arboroasei" — au creat o nouă societate, numită „Junimea", având-l ca președinte pe istoricul Dimitre Onciul, iar ca emblemă o panglică tricoloră, roșu, galben și albastru, culorile fiind așezate orizontal.

Crearea structurii politice a mișcării de emancipare națională a românilor bucovineni a întâlnit mari obstacole ca urmare a divizării ei în conservatori și liberali, mai întâi, împărțire agravată prin apariția democraților, favorabili colaborării cu rutenii (ucraineni). Atacuri și împăcări s-au succedat, ducând la sciziuni în Partidul Național, creat la 7 aprilie 1892, la apariția de noi formațiuni politice, când aliate, când adversare. Demisionând din postul de președinte al Partidului Național Român în 1910, Iancu Flondor scria: „Discordia și lupta între frați, care a cauzat neamului nostru din Bucovina multe și numeroase scăderi,

consumând cu desăvârșire puterile românești și rezistența lor contra deznaționalizării, încep din nou a se îmbuiba în rândurile noastre".

Diviziunea și conflictele — uneori foarte ascuțite — din cadrul mișcării naționale românești a făcut ca ea să nu aibă forța celei din Transilvania. Nici Biserica ortodoxă din Bucovina nu a jucat rolul — atât de important — avut de cele două biserici (ortodoxă și unită) din Transilvania. Unii din ierarhii bucovineni — ca episcopul Eugenie Hacman, profesor de limba română al viitorului împărat Ferdinand, și luptători, la început, pentru afirmarea limbii române — au intrat în conflict și cu clericii și cu mirenii, iar alții s-au arătat mai mult sau mai puțin indiferenți față de aspirațiile naționale ale românilor. După instituirea dualismului, Curtea din Viena a creat o ciudată mitropolie a Bucovinei și Dalmației (1873), care avea drept obiectiv, cum scria un ziar austriac, „a confirma definitiv despărțirea teritorială între ambele jumătăți de imperiu, deci despărțirea românilor din Bucovina de românii transilvăneni și a sârbilor din Dalmația de conaționalii lor sârbi din țările coroanei ungare". Imaginația autorităților imperiale în practicarea politicii *divide et impera* se dovedea încă o dată foarte bogată.

SUB APĂSAREA ȚARISTĂ

Teritoriul dintre Prut și Nistru, anexat de Rusia în 1812, a primit de la noul stăpân numele de Basarabia prin extinderea denumirii avute până atunci numai de zona învecinată brațului Chilia, unde se exercitase în secolul al XIV-lea stăpânirea Țării Românești, numită și Basarabească, după dinastia Basarabilor.

În primii ani ai ocupației, Basarabia a beneficiat de un regim de autonomie, cu o administrație bilingvă (română/„moldoveană" și rusă) și cu păstrarea legislației locale, primul guvernator civil fiind boierul moldovean Scarlat Sturdza. Statutul din 1818 a introdus primele limitări ale autonomiei, care a fost deplin abolită în 1828. Legea promulgată în acest an a inclus Basarabia în gubernia Novorossiisk, desființând funcția de guvernator, și a făcut din limba rusă unica limbă în administrație și în justiție, dar, întrucât locuitorii români nu cunoșteau rusa, s-a admis, în „caz de necesitate", și traducerea în română, care a continuat să fie folosită în redactarea cererilor; în 1836, s-a stabilit o perioadă de tranziție

de șapte ani, în cursul căreia limba „moldovenească" mai putea fi utilizată, urmând ca din 1843 să fie întrebuințată în toate actele numai limba rusă.

În școli și biserici limba română a fost folosită până la sfârșitul anilor '60–începutul anilor '70, când întrebuințarea ei a fost oprită de autorități. Unii preoți și învățători au îndrăznit însă să eludeze dispozițiile.

Ultimele vestigii ale individualității administrative a Basarabiei au dispărut o dată cu transformarea ei în gubernie, în 1873.

A.V. Boldur a distins în perioada stăpânirii rusești a Basarabiei succesiunea a trei perioade de libertate și a trei perioade de reacțiune, astfel: 1812–1828 (libertate); 1828–1856 (reacțiune); 1856–1866 (libertate); 1866–1904 (reacțiune); 1905–1906 (libertate); 1907–1912 (reacțiune). El remarcă — întemeiat — că perioadele de libertate (termenul este de înțeles în sensul că autoritățile ruse au lăsat mai multă libertate inițiativelor locale) au fost inaugurate de un război. După cel din 1812, Petersburgul a lăsat un regim de autonomie destinat să evite nemulțumirea populației, intrate în frontierele rusești; înfrângerea Rusiei în Războiul Crimeii (1853–1856) a dezvăluit criza regimului absolutist al lui Nicolae I și a generat politica de reforme a lui Alexandru al II-lea; în sfârșit, înfrângerea Rusiei în Războiul ruso-japonez (1904–1905) a precipitat izbucnirea primei revoluții ruse și a constrâns pe țarul Nicolae al II-lea la un șir de concesii.

Perioada cea mai bogată în reforme a fost deceniul 1856–1866, când țarul Alexandru al II-lea a încercat modernizarea imperiului prin reforma agrară, crearea administrației locale (zemstve), reforma justiției etc.

În Basarabia, țăranii fuseseră eliberați din șerbie (vecinie) încă din timpul lui Constantin Mavrocordat, dar, în 1861, boierii și clerul, adică 3,3% din populație, stăpâneau 72% din pământul productiv. Reforma agrară a fost aplicată în Basarabia șapte ani mai târziu decât în Rusia, adică în 1868. Țăranii au devenit proprietari pe lotul (nadel) de pământ și l-au răscumpărat, plătind valoarea lui, în decurs de 49 de ani, statului, care despăgubise pe moșieri. În urma reformei, în Basarabia, țăranii au devenit stăpâni a peste 1,5 milioane de desiatine de pământ (1 desiatină =1,09 ha), iar boierimea și clerul stăpâneau aproape două milioane de desiatine.

Administrația locală a revenit zemstvelor, introduse în Basarabia în 1869 (cinci ani mai târziu decât în Rusia). Ele erau alese de moșieri, industriași și reprezentanți ai țărănimii, activând sub autoritatea

Ministerului de Interne. Administrația locală a contribuit la crearea unei rețele de instituții de asistență medicală, de învățământ agricol și de cultură.

Autoritățile ruse au încurajat imigrarea în Basarabia și au făcut colonizări în partea de sud a provinciei. În urma acestei politici demografice, în Basarabia au venit ruși, ucraineni, bulgari, găgăuzi (populație de origine seldjucidă, convertită la creștinism), germani etc. În 1897, dintr-o populație de aproape două milioane de locuitori, românii (moldovenii) reprezentau 47,58%, ucrainenii 19,75%, evreii 11,79%, rușii 8,05% etc.

Autoritățile ruse au vegheat ca în Basarabia să nu se înfiripe o mișcare națională românească, având în vedere că dincolo de Prut statul român începea să devină un pol de atracție. În 1865, prințul Obolenski cerea schimbarea numelui provinciei din Basarabia în Alexandrovskaia sau Alexandroslavskaia, întrucât „însăși denumirea amintește o altă patrie, are o însemnătate mare politică, născând visuri separatiste".

În rândurile moșierilor și ale intelectualilor din clasa de mijloc au apărut proiecte și intenții de ridicare culturală a populației românești, prin tipărirea unui ziar, precum și a abecedarelor, broșuri de cultură generală etc. Atente la astfel de inițiative, autoritățile supravegheau pe cei „care visează o Românie unită și contopită" și semnalau „spiritul patriotic românesc", manifest încă în forme incipiente la începutul celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea.

După existența cu totul efemeră a primului ziar românesc din Basarabia, „Mesagerul Basarabiei" (1884), apare hebdomadarul „Basarabia" (1906–1907), care, profitând de atmosfera mai liberă creată de revoluția din 1905, a militat pentru autonomia provincială a Basarabiei, revigorarea sentimentului național românesc și promovarea limbii române în școală și în Biserică.

În Basarabia, spre deosebire de Transilvania și Bucovina, rusificarea elitei românești — mentală (devotament față de țar) sau etnică — a privat populația de o pătură conducătoare, angrenată în efortul de emancipare națională. Un exemplu concludent este Leon (Leonid) Casso (1865–1914), care, după studii universitare la Paris, Berlin și Heidelberg, a făcut o strălucită carieră didactică în Rusia și a devenit ministru al învățământului al Rusiei (1910–1914). Absența unei activități sistematice de luminare a țărănimii prin școală a favorizat politica de rusificare a autorităților țariste. Lipsa unei burghezii naționale românești, ca în Transilvania și Bucovina, a făcut ca mișcarea națională să se reazeme pe

intelectuali, câștigați tot mai mult de idealul unității naționale și masa țărănească românească, simțind instinctiv românește.

Enumerând figurile reprezentative ale mișcării național-culturale din Basarabia — arhimandritul Gurie Grosu, Alexis Nour, Em. Gavriliță, Ștefan Ciobanu, Alexei Mateevici, Pan Halippa și mulți alții; din ultimul deceniu al stăpânirii țariste —, Ion Țurcanu subliniază corect că „în 1917 mișcarea națională din ținut n-a luat naștere pe un teren gol."

Ceea ce se cuvine subliniat în chip răspicat este că, spre deosebire de stăpânirea rusească în Basarabia, care a ținut într-o stare de înapoiere provincia, cea austro-ungară în Transilvania, Banat și Bucovina, cu toate laturile ei negative, a contribuit, prin spiritul de ordine, și prin racordarea lor la civilizația Europei Centrale („Mitteleuropa"), la propășirea materială și spirituală a românilor.

Mirarea lui Dinicu Golescu se reîntâlnește și la Constantin Stere în cursul călătoriei sale în Ardeal, în 1906, în fața nivelului ridicat atât material cât și cultural al țărănimii transilvănene. De atunci și până astăzi oricine traversează Carpații sau merge în Bucovina constată imediat deosebirea — în rău — pentru Vechiul Regat, împovărat de moștenirea nefastă a Orientului. Faptul că în zilele noastre Samuel Huntington susține existența unei linii de fractură între civilizații (slavo-ortodoxă și occidentalo-catolică) prin mijlocul spațiului românesc nu trebuie privit — abia dacă mai este de spus — ca un act de ostilitate și nici ca o negare a unității națiunii române, ci ca expresia unei realități de netăgăduit — societatea românească a evoluat până în 1918 în două cadre de civilizație diferite, care i-au imprimat faciesuri culturale diferite și ritmuri de dezvoltare deosebite.

CAPITOLUL 6

„ROMÂNIA MARE"

Izbucnirea primului război mondial a găsit România într-o situație ambiguă: aliată cu Puterile Centrale — Germania și Austro-Ungaria (cărora din 1888 li se alăturase și Italia) —, dar cu opinia publică, în majoritate, ostilă Austro-Ungariei și câștigată eliberării teritoriilor românești, stăpânite de Dubla Monarhie, în primul rând a Ardealului.

Pacea de la București consacrase rolul României, ca una din puterile mijlocii pe plan european și cu mare pondere în Europa de Sud-Est, și, în același timp, făcuse perceptibilă falia dintre București și Viena. Consecvent principiului rotației, regele Carol I lăsase ca, după liberalii asociați cu proclamarea independenței, conservatorii să patroneze acest moment de apogeu al prestigiului României.

Reveniți la putere, liberalii au anunțat două mari reforme — agrară și electorală —, dar primul război mondial a pus România în fața unei probleme cruciale: desăvârșirea unității naționale.

NEUTRALITATEA

Consiliul de Coroană (21 iulie/3 august 1914) a hotărât ca România să rămână neutră. Oficial, poziția era motivată de același argument, invocat și de Italia: Austro-Ungaria avusese inițiativa declarării războiului, nefiind victima unui atac neprovocat; ea nu se consultase cu România, în timpul crizei politice, al cărei deznodământ a fost războiul. În fapt, regele, care văzuse întotdeauna destinul României solidar cu cel al Germaniei, dorise — sprijinit de P.P. Carp — intrarea în război alături de Puterile Centrale, dar nici el nu putea ignora amploarea curentului popular, ostil Austro-Ungariei. Regele Carol a decis să abdice. În actul de justificare a abdicării, el scrie: „Foști miniștri, profesorii universităților

și ai școlilor superioare, precum și toate clasele societății au astăzi numai un singur țel înaintea ochilor: acela de-a pune mâna pe Transilvania". Moartea l-a oprit pe bătrânul rege de la acest gest deznădăjduit.

Timp de doi ani, scena politică românească a fost ocupată de o dezbatere aprinsă: alături de cine trebuie să participe România la război: de Puterile Centrale sau de Antantă? Confruntarea celor două puncte de vedere a avut loc la nivelul elitei politice, pentru că la cel al opiniei publice ea era tranșată: „Vrem Ardealul!" S-au înfruntat atunci partizanii securității naționale (P.P. Carp, C. Stere etc.) și cei ai unității naționale (Ion I.C. Brătianu, Take Ionescu, Nicolae Filipescu, N. Iorga etc.). Evident, și unii și alții voiau securitatea țării și nimeni nu respingea idealul unității; era, prin urmare, vorba, de prioritatea acordată securității sau unității naționale.

P.P. Carp, C. Stere și aderenții lor atrăgeau atenția asupra primejdiei reprezentată de Rusia pentru România, aflată în drumul ei spre Țarigrad și Strâmtori. Într-o dezlănțuire pasionată, C. Stere îi explica lui I.G. Duca: „Rusia nu poate fi decât bătută, armatele țarului, care acuma (discuția a avut loc la 21 mai 1915 — n.n.) se retrag, nu vor fi niciodată în stare să se reorganizeze [...]. Rusia nu ne va da Transilvania, Rusia vrea Strâmtorile, va trece peste trupul nostru ca să le obțină. Alianța cu dânșii nu ne va duce decât la sclavie. Trebuie să fie cineva orb, incapabil, nu om politic ca să nu înțeleagă, ca să nu vadă un lucru atât de sigur, de limpede [...]. Gândește-te la răspunderea ce o luați în fața istoriei, distrugeți opera tuturor generațiilor de la 1848 încoace! Ele v-au lăsat un stat neatârnat, având putința de-a juca un rol aici, în Orientul Europei, voi îl transformați într-o gubernie rusească. N-au să fie destule blesteme ca să pedepsească în vecii vecilor crima ce o pregătiți azi împotriva românismului".

„Ardealul — exclama Stere la tribuna Camerei — nu a pierit într-o mie de ani (de stăpânire străină — n.n.), nu va pieri nici de azi înainte."

Partizanii Antantei, de fapt ai desăvârșirii unității naționale (dar fără Basarabia!), argumentau că România nu putea rata prilejul oferit de marele război pentru a nu recupera teritoriile locuite de români și stăpânite de Austro-Ungaria; indiferent de deznodământul conflictului, faptul că România își va fi prezentat revendicările teritoriale și va fi căpătat recunoașterea unor mari puteri ca Anglia, Franța și Rusia avea o mare însemnătate pentru viitorul neamului: „nu știu cum se va desfășura războiul — încredința Ion I.C. Brătianu pe fiul său, Gheorghe, la

8 august 1916 —, putem avea soarta Serbiei (la data aceea complet ocupată — n.n.), dar vom fi confirmat, în mod imprescriptibil, drepturile noastre asupra pământului nostru. Vezi, momentul de față e hotărâtor. Dacă se încheie pacea fără noi, vom fi zdrobiți între o Ungarie mare și o Bulgarie mare. Trebuie să vază lumea ce voim și pentru ce voim".

În ceea ce privește Rusia, partizanii Antantei, fără să conteste amenințarea venită din direcția ei (experiența din 1878 nu fusese uitată), considerau că tocmai de aceea e mai bine ca România să-i fie aliată, nu dușmană.

Timp de doi ani (1914–1916), Brătianu a pregătit intrarea în război a României, preocupat ca satisfacerea revendicărilor ei să facă obiectul angajamentului ferm al Aliaților, iar situația de pe fronturi să permită României o cât mai mare economie de sânge.

Primul-ministru a obținut un însemnat succes, când la 18 septembrie/ 1 octombrie 1914, printr-un acord secret între ministrul de Externe al Rusiei, S.D. Sazonov, și ministrul României la Petersburg, C. Diamandy, Rusia și-a asumat obligația de a apăra integritatea teritorială a României și i-a recunoscut drepturile asupra teritoriilor din Austro-Ungaria locuite de români, în schimbul neutralității țării noastre.

Cu minuția venită din profesia de inginer și cu credința ancestrală — de sorginte țărănească — în angajamentul scris, Brătianu a negociat aproape doi ani, în secret, cu reprezentanții Antantei pentru a găsi redactarea cea mai favorabilă intereselor României a tratatului de alianță cu Antanta și condițiile cele mai convenabile pentru intrarea armatei române în acțiune.

O dată războiul început, combatanții s-au străduit să atragă de partea lor pe neutrii, folosind o gamă largă de mijloace, de la promisiunile ademenitoare la presiunile brutale. După intrarea în război a Italiei și Bulgariei, în 1915, România a devenit obiectul solicitărilor celor mai presante din partea celor două coaliții. Puterile Centrale își dădeau seama că, în cel mai fericit caz pentru ele, România va rămâne neutră, Antanta, aflată în progres statornic la București, voia să grăbească intrarea României în război, pentru a slăbi presiunea germană pe frontul din Franța. Față de manevrele și tergiversările lui Brătianu, Antanta își va pierde răbdarea, în vara anului 1916, punând România în fața alternativei „acum ori niciodată".

În fața presiunilor Aliaților (la 25 martie 1915, Brătianu, exasperat, a exclamat: „Când vezi tonul cu care Aliații ne vorbesc, regret timpul când

Germania avea preponderența în Europa"). Brătianu a trebuit să semneze la 4/17 august 1916 tratatul de alianță cu Antanta, însoțit de o convenție militară. România se angaja să intre în război împotriva Austro-Ungariei, iar Antanta îi recunoștea dreptul de a alipi teritoriile românești din Austro-Ungaria: Transilvania cu Crișana, de la vărsarea Someșului în Tisa până la vărsarea Mureșului în Tisa, Bucovina și Banatul (inclusiv cel sârbesc). Aliații se angajau să declanșeze, cu opt zile înainte de intrarea României în război, o ofensivă cu trupele de la Salonic, pentru a reține trupele germano-bulgare, și să desfășoare, de asemenea, o ofensivă pe frontul austriac, pentru a înlesni viitoarele acțiuni ale armatei române în Transilvania. Rusia urma să trimită trei divizii (două de infanterie și una de cavalerie); România urma să primească, prin Rusia, zilnic, câte 300 t de muniție și materiale de război. Brătianu se putea declara satisfăcut pentru condițiile obținute, pentru că ele asigurau deopotrivă interesele pe termen lung și pe termen scurt ale României. Ceea ce primul-ministru român omisese să ia în considerare era lipsa de bună-credință a Aliaților, care nu vor îndeplini — sau când o vor face, cu totul neîndestulător — obligațiile asumate.

În pregătirea armatei române pentru război, Brătianu a săvârșit mari erori. Întocmai cum la Ministerul de Externe îl pusese pe slabul Emanoil Porumbaru pentru a conduce el întreaga activitate diplomatică, tot astfel, la Marele Stat Major, în locul unui general capabil, l-a numit pe generalul Dumitru Iliescu (titular era generalul Zottu, bolnav de nervi, care s-a sinucis la intrarea României în război), total obedient față de primul-ministru, tipul generalului fanfaron și iresponsabil, anunțând că tot este pregătit și că victoria e sigură. Brătianu însuși evalua eronat viitoarea campanie: el îi spunea generalului Averescu, în 1915, că eliberarea Transilvaniei se va face în 15 zile!

Aprovizionarea armatei a dat naștere la un *boom* afacerist, în care venalitatea a căpătat proporții considerabile. Un publicist nota în jurnalul său la 13 august: „Nu mai e nimic de ...operat. Aproape două miliarde de lei ai Ministerului de Război s-au mistuit pentru ca, peste o lună de zile, să se adreseze acel apel deznădăjduit ca să-și facă pomană și să dăruiască obiele pentru soldați. Samsarii, deci, au intrat în vacanță — nu se mai cumpără, nu se mai vinde, și bursa permiselor de export s-a închis".

Guvernul liberal a angajat România în război cu armata nepregătită, a subevaluat capacitatea de ripostă a adversarului și și-a întemeiat

planurile de luptă pe promisiunile Aliaților. Corupția și dezordinea din anii neutralității și-au spus cuvântul la începerea operațiilor militare, haosul căpătând, în anumite segmente ale articulațiilor militare și civile, proporții uriașe. C. Argetoianu oferă o imagine sugestivă a coloanei sanitare, care urma să se organizeze în Parcul Carol: „Un talmeș-balmeș de ambulanțe vechi și noi, de furgoane, de căruțe rechiziționate, de automobile hodorogite, de cuptoare și de bucătării de campanie amestecate unele cu altele, în voia Domnului. O forfoteală de ofițeri, de gradați și de civili, zbierând și înjurându-se între ei, ierarhic, blestemând cu toții «organizarea» (ar fi fost mai exact «dezorganizarea»), încurcau și mai rău, parcă dinadins, ceea ce fusese deja atât de bine încurcat în zilele precedente". Generalul Berthelot, șeful misiunii militare franceze, a sintetizat corect situația găsită, când a spus că eram „admirabil de dezorganizați".

Planul de campanie — ofensivă în Transilvania, apărare pe Dunăre și în Dobrogea — avea în vedere mai mult starea de spirit a populației decât necesitățile militare. Nu atât eliminarea primejdiei ca adversarul, străpungând liniile românești de la cotul Carpaților, să separe Moldova de Muntenia, cât mai ales satisfacerea sentimentului public obsedat de eliberarea Ardealului a determinat opțiunea strategică a ofensivei peste Carpați. Acest masiv muntos, lesne de apărat cu efective reduse, ar fi putut să constituie o pavăză sigură pentru o ofensivă în sud care să scoată Bulgaria din război, să întrerupă legătura dintre Puterile Centrale și Turcia și să asigure securitatea flancului sudic românesc pentru a permite desfășurarea operațiilor din Transilvania (așa cum se va vedea mai jos, debutul fericit al ofensivei în Ardeal a fost compromis la câteva zile de catastrofa de la Turtucaia).

Intrarea în război a fost decisă formal (căci hotărârea fusese deja luată de rege și de guvern) la Consiliul de Coroană din 14/27 august, ținut la Palatul Cotroceni, unde s-a desfășurat o dezbatere dramatică, situată, prin măreția ei, la înălțimea momentului istoric. Partizanii celor două orientări — securitate națională și unitate națională — și-au expus din nou argumentele, de astă dată protagoniștii duelului de idei fiind P.P. Carp și regele Ferdinand.

„Din acest război va ieși sau egemonia germană sau egemonia rusească. Egemonia germană înseamnă pentru noi mântuirea, cea rusească sfârșitul, fiindcă vom sta în drumul Rusiei către Constantinopole. Iată de ce nu putem, oricum ar fi și în orice împrejurări, să fim decât împotriva

rușilor. De altminteri, Sire, acesta nu este numai interesul țării, el este și interesul dinastiei. Să nu-și închipuiască Maiestatea Voastră că o Rusie învingătoare va tolera vreodată în România o dinastie Hohenzollern". Și într-o supremă consecvență cu convingerile sale — rarisimă în clasa noastră politică din toate timpurile — P.P. Carp a rostit cuvinte coborâte parcă din tragedia unui mare scriitor din Grecia veche: „Am trei fii, îi dau Maiestății Voastre să se bată și să moară. Iar eu mă voi ruga lui Dumnezeu ca armata română să fie bătută, căci numai astfel România va putea să fie scăpată".

Replica regelui Ferdinand a fost pe măsura acestei admirabile afirmări de onestitate politică și intelectuală, dusă până la ultimele ei consecințe, care îl condamna în ochii posterității pe P.P. Carp, cel rămas credincios sie însuși: „Ați greșit și adineauri — a spus suveranul, după ce încercase să-l facă pe P.P. Carp să-și retragă cuvintele despre înfrângerea armatei — când ați vorbit de interesele Dinastiei, nu cunosc decât interesele țării. În conștiința mea aceste două interese se confundă. Dacă m-am hotărât să fac acest pas grav, e fiindcă, după matură chibzuință, eu am ajuns la convingerea adâncă și nestrămutată că el corespunde cu adevăratele aspirațiuni ale neamului a căror răspundere o port în ceasul de față. Dinastia va urma soarta țării, învingătoare cu ea sau învinsă cu ea. Deoarece, mai presus de toate, să știți, domnule Carp, că Dinastia mea este română. Rău ați făcut când ați numit-o străină, germană. Nu, e românească! Românii nu au adus aici pe unchiul meu, regele Carol, ca să intemeieze o dinastie germană la gurile Dunării, ci o dinastie națională, și revendic pentru casa mea cinstea de a fi îndeplinit în întregime misiunea pe care acest popor i-a încredințat-o."

O SUCCESIUNE DE ÎNFRÂNGERI

Zarurile erau aruncate. În aceeași zi, ministrul României la Viena prezenta declarația de război a României. Pentru a releva că intrarea sa în vâltoarea curentului era determinată exclusiv de un obiectiv legitim — eliberarea românilor din Austro-Ungaria — România a declarat război numai Dublei Monarhii, subliniind, în declarația de război, că speranțele într-o ameliorare a situației conaționalilor din Austro-Ungaria, după alianța României cu Puterile Centrale, nu se împliniseră, românii

— era vorba de cei din Transilvania și Banat — fiind tratați ca o „rasă inferioară" și supuși unui grup minoritar (referire la situația minoritară a ungurilor în raport cu naționalitățile nemaghiare).

Declarația de război a României — deși începea să fie așteptată — a produs totuși surpriză, întrucât se credea că ea se va produce în toamnă, după strângerea recoltei. Împăratul Wilhelm al II-lea a avut o prăbușire nervoasă, iar cancelarul Bethmann-Hollweg a crezut că războiul era pierdut. Șeful Marelui Stat Major, generalul von Falkenhayn, a fost demis, iar cuplul militar Hindenburg–Ludendorff a fost adus în avanscenă pentru a reda încrederea populației (după restabilirea situației militare cei doi nu au mai permis civililor să dețină pârghiile puterii, astfel că la originea instaurării puterii Cartierului General în detrimentul autorității împăratului și a cancelarului, situație ce avea să dureze până la sfârșitul războiului, s-a aflat intrarea României în marea conflagrație).

Începutul campaniei a fost foarte promițător. Unitățile române au intrat în Transilvania într-o atmosferă de entuziasm, atât în rândul trupei cât și al românilor ardeleni. Ocuparea Brașovului (16/29 august) a fost punctul culminant al ofensivei din Transilvania, unde nu au lipsit însă șovăielile precauției exagerate, ca acelea care au făcut ca Sibiul, evacuat de adversar, să rămână neocupat de trupele române.

În memoriile sale, generalul Erich Ludendorff este un critic sever al greșelilor săvârșite de comandamentul român: „Românii ar fi trebuit, intervenind viguros împotriva concentrărilor noastre de trupe, să deschidă, pe la spate, rușilor trecătorile Carpaților. Au făcut contrariul. Ignoranți într-ale marelui război, nu au tras nici un profit din circumstanțele favorabile care li se ofereau fără încetare [...]. Intrarea în campanie a României s-a făcut fără nici o metodă, iar cooperarea cu Rusia părea compromisă". Generalul Alexandru Averescu rezuma în 1918 intrarea noastră în război în următorii termeni: „Punerea în aplicație a monstruosului nostru plan de operațiuni a fost nu mai puțin monstruos".

Bucuria și încrederea victoriei din Transilvania au fost spulberate de rușinoasa înfrângere de la Turtucaia (24 august /6 septembrie). Incompetența și lașitatea comandanților (generalii Aslan și Teodorescu) au făcut ca trupele române din „capul de pod fără pod" (formula aparține lui Al. Averescu), abandonate de comandantul lor, să fie încercuite și anihilate (160 ofițeri și 6 000 soldați morți și răniți, față de 480 ofițeri și 28 000 soldați prizonieri și 5 500 militari scăpați din încercuire).

C. Argetoianu a înțeles cel mai bine însemnătatea dezastrului de la Turtucaia: „Turtucaia înseamnă o dată mare în evoluția politică a țării noastre. [...] Cu Turtucaia a început la noi ura împotriva partidelor. Turtucaia a pus în plină lumină goliciunea oamenilor cărora țara le încredințase soarta ei, aproape fără nici un control. Cu Turtucaia a luat naștere la noi o mentalitate nouă și se poate zice că, o dată cu dezastrul de la Turtucaia, s-a trezit și opinia noastră publică la conștiința datoriilor ei".

Și totuși, așa cum scrie același Argentoianu — să recunoaștem cu dreptate: „O dată mai mult românii s-au arătat blegi". De ce acest calificativ? „Tot putregaiul nostru politic ar fi putut să fie măturat într-o clipă [...]. Și totuși, deși trezită în conștiința ei, opinia noastră publică nu s-a ridicat prin acte de violență împotriva unor vinovați care așteptau cu capul plecat să li se dea lovitura de grație". Această condamnabilă pasivitate avea să-și găsească, peste decenii, în epoca lui Ceaușescu, explicația în formula Anei Blandiana: „popor vegetal".

Catastrofa de la Turtucaia a obligat factorii de decizie politici și militari să înțeleagă că efortul de război avea să fie de lungă durată și că el trebuia temeinic pregătit; în al doilea rând, prin discreditarea clasei politice și prin frustrare, care avea să fie amplificată de desfășurările ulterioare, ea s-a aflat la originea curentului totalitarist de extremă dreaptă.

Pentru a face față situației amenințătoare create pe frontul de sud, generalul Averescu a pregătit singura operație militară a armatei române, având la bază o idee strategică ingenioasă: trecerea Dunării, pe la Flămânda, pe teritoriul bulgar, și încercuirea trupelor inamice printr-un atac conjugat dat de forțele trecute pe malul drept al fluviului și de cele româno-ruse din Dobrogea. Punctul slab al operației îl constituia dependența ei de situația meteorologică: atât timp cât apele Dunării rămâneau scăzute, monitoarele austro-ungare aflate la Orșova nu puteau coborî pentru a ataca podul de vase construit peste Dunăre.

Începută la 18 septembrie /1 octombrie 1916, trecerea trupelor române pe malul drept a provocat derută în comandamentul bulgaro-german al feldmareșalului von Mackensen. Ca și cum soarta s-ar fi înverșunat împotriva noastră, după acest început promițător, ploaia torențială, însoțită de o furtună, a rupt podul de vase și — ceea ce a fost mult mai grav —, făcând să crească apele Dunării, a permis venirea monitoarelor austro-ungare, care au început să bombardeze podul.

Agravarea situației pe frontul din Transilvania, unde forțele germano-austro-ungare conduse de generalul E. von Falkenhayn trecuseră la ofensivă, s-a repercutat asupra frontului din sud. La 22 septembrie / 5 octombrie operația a fost oprită și trupele readuse pe malul stâng al Dunării, iar mare parte trimise pe frontul din nord. La întâlnirea sa cu Averescu, în 1918, Mackensen i-a spus: „Știi d-ta că, dacă continuai, eram pierdut?", iar când generalul român a explicat că situația din nord determinase oprirea operației, interlocutorul german a replicat: „Ați fi avut vreme, după ce m-ați fi nimicit".

După o rezistență la trecători, în care capacitatea de a îndura a țăranului român și-a spus cuvântul (mai ales pe Valea Jiului, unde populația din Tg. Jiu s-a alăturat armatei), forțele Puterilor Centrale au izbutit să pătrundă pe Valea Jiului, au cucerit Tg. Jiu (2/15 noiembrie), au ocupat Oltenia și au pătruns apoi în Muntenia (11/24 noiembrie). Cu o zi mai înainte, forțele germano-bulgare au trecut Dunărea la Zimnicea. Situația României a devenit critică. Pentru a nu ceda Capitala fără a se fi încercat apărarea ei, s-a hotărât să se dea o bătălie pe Neajlov și Argeș, destinată a fi o „Marna română". Începută cu succese promițătoare, ea s-a încheiat cu înfrângerea forțelor noastre (nesansa a mai făcut ca planul de operații al armatei române să fie capturat de inamic la Găești). Autoritățile au părăsit Capitala, în care trupele Puterilor Centrale și ale aliaților lor au intrat la 23 noiembrie /6 decembrie. Retragerea populației din Oltenia și Muntenia s-a făcut în condiții cumplite.

Iată descrierea zguduitoare a lui I.G. Duca: „Spectacolul drumurilor era de nedescris: bărbați, femei, copii, bolnavi, bătrâni, schilozi, pe jos, în trăsuri, în căruțe, călări, umblau în ploaie, pe vânt, pe frig, pe ninsoare. Unii adunaseră în grabă ce putuseră din avutul lor și îl târau după ei. Alții nu mai puteau înainta și cădeau sleiți de puteri și lihniți de foame de-a lungul șoselelor. Alții mureau prin șanțuri și trupurile lor descompuse erau lăsate în prada corbilor. Pe lângă aceasta, exodul populației civile se amesteca cu convoiurile armatei în retragere, soldații, grăbiți să treacă spre a executa ordinele ce aveau, răsturnau tot ce le stătea în cale, se năștea astfel învălmășeli îngrozitoare, în depărtare se auzeau focurile inamicului, copiii țipau, femeile plângeau, oamenii răcneau, ploaia nu mai înceta, gerul se întețea, într-o parte un sat era bombardat, într-alta se vedeau flăcări de incendiu. Era o viziune de infern".

Într-un mic volum de amintiri din 1916, intitulat simplu *Retragerea*, Ștefan Zeletin (ofițer de rezervă) a întregit tabloul dantesc al lui I.G. Duca,

prin relatarea retragerii armatei: soldații, flămânzi, cerșeau mâncare la porțile caselor sau furau prin spatele curților. Au murit mai puțini soldați în încleștările cu inamicul și mai mulți din cauza lipsei de hrană și de istovire, de pe urma marșurilor (unele ordonate inutil de ofițeri incompetenți).

În jurnalul său personal, Octavian Goga, refugiat din Transilvania în Regat, a scris cele mai aspre rânduri de condamnare a clasei politice românești: „Țară de secături, țară minoră, căzută rușinos la examenul de capacitate în fața Europei... Aici ne-au adus politicienii ordinari, hoții improvizați astăzi în moraliști, miniștrii cari s-au vândut o viață întreagă, deputații contrabandiști. [...] Nu ne prăbușim nici de numărul dușmanului, nici de armamentul lui, boala o avem în suflet, e o epidemie înfricoșată de meningită morală. Țara în care un Morțun e ministru de Interne, un așa-zis Porcu (Al. Constantinescu — n.n.) stâlp de partid, cu conducători simpli hoți la drumul mare, trebuia să ajungă la marginea prăpastiei". Poetul avea dreptate: în ajunul ocupării Capitalei de către adversar, la Marele Cartier General s-a organizat „o masă comună", pentru a se sărbători înaintările din armată, făcute pentru „a se ridica moralul ofițerilor", după cum arată în jurnalul său viitorul general Radu R. Rosetti. Printre cei înaintați „de-a valma și fără discernământ" s-a numărat și prințul moștenitor Carol (motivul „mesei comune"!), care, inițial, refuzase să meargă, evident simbolic, pe front, apoi, când se dusese organizase chefuri care sustrăgeau pe ofițeri de la îndatoririle lor. Îndurerată, regina Maria i-a scris lui Carol că, mamă și regină, îi era rușine să aibă un asemenea fiu. Un banchet la Marele Cartier General, în ajunul căderii Capitalei în mâinile dușmanului e un fapt unic în istorie!

După căderea Capitalei, Goga notează: „Piramida noastră socială e morbidă — vârful bolnav de sifilis, temelia de pelagră. A trebuit acest cataclism ca să crape mincinoasa fațadă occidentală, ca să vedem în dosul ei... Într-o asemenea situație tragică, cu elementele de-aici, nefiind o țară de opinie publică sau de libertate constituțională, nu se așteaptă nimeni la o schimbare de politică internă. Guvernul, care în Franța ar fi căzut din primele zile, și în Italia ar fi fost asasinat, e tot atât de sigur la locul lui".

Goga avea dreptate: schimbările s-au mărginit la constituirea unui nou guvern, prezidat de Ion I. C. Brătianu, în care au intrat și conservatorii lui Take Ionescu (devenit vicepreședinte al Consiliului de Miniștri), iar compromisul general D. Iliescu, în loc să fie trimis la Curtea Marțială, a plecat în Franța ca reprezentant al armatei române!

Și totuși campania din 1916 a jucat un rol capital în viitoarea destrămare a Austro-Ungariei: „Intrarea României [în război] — scrie

Glenn Torrey — a adus liderilor Antantei constatarea amară că recrutarea de noi aliați îi obligase vrând, nevrând și fără un plan prestabilit la distrugerea Austro-Ungariei. Mai târziu, aceste angajamente (față de Serbia, Italia și România, privind teritorii din Austro-Ungaria — n.n.) au devenit o obligație când au început inițiativele de pace de la Viena. [...] Astfel, campania României din 1916, deși terminată cu o înfrângere, a pecetluit soarta Austro-Ungariei și a făcut posibilă unitatea națională a românilor".

Iarna 1916–1917 a fost iarna durerii, dar și a speranței. Muntenia și Oltenia ocupate, Moldova plină de refugiați și bântuită de o epidemie de tifos exantematic, aliatul rus din ce în ce mai nesigur se scufunda în haosul tulburărilor interne, care aveau să ducă la căderea țarismului (2/15 martie), iar, câteva luni mai târziu, la instaurarea regimului comunist-bolșevic (25 octombrie / 7 noiembrie 1917).

În momentul celor mai devastatoare îndoieli asupra deznodământului, N. Iorga, cu acea experiență venită istoricului din cunoașterea trecutului național și universal, a rostit în parlamentul refugiat la Iași poate cel mai frumos discurs din cariera sa politică, reamintind cuvintele lui Petru Rareș, când se afla și el în pribegie: „Vom fi ce-am fost și mai mult decât atât".

REÎNVIEREA MILITARĂ

Lunile de iarnă și de primăvară au constituit totodată și perioada de refacere a armatei române. Înfrângerile din 1916 au adus și o dureroasă „epurare" a elementelor incapabile, dintre care unele s-au eliminat de la sine. Misiunea militară franceză condusă de generalul Henri Berthelot, deși uneori a rănit orgoliul ofițerilor români (generalul Averescu a fost criticul cel mai acerb al misiunii franceze), a insuflat, mai ales, încredere și a contribuit la buna desfășurare a refacerii armatei. Se întărea tot mai mult convingerea că, o dată cu reluarea operațiilor militare, armata română va fi în măsură să câștige victoria.

Pentru a ridica moralul soldaților, dar și din teamă că Averescu, cel mai popular general, bănuit tot timpul la Curtea regală de mari ambiții politice, ar putea să facă agitație în armată, regele Ferdinand, venit în inspecție la Armata 2 a lui Averescu, a ținut, la Răcăciuni (23 martie /

5 aprilie) un discurs în care le-a promis reforma agrară și votul universal: „Vouă, fiilor de țărani care ați apărat cu brațul vostru pământul unde v-ați născut, unde ați crescut, vă spun eu, regele vostru, că, pe lângă răsplata cea mare a izbândei, care va asigura fiecăruia recunoștința neamului nostru întreg, ați câștigat totdeodată dreptul de a stăpâni într-o măsură mai largă pământul pe care v-ați luptat. Eu, regele vostru, voi fi întâiul a da pilda. Vi se va da și o largă participare la treburile politice". Cuvântul regal a avut o extraordinară forță de consolidare și amplificare a motivației soldaților-țărani de a continua lupta. Pentru ei, sfârșitul războiului trebuia să însemne, în primul rând, împroprietărirea. Este ceea ce explică soliditatea „frontului intern" — absența oricăror tulburări în rândurile populației și ale armatei — precum și imunitatea manifestată față de propaganda comunistă, desfășurată de soldații ruși, câștigați de ideile lui Lenin.

Generalul Constantin Prezan, numit șef al Marelui Stat Major și secondat de maiorul Ion Antonescu, „brațul drept al generalului Prezan [...], un element de o deosebită valoare și care prin inteligența, priceperea și activitatea sa și-a adus personal, dar a adus și țării neprețuite servicii" (I.G. Duca), a fost un bun organizator, astfel că, în vara anului 1917, armata română avea să dovedească aliaților și adversarilor că reprezintă o forță vrednică de respect.

În vara anului 1917 s-au desfășurat o operație ofensivă — Mărăști (11/24 iulie–19 iulie/1 august) și două operații defensive — Mărășești (24 iulie/6 august–6/19 august) și Oituz (26 iulie/ 8 august–9/22 august).

Cea dintâi, desfășurată de Armata 2, condusă de generalul Averescu, în cooperare cu Armata 4 rusă, a luat prin surprindere pe adversar, convins că nici soldații români, nici cei ruși nu mai erau capabili de un efort ofensiv. Deși a trebuit să fie întreruptă din cauza ordinului guvernului lui Kerenski de a suspenda acțiunile ofensive ale armatei ruse pe toate fronturile și a situației create în Bucovina, unde trupele austro-ungare au ocupat Cernăuții, bătălia de la Mărăști, fără să fi avut o mare însemnătate strategică (au fost cuceriți 500 km^2 cu 30 de sate), a însemnat totuși o cotitură, întrucât, cum se arată în istoria oficială a războiului, „pentru întâia oară, după 11 luni de la intrarea României în război, ei au văzut că inamicul atacat fuge din fața lor, că el le cedează terenul, că-i iau prizonieri, că-i capturează material (arme, mitraliere, tunuri)".

Înaintarea Armatei 2 a creat un ieșind ale cărui baze au fost atacate violent de inamic, decis să rupă frontul, să ocupe Moldova și să scoată

astfel România din război. Bătălia de la Mărășești a fost episodul cel mai glorios al Războiului de întregire și ea se așază alături de cele mai mari izbânzi din istoria militară a românilor. Meritul acestei victorii revine generalilor Constantin Cristescu — schimbat, în urma neînțelegerilor cu comandații ruși — și Eremia Grigorescu. Rezistența eroică a trupelor și rapida înlocuire a unităților ruse, intrate în panică sau fără voință de luptă, ca urmare a propagandei bolșevice, au făcut ca planul inamicului să se năruie. România a rezistat și a continuat lupta, iar autoritățile — regele, parlamentul, guvernul — au rămas pe teritoriul național (existase intenția retragerii în sudul Rusiei; încă de la sfârșitul lui 1916 începuse transportul tezaurului Băncii Naționale și a altor valori, între care bijuteriile reginei Maria, la Moscova).

Încheierea bătăliei Moldovei — cum s-a propus să fie numite cele trei încleștări de la Mărăști, Mărășești și Oituz — părea să ofere un răgaz României, dar evenimentele din Rusia au creat un nou cadru militar și politic cu totul defavorabil țării noastre. Îndată după luarea puterii, Lenin a anunțat intenția noii puteri, comuniste (bolșevice), de a încheia pacea. Dispozitivul mixt româno-rus pe front, dar, mai ales, poziția Moldovei, prinsă între Rusia, Austro-Ungaria și teritoriile românești ocupate de Puterile Centrale și aliații lor, făceau, practic, imposibilă continuarea războiului.

O PACE DRACONICĂ

Brătianu a avut abilitatea de a-i trece puterea lui Averescu pentru a negocia pacea (încă de la 22 noiembrie/5 decembrie se încheiase un armistițiu la Focșani, dar el avea un caracter strict militar). Discuțiile începute la Buftea au relevat disensiuni între Germania și Austro-Ungaria ce se sperau a fi exploatate, dar și duritatea condițiilor impuse României, căreia i se cerea cedarea Dobrogei, rectificarea frontierei cu Austro-Ungaria și concesii economice.

S-a crezut atunci că un guvern prezidat de Alexandru Marghiloman rămas la București, sub ocupație, și bine văzut la Viena și Berlin (P.P. Carp se pronunțase răspicat pentru schimbarea dinastiei) ar putea obține condiții mai bune de pace.

Liderul conservator, convins de victoria germană, a crezut că poate asigura României o situație mai bună, prin cooperarea cu Germania și prin desolidarizarea clară de politica lui Brătianu, al cărui guvern a fost dat în judecată. C. Argetoianu a explicat eroarea acestei proceduri: „Brătianu și guvernul lui meritau să fie dați în judecată pentru ușuratica lipsă de pregătire cu care s-a intrat în război, pentru nerușinatele potlogării pe care unii miniștri și partizanii lor le comiseseră înaintea și în timpul războiului; Brătianu și guvernul lui meritau să fie aspru osândiți pentru sutele de mii de oameni morți de frig, de foame și de boală, fără nici un folos pentru scopul urmărit — dar Brătianu și guvernul lui nu puteau fi dați în judecată și cu atât mai puțin osândiți de prepușii inamicului și de slugile Komandaturilor nemțești".

Pacea de la București (24 aprilie/7 mai 1918), semnată la Palatul Cotroceni, în aceeași sală unde se decisese intrarea României în război, a impus țării învinse condiții deosebit de aspre: Dobrogea era pierdută, Cadrilaterul și o parte a județului Constanța erau anexate de Bulgaria, iar restul trecea sub condominiul Germaniei, Austro-Ungariei, Bulgariei și Turciei, statutul definitiv al acestui teritoriu urmând a fi reglementat mai târziu; în regiunea munților, Austro-Ungaria, invocând securitatea frontierei carpatine, a anexat circa 5 600 km^2, adică aducând granița pe versantul sudic și estic și luând în stăpânire masivele muntoase; principalele ramuri ale economiei — agricultura, industria petrolieră, pădurile etc. — treceau, practic, sub controlul Puterilor Centrale.

O dată cu semnarea păcii de la București, războiul României, astfel cum fusese el pregătit de guvernul liberal, lua sfârșit. Iresponsabilitatea și corupția au lipsit armata de pregătirea necesară, iar când ea s-a refăcut, contextul militar și politic (defecțiunea rusă) a împiedicat-o să dea măsura calităților ei.

O GEANĂ DE LUMINĂ

Când idealul desăvârșirii unității naționale părea compromis, au început să dea roadele două procese istorice la care nu se gândise nimeni la începutul războiului, dar care aveau să joace rolul decisiv în apariția României Mari (este adevărat că, îndată după izbucnirea războiului, perspicacele Take Ionescu, printre multe preziceri corecte, anunțase și

o „cascadă a tronurilor" și o cotitură spre stânga, dar nu intrase în detalii): căderea autocrației țariste, urmată de instaurarea regimului comunist și destrămarea monarhiei austro-ungare.

Haosul provocat în Rusia de marile prefaceri politice au atins și Basarabia, unde se aflau depozite ale armatei române și căi de comunicații prin care veneau — atât timp cât Rusia era în război — muniții și material de luptă. Securitatea spațiului basarabean era o componentă a securității spațiului moldovean, care, în acel moment, reprezenta statul român liber.

Dincolo de considerentele militare, existau și cele politice: fruntașii români din Basarabia înțelegeau că, în condițiile create de dispariția autocrației, apoi de hotărârea guvernului prezidat de Lenin de a recunoaște dreptul la autodeterminare (până la despărțire) a popoarelor din fostul Imperiu rus apărea posibilitatea unirii Basarabiei cu România; în același timp, Puterile Centrale, pentru a da o compensație României, în schimbul teritoriilor ce aveau să fie cedate prin pacea de la București, acceptau încorporarea Basarabiei la România.

Pentru a proteja depozitele și căile de comunicație, dar și pentru a răspunde apelului autorităților „moldovene" din Chișinău, amenințate de forțele bolșevice și îngrijorate de intențiile puterii de la Kiev de a încorpora, total sau parțial, Basarabia, în această provincie au intrat patru divizii române (două de infanterie și două de cavalerie).

Elementele românofobe, provenite dintr-un spectru mixt politico-etnic (extrema stângă, minoritari etnici etc.), erau, evident, ostile prezenței militare românești în Basarabia. „În sfârșit, vie orice armată, nu însă cea românească", a sintetizat poziția acestor elemente deputata menșevică Nadejda Grindfeld.

Înainte de venirea trupelor române, în Basarabia, mișcarea românească de emancipare națională înregistrase progrese. La 31 martie/13 aprilie a luat ființă Partidul Național Moldovenesc printre ai cărui fruntași se aflau Gurie Grosu, Pan Halippa, Pavel Gore, Vladimir Herța, Elena Alistav ș.a. Marele congres ostășesc, reunit la Chișinău (20 octombrie/2 noiembrie–27 octombrie/7 noiembrie 1917), într-o atmosferă de avânt (era prezent, pe lângă militarii moldoveni, și un batalion de voluntari ardeleni, proveniți din foștii prizonieri din armata austro-ungară, aflați în Rusia), a proclamat autonomia politică și teritorială a Basarabiei, a hotărât constituirea forțelor armate proprii și convocarea unui organ reprezentativ, destinat să conducă Basarabia: Sfatul Țării, stabilind

numărul membrilor și repartiția între „moldoveni" și „celelalte neamuri din Basarabia". Așa cum a subliniat istoricul Ion Țurcanu, „Congresul militar moldovenesc a creat o nouă formațiune statală de sine stătătoare, prima în istoria românilor basarabeni".

Întrunit la 21 noiembrie/4 decembrie, Sfatul Țării era alcătuit din 120 reprezentanți ai diverselor categorii socio-profesionale și etnice, aleși de diverse partide, organizații, comitete; sub aspect etnic, în Sfatul Țării se aflau 84 deputați moldoveni și 36 ai diverselor minorități (ruși, evrei, bulgari etc.); zece locuri erau destinate românilor/moldovenilor transnistreni. În funcția de președinte al Sfatului Țării deputații l-au ales pe Ion Inculeț. Conferențiar la Universitatea din Petrograd, el fusese trimis, în iunie 1917, împreună cu Pantelimon Erhan, în Basarabia de guvernul provizoriu al lui Kerenski pentru a încuraja schimbările revoluționare, dar nu pe baze naționale, ci sociale, ambii fiind inițial, ostili separării de Rusia și apropierii sau unirii cu România.

Curentul favorabil unirii cu România a avut ca exponenți pe Pantelimon Halippa, editorul gazetei „Cuvânt Moldovenesc" (potrivit unor informații, el ar fi discutat în primăvara lui 1917 și cu Lenin, pe atunci doar liderul bolșevicilor, care i-ar fi spus: „procedați cum vă dictează conștiința națională și interesul politic, dar hotărârea să fie luată prin Sfatul Țării") și pe Ion Pelivan, sprijiniți de inimosul și energicul transilvănean Onisifor Ghibu, stabilit din martie 1917 la Chișinău, unde a editat ziarele „Ardealul" și „România Nouă", având printre redactori pe foarte tânărul Andrei Oțetea, transilvănean și el.

La 2/15 decembrie 1917, Sfatul Țării proclamă Republica Democratică Moldovenească Autonomă în cadrul Federației Ruse, iar la 24 ianuarie/6 februarie 1918 independența noii republici (în Basarabia folosindu-se stilul vechi, Pantelimon Halippa a propus ca proclamarea independenței să se facă în ziua Unirii Principatelor).

Președintele Republicii era Ion Inculeț, iar guvernul, numit Consiliu de directori, îl avea în frunte pe Pantelimon Erhan, apoi pe Daniel Ciugureanu.

Paralel cu structurile de putere, organizate în virtutea dreptului la autodeterminare recunoscut de regimul comunist, în Basarabia acționau detașamente înarmate ale Rumcerod (abreviere de la Comitetul Executiv Central al Sovietelor Frontului român, Flotei Mării Negre și regiunii Odessa), care, la sfârșitul anului 1917, trecuse sub controlul bolșevicilor și acționa pentru instaurarea puterii sovietice, sub președinția lui

V.G. Ludovski. Adevăratul conducător era însă Christian Rakovski, fostul fruntaș al PSD român, fugit în Rusia, după ce fusese eliberat din detenție, în urma manifestației de 1 mai 1917 de la Iași, și hotărât să impună regimul sovietic și în România.

Într-un haos total, creat de formațiunile înarmate ale Rumcerodului și de ezitările unora dintre fruntașii politici de la Chișinău, trupele române au intrat în Chișinău, iar generalul Ernest Broșteanu, comandantul lor, invitat în Sfatul Țării (14/27 ianuarie) a atras atenția că rostul prezenței militare românești este exclusiv păstrarea ordinii. „Creați-vă viața dvs. cum credeți și nimeni nu se va amesteca în ea, în organizarea ei, noi nu vă vom împiedica", a spus generalul membrilor Sfatului Țării.

Dezarmarea trupelor sovietice aflate în Basarabia a atras o replică dură din partea guvernului sovietic: după ce la 1/14 ianuarie 1918 ministrul României la Petrograd, C. Diamandy, și membrii misiunii militare române au fost arestați (ceea ce a provocat protestul întregului corp diplomatic acreditat la Petrograd, întrucât ministrul beneficia de imunitate diplomatică), la 13/26 ianuarie guvernul sovietic a decis ruperea relațiilor diplomatice cu România și confiscarea tezaurului. („Rezervele de aur ale României — se arăta în declarația sovietică — în păstrare la Moscova se declară intangibile pentru oligarhia română. Regimul sovietic își ia răspunderea integrității acestor rezerve și le va remite în mâinile poporului român".)

La Odessa, Rumcerod a început să facă arestări printre românii refugiați, amenințându-i cu deportarea sau executarea. Pentru a salva pe ostaticii luați la instigarea lui Rakovski, generalul Averescu a semnat un acord cu Rumcerod (5 martie, confirmat la 9 martie st. n. la Odessa), interpretat de partea sovietică drept un angajament de retragere a trupelor române din Basarabia în decurs de două luni (cu excepția a 10 000 militari pentru paza depozitelor) și, implicit, de recunoaștere a autorității Rumcerod. Acest acord, invocat mereu de sovietici ca un argument în favoarea recunoașterii apartenenței Basarabiei la URSS și considerat de I.G. Duca o gravă eroare a lui Averescu, cuprinde în fapt „o greșeală de redactare datorată grabei" (F. Nanu), în înțelesul că Averescu acceptase cererile Rumcerodului pentru a-i salva pe ostatici, cu excepția celei privind retragerea trupelor române din Basarabia, dovadă că, în telegrama trimisă generalului Broșteanu, Averescu preciza că „linia noastră de demarcație, dincolo de care nici măcar patrulele nu vor trece, va fi malul drept al Nistrului".

Intensificarea curentului unionist s-a manifestat prin numeroase adrese trimise de zemstve, organizații, studenți etc. Sfatului Țării de a proclama unirea cu România. Venit în Basarabia, C. Stere a desfășurat o prodigioasă activitate de sprijinire a acestui curent. La 27 martie/ 9 aprilie 1918, cu 86 de voturi pentru, 3 contra și 36 abțineri (întrucât deputații nu aveau mandat de la alegători să voteze în problema unirii), Sfatul Țării a decis unirea condiționată a Basarabiei cu România: „Republica Democratică Moldovenească (Basarabia) — se arată în declarație — în hotarele ei dintre Prut, Nistru, Marea Neagră și vechile granițe cu Austria, ruptă de Rusia acum o sută și mai bine de ani din trupul vechii Moldove, în puterea dreptului istoric și al dreptului de neam, pe baza principiului ca noroadele singure să-și hotărască soarta lor, de azi înainte și pentru totdeauna se unește cu mama sa, România". Declarația specifică, în continuare, că Sfatul Țării avea să-și continue activitatea de înfăptuire a reformei agrare; Basarabia își va păstra „autonomia având un Sfat al Țării (dieta), ales pe viitor prin vot universal, egal, direct și secret, cu un organ împlinitor și administrație proprie"; celelalte prevederi urmăreau să consolideze libertatea și drepturile câștigate în 1917.

După vot, primul-ministru, Al. Marghiloman, venit la Chișinău, a fost invitat în sala de ședințe a Sfatului Țării, unde, într-o atmosferă de emoție și entuziasm, a declarat: „În numele poporului român și al regelui său, M.S. Ferdinand I, iau act de hotărârea Sfatului și proclam Basarabia unită, de data aceasta pentru totdeauna, cu România una și nedivizibilă. Să ne înclinăm în fața geniului rasei noastre, care a permis poporului Basarabiei să-și păstreze vie, prin veacuri, scânteia care la prima suflare a libertății a aprins inimile lor și să salutăm adânc pe acești oameni (cei din conducerea Republicii Moldovenești — n.n.), care, fără preocupări egoiste, putând să rămână conducătorii unui stat, au voit mai bine să fie servitorii unei națiuni".

Votul Sfatului Țării privind unirea Basarabiei cu România nu a fost determinat de prezența și cu atât mai puțin de o pretinsă presiune a armatei române, trecute peste Prut. Aveam să învățăm mai târziu, din „experiența" Armatei Roșii, că, în condițiile prezenței militare sovietice, s-au obținut surprinzătoare unanimități sau voturi de 99,9%! Trupele române au făcut imposibilă acțiunea unei minorități agresive — cea comunistă — care acționa la ordinele bolșevicilor, dar nu au intervenit, direct sau indirect, în discuțiile din Sfatul Țării. Mai mult, așa cum remarcă Ștefan Ciobanu, Sfatul Țării a votat legea reformei agrare, vădit

inspirată din decretul lui Lenin despre pământ, lege care abolea „proprietatea «asupra pământului, pădurilor, subsolului și apelor» fără despăgubiri. Ar fi putut oare o armată chemată «pentru apărarea boierilor» să permită votarea unei legi de această natură?"

După desăvârșirea unității naționale, la 27 noiembrie/10 decembrie 1918, Sfatul Țării a adoptat o declarație prin care renunță la condițiile fixate în actul de unire, „fiind încredințat că, în România tuturor românilor, regimul curat democratic este asigurat pe viitor". În consecință, el a hotărât să se autodizolve.

BUCOVINA REDOBÂNDITĂ

În Bucovina, diviziunile din rândul elitei politice românești și, mai ales, agresivitatea naționaliștilor ucraineni au creat obstacole în calea realizării unirii cu România, obstacole în înlăturarea cărora rolul armatei române a fost de cea mai mare însemnătate. Forțele aflate în prezență erau autoritățile austriece, întruchipate în persoana guvernatorului Etzdorf, mișcarea unionistă românească, având-l în frunte pe energicul Iancu Flondor, și separatiștii ucraineni, beneficiind de sprijinul unui român (Aurel Onciul).

În timpul războiului, Bucovina fusese teatru de operațiuni militare, fiind ocupată — total sau parțial — în trei rânduri de trupele ruse și de tot atâtea ori recucerită de forțele austro-ungare (în partea ei sudică, după 1916, când România a intrat în război s-au aflat, pentru prima dată de la anexarea provinciei de către Austria, soldați români). Convinse că populațiile română și ruteană nu sunt fidele monarhiei (în timpul ocupației ruse, ele manifestaseră o atitudine amicală față de trupele țariste), autoritățile imperiale au luat măsuri deosebit de aspre — mergând până la execuții — împotriva celor vinovați sau numai bănuiți de necredință față de Viena.

Procesul de dezagregare a Dublei Monarhii a descătușat și în Bucovina energiile naționale. Spre deosebire de Basarabia, unde populația română, majoritară, nu a lăsat loc tendințelor separatiste, în Bucovina, pătrunderea masivă a elementului rutean/ucrainean, mai ales, în partea nordică a provinciei, între Nistru și Prut, a modificat raportul demografic

între autohtonii români și nou-veniții slavi, iar în zona amintită l-au inversat în defavoarea pământenilor.

Curtea din Viena avusese, la începutul lui 1918, intenția de a reuni într-o unitate administrativă distinctă părțile bucovinene, locuite masiv de ucraineni cu teritoriile est-galițiene, dar precipitarea evenimentelor a făcut imposibilă realizarea proiectului. Când naționalitățile din Austro-Ungaria au început, în toamna anului 1918, să-și revendice drepturile, Bucovina era amenințată cu divizarea, întrucât ucrainenii erau hotărâți să-și asigure controlul asupra zonei dintre Nistru și Prut și, în măsura posibilităților, și a unor părți ale zonei dintre Prut și Siret.

Întocmai ca în Basarabia, unde, la sfârșitul anului 1917, se impusese, pentru scurt timp, formula republicii autonome în cadrul Federației Ruse, tot astfel, inițial, C. Isopescu-Grecul, președintele Consiliului Național Român din Viena (de fapt, Clubul celor șase parlamentari români din parlamentul de la Viena, transformat în Consiliu), s-a pronunțat în favoarea constituirii unui stat autonom bucovinean în cadrul imperiului federalizat. Obiectivul reprezentanților români era de a salva unitatea istorico-teritorială a Bucovinei românești, amenințată de intenția ucrainenilor de a înființa și ei un stat autonom, care ar fi cuprins Bucovina în întregime sau numai partea ei nordică. Pentru împărțirea Bucovinei între români și ucraineni se pronunța și deputatul Aurel Onciul, care, în întreaga perioadă de până la unirea Bucovinei cu România, a acționat ca un factor de subminare a mișcării unioniste românești. Spre deosebire de români, ucrainenii s-au organizat în formațiuni paramilitare, în rândurile cărora au intrat și militari ucraineni, proveniți din armata austro-ungară.

De mare însemnătate în organizarea forțelor românești unioniste a fost ziarul „Glasul Bucovinei", condus de eminentul filolog Sextil Pușcariu. În primul său număr din 22 octombrie 1918 erau fixate obiectivele mișcării naționale a românilor bucovineni: „Vrem să rămânem români pe pământul nostru strămoșesc și să ne ocârmuim singuri, precum o cer interesele noastre românești". În privința unei posibile uniri cu România, textul făcea o vagă aluzie: „Pretindem ca, împreună cu frații noștri din Transilvania și din Ungaria, cu care ne găsim în aceeași situație, să ne plăsmuim viitorul care ne convine nouă *în cadrul românismului* (subl.n.)".

În acest spirit s-au desfășurat la Cernăuți, în ziua de 14/27 octombrie 1918, lucrările Adunării Naționale a românilor, care s-a declarat, „în puterea suveranității naționale, Constituantă a acestei Țări române" și a

hotărât „unirea Bucovinei integrale cu celelalte Țări românești într-un stat național independent", în care scop va acționa „în deplină solidaritate cu românii din Transilvania și Ungaria". Absența unei referiri clare la unirea cu România se explică prin situația politică și militară din acel moment: Puterile Centrale erau încă în război, la Viena se menținea — oricât de șubredă ar fi fost — o autoritate imperială (reprezentată la Cernăuți de contele Etzdorf), iar România se afla sub regimul păcii de la București, adică nu era liberă pe mișcările ei.

A fost constituit Consiliul Național Român, alcătuit din 50 de membri, având un comitet executiv prezidat de Iancu Flondor. De a doua zi, el a cerut guvernatorului Etzdorf să transfere puterea noului organism, ceea ce contele a refuzat.

În așteptarea momentului când ar fi putut acționa în forță, ucrainenii au rămas, inițial, în expectativă, apoi, la 31 octombrie/ 12 noiembrie, Adunarea Națională a ucrainenilor a refuzat să recunoască hotărârile Adunării Naționale a românilor pentru teritoriile în care ucrainenii erau majoritari. De îndată ce haosul a cuprins Austro-Ungaria, ei au declanșat acțiunile de înstăpânire asupra zonelor ce pretindeau că le aparțin. Reprezentanții ucraineni au cerut — și ei — guvernatorului Etzdorf să le transmită puterea, având concursul lui Aurel Onciul, partizanul împărțirii Bucovinei între români și ucraineni.

Confruntat cu primejdia divizării provinciei și a dezordinilor ce amenințau — din cauza agresivității legiunii ucrainene — să escaladeze până la vărsări de sânge, Iancu Flondor a decis să facă apel la guvernul român pentru a restaura ordinea și a trimis la Iași pe unul din membrii Consiliului Național Român, Vasile Bodnărescu, care s-a întâlnit în două rânduri cu Alexandru Marghiloman. Aflat în ultima zi de existență a guvernului său (24 octombrie/6 noiembrie), primul-ministru și-a dat acordul și a informat, în acest sens, cabinetul din Viena, dat fiind tratatul de la București. (De reținut că în timpul hulitului Alexandru Marghiloman s-a înfăptuit unirea Basarabiei cu România și s-a făcut un pas important spre unirea Bucovinei cu Vechiul Regat.) Noul guvern, prezidat de generalul Constantin Coandă, care avea să tragă concluzia din schimbările dramatice ce se pregăteau la Viena și Berlin, ca urmare a eșecurilor militare ale Puterilor Centrale, era hotărât să ofere tot concursul românilor bucovineni, inclusiv trimiterea de trupe, în care scop s-a ordonat Diviziei 8 infanterie a generalului I. Zadik să intre în Bucovina. Încercările lui

Aurel Onciul de a opri venirea trupelor române — el amenința chiar cu o baie de sânge — au eșuat.

Legiunea ucraineană s-a retras precipitat, iar ostașii români s-au bucurat de o primire călduroasă.

Consiliul Național Român, asumându-și rolul de Adunare Constituantă, a hotărât, la 31 octombrie / 12 noiembrie, crearea unui guvern, condus de Iancu Flondor, președinte al Consiliului Național fiind ales Dionisie Bejan. În timp ce secretarul de stat pentru Afacerile Externe, Sextil Pușcariu, și profesorul Dimitrie Marmeliuc perfectau în țară măsurile pentru unire (cel din urmă va merge și la Chișinău, unde se afla un grup de refugiați bucovineni, printre care istoricul Ion Nistor, în vederea revenirii lor în Bucovina), la Cernăuți se continuau pregătirile în același scop.

Guvernul bucovinean a convocat pentru 15/28 noiembrie Congresul General al Bucovinei, la care, în afară de Consiliul Național Român și guvernul bucovinean, au luat parte reprezentanți ai Consiliilor Naționale german și polon, populația ucraineană fiind reprezentată de 13 primari și delegați din localități unde ea forma majoritatea. În unanimitate, Congresul a votat „unirea necondiționată și pe veci a Bucovinei, în vechile ei hotare, până la Ceremuș, Colacin și Nistru, cu Regatul României".

După entuziasmul unei zile istorice, autoritățile bucovinene aveau de îndeplinit integrarea administrativă în Regatul României, unde Ion I. C. Brătianu, revenit la putere, era exponentul inflexibil al politicii de centralizare.

ALBA IULIA: UN VIS DEVINE REALITATE

În Transilvania, mișcarea națională română era cea mai puternică din toate teritoriile locuite de români și aflate sub stăpânire străină. Aici exista o puternică burghezie română, cu solidă cultură politică, iar cele două biserici, ortodoxă și greco-catolică, peste anumite suspiciuni și neînțelegeri între ele, dăduseră un sprijin masiv efortului de emancipare națională; se manifestase, de asemenea, ca o forță politică, vrednică de luat în seamă, secția română a Partidului Social-Democrat din Ungaria, care, în toamna anului 1917, pentru a-și marca individualitatea, a luat

numele de „Comitetul Central român al Partidului Social-Democrat din Ungaria".

Intrarea României în război și primirea entuziastă făcută de românii transilvăneni trupelor eliberatoare au determinat măsuri represive ale autorităților maghiare: arestarea și internarea în lagăre a unui mare număr de români, îndeosebi intelectuali (între care istoricul Ioan Lupaș), suspendarea publicațiilor românești, maghiarizarea școlilor confesionale românești din zona de frontieră; au fost luate în considerare și au cunoscut un început de aplicare planuri de colonizare maghiară în zonele românești.

Situația românilor transilvăneni, obligați să lupte în armata austro-ungară, drama lor de conștiință au fost ilustrate de personajul Valeriu Bologa din romanul *Pădurea spânzuraților* al lui Liviu Rebreanu. Cei ajunși în prizonierat, pe frontul rus, au putut să-și exprime liber convingerile politice. Ei s-au constituit în detașamente de voluntari pentru a lupta pe frontul din România. Transilvănenii, bănățenii și bucovinenii din lagărul de la Darnița (în apropiere de Kiev) au redactat un manifest în aprilie 1917, în care se spunea: „cerem cu voință nestrămutată încorporarea noastră la România liberă, pentru a forma împreună cu ea un singur stat național român, pe care îl vom zidi pe bazele celei mai înalte democrații".

Declarația de la Darnița dă glas asocierii dintre aspirațiile naționale și cele sociale; revoluția din Rusia și orientarea spre stânga, generată de suferințele războiului, au potențat curentele favorabile schimbărilor economice și sociale — unele radicale, mergând până la instaurarea unor regimuri comuniste. Astfel de orientări se făceau simțite și în Ungaria, unde criza militară și politică era văzută ca un prilej prielnic de ieșire din monarhia habsburgică. Apariția unei Ungarii independente însemna deopotrivă împlinirea unei aspirații ce urca la revoluția din 1848 și desprinderea de o Austrie considerată a fi, alături de Germania, culpabilă de declanșarea războiului.

Agitațiile de la Budapesta și asasinarea contelui Tisza, fostul prim-ministru identificat ca simbol al conservatorismului și ultranaționalismului ungar, au deschis calea spre putere contelui Mihály Károlyi, un aristocrat veleitar, cu simpatii de stânga. Încă înainte de a fi numit prim-ministru, el intrase, prin Oszkár Jászi, un intelectual, ce se manifestase încă dinainte de război ca apărător al naționalităților nemaghiare oprimate, în legătură cu fruntașii mișcării naționale române.

Discuțiile cu naționalitățile nemaghiare și recunoașterea, în principiu, a dreptului lor la autodeterminare urma, așa cum se arăta în Declarația din 26 octombrie 1918 a Consiliului Național Ungar (ce reunea partidele Independent, Radical și Social-Democrat) „să asigure o bază mai solidă integrității teritoriale a Ungariei".

Partidul Național Român, al cărui Comitet Executiv își afirmase încă de la 12 octombrie intenția de a asigura românilor transilvăneni statutul unei „națiuni libere" și de a-și asuma conducerea Transilvaniei, ca organ de putere, a învestit pe Alexandru Vaida-Voevod să prezinte în parlamentul de la Budapesta poziția partidului și a constituit o delegație permanentă — o adevărată conducere operativă — alcătuită din Iuliu Maniu, Ștefan Cicio Pop, Vasile Goldiș, Theodor Mihali, Al. Vaida-Voevod și Aurel Vlad.

La 18 octombrie, într-o cuvântare ținută în atmosfera tensionată a parlamentului ungar, Al. Vaida-Voevod a rostit cuvintele care aveau să declanșeze furia deputaților ostili, gata să-l linșeze: „Națiunea română așteaptă și pretinde, după multe suferințe de veacuri, afirmarea și valorizarea drepturilor ei nestrămutate și inalienabile la deplina viață națională". Era întâia afirmare oficială a dreptului românilor la autodeterminare, în concordanță cu principiul inclus de președintele Wilson în cele 14 puncte ale sale, destinate a deveni fundamentul păcii ce urma a fi încheiată.

În acest timp, venit la Viena de pe frontul italian, Iuliu Maniu găsea capitala imperială pradă haosului și descurajării. Hotărât să pună bazele unei armate române, el a găsit nucleul ei în Regimentul 64 din Orăștie, care, cu un efectiv de 5 000 de militari, rămăsese singura unitate militară unde disciplina continua să fie respectată. Preluând comanda regimentului — deși avea doar gradul de locotenent —, Maniu s-a prezentat ministrului de Război, generalul Stöger-Steiner, pentru a-l informa că își asumase comanda unităților române din armata austro-ungară (în Capitală și la Wiener-Neustadt se aflau circa 60 000 militari români). Unitățile române, al căror comandament s-a instalat în Ministerul de Război, au fost, în acele zile, singurele forțe de ordine într-o Capitală anarhizată, pe ale cărei străzi răsuna „Deșteaptă-te, române!". Pamfil Șeicaru consideră că, în acel moment, „Iuliu Maniu înlesnea revanșa lui Avram Iancu și a unchiului său (al lui I. Maniu — n.n.) Simeon Bărnuțiu. Niciodată în cursul vieții lui politice Iuliu Maniu nu a mai atins culmea la care s-a înălțat în octombrie și noiembrie 1918".

La inițiativa fruntașului socialist Ion Flueraș, s-a constituit la 31 octombrie 1918, pe baze paritare — șase reprezentanți ai Partidului Național Român și șase ai Partidului Social-Democrat — Consiliul Național Român, organism destinat să coordoneze eforturile celor două partide în conducerea luptei naționale. Câteva zile după crearea lui la Budapesta, Consiliul și-a mutat sediul la Arad și a dat publicității un manifest în care, după ce denunța politica de oprimare și deznaționalizare dusă de guvernul ungar, declara: „Națiunea română din Ungaria și Transilvania nu urmărește să stăpânească asupra altor neamuri. Lipsită cu desăvârșire de orice clasă stăpânitoare istorică, națiunea română, prin ființa ei însăși, este întruparea democrației celei mai desăvârșite. Pe teritoriul său strămoșesc, națiunea română este gata a asigura fiecărui popor libertatea națională, și organizarea sa în stat liber și independent o va întocmi pe temeiurile democrației, care va asigura tuturor indivizilor aflători pe teritoriul său egalitatea condițiunilor de viață, unicul mijloc al desăvârșirii omenești". Manifestul respingea, în termeni categorici, orice formă de menținere a românilor în frontierele unui stat maghiar, indiferent de regimul său: „Națiunea română din Ungaria și Transilvania [...] nu mai voiește, sub nici o condițiune, să trăiască în legătură de stat cu națiunea maghiară, ci este hotărâtă a-și înființa pe teritoriul locuit de români statul său liber și independent".

În Transilvania și în Banat, în timp ce maghiarii încercau, mai ales după răsturnările din Budapesta, în urma cărora puterea fusese luată de Mihály Károlyi (iar Oszkár Jászi devenise ministrul Naționalităților), să-și asigure controlul, românii se organizau atât pe plan politic cât și militar. Simultan cu lupta națională se desfășurau și acțiuni violente de caracter economic și social. La Făget, țăranii români, care atacaseră niște magazii cu alimente — potrivit versiunii ungare — au fost supuși focului jandarmilor, dar, în imposibilitate de a restabili ordinea, s-a făcut apel la ...aviație! Un avion a bombardat țăranii revoltați, provocând 104 morți. La Giurcuța, în urma atacării de către țăranii români a castelului lui Urmanczy, deputat maghiar, detașamentul sosit pentru restabilirea ordinii a executat 44 de persoane, arse apoi pe un rug improvizat.

Acte de violență s-au comis și în Secuime, unde fruntași locali sau simpli locuitori români au fost oribil torturați, înainte de a fi executați.

Guvernul ungar a încercat să oprească secesiunea românilor prin trimiterea ministrului Naționalităților, Oszkár Jászi, la Arad pentru a duce tratative cu fruntașii Consiliului Național Român. Încercarea

reprezentantului Budapestei de a păstra Transilvania în cadrul statului ungar, beneficiind de un statut de autonomie, a eșuat: Iuliu Maniu a rezumat la 14 noiembrie în două cuvinte obiectivul mișcării naționale române: „Separarea deplină".

Ea — separarea — trebuia să fie proclamată în cadrul unui for național repezentativ, a cărui convocare ar fi fost anunțată de Consiliul Național Român. Guvernul ungar încheiase la 13 noiembrie un armistițiu, la Belgrad, cu generalul Franchet d'Esperey, comandantul trupelor Antantei, în urma căruia ele puteau să înainteze, în Transilvania, până la Mureș.

În vederea desfășurării Marii Adunări Naționale, în întreaga Transilvanie, în condiții de insecuritate, create de atacurile unor cete înarmate maghiare, românii și-au desemnat delegații pentru adunarea ce urma să se desfășoare la Alba Iulia, orașul încărcat de amintiri istorice: cârmuirea lui Mihai Viteazul asupra Transilvaniei și martiriul lui Horea și Cloșca.

Pentru socialiștii români adeziunea politică unionistă nu a fost lipsită de întrebări asupra corectitudinii opțiunii lor. Keith Hitchins a explicat corect dilema socialiștilor români: „puteau ei însă să abandoneze cu conștiința împăcată o republică democratică (Ungaria după 31 octombrie 1918 — n.n.) în care se câștigase cea mai amplă libertate pentru un regat cu o lungă tradiție a opresiunii de clasă, chiar dacă el era de aceeași naționalitate cu ei? Astfel de considerente i-au determinat să stăruie ca Transilvania și alte zone din Ungaria, locuite de români, să rămână autonome până când ar fi existat suficiente garanții că România va deveni o țară democratică și că liderii ei vor înfăptui reforma constituțională și cea agrară, garantând poporului bunăstarea și o voce dominantă în conducerea propriilor treburi. Hotărârea lor de a sprijini unirea finală cu România, dacă aceasta era voința poporului român, nu a șovăit, totuși, niciodată".

Socialiștii (Iosif Jumanca, Ion Flueraș și alții) au înțeles că obiectivele lor social-economice nu puteau fi obținute decât într-un stat național, în cadrul căruia, prin unificarea partidelor socialiste, avea să se creeze un partid socialist puternic, în măsură să promoveze interesele muncitorimii și țărănimii. Este un semn al maturității lor politice faptul de a nu fi cedat la cântecul de sirenă al socialiștilor unguri și de a fi acordat prioritate naționalului față de social.

La marea Adunare Națională de la Alba Iulia din ziua de 18 noiembrie/1 decembrie 1918 au participat 1 228 delegați; prezidată de Gh. Pop de Băsești, adunarea a ascultat mai multe cuvântări (Șt. Cicio Pop, Iuliu Maniu și alții) rostite și primite într-o atmosferă de mare entuziasm, în timp ce în afara clădirii peste 100 000 de români, veniți din întreaga Transilvanie, fremătau, în așteptarea unei decizii care li se părea încă a fi un vis minunat.

Hotărârea de la Alba Iulia aducea o notă distinctă, în raport cu cele de la Chișinău și Cernăuți. În primul său articol, ea proclama solemn că „Adunarea națională a românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească, adunați prin reprezentanții lor îndreptățiți la Alba Iulia, în ziua de 18 noiembrie (1 decembrie) 1918, decretează unirea acelor români și a teritoriilor locuite de dânșii cu România. Adunarea națională proclamă îndeosebi dreptul inalienabil al națiunii române la întreg Banatul cuprins între râurile Mureș, Tisa și Dunăre". În continuare, hotărârea formula un șir de prevederi destinate să asigure individualitatea acestor teritorii în faza de tranziție spre desăvârșirea instituțională și, mai ales, îndeplinirea deziderateloг de ordin social, economic și politic, în care se recunoștea ușor programul socialiștilor. Cea de a doua prevedere, imediat după unire, era cea a autonomiei tranzitorii: „Adunarea națională rezervă teritoriilor sus-indicate autonomia provizorie până la întrunirea Constituantei aleasă pe baza votului universal". Principiile pe temeiul cărora urma să fie organizată Transilvania erau riguros formulate: „Deplina libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare. Fiecare popor se va instrui, administra și judeca în limba sa proprie prin indivizi din sânul său și fiecare popor va primi drept de reprezentare în corpurile legiuitoare și la guvernarea țării în proporție cu numărul indivizilor ce-l alcătuiesc"; egalitatea și autonomia confesională: „Înfăptuirea desăvârșită a unui regim curat democratic pe toate terenurile vieții publice. Votul obștesc, direct, egal, secret, pe comune, în mod proporțional, pentru ambele sexe în vârstă de 21 de ani la reprezentare în comune, județe ori parlament". O atenție deosebită era acordată viitoarei împroprietăriri a țăranilor: „Reforma agrară radicală. Se va face conscrierea tuturor proprietăților, în special a proprietăților mari. În baza acestor conscrieri, desființând fideicomisele și în temeiul dreptului de a se micșora după trebuință latifundiile, i se face posibil țăranului să-și creeze o proprietate (arător, pășune, pădure), cel puțin atât cât să o poată munci el și familia lui. Principiul conducător al acestei politici agrare e pe de-o parte

promovarea nivelării sociale, pe de altă parte potențarea producțiunii". În privința condițiilor de viață ale muncitorilor, hotărârea prevedea: „Muncitorimii industriale i se asigură aceleași drepturi și avantagii care sunt legiferate în cele mai avansate state industriale din Apus".

Hotărârea de la Alba Iulia apare ca o sinteză între programul național și cel social precum și o sinteză între unirea necondiționată și unirea condiționată. (Există mărturii că un grup de tineri ofițeri ardeleni alarmați de zvonurile despre o unire condiționată au pătruns în camera în care se redacta hotărârea și au exercitat presiuni pentru proclamarea unirii necondiționate. În cele din urmă, Iuliu Maniu avea să găsească formula finală, dar numai după lungi discuții cu Al. Vaida-Voevod, partizan ferm al unirii necondiționate.) Ea exprima o anumită rezervă critică față de rânduielile din Vechiul Regat, rezultată dintr-un amestec de repulsie față de orientalismul moravurilor, mizeria țărănimii și imaginea creată de îndelungata propagandă maghiară, ostilă României. Teama de politica de centralizare autoritară, atribuită lui Ion I. C. Brătianu, i-a făcut pe basarabeni să voteze inițial o unire condiționată, pe bucovineni să facă referiri la viitorul regim democratic și pe transilvăneni să expliciteze amănunțit libertățile democratice, reforma agrară radicală și drepturile muncitorimii.

Românii din Basarabia, Bucovina, Transilvania și Banat voiau unirea cu Vechiul Regat și crearea statului național român, dar, în același timp, voiau și garanții că acele aspecte negative din societatea românească de peste Prut și Carpați — adică din patria-mamă — nu se vor extinde și asupra lor.

Dincolo de aceste rezerve — lesne de înțeles și, în fond, benefice pentru națiunea română —, Marea Unire din 1918 a fost — și rămâne — pagina cea mai minunată a istoriei românești. Măreția ei stă în faptul că desăvârșirea unității naționale nu este opera nici unui om politic, a nici unui guvern, a nici unui partid; este fapta istorică a întregii națiuni române, realizată într-un elan țâșnit cu putere din străfundurile conștiinței unității neamului, un elan controlat de fruntașii politici, pentru a-l călăuzi cu inteligență politică remarcabilă spre țelul dorit.

Marea Unire *nu* a fost rezultatul participării României la război. Nici partizanii Antantei, nici cei ai Puterilor Centrale nu au avut în vedere revoluția din Rusia și destrămarea monarhiei austro-ungare. Raționamentul lor s-a înscris formulei tradiționale a raportului de putere interstate: victoria Antantei ne va da Bucovina, Transilvania și Banatul,

victoria Puterilor Centrale ne va da Basarabia; o biruință o excludea pe cealaltă, astfel că nimeni nu vedea cum ar fi cu putință ca toate aceste provincii să intre aproape simultan în frontierele Vechiului Regat.

Războiul început de România în 1916 s-a încheiat prin pacea de la București din 1918. Prost pregătit, el a cunoscut înfrângerile din 1916 și izbânzile din 1917, care nu au mai putut modifica însă situația frontului, așa cum el fusese fixat în iarna 1916/1917; ieșirea Rusiei din război a făcut imposibilă continuarea operațiilor militare de către România, singură, și a impus, ca urmare a păcii de la Brest-Litovsk, pe cea de la București.

În acele zile, când se plăteau deopotrivă păcatele guvernului liberal din anii 1914–1916 și se îndurau urmările defecțiunii ruse, au intervenit cele două evenimente de însemnătate continentală și universală, grație cărora românii din teritoriile stăpânite de Rusia și Austro-Ungaria au putut să-și exprime și să înfăptuiască voința lor de a se uni cu Țara, cu România. Nu o victorie militară a stat la temelia României Mari, ci actul de voință al națiunii române de a-și da armătura teritorial-instituțională care este statul național. Așa cum în secolul al XIX-lea, în Peninsula Italică, atunci când se discutau modalitățile de unificare a statelor italiene (sub egida Papei, a Regatului Sardiniei etc.) se spunea *Italia fară da se* (Italia se va face prin ea însăși), tot astfel, România — căreia îi spunem Mare, pentru a o deosebi de cea mică (Vechiul Regat), dar care este, de fapt, România *nu* mare, ci firească, un stat ce corespunde frontierelor ei firești — această Românie s-a făcut de la sine, peste erorile și îndoielile clasei politice. O necesitate istorică — națiunea trebuie să trăiască într-un stat național — s-a dovedit mai puternică decât orice guvern sau partid, culpabil de egoisme sau incompetență, și, punând în mișcare națiunea, i-a dat acea forță uriașă ca peste toate adversitățile să dea viață aspirației sale: statul național.

DIN NOU ÎN PRIMEJDIE

Marea Adunare Națională de la Alba Iulia a încheiat în 1918 procesul început în 1859, de creare a statului național român. Ceea ce se știe mai puțin este că, în lunile următoare, el a trecut printr-o mare

primejdie, ale cărei dimensiuni sunt puse în lumină de documentele date la iveală în ultimii ani.

Nici Rusia Sovietică, nici Ucraina Sovietică nu acceptau unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România. La Kiev, în fruntea Consiliului Comisarilor Poporului, Lenin îl numise pe bulgarul Christian Rakovski, adversar înverșunat al României, convins că o intervenție militară împotriva acestei țări avea să se soldeze cu prăbușirea regimului „claselor exploatatoare" și instaurarea unei republici sovietice.

Încă din a doua jumătate a lui ianuarie 1919 au avut loc în zona Hotinului incursiuni în dreapta Nistrului ale detașamentelor sovietice care au beneficiat de complicitatea unor localnici. Generalul Stan Poetaș, comandantul Brigăzii 17 infanterie, a fost ucis de elemente comuniste, în apropiere de Atachi (jud. Soroca), iar trupele române dispuse la frontieră au fost, temporar, constrânse să bată în retragere. Abia fusese restabilită situația în această parte, când s-a produs un nou atac în regiunea Hotin-Atachi, dat de forțele sovietice, care au reușit să ocupe Hotinul (23 ianuarie), unde puterea a fost preluată de un directorat sovietic, ce și-a exercitat autoritatea până la 1 februarie, când trupele române au expulzat, după lupte grele, pe invadatori și au restabilit ordinea.

Situația s-a agravat considerabil după instituirea regimului sovietic în Ungaria, unde, la 21 martie 1919, a fost proclamată „Republica Sfaturilor" (sovietelor), conducătorul de fapt al noului regim fiind Béla Kun, comunist, originar din Transilvania. Republica Sovietică Ungară crea pentru România primejdia de a fi atacată din est și din vest, de Armata Roșie sovietică și de cea ungară. Christian Rakovski stăruia pentru un atac conjugat sovieto-ungar împotriva României, convins că, de îndată ce joncțiunea celor două Armate Roșii avea să se facă pe teritoriul acestei țări, ea avea să devină o republică sovietică.

Față de diviziunile și șovăielile Consiliului Suprem Interaliat de la Paris și de amenințarea care plana asupra Transilvaniei, ca urmare a prezenței unităților militare ungare în Crișana, Înaltul Comandament român a hotărât să treacă la ofensivă. În ziua de 16 aprilie, după ce respinseseră un atac ungar, dat în cursul nopții, trupele române străbat defileurile Munților Apuseni și, câteva zile mai târziu, ocupă orașele Satu Mare, Carei, Salonta și Oradea Mare, după care continuă ofensiva până la Tisa, pentru a așeza un obstacol natural în măsură să asigure securitatea teritoriului controlat de trupele române (1 mai).

În timp ce situația se stabiliza pe frontul de vest, Rakovski și Cicerin, comisarul poporului pentru Afaceri Străine în guvernul sovietic

de la Moscova, au trimis note ultimative guvernului român, cerând imediata evacuare a trupelor române din Basarabia și Bucovina (1–2 mai). Moscova și Kievul pregăteau astfel intervenția militară, coordonată cu autoritățile de la Budapesta, destinată să includă România în sistemul republicilor sovietice.

În proclamația adresată soldaților unguri, Rakovski spunea: „Consiliul Comisarilor poporului din Ucraina declară că aderă ferm la politica unui front revoluționar comun cu Ungaria roșie, pe care noi o ajutăm prin ultimatumurile adresate României și prin ofensiva noastră".

Pentru a testa rezistența trupelor române și franceze (în Basarabia se aflau și trupe franceze) a fost pregătită o incursiune pe malul drept al Nistrului, în timp ce forțele ungare dezlănțuiseră ofensiva împotriva recent constituitului stat cehoslovac (20 mai). La 27 mai, trupele sovietice au trecut Nistrul și au ocupat Tighina. Speranța atacatorilor că soldații francezi li se vor alătura din considerente ideologice s-a spulberat, replica militarilor algerieni fiind pe cât de promptă pe atât de eficace. Soldații roșii au fost constrânși să se retragă, cu mari pierderi, însoțiți — totuși — de circa 60 de francezi.

Ofensiva forțelor anticomuniste în Rusia, conduse de generalul A.I. Denikin, a pus capăt încercărilor de organizare a atacului conjugat sovieto-ungar împotriva României. Rakovski s-a resemnat să renunțe la acest proiect numai după ce a primit de la Lenin o telegramă prin care era făcut răspunzător dacă trupele destinate atacului împotriva României nu erau trimise imediat să apere puterea sovietică, amenințată de înaintarea albilor.

LA BUDAPESTA

Dacă frontul de est a cunoscut, în urma desfășurării războiului civil din Rusia, un calm relativ, după atacul de la Tighina, cel de vest a înregistrat o escaladare a confruntării cu un final la care puțini se așteptau. Încurajat de succesele obținute împotriva Cehoslovaciei, guvernul ungar a hotărât să treacă la ofensivă pe frontul românesc de la Tisa, prezentându-se ca executor al cererii adresate de Consiliul Suprem Interaliat guvernului român de a-și retrage trupele de la Tisa pe linia de demarcație din Crișana.

La Paris, atitudinea Aliaților față de România era ambiguă. Pe de o parte, președintele SUA, Wilson, și premierul britanic, Lloyd George, puneau căderea guvernului Károlyi — pentru ei un moderat — pe seama ofensivei trupelor române și reproșau lui Brătianu înaintarea până la Tisa; pe de altă parte, față de succesele ungare împotriva cehoslovacilor, mareșalul Foch considera necesară o campanie militară împotriva Ungariei, pentru care doar România nu făcea rezerve și nu prezenta cereri.

Atitudinea Bucureștiului era determinată de două considerente: primejdia ungară și dorința de a ameliora relațiile cu Aliații — nemulțumiți de fermitatea lui Brătianu în refuzul de a accepta clauze ce atingeau suveranitatea țării.

Istoriografia ungară (chiar cea postcomunistă!) prezintă Republica Sovietică Ungară drept „alternativa socialistă" — spre deosebire de cea „burgheză" — a rezolvării problemei naționale. Referindu-se la Republica Sfaturilor, proclamată la 21 martie 1919, *Histoire de la Transylvanie* (1992) scrie că „s-a văzut constituindu-se, după Rusia, al doilea stat proletar, care a făcut ca națiunile din bazinul dunărean să întrevadă o cotitură istorică". Autorii susțin că „Republica Sfaturilor a instaurat o nouă orientare în politica externă și în politica naționalităților. Ea nu se mai fonda pe integritatea teritorială — se desolidariza clar de politica națională a regimului democratic al lui Károlyi —, dar ea refuza de asemenea să cedeze fără condiții anumite regiuni ale țării armatelor țărilor vecine cu *intenții vădit imperialiste* (subl.n.)". De reținut terminologia autorilor maghiari, moștenită de la istoriografia marxistă! Ei amintesc faptul că Republica Sfaturilor „a promis de asemenea lupta «împotriva boierilor români», invitând proletariatul din România să constituie o alianță" și că liderii de la Budapesta „erau ferm convinși că mișcarea muncitorească revoluționară avea să abolească frontierele și să creeze un stat internațional unit a cărei condiție prealabilă ar fi fost «alianța frățească a muncitorilor, republica federativă»".

Este de netăgăduit că la Budapesta existau socialiști și comuniști cu vederi „internaționaliste", că cei din urmă așteptau izbucnirea revoluției mondiale, prăbușirea statelor burgheze și fraternitatea universală a proletariatului. Naționalismul însă era mai puternic decât ideologiile de stânga. Șeful Misiunii militare franceze la Praga, generalul Pellé, scria, la 6 iulie 1919, că „ungurii arată că sunt hotărâți să restabilească vechile hotare ale țării lor": așadar nu abolirea frontierelor, ci restaurarea lor.

Consiliul Suprem Interaliat, divizat și indecis, nu dăduse curs propunerii mareșalului Foch, când autoritățile de la Budapesta au luat

inițiativa, declanșând, la 20 iulie, ofensiva pe frontul de pe Tisa. Deși așteptat, șocul a fost resimțit de dispozitivul românesc: trupele ungare au trecut Tisa și au reușit să-și creeze un cap de pod. După o săptămână de lupte înverșunate, ofensiva ungară a fost stăvilită și inamicul aruncat peste Tisa.

De astă dată, ignorând îndemnurile — uneori imperative — ale Consiliului Suprem Interaliat ca trupele române să nu înainteze, Brătianu și Înaltul Comandament erau decișI să meargă până la capăt în confruntarea româno-ungară. Decizia avea o dublă motivație: de securitate și de prestigiu.

Până în ajunul căderii sale, Béla Kun nu a abandonat speranța că România poate fi eliminată din luptă prin atacul conjugat sovieto-ungar și a păstrat un neîntrerupt contact telegrafic cu Lenin în acest scop (relațiile cu Rakovski au fost tensionate). Amenințarea unui război pe două fronturi exista atât timp cât Budapesta și Moscova formau o alianță roșie. Era, așadar, imperativ necesar ca guvernul controlat de comuniști — în speță, de Béla Kun — să fie înlăturat.

Intervenția română împotriva regimului sovietic ungar era solicitată până și de reprezentanții fostei clase politice, înlăturate de la putere. Încă de la 10 iulie, fostul prim-ministru Gyula Andrássy, prințul de Windischgrätz și fostul ministru Vázsonyi Vilmos au solicitat lui N. Petrescu-Comnen (pe atunci șeful Biroului român de presă de la Berna) să contribuie, alături de forțele anticomuniste din Ungaria (un guvern conservator se constituise la Szeged), la răsturnarea regimului comunist prin ocuparea Budapestei. După opinia lui Vázsonyi, „singura putere în măsură de a lichida bolșevismul, în centrul Europei, este România". Și tot el susținea: „Numai cu concursul Dvs. (al României — n.n.) putem să ne salvăm țara și să se restabilească pacea și ordinea în inima Europei". Lichidarea focarului comunist din Ungaria — un fel de sucursală a Moscovei la Dunărea de Mijloc — corespundea deopotrivă intereselor României ca și stabilității în Europa.

Prezența trupelor române în capitala ungară era însă și o problemă de prestigiu. Când ele și-au făcut, la 4 august 1919, intrarea în Budapesta, în locul guvernului controlat de Béla Kun se afla, de la 1 august, așa-numitul guvern „sindical", condus de socialiștii de dreapta Gyula Peidl și Károly Peyer, ambii ostili comuniștilor. Ocuparea Budapestei de către armata română avea, pentru români, o valoare simbolică: era răscumpărarea secolelor de oprimare și umilință îndurate în Transilvania. Fără o astfel de satisfacție oferită opiniei publice

românești, reconcilierea între cele două popoare și state apărea anevoioasă. Ocuparea Budapestei nu a fost un act de răzbunare (autoritățile militare române au avut o atitudine corectă și au întreprins acțiuni umanitare în beneficiul populației), personalități politice ca Al. Vaida-Voevod luând în considerare raporturi bilaterale normale sau chiar amicale: „Ungurii — spunea fruntașul ardelean amintit — sunt inamicii noștri de ieri, sunt învinșii de astăzi și vrem ca ei să fie prietenii noștri de mâine".

Astfel de intenții aveau să se dovedească irealizabile. După patru luni, când armata română s-a retras din Ungaria, forțele conservatoare, eliberate de teama comunismului, au reluat tradiționala politică de ostilitate față de România. În octombrie 1919, amiralul Miklós Horthy, viitorul regent al Ungariei, afirma că: „Inamicul numărul unu al Ungariei este România, pentru că cele mai mari pretenții teritoriale sunt împotriva ei și pentru că ea este cea mai puternică dintre statele vecine. De aceea, principalul țel al politicii noastre externe este rezolvarea problemelor cu România prin recurgerea la arme".

Căderea regimului lui Béla Kun nu a însemnat, așadar, decât *diminuarea,* nu dispariția primejdiei de la frontiera vestică. Regimul comunist de la Budapesta însemna — cum s-a arătătat — posibilitatea prinderii României în cleștele sovieto-ungar. El nu prezenta o amenințare serioasă din punct de vedere ideologic. Keith Hitchins a relevat lipsa de ecou în mediul socialist și muncitoresc din România a propagandei „internaționaliste" a regimului condus de Béla Kun: „Eșecul Republicii Sovietice Ungare de a obține sprijinul nu mai mult decât al unui pumn de socialiști români trebuie atribuit, în primul rând, puternicului sentiment național al celor din urmă și credinței că socialismul se poate dezvolta în chipul cel mai bun în cadrul statului național". Aceeași constatare este valabilă — cum se va vedea mai jos — și în cazul Rusei Sovietice și a chemărilor sale internaționaliste.

LUPTA DIPLOMATICĂ DE LA PARIS

În timp ce România își apăra noile frontiere de la est și vest, la Paris se desfășura Conferința de pace, unde reprezentanții țării noastre au avut de dat o luptă diplomatică îndârjită, care spulberă afirmațiile

tendențioase despre crearea României Mari ca un fel de recompensă teritorială acordată de Antantă.

Poziția României a fost, de la început, anevoioasă, întrucât Antanta considera că tratatul din 1916 își pierduse valabiliatea ca urmare a semnării păcii de la București, iar SUA refuzau să recunoască orice acord încheiat înainte de intrarea lor în război, așadar și tratatul din 1916.

Această situație era agravată de principiul de bază al Conferinței de pace, ierarhia de putere: statele erau împărțite în două categorii — marile puteri, cu interese nelimitate, și micile puteri, cu interese speciale (România figura, bineînțeles, în cea de a doua grupă). Marile puteri învingătoare au constituit un adevărat directorat al celor patru (Clemenceau, W. Wilson, Lloyd George și Orlando), Japonia fiind „partenerul tăcut". Cei patru „chirurgi" chemați să „taie" frontierele noii Europe erau de o ignoranță desăvârșită. Premierul britanic Lloyd George se întreba — potrivit lui „Daily Mail" — „Unde dracu' este locul ăsta (Transilvania) pe care România este atât de nerăbdătoare să-l aibă?" și credea că Silistra este o provincie.

Ion I. C. Brătianu, stăpânit de marea sa ambiție, nu a vrut să-l aibă alături, ca al doilea delegat, pe Take Ionescu, ale cărui întinse relații în lumea politică internațională i-ar fi fost de cel mai mare folos. El a crezut că abilitatea sa politică va fi suficientă pentru a-i face recunoscute drepturile României (potrivit diplomatului Dimitrie Ghica, premierul român, confruntat cu dârzenia și agresivitatea lui Clemenceau — „Tigrul" —, ar fi încercat să răstoarne guvernul francez — după cum susținea Clemenceau —, ceea ce l-ar fi făcut pe premierul francez să spună că ar fi putut să-l expulzeze pe Brătianu din Franța între doi jandarmi).

Superioritatea politico-diplomatică a lui Take Ionescu față de Brătianu este dovedită de atitudinea sa în problema Banatului sârbesc. Brătianu se plasa pe poziția tratatului din 1916, cerând ca întreg Banatul să fie atribuit României. Take Ionescu a înțeles nu numai că Aliații nu vor da satisfacție României în detrimentul Serbiei, aflată din prima clipă și fără întrerupere în război, dar — ceea ce era capital — că, având frontiere cu trei state ostile (Rusia Sovietică, Ungaria și Bulgaria), România nu avea nici un interes să mai aibă un vecin nemulțumit. Iată de ce, fără nici un fel de împuternicire oficială, el a declarat primului-ministru sârb, Nikola Pašić, că România renunță la Banatul sârbesc.

Brătianu a fost însă omul politic român care a dovedit cea mai puternică rezistență față de încercările marilor puteri de a-și impune voința

în dauna independenței României. Venit să obțină, la Paris, recunoașterea noilor frontiere ale țării, el a scris aceste cuvinte (în scrisoarea din 3 iunie 1919 către M. Pherechide), ce ar trebui să fie știute de fiecare român: „Am moștenit o țară independentă, și chiar pentru a-i întinde granițele, nu-i putem jertfi neatârnarea".

Marea luptă a dat-o Brătianu în legătură cu tratatul minorităților, care îl însoțea pe cel cu Austria. Marile puteri, preocupate de situația minorităților naționale de pe teritoriul statelor succesoare Austro-Ungariei (adică în frontierele cărora intraseră teritorii ale fostei monarhii dualiste) și, în primul rând, de situația minorității evreiești, au dorit să aibă un drept de supraveghere asupra regimului aplicat acestor minorități. În același timp, ele au vrut să-și asigure avantaje economice prin includerea unor clauze privind comerțul exterior și de tranzit.

Deosebit de supărătoare pentru România era referința în preambulul tratatului minorităților (destinat să expliciteze art. 60 al celui cu Austria) la faptul că, „în tratatul de la Berlin, independența Regatului României nu a fost recunoscută decât sub anumite condițiuni".

Brătianu a protestat ferm împotriva unor astfel de demersuri. El a refuzat categoric condiții și limitări impuse *numai* statelor succesoare ale Austro-Ungariei, nu și marilor puteri (Marea Britanie, de exemplu, refuzase principiul protecției minorităților ca incompatibil cu întinsul ei imperiu colonial). Premierul român a relevat primejdia divizării populației României în două categorii — români și minoritari: „unii încrezători în solicitudinea statului, iar ceilalți îndemnați de a-i fi potrivnici și a căuta protecție în afara granițelor". Ion I.C. Brătianu a adoptat atitudinea omului de stat responsabil pentru apărarea intereselor supreme ale națiunii. Poziția guvernului român nu era dictată decât de dorința de a nu se aduce limitări suveranității naționale; el era hotărât, așa cum declara la 27 mai 1919, „să recunoască cele mai largi libertăți minorităților etnice și confesionale" și propunea următoarea formulare a articolului privind drepturile minorităților: „România acordă tuturor minorităților de limbă, rasă și religie care locuiesc înlăuntrul noilor sale granițe drepturi egale acelor pe care le au ceilalți cetățeni români".

În imposibilitate de a face acceptată poziția României, Brătianu a părăsit Parisul și s-a angajat în politica de rezistență față de cei patru mari, până la 12 septembrie, când a demisionat. Forțele erau inegale: la 15 noiembrie 1919, guvernul Al. Vaida-Voevod a primit un ultimatum al Consiliului Suprem Interaliat prin care i se cerea să accepte în termen

de opt zile, „fără discuție, fără rezerve și fără condiții", semnarea celor două tratate (cu Austria și cel al minorităților), în caz contrar urmând a părăsi Conferința de pace, iar relațiile diplomatice dintre țările membre ale Consiliului și România aveau să fie rupte.

Mai flexibil și mai pragmatic decât Brătianu, Al. Vaida-Voevod avea să dezamorseze criza din relațiile dintre București și Paris, și, obținând unele reformulări ale textelor (între care dispariția referirii la recunoașterea independenței României), a semnat tratatele incriminate.

Desăvârșirea unității naționale a României a căpătat astfel recunoaștere internațională prin tratatul de la Saint Germain-en-Laye, cu Austria — care recunoștea unirea Bucovinei cu România —, semnat la 10 decembrie 1919 (celelalte puteri îl semnaseră la 10 septembrie), prin tratatul de la Trianon, cu Ungaria — care recunoștea unirea Transilvaniei cu România, semnat la 4 iunie 1920, și prin tratatul de la Paris, prin care Franța, Marea Britanie, Italia și Japonia (care nu l-a ratificat însă) recunoșteau unirea Basarabiei cu România, semnat la 28 octombrie 1920.

Tratatul cu Bulgaria, de la Neuilly, semnat la 27 noiembrie (dar de România la 10 decembrie 1919), a reconfirmat, printre altele, frontiera româno-bulgară din 1913.

În legătură cu recunoașterea internațională a unirii Basarabiei cu România, sunt de făcut trei observații. Ratificarea tratatului semnat la 28 octombrie 1920 s-a făcut cu întârziere (Marea Britanie l-a ratificat în 1922, Franța în 1924, Italia în 1927). Întârzierea Italiei și refuzul Japoniei de a-l ratifica au fost determinate de dorința de a nu prejudicia relațiile cu URSS. Între guvernele japonez și sovietic a fost încheiat un acord secret privind neratificarea de către Tokio a tratatului din 28 octombrie 1920, ca parte a convenției sovieto-japoneze din 20 ianuarie 1925. După ce Italia a ratificat tratatul, în 1927, Japonia a rămas singura putere semnatară care nu-l ratificase, făcându-l astfel inoperant, în continuare. Amenințată de URSS că va întrerupe discuțiile privind tratatul de pescuit între cele două țări (20 000 de pescari japonezi câștigau peste 24 milioane de dolari din pescuitul în apele sovietice!), Japonia nu a mai ratificat niciodată tratatul privind Basarabia.

SUA au întârziat recunoașterea unirii Basarabiei cu România până în 1933, și atunci au făcut-o pe cale ocolită. În 1920, anul tratatului de la Paris privind Basarabia, SUA au decis să nu recunoască nici un fel de schimbare teritorială afectând vechiul Imperiu rus atât timp cât nu exista un guvern reprezentativ la Moscova. Recunoașterea unirii Basarabiei cu

România ar fi încălcat acest principiu. Față de repetatele proteste și cereri ale guvernului român și în dorința de a păstra bune relații economice între cele două țări, în 1933, la sugestia lui Cordell Hull, secretar de stat, Basarabia a fost inclusă în cota de imigrație a României pentru SUA, ceea ce echivala cu recunoașterea suveranității românești asupra teritoriului dintre Prut și Nistru.

Peripețiile recunoașterii diplomatice a Marii Uniri relevă două realități fundamentale: România Mare nu este creația artificială a tratatelor de pace din anii 1919–1920, o „plăsmuire monstruoasă" a Versaillesului și a Trianonului, așa cum a repetat în perioada interbelică (dar și mai târziu) propaganda revizionistă ungară și sovietică. Desăvârșirea unității naționale a românilor s-a înfăptuit *înainte* de Conferința de pace prin actele de unire de la Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia, toate în 1918, în timp ce tratatele de pace, care le-au dat consacrarea internațională, au fost semnate în anii 1919–1920 (în privința tratatului de la Trianon, este de amintit că el a fixat și frontiera româno-ungară, după ce echipe de experți francezi, englezi, italieni și americani propuseseră diferite trasee, cel mai defavorabil României fiind cel italian, iar cel mai favorabil cel francez).

Tensiunile dintre România și Aliați, în timpul Conferinței de pace și reticențele lor în a recunoaște una sau alta din noile frontiere ale României infirmă o altă teză a propagandei ostile României, teză potrivit căreia România Mare a apărut ca urmare a „bacșișului" dat de Antantă aliatului român. Lupta lui Brătianu la Paris pentru a face recunoscute drepturile României dezminte categoric această afirmație tendențioasă.

Este însă adevărat că, dincolo de duelul acesta dintre Clemenceau și Brătianu, Franța a sprijinit consolidarea și recunoașterea României Mari. Interesul Parisului pentru România nu era însă dictat, în chip prioritar, de constituirea așa-zisului cordon sanitar împotriva Rusiei Sovietice. În 1919–1920, puțini erau acei care să întrevadă viitoarea evoluție a regimului sovietic și ponderea pe care URSS (constituită la 30 decembrie 1922) avea să o aibă în relațiile internaționale. Pentru Franța, România prezenta interes, în primul rând, din perspectiva construirii unui flanc oriental antigerman. Din secolul al XVI-lea, de la alianța franco-otomană împotriva Imperiului german, Parisul a căutat permanent un aliat în Est, care să oblige Imperiul german la un război pe două fronturi. După declinul Imperiului otoman, Franța a substituit aliatului otoman Rusia. După revoluția bolșevică, Rusiei i s-a substituit

lanțul de aliați răsăriteni ai Franței: Polonia, Cehoslovacia, România și Iugoslavia. La temelia acestei alianțe se afla solidaritatea în menținerea *statu-quo*-ului versaillez (configurația teritorială, modelată de ansamblul tratatelor de pace din anii 1919–1920, dintre care primul, cel cu Germania, fusese semnat la Versailles, la 28 iunie 1919). Cele patru țări din Europa Centrală și de Sud-Est apăruseră sau își realizaseră unitatea națională la sfârșitul războiului, ale cărui rezultate politico-teritoriale fuseseră consacrate prin tratatele de pace din anii 1919–1920. În principiu, Franța și aliații ei răsăriteni trebuiau să acționeze solidar, în apărarea frontierelor născute din războiul mondial. Era, așadar, în interesul Parisului ca aliații săi răsăriteni — între care și România — să fie puternici.

PARTEA a IV-a

ISTORIA CONTEMPORANĂ

CAPITOLUL 1

ROMÂNIA FELIX?

După catastrofa militară din 1916 și pacea dură de la București din 1918, Marea Unire a venit pentru societatea românească, mai ales pentru cea din Vechiul Regat, ca trezirea dintr-un coșmar ce părea fără sfârșit, ca un dar pe care Istoria, pentru o dată binevoitoare față de români, îl făcea neamului nostru, după ce îl lăsase să creadă că aspirația sa de unitate a fost compromisă sau, în cel mai bun caz, îndepărtată pentru mult timp.

Acest neașteptat și fericit deznodământ a avut și o latură negativă. S-a petrecut ceva asemănător cu campania armatei române din 1913: atunci victoria rapidă, fără nici o luptă cu adversarul, ascunsese carențele organizării și instruirii militare, făcând să se plătească un greu preț de sânge în 1916. Acum, în 1919, surpriza fericită a Marii Uniri făcea să se uite — sau să se dorească a fi uitate — gravele erori și păcate ale echipelor guvernamentale și ale clasei politice, responsabile de nenorocirile abătute asupra țării. În loc de a se stabili *Răspunderile* (titlul unei broșuri apărute în 1918), așa cum ceruse generalul Averescu în primăvara anului 1918 (dar el însuși renunțase să mai stăruie), în euforia victoriei, greșelile au fost iertate: Brătianu s-a arătat mărinimos față de Marghiloman (care îi dăduse guvernul în judecată) pentru că știa el însuși cât de vulnerabilă este propria sa poziție (Averescu, între alții, o arătase în *Răspunderile*). S-a găsit însă obișnuitul alibi extern, pentru a inocenta aproape pe toată lumea: superioritatea copleșitoare a inamicului și neonorarea de către Antantă a obligațiilor asumate, noi, clasa politică, curați ca lacrima. Întrucât P. P. Carp și Titu Maiorescu, partizanii Puterilor Centrale, muriseră, iar Al. Marghiloman era, politicește, *„un uomo finito"* (deși parlamentul din 1919 l-a aclamat îndelung, în timp ce Brătianu a fost primit cu răceală), singura personalitate politică lovită de acuzația de ceea ce acum se numește colaborationism a fost Constantin Stere. Prin forța gândirii sale politice și prin rolul însemnat jucat în unirea Basarabiei cu România, el rămânea un rival politic periculos.

Adversari și prieteni (câtă prietenie poate exista în politică!) au fost bucuroși să-l vadă marginalizat și amenințat, permanent, cu chemarea în fața justiției pentru vina de a fi tipărit ziarul „Lumina", folosit de autoritățile de ocupație ca mijloc de propagandă pe front și în spatele lui și de a fi vrut detronarea regelui.

Anii războiului au fost un examen aspru pentru societatea românească: l-a trecut cu brio țărănimea, grație căreia lipsurile din domeniul înzestrării și pregătirii militare nu s-au transformat în dezastru, l-a trecut cu succes clasa politică din Basarabia, Bucovina, Transilvania și Banat, care a făcut dovada maturității sale de gândire și acțiune, orientându-se inteligent în cadrul creat de prăbușirea imperiilor rus și austro-ungar, și a căzut clasa politică din Vechiul Regat, incapabilă să depășească măruntul joc pentru putere și să se ridice la identificarea — până la jertfă — cu idealul național.

În memoriile sale din timpul războiului, Ștefan Zeletin scrie: „Știam noi bine că nu ne-a învins puterea dușmanului, ci păcatele conducătorilor proprii: cu aceștia trebuia să limpezim socotelile noastre. Între noi (cei de pe front — n.n.) nu era unul care să nu fi avut nestrămutata încredințare că țara noastră e sortită să piară, dacă nu va rupe atât cu metodele cât și cu oamenii trecutului. Toți împărtășeau convingerea că trebuie să stârpim răul din rădăcină și să ne clădim altă țară, pe alte temelii. Și la această măreață sarcină fiecare se îmbărbăta să pună umărul... Azi au uitat cu toții această hotărâre: la noi se uită totul". 1918 cu a sa Românie Mare a fost, din nefericire, un inaugural ratat.

Dacă, îndată după Marea Unire, s-ar fi întreprins procesul politic (nu juridic!) al conduitei și răspunderilor, dacă s-ar fi stabilit corect cine și cât a greșit, societatea românească ar fi pășit în noua ei fază de dezvoltare ca un organism sănătos, viguros, în stare să răspundă noilor sfidări. Întrucât acest proces nu a avut loc, întrucât relele au fost tăinuite, iar autosatisfacția de comandă a fost cuvântul de ordine, întrucât cauza principală a neajunsurilor a fost căutată în afară, nu înăuntru, societatea românească, în ansamblul ei, a intrat în noua perioadă ca un organism mâncat de boli lăuntrice, ascunse de către cei chemați să o diriguiască.

Acestei imagini i se poate aduce obiecția că, în perioada interbelică, România a cunoscut epoca ei de aur, că în numai două decenii economia națională, după ce a ieșit din criza economică a anilor 1929–1933, a înregistrat un progres spectaculos, că pe plan cultural s-au afirmat

personalități ca Emil Cioran, Mircea Eliade, Eugen Ionescu și alții, care au devenit ulterior celebrități mondiale. Toate acestea sunt adevărate, dar ele nu anulează maladia societății românești, care, întocmai ca scoica în care a intrat bobul de nisip, plămădește perla.

În istoria universală, burghezia s-a dovedit clasa cu cea mai puternică forță de creație din câte a cunoscut umanitatea, și societatea românească s-a integrat acestei realități istorice, cu deosebirea că, împrejurările fiind potrivnice (în primul rând, îndelungata dominație otomană, atât de neprielnică prin natura și practicile ei capitalismului), burghezia română a rămas relativ slabă și realizările ei au fost pe măsura puterilor sale. Ea a făcut statul național și a pus bazele industriei naționale. În efortul de a atinge aceste obiective, ea nu a putut să elimine acea moștenire nefastă turco-fanarioto-orientală nici din societatea românească și nici din propria ei conduită, mai ales, politică.

Fractura dintre guvernanți și guvernați a fost atât de adâncă, încât până și oficiala *Enciclopedie a României* (vol. I, 1938) a constatat-o și i-a prezentat urmările: „între clasa conducătoare, a celor puternici, a celor bogați, a celor ce pot influența politica (să zicem a guvernanților), și a celorlalți, a guvernaților, există un drum greu de străbătut. [...] Guvernanții nu reacționează împotriva unei legi greșite sau periculoase: i se adaptează, dar o golesc de conținutul ce l-a avut în mintea autorilor ei. Inexistența unei clase de mijloc a agravat prăpastia între guvernanți și guvernați prin faptul că n-a putut crea și pregăti personalul subaltern calificat pentru aplicarea legii în spiritul ei". România Mare sau, mai exact, societatea românească din frontierele ei a continuat să evolueze între vechile coordonate ale bacșișului și hatârului. Spiritul civic, fără de care nu există democrație adevărată, nu s-a putut dezvolta în aceste condiții. Democrația a rămas firavă și, în anii '30, ea avea să fie asaltată de două totalitarisme: legionar și regal.

Bucuria împlinirii aspirației de unitate națională a fost umbrită de criza ce s-a abătut asupra întregului continent, ca urmare a distrugerilor provocate de război și a dezorganizării sistemului de schimburi economice. Dacă prezentul era presărat de dificultăți, viitorul apărea plin de promisiuni. Războiul schimbase, s-ar putea spune — dată fiind rapiditatea transformărilor —, „de la o zi la alta", înfățișarea și statutul României în Europa. Dacă în 1912 România avea o întindere de 130 177 km^2, cu

o populație de 7 160 682 locuitori, ea a ajuns în 1920 la o suprafață de 295 049 km², cu 15 541 424 locuitori, fiind astfel a zecea țară în Europa ca mărime și a doua, în Europa Centrală, în ceea ce privește numărul populației, după Polonia. Transilvania și Banatul aduceau o însemnată zestre industrială, iar zăcămintele de petrol din Vechiul Regat promiteau să devină o sursă de venit de excepțională însemnătate, pe măsură ce „aurul negru" devenea *„nervus rerum"* în lumea industrială.

Din unghiul de vedere al structurii etnice a populației, România rămânea, și după unirea Basarabiei, Bucovinei, Transilvaniei și Banatului, un stat național, ponderea minorităților fiind, după recensământul din 1930, următoarea:

	Număr	Procent
Români	12 981 324	71,9
Maghiari	1 425 507	7,9
Germani	745 421	4,1
Evrei	728 115	4,0
Ucraineni	582 115	3,2
Ruși	409 150	2,3
Bulgari	366 384	2,0
Țigani	262 501	1,5
Turci și tătari	176 913	1,0
Găgăuzi	105 750	0,6
Cehi și slovaci	51 842	0,3
Sârbi, croați, sloveni	51 062	0,3
Alții (polonezi, greci, armeni etc.)	170 944	0,6
Total	18 057 028	100,0

Aportul industrial al Transilvaniei și Banatului a sporit, evident, ponderea populației muncitorești, fără însă ca ea să modifice fundamental structura profesională a populației, rămasă caracteristică unei țări

agricole. Recensământul din 1930 a dat următoarea repartiție procentuală a populației active, după profesiuni:

Exploatarea solului	Industrie	Comerț-credit	Transport	Alte categorii
78,2	7,2	3,2	1,7	9,7

În zona rurală, populația activă ocupată în exploatarea solului se ridica la 90,4%. România era o țară în care masele țărănești formau majoritatea populației și aveau aportul hotărâtor în funcționarea economiei naționale, preponderent agricolă. Analizând datele recensământului din 1930, *Enciclopedia României* trăgea în 1939 concluzia că „România poate fi definită din punct de vedere profesional prin: o populație covârșitoare agricolă, cu un regim de exploatare primitiv familial, un grad de industrializare modest, încă insuficient (cu tot avântul luat de industrie în ultimii 3–4 ani), un aparat administrativ destul de important. Situația aceasta justifică, ținând sema și de conjunctura internațională, venitul redus al populației țărănești, costul ridicat al produselor industriale, ritmul încetinit al circulației și comerțului în genere — îngăduind acumularea beneficiilor în mâinile unei minorități restrânse — și, în sfârșit, standardul de viață modest al păturilor funcționărești".

O mutație de mare anvergură în sectorul de bază al economiei naționale — agricultura — a determinat-o reforma agrară din 1921, una din cele mai radicale din Europa Răsăriteană (exceptând, evident, Rusia Sovietică) de după primul război mondial. Ea a avut drept principală consecință dispariția clasei moșierești. Dacă până la reforma agrară marii proprietăți (5 835 de moșieri) îi reveneau 47,7% din terenul arabil al țării, după reformă, întinderea ei s-a restrâns la 10,4%, în timp ce mica proprietate țărănească a crescut corespunzător de la 52,3% la 89,6% din terenul arabil.

Reforma agrară a înlăturat inechitabila distribuire a pământului, dar a determinat o fărâmițare a proprietății, după cum se constată din tabelul de la p. 300 (întocmit pe baza recensământului din 1930, completat cu date din 1934).

Categorii	Exploatări		Suprafața totală	
	Număr	%	Hectare	%
Total	3 280 000	100,0	19 750 000	100,0
Sub 5 ha	2 460 000	74,9	5 535 000	28,0
din care:				
sub 1 ha	610 000	18,6	3 200 000	1,6
1–3ha	1 100 000	33,5	2 200 000	11,1
3–5 ha	750 000	22,8	3 015 000	15,3
5–10 ha	560 000	17,1	3 955 000	20,0
10–20 ha	180 000	5,5	2 360 000	12,0
20–50 ha	55 000	1,7	1 535 000	7,8
50–100 ha	12 800	0,4	895 000	4,5
100–500 ha	9 500	0,3	2 095 000	10,6
Peste 500 ha	2 700	0,1	3 375 000	17,1

După opinia experților, exprimată în *Enciclopedia României*, „Această fărâmițare a proprietății țărănești este distrugătoare și atinge însuși binele social oferit agriculturii și populației rurale prin ultima reformă agrară". Ei luau în considerare intervenția statului pentru a asigura o suprafață minimă gospodăriei țărănești, întindere capabilă să-i garanteze viabilitatea economică și o existență decentă familiei țărănești.

În realitate, soluția era eronată, pentru că nu putea fi pusă în practică. Nici un fel de reformă agrară nu putea rezolva problema țărănească, rezultată din divizarea micii proprietăți rurale, ca urmare a împărțirilor prin moștenire. Soluția problemei rurale stătea în industrializare, în absorbirea de către industrie a brațelor de muncă de la țară.

În perioada interbelică, efortul de dezvoltare a industriei a fost remarcabil, după cum reiese și din creșterea forței motrice: față de 14,8 CP (cai putere) la mia de locuitori în 1915 în Vechiul Regat, în 1935, marea industrie utiliza 28 CP la mia de locuitori, pe ansamblul teritoriului forța motrice ajungând la 30,5 CP la mia de locuitori. Se remarcă, așadar, că în Vechiul Regat a avut loc o dublare a cuantumului, ceea ce dă măsura progresului realizat în procesul de industrializare.

Criza economică din anii 1929–1933 a lovit și la noi industria, dar resorbirea efectelor crizei a fost rapidă și, dacă anul 1928 a cunoscut cel

mai mare număr de întreprinderi industriale, în 1937 ceilalți indici au atins nivelurile maxime de dinaintea celui de al doilea război mondial, cum se poate observa din tabelul care urmează.

Anul	Numărul fabricilor	Capital investit Milioane lei	Forța motrice Mii CP	Personal ocupat	Valoarea producției Milioane lei
1919	2 747	2 837	481	157 423	11 712
1923	3 303	—	392	—	34 384
1928	3 966	39 770	473	206 547	60 965
1932	3 557	39 904	515	152 198	32 475
1936	3 553	42 494	580	260 934	51 334
1937	3 512	51 758	723	278 889	64 497

Prin structura și tendințele economiei naționale, România apare ca o țară a contrastelor: în agricultură, preponderența micii gospodării țărănești, primitive și sărace; o industrie având încă o pondere redusă în economia națională, dar în plină expansiune, principalele ramuri fiind cea petrolieră, iar sub aspectul modernizării autentice, cea metalurgică. Indicii principali sunt următorii: de la 1 851 303 tone de petrol în 1921 la 7 149 641 tone în 1937, iar în industria metalurgică valoarea producției (în mii de lei) crește într-un deceniu de la 8 575 686 în 1927 la 10 494 414 în 1937.

Contrastele și fracturile între sectoarele economic și social și, respectiv, clasele și categoriile sociale sunt vizibile în peisajul țării. Observatorii străini sunt unanimi în a releva juxtapunerea ciudată dintre luxul și rafinamentul occidental al elitei și primitivitatea traiului țărănesc: „Nu-mi va fi dat niciodată — scria Ivor Porter, venit ca lector de limba engleză la Universitatea din București în 1939 și devenit, mai târziu, agent secret britanic — să mai văd o țară cu atâtea contraste și contradicții [...]. Automobile Lagonda, Hispano-Suiza și Packard goneau pe șoselele naționale, dar trebuiau să ocolească care cu boi sau să frâneze brusc, în noapte, în fața unei cete de țigani care-și făceau de mâncare pe asfaltul fierbinte". Moravurile prezentau aceleași contraste: în timp ce o doamnă din „lumea bună" practică nudismul, în prezența aceluiași Ivor Porter, la periferia Capitalei, o tânără femeie își scoate sânul și-l stropește cu lapte pe tânărul puritan, care o privea mai stăruitor, din interes etnografic.

Fracturile sociale, polarizarea societății românești — viața luxoasă a minorității și sărăcia marii majorități —, corupția și relaxarea morală l-au făcut pe cunoscutul ziarist american Cyrus Sulzberger, aflat în România în ajunul izbucnirii celui de-al doilea război mondial, să scrie în memoriile sale: „Dacă a existat vreodată o țară care să merite o revoluție, aceasta a fost România de atunci". Revoluția, când ea avea să vină, va fi una trucată, fiind o formă a ocupației sovietice. Până atunci, România a cunoscut două decenii care, în perspectiva calamităților politice ce le-au urmat, au apărut mirifice.

UN NOU SPECTRU POLITIC

În timp ce, grație ripostei ferme a armatei române, au eșuat încercările sovietice și ungare din 1919 de anulare a Marii Uniri, viața politică reintra în „normal", adică în lupta pentru putere. Eșichierul politic se prezenta însă profund modificat și schimbările aveau să se adâncească în anii următori. Înceta, în primul rând, competiția veche de jumătate de secol dintre conservatori și liberali. Divizați, încă dinainte de începerea războiului, „compromiși", printr-o serie de fruntași de marcă (Marghiloman, Carp etc.), ca urmare a colaborării cu Puterile Centrale în perioada ocupației (1916–1918) și, mai presus de toate, lipsiți în curând de baza economică prin exproprierea moșiilor, conservatorii vor dispărea rapid de pe arena politică.

Spectrul politic s-a îmbogățit însă cu noi partide. În Transilvania, Partidul Național Român fusese conducătorul luptei de emancipare națională și principalul autor al actului Unirii de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918. El reprezentase până în 1918 atât interesele burgheziei cât și ale țărănimii române în fața autorităților maghiare. După Unire, dacă dorea — și evident că dorea — să devină un partid național în înțelesul ieșirii din cadrul provincial și al manifestării la scara întregii țări, el trebuia să-și găsească aderenți și dincolo de Carpați. În Transilvania, imaginea politicienilor regățeni nu era dintre cele mai bune: li se reproșau corupția și oportunismul. Se adăuga incompatibilitatea dintre cei doi lideri necontestați, unul în Transilvania — Iuliu Maniu — celălalt în Vechiul Regat — Ion I. C. Brătianu. Conștient fiecare de propria-i valoare, autoritari, obișnuiți să se facă ascultați și nu să asculte, nici unul nu ar

fi cedat, în întâietate, celuilalt. Operația de seducție politică a „ardelenilor" de către liberali a eșuat și cele două partide, deși, în principiu, ar fi trebuit dacă nu să se unifice, cel puțin să colaboreze, întrucât reprezentau interesele aceleiași burghezii naționale, au devenit adversare.

Nepătați nici de păcatele politicianismului, nici de setea de putere a Brătianului, apăreau țărăniștii, al căror conducător, Ion Mihalache, un învățător din Topoloveni, cinstit — adevărat „Apostol" de țară —, trecut prin tranșeele războiului era hotărât să-și croiască drumul spre putere, în numele țăranilor, a căror cămașă specifică a purtat-o întotdeauna. Într-o țară „eminamente agricolă", cum era considerată îndeobște — dar incorect — România, un Partid Țărănesc era firesc și necesar, dar, după Marea Unire, expresie a solidarității naționale, și după instaurarea regimului comunist în Rusia, un partid de clasă, cum era cel țărănesc, și încă al unei clase capabile de țâșniri distructive ca acelea din 1907, apărea, pentru unele segmente ale clasei politice, ca primejdios.

Iuliu Maniu, exponent al clasei burgheze, avea mari ezitări în a fuziona cu țărăniștii de peste munți, deși logica jocului politic îi dădea imbold în această direcție. Când țărăniștii au „trecut" Carpații — în înțelesul că au început implantări în Transilvania și Banat —, conducătorul Partidului Național și-a dat seama că mijlocul cel mai bun pentru a scăpa de un adversar este să și-l facă aliat. În 1926, cele două partide au fuzionat, creându-se astfel Partidul Național-Țărănesc (PNȚ); de atunci și până la dizolvarea sa în 1947 de către autoritățile comuniste, Ion Mihalache a dovedit o fidelitate neabătută față de Iuliu Maniu, iar în partid, doctrina Partidului Național s-a impus față de cea a țărăniștilor. Așa cum a observat Pamfil Șeicaru, „Iuliu Maniu, format în ideologia liberalismului, a pus accentul democrației pe care o rezima pe ideea de libertate. Puțini oameni politici — scria cunoscutul ziarist — am cunoscut care să fi avut într-o așa totală oroare ideea de constrângere, de mutilare a libertăților publice [...]. De aici respectul pentru opinia publică, care emană dintr-o colectivitate formată din persoane cu interese variate și aparținând unor medii diferite. Nu o opinie de clasă, ci o opinie care înglobează totalitatea comunității naționale".

Iuliu Maniu și Ion Mihalache au fost întruchipări ale cinstei desăvârșite și, într-o lume politică, în care formula lui Balzac din *Vautrin* („Viața e ca o bucătărie; miroase urât și, ca să mănânci bine, trebuie să te murdărești pe mâini", dar, din nefericire, la noi și pe

manșete) era lege, cei doi au apărut ca două piscuri acoperite veșnic de albul imaculat al zăpezii.

Iuliu Maniu — și el a rămas tot timpul, indiferent de cine s-a aflat formal la conducerea partidului sau a guvernului, *„spiritus rector"* al național-țărăniștilor — a fost, în tot timpul carierei sale politice, un spirit opoziționist, excelent în a critica și a combate, dar fără soluții constructive.

Un fenomen de psihologie colectivă — numit în epocă și „psihoza tranșeelor" — a fost mitul generalului Averescu. Militar de solidă pregătire profesională, el a manifestat, în timpul războiului, o preocupare constantă pentru soldații din liniile de bătălie. Expuși în fiecare clipă morții, cu sentimentul că atâția din comandanții lor îi abandonaseră noroiului și obuzelor, acești soldați, printr-un elementar reflex, lesne de explicat psihanalitic, au atribuit generalului Averescu o imagine paternă, dublată, apoi, de cea a justițiarului, care chema la fixarea răspunderilor. Popularitatea sa, în anii 1919–1920, a fost imensă și, de-ar fi vrut (așa cum fusese mereu suspectat, încă din 1917), ar fi putut lua puterea și instaura o dictatură militară. Înconjurat de oameni de mare înzestrare intelectuală și morală (Ștefan Zeletin, P. P. Negulescu, Petre Papacostea), dintre care unii au rămas fideli până la moartea mareșalului sau a lor. Al. Averescu a fost un fel de general Boulanger al României. Omologul său francez își câștigase în anii 1886–1889 o mare popularitate în rândurile armatei și ale opiniei publice, care vedeau în el un lider autoritar, în stare să conducă Franța la războiul de revanșă cu Germania, dar, când toți credeau că va da o lovitură de stat — ca un nou Napoleon — și va lua puterea, Boulanger a ezitat și a permis astfel guvernului să ia măsuri împotriva lui (1889); refugiat în Belgia și Anglia, s-a sinucis la Bruxelles. Averescu, venit la putere pe un extraordinar val de popularitate, în 1920, nu s-a folosit de el, ci a rămas — a fost bine, a fost rău? — respectuos față de rânduielile constituționale și s-a lăsat înlăturat de la putere de atotputernicul Brătianu, prin regele Ferdinand.

Frustrările resimțite de societatea românească în fața gravelor carențe ale clasei politice, în anii războiului, și a continuării acelorași practici nefaste, care aduseseră România la un pas de catastrofă în 1916, au născut două reacții de contestare integrală și violentă a structurilor acestei societăți.

La 1 decembrie 1918, viitorul secretar general al Partidului Comunist din România (PCdR), Gheorghe Cristescu, exprima, în

scrisoarea adresată unui prieten, simțămintele celor care vedeau în modelul sovietic mijlocul cel mai potrivit de eradicare a burgheziei și capitalismului: „La noi în țară e o viață foarte tulbure, lumea toată ce trăiește prin muncă este foarte nemulțumită de demisia actuală a burgheziei. Tot ce este salariat își îndreaptă privirile către răsăritul Rusiei. Mântuirea o văd dărâmând societăți capitaliste; aici se prevede că, cât de curând, atât țăranii cât și orășenii vor face lucruri care vor fi discutate în lumea internațională. Suntem împrejmuiți de revoluție și nu pot crede că vom rămâne izolați ca o insulă".

Radicalizarea inevitabilă, provocată de război, a făcut ca anii 1918–1920 să înregistreze o succesiune aproape neîntreruptă de manifestații muncitorești (cea de la 13 decembrie 1918, reprimată brutal de armată) și greve, care au culminat cu greva generală din 20–28 octombrie 1920. În memoriile sale, fruntașul socialist Șerban Voinea descrie acei ani: „Într-adevăr, nemulțumirea în mase era atât de mare, mizeria atât de adâncă, revolta atât de puternică, încât nici 13 decembrie, cu toate pierderile de vieți omenești, nu a fost în stare să oprească manifestațiile de masă ale mulțimii. Tot anul 1919 și, în continuare, o bună parte din anul următor, au fost mișcări spontane enorme, mult mai mari decât am fi putut stăpâni cu adevărat noi (socialiștii — n.n.), și au urmat fără încetare. În afară de mișcarea de mase propriu-zisă — continuă Șerban Voinea —, care e o mișcare de revendicări, s-a desfășurat, în perioada aceea, și o luptă ideologică, care cred că e unică în analele mișcării muncitorești de la noi. În legătură cu problema afilierii la Internaționala a III-a, s-au dezbătut toate problemele fundamentale ale socialismului, ale obiectivelor, ale posibilităților de realizare".

Într-adevăr, convins de iminența revoluției proletare mondiale, al cărei început era — în concepția sa — cea din Rusia, Lenin a hotărât să creeze o Internațională Comunistă (Comintern), destinată să devină statul major al revoluției, impunând, în consecință, o disciplină militară partidelor doritoare să se afilieze și care le transforma în simpli executanți ai ordinelor venite de la Moscova. La 23 iulie 1920, plin de optimism Lenin îi telegrafia lui Stalin (aflat la Harkov): „Situația din Comintern este excelentă. Zinoviev, Buharin și cu mine credem că ar trebui să încurajăm imediat revoluția în Italia. Părerea mea personală este că pentru aceasta trebuie sovietizate Ungaria și, poate, de asemenea, Cehia și România. Trebuie să reflectăm serios". Pe măsură ce perspectivele revoluției mondiale s-au îndepărtat și, în cele din urmă, au dispărut,

Cominternul s-a transformat într-un instrument al politicii externe a URSS, iar între spionajul sovietic și Comintern s-au stabilit strânse relații de colaborare.

Inițial, în mișcarea socialistă și muncitorească din România, curentul favorabil afilierii a avut numeroși adepți. Șerban Voinea își amintește: „A început în țară atuncea o mișcare de afiliere la Internaționala a III-a. O afiliere care, în perioada de la început în special, nu era decât o manifestare sentimentală în favoarea revoluției ruse. Nimeni nu știa exact despre ce poate să fie vorba, nici chiar cei mai bine informați". Când, după Congresul al II-lea al Cominternului, s-au aflat cele 21 de condiții draconice pentru acceptarea afilierii, Vasilescu-Vasia, mai târziu fruntaș comunist, le-a considerat inventate.

Curentul puternic favorabil afilierii a impus acceptarea celor 21 de condiții la Congresul general al Partidului Socialist și, pe această cale, s-a constituit Partidul Comunist din România (numit inițial Partidul Comunist-Socialist), secțiune a Internaționalei a III-a.

Orientările și directivele venite de la Moscova s-au aflat în conflict cu interesele naționale românești. Pentru regimul sovietic, România era un segment din „cordonul sanitar", instituit de „statele burgheze", segment ce trebuia sfărâmat. De aici teza lansată de Comintern despre „caracterul multinațional" al statului român și cea a autodeterminării până la despărțirea de stat a „popoarelor" din România („moldovenii" din Basarabia, maghiarii din Transilvania, bulgarii din Dobrogea). Uniunea Sovietică și Cominternul urmăreau dezagregarea României, acțiunile lor îmbrăcând forme variate, de la propagandă până la posibila intervenție armată (ultimul plan de intervenție militară datează din 1924).

Activitatea sub lozincile antiromânești ale Cominternului condamna PCdR să rămână un minigrup politic, o sectă de credincioși ai lui Lenin și Stalin, fără o aderență de masă, deschis cu precădere minorităților etnice. Belu Zilber, a cărui biografie e ea însăși dătătoare de seamă pentru istoria PCR (ilegalist, spion sovietic, nomenclaturist, exclus din partid, arestat, condamnat, eliberat), a enumerat excelent categoriile reprezentate în partidul comunist, îndată după înființare: „Unguri și bulgari care doreau despărțirea de România, muncitori care se vedeau stăpâni pe uzine, evrei îngroziți de antisemitism, șomeri fără profesiune definită sau profesioniști mediocrii, politicieni nerealizați și nerealizabili în alte partide politice, casnice urâte sau bovarice, copii sătui de școală". Spionul sovietic Boris Lago, întemnițat la Doftana, în anii 1925–1929,

scrie în memoriile sale că a întâlnit acolo comuniști ruși, ucraineni, bulgari, maghiari, evrei, dar aproape deloc români. Pe măsură ce controlul Cominternului s-a consolidat asupra PCdR, el a devenit un partid al „popoarelor respinse" *(rejected peoples)*, pentru a relua formula lui R. V. Burks, adică fără o bază teritorială, cum erau evreii, care vedeau în marxism „ideologia universală" în măsură să le asigure „o nouă identitate, ce depășea atât etnicul cât și naționalul", și maghiarii, trecuți din situația de dominatori politici în aceea de populație minoritară și privind cu ostilitate la statul care îi privase de vechiul statut. În curând, Cominternul a trimis în fruntea PCdR — ca secretari generali — activiști minoritari (Elek Köblös) sau străini (polonezul Aleksander Ștefanski-Gorn), astfel că, atunci când în acest post s-a aflat bulgarul Boris Stefanov, care vorbea bine românește, el a fost perceput ca român.

Până la luarea puterii, cu ajutorul URSS, PCdR, trecut în ilegalitate prin legea Mârzescu din 1924, a rămas o organizație politică periferică, fără importanță în viața politică a țării.

La celălalt pol — extrema dreaptă, ai cărei exponenți au devenit legionarii. Ideologic, Legiunea Arhanghelului Mihail, constituită în 1927, își revendică origini anticomuniste: în martie 1919, viitorul Căpitan, Corneliu Zelea Codreanu, pe atunci în vârstă de 20 de ani, a ținut o adunare cu colegii de școală în Pădurea Dobrina, pentru a organiza rezistența în cazul unei invazii sovietice; în anul următor, la începutul lui martie, el zădărnicește greva muncitorilor de la Atelierele CFR Nicolina (Iași), de orientare comunistă.

Aceste începuturi nu sunt însă semnificative pentru caracterul noului curent. Atât timp cât PCdR și ideologia comunistă rămâneau marginale, „primejdia roșie" nu era atât de acută încât să necesite asemenea „anticorpi" politici. Mișcarea legionară apare ca negare a democrației, afirmarea statului totalitar și exaltarea virtuților creștine în duhul cultului autohtoniei și românismului. Mișcarea combate viguros păcatele politicianismului și acuză pe evrei de a fi la originea mai tuturor relelor din societatea românească. „Puri și duri", în marea lor majoritate tineri, legionarii se văd ca niște arhangheli, arzând cu sabia de foc cangrenele lumii în care trăiesc. Unii dintre ei erau profund nemulțumiți și de starea de pasivitate a masei populației și — ca și Emil Cioran — preconizau soluții radicale: „În România —scria el în 1933 — numai teroarea, brutalitatea și o neliniște infinită ar putea schimba ceva. Ar trebui arestați toți românii și bătuți până la sânge; numai așa un popor superficial

ar putea face istorie". Naționalismul cu tentă religioasă și organizarea paramilitară au atras în rândurile mișcării legionare un larg evantai de aderenți, de la membri ai marilor familii boierești (Cantacuzino, Ghica, Sturdza) la tineri burghezi de mare cultură (Mircea Eliade, Emil Cioran), mulți din cei trecuți prin Universitate, fascinați de profesorul Nae Ionescu, partizan al unui regim autoritar, care să curme agitația sterilă a partidelor (după ce l-a sprijinit în această direcție pe Carol al II-lea, universitarul harismatic, intrat în conflict cu suveranul, se va îndrepta spre tinerii Arhanghelului, neezitând să îngenunche — la propriu — în fața Căpitanului). Reacția dură a autorităților față de o mișcare minoritară dar energică și cu mari capacități de seducție a inaugurat un ciclu al violenței, cu asasinate și execuții ce au însângerat — cum se va vedea — viața politică. Evaluări corecte i-au dat Mișcării legionare Emil Cioran și Constantin Noica în 1978; primul: „o revoluție românească dirijată contra României", al doilea: „Singura mișcare românească contra căreia Caragiale nu poate nimic".

GENERALUL HARISMATIC

Primele alegeri de după constituirea României Mari, desfășurate după sisteme diferite în Vechiul Regat și în provinciile unite, au însemnat victoria coaliției Blocului Democratic, reunind, practic, cele mai importante formațiuni politice, decise să-i conteste lui Brătianu controlul puterii: Partidul Național Român (din Transilvania), Partidul Țărănesc, Partidul Naționalist-Democrat condus de N. Iorga, al cărui prestigiu politic era, după stăruitoarea sa luptă pentru Unire, la apogeu. Victoria Blocului Democratic și eșecul liberalilor putea să apară ca un semn de ingratitudine față de Ion I. C. Brătianu, artizanul Marii Uniri, cum îl prezenta propaganda liberală. Ca și Clemenceau, după primul război mondial, și Churchill, după cel de al doilea, Brătianu constata cu amărăciune că electoratul își întorcea fața de la el: prea proaspete erau, în amintirea tuturor, răspunderile PNL pentru eșecurile României în război, și prea mult atotputernicia Brătianului se exercitase în țară, pentru ca acum, în condițiile noului „inaugural", opinia politică să nu dorească „la vremuri noi, oameni noi".

Alianță eterogenă, Blocul Democratic nu putea face față fluxului de greve și demonstrații de stânga, care amenințau stabilitatea socială și politică a țării. Omul providențial a fost atunci generalul Averescu. Capitalul său de popularitate a fost un adevărat stăvilar de care s-au spulberat talazurile revoluționare. Devenit prim-ministru în martie 1920, el a rezistat grevei generale din octombrie 1920, punându-i capăt prin mijloace dure (la 21 octombrie, a doua zi după declanșarea ei, au fost arestați liderii sindicali și cei ai Partidului Socialist), iar la 17 iulie 1921 a fost adoptată legea pentru definitivarea reformei agrare în Vechiul Regat, începutul fiind făcut, în prezența generalului, la Gurbănești-Ilfov. Într-o țară cu o populație rurală atât de numeroasă ca România, agitația de stânga nu mai avea nici o șansă de îndată ce setea de pământ a țăranului era — fie și temporar — astâmpărată. Omul tranșeelor, părintele soldaților se dovedea, o dată pacea revenită, și părintele țăranilor. România datorează generalului Averescu un Mărăști social și politic, în 1920–1921, mai important decât Mărăștiul militar din 1917, în înțelesul că, prin persoana sa, generalul Averescu a blocat curentele de stânga și extrema-stângă.

„Maurul și-a făcut datoria, maurul poate să plece", a fost calculul lui Brătianu, care nu ar fi fost el, dacă nu s-ar fi decis să revină la putere, pentru a modela România Mare, privită de el ca o creație a ostenelilor sale. După o scurtă guvernare a lui Take Ionescu — acestei strălucite inteligențe politice destinul ostil nu i-a îngăduit să fie prim-ministru, ceea ce își dorise o viață întreagă, decât o lună —, Brătianu și liberalii au preluat cârma pentru patru ani.

Marea guvernare liberală (1922–1926) a fost încercarea sistematică a clasei burgheze de a-și asigura puterea economică și politică în noul stat românesc, născut din Marea Unire. Principiul de bază a fost „prin noi înșine", adică făurirea economiei capitaliste prin puterile burgheziei naționale, concurată de capitalul străin. Artizanul modest, dar tenace, al acestei politici a fost fratele primului-ministru, Vintilă Brătianu, a cărui discreție a ascuns statura sa politică, nu mai puțin importantă decât a ilustrului său frate. Așa cum a observat un analist contemporan, „Vintilă Brătianu a făcut pentru țară mai mult decât toți naționaliștii la un loc. A fost aproape singurul om politic care a lucrat zi de zi și în chip efectiv la propășirea economiei naționale". Drama sa a fost că efortul lăudabil și remarcabil pe care l-a întreprins nu s-a bucurat de sprijinul beneficiarilor, căci, așa cum observă același analist, „Clasa burgheză, în

loc să-l secondeze cu elan și cu credință, a preferat să rămână indiferentă. N-a avut nici instinctul, nici maturitatea să-și dea seama că interesele sale îi dictau să-l susțină din răsputeri" (Sterie Diamandi). Cântecul de sirenă al capitalului străin a acoperit apelul lui Vintilă Brătianu de a edifica un capitalism național.

Politica de consolidare a statului român, astfel cum apărea după unirea Basarabiei, Bucovinei, Transilvaniei și Banatului, și de asigurare a deținerii pârghiilor economiei naționale de către burghezie a făcut obiectul unei ample legislații înfăptuite de guvernul Brătianu. În fruntea ei s-a aflat noua constituție, care o înlocuia pe cea din 1866.

ADEVĂRATA FAȚĂ A DEMOCRAȚIEI

Discutarea și votarea noii constituții au dat naștere la vii controverse. Partidul Național și Partidul Țărănesc au denunțat noua constituție în termeni de viguroasă critică: „act abuziv", „emanație a concepției absolutiste a puterii executive, fără consultarea voinței naționale" și au declarat că ele „consideră această constituție fără putere de a lega voința cetățenilor, fără putere de lege și de drept nulă! Ceea ce s-a născut la adăpostul baionetelor nu va trăi decât prin baionete", se încheia dramatic declarația citită de Ion Mihalache, în numele celor două partide care s-au și retras din Adunare.

În țara lui Caragiale, a fost însă posibil ca, după condamnările atât de răspicate și după declarațiile categorice de nulitate a constituției, cele două partide, fuzionate în 1926, să guverneze pe baza ei!

Constituția din 1923 reprezintă o sinteză între vechea constituție din 1866 și reformele votate la Iași în 1917. Ea introducea votul universal egal, direct și secret, așeza interesul public înaintea celui individual, sporea puterea legislativului în raport cu cea a regelui și proclama libertățile cetățenești în spiritul unei democrații desăvârșite.

Vechea și nociva tradiție a formei fără fond s-a manifestat și în constituția din 1923, în care mulți au văzut temelia unei vieți politice de autentică democrație. Realitatea a fost însă cu totul alta. De îndată ce un partid — indiferent care — s-a aflat la putere, constituția a devenit pentru el literă moartă, căpătuirea clientelei electorale având întâietate

față de orice lege, inclusiv cea fundamentală. Respectul constituției a fost strigătul partidelor în opoziție, nu când se aflau la guvern.

Siluirea voinței alegătorilor a fost o practică obișnuită în perioada interbelică, și în jurnalul (deci în însemnările sale personale, nu într-un articol de polemică politică) lui Grigore Gafencu se găsește o excelentă descriere a alegerilor din perioada considerată încă de unii „epoca de aur" a democrației românești, descriere care arată adevărata față a acestei democrații: „mai grozavă decât năvălirea tătarilor sau invazia lăcustelor, a venit ziua de alegeri; de alegeri cum sunt înțelese și practicate de români, de administrația română, de armata română, de magistrații români. A fost o urgie absurdă și barbară, dezlănțuită de sus în jos peste o populație pașnică și liniștită... S-au arestat delegații și candidații, s-au furat urnele și cărțile de alegători, s-au bătut, mai ales, s-au schingiuit și snopit sub lovituri de ciomege sute și mii de alegători. Îngrozită, populația se ascundea în pădure. [...] Sub ochii mei se petreceau scene de barbarie, de vulgaritate, de lașitate abjectă. Părea o revoluție a uniformelor militare și administrative, o revoluție a statului, prin organele sale conștiente și inconștiente, împotriva cetățeanului «civil»". Ceea ce dă măsura precarității democrației românești este absența reacției la astfel de stări de fapt: „Nici o conștiință nu s-a revoltat — scrie, mai departe, Grigore Gafencu —, nici un om de onoare nu s-a împotrivit. Simțeam, în fața acestei lașități generale sentimentul de rușine care m-a cotropit când, după asfaltul șoselelor europene, ajunsesem în gropile și șanțurile șoselelor noastre naționale. Dar cu cât mai adânc, mai dureros. Câte gropi, câte șanțuri prăfuite și înglodate mai are și biata noastră conștiință națională. Câte moravuri din alte vremi, ce educație neisprăvită, ce lipsă desăvârșită de simț al dreptății și al demnității individuale".

Este semnificativ că Nicolae Iorga, prim-ministru, când se petreceau scenele descrise de Gafencu, a răspuns la telegrama de protest a acestuia: „nu pot da de la o zi la alta moravuri bune". Recunoștea și marele istoric, înrobit politicii, că astfel de procedee se înrădăcinaseră adânc în viața noastră politică. În asemenea condiții, nu se putea afirma spiritul civic nici la nivelul elitelor, nici la cel al publicului. Este ceea ce explică frecventele „căderi în pre-modern", după excelenta formulă a lui Sorin Alexandrescu.

Ceea ce trebuie însă relevat este că, în Europa Central-Răsăriteană și de Sud-Est, lăsând la o parte Cehoslovacia, țară de adevărată democrație, toate celelalte state cunoșteau regimuri semidictatoriale sau

autoritare și că, în această lume de orbi în ale democrației, România apărea ca acel chior din proverb, devenit împărat.

Esența lungii guvernări liberale a fost înfăptuirea politicii „prin noi înșine" de industrializare și consolidare a pozițiilor economice ale burgheziei naționale. Se crede greșit că formula liberală ar fi exclus orice participare a capitalului străin în economia națională. În realitate, colaborarea cu capitalul străin era luată în considerare, dar ea trebuia să fie subordontă intereselor capitalului național. Un șir de legi a pus în practică politica „prin noi înșine": legea privind comercializarea și controlul întreprinderilor economice ale statului a stabilit două mari grupe în cadrul lor: cele de interes general, precum CFR, PTT, Regia Monopolurilor Statului, Atelierele Armatei și celelalte, în care statul putea să asocieze capital privat, dar păstra controlul prin comisari, cenzori și membri în consiliul de administrație; legea energiei acorda numai cetățenilor români sau societăților anonime române dreptul de a obține concesiuni de amenajări de forțe hidraulice — și, cea mai importantă și controversată dintre ele —, legea minelor (4 iulie 1924), prin care erau trecute în proprietatea statului, urmând a fi exploatate prin societăți române sau străine, care acceptau condiții favorabile capitalului autohton (60% din capital să fie românesc, 2/3 din administratori trebuiau să fie cetățeni români etc.). În vederea sprijinirii întreprinzătorilor români a fost creată Societatea Națională de Credit Industrial (19 iunie 1923); Banca Națională și Banca Românească, controlate de liberali, au sprijinit masiv industrializarea prin efort național; s-a creat Societatea Națională de Gaz Metan, s-au pus bazele Industriei Aeronautice Române (IAR).

Reacția capitalului străin nu a întârziat să se manifeste și ea a fost deosebit de dură față de legea minelor, care afecta interesele marilor companii petroliere din străinătate.

Pe plan politic, Ion I.C. Brătianu a înregistrat o victorie — din nefericire, temporară — prin îndepărtarea prințului moștenitor, Carol (4 ianuarie 1926). Premierul se convinsese de mult că de la vlăstarul regal chemat să urce pe tron nu mai era de așteptat nici o îndreptare. Primul Hohenzollern născut în România (despre adolescentul „Cărluță", Carol I spunea că e cu siguranță român de vreme ce înjură și face datorii) avusese în timpul războiului o comportare deplorabilă, care a culminat cu fuga și căsătoria, oficiată la Odessa, cu Ioana (Zizi) Lambrino. Angajat într-o nouă legătură de dragoste (de astă dată cu Magda-Elena Wolf-Lupescu),

Carol a trimis o renunțare la tron, acceptată de rege la stăruințele lui Brătianu și Barbu Știrbey.

„Eroticul ăsta e o primejdie și pentru țară și pentru noi; să mulțumim Providenței că putem scăpa de el", a spus Ion I. C. Brătianu lui Gh. Tătărescu, puțin înainte de reuniunea de Consiliu de Coroană care a luat act de renunțarea lui Carol.

Guvernarea liberală se încheia, așadar, cu un bilanț de care Brătianu putea fi pe deplin satisfăcut. Pentru a evita orice surpriză, el l-a sfătuit pe rege să cheme la guvern pe omul de ordine și disciplină din 1920, generalul Averescu, a cărui popularitate se spulberase, ceea ce făcea din învingătorul de la Mărăști un tigru fără dinți.

Agravarea bolii regelui Ferdinand și moartea sa iminentă l-au decis pe Brătianu să reintre în scenă. Generalul a fost concediat fără menajamente, și, pentru prima dată, sfătuitorul de taină al regelui, cumnatul lui Brătianu și amantul reginei Maria, Barbu Știrbey, a devenit șeful unui guvern de tranziție, înainte ca Brătianu să reia puterea.

La moartea regelui Ferdinand, Mihai, fiul lui Carol și al principesei Elena a Greciei, a fost proclamat rege, prerogativele sale fiind exercitate de o regență alcătuită din prințul Nicolae, unchiul lui Mihai, patriarhul Miron Cristea și președintele Înaltei Curți de Casație, Gh. Buzdugan (apoi, după moartea acestuia, Constantin Sărățeanu).

„O neștiutoare hire omenească!", ar fi exclamat Miron Costin de-ar fi descris evenimentele anului 1927: când se credea stăpân pe toate pârghiile puterii, Ion I.C. Brătianu a fost răpus de o amigdalită infecțioasă! În timp ce fratele său, arhimodestul dar (spre deosebire de Ionel) foarte harnicul Vintilă Brătianu devenea prim-ministru, național-țărăniștii, înfometați de putere și avantajele ei, după o opoziție îndelungată, își pierduseră răbdarea și amenințau cu mari manifestații și chiar cu un marș asupra Bucureștiului.

Sub presiunea curentului favorabil PNȚ, Regența l-a chemat la guvern pe Iuliu Maniu, care, la alegerile organizate apoi, a repurtat o victorie de mari proporții. Fără a se bucura de acea popularitate mistică a lui Averescu, Iuliu Maniu a devenit prim-ministru într-un climat de mare încredere și speranță.

Guvernarea național-țărănistă (noiembrie 1928–aprilie 1931 și iunie 1932–noiembrie 1933) avea să fie o perioadă a frustrărilor. PNȚ a avut imensa nesansă ca, în cea mai mare parte a lor, anii cât s-a aflat la cârma țării să coincidă cu marea criză economică (1929–1933), care

s-a abătut dureros asupra economiei naționale. Dacă țări ca SUA sau Germania s-au clătinat sub șocul crizei, este, mai degrabă, de mirare că România nu a falimentat economic. Este adevărat că zguduirile provocate de criză au fost foarte puternice, dar edificiul nu s-a prăbușit. „România este o țară atât de bogată, încât dacă ar fi condusă succesiv de cei zece oameni cei mai proști din lume și tot nu ar putea să o ruineze", remarca atunci un comentator. Nu a fost vorba de competență, în acei ani, ci de conjunctura economică cu totul defavorabilă, criza de credit și scăderea prețurilor la produsele cerealiere lovind, de la debutul guvernării național-țărăniste, în politica economică a guvernului român.

Situația era de la început îngreunată de moștenirea naționalismului economic practicat de Vintilă Brătianu, a cărui politică de consolidare a capitalului autohton impusese un efort suprasolicitant. PNȚ înscrisese în programul său principiul „porților deschise", prezentat de adversarii săi de atunci și de mai târziu ca subordonare față de capitalul străin, ceea ce este cu totul fals. În realitate, politica economică a PNȚ a avut ca punct de pornire asigurarea de credite ieftine. Într-o țară de mică proprietate agricolă ai cărei deținători erau asaltați de mari dificultăți economice, creditele ieftine erau stringent necesare. Or, pentru a obține refacerea creditului era nevoie să fie eliminată orice piedică — iar naționalismul economic al lui Vintilă Brătianu crease numeroase obstacole în această direcție — din calea circulației capitalului internațional. Apărând acest principiu al politicii economice a PNȚ, Grigore Gafencu nota în jurnalul său: „Interesele clasei producătoare țărănești erau, în această privință, aceleași cu interesele întregii clase burgheze: industriași, comercianți, profesii libere. Împotriva ideii politice a naționalismului economic trebuia dusă la izbândă ideea economică a liberei circulații de bani și de bunuri. Prima idee menține oligarhiile, dar distruge gospodăriile. A doua deschide hotarele pentru schimbul de bunuri, de bani și de idei — în zilele de azi, ea întărește democrația". Departe, așadar, de a urmări „înfeudarea" țării față de capitalul străin, politica economică a PNȚ a avut drept țel asistența economică pentru țărănime și, pe această cale, consolidarea sistemului democratic.

Obiectivele nu aveau însă să fie atinse. Crizei economice avea să i se asocieze criza politică, latentă, este adevărat, dar nu mai puțin profundă. La originea ei s-a aflat reîntoarcerea în țară a prințului Carol, care l-a înlăturat pe propriul său fiu, Mihai, și a devenit, la 8 iunie 1930,

regele Carol al II-lea (Mihai, ca prinț moștenitor, a primit titlul de „mare voievod de Alba Iulia").

Prim-ministru, când Carol s-a reîntors în țară, Iuliu Maniu nu s-a opus restaurației, dându-și seama că Regența era o autoritate fictivă și văzând în revenirea „fiului risipitor" un aliat împotriva liberalilor. Maniu l-ar fi dorit pe Carol membru al Regenței, în locul lui C. Sărățeanu, dar, spre deosebire de personajul evanghelic evocat mai sus, care s-ar fi mulțumit și cu situația de argat, Carol se voia, cu orice preț, rege. Maniu a cedat și a cerut noului suveran să nu-și aducă amanta de la Paris, ci să-și refacă, în beneficul țării și al propriului prestigiu, căsnicia cu principesa Elena. Regele a promis, dar nu și-a ținut făgăduiala, Elena Lupescu revenind în țară grație lui Mihail Manoilescu, care a prezentat-o la frontieră drept soția sa.

Gravitatea revenirii lui Carol consta nu în schimbările intervenite la vârful puterii și nu atât în imoralitatea personajului devenit regele României (au existat suverani, ca Henric al V-lea al Angliei, care după o viață dezordonată, ca prinți moștenitori, au fost suverani exemplari), ci în hotărârea sa de a pune capăt sistemului democratic întemeiat pe competiția partidelor și de a instaura o monarhie autoritară, în fapt, dincolo de aparențe, o dictatură regală.

Ca prinț moștenitor, Carol cunoscuse — pe „propria piele", dacă este permisă o formulare vulgară, dar sugestivă — consecințele „tiraniei" unui partid sau a unui lider de partid ori favorit regal, capabili să-și subordoneze chiar coroana. Brătianu și Barbu Știrbey — unul pe scena vieții politice, celălalt în culise — fuseseră, în timpul domniei regelui Ferdinand, adevărații stăpâni ai țării. Carol voia să împiedice repetarea unor astfel de situații.

Ostilitatea prințului față de partide fusese sporită, în anii exilului, de constatarea că situația lui personală era luată în considerare de partide numai în măsura în care ea putea înlesni sau bloca drumul lor spre putere. Prințul le apărea ca o armă sau o piedică în lupta politică. Atât și nimic mai mult.

În sfârșit, Carol considera că singurul mijloc pentru a impulsiona progresul societății românești era de a înlocui ceea ce i se părea o luptă sterilă între partide, obsedate de câștigarea puterii („guverne de pălăvrăgeală", califica suveranul echipele guvernamentale născute de sistemul democratic), cu o cârmuire fermă, nestânjenită în politica ei de progres, de rânduieli constituționale, excelente în principiu, dar

neadecvate realităților românești. Percepția lor în spiritul lui Carol nu va fi fost prea departe de cea a lui Grigore Gafencu (devenit ministru de Externe, în anii dictaturii regale), consemnată în jurnalul său: „Dacă masa țărănească (din România — n.n.) aparține Orientului, prin sărăcie și ignoranță, în schimb aparatul administrativ, inclusiv ofițerii și magistrații, aparțin Orientului, printr-o nemaipomenită lene, printr-o desăvârșită neputință de reînnoiri, de primenire intelectuală și morală". Carol s-a vrut un suveran eficace, intervenind direct în focul politic, ajungând, în anii dictaturii regale, să-și creeze propriul partid. „Meseria de rege" i-a plăcut și s-a achitat conștiincios de obligațiile sale. Liviu Rebreanu consemnează în jurnalul său discuția avută cu Carol în legătură cu proiectul legii teatrelor (scriitorul era directorul Teatrului Național), discuție în cursul căreia interlocutorul regal făcuse dovada studierii atente a textului legii și capacitatea de a formula observații pertinente.

Și totuși Carol a făcut mai mult rău democrației românești decât cele două totalitarisme — de extremă dreaptă și de extremă stângă — care în epocă condamnau, de pe poziții diametral opuse, regimul democratic. Regele a dus o campanie sistematică de erodare a partidelor, încurajând diviziunile din interiorul lor și sprijinind sciziunile, mai ales în cele două mari partide — PNȚ și PNL. Într-o țară cu un regim parlamentar atât de apăsat de moștenirile turco-fanarioto-orientale, în loc să permită partidelor să învețe democrația, regele, înainte de a o desființa, le-a administrat-o într-o formă care a compromis-o.

În locul clientelei politice a partidelor, regele a impus atotputernicia unei camarile al cărei centru era amanta sa, Elena Lupescu. În scurt timp, ea a devenit un factor decisiv în viața politică a țării, regele alegându-și miniștri în funcție de atitudinea favoritei regale față de oamenii politici. Este semnificativă mărturia din însemnările lui Armand Călinescu, când consemnează discuția cu Ernest Urdăreanu, „omul de casă" al regelui și, deci, un membru al camarilei, bucurându-se de favoruri speciale, intime chiar, din partea Elenei Lupescu: „Ernest Urdăreanu — notează Călinescu, la 6 februarie 1939 — îmi povestește conflictul cu *Duduia* (Elena Lupescu — n.n.). Se amestecă în toate, în remaniere, în politică și amenință scandal (sic!) în fața regelui, câteodată în fața voievodului. Nu mai poate suporta, va pleca". Nu o va face, va fi până la capăt servitorul umil al metresei regale. Elena Lupescu era atât de sigură de puterea ei încât i-a spus prințului moștenitor, Mihai: „Dacă vrei vreodată ceva de la tatăl tău, cere-i-o prin mine, pentru că pot să-l fac să facă orice

vreau eu". Iată cea mai clară expresie datorată chiar protagonistei, a „Lupeascocrației" instaurată, progresiv, în anii '30.

Ar fi profund greșit să se dea o tentă rasistă „Lupeascocrației". Nocivitatea acestei femei nu a stat în calitate ei de evreică, ci în imixtiunea ei permanentă în viața publică. Pamfil Șeicaru a găsit o formulă lămuritoare a atitudinii Elenei Wolf-Lupescu: „Elena Lupescu nu cunoștea solidarități de rasă, ci numai solidarități de comision, așa cum a dovedit-o în procesul Max Auschnitt" (referire la marele om de afaceri evreu, ajuns pe banca acuzării).

„GUVERNAREA PESTE PARTIDE"

Cel care a încercat, cel dintâi, să dea întrupare dorinței regelui de a se realiza un guvern peste partide a fost Nicolae Iorga. Marele istoric împărtășea opinia suveranului despre sterilitatea și nocivitatea rivalității partidelor pentru putere. Cunoscător, ca nimeni altul, al trecutului românesc, el știa ce rol nefericit au jucat conflictele dintre grupările boierești sau, în epoca modernă, dintre partide. Curmarea lor i se părea salutară. Intervenea și un factor personal: frustrarea resimțită de Iorga față de considerabila discrepanță dintre imensul său prestigiu cultural și științific și ponderea sa politică insignifiantă, după ce, în 1919, fusese președintele primei Camere a României Mari. Regele și Iorga se întâlneau astfel pe aceeași platformă de ostilitate față de partide.

Omul forte al guvernului era însă Constantin Argentoianu, care deținea portofoliile Finanțelor și Internelor. În strânse relații cu regele, el îi prezentase un memoriu suveranului, la 2 august 1930, în care, exprimând vederi ce le știa a fi în acord cu cele ale lui Carol, recomanda: „Guvern excepțional de salvare, vremelnic, fără parlament și cu dizolvarea partidelor". Propunerea avea să se înfăptuiască abia în 1938, dar atunci regele nu va vedea în ea o soluție „vremelnică", ci una definitivă.

Guvernul prezidat de savant (1931–1932) era însă o caricatură de guvern. Ministrul de Externe, Dimitrie Ghica, a lăsat descrieri savuroase, în memoriile sale, despre ședințele de cabinet, desfășurate într-o totală dezordine și începute cu *„historiettes scabreuses"*. Constantin Argetoianu, care, în amintirile sale, îl critică, uneori, în termeni inadmisibili pe

primul-ministru, nu ezita să-l persifleze în forme crude și față de colegii de cabinet („Știu să-l manevrez, am fost șase luni medic la Salpêtrière" — spital de boli mintale de la Paris). Criza economică avea să răpună și acest experiment politic, căci, dacă regele putea tolera interzicerea plății salariilor la funcționari și învățători, neplata soldelor putea afecta stabilitatea și capacitatea militară a țării.

A început a doua fază a guvernării național-țărăniste (1932–1933), care s-a aflat și ea sub semnul acelorași mari greutăți provocate de criza economică. S-a adăugat agravarea conflictului dintre Iuliu Maniu și rege. Cel dintâi, redevenit prim-ministru, a încercat să destrame camarila și să scape țara de Elena Lupescu, prin plecarea ei peste graniță. Liderul național-țărănist a fost unul din foarte puținii oameni politici care a respins tentațiile puterii și a preferat să se retragă de la guvern, decât să accepte „Lupeascocrația". Împotriva intransigenței lui Maniu, Carol a folosit „elasticitatea" lui Al. Vaida-Voevod, care a condus ultimul guvern național-țărănist, în timpul căruia „curbele de sacrificiu" (reducerile de salariu) au provocat mari agitații între muncitori, care au culminat cu grevele petroliștilor și feroviarilor, cei din urmă baricadându-se în Atelierele CFR-Grivița și ajungând la ciocniri cu armata, care a deschis focul. S-au înregistrat 3 morți și 16 grav răniți.

O afacere de corupție, fraudă și spionaj — „Afacerea Skoda", după numele uzinelor cehoslovace de armament —, afacere în care erau implicați oameni politici și generali, precum și un nepot al lui Iuliu Maniu (Romulus Boilă), a fost folosită de rege atât pentru a-i îndepărta pe național-țărăniști cât și pentru a-l compromite pe conducătorul lor. Maniu, om de mare corectitudine, nu fusese implicat în nici un fel în „Afacerea Skoda", dar el nu a avut tăria de a se desolidariza de nepotul compromis. Cu popularitatea, dar, mai ales, cu autoritatea sa morală, el ar fi putut declanșa o campanie împotriva regelui, așa cum părea să anunțe articolul-manifest „A bătut ceasul", redactat de Zaharia Boilă, alt nepot al lui Maniu, fratele lui Romulus, text încheiat cu următoarele cuvinte: „A bătut ceasul acțiunii pentru salvarea neamului românesc. Zile grele ne așteaptă. O știm. Vor începe insultele, calomniile, prigoanele. [...] Vom organiza noi, cetățenii revoltați ai acestei țări, gărzi de oțel. Se va da o luptă violentă, poate fără pereche în istoria acestui popor". Această retorică atât de incendiară avea să rămână un simplu exercițiu. Maniu nu s-a angajat într-o confruntare cu regele.

Suveranul a făcut apel la liberali pentru a constitui un nou guvern. Liderul PNL, I. G. Duca, declarase, în 1930, la venirea lui Carol în țară, că mai degrabă va lăsa să i se taie mâna decât să o strângă pe cea a noului rege. Ispita puterii a fost însă mai puternică și onestul Duca a acceptat un șir de condiții puse de rege la alcătuirea cabinetului. Și totuși Carol nu putea să uite atitudinea noului premier din zilele reîntoarcerii lui în țară. Garda de Fier avea să-l debaraseze pe suveran de acest sfetnic nedorit.

„GARDA, CĂPITANUL ȘI ARHANGHELUL DIN CER"

Mișcarea legionară înregistrase un progres statornic în popularitate, grație formelor neobișnuite de manifestare, ca organizație politică: sprijin dat țărănimii în gospodărie, comerț destinat să elimine concurența străină, tabere de muncă, totul desfășurat într-o atmosferă de energie tinerească, cultul morții în slujba Căpitanului și a Mișcării, ceremonii religioase, recurgerea la violență și asasinat, și, mai ales, antisemitism. Privită cu simpatie de unii oameni politici (Al. Vaida-Voevod, „nașul" Gărzii de Fier) și considerată ca un eventual auxiliar în lupta politică de alții, între care regele însuși, Mișcarea se organizează temeinic (în iunie 1930 este înființată Garda de Fier ca structură politică a Mișcării legionare), creează „cuiburi" în tot mai multe județe și intră în arena luptelor de partid; în vara anului 1931, Corneliu Zelea Codreanu este ales pentru prima dată deputat (în jud. Neamț) și rostește cel dintâi discurs în parlament la 3 decembrie 1931, atacând în termeni aspri partidele politice, acuzate de a fi la originea mai tuturor relelor din societatea românească; în domeniul politicii externe, el exprimă simpatia pentru regimul lui Mussolini.

Actele de violență, comise cu o exaltare mistică, atacurile antisemite — care provocau o vie nemulțumire în Franța și Marea Britanie — și criticile acerbe la adresa partidelor au determinat luarea de măsuri împotriva Mișcării legionare. Începutul l-a făcut Ion Mihalache, la 11 ianuarie 1931, când, în calitate de ministru de Interne, a dizolvat atât Legiunea Arhanghelul Mihail cât și Garda de Fier și a ordonat închiderea sediilor

Mișcării. Cu două zile mai înainte, Codreanu și alți lideri legionari fuseseră arestați. Dizolvările și arestările se vor repeta, fără însă ca ele să aibă vreun efect. Faptul se explică prin lipsa de hotărâre a autorităților (indiferent de guvernul aflat la cârma țării) și prin harisma Căpitanului. Atât timp cât el rămânea activ, Mișcarea trăia prin el.

Este greu de imaginat astăzi exaltările colective produse de venirea lui Codreanu în câte un sat. Profesorul Nicholas M. Nagy-Talavera, evreu maghiar, originar din Transilvania, relatează propria experiență: aflat într-un sat din Munții Apuseni, el a asistat — avea opt ani — la o adunare țărănească organizată de legionari în curtea bisericii. „Deodată asupra mulțimii s-a așternut tăcerea. Un om înalt, de o frumusețe întunecată, îmbrăcat într-un costum național alb a intrat în curte, călare pe un cal alb. S-a oprit lângă mine și n-am putut să văd nimic monstruos sau rău în el. Dimpotrivă. Zâmbetul lui copilăresc, sincer, radia peste mulțimea săracă și el părea a fi cu ea, dar, în chip misterios, și în afara ei. Harismă nu este un termen potrivit pentru a defini forța stranie ce emana din acest om. Era, mai degrabă, pur și simplu o parte a pădurilor, a munților, a furtunilor de pe crestele acoperite de zăpadă ale Carpaților, a lacurilor și râurilor. Așa stătea tăcut în mijlocul mulțimii. Nu avea nevoie să vorbească. Tăcerea lui era elocventă; părea să fie mai puternică decât noi, mai puternică decât ordinul prefectului, care interzisese cuvântarea lui. O țărancă bătrână, cu părul alb, și-a făcut semnul crucii pe piept și a șoptit către noi: «Trimisul Arhanghelului Mihail!» Atunci clopotul micii și tristei biserici a început să bată și slujba religioasă care preceda întotdeauna adunările legionare a început și ea. Impresia profundă creată în sufletul unui copil moare greu. În peste un sfert de veac, n-am uitat niciodată întâlnirea cu Corneliu Zelea Codreanu."

Cele narate de profesorul american își găsesc confirmarea într-un episod povestit de Nichifor Crainic în memoriile sale: un legionar venise cu mare greutate de la Oradea Mare la București să stea de vorbă cu Căpitanul. Acesta s-a mărginit să-i spună: „Camarade, totul e bine"; când celălalt aștepta mesajul pe care să-l transmită legionarilor din orașul său, Codreanu a repetat că totul era bine. Și totuși omul a plecat iluminat, transformat de întâlnirea cu Căpitanul.

Codreanu a izbutit să declanșeze un curent mistic în jurul persoanei sale. L-a avut ca predecesor — pe acest plan, numai — pe generalul Averescu, ale cărui apariții la sate dădeau naștere la scene de exaltare colectivă, antologic descrise de C. Argetoianu în memoriile sale. Deosebirea — iarăși numai din acest punct de vedere — între cei doi era

că Averescu nu mergea la sate pentru a hrăni „avântul săracilor cu duhul și cu trupul, care cred și se încred într-o nălucă" (C. Argetoianu), în timp ce Codreanu cultiva mersul la sate și regiza cu grijă „epifaniile".

Manifestările de psihoză colectivă erau ele însele semnele unei societăți bolnave, pentru că, în afară de liderii politici, lumea românească a anilor '30 a cunoscut o adevărată isterie colectivă, creată de un cioban debil mintal din Maglavit, care pretindea că ar fi vorbit cu Dumnezeu („Moșul"). Instrumentalizat rapid politic (în 1941, Mihai Antonescu avea să-l ducă pe front), Petrache Lupu a găsit doar doi oameni politici care l-au evaluat lucid: Armand Călinescu și Ion Antonescu. Potrivit mărturiei profesorului Nicolae Mărgineanu, deținut un timp în aceeași celulă cu Petrache Lupu, Călinescu, adversar de moarte al Gărzii de Fier, i-a spus vorbitorului cu Dumnezeu: „Mă băiete, ascultă tu de mine, tu să-ți vezi de sfinția ta, să nu te prind cu legionarii că-i rău" (formularea aparține lui Petrache Lupu).

„HOMO REGIUS": GH. TĂTĂRESCU

Noul guvern liberal, prezidat de I. Gh. Duca, a hotărât, mai ales la stăruințele lui N. Titulescu, alarmat de consecințele pe plan extern ale acțiunilor antisemite și de afinitățile Mișcării legionare cu fascismul și nazismul, să dizolve din nou Garda de Fier (10 decembrie 1933). Măsura a fost însoțită de arestări masive în rândul legionarilor și chiar de uciderea unor gardiști. Încă de la 4 decembrie, printr-o circulară, Codreanu atacase în termeni violenți pe I. Gh. Duca, N. Titulescu, V. Iamandi, I. Inculeț și alții, ca adversari ai Gărzii. La 29 decembrie, pe peronul gării Sinaia a fost asasinat I. Gh. Duca de către trei legionari (Nicadorii). Absența unei paze corespunzătoare, deși primul-ministru primise numeroase amenințări, a dat naștere la speculații în legătură cu complicitatea regelui la asasinat. Oricum, reacția lui, când cadavrul a fost adus temporar la Castelul Peleș — suveranul nici nu a venit să se încline în fața celui ce-i fusese prim sfetnic — nu lasă nici o îndoială că regele a fost bucuros de dispariția primului-ministru. La procesul ce a urmat, doar cei trei asasini au fost condamnați, Codreanu, acuzat de a fi inspiratorul moral al crimei, a fost achitat.

Plănuit sau nu de rege, asasinatul de la Sinaia a servit interesele monarhului. El a ales ca succesor al lui Duca (după un scurt interimat al dr. C. Angelescu) un tânăr liberal, Gh. Tătărescu (Guță), rupând astfel cu tradiția ca primul-ministru să fie șef de partid. Alegerea suveranului a provocat frământări și frustrări personale în PNL. Aducându-l pe Gh. Tătărescu în fruntea guvernului, Carol a atins două obiective: a avut un prim-ministru de necondiționată obediență și a creat fisuri și tensiuni în PNL (din care încă din 1930, în legătură cu revenirea lui Carol, se crease o disidență condusă de fiul lui Ion I.C. Brătianu, istoricul Gh. I. Brătianu, dispus la colaborarea cu Carol al II-lea).

Mihail Manoilescu, mușcat, desigur, de invidia de a nu fi fost el în locul lui Guță, a făcut o enumerare comparativă a personalităților politice din acel moment, vrednică de citat: „Iorga era un capricios, dar genial; Maniu, întortochiat, dar istoricește reprezentativ; Titulescu, egoist, dar superior, inteligent și talentat; Vaida Voevod, neserios, dar sincer și mare român; Averescu, nepolitic, dar de înaltă dezinteresare; Goga, ușuratic, dar poet de geniu și om politic cu o axă naționalistă a vieții. Toți, dar absolut toți, aveau în zestrea lor câte ceva excepțional, câte o însușire culminantă. Numai Tătărescu nu aducea nimic decât o imensă abilitate. Și totuși, însuși spiritul său tranzacțional și oportunist și măiastra lui echilibristică au putut folosi câteodată țării".

Noul prim-ministru era un om de vârstă mijlocie (născut în 1886), muncitor și energic și care — ca subsecretar de stat la Interne, în guvernul Brătianu — jucase un rol important în reprimarea revoltei comuniste de la Tatar-Bunar din 1924. Colaborarea lui de mai târziu cu partidul comunist și reprosul de oportunism au făcut să se uite că cei patru ani de existență a guvernului Tătărescu au coincis cu refacerea economiei, după marea criză, refacere urmată de un decolaj care a purtat economia românească la apogeul dezvoltării ei, în faza capitalistă. Așa cum Ludovic al XVIII-lea vorbea de o „Cameră incomparabilă", referindu-se la docilitatea instituției reprezentative a Franței, tot astfel și Carol al II-lea putea să spună că găsise în Gh.Tătărescu „premierul incomparabil", prin graba de a executa voința regală.

Era, așadar, firească dorința suveranului de a păstra guvernul liberal și după împlinirea celor patru ani de activitate. Alternativa chemării la guvern a PNȚ nu putea să-l entuziasmeze pe rege. Putea Carol să uite că, încă din 1931, Maniu îi spusese: „Credința mea e că viața particulară a unui suveran, ca și viața oamenilor de stat de vază, privesc întreaga țară. Viața destrăbălată a unui om sus-pus înrăurește și tulbură viața publică,

după cum viața bine rânduită a unui rege e o pildă frumoasă pentru toată lumea. Țara noastră are nevoie, în vremurile grele prin care trecem, vremi grele pentru toate țările și pentru toate tronurile, de pilde bune, venind de sus. Pildele rele îi pot fi fatale". Carol nu era dispus să asculte acum, din nou, astfel de mustrări voalate sau — față de consolidarea „Lupeascocrației" — chiar explicite, mai ales că paharul se umpluse de tot. Până și C. Argetoianu („monstrul moral", cum îl califică Mihail Manoilescu, în memoriile sale) nota în jurnal la 1 ianuarie 1936: „Între cele patru granițe ale țării și până sus, totul e numai corupție. Singurul lucru organizat în România Mare e jaful și șperțul [...], Lupeasca, regele, Malaxa, Aristid Blank și Gavrilă Marinescu. Iată sovietul de soldați... și șperțari care hotăresc astăzi soarta guvernelor noastre. Ne copleșește mocirla!"

Oricât a insistat regele ca Tătărescu să-și asume, în continuare, guvernarea, acesta, conștient de nemulțumirea ce ar fi provocat-o încălcarea atât de flagrantă a regulilor jocului politic din România, cât și de riscurile unei asemenea conduite „nu și-a dat prea multă silință — notează regele în jurnalul său —, luând drept scuză recomandările ca alegerile să fie cinstite, și rezultatul a fost că guvernul a fost învins" (de remarcat legătura făcută de suveran între „cinstea" alegerilor și eșecul guvernului).

Nealterarea, împotriva tradiției, a rezultatului alegerilor s-a datorat și fermității partidelor din opoziție, care erau decise să vegheze — cât se putea — la corectitudinea scrutinului. Intuind intenția regelui de a păstra guvernul Tătărescu și știind că „cine are guvernul are și parlamentul", la 25 noiembrie 1937 s-a încheiat un pact de neagresiune electorală între PNȚ (Iuliu Maniu) și Garda de Fier (C. Z. Codreanu), la care au aderat apoi gruparea liberală a lui Gh. I. Brătianu și Uniunea Agrară a lui C. Argetoianu.

Pactul de neagresiune electorală a făcut obiectul unor interpretări eronate și a unor critici nefondate: s-a spus că liderul PNȚ a dat girul său politic totalitarismului de extremă dreaptă, iar în anii regimului comunist, pactul amintit a fost folosit pentru a-l prezenta pe Maniu, hotărâtul combatant anticomunist, drept „fascist". La procesul intentat lui Codreanu în 1938, Maniu a relevat deosebirile profunde dintre PNȚ și Garda de Fier precum și motivele acestei cooperări „împotriva firii": răspunzând întrebării Căpitanului, aflat în boxa acuzaților, asupra încheierii pactului, în ciuda marilor diferențe ideologice, Maniu a spus: „Într-adevăr, ideologia noastră și a dvs. sunt direct opuse și nici nu cred că există în

țara aceasta două partide cu o adversitate mai categorică decât sunt ale noastre". După ce a afirmat identificarea sa cu idealurile democratice, liderul PNȚ a subliniat că „Garda de Fier este totalitară și contra democrației... Partidul dlui Codreanu este un partid antisemit!... În afară de aceasta ne deosebește metoda de luptă poltică". Maniu a enumerat apoi motivele de ordin personal (prețuirea pentru calitățile lui Codreanu, ca om politic) și politic (coincidența într-o serie de evaluări politice) care l-au determinat să încheie înțelegerea cu Căpitanul.

Cooperarea politică dintre Maniu și Codreanu nu a însemnat nici o concesie din partea liderului PNȚ în privința apărării principiilor democratice sau condamnării antisemitismului, ci doar solidaritatea temporară a două forțe politice în lupta împotriva atotputerniciei camarilei regale.

Din cu totul alt orizont politic a venit directiva Cominternului dată „Uniunii Democratice" (o organizație criptocomunistă) „de a populariza însemnătatea și adevărata semnificație a pactului dintre Codreanu și Maniu, despre care trebuie spus că este făcut numai pentru garantarea libertății alegerilor și numai pentru împiedicarea actualului guvern să-și desăvârșească acțiunea sa de fascizare a țării. În conformitate cu instrucțiunile Cominternului, PCR-ul nu trebuie să activeze contra acestui pact, care este singura soluție ce se poate găsi în actuala situație politică de la noi din țară" (directiva este rezumată într-o notă a poliției, din 14 noiembrie 1937). Pentru Moscova, consolidarea forțelor din opoziție — indiferent de orientarea lor — era considerată ca un mijloc de agravare a tensiunilor dintr-o țară, percepută la Kremlin ca ostilă, și, în consecință, destinată a deveni obiectul eforturilor de subminare și subversiune.

Dorința lui Gh. Tătărescu de a părăsi conducerea guvernului a avut drept urmare libertatea alegerilor din 20 decembrie 1937, care au dat următoarele rezultate:

	Procente	Mandate
Partidul Național-Liberal	35,92	152
Partidul Național-Țărănesc	20,40	86
Partidul „Totul pentru Țară"	15,58	66
Partidul Național-Creștin	9,15	39
Partidul Maghiar	4,43	19
Partidul Național-Liberal (Gh. Brătianu)	3,89	16
Partidul Radical-Țărănesc	2,25	9

În jurnalul său, Carol al II-lea constată imposibilitatea de a face apel la Codreanu pentru a forma cabinetul, dat fiind refuzul lui Tătărescu de

a continua guvernarea și atitudinea ostilă a lui Maniu. Regele enumeră temeiurile decizei de a nu purta discuții cu legionarii: „Metodele teroriste ce le adoptase, antisemitismul violent, ideile lor vădit hotărâte în politica externă, răsturnarea alianțelor, legătura antinaturală de a se apropia numai de Germania, în general toate metodele lor radicale și antisociale".

În timpul campaniei electorale, Codreanu își rezumase astfel programul de politică externă: „Eu sunt contra marilor democrații ale Occidentului, eu sunt contra Micii Înțelegeri, eu sunt contra Înțelegerii Balcanice și n-am nici un atașament pentru Societatea Națiunilor, în care nu cred. Eu sunt pentru o politică externă a României alături de Roma și Berlin, alături de statele revoluțiilor naționale. În contra bolșevismului. În 48 de ore după biruința Mișcării Naționale, România va avea o alianță cu Roma și Berlin, intrând astfel în linia misiunii sale istorice în lume: apărarea Crucii, a culturii și civilizației creștine".

Regele nu putea ignora puternicul curent de extremă dreaptă care propulsase Garda de Fier ca al treilea partid al țării; el se înfățișa ca apele umflate ale unui râu, crescând mereu și amenințând să se reverse și să mature totul din calea lor. Succesul electoral al Gărzii de Fier apărea ca o sfidare directă la adresa suveranului, pentru că toți știau că între Căpitan și rege dialogul nu mai era posibil.

Vechile planuri de dictatură personală ale regelui, amânate de împrejurări, dar niciodată abandonate, au devenit de stringentă actualitate. Nu mai era vorba acum de împlinirea unor intenții născute din frustrările exilului sau din prețuirea modelelor străine, ci de reacția defensivă chemată să bareze drumul spre putere al Gărzii de Fier: Codreanu *ante portas*, constatau alarmați regele și camarila sa.

Pentru fragilitatea democrației românești interbelice este caracteristic faptul — relevat de St. Fischer-Galați — că, în preajma instaurării dictaturii regale, bătălia finală nu s-a dat între suveran și forțele democratice, ci între promotorul monarhiei de dictatură și totalitarismul de extremă dreaptă.

SPRE DICTATURA REGELUI

Din jurnalul regelui lipsesc 48 de pagini care acoperă perioada 1 ianuarie–18 mai 1938, adică tocmai zilele în care Carol s-a transformat

din monarh constituțional în rege dictator. Însemnările sale din 31 decembrie 1937 dezvăluie însă — fie și parțial — scenariul imaginat de suveran pentru a-și atinge obiectivul: „Mi-a rămas deci o singură soluție constituțională, aceea de a face apel Național-Creștinilor lui Goga și Cuza. Este desigur o soluție proastă, dar totuși cea mai puțin. Sunt perfect conștient că o guvernare cu aceste elemente, destul de hotărât antisemite, nu va putea fi una de lungă durată și că *după ace<e>a voi fi liber să pot lua alte măsuri mai forte* (subl.n.), măsuri cari să descătușească (sic!) atât Țara cât și pe mine de tirania, adesea atât de nepatriotică, a meschinelor interese de partid".

Așadar, regele voia să aducă la putere pe *termen scurt* Partidul Național-Creștin, care era important pentru rege din unghiul de vedere al ostilității dintre liderii lui și Mișcarea legionară: „Goga, mai ales, și Cuza — nota Carol — sunt dușmani de moarte ai gardiștilor și hotărâți de <a> întreprinde orice pentru exterminarea lor; în aceasta vor fi perfect secondați de Călinescu (numit ministru de Interne — n.n.), care este complet de acord cu ei".

Carol știa că prezența la cârma țării a unui guvern de dreapta, cu declarată orientare antisemită și cu vădite simpatii pentru Germania (între Goga și Alfred Rosenberg, șeful secției de relații externe a partidului nazist, existau strânse raporturi personale) și Italia va provoca reacții de puternică nemulțumire la Paris și Londra, astfel că, în ziua înlăturării acestui cabinet incomod și a stabilirii dictaturii regelui, hotărârea va fi aclamată în Franța și Marea Britanie ca un gest mântuitor. Abilitatea regelui iese la iveală și din altă însemnare făcută în jurnalul său: „Prima măsură pe care vrea s-o iee (guvernul — n.n.) este o revizuire a evreilor, cari, după 1919, au intrat în mod fraudulos în țară; lor vrea să le ridice dreptul de cetățenie. Cred că va atinge o foarte mică minoritate și este, poate, o aruncare de lest, *folositoare în acest moment* (subl.n.)". Prin urmare, îngrijorat de antisemitismul cuplului Goga–Cuza, regele privea favorabil o măsură împotriva evreilor, care, afectând un foarte mic număr de persoane, slujea, în același timp, propriile obiective regale.

În guvernul Goga–Cuza a intrat, alături de Armand Călinescu, „chiorul, care, singur, vede bine în țara asta", cum spunea regele, și generalul Ion Antonescu (calificat de Carol în jurnal „ambițios nestabil"). Argumentele utilizate de Goga pentru a-l convinge pe general să accepte un portofoliu în cabinetul său sunt lămuritoare pentru orientarea de politică externă a noii formații guvernamentale. Dialogul dintre Goga și Antonescu este redat astfel de Gheorghe Barbul:

Antonescu: „Refuz, fiindcă veți orienta politica noastră externă spre Germania".

Goga: „Dar trebuie să fac o înțelegere cu Hitler, înainte de a fi stăpân la Praga".

Antonescu: „Ceea ce trebuie este ca Hitler să fie împiedicat să ajungă stăpân la Praga".

Goga: „Asta nu e treaba României. Este vorba de România: prezența mea în fruntea guvernului va fi o asigurare pentru Germania, iar prezența dvs. la Apărarea Națională va fi o garanție pentru Franța și Anglia că trupele noastre nu vor lupta niciodată împotriva lor".

Conținutul dialogului (căci forma nu poate fi controlată) este confirmat de convorbirea dintre noul titular al Ministerului de Război și atașatul militar al Franței la București, colonelul Delmas, invitat la minister imediat ce Antonescu și-a preluat portofoliul. El a subliniat că ținuse să-l informeze pe reprezentantul militar al Franței că pusese drept condiție a intrării sale în guvern menținerea orientării tradiționale spre Franța și că va rămâne în cabinet atât timp cât această orientare avea să fie urmată.

Ceea ce trebuie reținut este atitudinea din 1937 a generalului Ion Antonescu: refuzul unei schimbări dramatice în politica externă a României și fidelitatea față de aliata tradițională a României — Franța. În același timp, dialogul Goga–Antonescu relevă caracterul bivalent al politicii externe a guvernului național-creștin: spre deosebire de Codreanu, hotărât ca, în 48 de ore după luarea puterii, să plaseze România alături de Axa Berlin–Roma, cuplul Goga–Cuza voia o apropiere de cele două regimuri totalitare, dar fără abandonarea prieteniei cu cele două mari democrații apusene.

Noul guvern urma să aibă o existență efemeră: 44 de zile. Timp suficient însă pentru ca măsurile antisemite și exacerbarea tensiunilor politice în perspectiva viitoarelor alegeri (Partidul Național-Creștin nu putea guverna cu 39 de mandate) să provoace o stare de instabilitate, chiar de confuzie în țară, iar în străinătate un cor de proteste și de critici. Sosise momentul ca regele să apară ca salvatorul națiunii..., instituind propria sa dictatură! La 9 februarie 1938, guvernul Goga–Cuza a fost „demisionat" rapid, poetul din Ciucea, care se credea și voia un „Duce" sau „Führer" român, murind curând de inimă rea.

ÎN CĂUTAREA SECURITĂȚII

Instaurarea dictaturii regale s-a produs într-un moment când avansul electoral al Gărzii de Fier se conjuga cu afirmarea tot mai viguroasă pe plan european a celui de al treilea Reich, promotorul politicii de revizuire a tratatelor de pace din anii 1919–1920, aflate la temelia *statu-quo*-ului versaillez.

O dată desăvârșită unitatea națională, România a fost preocupată să-și apere suveranitatea națională și integritatea teritorială. S-a considerat că unul din cele mai eficace mijloace de a face frontierele intangibile era constituirea unui sistem de alianțe care să funcționeze de îndată ce vreunul din vecinii „revizioniști" — urmărind revizuirea tratatelor de pace și, pe această cale, a granițelor — ar fi încercat să modifice *statu-quo*-ul.

Trei erau statele limitrofe atașate politicii revizioniste: Ungaria, Rusia Sovietică (de la 30 decembrie 1922, URSS) și Bulgaria. Pentru a se pune la adăpost de intențiile lor revizioniste au fost edificate alianțe destinate să asigure României asistența militară, în cazul unei agresiuni. Take Ionescu, cea mai strălucită inteligență a gândirii diplomatice românești din epocile modernă și contemporană, a fost inițiatorul tratatelor de alianță ale României cu Cehoslovacia și Iugoslavia (1921), care semnaseră ele însele un tratat de alianță (1920), punându-se astfel bazele Micii Înțelegeri, alianță destinată să ofere securitate statelor membre, amenințate de revizionismul ungar.

Take Ionescu, omul politic de larg orizont european, voia să cuprindă în Mica Înțelegere atât Polonia cât și Grecia, dar diferendele celei dintâi cu Cehoslovacia din cauza provinciei Tešin, revendicată de Polonia, și ale celei de a doua cu Iugoslavia nu au permis realizarea ambițiosului proiect al lui Take Ionescu. El a izbutit numai să încheie o alianță româno-polonă (1921), al cărei principal obiectiv era apărarea în comun a celor două țări împotriva unei agresiuni sovietice.

Moscova a încercat prin toate mijloacele să împiedice încheierea acestor alianțe. Perioada când guvernul sovietic s-a arătat cel mai conciliant în problema recunoașterii apartenenței Basarabiei la România și cea a restituirii tezaurului a fost în anii 1920–1921, când s-a desfășurat războiul sovieto-polonez și negocierile dintre Varșovia și București în vederea semnării tratatului de alianță. Kremlinul s-a arătat atunci dispus să recunoască apartenența Basarabiei la România cu condiția ca aceasta

din urmă să nu se alieze cu Polonia și să nu-i acorde sprijin în momentul declanșării atacului sovietic. De îndată ce campania Armatei Roșii împotriva Poloniei a eșuat și alianța româno-polonă a fost încheiată, guvernul sovietic a revenit la poziția sa rigidă de revendicare a Basarabiei. Ultima rundă de convorbiri între România și URSS, înainte de restabilirea relațiilor diplomatice, a avut loc la Viena (1924), unde delegația română a respins cererea sovietică de a se organiza un plebiscit în Basarabia. Poziția ei se explică prin înțelegerea corectă a obiectivelor urmărite de Moscova prin această cerere: crearea unor tensiuni între România și Aliați, ca urmare a unui precedent în rediscutarea frontierelor stabilite în anii 1919–1920 și intrarea unităților militare sovietice în Basarabia pentru a „asigura" libertatea exprimării votului.

Eșecul tratativelor de la Viena (27 martie–2 aprilie 1924) a fost urmat de răscoala de la Tatar-Bunar (15–17 septembrie), prodromul unei invazii a Armatei Roșii în Basarabia și, apoi, în Bulgaria, și de crearea Republicii Autonome Socialiste Sovietice Moldovenești (12 octombrie) pe malul stâng al Nistrului.

Anul 1924 a încheiat, prin lovitura încercată la 1 decembrie de comuniști la Tallin (Estonia), seria acțiunilor violente de export al revoluției. Luptele pentru succesiunea lui Lenin și victoria lui Stalin și a tezei sale despre „posibilitatea construirii socialismului într-o singură țară", adică în URSS, a concentrat atenția *leadership*-ului sovietic asupra situației interne, ceea ce nu a dus la dispariția României din orizontul de atenție al Kremlinului. Stalin considera că țările limitrofe Uniunii Sovietice trebuiau să se „bucure" de o atenție prioritară în raport cu statele capitaliste avansate. În 1921, el sublinia necesitatea ca Rusia Sovietică să aibă la frontiere state sovietice, iar, patru ani mai târziu, dictatorul sovietic cerea ca Armata Roșie să fie oricând în măsură să acorde sprijin revoluțiilor din țările vecine.

În strategia lui Stalin, modalitatea cea mai potrivită de a garanta securitatea Uniunii Sovietice era un război între țările capitaliste. Din această perspectivă, ascensiunea partidului nazist, adversar declarat și înverșunat al „dictatului" de la Versailles, servea interesul Moscovei. O dată ajuns la putere, Hitler — se considera la Kremlin — avea să pregătească revanșa și să dezlănțuie războiul împotriva Franței și Marii Britanii, abătând astfel lumea capitalistă de la „cruciada anticomunistă".

Războiul ideologic și propagandistic, violența limbajului folosit de regimurile nazist și comunist pentru a se demasca reciproc a ocultat

obiectivul real și esențial al politicii externe sovietice: războiul între țările capitaliste. Perceperea eronată a acțiunilor diplomatice ale URSS a creat iluzia că ea poate fi solidarizată la eforturile de menținere a *statu-quo*-ului versaillez, după ce în Germania se instaurase regimul nazist (30 ianuarie 1933).

Puse în „carantină", Germania — considerată culpabilă de dezlănțuirea războiului mondial — și Rusia Sovietică — un focar de „infecție" comunistă — s-au angajat într-o strânsă colaborare, ale cărei baze au fost puse prin tratatul de la Rapallo (1922). Între Reichswehr (armata germană) și Armata Roșie s-au stabilit legături puternice, interdicțiile fixate prin tratatul de la Versailles în privința potențialului militar al Germaniei fiind eludate, în parte, prin construirea de fabrici de armament și prin exerciții militare comune, sovieto-germane, pe teritoriul URSS.

Stalin nu a considerat venirea lui Hitler la putere drept o catastrofă. El însuși îi îndemnase pe generalii germani să-l utilizeze întrucât, considera dictatorul sovietic, viitorul Führer era „un bun agitator". Pentru Stalin instaurarea regimului hitlerist însemna — dată fiind ostilitatea acestuia față de sistemul versaillez — un război în Vest, benefic pentru securitatea Uniunii Sovietice. Moscova a trimis mai multe semnale în direcția Berlinului, atât în ajunul numirii lui Hitler drept cancelar cât și, imediat după aceea, semnale destinate să arate că URSS era dispusă să continue colaborarea începută cu Republica de la Weimar și că, așadar, Reichul nazist nu avea a se teme de o „încercuire" din partea sovietică. În interesul cooperării cu Vestul, Berlinul nu a răspuns acestor avansuri: pentru Hitler era mai productiv pe plan politic să se prezinte ca un înverșunat combatant anticomunist și antisovietic, în fața opiniei publice internaționale, întrucât, convinse că regimul nazist va porni cât mai curând în „marșul spre Răsărit" *(Drang nach Osten)*, Marea Britanie și Franța erau dispuse să-i facă, în această perspectivă, concesii.

Scurt timp după luarea puterii de către Hitler, a existat chiar planul de a se crea un directorat al Franței, Marii Britanii, Germaniei și Italiei („Pactul celor patru", semnat la 15 iulie 1933), destinat să reglementeze relațiile dintre semnatari. Reacția viguroasă a Micii Înțelegeri — mai ales, prin glasul lui Nicolae Titulescu — și a Poloniei, care se simțeau amenințate de eventualele revizuiri ale tratatelor de pace, au făcut ca pactul celor patru să falimenteze.

În „lumea capitalistă" (pentru a relua formula propagandei comuniste), URSS era percepută în anii '20 și la începutul anilor '30 ca

un vulcan stins, neprimejdios. Această percepție s-a consolidat, după instaurarea regimului nazist, mai ales că Stalin, pentru a face presiuni asupra Berlinului în vederea unei apropieri, a decis una din acele schimbări dramatice de atitudine, al cărei secret îl stăpânea cu măiestrie: din adversară a sistemului versaillez, Uniunea Sovietică s-a solidarizat cu acest sistem și, încă mai mult, s-a arătat dispusă să participe la un sistem de securitate colectivă.

În realitate, Moscova nu voia pacea, ci războiul, sau, mai exact, războiul între țările capitaliste. Adeziunea la politica de securitate colectivă era o manevră tactică, nu o nouă strategie, o manevră destinată să arate Germaniei că URSS dispunea de o alternativă la politica întruchipată de tratatul de la Rapallo, o alternativă în măsură să determine izolarea celui de al treilea Reich.

Manevra tactică a Kremlinului a fost interpretată de cancelariile europene ca o nouă orientare, de lungă durată, a politicii externe sovietice. Se considera că antagonismul dintre naziști și comuniști este ireductibil și că, prin urmare, sub amenințarea germană, URSS se va apropia de puterile antirevizioniste.

Din acest raționament s-au născut și eforturile lui Nicolae Titulescu de a normaliza și ameliora raporturile româno-sovietice, cu condiția recunoașterii de către Moscova a apartenenței Basarabiei la România.

Discuțiile dintre Titulescu — ajuns un fel de ministru de Externe „permanent", adică sub toate guvernele între 1927–1936 — și M. Litvinov, comisarul poporului pentru Afaceri Externe al URSS, sunt tipice pentru încercarea celui dintâi de a obține, prin argutii avocățești, recunoașterea unirii Basarabiei cu România și pentru iscusința reprezentantului cinic al unui regim totalitar, hotărât să nu respecte nici un angajament, de a-l face pe interlocutor să creadă că a izbutit în demersurile sale.

Titulescu nu a fost singura victimă a diplomației sovietice, care a jucat perfect rolul atribuit de Stalin: de a demonstra atașamentul URSS la o politică de pace și securitate colectivă, de stăvilire a acțiunilor statelor revizioniste având drept obiectiv dislocarea sistemului versaillez.

Convins că Europa va cunoaște reeditarea configurației geostrategice dinaintea primului război mondial, mai exact, refacerea Antantei — un pas în aceste direcții constituindu-l tratatul de asistență mutuală franco-sovietic (1935) —, Titulescu a urmărit semnarea unui tratat asemănător (o făcuse și Cehoslovacia, la numai două săptămâni după

Franța), în care să figureze și recunoașterea frontierei româno-sovietice pe Nistru.

Românii, popor de țărani, care secole de-a rândul au luptat pentru recunoașterea stăpânirii lor asupra pământului prin documentul (carte) dat de domn (de aici zicala „ai carte, ai parte", care nu are nici o legătură cu știința de carte, ci cu actul domnesc, acea „carte", care, recunoscând stăpânirea funciară, confirmă că „partea" din moșia devălmașă aparține beneficiarului documentului), românii, deci, au încredere totală în actul emis de autorități — române sau străine —, și nu numai omul de rând, ci și elita politică (se știe cu câtă minuție a negociat Ion I.C. Brătianu tratatul de alianță al României cu Antanta și convenția militară, convins că, fixate în scris, obligațiile asumate ale Aliaților vor fi respectate!). Titulescu a crezut — și Litvinov l-a lăsat să creadă — că, după un *„gentleman's (gentlemen's) agreement"* (1934) prin care URSS se angaja să nu mai ridice problema Basarabiei, a obținut recunoașterea apartenenței Basarabiei la România, pentru că în proiectul tratatului de asistență mutuală (21 iulie 1936) Nistrul era amintit ca o limită dincolo de care aveau să intervină trupele sovietice în ajutorul României — în cazul în care ar fi fost atacată — și, după încheierea operațiunilor militare, să se retragă. Oameni politici „burghezi" credeau că statul socialist este respectuos față de angajamentele subscrise, astfel că Titulescu, devenit un megaloman setos de glorie (scria unui prieten că mai dorește să împace Franța cu Germania și apoi să se retragă la moșie!), credea că a determinat, în sfârșit, URSS să recunoască frontiera pe Nistru.

Fără a fi avut ponderea politică a lui Titulescu (între altele, alegerea sa de două ori consecutiv — fapt unic — drept președinte al sesiunii anuale a Societății Națiunilor îi adusese lui Titulescu un mare prestigiu intern și internațional sau, mai exact, fusese ea însăși expresia unei prețuiri de care doar Take Ionescu se mai bucurase), Gh. I. Brătianu a oferit o alternativă la politica lui Titulescu. Eminentul istoric — ale cărui convingeri democratice sunt mai presus de orice îndoială — credea că interesul României este să separe revizionismul german de cel ungar, printr-o apropiere a Bucureștiului de Berlin, fără a abandona însă relațiile cu Franța și, mai ales, cu Polonia.

În beneficiul lui Titulescu, trebuie spus că diplomatul român credea că numai prin atragerea URSS în sistemul de securitate colectivă, sprijinit pe forța Franței și Marii Britanii, va putea fi evitat „un pact

germano-sovietic pentru eliminarea Poloniei", ceea ce relevă înțelegerea, totuși, a faptului că Stalin ținea două fiare pe foc.

În timp ce Titulescu pregătea adâncirea cooperării româno-sovietice, un eveniment a schimbat fundamental raportul de forțe în Europa: remilitarizarea Renaniei la 7 martie 1936. Tratatul de la Versailles și cel de la Locarno (1925) stipulaseră că Renania și o fâșie de 50 km pe malul drept al Rinului urmau să fie demilitarizate, Germania neavând, prin urmare, dreptul de a menține trupe în aceste teritorii. Practic, această situație lăsa Ruhrul, inima industrială a Germaniei, la discreția unui act de forță al Franței și, în același timp, dădea oricând posibilitatea celei din urmă de a-și trimite trupele în spațiul german. Atât timp cât „ușa" Germaniei rămânea deschisă, aliații răsăriteni ai Franței (Polonia și Mica Înțelegere) știau că ea poate să le vină în sprijin în cazul unui conflict cu Germania. Remilitarizarea Renaniei a modificat situația strategică de pe continent: Reichul și-a asigurat securitatea Ruhrului și o poziție avantajoasă, în cazul unui conflict cu Franța (Strasbourgul a ajuns sub bătaia tunurilor germane), iar Franța a pierdut accesul liber în adâncimea teritoriului german, ceea ce făcea dificilă, dacă nu imposibilă, intervenția ei în beneficiul aliaților din Est.

Mai gravă, poate, decât aceste consecințe ale remilitarizării Renaniei a fost pasivitatea cu care Franța a primit aceste modificări dramatice ale situației strategice de pe continent. Dacă Franța ar fi ripostat militar, prestigiul lui Hitler ar fi fost grav atins și, poate, el ar fi căzut de la putere. Este, evident, o supoziție. Sigur rămâne faptul că absența replicii dure a Parisului a dezvăluit aliaților răsăriteni ai Franței o realitate îngrijorătoare: dacă ea nu-și apăra securitatea propriei frontiere, cum ar veni în ajutorul unor aliați îndepărtați pentru apărarea cărora trebuia să intre pe teritoriul german?

Remilitarizarea Renaniei a dat lovitura de moarte politicii de securitate colectivă și, implicit, celei a lui Nicolae Titulescu, supus unor critici tot mai acerbe. Apropierea de URSS era condamnată în țară de o largă parte a spectrului politic; Polonia era nemulțumită de această apropiere, în care vedea o slăbire a alianței din 1921; Italia nu ierta lui Titulescu fermitatea cu care condamnase agresiunea ei din Abisinia (Etiopia) în anii 1935–1936 și se pronunțase în favoarea sancțiunilor; în sfârșit, regele Carol, de care depindea, în ultimă instanță, rămânerea lui Titulescu în guvern, era iritat de inițiativele ministrului său, care acționa ca și cum ar fi fost suveranul politicii externe a României. Coalizarea

tuturor factorilor ostili lui Titulescu (nu este exclus ca O. Goga, adversar înverșunat al acestuia, să-i fi transmis regelui un dosar compromițător pentru ministru, alcătuit de germani) a dus la înlăturarea lui din guvern (29 august 1936).

Plecarea lui Titulescu de la Palatul Sturdza nu a însemnat o reorientare a politicii externe românești, ci doar o deplasare de accente, determinată de noua configurație geostrategică de pe continent. Decesul politicii de securitate colectivă făcea inutile demersurile pentru încheierea tratatului de asistență mutuală dintre România și URSS. Moscova a folosit înlăturarea lui Titulescu de la Ministerul de Externe drept pretext pentru a se declara eliberată de *„gentleman's agreement"* din 1934. În realitate, Kremlinul trăsese și el concluziile de rigoare din remilitarizarea Renaniei și, degajându-se din politica de securitate colectivă, începea să transmită din nou semnale Berlinului.

SUVERANUL DICTATOR

În timp ce, prin acțiunile Reichului nazist, pe cerul Europei se adunau norii furtunii (*„The Gathering Storm"*, după formula lui Churchill), în România, dictatura regală stătea sub semnul atotputerniciei Elenei Lupescu. Fascinația exercitată de ea asupra monarhului se desprinde și din această însemnare aflată în jurnalul său la 21 mai 1938: „Ziua Dudui (sic!), pare mulțumită și se plânge mai puțin de dureri astăzi. Doamne, Dumnezeule, păzește-o, dă-i sănătate, alină starea ei de nervi, ca să pot fi și eu liniștit. Iubirea mea pentru dânsa tot așa de vie și de adâncă este, nici nu pot să-mi închipui viața fără ea. Am avut proba zilele trecute, când n-a venit din cauza seratei lui Max (Auschnit/Ausnit — n.n.), cu toate că am dormit, totuși, chiar în somnul meu, simțeam că-mi lipsește ceva. Doamne, Doamne, dă-i putere să reziste la vremurile grele ce se arată!"

Timpurile grele la care se referă monarhul erau generate de confruntarea sa cu Garda de Fier și de declanșarea crizei cehoslovace, ca urmare a acțiunilor germanilor din regiunea sudetă, vizând încorporarea ei la Reich, acțiuni ce beneficiau de încurajările și sprijinul regimului nazist.

Instaurarea dictaturii regale a deconcertat partidele, a căror reacție a fost, practic, nulă. Responsabile de slăbirea democrației, prin practicile lor frauduloase, ele nu puteau să apere eficient democrația. Până și Garda de Fier a fost descumpănită, dar în pânzele ei bătea vântul succeselor Reichului.

La 13 martie 1938 s-a înfăptuit încorporarea Austriei la Germania (Anschluss). Codreanu a trimis o telegramă lui Hitler prin care saluta „victoria adevărului", înfrângerea „puterilor iudeo-masonice" și declara că Führerul este purtătorul unei lumini „și nici o putere nu va putea, vreodată, s-o frângă".

În aceeași zi, Armand Călinescu nota în jurnalul său, în legătură cu telegrama lui Codreanu, că germanii și italienii „vor încuraja tot pe gardiști și, la momentul decisiv, vor conta tot pe ei, chiar când oficialitatea română ar crede potrivit să schimbe politica externă. Așadar, nici regele, nici lumea politică — afară de Gardă — nu vor putea rezista". Concluzia trasă de el din această analiză era: „lichidarea imediată a gardismului prin arestarea lui Codreanu și a tuturor fruntașilor".

Pretextul l-a oferit Codreanu însuși, care la 26 martie 1938 a adresat lui N. Iorga, devenit consilier regal, o scrisoare în care îl acuza de necinste sufletească. La 28 martie, Călinescu a propus regelui „urmărirea lui Codreanu pe tema ultragierii lui Iorga. Eventual, arestarea celor ce s-ar solidariza". Două zile mai târziu, Iorga s-a adresat justiției (ofensă adusă unui demnitar în exercițiul funcțiunii), iar la 19 aprilie Codreanu a fost condamnat la 6 luni închisoare.

O dată întemnițat Căpitanul, energicul Călinescu a trecut la îndeplinirea planului de lichidare a Mișcării legionare, prin decapitarea ei. Sub motiv că în cursul unei percheziții la Casa Verde, sediul conducerii Gărzii de Fier, unde era și locuința Căpitanului, au fost găsite documente privind siguranța statutului, și că acesta a incitat la răzmeriță, el a fost condamnat la 10 ani muncă silnică, la 27 mai. (Călinescu notează în jurnalul său: „A trebuit să fac eu într-o noapte rechizitoriul", ceea ce arată totala aservire a justiției față de putere.) La 24 mai a fost introdusă pedeapsa cu moartea (pentru a evita o situație jenantă, s-a așteptat vizita în Polonia a patriarhului –prim-ministru Miron Cristea, care, la întoarcere, îi mărturisea regelui că „E foarte mulțumit de măsura cu pedeapsa cu moartea și, mai ales, de felul cum s-a rezolvat fără a-l pune în joc").

Din jurnalul regelui lipsește textul ce acoperă perioada 4 septembrie 1938–12 martie 1939, când pe plan internațional a avut loc deznodământul crizei cehoslovace, iar pe cel intern execuția lui Codreanu.

Politica de conciliere a guvernelor de la Londra și Paris față de Germania *(diplomacy of appeasement)* a culminat cu abandonarea Cehoslovaciei, prin acordul de la München (29 septembrie 1938), care privea anexarea regiunii sudete la Reich. Polonia s-a folosit de situația dificilă a Cehoslovaciei pentru a rupe regiunea Tešin (2–3 octombrie), iar Ungaria, prin primul arbitraj de la Viena (2 noiembrie), a primit un teritoriu de 12 103 km^2 din sudul Slovaciei și sudul Ruteniei. Prin obligațiile asumate de România în cadrul Micii Înțelegeri, ea trebuia să acorde sprijin militar în cazul unui atac ungar. Întrucât Cehoslovacia avea un tratat de asistență mutuală cu URSS, încheiat în 1936, s-au dus discuții dacă România ar permite tranzitul prin teritoriul ei a trupelor sovietice, trimise în ajutorul Cehoslovaciei. În Elveția au avut loc discuții secrete între ministrul de Externe al României, N. Petrescu-Comnen, și M. Litvinov. România încerca să determine URSS să intervină în sprijinul Cehoslovaciei, ceea ce Stalin era hotărât să nu facă. URSS, fidelă politicii sale de stimulare a divergențelor și tensiunilor dintre statele capitaliste, în speranța izbucnirii unui război între ele, a urmărit să aducă și criza cehoslovacă spre un sfârșit violent: Moscova a lăsat inițial Praga să creadă că o va ajuta în cazul unui conflict cu Germania, urmărind astfel înăsprirea atitudinii guvernului cehoslovac, dar nu a întreprins nimic, în domeniul militar, pentru a acorda asistență acestei nefericite țări și a rămas surdă la solicitările președintelui Beneš.

Acordul de la München și declarația anglo-germană ce i-a urmat creau impresia că Reichului nazist i s-a dat mână liberă în Europa de Est și de Sud-Est. Regele Carol al II-lea a întreprins un turneu diplomatic la Londra, Paris și Berghof, pentru „a lua pulsul" marilor puteri și, la numai câteva zile după întrevederea cu Hitler (24 noiembrie), a ordonat execuția lui Codreanu (noaptea de 29/30 noiembrie).

Ce a determinat această decizie? În absența paginilor din jurnalul regelui, răspunsul rămâne ipotetic. Așa cum s-a văzut din însemnările lui Armand Călinescu, suveranul și anturajul său se temeau că, dacă, sub presiunea evenimentelor, România ar fi fost constrânsă să-și orienteze politica spre Germania, Berlinul ar fi înlăturat echipa regală și i-ar fi propulsat la cârma țării pe legionari. Pentru a rămâne singurul interlocutor posibil al Führerului, într-un astfel de context schimbat, regele a hotărât

suprimarea Căpitanului, *„Liebling"*-ul Berlinului. Evident, prima reacție a lui Hitler avea să fie — și a fost — de maximă iritare (demnitarii germani au restituit decorațiile acordate de rege, în cursul vizitei sale în Germania), dar interesele economice ale Germaniei erau prea mari în România pentru ca Reichul să suspende relațiile cu această țară din cauza asasinării liderului politic favorit.

Pentru Germania, România era unul dintre cei mai importanți furnizori de petrol și cereale. Hitler, decis să dezlănțuie o nouă conflagrație pentru a asigura hegemonia Reichului, știa că, pentru a atinge acest obiectiv, trebuia să desfășoare un „război fulger". Germania nu dispunea de acea bază de materii prime (cu excepția cărbunelui) necesară unui război modern de lungă durată; ea putea câștiga numai prin lovituri rapide, date de binomul tanc–avion, or, acest cuplu reclama carburant. Pentru a-și asigura o „independență" în acest domeniu, s-a încercat înlocuirea petrolului cu carburant sintetic, dar, deși s-au obținut succese remarcabile, economia de război germană nu s-ar fi putut dispensa de petrolul românesc. Într-un memorandum german din aprilie 1939, intitulat „Aprovizionarea Germaniei cu ulei mineral în timp de război", se sublinia că rezolvarea problemei se afla în perimetrul petrolifer din România: „Ea reprezintă, pur și simplu, unica posibilitate a unei soluții și, prin aceasta, recunoașterea necesară că stăpânirea câmpurilor petrolifere românești și, în consecință, a spațiului dunărean este o condiție preliminară pentru o aprovizionare îndestulătoare a Germaniei cu ulei mineral într-un război de lungă durată". Memorandumul indica trei căi de atingere a acestui obiectiv: economică (instituirea monopolului german asupra petrolului românesc); diplomatică (încheierea unui tratat de alianță necondiționată); militară (controlul total al țării).

Memorandumul german relevă două aspecte esențiale ale relațiilor româno-germane, aspecte fără a căror cunoaștere nu poate fi înțeleasă situația României în ajunul și în timpul celui de-al doilea război mondial.

Sistemul de alianțe al României din perioada interbelică, admirabil în logica articulării sale, avea o mare carență: între România, pe de o parte, și Franța și Marea Britanie, pe de alta, relațiile economice rămâneau firave: între marile democrații apusene și România nu exista o solidaritate economică în măsură să o consolideze pe cea politică. În schimb, economiile României și Germaniei erau complementare: prima exporta petrol și grâne în Germania și importa de acolo produse industriale.

Adversitatea politică era aici contrabalansată de interese economice reciproce.

Cel de al doilea aspect al relațiilor româno-germane este locul de capitală însemnătate deținut de petrolul românesc în economia de război a Reichului. În poziția Germaniei față de România a devenit o adevărată axiomă că nimeni și nimic nu trebuie să perturbe fluxul de petrol din România destinat Reichului, mai ales după ce a izbucnit cel de al doilea război mondial. Dependența economiei de război germane de petrolul din România era evidentă. În ajunul conflagrației, potrivit estimărilor Biroului 2 francez, importurile de petrol ale Axei Berlin–Roma se repartizau astfel: 33% din Venezuela, 26,5% din SUA, 21,5% din România. Dacă, întocmai ca în primul război mondial, Marea Britanie și Franța instituiau blocada maritimă, ponderea României avea să crească în mod considerabil. În primele opt luni de război, România a acoperit 94% din importurile de petrol ale Germaniei. Se poate spune — figurat vorbind — că inima de carburant a Wehrmachtului bătea la Ploiești.

Din 1938, de când a devenit limpede pentru conducerea germană că producția de carburant sintetic nu va putea acoperi necesitățile Wehrmachtului în caz de război, asigurarea fluxului petrolier din România către Reich a fost unul din cei mai însemnați — și, uneori, cel mai însemnat — factori modelatori ai politicii germane față de România. Este de mirare că dispunând de un asemenea atu oamenii politici români nu au știut să joace această carte.

În februarie 1939, au început negocieri economice româno-germane: Bucureștiul, animat de dorința de a elimina încordarea creată de execuția lui Codreanu în relațiile bilaterale și de a „cointeresa" Germania în integritatea României, Berlinul, preocupat să integreze temeinic și durabil economia românească în „Wirtschaftsraum" (spațiul economic) al Reichului.

În timpul desfășurării tratativelor pentru încheierea unui tratat economic s-a produs, la 15 martie, „lovitura de la Praga", adică destrămarea Cehoslovaciei; la 14 martie, impulsionați de Berlin, liderii de la Bratislava au proclamat autonomia Slovaciei, iar a doua zi trupele germane au intrat în Praga: Cehia, adică Boemia și Moravia, au fost încorporate la Reich, sub forma unui protectorat. În timp ce monseniorul Augustin Voloșin, conducătorul unui guvern al Ucrainei Subcarpatice, ca și românii din Apșa „bombardau" guvernul român cu telegrame cerând intrarea trupelor române și alipirea acelor teritorii la România,

guvernul de la București a hotărât mobilizarea și concentrarea de unități în Transilvania, într-o atmosferă de teamă generată de întrebarea dacă după Cehoslovacia nu este rândul României de a fi o victimă a Germaniei (eventual, în asociere cu Ungaria).

În acest climat tensionat, ministrul României la Londra, Viorel Virgil Tilea, a declarat lui Sir Orme Sargent, locțiitorul subsecretarului de stat la Foreign Office, că guvernul român deținea informații despre intenția Germaniei de a „dezintegra România în același fel în care dezintegrase Cehoslovacia" și lordului Halifax, ministrul de Externe, că, în cursul negocierilor economice româno-germane, Reichul prezentase „ceva asemănător unui ultimatum", cerând monopolul asupra exporturilor românești și subordonarea producției industriale intereselor germane. Ambilor interlocutori, Tilea le-a cerut să-i precizeze cum va reacționa guvernul britanic în cazul unei agresiuni germane impotriva României (16–17 martie). Deși guvernul român a dezmințit imediat aceste declarații, ele au produs o vie neliniște în cercurile guvernamentale britanice și au contribuit la revirimentul politicii britanice, prin abandonarea conciliatorismului și adoptarea unei atitudini ferme față de Germania.

„Incidentul Tilea" a rămas o problemă controversată, pentru explicarea conduitei diplomatului român fiind avansate mai multe explicații. Ceea ce se poate spune cu certitudine este că el nu a acționat din ordinul regelui, care în jurnalul său scrie: „Tilea, la Londra, s-a condus ca un dobitoc, luând inițiative nepermise".

Judecata severă a monarhului este, măcar în parte, nedreaptă: la 20 martie, tot regele era acela care constata în jurnal că „Occidentul începe a mișca, poate și în urma strigătului nostru de alarmă". Potrivit istoricului Sidney Astair, „incidentul Tilea" se află — *pe fir cauzal* — la originea celui de-al doilea război mondial, căci fără el Marea Britanie și Franța nu ar fi acordat garanția Poloniei, iar onorarea acestei garanții a determinat cele două țări să declare război Germaniei.

La 22 martie 1939, România a semnat tratatul economic cu Germania, făcând mari concesii Reichului, hotărâtă însă să le eludeze (cum a și reușit parțial).

Noua orientare din politica Marii Britanii și Franței s-a reflectat și în acordarea de garanții unilaterale Poloniei (31 martie), României și Greciei (13 aprilie) precum și Turciei (12 mai, numai Anglia). În același timp, guvernele britanic și francez au angajat negocieri cu Uniunea Sovietică pentru a o atrage într-un front comun împotriva Reichului, care,

după dezmembrarea Cehoslovaciei, revendica orașul Gdańsk (Danzig) și un coridor care să unească Germania și Prusia Orientală.

Pentru Stalin, perspectiva unui conflict generalizat în lumea capitalistă însemna împlinirea unui obiectiv de mult timp urmărit. El era în situația avantajoasă de a fi solicitat de ambele părți aflate în confruntare. Spre deosebire de Marea Britanie și Franța, care nu ofereau, practic, nimic în schimbul participării la războiul împotriva Germaniei și încă pentru a apăra țări — ca Polonia sau România — considerate de Moscova ca dușmani, Germania se declara dispusă să facă însemnate concesii teritoriale URSS, ca ea să rămână în afara conflictului. Pentru Stalin, alegerea se impunea de la sine: dând „lumină verde" planurilor de război ale lui Hitler, dictatorul sovietic deschidea calea celui de-al doilea război mondial. În timp ce Germania, Italia, Marea Britanie și Franța aveau să-și sleiască forțele, Armata Roșie urma să-și întărească și sporească puterea, pentru a interveni și a dicta combatanților epuizați o *pax sovietica*.

Acestei strategii i s-a integrat încheierea tratatului de neagresiune sovieto-german din 23 august 1939 (Pactul Molotov–Ribbentrop), însoțit de un protocol adițional secret privind delimitarea sferelor de interese între cei doi semnatari, de la Marea Baltică la Marea Neagră. Art. 3 al protocolului stipula: „În privința sud-estului Europei, din partea sovietică este subliniat interesul pentru Basarabia. Partea germană declară totalul dezinteres politic pentru aceste regiuni".

Formularea ambiguă a articolului — este nominalizată doar Basarabia, dar, în final sunt menționate „aceste regiuni", ceea ce lasă să se înțeleagă că Germania își exprimă totalul dezinteres *politic* pentru întreg sud-estul Europei — a fost intenționată, după cum va arăta la 24 iunie 1940 Ribbentrop, care afirmă că Hitler îl împuternicise să declare „dezinteresul german față de teritoriile Europei Sud-Estice — inclusiv până la Constantinopol și Strâmtori"; era vorba de un dezinteres politic, întrucât, în același text, el arată că a subliniat clar interesele economice ale Reichului în această parte a Europei.

În discuțiile germano-sovietice de la semnarea Pactului Molotov–Ribbentrop cât și cu prilejul celei de a doua vizite a lui Ribbentrop la Moscova (27–29 septembrie 1939), Stalin l-a informat pe ministrul de Externe german că URSS nu intenționează deocamdată să întreprindă ceva împotriva României și că va interveni numai în cazul în care o acțiune a Ungariei (și Bulgariei) împotriva României ar atrage schimbări în Balcani.

Prudent ca întotdeauna, Stalin intenționa să „valorifice", treptat și în timp îndelungat, „drepturile" ce-i fuseseră recunoscute de Hitler asupra Finlandei, țărilor baltice, unei părți din Polonia și Basarabiei. El era convins că noul război avea să fie, ca și cel dintâi, un conflict de lungă durată și că timpul lucra în favoarea sa.

Prinsă între doi coloși totalitari, România era complet izolată de puterile care îi garantaseră integritatea — Marea Britanie și Franța. Izolată și slabă, ea se anunța ca o pradă ușoară pentru apetiturile teritoriale ale vecinilor.

Începea calvarul României.

CAPITOLUL 2

ROMÂNIA ȘI CEL DE AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

NORI AMENINȚĂTORI

La București, Pactul Molotov–Ribbentrop a fost primit ca „o lovitură de teatru" sau „un trăsnet din senin". Oamenii politici intuiau corect că partenerii s-au pus de acord și asupra teritoriilor de împărțit între ei și că Polonia și România se aflau — vai! — între ele.

Când a izbucnit războiul (1 septembrie), România nu putea fi decât neutră. Alianța cu Polonia nu era *erga omnes* (față de toți), ea funcționa numai în cazul unui atac sovietic. La 4 septembrie, a doua zi după ce, prin declarația de război a Marii Britanii și a Franței adresată Germaniei (3 septembrie), care invadase Polonia, conflictul se generalizase, un comunicat al guvernului român reafirma dorința României de „a păstra mai departe atitudinea pașnică de până acum, urmărind buna înțelegere cu toți vecinii țării", fiind propuse din nou pacte de neagresiune, dar și hotărârea de a veghea la „siguranța intereselor naționale" și „a face față apărării fruntariilor". Două zile mai târziu, la 6 septembrie, un Consiliu de Coroană aproba și reconfirma această atitudine. N. Iorga a exprimat cel mai corect poziția României: „Facem astăzi o altă politică decât aceea pe care o avem în inimă. Nu o putem face decât pe aceea de azi!" Într-adevăr, înconjurată de vecini ostili (URSS, Ungaria, Bulgaria), nesiguri (Iugoslavia) sau pe punctul de a se prăbuși (Polonia), România nu-și putea permite acțiuni ce i-ar fi periclitat securitatea. Cu cinismul său obișnuit, Constantin Argetoianu a rezumat astfel situația: „Vom merge până la cea mai josnică dintre josnicii pentru a ne păstra neutralitatea".

Față de nenorocirile abătute asupra Poloniei, autoritățile române au făcut tot ce le-a stat în putință, încălcând uneori regulile neutralității, pentru a veni în ajutorul aliatului. Astfel, rezervele de aur ale Poloniei (circa 45 milioane de dolari) au putut tranzita teritoriului României și ajunge la Constanța, de unde au fost duse, pe un vas englez, în Anglia.

La 17 septembrie Armata Roșie a intrat, la rândul ei, în Polonia, pentru a participa la cea de a patra împărțire a acestei țări. În principiu,

tratatul de alianță din 1921 ar fi obligat România să iasă, de astă dată, din neutralitate și să acorde asistență militară Poloniei. Refugierea celor mai înalte autorități ale statului polonez (președintele, guvernul, comandantul-șef al armatei) au făcut fără obiect obligația asumată de România în 1921: „Pentru noi — scria Carol în jurnalul său — este o fericire că s-a întâmplat așa, căci această dizolvare a statului polon ne scapă de argumente oarecum trase de păr, reacțiunea noastră și neintervenirea noastră față de URSS. Este o lașitate practică. Vai ce ar urla neinterveniționiștii dacă ar ști această frază".

Lui Ribbentrop, venit într-o a doua vizită la Moscova, pentru a definitiva linia de demarcație dintre cele două țări pe teritoriul Poloniei și între sferele lor de influență (Germania a admis încadrarea și a Lituaniei, rezervată prin Pactul Molotov–Ribbentrop Germaniei, în sfera sovietică), Stalin i-a spus că „nu era de temut, în clipa de față, nici un fel de escapadă nici din partea României, nici a statelor baltice, deoarece tuturor acestor state le-a intrat frica în oase", ceea ce era perfect adevărat.

În această stare de așteptare anxioasă, o echipă de legionari l-a asasinat pe primul-ministru Armand Călinescu (21 septembrie) pentru a răzbuna asasinarea lui Codreanu. „Nu-l pot înlocui cu nimeni!", a exclamat regele, și avea dreptate. Așa cum a spus, în primul Consiliu de miniștri, prezidat de noul prim-ministru, generalul Gheorghe Argeșanu — „Ghiță Ostașul" — ministrul de Interne, Gavrilă Marinescu, instrumentul regelui pentru *„les sales besognes"* (treburile murdare), „represiunea va fi strașnică". În afara celor nouă asasini executați pe locul crimei lor și expuși publicului, în fiecare județ au fost executați 3–5 legionari, desemnați de prefect, și expuși apoi în piața centrală, precum și numeroși lideri, aflați în închisoare. Numărul celor executați s-a ridicat la 252. Mișcarea legionară a fost decapitată, dar procedeul a fost de o barbarie vrednică de Europa lui Hitler și Stalin. După opt zile, cât au durat execuțiile, „Ghiță Sângerosul" a cedat locul de prim-ministru lui Constantin Argetoianu.

Între timp, Uniunea Sovietică făcuse primul pas în direcția anexării țărilor baltice, impunându-le tratate de „ajutor reciproc" care legalizau staționarea Armatei Roșii pe teritoriul lor. Un scenariu asemănător pare a fi fost pregătit și pentru România. La sfârșitul lui noiembrie 1939, Boris Stefanov, secretarul general al CC al PCR, a publicat un articol în organul Cominternului, în care scria că „interesele popoarelor României (sic!), dezvoltarea lor liberă și pașnică, viitorul lor mai bun sunt imposibile

fără încheierea imediată a unui tratat de ajutor reciproc cu URSS, după tipul tratatelor intervenite între Uniunea Sovietică și țările baltice". Evident, autorul exprima punctul de vedere al patronilor săi de la Kremlin.

România ar fi devenit ținta presiunilor sovietice, în vederea încheierii unui tratat „de tip baltic", dacă planurile lui Stalin nu s-ar fi lovit de un obstacol neașteptat: rezistența Finlandei față de pretențiile sovietice. Asigurat de militari că un conflict militar cu Finlanda va fi un „război fulger" dus de Armata Roșie, Stalin și-a dat acordul pentru soluția de forță, dar admirabila rezistență a armatei finlandeze a impus URSS un război de durată (războiul sovieto-finlandez a început la 30 noiembrie 1939).

Ca urmare a noului context, problema Basarabiei și, în general, a României trebuia amânată: la 8 decembrie Comisariatul Poporului pentru Afacerile Externe a declarat că articolul lui B. Stefanov nu reflecta corect relațiile româno-sovietice. Însărcinatul cu Afaceri al URSS la București, P.G. Kukolev, l-a vizitat pe ministrul de Externe, G. Gafencu, pentru a-i da asigurări asupra atitudinii pașnice a URSS față de România.

De îndată ce războiul sovieto-finlandez a luat sfârșit (12 martie 1940) Moscova a redeschis problema Basarabiei: la 29 martie, într-o cuvântare în fața Sovietului Suprem, Molotov a declarat că URSS nu avea un tratat de neagresiune cu România deoarece există o problemă nesoluționată în relațiile bilaterale, „problema Basarabiei, a cărei cotropire de către România Uniunea Sovietică nu a recunoscut-o, deși niciodată nu a pus problema înapoierii Basarabiei pe cale militară". Era pentru prima dată, din 1924, când o înaltă personalitate sovietică reafirma public pretențiile URSS asupra Basarabiei. Declarația lui Molotov a marcat debutul *oficial* al noii campanii de anexare a Basarabiei. Convins, în continuare, că războiul în Vest avea să dureze (practic, nici nu se desfășurau operații militare), Kremlinul lua din nou în considerare „modelul baltic" sugerat de Boris Stefanov, dar abandonat din cauza războiului sovieto-finlandez.

La 9 aprilie 1940, Molotov i-a făcut reproșuri amare ministrului României la Moscova, Gh. Davidescu, în legătură cu incidente de frontieră puse în seama părții române și l-a avertizat asupra lor, dar nu s-a referit, în nici un fel, la problema Basarabiei. În schimb, la 19 aprilie însărcinatul sovietic cu Afaceri în Italia, L.B. Helfand, într-o discuție cu ministrul României la Roma, R. Bossy, și-a arătat nemulțumirea că

Gh. Davidescu nu a folosit prilejul pentru o discuție de ansamblu asupra relațiilor româno-sovietice: „de unde știți că Molotov ar pune chestiunea Basarabiei în totalitatea ei? [...] s-ar putea să nu vi se ceară nici o concesiune teritorială. De unde știți că Molotov nu s-ar mărgini să propună, de pildă, cedarea vreunei baze navale — ca Estoniei — menită apărării contra unei eventuale debarcări a trupelor generalului Weygand?"

La data conversației, Kremlinul era preocupat de o posibilă acțiune a unui corp expediționar franco-britanic, condus de generalul Weygand, împotriva câmpurilor petrolifere din Caucaz și considera că deținerea unei baze navale în spațiul românesc ar fi consolidat securitatea litoralului sovietic în Marea Neagră.

Ceea ce se desprinde din sugestia lui Helfand este că, în primăvara anului 1940, atât timp cât confruntarea militară din Vest părea să fie încă de lungă durată, URSS urma, atât în privința țărilor baltice, cât și a României, un plan, în etape, de realizare a obiectivelor sale: încorporarea celor dintâi, amputarea teritorială și controlul asupra celei din urmă.

Planurile Moscovei s-au schimbat complet o dată cu fulgerătorul succes al Wehrmachtului în Franța. Dacă, în toamna lui '39, Stalin crezuse că noul conflict militar avea să-l repete pe cel din 1914–1918, adică războiul static, de tranșee din Vest, când pentru un kilometru de înaintare mureau mii de oameni, acum, războiul fulger al Reichului spulbera aceste ipoteze. Franța, de la care se aștepta o rezistență îndelungată, s-a prăbușit în patruzeci de zile (10 mai–22 iunie 1940). Toate calculele lui Stalin s-au năruit. După căderea Franței se credea că va veni rândul Marii Britanii să se recunoască înfrântă. Fiecare succes al armatei germane pe frontul de vest era întâmpinat de Stalin cu cele mai cumplite înjurături. Incredibil de rapida prăbușire a Franței a obligat Kremlinul să-și modifice radical strategia în privința realizării „planului de anexiuni": nu mai era timp pentru o precaută și treptată luare în stăpânire a teritoriilor fixate prin protocoalele secrete din 23 august și 28 septembrie. Dacă Germania, victorioasă în Vest, avea mâinile pe deplin libere în Est, s-ar fi putut ca Berlinul să nu mai considere util Pactul Molotov–Ribbentrop și să se opună anexiunilor acceptate în toamna lui 1939.

La 17 iunie, o dată cu „cele mai fierbinți" felicitări pentru succesele armatei germane în Franța, Molotov l-a informat pe ambasadorul german la Moscova, contele von der Schulenburg, că guvernul sovietic, hotărât „să pună capăt tuturor intrigilor Angliei și Franței" în țările baltice, trimisese reprezentanți ai săi în Estonia (A.A. Jdanov), Letonia (A.I. Vîșinski)

și Lituania (V.G. Dekanozov), pentru a constitui noi guverne, care să ducă o „politică prosovietică" (practic dictată de Moscova), în condițiile ocupării acestor țări de către Armata Roșie. Schulenburg a răspuns că Germania considera aceste desfășurări ca o problemă între URSS și țările baltice.

AMPUTĂRILE TERITORIALE DIN VARA ANULUI 1940

Încurajat de bunăvoința Reichului, dar îngrijorat de posibila schimbare de atitudine a lui Hitler, Stalin a hotărât rapida rezolvare a litigiului cu România. Instrucțiunile trimise la 21 iunie 1940 de L. Z. Mehlis, șeful Direcției principale politice a Armatei Roșii, regiunilor militare Kiev și Odessa precizau că Basarabia trebuie „să fie smulsă din mâinile tâlhărești ale României boierești" și dădeau instrucțiuni privind activitățile organelor politice din Armata Roșie, în cazul în care armata română ar fi opus rezistență și s-ar fi ajuns la un război între cele două țări; obiectivul principal era „rapida descompunere a armatei române, a demoraliza spatele (armatei) și, astfel, a ajuta comandamentul Armatei Roșii să obțină, în cel mai scurt timp și cu cele mai mici pierderi, victoria deplină".

La 23 iunie, Molotov l-a informat pe Schulenburg că guvernul sovietic avea să ceară României cedarea Basarabiei și Bucovinei, că rezolvarea acestei probleme nu suferea nici o amânare și că URSS era hotărâtă să recurgă la forța armată, dacă România nu dădea curs cererilor sovietice.

Bucovina nu fusese nominalizată în protocolul adițional secret al Pactului Molotov–Ribbentrop. În absența documentelor sovietice care să dezvăluie procesul decizional de la Kremlin, se poate formula ipoteza că Bucovina a fost alăturată Basarabiei, ca revendicare sovietică față de România, in intervalul 21–23 iunie 1940 (în instrucțiunile lui L.Z. Mehlis nu se vorbește decât de Basarabia) și că Moscova a considerat că dezinteresul politic german „pentru acele regiuni", exprimat în protocolul adițional secret, acoperea și Bucovina, de vreme ce la începutul articolului 3 al protocolului era menționat „sud-estul Europei". Ingeborg Fleischhauer,

cea mai bună specialistă în problema relațiilor germano-sovietice în anii 1939–1941, subliniază: „Concludent este și faptul că Schulenburg, martor al abandonării Uniunii Sovietice a întregului «sud-est al Europei» în cursul tratativelor din august, nu s-a formalizat față de revendicarea Bucovinei de către URSS". Dacă textul articolului 3 nu ar fi lăsat URSS posibilitatea de a-l interpreta în înțelesul că, dacă interesele *economice* ale Reichului erau respectate, Moscova putea anexa și alte teritorii decât Basarabia, Schulenburg, negociatorul german al Pactului Molotov–Ribbentrop, ar fi reacționat imediat.

Nu aceasta era însă și interpretarea Führerului. El a considerat includerea Bucovinei între revendicările sovietice ca „un semn al presiunii sovietice spre Vest". Ecou al iritării lui Hitler, Goebbels nota în jurnalul său că cererile lui Stalin sunt „contra înțelegerii" și califica poziția dictatorului sovietic de „jefuire de cadavre". Nemulțumirea lui Hitler și preocuparea lui nu erau determinate de faptul că Bucovina aparținuse între 1775 și 1918 Austriei (a cărei moștenire istorică o preluase cel de al treilea Reich o dată cu Anshlussul) sau că ea avea o minoritate germană ori însemnătate strategică, ci pentru că revendicarea lui Stalin — considerată de Führer, spre deosebire de Schulenburg, ca o încălcare a protocolului adițional secret — venea într-un moment când forțele armate germane, deși victorioase, se resimțeau de pe urma efortului și, așadar, n-ar fi putut reacționa în nici un fel în Est. Pentru Hitler era esențial ca România, furnizoare de petrol și cereale pentru Germania, să nu devină teatru de război.

Răspunsul german a exprimat poziția ambivalentă a Germaniei: acord pentru anexarea Basarabiei, dar revendicarea Bucovinei era „ceva nou". Preocupat, la rândul său, să nu deterioreze relațiile cu Germania, dar nici să nu apară într-o ipostază de slăbiciune, prin abandonarea revendicării, Stalin a restrâns cererea privind Bucovina la partea nordică a provinciei. (Schulenburg a sugerat lui Molotov că, pentru a înlesni acceptarea de către România a cererilor sovietice, URSS ar trebui să restituie tezaurul trimis la Moscova în timpul primului război mondial, propunere respinsă categoric de Molotov sub motiv că România ar fi exploatat prea mult timp Basarabia.)

La 26 iunie, Molotov a convocat pe ministrul României la Moscova, Gh. Davidescu, căruia i-a prezentat o notă ultimativă prin care cerea cedarea Basarabiei și a nordului Bucovinei, amenințând, în caz contrar, cu recursul la forță. Nota era însoțită de o hartă pe care diplomatul

român nu a luat-o, însemnându-și doar localitățile care fixau frontiera cerută de sovietici și comunicându-le la București.

Nota ultimativă sovietică a provocat panică în România. Cuvântul de ordine al regimului carlist fusese că nici o brazdă de pământ nu va fi cedată. Acum vorbele trebuiau să devină faptă, dar totul s-a dovedit o simplă fanfaronadă: România nu dispunea nici de mijloacele militare de apărare, nici de aliați. Garanția anglo-franceză din 13 aprilie 1939 nu putea funcționa. Încă de la 14 decembrie 1939, răspunzând la o întrebare a guvernului român privind valabilitatea garanției și pentru frontiera de est, Sir Reginald Hoare, ministrul Marii Britanii la București, spusese că țara sa putea să acorde sprijin României în apărarea amintitei frontiere cu două condiții: Turcia să permită trecerea prin Strâmtori a vaselor britanice și Italia să rămână neutră. Se înțelesese de atunci că, din partea Londrei, nu era de așteptat un ajutor militar în cazul unui conflict armat româno-sovietic, întrucât Turcia nu avea să permită, în virtutea relațiilor ei speciale cu URSS, trecerea prin Strâmtori a navelor britanice, cu misiunea de a acorda asistență militară României împotriva Uniunii Sovietice. La 26 iunie 1940, Franța era învinsă, iar Marea Britanie aștepta invazia trupelor germane pe teritoriul metropolei. Cum ar fi putut ea să ajute România?

Victoriile germane în Vest schimbau complet contextul geostrategic de pe continent, și România nu putea să-l ignore. La 29 mai 1940, regele Carol a pus celor mai apropiați consilieri ai săi întrebarea: „Trebuie stăruit într-o neutralitate atacată din toate părțile sau făcut un efort «pentru a se adapta la realitate»"? Între cele două răspunsuri: a încerca să se obțină bunăvoința Germaniei și păstrarea neutralității, suveranul l-a ales pe primul. El considera — nu fără dreptate — că, după biruințele Wehrmachtului, pe continent rămăseseră două forțe: Germania și URSS, România fiind prinsă între ele. „Amenințarea sovietică silea România să aleagă Germania. Trebuia acționat în consecință", rezumă Grigore Gafencu raționamentul regal.

O schimbare atât de dramatică a politicii externe cerea însă timp. Tatonările începuseră de la 28 mai, dar răspunsul Berlinului era limpede: discutarea cererilor revizioniste ale statelor vecine României apărea drept condiția prealabilă a stabilirii unor relații strânse între cele două țări.

Când s-a primit, în noaptea de 26–27 iunie, prima notă ultimativă sovietică, speranța s-a îndreptat spre Germania, dar răspunsul a fost: „Fiți de acord". Celelalte puteri consultate — Italia, Iugoslavia, Grecia și

Turcia —, în forme și cu accente diferite, au dat, în fond, același răspuns ca și Berlinul.

Cele două Consilii de Coroană ținute la 27 iunie au prilejuit confruntarea dintre partizanii apărării cu orice preț a teritoriului național („Ne batem, blestem pe noi dacă nu ne batem", a exclamat dramatic Nicolae Iorga) și cei care considerau că, războiul fiind în desfășurare, era mai important să se asigure continuitatea de stat, pusă în primejdie — credeau ei — dacă România s-ar fi angajat într-un conflict militar cu URSS. La primul Consiliu (întrunit la orele 12), voturile s-au distribuit astfel: 11 voturi împotriva acceptării ultimatumului, 10 pentru, 5 pentru discuții și unu rezervat (Gh. Tătărescu); la cel de al doilea Consiliu (ținut la orele 21), repartiția s-a schimbat: 19 pentru acceptarea ultimatumului, 6 contra și unu (Victor Antonescu) „expectativ".

Răspunsul dat de guvernul român, care se declara gata să discute cererile sovietice, a fost considerat la Moscova ca nesatisfăcător, astfel că noua notă ultimativă cerea evacuarea Basarabiei și a nordului Bucovinei în decurs de patru zile.

La 28 iunie, orele 11, Gh. Davidescu a comunicat lui Molotov: „Guvernul român, pentru a evita gravele urmări ce le-ar avea recurgerea la forță și deschiderea ostilităților în această parte a Europei, se vede silit să primească condițiile de evacuare specificate în răspunsul sovietic".

Ocuparea Basarabiei și a nordului Bucovinei de către Armata Roșie a fost însoțită și de ocuparea abuzivă a ținutului Herța, care nu făcea parte nici din Basarabia, nici din Bucovina, ci era parte integrantă a Vechiului Regat. Tancurile sovietice au deschis focul, omorând trei militari români și rănind un altul. Potrivit unei telegrame militare române din 29 iunie, orele 11, adică imediat după intrarea trupelor sovietice în Herța, „rușii au declarat că au greșit că au mers până în Herța". (De reținut că harta sovietică, anexată primei note ultimative, era întocmită la scara de 1/1800000, astfel că în teren trăsătura de creion roșu neascuțit cuprindea 10 km.) Guvernul român a dat instrucțuni lui Gh. Davidescu „să depună toate eforturile cu putință spre a obține din partea guvernului sovietic renunțarea la orice pretenții de teritoriu făcând parte din Vechiul Regat". Demersul lui ca și cel al succesorului său, Grigore Gafencu, au rămas fără rezultat (lui Davidescu, Molotov îi reproșa că nu a luat harta ce însoțea prima notă ultimativă). Unele mici rectificări au fost obținute cu prilejul fixării liniei de demarcație.

Retragerea trupelor române din Basarabia și nordul Bucovinei s-a făcut în condiții deosebit de anevoioase. Devansați sau urmăriți îndeaproape de unitățile Armatei Roșii, militarii români au fost insultați și atacați de elemente comuniste, în rândul cărora se aflau numeroși evrei. Încă de la 25 iunie, șeful Secției cadre al Cominternului, P. Guliaev, transmisese lui Gheorghi Dimitrov, secretarul general al Internaționalei Comuniste, date despre membrii comitetului regional Basarabia al partidului comunist: I. Korotkov, O. Weisman, R. Rozenboim, I. Morgenstern și A. Cojujnianu. Ponderea importantă a evreilor în rândul comuniștilor din Basarabia și Bucovina se explică — așa cum s-a arătat — prin receptivitatea față de o doctrină internaționalistă, ca mijloc de depășire a unei identități etnice incerte sau atacate. Caracteristic pentru escaladarea violenței în împrejurările evacuării teritoriilor ce urmau a fi anexate de URSS, este progromul de la Dorohoi. Moartea celor 50 (sau 52) de evrei, între care șase soldați, a fost provocată de focul „deschis — se arată în raportul procurorului — de niște soldați din grupurile 3 grăniceri și 8 artilerie, care se retrăgeau din regiunea Herței, umiliți și batjocoriți de evreii din Herța, și ca răzbunare au început să tragă în evreii din cimitirul evreiesc", unde era, în curs de desfășurare, înhumarea unui ostaș evreu.

Prin ceea ce poate fi numit dictatul de la Moscova, România a pierdut un teritoriu de 50 762 km², cu o populație de 3,9 milioane de locuitori.

Nordul Bucovinei, ținutul Herța, părțile de nord și de sud ale Basarabiei au fost încorporate RSS Ucrainene, iar restul Basarabiei a fost unit cu o parte a RSSA Moldovenești, din stânga Nistrului (cealaltă parte a fost și ea integrată Ucrainei) și au constituit RSS Moldovenească (2 august 1940). Basarabia era astfel dezmembrată, pierzându-și unitatea teritorială.

Actul de forță al URSS a încurajat Ungaria și Bulgaria să prezinte și ele revendicările lor teritoriale.

Încă de la declanșarea războiului, la Budapesta se manifestase un curent al cărei exponent era șeful Marelui Stat Major, Henryk Werth, favorabil unei acțiuni militare împotriva României, în vederea ocupării Transilvaniei. Atât timp cât soarta războiului rămânea nehotărâtă, factorii de decizie de la Budapesta înțelegeau că ar fi fost neproductiv pentru Ungaria să obțină Transilvania de la Germania sau în cooperare cu ea.

În zilele de 6–7 ianuarie 1940, la Veneția, au avut loc convorbiri între miniștrii de Externe ai Italiei și Ungariei, conții G. Ciano și I. Csáky. Acesta din urmă a arătat că țara sa avea un program maximal și unul minimal în privința revendicării Transilvaniei: primul lua în considerare anexarea a 78 000 km², cu o populație de 4,2 milioane locuitori, dintre care 37% maghiari, 50% români și 10% germani; celălalt prevedea anexarea a 50 000 km², cu o populație de 2,7 milioane, românii și maghiarii aflându-se în procente aproape egale. Guvernul ungar avea să păstreze neutralitatea în cazul unui conflict militar româno-sovietic, dar era hotărât să intervină imediat în următoarele situații: a) „masacrarea" minorității maghiare; b) „revoluție bolșevică" în România; c) cedarea, fără luptă, de teritorii către URSS și Bulgaria.

Când, la 28 iunie, Uniunea Sovietică a anexat, fără ca România să opună rezistență, Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța, a apărut cea de a treia situație evocată de ministrul ungar. La Budapesta s-a declanșat o adevărată isterie războinică. Războiul împotriva României era foarte popular.

Un conflict militar între cele două țări ar fi antrenat, dacă nu mari distrugeri în perimetrul petrolifer, cu certitudine întreruperea livrărilor de petrol către Germania. Reichul simpatiza cu revendicările teritoriale ale Ungariei și Bulgariei față de România, dar era decis să nu permită nici un fel de ostilități militare în atât de prețiosul — din punct de vedere economic — spațiu românesc.

Trăgând concluzia din izolarea politică și militară a României, precum și din amenințarea sovietică, România a renunțat la garanțiile anglo-franceze (1 iulie), iar regele Carol al II-lea i-a solicitat lui Hitler trimiterea unei misiuni militare și garanții pentru frontierele țării.

Criza româno-sovietică din 26–28 iunie și dictatul de la Moscova au sensibilizat pe Führer în privința primejdiei reprezentate de ieșirea URSS din limitele acordului de delimitare a sferelor de interese din august–septembrie 1939 o dată cu anexarea nordului Bucovinei, provincie nemenționată în art. 3 al protocolului adițional secret. Plenipotențiarul german pentru probleme economice în Europa de Sud-Est, H. Neubacher, a exprimat corect, la 29 iunie, sentimentele lui Hitler: „atât timp cât Rusia se ține de termenii acordului, nu vom face nimic. Dacă, totuși, Rusia amenință interesele noastre economice acolo (în România — n.n.), ne vom mișca repede. Rușii sunt foarte aproape de câmpurile noastre (sic!) de petrol, doar la 30–50 de minute. Se poate să trebuiască să stabilim un

cuib pentru vulturii noștri. [...] Rusia a făcut o mare greșeală. Hitler se simte ofensat, și el nu uită niciodată".

Nu era vorba, evident, de o „ofensă" personală, ci de una strategică. URSS apărea lui Hitler ca o putere uriașă, cu forțele sale militare intacte, gata să profite de orice situație pentru a-și mări teritoriul. Führerului, revendicarea Bucovinei (chiar dacă ea fusese apoi limitată la nordul provinciei) îi apăruse — cum s-a arătat — ca o încălcare a înțelegerilor secrete încheiate în timpul celor două vizite ale lui Ribbentrop la Moscova.

În același timp, Hitler — ca și Napoleon — vedea în URSS spada continentală a Angliei. Atât timp cât pe continentul european, dominat de Germania, URSS rămânea o forță, Marea Britanie avea să refuze orice ofertă de pace, în așteptarea conflictului dintre Hitler și Stalin, așa cum Napoleon și Alexandru I, țarul Rusiei, după înțelegerile de la Tilsit (1807) și Erfurt (1808), ajunseseră la războiul din 1812.

Pentru a lua Angliei spada continentală sovietică și pentru a elimina ceea ce i se părea a fi acum o amenințare a flancului estic, Hitler a anunțat la 31 iulie, într-o consfătuire militară, intenția sa de a ataca URSS în primăvara anului următor. În perspectiva confruntării din Est, România căpăta un spor de însemnătate: ea nu mai era numai o furnizoare de petrol și cereale, ci devenea și o bază de atac împotriva URSS. Pentru a o proteja, Führerul a anunțat intenția sa de a-i acorda o garanție, de îndată ce revendicările Ungariei și Bulgariei vor fi fost satisfăcute.

Preocupat până la obsesie de securitatea zonei petrolifere românești, Hitler a impus negocieri româno-ungare și, când războiul a părut iminent, a ordonat pregătiri în vederea ocupării perimetrului Ploiești.

Sub presiune germană, la Turnu Severin au avut loc discuții româno-ungare care au eșuat. Delegația ungară a pretins 69 000 km^2, cu 3,9 milioane locuitori (dintre care 2,2 milioane români). Teritoriul revendicat cuprindea spațiul transilvan de la nord de Mureș, trecând Ungariei Aradul, Alba Iulia și Brașovul, dar lăsând României Blajul, Mediașul și Sighișoara. Delegația română s-a plasat pe poziția schimbului de populație cu rectificări minore de frontieră, ca urmare a sporului de populație al Ungariei.

Eșecul negocierilor de la Turnu Severin părea să mute disputa româno-ungară de la masa tratativelor pe câmpul de luptă. Pentru a evita o astfel de escaladare, Hitler a impus arbitrajul de la Viena, care a fost în fapt un dictat (Mihail Manoilescu, ministrul de Externe al

României nefiind lăsat măcar să facă o declarație, după ce fusese comunicată decizia arbitrilor — Ribbentrop și Ciano — a leșinat). România pierdea un teritoriu de 43 492 km^2, cu 2 667 007 locuitori, majoritatea (50,1%) fiind români. Este de remarcat că întinderea teritoriului anexat de Ungaria se afla *sub limita programului minimal ungar,* de 50 000 km^2, ceea ce explică nemulțumirea unora dintre membrii guvernului ungar, printre care și primul-ministru, Pál Teleki, întors de la Viena, „zdrobit sufletește", cum îl descrie ministrul Învățământului, istoricul Bálint Hóman.

La București, Consiliul de Coroană, considerând că avea de ales „între salvarea ființei politice a statului nostru și posibilitatea dispariției lui" a hotărât cu 19 voturi pentru, 10 contra și o abținere acceptarea deciziei de la Viena.

Încă de la 19 august, în credința că o atitudine concesivă față de Bulgaria va aduce României bunăvoința Germaniei în problema Transilvaniei, au început la Craiova negocieri româno-bulgare, încheiate prin semnarea unui tratat (7 septembrie) care prevedea cedarea Cadrilaterului (județele Durostor și Caliacra), un schimb de populație și plata de către Bulgaria a unei despăgubiri pentru bunurile abandonate de familiile românești plecate. „Bietul Cadrilater — scrie Mihail Manoilescu — a fost o jertfă mai mult — și încă o jertfă inutilă — pe altarul Transilvaniei".

La începutul lui septembrie 1940, România Mare încetase, așadar, să existe după doar 22 ani de existență.

Clasa politică, intrată în panică, nu a înțeles că interesul Germaniei pentru petrolul românesc este o carte de joc importantă. Reichul nu era interesat în dezmembrarea României și a temperat „ardoarea" revizionistă a Ungariei și Bulgariei (la Viena, el a impus Ungariei o soluție, repetăm, sub minimum revendicărilor Budapestei). Dacă România ar fi rezistat cu armele Uniunii Sovietice, Germania nu ar fi permis partenerului de la Moscova să treacă Prutul (s-a văzut că sudul Bucovinei ne-a fost salvat de Hitler!). Abandonarea, fără luptă, a teritoriului național a putut fi o soluție pragmatică, dar ea a rămas dezonorantă.

Martor la aceste evenimente, mai exact, al retragerii trupelor române din Ardealul cedat, scriitorul Ion Negoițescu scrie în amintirile sale: „România Mare se dusese de râpă. Dacă astfel de treburi s-ar fi petrecut în urma unui război pierdut, situația n-ar fi fost atât de groaznică. Umilința suferită avea să aibă consecințe fatale pentru sufletul nației. A nu

fi luptat nici în Răsărit, nici în Apus, la momentul în care ceea ce este eroic și tragic trebuie neapărat să-și spună cuvântul, aveam s-o plătim scump, vreme de generații".

Zguduit de tragedia neamului, un modest profesor de liceu din Turda, Ion Fodoreanu, făcea în jurnalul său o analiză necruțătoare a cauzelor dispariției României Mari, a izolării țării noastre: „Neamul românesc este sfârtecat de vecinii dușmani. Ni se pare o nedreptate strigătoare la cer, o crimă așa de mare contra umanității și a civilizației, încât am aștepta ca toată lumea să se revolte contra acestor barbari, toată lumea să ne ajute ca să ne salvăm ființa neamului sau să se înduioșeze cel puțin cineva de toate nenorocirile care ne-au ajuns. Totuși nimeni nu se mișcă, nimeni nu protestează, noi singuri ne zbatem. Cei care ne-ar putea ușura suferințele printr-un gest ne lasă să suferim până la capăt. De ce această izolare și această mutenie în jurul nostru? Nu din cauza împrejurărilor externe. Ci pentru că suntem *nevrednici*, pentru că ne meritățm soarta, pentru că nu meritățm nici o considerație din partea nici unui mare popor, pentru că suntem vinovați cu toții, până la ultimul, de nenorocirile noastre. Care este vina noastră? Este de căutat în chiar concepția noastră de viață. Scopul vieții noastre era huzureala, luxul, trândăvia, destrăbălarea. Cărările vieții noastre erau chiulul, șmecheria, învârteala, favoritismul, nepotismul, furtul. Am fost narcotizați, prin școală și propagandă națională, cu idei prea frumoase despre virtuțile neamului nostru, pe care le-am luat de bune și adevărate, le-am pus la căpătâiu, le-am atârnat la butonieră sau la pălărie, le-am fluturat în vânt cu ocazia sărbătorilor naționale, dar am continuat să trăim și să fim cu totul altfel decât ne afișăm. Și într-o zi minciuna în care-am trăit s-a răzbunat, iluziile s-au prăbușit și noi am rămas atâta cât eram, așa cum meritam: niște nemernici, uitați în voia soartei".

Dând sângerării sufletești a autorului ceea ce este de dat, în ceea ce privește asprimea autoacuzării, textul lui Ion Fodoreanu, adevărată „Istorie a țării prin cei mici" (cum ar fi spus N. Iorga), are meritul de a deplasa responsabilitățile prăbușirii României Mari din exterior în interior. Întocmai ca și Octavian Goga în însemnările sale din primul război mondial (vezi mai sus p. 262), care căuta în societatea românească, în primul rând, cauzele înfrângerilor din 1916, tot astfel și profesorul din Turda refuza alibiul comod, care punea totul pe seama izolării României. Desigur, Secția operații a Marelui Stat Major făcea o constatare adevărată, la 26 august 1940, când avertiza: „Ne considerăm complet izolați și lipsiți

de sprijinul material și politic al oricărei puteri străine", dar nu se putea pretinde unei puteri străine să fie „mai română decât românii", adică să se bată pentru noi, dacă noi nu eram hotărâți să ne batem. Și această lipsă de voință era rezultatul evoluției societății românești, în cele două decenii interbelice: „Statul care s-a numit «România Mare» a suferit, între altele, de o lipsă capitală: lipsa unui ideal superior și activ, a unei idei-forță, capabilă să o trezească, să pună în mișcare și să canalizeze energiile neamului. Toate virtuțile strămoșilor și părinților noștri, toată gloria trecutului nostru apropiat sau depărtat au rămas vorbe goale cât timp în noi au fost lăsate în amorțire sau au fost necunoscute și înăbușite în sânge, atunci când s-au trezit", scria același Ion Fodoreanu.

Texte ca acelea citate mai sus dau dimensiunile traumei suferite de națiunea română în iunie–septembrie 1940. Idealul cel mai scump și pentru a cărui împlinire se făcuseră atâtea eforturi și se vărsase atâta sânge era spulberat. Legitimitatea istorică nu-i conferise și ireversibilitate. Avea el să mai reînvie vreodată?

Un sentiment de descurajare și dezgust a cuprins întreaga societate. Venit la București în acele zile, ca agent secret britanic, Julian Amery, auzea această întâmplare: „Se povestea că un ofițer apăruse, de curând, la o paradă în haine civile. Cerându-i-se să-și explice gestul, a răspuns: «Uniforma mi-e dată la curățat. M-am p... pe ea, când am aflat cum a cedat guvernul nostru la Viena".

PLECAREA REGELUI-*PLAYBOY*

Considerat — și pe bună dreptate — răspunzător de catastrofa României, regimul dictaturii regale s-a prăbușit, o dată cu frontierele țării.

Spre trei factori politici se îndrepta speranța în acele zile de frustrare și haos. Mai întâi, Iuliu Maniu, omul care fusese principala personalitate în lupta de unire a Transilvaniei cu România, combătuse dictatura regală și se gândise, un moment, să organizeze rezistența în Transilvania împotriva ocupației ungurești. Integritatea sa morală și relațiile cu singura putere rămasă în lupta cu Germania, Marea Britanie, toate acestea făceau din el o personalitate către care se orientau nădejdile unei mulțimi

năucite de șocul pierderii atâtor teritorii și, în primul rând, a unei părți a Ardealului, provincia care-i sensibilizează cel mai mult pe români.

Interesată să creeze dificultăți Germaniei, Marea Britanie spera ca, pe valul de indignare dezlănțuit de dezmembrarea țării, Maniu să revină în fruntea guvernului, să respingă dictatul de la Viena și să organizeze apărarea Transilvaniei. Conflictul ar fi lovit și câmpurile petrolifere, lipsind Germania de acest sânge negru al războiului.

O astfel de evoluție a evenimentelor era intolerabilă pentru Reich. Sprijinul dat de Berlin generalului Antonescu în acele zile, mai întâi pentru a fi ferit de o eventuală lichidare de către regele Carol (teama că generalul ar putea fi suprimat de rege l-a determinat pe Mihai Antonescu să se adreseze ministrului Germaniei la București, W. Fabricius), apoi pentru a lua puterea a fost determinat, în primul rând, de preocupări imediate: a da cârma țării într-o mână sigură, în stare să asigure retragerea în ordine a trupelor române din Transilvania, pentru a evita incidente generatoare de conflict cu ungurii. Generalul Ion Antonescu nu era — s-a arătat mai sus — „omul nemților", instalat la conducerea țării pentru a fi un gauleiter al Reichului în România. Generalul era cunoscut ca un militar de înaltă competență, incoruptibil și adversar înverșunat al regelui Carol și al camarilei sale. Toate aceste calități îl recomandau și atenției Berlinului, interesat, în acel moment, mai mult decât oricând, ca în România să conducă un om de mână forte.

Alături de cele două personalități, țâșnea din nou la lumină Mișcarea legionară. Ea nu mai era cea de dinaintea dictaturii regale, pentru că forța sa stătuse, cu precădere, în harisma Căpitanului. Măcelul început de Călinescu și încheiat de Argeșanu eliminase cea mai mare parte a echipei conducătoare, privată și de două personalități de marcă, dispărute în Spania: cei „doi băieți viteji", cum i-a numit Iorga pe Moța și Marin. Ceea ce rămăsese după decimarea carlistă nu avea nici autoritatea, nici fascinația exercitate de Codreanu și de devotații săi cei mai apropiați, acum dispăruți.

Și totuși, identificată cu tineretul neprihănit, generos în dăruirea sa, justițiar și eroic, Mișcarea legionară apărea opiniei publice ca antipodul politicianismului venal, considerat, alături de rege, vinovat de dezastrul țării. Ea era creditată cu capacitatea de a face un început nou, încheind definitiv un capitol de rușine națională. Oamenii Arhanghelului Mihail — aceasta era nădejdea — aveau să nimicească răul cu sabia de foc a

patronului celest și apoi să redea — când și cum, aceasta apărea pe moment mai puțin important — țării ciuntite frontierele din 1918.

Dacă Maniu, Antonescu și legionarii apăreau ca soluții politice ale catastrofei, cel care întrunea unanimitatea urii era regele Carol al II-lea. Fideli nu mai rămăseseră decât Duduia și câțiva membri ai camarilei, înspăimântați la gândul că se apropie ceasul socotelilor. Între cedarea Basarabiei și a nordului Bucovinei și cea a Ardealului de Nord, Carol crezuse că poate îmbuna pe Hitler reconciliindu-se cu legionarii. Pentru câteva zile Horia Sima, devenit conducătorul *de facto* al Legiunii, și alți doi fruntași legionari, dar de rang secund, au intrat în guvern. Și-au dat repede seama că, după pierderea Ardealului — fie și parțială —, regele nu va putea supraviețui politic și s-au grăbit să-l abandoneze.

Întocmai ca în proverbul cu paiul în care își caută salvarea cel ce se înecă, tot astfel și regele și-a încredințat soarta în mâinile adversarului său neîmpăcat, generalul Ion Antonescu. La 4 septembrie, el a fost însărcinat cu formarea guvernului, iar a doua zi a fost învestit cu „depline puteri pentru conducerea statului", cum se arată în decretul regal din 5 septembrie 1940. Atât Iuliu Maniu cât și Dinu Brătianu, precum și alți oameni politici considerau abdicarea regelui ca necesară și prealabilă formării unui nou guvern, astfel că, somându-l pe suveran să renunțe la domnie, Antonescu exprima cerința întregului spectru politic al țării.

Până în ultima clipă, regele s-a agățat cu disperare de tron, încercând înlăturarea și chiar asasinarea lui Antonescu, abia desemnat prim-ministru, dar care se arătase neînduplecat în privința abdicării. Încurajat de câțiva generali, dușmani de moarte ai „câinelui roșu" (cum era poreclit Antonescu, din cauza severității și a părului său roșcat), regele a făcut apel la generalul D. Coroamă, comandantul diviziei de gardă regală, pentru a-i da consemnul de eliminare a premierului incomod: „Armata care a lăsat să fie cotropit teritoriul nostru, fără a trage un foc, va refuza să tragă asupra generalului Antonescu. Chiar eu voi refuza să dau ordin în acest sens", a replicat generalul. Soarta lui Carol era acum pecetluită. Cu plânsete isterice, a hotărât să se recunoască înfrânt, dar nu definitiv. În actul zis de abdicare, *nu* figurează cuvântul „abdic", pentru ca, atunci când împrejurările îi vor fi devenit favorabile, să se poată reîntoarce, așa cum făcuse în 1930 (învățase acum lecția și, în loc de „abdic" formulă: „trecând astăzi fiului meu [...] grelele sarcini ale domniei"). Când sora lui, arhiducesa Ileana, și-a publicat memoriile în 1951 și a scris despre

abdicarea fratelui ei, Carol s-a grăbit să-i ceară ca la o eventuală nouă ediție să facă rectificarea cuvenită: nu abdicase!

Asemenea subtilități de redactare (ele îi fuseseră sugerate de Urdăreanu) au trecut atunci neobservate. Țara se pregătea de domnie nouă, dar, mai ales, de cârmuire nouă: generalul Ion Antonescu și-a luat titlul „conducătorul statului român", imitând astfel pe Führer și pe Duce (ambii termeni înseamnă conducător).

Regelui Mihai, revenit, după zece ani pe tron, „conducătorul" îi anunța astfel obiectivele sale strategice: „Două scopuri voi urmări în zilele ce mi-au mai rămas să le trăiesc: Întâi, ridicarea morală a acestui popor din mocirla în care s-a zbătut atâția ani, cum și unirea tuturor românilor împrejurul ideii de cinste, muncă și dreptate. Vă asigur că acest rezultat îl voi obține. În al doilea rând, repunerea țării în drepturile ei vecinice" (aici nu mai urma afirmarea unei certitudini!)

Generalului, care avea condei, îi plăcea să scrie (în timpul războiului va trimite lui Dinu Brătianu o scrisoare de... 70 de pagini!) și avea despre sine (ca și generalul de Gaulle) o părere excelentă, vorbind adesea despre el la persoana a III-a (de Gaulle, la fel), a lansat, începând cu 6 septembrie, o adevărată ploaie de proclamații și apeluri, într-o retorică adecvată simțământului public: „să ne luăm solemn angajamentul că de azi ne unim în muncă și în frăție, în gândire și în simțire, în dreptate și în lege, în disciplină și cumpătare, în ordine și în credință, pentru ca prin muncă să ne întărim, să prosperăm și să fim gata".

Îndemnurile la solidaritate națională nu au dus însă — cum ar fi fost de așteptat — la un guvern de uniune națională. Fire autoritară, Antonescu nu voia să-și lege mâinile prin angajamente de colaborare cu parteneri politici. La rândul lor, Maniu și Brătianu, fideli orientării democratice și convinși de victoria finală a Marii Britanii, nu credeau oportună asocierea cu un general ce se voia dictator și abandonase vechea sa atitudine de partizan al Franței și al Marii Britanii.

Singura forță politică importantă ce se oferea lui Antonescu erau legionarii. Agitațiile și manifestațiile lor din ajunul căderii lui Carol fuseseră folosite de general pentru a face presiuni asupra monarhului, dar, ajuns conducător al statului, Antonescu nu mai putea îngădui dezordini. Excedat de „explozia" lor de satisfacție, generalul trecea la dojeni în apelul din 11 septembrie: „Puneți deci frâu bucuriei care v-a cuprins că ne-am descătușat și începeți munca constructivă. În fiecare săptămână, de luni dimineața și până sâmbătă seara să transformăm statul într-un stup

de înțelepte și harnice albine. [...] Socotiți și alegeți între agitații și ateliere".

În aceeași zi, alt apel adoptă un ton mai drastic: „În țară și, mai ales, în Capitală, au început să se agite unele mișcări cu caracter anarhic. [...] Cine le folosește la prăbușirea țării prin anarhie, devine dușmanul nr. 1 al acestui Neam. Generalul Antonescu nu amenință pe nimeni, dar nici nu șovăie. [...] De aceea anunț pe toți, oricine ar fi el, și pe oricine s-ar rezema, să intre imediat în ordine".

În cele din urmă, la 14 septembrie o dată cu constituirea unui nou guvern, în care ministere-cheie precum Internele și Externele sunt încredințate legionarilor, un decret regal proclamă România „stat național-legionar". După ruptura de legionari, Antonescu a dezvăluit că „A fost o luptă foarte aprigă între mine și Horia Sima, ca să dau statului legionar titulatura «stat național-legionar». Horia Sima voia să spunem numai «stat legionar». Nu mi-am dat seama atunci că omul acesta era de structură internațională". Decretul stabilea că „Mișcarea legionară este singura mișcare recunoscută în noul stat, având ca țel ridicarea morală și materială a poporului român și dezvoltarea puterilor lui creatoare"; prin același decret, generalul Ion Antonescu este instituit „Conducătorul Statului Național-Legionar și Șeful Regimului Legionar", iar Horia Sima, conducătorul Mișcării legionare (el era și vicepreședinte al guvernului). „Distribuția" puterii era definită astfel de Antonescu, într-o ședință de guvern: „Cu domnul Sima suntem înțeleși că toată partea politică o face Mișcarea. În guvernare însă partidul nu se amestecă; nu se amestecă decât domnul Horia Sima prin raporturile directe pe care le am cu D-sa și împreună căutăm să dirijăm statul". Ultimul articol al decretului din 14 septembrie este ilustrativ pentru naivitatea politică a generalului: „Cu începere de la data acestui Înalt decret, orice luptă între frați încetează". Cine și-ar fi putut imagina că un decret poate pune capăt „luptei între frați"? Generalul o credea!

RIVALITATEA DINTRE GUVERN ȘI GARDA DE FIER

În curând, „lupta între frați" avea să ia forma luptei pentru putere între generalul Ion Antonescu și Mișcarea legionară. La început,

autoritatea generalului părea a nu fi contestată de legionari. În vârtejul de manifestații, solemnități și parastase pentru cei uciși sub Carol, Antonescu și Horia Sima apăreau ca un cuplu perfect unit. La diverse adunări, începând cu cea din 6 octombrie (se celebra o lună de la căderea lui Carol!), generalul îmbracă și el cămașa verde. În realitate, statul național-legionar instituise o dualitate a puterii și, ca în orice diarhie, partenerii au început să lupte pentru întâietate.

Horia Sima a trimis o scrisoare generalului în care avertiza asupra apropierii unei crize: „Explicația — sublinia Sima —, un regim legionar nu poate să dăinuiască cu o structură economică liberală. Aici e dificultatea: două concepții, două lumi care se lovesc. Accentul trebuie să cadă pe elementul politic și în economie, așa cum a fost și în Italia și în Germania".

Antonescu a replicat la 16 octombrie că legionarii erau vinovați de haosul în care se scufunda țara: „«Falimentul», domnule Sima, va veni, dar nu din cauza nepriceperii sau relei credințe a generalului Antonescu, ci din cauza faptului că și în administrație și în economie am introdus, la cererea d-tale, elemente care fac ceea ce zilnic semnalează și Siguranța și strigătele de alarmă care ne vin din toate părțile".

Duelul epistolar a continuat, Antonescu condamnând explicit dualitatea de putere: „Dacă sunt: două poliții în Stat; două justiții; două concepții și două conduceri politice și economice; dacă toți se amestecă, dacă toți ordonă și toți intervin — când vor și cum vor —, prăbușirea, în circumstanțele interne și externe în care se găsește țara, va veni vertiginos. Trebuie unitate în conducere. Nu se poate doi șefi de orchestră să conducă, în același timp, aceeași orchestră. În primul rând, trebuie separată guvernarea de partid". Statul național-legionar intrase în criză.

În țară, legionarii, care creaseră o poliție paralelă — poliția legionară —, făceau arestări, maltratau, percheziționau și chiar jefuiau. Un climat de insecuritate și anarhie punea stăpânire pe țară.

Încă de la 14 octombrie (trecuse doar o lună de la proclamarea „statului național-legionar"), Antonescu îi avertizase pe legionari în legătură cu actele lor de violență: „Faceți, în felul acesta, odios regimul. Făceți-l, dar pe generalul Antonescu nu-l amestecați. Nu sunt principiile mele acestea. Admit să fac o muncă de martir pentru redresarea statului, dar, în timp ce, pe de o parte, ridic statul, alții mă prăbușesc. Nu poate să mai meargă așa".

În timp ce relațiile dintre general și legionari se încordau progresiv, noul regim trebuia să-și definească opțiunile de politică externă. De fapt, nu se putea vorbi de o alegere: România era prinsă între Germania și URSS; generalul Antonescu a văzut în cooperarea cu Axa Berlin–Roma, dar, în primul rând, cu Reichul garanția de securitate a României și calea de refacere a României Mari. Codreanu spusese că la 48 de ore de la biruința legionară va alătura țara Axei. Antonescu a făcut-o la 23 noiembrie 1940. După o vizită la Roma, unde i-a spus lui Mussolini că abuzurile și atrocitățile comise de unguri în partea ocupată a Transilvaniei erau „un act de ofensă adusă Axei prin faptul că ungurii, a doua zi după arbitraj, au rupt acest angajament", generalul a luat drumul Berlinului, unde se luau deciziile.

Primirea în capitala Reichului, „mai puțin afectuoasă ca la Roma" — după mărturia lui Antonescu —, constituie o dovadă concludentă că noul conducător al statului român nu era un „agent" al Reichului, venit acum la patronii săi, după reușita misiunii sale. Pe Antonescu, Ribbentrop l-a întâmpinat cu următoarele cuvinte: „Pentru ca România să poată găsi drumul spre noi, a trebuit să ocupăm Parisul" și a continuat apoi cu un șir de observații sarcastice, care au pus la grea încercare capacitatea de stăpânire a oaspetelui: „Vreți să ne faceți să bem paharul umilinței până la fund?", a întrebat el pe ministrul țării cu care urma să înceapă o strânsă cooperare.

Întâlnirea cu Hitler a fost mult mai călduroasă, cu toate că nici aici nu au lipsit momente dificile pentru Antonescu. Führerului, sinceritatea și fermitatea generalului i-au produs o bună impresie, între cei doi lideri stabilindu-se un raport personal, întemeiat pe încredere și stimă reciprocă, raport ce a durat până la sfârșitul colaborării româno-germane. Hitler avea să mărturisească prețuirea sa pentru Antonescu, așezându-l alături de Mussolini, între liderii pe care îi stima cel mai mult.

Antonescu vedea în cel de al treilea Reich scutul de nădejde împotriva expansionismului sovietic. El reînnoise cererea regelui Carol privind trimiterea unei misiuni militare germane și, în octombrie 1940, a început sosirea primelor unități ale Wehrmachtului în România. În același timp, în așteptarea împrejurărilor prielnice pentru repunerea în discuție a deciziei „arbitrilor" de la Viena, Antonescu vedea în Germania singura forță capabilă să oblige guvernul de la Budapesta să pună capăt silniciilor la care era supusă populația românească din Transilvania, din prima clipă a intrării trupelor și administrației maghiare (când, după

masacrele de la Ip și Trăznea, o delegație română s-a plâns primului-ministru Teleki Pál despre cele întâmplate, acesta a replicat cinic: „Nu se poate nuntă fără înjunghiere").

Încă de la 21 septembrie, Antonescu declarase în Consiliul de Miniștri: „noi mergem 100% până la moarte alături de Axă. Ori triumfăm cu Axa, ori cădem cu Axa [...], însă eu vreau să răstorn arbitrajul de la Viena — fără s-o spun — și să pregătesc campania pentru opinia publică mondială".

Raporturile cu Germania le definise, în ședința Consiliului de Miniștri din 3 octombrie 1940, în următorii termeni: „Generalul Antonescu este român, moare român și apără interesele neamului românesc. Deci, mai întâi satisfac nevoile neamului meu și, după aceea, ceea ce rămâne, la maximum, dau Germaniei și dezvolt puterea de producție a țării, ca germanii să tragă cât mai mult de aici [...]. Vasăzică, politică românească în acord cu Axa, însă fără politică de iobăgie și de pauperizare".

Antonescu a arătat lui Hitler injustiția comisă la Viena. Potrivit notei de conversație întocmită de interpretul lui Hitler, Paul Schmidt, acesta a replicat că „era de la sine înțeles că arbitrajul de la Viena nu găsise soluția ideală", dar că el, Führerul, „poate să-l asigure totuși pe generalul Antonescu că înțelegea pe deplin sentimentele, mânia și durerea sa. De altminteri, istoria nu se va opri la anul 1940". (De remarcat că ultima propoziție este adăugată în nota manuscrisă a lui Schmidt.) Această declarație a fost capitală pentru Antonescu: era exact ceea ce dorea să audă, astfel că, reîntors la București, el tălmăcea miniștrilor săi declarația lui Hitler (reprodusă de el astfel: „Ceea ce s-a decis la Viena nu este ultima pagină a istoriei") ca „o asigurare că la conferința păcii sau înainte de pace, când va veni momentul favorabil, noi vom putea pune revendicările noastre înaintea marilor puteri. Promisiunea aceasta — conchidea optimist generalul — contează mai mult decât orișice act care s-ar fi scris".

Convins, așadar, că servește interesul național, Antonescu a semnat, la 23 noiembrie, adeziunea României la Pactul Tripartit, semnat la 27 septembrie 1940 de Germania, Italia și Japonia, ca instrument de edificare a „noii ordini" în Europa și în „marele spațiu răsăritean asiatic". Ungaria aderase la același Pact câteva zile mai înainte (20 noiembrie), Slovacia avea să o facă a doua zi după România (24 noiembrie).

Aderarea, în anul următor (25 noiembrie 1941), la Pactul anticomintern (semnat de Germania și Japonia în 1936 și la care Italia

s-a alăturat în 1937, fiind apoi prelungit, în 1941, pe încă cinci ani) și aderarea la Pactul Tripartit au pus baza contractual-diplomatică a relațiilor româno-germane. Ele nu au reprezentat o alianță în adevăratul înțeles al cuvântului, întrucât stabileau o cooperare de principiu, fără să explicite obligațiile precise ale părților contractante. Absența unei alianțe — cum se va vedea — a fost răspicat afirmată de Antonescu în 1942 (în timpul crizei de încredere româno-germane, generată de catastrofa de la Stalingrad) și în 1944 (după începerea ofensivei sovietice în nordul Moldovei). Mareșalul va încerca, se pare, în septembrie 1942, să încheie o alianță autentică și amplă cu Reichul, dar germanii, care nu voiau să-și asume nici un fel de obligații față de partenerii minori ai Axei, se vor deroba.

Abia revenit acasă, Antonescu a fost confruntat cu un nou act de forță al legionarilor: masacrul demnitarilor, magistraților, ofițerilor și jandarmilor încarcerați la Jilava (noaptea de 26/27 noiembrie 1940) și asasinarea la 27 noiembrie a lui N. Iorga și V. Madgearu. Legionarii fuseseră, de la început, hotărâți să se răzbune pe cei considerați a fi vinovați de asasinarea lui Codreanu și a altor legionari în anii 1938–1939. După venirea la putere, ei i-au adus la Jilava pe cei arestați și anchetați de „Comisia de anchetă criminală", creată la 25 septembrie 1940 pentru cercetarea celor implicați în uciderea legionarilor. Apropiindu-se reînhumarea, cu funeraliile naționale, a lui Codreanu, legionarii, care îl suspectau pe Antonescu că ar vrea să-i facă „scăpați" cel puțin pe înalții demnitari deținuți, au decis suprimarea lor.

Dezgroparea osemintelor lui Codreanu și a celor executați împreună cu el a creat climatul psihologic al represaliilor. O echipă de legionari a venit la Jilava și a împușcat în celule 64 de deținuți (generalii G. Marinescu, Gh. Argeșanu, I. Bengliu, fostul ministru al Justiției, V. Iamandi și alții). O altă echipă de legionari de la Institutul Național de Cooperație, condusă de Traian Boieru — pare-se, din proprie inițiativă, pentru a nu rămâne „mai prejos" decât camarazii de la Jilava —, l-au luat pe N. Iorga de la vila sa de la Sinaia și l-au împușcat în apropiere de comuna Strejnic (primul care a tras — solicitând această „onoare" — a fost un legionar numit tot Nicolae Iorga, care voia să-și „spele" numele!) Tot atunci a fost asasinat de legionari și V. Madgearu, a cărui împușcare prezintă unele obscurități în privința motivațiilor.

Antonescu nu avea nici un fel de simpatie pentru cei uciși, dar vedea în asasinate o sfidare a autorității sale și înțelegea că asasinarea unui

învățat de mare prestigiu ca N. Iorga se răsfrângea negativ asupra regimului și imaginii sale. De aici izbucnirea sa de mânie din Consiliul de Miniștri: „Mâna de nemernici care a făcut această crimă va fi pedepsită exemplar" (o parte din ei vor fi judecați și condamnați, dar în 1941, după rebeliunea legionară) și amenințarea cu retragerea de la putere: „Eu nu pot tolera crime ordinare, faceți ce poftiți, în astfel de condiții eu mă retrag". Dar nu a făcut-o!

Ceremoniile din zilele următoare l-au găsit din nou pe general alături de comandantul Mișcării legionare: înmormântarea cu fast a Căpitanului (din Germania a venit Baldur von Schirach) și serbările de la 1 decembrie de la Alba Iulia, unde generalul a apărut din nou cu cămașă verde.

În pofida aparențelor, conflictul dintre Antonescu și legionari se adâncea. Dezlegarea nu putea veni însă decât de la Berlin. „Nr. 1 și Nr. 2" ai României (pentru a relua formula lui Ribbentrop) au fost invitați la Berghof, dar Horia Sima a refuzat să dea curs invitației, temându-se că va fi pus într-o poziție subordonată față de general. *„Les absents ont toujours tort"* (Cei absenți sunt întotdeauna de vină), spun francezii și Sima a uitat de acest proverb. Motivul oficial invocat de liderul legionar a fost că nu se considera pregătit îndeajuns pentru a se prezenta în fața lui Hitler.

Führerul primea, în legătură cu conflictul dintre Antonescu și legionari, îndemnuri total contradictorii: Partidul Național-Socialist și SS-ul îi recomandau să-l sprijine pe Horia Sima; Ministerul de Externe și Wehrmachtul pe Antonescu. Aliații germani ai legionarilor își motivau atitudinea prin afinități ideologice; diplomații și militarii erau călăuziți de considerente pragmatice: la 18 decembrie 1940, Hitler semnase Directiva nr. 21 (Operațiunea „Barbarossa") privind viitoarea campanie împotriva URSS, la care era prevăzută — fără ca ea să fi fost consultată — și participarea României. Era, așadar, vital pentru Germania ca în România ordinea să fie garantată, iar întreaga infrastructură logistică să funcționeze perfect, în vederea viitoarelor operații militare.

Din unghiul de vedere al pregătirii Operațiunii „Barbarossa", Antonescu deținea un mare atu în raport cu legionarii: era un profesionist de înaltă calificare în problemele militare și era ascultat de armată. Aceste considerente aveau să fie decisive. Potrivit unui membru al anturajului lui Antonescu, Hitler avea să-i spună generalului, într-o

convorbire telefonică, în zilele rebeliunii: „Nu am nevoie de fanatici, am nevoie de o armată română sănătoasă".

La întrevederea lor din 14 ianuarie 1941, Hitler l-a avertizat pe Antonescu că „în România nu era posibil un guvern împotriva Gărzii de Fier. Cu timpul ar trebui ca Antonescu să devină în același timp și conducătorul Gărzii de Fier și ar fi cel mai bine dacă această dorință ar veni chiar din rândurile Gărzii de Fier. El (Führerul) este de părere oricum că Antonescu este unicul care poate conduce destinul României". În relatarea românească a discuției, poziția lui Hitler apare mai explicită: evocând înlăturarea conducătorilor SA în 1934 („Noaptea cuțitelor lungi", precizăm noi). Führerul a spus că „nu este exclus ca generalul Antonescu să se vadă obligat a face o operațiune asemănătoare. Domnia sa (Hitler — n.n.) are însă convingerea nestrămutată că generalul Antonescu este singurul om în măsură să o facă".

La București, a continuat să domine confuzia, căci atitudinea lui Hitler a fost interpretată diferit de părțile în conflict, mai ales că legionarii primeau încurajări din partea Grupului etnic german, condus de un tânăr impetuos și imprudent, Andreas Schmidt, din partea SS-ului și a Partidului Național-Socialist german.

Incidentul declanșator al rebeliunii l-a constituit asasinarea maiorului german Doering, împușcat în fața hotelului „Ambasador" de un grec, după cât se pare un agent al serviciului secret britanic, care avea misiunea să-l ucidă pe generalul Hansen, șeful Misiunii militare germane în România (atentatorul s-a înșelat însă asupra țintei). Serviciul secret britanic încerca, în continuare, să declanșeze tulburări în România (inclusiv prin relații cu legionarii și comuniștii) pentru a crea dificultăți germanilor.

Antonescu l-a demis imediat pe generalul Petrovicescu, ministrul de Interne și omul Gărzii de Fier, precum și pe câțiva șefi legionari de la Poliție și Siguranță, acuzându-i de grave neglijențe în serviciu. Înlăturarea lor a dezlănțuit furia legionarilor. Ei se pregătiseră pentru încercarea de forță cu generalul Antonescu, creând depozite de armament și instruind formațiuni paramilitare.

Zilele de 21–22 ianuarie 1941 au reprezentat faza ofensivei legionare: în Capitală și în provincie, legionarii au ocupat numeroase instituții publice, înlăturând pe reprezentanții legali. La Iași însă, în urma unei înțelegeri între generalul Coroamă și șeful legionar local, Ilie-Vlad Sturdza, fiul fostului ministru de Externe legionar, Mihail Sturdza, demis și el de Antonescu în decembrie 1940 (în timpul vizitei la Berlin, acesta, considerând că fusese umilit, refuzase să revină în

țară o dată cu generalul), s-a ajuns la o înțelegere pentru organizarea de patrule mixte, compuse din militari și legionari, ceea ce a evitat orice fel de tulburări în capitala Moldovei.

Împuternicitul Reichului pentru problemele economice din Europa de Sud-Est, H. Neubacher, a încercat să medieze o înțelegere între Antonescu și Horia Sima, atrăgând atenția șefului Mișcării legionare că Hitler se decisese să-l sprijine pe general.

Față de fenomenele de anarhie care se înmulțeau (grupuri de legionari au atacat, incendiat și jefuit magazine, mai ales evreiești, și au ucis numeroși evrei), Antonescu a luat măsuri pentru reprimarea rebeliunii legionare, cu atât mai mult cu cât Hitler spusese că „acum, dacă a curs sânge", generalul să meargă până la capăt cu măsuri energice de restabilire a ordinii și să reorganizeze Legiunea. Replica armatei a fost rapidă și eficace: începută la mijlocul zilei de 22 ianuarie, ea s-a încheiat în dimineața zilei următoare. Luptele cele mai îndârjite s-au dat între Piața Victoriei (Antonescu se afla în actualul Palat Victoria) și strada Roma (unde se găsea sediul principal al Mișcării legionare). Rebeliunea a fost reprimată în întreaga țară. Un număr însemnat de legionari, în frunte cu Horia Sima, s-a refugiat în Germania (Antonescu amenințase că îi va spânzura). Victoria generalului era deplină: dualitatea puterii luase sfârșit în beneficiul său: el era acum deținătorul unic al puterii absolute.

Potrivit datelor oficiale, 21 de ofițeri, subofițeri și soldați și-au pierdut viața, iar 53 au fost răniți. În rândurile rebelilor și ale populației civile s-au înregistrat în Capitală 118 morți și 254 răniți, iar în provincie 117 morți și răniți. În București au fost asasinați 118 (după alte surse 120) de evrei. Nu s-au comunicat cifre despre evreii uciși de rebeli în provincie.

Lichidarea rebeliunii legionare a fost un eveniment cu totul neobișnuit în zona de hegemonie a Germaniei: o mișcare politică — Garda de Fier — având mari afinități ideologice cu național-socialiștii lui Hitler a fost eliminată de la putere, membrii ei fiind trimiși la închisoare, siliți să se exileze sau să-și înceteze activitatea. Așa cum s-a arătat, sprijinul acordat de Hitler lui Antonescu a fost determinat de hotărârea Führerului de a avea în România un regim de ordine și de eficiență în perspectiva războiului împotriva URSS.

După rebeliune, Antonescu și-a asumat răspunderea pentru aducerea legionarilor la putere: „Eu am decretat regimul legionar în această țară.

Marele vinovat sunt eu. Îmi recunosc vina și aduc circumstanțe atenuante pentru mine, spunând că nu puteam face altfel" (ședința de guvern din 3 februarie 1941). El a relevat, tot atunci, că dacă legionarii ar fi ieșit învingători „țara aceasta n-ar fi fost la discreția lor, ci la discreția germanilor și am fi avut protectorat german".

REGIMUL ANTONESCU

Învingător în confruntarea cu legionarii, Antonescu a cunoscut, în următorii trei ani, solitudinea puterii. Lipsit de un partid și fără harisma aducătoare de popularitate, el s-a impus prin stilul autoritar. „Conducătorul statului" (titlul său oficial) avea o părere excelentă despre el însuși. Stenogramele Consiliului de Miniștri dezvăluie în el un amestec de megalomanie și egotism. Discuțiile despre diverse probleme sunt întrerupte de lungi relatări despre felul în care a reușit el să soluționeze problemele în timpul primului război mondial, apoi ca șef al Marelui Stat Major și, în sfârșit, ca ministru al Apărării Naționale. În tot și în toate, el se oferă ca pildă: „Dacă am putut să fac toată viața ce-am făcut, este pentru că am dus o viață extrem de regulată. Eu nu știu ce este teatrul, ce este cinematograful, ce este o petrecere. Nu m-a văzut nimeni petrecând într-o casă din București. Din această cauză am fost foarte rezistent și am putut să muncesc". În moravuri este un puritan, care are impresia că până și în textele biblice se află pasaje imorale. „Ar trebui studiată — spunea el — chestiunea scoaterii din Evanghelie a anumitor pasaje indecente" și exemplifica: „în care o dată este vorba despre un personaj biblic care a avut raporturi cu sora lui, sau altele asemănătoare, nu trebuie citite. Nu putem să facem, în felul acesta, educația poporului nostru". Puritanism, dublat de o modestie exemplară — mai ales la noi — în ceea ce privește condițiile materiale de existență și stilul de viață: „Am plecat de la 10 ani de acasă, fără cămașă pe mine și neprimind nici un consiliu de administrație (în înțelesul că a refuzat sursele de venit aduse de calitatea de membru al unor astfel de consilii — n.n.) și neluând de la nimeni nici un ban, trăind cum am putut, dar totdeauna în modul cel mai corect și nu am pierit astfel".

Hotărât să nu-și creeze un partid sau o clientelă politică, Antonescu preconiza un regim dictatorial, sprijinit pe armată: „eu sunt general, nu sunt politician și nu-mi fac partid, ca Averescu; eu fac un regim care să

salveze neamul românesc [...]. Armata este aceea care astăzi este mai responsabilă ca oricare altă instituție din stat de salvarea statului". În jurul „Conducătorului" și al armatei, urmau să se grupeze „toate elementele bune ale nației, care vor voi să vie să colaboreze", pe ceilalți „îi voi forța cu Legea muncii obligatorii". Spre deosebire de regimurile totalitare, atente la „carnetul de partid", Antonescu era mai puțin preocupat de culoarea politică și mai mult de eficiență și moralitate: „Dă zece funcționari leneși afară — spunea el primarului Capitalei, în toamna lui 1940 — și ia pe cineva de ispravă, indiferent ce a fost, georgist, iunianist, gogist, horeanist (sic!). Orice ar fi numai să fie de mâna întâi".

Totul avea să graviteze în jurul persoanei „Conducătorului". Regele urma să fie readus la un rol pur decorativ: „Regele rămâne ca un simbol. El nu are dreptul să se amestece și nu are dreptul, chiar dacă va fi o capacitate". Antonescu ar fi vrut să-l priveze pe rege până și de prerogativele de amnistiere și grațiere, dacă nu s-ar fi opus miniștrii; considera că suveranul nu trebuie să semneze decât un singur decret: cel de numire a primului-ministru, învestit —obligatoriu! — cu puteri depline; amenința cu destituirea pe loc pe oricine va prezenta vreo problemă de stat regelui, chiar când acesta „va deveni cu vârsta și cu mintea ca să-și dea seama de problemele statului."

Având „puteri depline", Antonescu se vedea îndreptățit să se ocupe de toate problemele și să facă din opinia lui lege, indiferent că era vorba de compoziția și gustul pâinii, mănușile cu care vameșii să scotocească în geamantane, sumele date de credincioși la acatiste etc.

Convins că România este o „Abisinie" a Europei — și nu exagera —, speriat de indolența slujbașilor și de murdăria din instituții (inclusiv spitale), voia să pornească la o mare operă de educație, începută prin școală și utilizând... bătaia! „Trebuie să introducem bătaia, însă nu fiecare să plesnească cum vrea, ci bătaia reglementară; în fața școlii și dictată de directorul școlii, elevul vinovat să fie dezbrăcat în fața clasei și bătut la spate". În armată, soldații aveau să cunoască din plin această practică!

Într-o țară neînvățată cu disciplina, generalul a vrut să instaureze o ordine similară celei militare, reglementările mergând, uneori, până la detalii nesemnificative (interdicția de a se merge pe stradă în cămașă, în timpul verii!). Severitatea sancțiunilor — trimiterea în lagăr — a dat, la început, rezultate, dar reînnoirea morală și spirituală voită de Antonescu presupunea crearea unui puternic și amplu curent de opinie publică, din nefericire absent. Totul depindea de persoana lui Antonescu, care nu a

găsit decât doi oameni de încredere, a căror companie i-a devenit indispensabilă: văduva lui Octavian Goga, Veturia, o adevărată egerie a lui Antonescu, și Mihai Antonescu, un fidel executant, de care Antonescu nu s-a despărțit nici când Hitler i-a cerut să o facă.

A fost Antonescu un dictator fascist? Absența partidului fascist unic înlătură dintru început caracterizarea regimului său ca fascist. A fost o cârmuire dictatorială, a cărei ideologie s-a inspirat din temele tradiționale ale naționalismului autohton, între care vechimea și continuitatea au fost exaltate cu precădere (se afișau lozinci ca: „De 2000 de ani suntem aici"). Nu a lipsit nici componenta antisemită, viguros afirmată în anii 1940–1942, pentru ca apoi, pe măsura deteriorării situației pe frontul de est, să i se pună surdină și chiar să dispară, mareșalul înțelegând că protejarea evreilor poate constitui un însemnat capital politic în negocierile cu anglo-americanii (cifrele privind numărul evreilor morți sunt controversate; în stadiul actual al informației, se pare că aproximativ 200 000 de evrei, cei mai mulți din Basarabia, Bucovina și Transnistria, au pierit ca urmare a acțiunilor autorităților românești sau ale trupelor româno-germane).

Situația lui Antonescu prezintă analogii cu cea a mareșalului Pétain: amândoi au luptat— dar la niveluri de comandament diferite — împotriva Germaniei, în primul război mondial; amândoi au fost nonconformiști în perioada interbelică; amândoi au luat puterea într-un moment de tragedie națională; amândoi au fost convinși că pot reface, fie și parțial, situația țărilor lor printr-o colaborare cu Germania; amândoi au folosit un discurs naționalist-paternalist, având ca teme: patria, munca, familia; amândoi nu au avut un partid al lor. Doar sfârșitul lor a fost diferit: mareșalul Pétain, condamnat la moarte, a fost grațiat și a murit în detenție.

Dictatura lui Antonescu nu a cunoscut formele aberante de represiune din Uniunea Sovietică sau din cel de al treilea Reich. În anii 1940–1944 au fost anchetate, arestate, condamnate sau amendate sub acuzația de activitate politică 10 566 persoane, dintre care 5 463 au fost comuniști sau afiliații lor. Au fost pronunțate 313 condamnări la moarte, repartizate astfel:

1940 — 11
1941 — 28
1942 — 63
1943 — 118
1944 — 93

Dintre acestea, 72 de sentințe au fost executate. De reținut că au fost executați comuniștii care acționau ca agenți ai URSS, săvârșind acte de sabotaj și spionaj. Dacă cei arestați erau dovediți, pe diverse căi, că făceau parte din PCdR, erau, după 1942, grațiați.

Moderația dictaturii lui Antonescu este observabilă și în atitudinea sa față de opoziția democratică (PNȚ, PNL, PSD), ai cărei lideri au fost lăsați în libertate, deși raporatele SSI (Serviciul Special de Informații) îl țineau la curent permanent pe Antonescu despre activitatea lor politică, îndreptată împotriva lui. Nici când Hitler și alte personalități germane au cerut curmarea acestei activități opoziționiste, Antonescu nu a întreprins nimic pentru a limita măcar contactele și discuțiile din cadrul opoziției. A dus, în schimb, un adevărat război epistolar cu Iuliu Maniu și Dinu Brătianu, aceștia din urmă trimițându-i memorii în care îi criticau politica, iar Antonescu răspunzându-le amănunțit și cu patos. Își poate imagina cineva pe Hitler sau Stalin citind, în timp de război, scrisori adresate de adversarii lor politici și stând apoi ore întregi la birou pentru a redacta răspunsul?

Când Antonescu a venit la putere, el a fost considerat de liderii democratici soluția ideală pentru împrejurările de atunci, adică, într-o perioadă când se părea că România va fi strivită între Reich și Uniunea Sovietică. Titulescu însuși, aflat în exil în Franța, i-a scris în 1941 lui Churchill următoarele rânduri: „Greșelile țării mele nu trebuie să fie imputate generalului Antonescu: el a trebuit să-și asume o grea moștenire și în situația în care se găsește nu poate face altfel. Generalul Antonescu este amicul meu personal; el a fost mulți ani atașatul meu la Londra".

Antonescu însuși avea să-și definească poziția astfel: „Sunt alături de germani în conflictul cu rușii, sunt neutru în conflictul dintre germani și englezi, sunt de partea americanilor, în războiul lor cu japonezii".

ROMÂNII ÎN CEL DE AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

„Războiul cu rușii" — iată ce a așteptat și voit Antonescu să se întâmple cât mai curând. Nu era singurul. Mihail Sturdza mărturisește, în memoriile sale, că atâta timp cât a fost ministru de Externe (septembrie–decembrie1940) a urmărit să provoace un conflict militar între Germania și URSS. Generalul considera nefirească strânsa cooperare

dintre nazism și bolșevism și era convins că ea va sfârși în conflict. Era cu atât mai nerăbdător să vadă armele vorbind cu cât, în ciuda garanției germano-italiene din 30 august, sovieticii se înstăpâniseră prin forță, în octombrie–noiembrie 1940, pe câteva insule de pe brațul Chilia al Dunării (Tătaru Mic, Dalerul Mic, Dalerul Mare, Insula Limba și Ieșirea Canalului Starii Stambul în Mare). Subliniind, în ședința Consiliului de Miniștri din 27 septembrie 1940, că „punctul nevralgic rămâne cel rusesc", Antonescu a arătat că URSS urmărea două obiective: „a pătrunde în comisia internațională, adică în regimul internațional al Dunării, până la Bratislava" și „să ne ia posibilitatea de a mai naviga pe canalul Chilia".

Dacă în prima problemă Germania, direct interesată, s-a arătat receptivă la semnalele de alarmă ale conducătorului român, în ceea ce privește încălcările frontierei dunărene și luarea silnică a celor patru insule de pe brațul Chilia, ele au rămas fapt împlinit. Nu-i rămânea lui Antonescu decât să aștepte deznodământul alianței „împotriva firii" dintre Berlin și Moscova: „Aceasta (problema rusă — n.n.) — spune el în Consiliul de Miniștri, la 18 noiembrie 1940 — este o problemă mai vastă, mai complicată, care nu se poate tranșa imediat, pentru că nici cei care sunt infinit mai mari și infinit mai puternici decât noi (adică Germania — n.n.) nu o pot tranșa imediat. Sunt chestiuni care reclamă soluționarea problemei în etape succesive și la momentul oportun".

Evident că Antonescu nu bănuia că exact la o lună după aceste cuvinte Führerul avea să semneze Directiva nr. 21 privind campania împotriva URSS (Operațiunea „Barbarossa"). Secretul firesc ce înconjura pregătirea acestei campanii obliga pe responsabilii militari germani, la curent cu decizia lui Hitler, să păstreze o desăvârșită discreție. Mișcările de trupe germane pe teritoriul României nu lăsau însă îndoieli ofițerilor români informați asupra lor în privința adevăratei finalități. Printr-un acord tacit, nu se puneau întrebări și nu se așteptau explicații.

Cel care a vorbit lui Antonescu despre apropiata campanie din Est a fost mareșalul H. Göring (cu o zi înainte, la 4 martie, Hitler îi spusese prințului Paul, regentul Iugoslaviei, despre intenția sa de a folosi forța împotriva URSS). Potrivit agentului secret „Starșina" al serviciului sovietic de spionaj, „Göring în cursul ultimei sale întrevederi cu Antonescu (5 martie 1941, la Viena — n.n.) i-a cerut 20 de divizii pentru participarea la acțiunea antisovietică". Întors de la Viena, Antonescu a expus miniștrilor săi conținutul discuțiilor economice, dar a adăugat sibilinic: „s-au discutat desigur și chestiuni de ordin politic. Să mă iertați

că nu vă pot da detalii în această privință, dar pot să vă afirm că rezultatele acestor discuții cu caracter politic sunt foarte promițătoare pentru viitor". Se explică de ce Antonescu nu s-a arătat surprins când Hitler, la întrevederea din 12 iunie 1941 de la München, l-a informat, fără a-i preciza data, că a optat pentru soluția militară în raporturile cu URSS. Deși, cum s-a arătat, în planul de operații era prevăzută participarea armatei române la campania din Est, Hitler, abil, a spus că, spre deosebire de Anglia, care, susținea el, cere altora să-și verse sângele pentru ea (referire la trupele din dominioane și colonii!), el nu solicita concursul militar al României: „Führerul așteaptă — citim în nota de conversație, redactată de interpretul lui Hitler — doar ca România să facă tot ceea ce este în propriul ei interes, pentru a înlesni desfășurarea acestei confruntări. El (Führerul) poate de pe acum să-l asigure pe Antonescu că, după încheierea conflictului, România va primi compensații *(Entschädigungen)*, care, în ceea ce privește Germania, nu vor avea nici o limită teritorială".

„Punct ochit, punct lovit": Antonescu a avut reacția scontată de Hitler. El a spus că dorea să participe la război „din prima zi" și că „România nu va ierta niciodată generalului Antonescu, dacă el va lăsa ca armata română să stea cu arma la picior, în timp ce trupele germane mărșăluiesc prin România împotriva rușilor". Este limpede, așadar, că, făcând abstracție de intenția lui Hitler ca România să participe la război de la început, generalul Antonescu a oferit din proprie inițiativă concursul militar al țării sale.

Decizia sa era corectă: chiar dacă România nu ar fi intrat în război, sovieticii ar fi atacat teritoriul român— și mai ales zona petroliferă — pentru a-i lovi pe germani. (Antonescu i-a și spus-o lui Hitler.) Mai important pentru general era însă un alt considerent. Națiunea și armata română suferiseră o traumă în vara anului 1940, o dată cu cedările, fără luptă, ale unor întinse părți ale teritoriului național. Epoleții militarilor erau, cum spunea Antonescu, acoperiți de rușine. Pentru a reface moralul poporului și al armatei române, era nevoie de o spălare a onoarei prin sânge și foc. Exact în aceiași termeni va raționa generalul de Gaulle în 1944, când se va strădui să organizeze forțe militare franceze capabile să lupte, alături de cele aliate, pentru eliberarea teritoriului național. În concepția sa, era un mijloc de a tămădui trauma colectivă produsă de rapida cădere a Franței în 1940.

Zarurile erau aruncate! România intra în cel de al doilea război mondial mai nepregătită decât în 1916. Atunci, măcar, deficiențele

armatei erau de ordin *cantitativ*, în înțelesul că exista o disproporție numerică și tehnică între România și Puterile Centrale. Acum carențele erau de ordin *calitativ*: noul conflict era un război al motoarelor, tancul și avionul jucând un rol capital, un război de mișcare, de inițiative rapide, la toate nivelurile. Armata română era slab echipată cu blindate, iar aviația — deși dispunea de un personal bine pregătit — era departe de a răspunde exigențelor războiului.

Și Hitler, și Antonescu, bazați pe desfășurarea plină de succes — până atunci! — a „războiului fulger", mizau pe o victorie rapidă. Și totuși, Führerul înțelegea că în Est va fi altfel decât în Vest: lui Göring, care, în ajunul declanșării Operațiunii „Barbarossa", anunța o victorie ușoară, Hitler i-a spus: „Va fi cea mai dură bătălie de până acum". Motivul? „Deoarece pentru prima dată vom lupta cu un inamic ideologic." Secretarei sale (Christa Schroeder) tot el îi spunea: „Nu știm absolut nimic despre Rusia. Poate să fie un mare balon de săpun, dar poate să se dovedească a fi cu totul altceva".

Îndoieli trecătoare! Începutul războiului (22 iunie) a stat sub semnul încrederii într-o apropiată victorie. Antonescu reia pana proclamațiilor din septembrie 1940. Ordonă armatei: „Treceți Prutul! Zdrobiți vrăjmașul din Răsărit și Miazănoapte. Dezrobiți din jugul roșu al bolșevismului pe frații voștri cotropiți. Reîmpliniți în trupul țării glia străbună a Basarabiei și codrii voievodali ai Bucovinei, ogoarele și plaiurile voastre". Propaganda oficială lansează formula: „Războiul sfânt". România luptă să-și redobândească teritoriile răpite de URSS în iunie 1940, dar, în același timp, contribuie — sau, mai exact, vrea să contribuie — la lichidarea regimului bolșevic, al cărui ateism este pus stăruitor în evidență.

În noaptea care a precedat declanșarea Operațiunii „Barbarossa", un comunist român, sortit unei mari cariere — Gheorghe (Gogu) Rădulescu —, aflând de ordinele primite, a trecut la sovietici pentru a-i avertiza asupra iminentului atac. A fost considerat provocator și spion, arestat și trimis în lagăr, unde a rămas trei ani, întorcându-se apoi cu o divizie de voluntari, foști prizonieri, și începând să urce, apoi, treptele nomenclaturii.

Războiul a consolidat poziția lui Antonescu de conducător al statului. Regele Mihai a aflat că țara sa intrase în război de la regina-mamă Elena, ea însăși auzind aceasta la BBC. Suveranul i-a telefonat lui Mihai Antonescu, care a confirmat știrea: „Dar mie de ce nu mi-ați spus nimic?", a întrebat regele. „Credeam că o să aflați din jurnale"..., a fost

răspunsul, și el ilustrează perfect situația monarhului, total marginalizat de „Conducător": dorința acestuia din urmă de a elimina până și umbra de autoritate a regelui sau intenția de a-l păstra pe acesta „în rezervă", în cazul în care politica de colaborare cu Germania s-ar fi terminat în fiasco? Primul termen al alternativei este cel mai probabil, în ciuda explicațiilor de mai târziu ale lui Antonescu.

Pe segmentul românesc al frontului, unde, în principiu, forțele româno-germane se aflau sub comanda generalului Antonescu, marea ofensivă urma să înceapă abia la 2 iulie, adică după ce lovitura principală dată în zona centrală a frontului avea să permită Wehrmachtului o înaintare rapidă, amenințând cu învăluirea unităților Armatei Roșii din sectorul sudic (aici, pentru a apăra Ucraina, cu marile ei bogății economice, fuseseră aduse efective numeroase și bine pregătite).

Explicația finală — în sfera diplomatică — între România și URSS a fost oferită de audiența lui Grigore Gafencu la V.M. Molotov (24 iunie). Ministrul României i-a arătat șefului diplomației sovietice că URSS era răspunzătoare pentru alăturarea României de Axă: „Uniunea Sovietică — a spus el — a distrus în România orice sentiment de încredere și de siguranță și a trezit îndreptățita teamă că însăși ființa statului român e în primejdie. Am căutat atunci un sprijin în altă parte. Nu am fi avut nevoie de acest sprijin și nu l-am fi căutat, dacă nu am fi fost loviți și dacă nu ne-am fi simțit amenințați".

În răspunsul lui Molotov, devenit deodată grijuliu cu soarta României („Vă veți căi. Germania a dovedit cu prisosință cât de puțin îi pasă de ființa și de voința statelor mici. Chiar în cazul unei victorii germane, sunteți pierduți. România e în primejdie de a nu mai fi"), în răspunsul lui Molotov, așadar, a existat o referire neobișnuită la Basarabia: „În ce privește Basarabia, am părerea mea. Dacă ați fi vrut, am fi putut găsi, din vreme, o înțelegere cu privire la ea, care ne-ar fi scutit de multe neplăceri". Gafencu a schițat „un gest interogativ". Molotov nu a intrat însă în amănunte.

Luptele locale din perioada 22 iunie–1 iulie au fost semnele înainte-mergătoare ale marilor dificultăți cu care avea să se confrunte armata română pe frontul de est. Generalul Ion Gheorghe, pe atunci atașat militar la Berlin, scrie în memoriile sale: „Eforturile române de a constitui capete de pod pe malul răsăritean al Prutului au întâmpinat o rezistență nebănuit de îndârjită. Obiectivele nu au putut fi atinse decât cu pierderi foarte grele. Rezistența activă a rușilor se concretiza în contraatacuri

masive și neîncetate. Numai cu mari jertfe au putut trupele române să mențină pozițiile cucerite. Superioritatea sovieticilor în privința materialului de război modern era considerabilă. Această superioritate, precum și insuficiența înzestrării cu armament modern a trupelor române au fost însă în mare parte compensate de entuziasmul acestora din urmă". Dacă atacurile aeriene sovietice asupra Capitalei, Ploieștiului, Constanței etc. au fost lipsite de orice eficacitate, iar încercarea de a bombarda Constanța de pe mare s-a încheiat cu un mare eșec (scufundarea distrugătorului „Moskva"), în schimb, riposta terestră a fost atât de puternică încât în sectorul românesc s-a înregistrat unica situație, din faza de început a războiului, când trupele sovietice au trecut ele frontiera și au ocupat teritoriul adversarului: la 26 iunie trupele sovietice au trecut brațul Chilia și au ocupat Chilia Nouă.

În timp ce forțele militare române și germane așteptau să treacă la ofensivă, la Iași au avut loc evenimente sângeroase nici astăzi pe deplin elucidate. Este sigur că în imediata apropiere a frontului — aflat, repetăm, încă pe Prut — se aflau numeroși agenți secreți sovietici. S-a arătat că în partidul comunist intraseră foarte mulți evrei, astfel că în conștiința publică s-a stabilit ecuația comunist = evreu, folosită apoi și de propaganda oficială. În zona frontului se crease o adevărată psihoză colectivă, obișnuită în timp de război, la tot pasul fiind căutați spioni ai inamicului (la Iași, un tinichigiu evreu care repara un acoperiș avariat de bombardament al unui locuitor creștin era să fie linșat, fiind bănuit că face semnale... avioanelor sovietice, care, însă, nu zburau, în acel moment deasupra orașului).

În condițiile intensificării activității agenților sovietici și fricii colective de „iudeo-comuniști", la Iași au avut loc incidente, în ziua de 29 iunie, soldați și civili români, precum și unii militari germani atacând populația evreiască, foarte numeroasă la Iași (aproape jumătate din oraș). A doua zi, două coloane militare românești au fost atacate cu focuri de armă pe străzile Lascăr Catargiu și Carol. Militarii români, secondați de cei germani, au ripostat, trecând la execuții sumare. Întrucât instanțele militare germane ceruseră în repetate rânduri ca aglomerația de populație evreiască — socotită ca inamică — să fie îndepărtată din spatele frontului, autoritățile române au trecut la evacuarea rapidă a evreilor din Iași, în condiții inumane (aglomerări excesive în vagoane, lipsă de aer și apă, în condițiile unei temperaturi ridicate). Dacă în comunicatul oficial se afirmă că „la Iași au fost executați 500 iudeo-comuniști, care trăseseră

focuri de arme din case asupra soldaților germani și români", numărul celor morți în trenurile ticsite de cei evacuați a făcut ca, în final, câteva mii de evrei să-și piardă viața în ceea ce s-a numit „pogromul de la Iași".

Generalul Antonescu a reafirmat intenția de a elimina populația evreiască („Nevoia de a ne scăpa de această plagă a românismului este de nediscutat...), dar a condamnat în termeni severi inițiativele individuale (masacre, jafuri): „Crime de asemenea natură constituiesc o pată rușinoasă pentru neamul întreg și ele sunt plătite, mai târziu, de către alte generații decât aceea care le-a comis".

Lansat într-o retorică de cel mai prost gust, ce se dorea o replică română a tiradelor antisemite din Germania, Mihai Antonescu, după ce declara că este „pentru migrațiunea forțată a întregului element evreiesc din Basarabia și Bucovina, care trebuie zvârlit peste granită", spunea enormități ca acestea: „Îmi este indiferent dacă în istorie vom intra ca barbari [...]. Așa că vă rog să fiți implacabili. Omenia siropoasă, vaporoasă, filosofică nu are ce căuta aici".

Această atitudine avea să se manifeste până în toamna anului 1942, când la București a început să se surpe speranța în victoria germană.

Acțiunile militare pentru eliberarea nordului Bucovinei și a Basarabiei au durat până la 25 iulie, când comunicatul oficial anunța: „Lupta pentru dezrobirea brazdei românești de la răsărit s-a terminat. Din Carpați până la Mare suntem din nou stăpâni pe hotarele străbune. Lupta pentru asigurarea dezvoltării noastre, pentru salvarea credinței, pentru ordine și pentru civilizație continuă. Trupele germano-române au înaintat adânc dincolo de Nistru".

Populația românească din teritoriile anexate de URSS în iunie 1940 a primit cu entuziasm pe eliberatori. Anul petrecut sub ocupația sovietică fusese teribil: pe lângă introducerea rapidă și brutală a structurilor economice și politice ale regimului sovietic, noile autorități au instituit un regim de teroare menit să lichideze orice rezistență și să intimideze populația. Chiar din primele zile ale ocupației sovietice, între 28 iunie și 4 iulie 1940 au fost arestate 1 122 persoane, desemnate ca „foști polițiști, agenți ai siguranței și ofițeri ai armatei române". La 31 mai 1941, împuternicitul „Centrului" moscovit, S.A. Goglidze, unul din colaboratorii apropiați ai lui Beria (va fi executat, după căderea acestuia), a cerut aprobarea lui Stalin pentru deportarea a 5 000 de persoane, cu familiile lor (membri ai partidelor politice din perioada interbelică, moșieri, ofițeri, foști primari etc.). În urma aprobării date de

autoritățile centrale, în noaptea de 12–13 iunie 1941, în Basarabia și nordul Bucovinei au fost arestate 5 479 persoane și deportate 24 360. După eliberare, s-au descoperit cadavrele celor executați sumar de către ocupanți.

Eliberarea teritoriilor anexate de URSS în iunie 1940 a cerut eforturi deosebite trupelor române. Dacă în nordul Bucovinei Cernăuțiul a fost eliberat încă la 5 iulie, în Basarabia s-au dat lupte grele, între care cele de la dealul Țiganca au cerut un ridicat preț de sânge. Prin acțiunile Armatei 11 germane și Armatei 3 române, Chișinăul fost eliberat la 16 iulie.

Entuziasmul soldaților români, substitut al carențelor de instruire și înzestrare, a cunoscut, în aceste lupte, cotele cele mai înalte din timpul războiului. S-au petrecut, uneori, scene de-a dreptul paradoxale, ca de pildă cea descrisă în jurnalul Diviziei 5 infanterie, la 4 iulie, când a avut loc trecerea Prutului: „A fost impresionant momentul acestei treceri, când, contrar regulilor de a păstra liniștea, ofițerii și trupa urcați pe primele ambarcațiuni au început trecerea cântând imnuri patriotice. Inamicul vede acțiunea noastră și execută un bombardament extrem de violent asupra plajelor, bombardament ce nu a stânjenit cu nimic elanul ofițerilor și al trupei".

Se poate afirma, fără nici un fel de exagerare, că rezistența Armatei Roșii a cunoscut, în Basarabia, una din zonele de maximă intensitate, explicabilă, cum s-a arătat, prin concentrarea, în sectorul sudic al frontului, a unor unități și comandanți de înaltă valoare, având misiunea de a apăra Ucraina cu marele ei potențial economic. Așa se explică și pierderile armatei române, care, până la 31 iulie, s-au ridicat până la 24 396 de morți, răniți, bolnavi și prizonieri.

DINCOLO DE NISTRU: DA SAU NU?

Trecerea Nistrului, adică depășirea vechii frontiere româno-sovietice și continuarea operațiilor militare în adâncimea teritoriului sovietic, s-a făcut „din mers" și a scindat opinia publică românească, decizia lui Ion Antonescu de a continua operațiile militare după eliberarea Basarabiei și nordului Bucovinei fiind criticată de liderii PNȚ și PNL, Iuliu Maniu și, respectiv, Dinu Brătianu.

Hotărârea lui Antonescu a fost determinată de un considerent militar și de un altul politic. Din punctul de vedere al desfășurării operațiilor militare, oprirea pe un aliniament — în speță Nistrul — înainte ca inamicul să fi fost înfrânt sau să manifeste intenția de a cere pace era o imposibilitate de ordin strategic. La procesul său din 1946, Antonescu avea să citeze exemplul romanilor, care nu s-au mulțumit cu înfrângerea lui Hannibal, ci au mers în Africa pentru a distruge Cartagina, și cel al lui Alexandru I, victorios asupra lui Napoleon în Rusia, dar care avea să-și ducă, apoi, armatele până la Paris. Cum s-ar fi putut opri armata română pe Nistru, așteptând refacerea inamicului, când rezistența sa înverșunată dovedea că, și sub loviturile de berbec ale Wehrmachtului, Armata Roșie își păstra capacitatea de luptă? Hitler însuși a spus amiralului Canaris, la 20 iulie 1941, că, dacă ar fi știut de existența tancurilor supergrele ale sovieticilor, nu ar fi atacat, iar două săptămâni mai târziu îi mărturisea generalului Guderian, expertul numărul unu în blindate al Wehrmachtului: „Să fi știut că au (rușii — n.n.) atâtea tancuri, m-aș fi gândit de două ori înainte de a invada". A rămâne pe Nistru și a lăsa teritoriul românesc expus contraloviturilor sovietice — pe uscat, din aer și pe apă — ar fi fost o imensă eroare.

Cel de al doilea motiv al deciziei lui Antonescu de a continua operațiile militare dincolo de Nistru era de caracter politic. Generalul, așa cum s-a arătat, voia să refacă frontierele României Mari și, mai ales, să obțină anularea dictatului de la Viena. El își imagina că dovedindu-i lui Hitler o loialitate perfectă, că forjând o frăție de arme româno-germană trainică, îl va determina pe Führer să revină asupra deciziei dată la Viena la 30 august 1940. Credință naivă, pentru că sentimentalismul nu-și are locul în politică. Schimbul de scrisori dintre Hitler și Antonescu privind operațiunile militare dincolo de Nistru relevă această percepție anacronică a lui Ion Antonescu, potrivită rânduielilor cavalerești din evul mediu. Nu dispunem de scrisoarea adresată de el lui Hitler, înainte de 27 iulie, dar din răspunsul Führerului, la această dată, reiese că Antonescu îi scrisese, exprimându-și „hotărârea [...] de a duce până la ultima consecință, alături de Reichul german, acest război". Hitler ținea să sublinieze: „Știu, domnule general Antonescu, că aceasta este, în primul rând, hotărârea dvs. Voința dvs., puterea de acțiune și curajul dvs. bărbătesc au determinat poporul dvs. de a urma această cale..." Hitler preciza în continuare operațiile militare la care armata română urma să participe dincolo de Nistru.

Răspunsul lui Antonescu din 30 iulie este o afirmare categorică a hotărârii sale de a fi, până la sfârșit, alături de Reich: „Vă confirm și acum că voi merge până la capăt în acțiunea ce am pornit la Răsărit împotriva marelui dușman al civilizației, al Europei și al Țării mele: bolșevismul rus. De aceea nu pun nici un fel de condiții și nu discut cu nimic această cooperare militară pe un nou teritoriu. Voi îndeplini misiunea militară prevăzută în scrisoarea Excelenței Voastre [urmează datele de ordin militar — n.n.]. Voi îndeplini această acțiune din convingerea adâncă că slujesc nu numai Neamul Românesc și populațiile românești de peste Nistru, dar și comandamentele civilizației și nevoia de a lupta conștient la întemeierea nouei soarte a Europei".

Această formulă, „nu pun nici un fel de condiții", sună straniu în politică, mai ales când este vorba de a acorda un concurs militar. Nu se făgăduiește sprijinul armatei fără a stabili condiții și beneficii. Sângele unei națiuni este bunul suprem pe care nu-l poate nimeni face cadou unei alte puteri. Este adevărat că Antonescu era convins, așa cum spunea el însuși în scrisoarea către Hitler, că acest sprijin necondiționat servește intereselor națiunii române, că Führerul, impresionat de atitudinea cavalerească a generalului, va constrânge Ungaria să restituie teritoriul ardelean anexat în 1940.

Mai târziu, în 1942, Antonescu va încerca să fixeze anumite condiții ale colaborării româno-germane. La 22 septembrie 1942, Mihai Antonescu va spune lui Ribbentrop, în legătură cu diferendul dintre România și Ungaria și eventualitatea unui act de forță a celei din urmă: „dl von Ribbentrop și guvernul Reichului n-au discutat nimic cu guvernul român atunci când au cerut participarea trupelor noastre în Răsărit și s-au mărginit la unele convorbiri militare, împiedicându-ne astfel să ne facem o acțiune diplomatică, în care am fi pus aceste condițiuni din vreme". Este puțin probabil ca Mihai Antonescu să fi vorbit atât de răspicat lui Ribbentrop (șeful diplomației române avea obiceiul să întocmească note de conversație ce îl arătau ferm și tranșant în discuțiile cu germanii, dar nu trebuie uitat că este o practică obișnuită în diplomație ca redactorul notei de convorbire să se pună pe el în cea mai bună lumină); așa cum se va vedea, la acea dată, Ion Antonescu voia un tratat bilateral care să fixeze obligațiile și drepturile părților contractante, și evocarea — chiar dacă nu atât de categorică — a absenței oricărei fixări în scris a condițiilor participării armatei române la războiul din Est dezvăluie regretul generalului de a nu fi făcut-o la vreme. Poate că nici atunci germanii nu

ar fi acceptat-o, cum nu aveau să o accepte nici în 1942, dar Antonescu a fost cel care a spus: „Nu pun nici un fel de condiții".

Care au fost obiectivele lui Antonescu la intrarea în război a României? Refacerea frontierelor României Mari: prin acțiunea militară în Est, printr-una diplomatică în Vest (deși nu excludea cu desăvârșire și opțiunea militară și chiar i-a spus-o lui Hitler: „O voi lua înapoi — era vorba de Transilvania — și fără dvs., căci dacă un popor de 16 1/2 milioane, ca cel român, nu ar fi în stare să dezrobească 1 1/2 milioane de frați, asupriți de o națiune mai mică, nu ar merita să trăiască"); despre Cadrilater Antonescu a păstrat discreție. A vrut însă teritoriul dintre Nistru și Bug — Transnistria de mai târziu — și a spus-o încă înainte de intrarea României în război și de discuția cu Hitler din 12 iunie 1941. Ministrului României la Berlin, Raoul Bossy, Antonescu îi mărturisise, cu o zi înainte, că știa de la generalul Hansen despre iminentul război germano-sovietic și că, în afară de teritoriile răpite de URSS în iunie 1940, putea „merge cât de departe înspre Răsărit", ceea ce îi va spune și Hitler a doua zi: „Nu va accepta să înainteze spre est, mai departe de Bug. Dar Bugul trebuie să ne fie frontieră, cum a fost în secolul al XVII-lea pe vremea lui Duca Vodă (domnul Moldovei, Gheorghe Duca a fost numit de Poarta otomană și hatman al Ucrainei, demnitate deținută în anii 1681–1683), pentru a recupera masa românească din fosta Republică Sovietică Moldovenească și pentru a dobândi marele port al Odessei. Dar, o dată curățit acest spațiu de jidovi și ruși, va începe o acțiune diplomatică pentru recâștigarea Ardealului pierdut". Întrucât frontierele fuseseră puse în mișcare de război, Antonescu și-a reamintit și de promisiunile Antantei făcute lui Ion I. C. Brătianu în privința întregului Banat. Generalul nu s-a alăturat forțelor germane, italiene și ungare, care au atacat Iugoslavia în aprilie 1941, dar a plănuit să aibă până la urmă Banatul sârbesc. La întâlnirea cu Hitler din 12 iunie, i-a spus lui acestuia că „nu-l va lăsa în pace până nu-l convinge (în problema Banatului — n.n.). «Eu așa sunt, când dau de rezistență mă fac ciocan, lovesc într-una până reușesc»". Hitler ar fi râs — notează R. Bossy — și ar fi făgăduit că „nu va lua vreo decizie până la sfârșitul războiului".

Mihai Antonescu, lipsit ca întotdeauna de măsură, ar fi vrut ca România să primească și Pocuția!

La 30 august 1941, un acord româno-german, semnat la Tighina, prevedea instaurarea administrației civile române în teritoriul dintre Nistru și Bug, denumit ad-hoc Transnistria. De fapt, sub conducerea

profesorului Gh. Alexianu, această administrație își începuse activitatea la 19 august 1941, care avea să continue până la 29 ianuarie 1944, contribuind la bunăstarea și progresul acestui teritoriu, realizările românești fiind însă umbrite de folosirea Transnistriei și ca loc de deportare și suprimare a evreilor și țiganilor.

Acordul de la Tighina era însă ambiguu, și istoricul german Andreas Hillgruber observă că românii l-au considerat definitiv, iar germanii provizoriu. Dacă cei dintâi nu au stăruit pentru precizarea caracterului înțelegerii de la Tighina, faptul se explică prin preocuparea de a nu lăsa impresia că România ar accepta o compensație teritorială în Est pentru pierderea Transilvaniei de Nord.

Așa se explică și declarația transmisă de guvernul român secretarului de stat al SUA, Cordell Hull (prin însărcinatul cu afaceri la Washington, Brutus Coste, la 4 septembrie 1941); prin această declarație se arată că România a intrat în război numai pentru a recupera teritoriile anexate de URSS în iunie 1940 și că depășirea Nistrului s-a făcut numai din necesități strategice; ocuparea teritoriului dintre Nistru și Bug era determinată de exigențe militare și ca despăgubire pentru deținerea timp de un an a teritoriilor românești răpite de URSS, în vara precedentă; România nu avea pretenții teritoriale față de URSS și considera redobândirea Transilvaniei de Nord ca „o problemă prioritară a politicii naționale."

Sunt indicii că, cel puțin în acea perioadă, guvernul SUA era dispus să accepte o prezență românească între Nistru și Bug. Este sigur însă că guvernul SUA recunoștea că Basarabia și Bucovina de Nord sunt „provincii românești", termen folosit în nota de răspuns din 25 septembrie semnată de subsecretarul de stat S. Wells. Atitudinea comprehensivă a SUA a fost compromisă prin depășirea Bugului de către trupele române.

PREA MICI PENTRU UN RĂZBOI ATÂT DE MARE

Deși nepregătită pentru o încleștare de amploarea celei din Est, armata română a făcut față onorabil situațiilor dificile de pe front. Hitler îi spunea ambasadorului Spaniei la Berlin, Espinosa, la 12 august 1941, că trupele române sunt „absolut extraordinare" și că generalul Antonescu „a făcut minuni". Și mai târziu, după război, generalul Hans Speidel (ajuns comandant al forțelor terestre NATO în Europa Centrală),

răspunzând la întrebarea cunoscutului ziarist american, Cyrus Sulzberger: „Care au fost cele mai bune trupe ale Axei în afară de germani? Finlandezii, croații, ungurii?" a răspuns „Nici unul din aceștia. Românii. Dați-le șefi buni, și nu veți găsi trupe mai bune".

Bătălia pentru cucerirea Odessei ilustrează cel mai bine aprecierea generalului german. Pentru Antonescu (înaintat la gradul de mareșal la 22 august 1941 și decorat de Hitler cu „Crucea de Fier", clasele I și a II-a) era o problemă de prestigiu militar și politic ca marele port — pe care și-l dorea anexat — să fie cucerit de trupele române, fără sprijin german (sau cel puțin cu o pondere nesemnificativă). Bătălia Odessei (18 august–16 octombrie 1941) a confirmat atât elanul de luptă al trupei cât și nepregătirea armatei pentru marea conflagrație în care România se angajase. Odessa a fost, în cele din urmă, cucerită de români, dar prețul s-a dovedit foarte ridicat: peste 98 000 morți, răniți, dispăruți (adică 28,50% din numărul ofițerilor angajați în luptă și 26,76% din trupă).

Se cuvine relevată luciditatea mareșalului Antonescu, care a analizat fără milă gravele carențe dezvăluite de bătălia Odessei. Citând cazuri flagrante de incompetență și neglijență, el atrăgea atenția asupra consecințelor dezastruoase ale greșelilor șefilor pentru moralul trupei: „De la soldatul și ofițerul cel mai tânăr și până la cel mai bătrân au pierdut din prima zi a păsirii lor pe câmpul de luptă toată încrederea lor în șefi (de la comandant de regiment până la mine) și tot entuziasmul lor pentru luptă". Antonescu a înțeles că situația nesatisfăcătoare a armatei era rezultatul a două decenii de neglijare a pregătirii forțelor militare și că, în perioada interbelică, echipele guvernamentale succedate la putere nu se preocupaseră să dea statului și națiunii pregătirea necesară pentru clipa marilor încercări: „Iată ce au făcut oamenii politici timp de 20 de ani cu Armata. Același lucru pe care l-au făcut cu școala, cu biserica, cu facultatea, cu studenții, cu funcționarii etc." Bătălia Odessei a fost un șoc dureros, care a arătat că nu numai armata, dar întreaga societate trebuie schimbată din temelii: „Toate trebuie luate de la cap și de la bază — conchidea Antonescu. De la cap, o nouă organizare, o nouă instituție, o nouă metodă, o nouă disciplină, care trebuie să plece de sus, de la ținuta și atitudinea generalului. O nouă pregătire a cadrelor, o revedere totală a pregătirii nației. Familia, școala, biserica, autoritatea, administrația, conducerea, totul trebuie revăzut, totul trebuie refăcut". Acest vast program cerea timp și, în nici un caz, nu putea fi înfăptuit în vreme de război. Trupele române revenite de pe front au trecut pe sub Arcul de

Triumf, într-o atmosferă de entuziasm, dar mareșalul, care știa adevărul, simțea gustul amar al succesului pe jumătate.

Frustrarea sa era agravată de criticile formulate de liderii partidelor democratice, PNȚ și PNL, Iuliu Maniu și, respectiv, Dinu Brătianu la adresa deciziei sale de a continua operațiile militare, alături de Germania, după redobândirea Basarabiei și nordului Bucovinei. Opinia publică din țară fusese alături de Antonescu în angajarea țării în război; toți românii voiau redobândirea teritoriilor pierdute în 1940, astfel că trecerea Prutului a fost primită cu entuziasm, iar eliberarea Basarabiei și nordului Bucovinei salutată de toți (afară, evident, de comuniști!).

Unanimitatea în jurul restaurării frontierei pe Nistru nu anula existența unei profunde delimitări între putere și opoziție. Antonescu însuși o reamintea lui Maniu, în chiar ziua intrării României în război: „Dumneavoastră sunteți și astăzi pentru un regim democratic, constituțional și pentru «libertățile cetățenești» în politica internă, precum și pentru vechile noastre legături internaționale, alături de puterile democratice apusene, în ce privește orientarea externă. Prin lovitura de stat din 6 septembrie, eu am rupt-o total și definitiv cu aceste sisteme. În politica internă reprezint un regim de autoritate, iar în politica externă sunt și rămân alături de puterile Axei, având convingerea că interesele actuale și cele permanente ale României pot fi servite numai cu o asemenea orientare". O delimitare mai clară era greu de făcut, astfel că Antonescu avea dreptate când conchidea: „Cele două puncte de vedere ce reprezentăm sunt absolut ireconciliabile".

Din acest antagonism structural dintre cele două formule politice au decurs toate confruntările — rămase, din fericire, la nivel epistolar — dintre singuraticul întru putere mareșal și cei doi lideri ai unor partide tradiționale. „Abcesul de fixație" al disputei dintre Antonescu și opoziție l-a constituit continuarea operațiilor militare, dincolo de vechea frontieră de pe Nistru.

Argumentele de bază ale opoziției, reluate apoi de-a lungul celor trei ani de război în Est, au fost expuse în scrisoarea adresată la 18 iulie 1941 de Iuliu Maniu generalului Antonescu. Sistematizate, ele se prezintă astfel. Primul argument: „Nu este admisibil să ne prezentăm ca agresori față de Rusia, astăzi aliata Angliei, probabil învingătoare, pentru alt obiectiv decât Bucovina sau Basarabia, în tovărășie de arme cu Ungaria și cu Axa, care ne-au rupt, printr-un act neratificat de nimeni, o parte importantă a țării noastre"; cel de al doilea argument: „Ar fi prea pretențios să credem că continuarea războiului germano-rus ar depinde

de colaborarea noastră, precum este nu mai puțin pretențios să proclamăm noi, România, război sfânt contra Rusiei, pentru organizația ei internă, de stat și socială"; ultimul argument: „Este adevărat că la nord și la est de Nistru avem foarte mulți frați români așezați acolo de veacuri, la care avem dreptul să aspirăm pentru integrare națională. Pe aceștia însă nu-i putem câștiga și, mai ales, nu-i putem păstra cu armele. Anexarea lor trebuie să se întâmple cu liberul lor consimțământ și cu aprobarea marilor puteri, atunci când se va stabili statutul teritorial definitiv al Europei".

Argumentele lui Iuliu Maniu relevă încă o dată caracterul antagonic al celor două strategii: Antonescu pornea în elaborarea politicii sale de la victoria Germaniei, Maniu de la victoria Marii Britanii; Antonescu concepea războiul alături de Germania și ca o bătălie pentru nimicirea comunismului, Maniu refuza ideea însăși a participării României la o acțiune de o asemenea anvergură; Antonescu voia să anexeze Transnistria de îndată, Maniu invoca autodeterminarea și sancționarea ei prin tratatele de pace.

Astăzi, când rezultatul războiului este cunoscut, temelia strategiei lui Maniu pare de domeniul evidenței; în 1941, victoria Angliei nu era atât de clară și, cel puțin după opinia unor specialiști ai istoriei celui de al doilea război mondial, nici chiar atât de sigură. Când, la sfârșitul lui septembrie 1941, Wehrmachtul — după ocuparea Ucrainei — a reluat ofensiva în direcția Moscovei, Stalin a crezut că Armata Roșie nu va putea salva capitala și, la 7 octombrie, dictatorul sovietic i-a mărturisit lui Jukov, în prezența lui Beria, că, întocmai ca în primul război mondial, va fi necesară „o pauză militară nu în mai mică măsură decât în anul 1918, când fusese încheiată pacea de la Brest".

Într-o situație fluidă pe plan militar, ambele opțiuni — cu Germania sau cu Anglia — păreau la fel de fundamentate. Și Antonescu, și Maniu erau convinși că au, fiecare, percepția corectă a interesului național, pe care erau hotărâți să-l slujească până la capăt, trecând peste orice obstacole.

LA VOLGA ȘI ÎN CAUCAZ

Iarna 1941–1942 a adus punctul de cotitură în desfășurarea războiului. Bătălia Moscovei nu a însemnat numai eșecul Wehrmachtului în încercarea de a cuceri capitala sovietică, ci și falimentul „războiului

fulger", adică a acelui tip de război care — singurul — putea aduce victoria celui de al treilea Reich. Țară lipsită de materiile prime necesare unui conflict militar într-o societate industrială (cele circa 20 de metale, minereuri și carburanți erau în cantități insuficiente pentru un efort de lungă durată), Germania era obligată — dacă voia să fie biruitoare — să obțină deciziile pe câmpul de luptă prin lovituri rapide. Bătălia Moscovei, aducând sfârșitul Blitzkriegului, a fost cea mai importantă bătălie a celui de-al doilea război mondial. Atunci, în plină desfășurare a conflictului, victoria Armatei Roșii nu a fost percepută la dimensiunile ei adevărate. S-a crezut că cei trei „generali" ai Statului Major rus din toate timpurile, generalii Noroi, Iarnă și Distanță, și-au spus din nou cuvântul, dar că, o dată cu venirea primăverii anului 1942, Wehrmachtul își va reface forțele, iar acțiunea celor trei „generali" va înceta sau se va atenua, astfel că victoria va fi obținută în Est.

Antonescu împărtășea și el această viziune. La întrevederea sa cu Hitler din 11 februarie 1942, el i-a spus Führerului că rupea, în fiecare dimineață, cu bucurie fila de calendar, văzând că venirea primăverii s-a mai apropiat cu o zi. „El era convins că armata rusă nu mai reprezenta o putere reală și că ea se va scufunda în haos, când, în primăvară, frontul ei avea să fie atacat."

Dacă în privința evaluării capacității combative a Armatei Roșii lui Antonescu îi era permisă o asemenea eroare, el nu avea nici o scuză să minimalizeze importanța intrării în război a SUA (7 decembrie 1941), afirmând: „Cu dolari nu se poate întocmi o armată".

În realitate, alături de bătălia Moscovei, angajarea în conflict a SUA, cu uriașul lor potențial economic — industrial, în primul rând —, a înclinat considerabil balanța în beneficiul forțelor ostile Axei. În cursul iernii 1941–1942, România, care până atunci nu fusese în stare de război decât cu URSS, a ajuns în conflict și cu Marea Britanie și cu SUA. La presiunea Moscovei, Londra s-a decis să declare război țărilor din orbita Berlinului, între care și România (6 decembrie); la rândul său, România, la stăruințele Germaniei și Italiei, a declarat război SUA (12 decembrie), dar Washingtonul a ignorat această declarație de război a României.

Convins, cum s-a văzut, că vara anului 1942 va aduce decizia în Est, Antonescu și-a dat acordul ca, în campania anului 1942, România să participe cu efective la nivelul anului precedent, adică 26 divizii, ce urmau a fi trimise pe front în trei etape. Lui Hitler el i-a spus, la întrevederea

din 11 februarie 1942, că România voia „să pună la dispoziția Reichului german tot potențialul ei militar și economic".

Deciziile militare ale mareșalului au născut tensiuni în raporturile cu șeful Marelui Stat Major, generalul Iosif Iacobici, în cele din urmă înlăturat din funcție (frustrarea va face din el un opozant înverșunat, gata să se angajeze atunci în răsturnarea lui Antonescu).

Campania germană din anul 1942 pe frontul de est a avut numai aparența războiului fulger, în înțelesul că dinamismul din faza ei ofensivă putea lăsa impresia că Wehrmachtul, o dată iarna trecută, și-a regăsit forța de șoc și mobilitatea din vara precedentă. În realitate, Germania intrase într-un război de uzură pentru care nu era pregătită. Atunci, în 1942, faptul nu era evident și, încă și astăzi, mai sunt specialiști care consideră că până în 1942 Germania a păstrat șansele de a câștiga războiul.

Efortul considerabil din 1941 și, mai ales, contraofensiva sovietică din iarna 1941–1942 slăbiseră Wehrmachtul, astfel că, în 1942, nu mai era în măsură să desfășoare o ofensivă pe întreg frontul de est, ci numai într-un sector al său, și anume în cel sudic. De ce aici? Întrucât Hitler considera că, pentru continuarea războiului, economia de război germană trebuia să dispună de terenurile petrolifere din Caucaz. Fixarea centrului de greutate în sectorul sudic al frontului germano-sovietic a făcut ca participarea armatei române să fie deosebit de importantă, România plasându-se (prin efectivele angajate), pe al doilea loc, după Germania, în războiul din Est.

Trupele române au participat la luptele de la sud de Harkov (mai 1942), la asediul și cucerirea Sevastopolului (7 iunie–4 iulie). După ce, prin Directiva nr. 45 din 23 iulie 1942 Hitler a divizat forțele din sectorul sudic al frontului în Grupul de Armate A, cu misiunea de a ocupa Caucazul, și zona Baku, și Grupul de Armate B, având ca obiectiv cucerirea Stalingradului, trupele române au urmat, alături de cele germane, două direcții principale de atac. În timp ce Armata 3 română a ajuns în Cotul Donului, iar Armata 4 română în Stepa Calmucă, alte trupe române au înaintat în Caucaz, Divizia 2 munte ajungând în zonele Nalcik, Alaghir și Ordjonikidze. Doar în 1473, când Radu cel Frumos îl însoțise (potrivit lui Aurel Decei) pe Mehmed al II-lea în campania împotriva lui Uzun Hasan în Caucaz, străbătând, așadar, Peninsula Balcanică și Asia Mică, românii parcurseseră un spațiu mai întins ca în 1942.

Angajându-se să sprijine efortul militar al Reichului în Est, Antonescu a cerut însă ca și Ungaria să-și sporească efectivele militare pe frontul germano-sovietic (spre deosebire de România, care s-a declarat gata să angajeze două treimi din forțele sale armate, Ungaria a trimis pe frontul de est doar o treime din armata ei). Conștient de statutul său de „cel mai important aliat al lui Hitler în războiul împotriva Uniunii Sovietice" (Jürgen Förster), Antonescu a dorit să-și consolideze poziția prin încheierea unui pact politico-militar și economic româno-german. Hotărât să nu-și asume nici un fel de obligații, Hitler, prin Ribbentrop, a declinat oferta: ministrul de Externe al Reichului a spus că „sângele vărsat în comun sudează mai puternic decât toate pactele".

Situația trupelor române, îndeosebi a celor din Cotul Donului, era deosebit de precară. În Cotul Donului, Armata Roșie păstrase pe malul drept al fluviului trei capete de pod, care constituiau o reală primejdie, dar a căror eliminare printr-un atac în forță româno-german nu a fost aprobată de Înaltul Comandament german. Generalul Platon Chirnoagă, analizând dispozițiile germane privind plasarea Armatei 3 române în Cotul Donului, constată că ea „se găsea fără nici o rezervă pe un front cel puțin de două ori mai întins decât ar fi putut să facă față cu cele opt divizii și cu trei capete de pod, a căror prezență însemna un permanent pericol". Repetatele avertismente ale Înaltului Comandament român asupra situației primejdioase în care se afla Armata 3 română, precum și cererile de a se trimite întăriri umane și materiale au rămas fără rezultat.

Aprovizionarea cu muniții era cu totul deficitară. În jurnalul său, generalul Constantin Sănătescu, aflat la fața locului (era comadantul Corpului 4 Armate) consemnează că, la 19 noiembrie, ziua începerii ofensivei sovietice, „din dotația reglementară de muniții aveam numai:

— 20% pentru Brandturile mici
— 40% pentru Brandturile grele
— 55% pentru artileria de toate calibrele
— muniția de infanterie completă
— tot completă era și muniția anticar. La Corpul de Armată nu exista nici o rezervă de muniție, deși regulamentul prevede o unitate de foc. Benzină — doar 30% din plinurile mașinilor, la corp, nici o rezervă [...]. Din cauza lipsei de muniție, nu ne puteam gândi la o contrapregătire făcută de artilerie...".

Cu o armată care, deși dispune de numeroase indicii că inamicul pregătește o ofensivă, nu are nici măcar mijlocul pentru o contrapregătire de artilerie, catastrofa din Cotul Donului era iminentă.

Înaltul Comandament sovietic și-a dat seama că sectoarele române din Cotul Donului și din Stepa Calmucă (unde situația era similară) reprezentau zone vulnerabile în dispozitivul german și le-a lovit de la începutul ofensivei.

Bătălia Stalingradului — în care armata română a pierdut 158 854 militari, morți și prizonieri — a declanșat o criză de încredere între Înaltele Comandamente român și german, a cărei manifestare a constituit-o scrisoarea din 9 decembrie 1942 a lui Ion Antonescu adresată feldmareșalului E. von Manstein. Germanii îi considerau responsabili pe români de străpungerea frontului de către Armata Roșie și adoptaseră față de „frații lor de arme" o atitudine arogantă, mergând până la ostilitate. Antonescu a reacționat rapid și energic, subliniind că, în fapt, nu aveam nici o obligație militară față de Reich: „România și-a oferit aproape totalitatea forțelor ei armate [...] ca, alături de armata germană, să contribuie la zdrobirea bolșevismului, împlinind astfel un rol european, foarte depărtat de modestele ei idealuri naționale și politice. Această jertfă generoasă nu trebuie deci privită ca o obligațiune fără restricții. Nimeni nu ne poate cere altceva decât ceea ce noi consimțim a da, *între Germania și România neexistând până la această dată nici o convenție, nici politică nici militară*" (subl. n.). Mareșalul reafirma în termeni categorici autoritatea exclusivă a ofițerilor români asupra soldaților români: „Soldatul român nu poate fi comandat decât de ofițerul și comandamentul român. El nu poate fi umilit de un străin, cu atât mai puțin de un camarad de arme, chiar când greșește. [...] El nu poate fi pedepsit decât de ofițerul român. De bravele noastre unități nu poate dispune oricine după bunul său plac, după cum nu poate dispune de ale dvs." — și încheia cu o amenințare: „Eu sunt dator să vă previn că, dacă nu încetează această atitudine și aceste fapte, voi avea de examinat situația forțelor noastre în cadrul frontului dvs."

Tensiunea din relațiile româno-germane a fost agravată de fuga, la sfârșitul anului 1942, a lui Horia Sima din Germania în Italia, interpretată de Antonescu ca un mijloc de presiune utilizat de Hitler împotriva sa.

Atenuarea încordării, urmată de încheierea crizei de încredere, au fost determinate de întrevederea Hitler–Antonescu din 10 ianuarie 1943

și de contraofensiva feldmareșalului von Manstein, care a restabilit frontul și s-a încheiat cu recucerirea Harkovului (14 martie 1943).

Discuțiile dintre Führer și mareșal, desfășurate în plină bătălie a Stalingradului, au debutat, totuși, nu cu problemele militare, ci cu cea a lui Horia Sima. Antonescu s-a convins că evadarea lui Horia Sima nu avea nici o legătură cu atitudinea lui Hitler față de el. În al doilea rând, mareșalul a fost foarte satisfăcut de promisiunile germane de reînarmare a armatei române, după marile pierderi suferite în Cotul Donului și Stepa Calmucă. Rechemarea generalului Hauffe, șeful Misiunii militare germane, ajuns în conflict cu partea română, și revenirea în această funcție a generalului Erik Hansen, care se bucura de totala încredere a lui Antonescu, a contribuit de asemenea la restaurarea climatului de cooperare româno-germană.

Gheorghe Barbul, aflat în anturajul mareșalului, susține că, la începutul lui noiembrie 1942, așadar, înainte de începerea ofensivei sovietice de la Stalingrad, Antonescu ar fi spus că Germania a pierdut războiul și că România trebuie să se străduiască să nu-l piardă pe al ei. Dacă nu este o eroare în privința datării unei astfel de declarații, este aproape sigur că ea a fost expresia unei stări de spirit trecătoare. Chiar după înfrângerea de la Stalingrad, mareșalul nu și-a pierdut încrederea în capacitatea Germaniei de a câștiga războiul, și a rămas convins de interesul României de a rămâne alături de ea.

O scrutare atentă a politicii antonesciene dezvăluie de îndată cât de puternic a fost ea influențată de experiența lui Ion Antonescu din primul război mondial. În 1916, el fusese martorul sfârșitului dezastruos al campaniei armatei române și a ocupării Olteniei, Munteniei și Dobrogei de către adversar; în anul următor, aceeași armată română, înfrântă în 1916, fusese capabilă de victoriile de la Mărăști, Mărășești și Oituz, pentru ca apoi defecțiunea aliatului rus să o constrângă la încheierea păcii de la București; câteva luni mai târziu, succesele Antantei aveau să modifice complet situația, ducând la înfrângerea Germaniei. Pentru Antonescu, Stalingradul a fost echivalentul înfrângerilor din 1916. Promisiunile lui Hitler de reechipare a armatei române îi apăreau a fi refacerea din iarna 1916–1917, în care Misiunea militară franceză jucase un rol important. În ceea ce privește desfășurarea războiului, el își amintea de ofensiva impetuoasă a germanilor din 1918, oprită apoi, a doua oară, la Marna, și de faptul că, numai cu câteva luni înainte de a fi înfrânți, aceiași germani bombardaseră Parisul cu artileria. La toate aceste amintiri se

adăuga forța de persuasiune a Führerului, care știa să insufle încrederea celor din jurul său.

La o săptămână de la capitularea feldmareșalului Paulus la Stalingrad, el îi spunea lui Raoul Bossy, ministrul României la Berlin, care își exprimase serioase îndoieli în privința victoriei Germaniei: „d-ta nu cunoști armele secrete pe care mi le-a arătat Hitler la ultima noastră întâlnire, nici planurile lui de război, nici masele de soldați pe care le va azvârli asupra rușilor, la vară. Nu încape nici o îndoială că ofensiva de la vară a germanilor va zdrobi armata rusă".

Ofensiva germană avea să se lase însă așteptată. Hitler însuși spunea că numai gândul de a da ordinul de atac îi provoca dureri de stomac. Planul ofensivei (Operațiunea „Citadela") prevedea atacarea la bază a ieșindului de la Kursk și nimicirea forțelor sovietice aflate în acea zonă. Obiectiv modest, care nu putea aduce decizia pe frontul de est.

În așteptarea încleștării din vară (rămânea adânc instalată în conștiința opiniei publice convingerea că iarna e a rușilor și vara a germanilor), trauma provocată de înfrângerea de la Stalingrad era puternic resimțită în România. Revenit în România, generalul Hansen constata o „crescândă oboseală de război (*Kriegsmüdigkeit*)" atât în armată cât și la populație. În România era imposibil de realizat acea redresare a moralului opiniei publice, obținută, îndată după înfrângerea de la Stalingrad și capturarea feldmareșalului F. Paulus, prin discursul lui Goebbels de la Palatul Sporturilor din Berlin rezumat la întrebarea: „Vreți războiul total?", întrebare la care mulțimea însuflețită până la isterie răspunsese cu un ferm și repetat „Da". Propaganda de război din România utilizase vechile, uzatele și ineficientele teme ale vechimii, continuității și vitejiei strămoșilor. În plină bătălie a Stalingradului, Antonescu îi scria lui Manstein: „Îmi îngădui a vă arăta ceea ce soldații și ofițerii germani ignorează, că în lunga, dureroasa și glorioasa istorie de două mii de ani a poporului român se găsește cazul unic în istoria popoarelor când voievodul, conducătorii și luptătorii au preferat, după ce au pierdut ultima luptă de apărare, să piară prin otrăvire împreună cu capii și unitățile lor, decât să se predea sau să trăiască în robie și în dezonoare. Poporul român de azi nu va fi, domnule mareșal, mai prejos de strămoșii săi". Exemplul lui Decebal, evocat de mareșal, nu avea însă nici o forță mobilizatoare asupra nimănui. Un exemplu caracteristic îl oferă generalul Mihail Lascăr. Încercuit în Cotul Donului, el fusese decorat de Hitler, în plină desfășurare a bătăliei, cu „Frunzele de stejar" la Crucea de Fier,

în speranța că va rezista până la ultimul om. Inițial, s-a crezut că, încercuit, Lascăr se sinucisese, și Hitler făcea o paralelă între generalul român și feldmareșalul Paulus, care nu avusese tăria să-și ia viața, pentru a nu fi primul feldmareșal german luat prizonier (Hitler îl înaintase la acest grad prin radio, spre a-l determina, pe această cale, la sinucidere, pentru a nu capitula). Cel elogiat de Hitler și distins cu „Frunzele de stejar" nu numai că nu se sinucisese, dar el avea să revină din prizonierat în calitate de comandant al diviziei de voluntari „Horia, Cloșca și Crișan" și să devină ministru de Război, dându-și concursul la instaurarea regimului comunist în România!

Dacă, în primul război mondial, idealul unității naționale oferise un suport moral în zilele refugiului în Moldova și, apoi, ale înfrângerii, dacă armata și populația păstraseră credința că, peste vicisitudinile României, victoria va aparține, în final, Antantei, acum „războiul sfânt" împotriva bolșevismului nu era perceput ca o necesitate națională, iar victoria finală a Germaniei, țară responsabilă de amputările teritoriale din 1940, nu entuziasma decât pe foarte puțini. Elita societății — politică și culturală — rămânea ostilă Reichului și simpatiza statornic și puternic cu Anglia și SUA: „Nemții să-i bată pe ruși și anglo-americanii pe nemți" apărea ca soluția ideală a războiului. Despre posibilitatea ca România să ajungă sub dominația Moscovei nu se gândeau decât câțiva. Cum să abandoneze anglo-americanii România? Cum să o livreze ei rușilor? Era de neimaginat. Clasa politică românească trăia în lumea dorințelor, nu a realităților. Și totuși câte o Casandră, Gheorghe Tătărescu, avertiza în septembrie 1943: „Pacea va fi încheiată sub semnul biruinței rusești. Sovietele vor cere să li se asigure ca zonă de influență atât Europa Centrală cât și Balcanii. Anglo-americanii nu se vor opune decât cu greu sovietelor, care vor revendica, în primul rând, granițele din '41". În aceeași perioadă, C. Rădulescu-Motru nota în jurnalul său: „Este aproape sigur că, în caz de victorie a anglo-americanilor, de fapt în răsăritul Europei cuvântul hotărâtor îl vor avea Sovietele... Și de la ele nimic bun nu este de așteptat pentru noi românii [...]. Propaganda germană susține în chip morțiș că sub firma comunismului bolșevic se ascunde mizerie și sălbăticie; mulți soldați și ofițeri, chiar veniți de pe frontul de răsărit, susțin totuși contrariul! Nu este chip să afli adevărul în zilele acestea de război!" Dacă un om de cultura președintelui Academiei Române nu avea certitudini în privința adevăratului chip al bolșevismului, este lesne de imaginat cât de neștiutoare asupra primejdiei

reale reprezentate de URSS rămânea majoritatea opiniei publice. În Germania, după Stalingrad, aproape întreaga populație a răspuns la apelul de angajare în războiul total; în România s-au utilizat toate mijloacele pentru sustragerea de la efortul de război. Cei cu relații le puneau în funcțiune pentru a nu ajunge pe front, cei aflați la conducere căutau formule pentru a scoate țara din război.

Mihai Antonescu s-a angajat într-o activitate febrilă de sondare a anglo-americanilor. Demersurile sale în capitalele neutre nu au rămas neobservate de germani. La întrevederea din 12 aprilie 1943, Hitler a avut o scenă de „*furor teutonicus*" în fața lui Antonescu, reproșându-i acțiunile lui Mihai Antonescu. Mareșalul l-a apărat. Era singurul om în care avea încredere totală și care îi devenise indispensabil. A refuzat să se separe de el, astfel că, în vară, Mihai Antonescu a crezut că îl poate convinge pe Mussolini să ia conducerea sateliților Berlinului și să înfăptuiască un „München al războiului". Călătoria lui în Italia și întâlnirea cu Ducele la Rocca delle Caminate (1 iulie 1943) s-a încheiat cu promisiunea dictatorului italian că, de îndată ce situația militară se va ameliora, Italia va lua inițiativa unor discuții de pace. Trei săptămâni mai târziu, el era răsturnat.

ÎNCEPUTUL DESPRINDERII DE BERLIN

Luna iulie a adus pentru lumea politică românească și, în primul rând, pentru mareșal un semnal de alarmă. Mai întâi, eșecul ofensivei de vară a Wehrmachtului a arătat că, nici măcar când condițiile de climă se îmbunătățeau, armata germană nu mai era în stare să obțină victoria. Dacă pentru opinia publică dimensiunile înfrângerii germane în bătălia de la Kursk (5 iulie–23 august 1943) — în fapt, cea mai mare bătălie, prin efectivele angajate, mai ales blindate, a celui de-al doilea război mondial — nu au fost atât de evidente, pentru un militar ca Antonescu pierderea inițiativei strategice de către Germania era evidentă.

Concluzia desprinsă de Antonescu din înfrângerea de la Kursk și din evenimentele din Italia (căderea lui Mussolini la 25 iulie, urmată de armistițiul semnat de guvernul Badoglio la 3 septembrie, făcut public la 8 septembrie) a fost exprimată în mesajul transmis de colonelul Traian Teodorescu, atașatul militar la Ankara, omologului său britanic, generalul

A.C. Arnold: mareșalul punea la dispoziția forțelor anglo-americane, care ar veni înaintea celor sovietice, 42 vagoane de aur, 2 vagoane de valută-hârtie, 400 vagoane de grâu, 300 vagoane de porumb și 22 de divizii.

În timp ce puterea și opoziția își legau toate speranțele de anglo-americani, Conferința de la Teheran a celor trei mari — Stalin, Roosevelt și Churchill (28 noiembrie–1 decembrie 1943) — respingea planul unei debarcări anglo-americane în Balcani. Neștiutoare de această hotărâre, clasa politică românească și populația țării erau încă departe de înțelegerea adevăratei situații. Scriitorul Paul Morand, ministrul Franței (regimul de la Vichy, desigur) la București, a descris excelent în raportul său din 22 octombrie 1943 starea de spirit din țară: „România trăiește într-un fel de euforie. Recolta a fost excelentă, se mănâncă pâine albă, inflația a umplut multe pungi, afacerile merg, salariile funcționarilor publici tocmai au fost crescute cu 30 la sută. Panică și euforie, iată o singură contradicție. Este aceea a României în preajma iernii 1943–1944. Ea este simbolul indiferenței din această țară, care a rezistat, în cursul secolelor, la ocupația străină, la invazii, dar în care bogăția, care țâșnește cu ușurință din pământ, a dat oamenilor o încredere neclintită. Românii sunt conștienți că se află pe marginea prăpastiei, dar nici unul din ei nu se îndoiește că un miracol îi va salva".

Din 1941, de când se încheiase eliberarea Basarabiei și nordului Bucovinei, teritoriul României nu mai cunoscuse ororile și distrugerile războiului.

În zorii zilei de 12 iunie 1942, 12 bombardiere americane (din cele 13 decolate de la Fayd, Egipt) au pătruns în spațiul aerian al țării, venind dinspre Marea Neagră, și au aruncat bombe la întâmplare de la Constanța până la Ploiești (unde au fost distruse trei case!). Cel dintâi raid aerian american în Europa, cel dintâi asupra României, cel dintâi asupra Ploieștiului, cel dintâi în care au fost utilizate aparate de tip Consolidated B-24 „Liberator" a fost un eșec atât de grav, încât americanii l-au trecut sub tăcere, cum au procedat și românii, și germanii.

Așa se explică opinia larg răspândită — dar, evident, greșită — că primul atac aerian american asupra României ar fi fost cel din 1 august 1943. La operația „Tidal Wave" (Valul nimicitor) au participat 177 de „Liberatoare", decolate de la Benghazi (Libia), care au atacat perimetrul petrolifer Ploiești. Deși, de astă dată, distrugerile au fost importante, reparațiile s-au făcut rapid, iar americanii au pierdut 54 de aparate, din care 36 pe teritoriul român. Rata ridicată a pierderilor a determinat

nerepetarea atacurilor, până când aviația SUA a dispus de bazele din sudul Italiei.

Într-o Europă greu lovită de război, România rămânea o insulă de prosperitate și liniște, unde se petreceau lucruri stranii. Regele Mihai vizita pe prizonierii americani, deținuți confortabil pe Valea Prahovei, la Timișul de Jos (bucătarii erau prizonieri ruși!), iar în timp ce punerea în practică a „Soluției finale" *(Endlösung)* ducea la moarte milioane de evrei în lagărele germane, la București ființa teatrul evreiesc „Baraseum", ceea ce nu înseamnă că populația evreiască nu era supusă unui regim de discriminare și oprimare, reflectat dureros și apăsător în jurnalul personal al scriitorului Mihail Sebastian (Hechter).

Operațiile militare se apropiau însă rapid de această oază de pace în timp de război. După dezastrul de la Stalingrad, se începuse refacerea armatei, în timp ce trupele din Caucaz luptaseră remarcabil în capul de pod Kuban, pentru a permite retragerea forțelor germano-române din Caucaz în Crimeea. Loviturile puternice date de Armata Roșie Wehrmachtului au constrâns pe germani la „replieri" succesive, astfel că, în urma Operațiunii Uman-Botoșani (5 martie–17 aprilie 1944), trupele sovietice au intrat pe teritoriul României. La 2 aprilie, când Armata Roșie a pătruns în Vechiul Regat, V.M. Molotov a declarat că „guvernul sovietic nu urmărește scopul de a dobândi vreo parte din teritoriul României sau de a schimba orânduirea socială existentă în România"; el arăta că „intrarea trupelor sovietice pe teritoriul României este dictată exclusiv de necesități de război și de faptul că trupele inamice continuă rezistența". Moderația declarației sovietice se integra strategiei lui Stalin de a-i convinge pe partenerii săi occidentali că URSS nu urmărea comunizarea continentului european; dictatorul de la Kremlin, care ordonase în 1943 „autodizolvarea" Cominternului, în același scop, înțelegea că fiecare probă de renunțare formală la mesianismul comunist atrăgea noi concesii din partea lui Churchill și Roosevelt. Pe măsură ce Wehrmachtul recula sub loviturile Armatei Roșii, România intra progresiv în triunghiul de forțe Moscova–Londra–Washington.

Pentru a împiedica repetarea evenimentelor din Italia în Ungaria și România, Hitler a ordonat la 26 ianuarie 1944 Înaltului Comandament german să elaboreze planuri de ocupare a celor două țări de îndată ce ar fi apărut semnele unei iminente defecțiuni (Planurile „Margarethe" I și II).

Fidelitatea manifestată de Antonescu, în cursul întrevederii cu Hitler, din 26–28 februarie, l-a determinat pe Führer să ordone

abandonarea lucrărilor privind planul „Margarethe II". În schimb, „Margarethe I" avea să fie curând pus în aplicare și trupele germane vor ocupa Ungaria (19 martie).

Infidelitatea beneficiarei dictatului de la Viena și planul de intoxicare strategică a Înaltului Comandament german, elaborat de serviciile secrete anglo-americane, aveau să ducă la o declarație a Führerului de mult așteptată de Antonescu.

În vedera realizării debarcării în Franța (Operațiunea „Overlord"), a fost lansată o vastă operație de inducere în eroare a Înaltului Comandament german, care trebuia să fie făcut să creadă că, în afara Franței, anumite zone ale teritoriilor controlate de Reich („Fortăreața Europa", cum le numea propaganda germană) sunt pe punctul de a fi pierdute, ca urmare a defecțiunilor politice sau a unor operații aliate. Obiectivul acestui plan era de a determina Înaltul Comandament german să retragă trupe din Franța — unde urma să se facă debarcarea — pentru a le duce în zonele crezute în primejdie. România a fost inclusă și ea în acest plan: Hitler trebuia fi făcut să creadă că mareșalul urmărește desprinderea de Reich și, pentru a împiedica defecțiunea, care ar fi lipsit Germania de prețioasele câmpuri petrolifere, să fie determinată să ocupe România, aducând trupe din Franța.

La sfârșitul lui februarie plecase la Cairo, ca emisar al opoziției, dar cu încuviințarea lui Antonescu (care discutase cu el înainte de călătorie), prințul Barbu Știrbey. El urma să poarte negocieri cu reprezentanții Marii Britanii, SUA și URSS în vederea încheierii armistițiului. Negocierile urmau să se desfășoare în secret, dar anglo-americanii au hotărât să le integreze planului de intoxicare strategică a germanilor. În consecință, ei au comis indiscreții voite, lăsând să apară în presă informații despre misiunea lui Știrbey la Cairo și prezentându-l pe prinț ca pe un emisar al guvernului Antonescu.

Pentru a-l păstra pe mareșal alături de Reich, Hitler s-a decis să-i ofere lui Antonescu o satisfacție, care — era convins — avea să-l facă pe conducătorul statului român să prețuiască alianța — fără tratat — cu Reichul. La întrevederea din 23–24 martie Hitler i-a spus lui Antonescu că „După atitudinea neloială a guvernului ungar și întrucât nici România, nici Ungaria nu au acceptat vreodată în sinea lor *(innerlich)* arbitrajul de la Viena și, după ce Italia este acum căzută, Germania nu consideră oportun să mai figureze ca semnatară a arbitrajului de la Viena". Antonescu, oricât de întunecată era situația de pe front, a trăit „*his finest*

hour", chiar dacă Führerul l-a rugat să nu facă publică această declarație. A cere unui român să păstreze un secret este a-i cere imposibilul. Antonescu i-a comunicat, având în vedere funcția sa, generalului Ion Gheorghe, ministrul României la Berlin, cuvintele Führerului, apoi, reîntors acasă, i-a spus văduvei lui Goga: „Poți să-mi săruți mâna, căci am redobândit Transilvania". Egeria mareșalului i-a comunicat vestea soției generalului Ilie Șteflea, șeful Marelui Stat Major...

Negocierile prințului Știrbey (căruia în mai i s-a alăturat, venit din țară, Constantin Vișoianu) la Cairo nu aveau alt rost decât să-i țină în alertă pe germani, până la efectuarea debarcării. O dată Operațiunea „Overlord" realizată, ele și-au pierdut interesul pentru anglo-americani. Un diplomat britanic, Christopher Steel, se întreba dacă ele meritau să mai fie continuate: „În primăvară — scria el —, aceasta era importantă, pentru că negocierile de armistițiu și amenințarea ieșirii din război a României blocau trupe germane care, altminteri, ar fi putut să fie folosite împotriva «Overlord». În realitate, în împrejurările de față, interesul nostru pentru Maniu ar putea numai să ne încarce cu anumite angajamente de ordin moral, care ne-ar crea dificultăți, în general, și cu rușii, probabil, în special, dacă ar renunța la termenii armistițiului propus de ei".

Marea Britanie subordonase total sprijinul acordat opoziției democratice din România bunelor raporturi cu URSS, țara care aducea contribuția decisivă la înfrângerea Germaniei. Preocupat să împiedice, totuși, o prezență militară sovietică în Grecia, avanpostul european al Suezului — punct de considerabilă însemnătate strategică pentru Marea Britanie —, Churchill dorea o delimitare a sferelor de influență britanică și sovietică în Europa de Sud-Est, delimitare care să includă Grecia în zona de interes a Londrei. Această împărțire a fost precipitată de înaintarea Armatei Roșii pe teritoriul României și de iritarea Moscovei provocată de activitatea grupului de agenți secreți britanici „Autonomous" (parașutat în România în noaptea de 21–22 decembrie 1943 și arestat a doua zi). Înzestrate cu post de radio-emisie și recepție, de care s-au folosit cu permisiunea autorităților române pentru a transmite mesaje Aliaților, ei au purtat discuții cu unii demnitari români ca Eugen Cristescu, șeful SSI, generalul Constantin (Piky) Vasiliu, subsecretar de stat la Interne. Prezența celor trei membri ai grupului „Autonomous" (A. G. Gardyne de Chastelain, Ivor Porter și Silviu Meținanu) a fost considerată la Moscova ca un joc al Londrei în spatele aliatului sovietic.

Pentru a curma aceste suspiciuni, A. Eden, ministrul de Externe, a propus la 5 mai 1944 ambasadorului sovietic la Londra, F. Gusev, ca în România să fie recunoscută preponderența sovietică, iar în Grecia, cea britanică. În urma negocierilor sovieto-britanice, s-a ajuns la un acord pe trei luni, în privința delimitării zonelor de interes în Europa de Sud-Est, prin care în România se recunoștea dreptul URSS la *„the first say"* (dreptul de a se pronunța prima). Valabil pentru perioada iulie–septembrie 1944, acordul a fost aprobat, la stăruințele lui Churchill, de către Roosevelt, împotriva avizului defavorabil al Departamentului de Stat.

Considerat de Christopher Steel „un om bătrân, slab, incapabil de o acțiune hotărâtoare", Iuliu Maniu era, în realitate, liderul necontestat al opoziției democratice, care reunea PNȚ, PNL și PSD. Ezitările președintelui PNȚ în a organiza imediata răsturnare a regimului antonescian erau determinate de două considerente: mai întâi, hotărârea de a nu-și asuma responsabilitatea înstrăinării unor părți ale teritoriului național (Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța), ca urmare a încheierii armistițiului, pe baza condițiilor puse de URSS și aprobate de Aliați. Maniu era de părere că, întrucât Antonescu poartă responsabilitatea angajării României în război, tot lui trebuie să-i revină și răspunderea semnării armistițiului și, așadar, a pierderii provinciilor anexate de URSS în 1940. În al doilea rând, Maniu voia să obțină garanții ferme din partea anglo-americanilor că România nu va fi aservită de Uniunea Sovietică.

Nici Antonescu nu se arăta dispus să semneze armistițiul (afirma însă că e gata să treacă puterea opoziției, dacă ea își asuma răspunderea unui astfel de pas), nici anglo-americanii nu se arătau receptivi față de temerile partidelor democratice în privința viitorului României. De aici lungile așteptări și pertractări ale liderului PNȚ, care îi exasperau atât pe Aliați cât și pe tânărul rege Mihai, nerăbdător să treacă la acțiune.

Dacă informația lui C. Argetoianu este adevărată, suveranul, înțelegând mai bine decât partidele democratice că, deși Partidul Comunist din România (PCdR) era un grupuscul de câteva sute de membri, el avea în spate forța Armatei Roșii și a URSS, a fost mai puțin inhibat în a discuta cu comuniștii și le-a cerut ca Moscova să răspundă, prin ei, la patru întrebări, înainte de a se angaja la o colaborare cu PCdR: viitorul monarhiei; situația regelui; revenirea la România a Transilvaniei de Nord și cuantumul despăgubirilor de război (suveranul solicita să se aibă în vedere situația grea a economiei, ca urmare a

efortului militar). C. Argetoianu pretindea a fi văzut la L. Pătrășcanu răspunsurile sosite de la Moscova: ele erau afirmative la primele trei întrebări, ultimul răspuns rămânând vag. În declarațiile făcute în timpul anchetei care a precedat procesul Pătrășcanu, I. Mocsonyi-Styrcea (este vorba de o declarație care are elemente de veridicitate) nu amintește decât despre discuții prealabile întâlnirii lui Pătrășcanu cu regele (purtate de Styrcea) privind poziția PCdR față de monarhie, fruntașul comunist declarând că, deși partidul său era în favoarea instaurării republicii, nu considera actuală realizarea acestui obiectiv.

În timp ce suveranul era partizanul unei acțiuni rapide pentru scoaterea României din războiul împotriva Națiunilor Unite, profitându-se de deruta din rândurile armatei germane ca urmare a ofensivei sovietice din cadrul Operațiunii Uman-Botoșani, opoziția democratică voia să stabilească mai întâi și mai riguros condițiile schimbării de front a României.

Condițiile de armistițiu, comunicate de URSS la 12 aprilie 1944, nu păreau dure, în afară de pierderea Basarabiei, nordului Bucovinei și ținutului Herța, și reparațiile de război, al căror cuantum nu era indicat; se preciza chiar că guvernul sovietic nu intenționează să ocupe România, ci dorește ca trupele sovietice să se poată deplasa pe teritoriul ei, în vederea operațiunilor militare împotriva Germaniei, ceea ce implica punerea la dispoziția lor a întregii rețele de comunicații; clauza ce trebuia să facă „atrăgător" armistițiul era condamnarea arbitrajului de la Viena și oferta de a lupta în comun pentru eliberarea Transilvaniei, ce urma să fie restituită României „toată sau în cea mai mare parte a sa". Evident, românii nu știau că această formulă restrictivă în privința Transilvaniei fusese susținută stăruitor de Marea Britanie ca mijloc de a stimula Ungaria să se desprindă de Germania.

Lipsa de progrese în discuții și, după debarcarea în Normandia (6 iunie 1944), închiderea practică a canalului de negocieri de la Cairo au deplasat centrul de greutate al negocierilor de armistițiu la Stockholm. Aici, s-au desfășurat discuții cu ambasadoarea sovietică, Alexandra Kollontai (fiica unui general țarist, devenită o fervență bolșevică și, în același timp, o propagandistă a ...amorului liber!), și cu consilierul ei, Vladimir Semionov, promis unei mari cariere în diplomația sovietică, atât din partea guvernului, prin ministrul României în Suedia, Frederic Nanu, cât și din partea opoziției, prin consilierul de legație, George I. Duca (fiul fostului premier, asasinat de legionari).

Contactele cu F. Nanu fuseseră stabilite din inițiativa părții sovietice, care, cu prilejul înmânării condițiilor de armistițiu, subliniase preferința de a negocia cu guvernul Antonescu. Pentru a nu lăsa mareșalului monopolul acestor discuții bilaterale (necomunicate și anglo-americanilor), opoziția, care le cunoștea evoluția grație lui Grigore Niculescu-Buzești, directorul Cifrului în Ministerul de Externe, l-a însărcinat pe G. Duca să stabilească legătura cu ambasada sovietică în vederea tratativelor paralele.

Ceea ce pare surprinzător, la prima vedere, este că până la 23 august 1944 Moscova și-a manifestat constant preferința pentru mareșalul Antonescu, ca partener de armistițiu, acceptându-i trei cereri: perioada de 15 zile pentru a reglementa raporturile cu Germania; existența unei zone neocupate de trupele sovietice pe teritoriul României, unde să se afle reședința guvernului; moderație în stabilirea cuantumului despăgubirilor de război.

Opoziția, prin G. Duca, a cerut ca măcar aceste concesii făcute mareșalului să fie acordate și ei. Ea a primit promisiunile doamnei Kollontai, care nu s-au împlinit însă până la 23 august.

În stadiul actual al informației, explicația atitudinii sovietice este ipotetică și ea are în vedere trei considerente: a) Stalin era preocupat să asigure înaintarea rapidă a Armatei Roșii în Balcani și Europa Centrală; pragmatic — așa cum fusese întotdeauna —, Stalin voia să încheie armistițiul cu deținătorul puterii — Antonescu —, în măsură să pună de îndată la dispoziția Armatei Roșii căile de comunicație, sistemul de aprovizionare cu alimente și carburanți etc. și nu cu opoziția, al cărei acces la putere rămânea incert; b) o dată armistițiul încheiat, Stalin se putea dispensa de Antonescu, de îndată ce nu mai era necesar, fără ca anglo-americanii să protesteze, dată fiind colaborarea mareșalului cu Germania; c) Stalin credea că Aliații apuseni îi vor acorda lui Maniu un sprijin mai substanțial și îl considera ca un partener incomod în România, o dată țara ocupată de Armata Roșie.

Dacă dictatorul sovietic îl preferă pe cel român opoziției (în care, din iunie 1944, se integrase și PCdR), Antonescu ezita să încheie acest ademenitor „pact cu diavolul". În vara anului 1944 — așa cum raporta Carl Clodius, devenit un „superministru" al Reichului în România —, Antonescu „a rămas întotdeauna încrezător și nu și-a pierdut nervii", fiind convins că „rușii pot fi la fel de bine bătuți decisiv pe plan militar în Carpați, ca și pe Volga sau în Caucaz"; în același timp, el era convins că „războiul nu poate fi câștigat, în ultimă instanță, pe plan militar, ci

trebuie sfârșit printr-un compromis politic". Atitudine ambiguă până la contradictoriu și care s-a manifestat în ultima întrevedere Hitler–Antonescu, desfășurată la Rastenburg în zilele de 5–6 august.

Mareșalul a încercat să obțină totuși asigurări din partea Führerului în ceea ce privește stabilizarea frontului în România, protecția spațiului aerian al țării împotriva raidurilor americane și britanice, sprijinul german în cazul intrării Turciei în război și a deschiderii Strâmtorilor, atitudinea Ungariei și a Bulgariei. Cu excepția controlului exercitat de Germania asupra Ungariei, Hitler a făcut promisiuni neconvingătoare sau a rămas în vag. În nota de conversație dictată de el, mareșalul Antonescu arată că a solicitat explicații în toate aceste probleme, întrucât Führerul îl întrebase intempestiv dacă România și conducătorul ei, Antonescu, sunt gata să meargă până la capăt alături de Germania. Rezultatul a fost că „...m-am despărțit de Führer, după o discuție de 5 1/2 ore, fără să-i fi dat un răspuns nici negativ, nici pozitiv la întrebarea intempestivă pe care mi-a pus-o. Era să adaug — încheie Antonescu în nota sa — dar m-am reținut privitor la ruptura dintre România și Germania: Niciodată un popor nu poate să ia un angajament orbește, alături de alt popor, când acesta face o acțiune politică și militară greșită și cine spune că Germania nu va mai face de acum înainte aceleași greșeli". Această poziție corectă mareșalul a gândit-o, dar nu a rostit-o. În nota de conversație, redactată de interpretul lui Hitler, mareșalul apare declarând, la sfârșitul discuției, că România „va rămâne de partea Germaniei și ar fi ultima țară care să părăsească Germania, căci el știe că sfârșitul Germaniei înseamnă de asemeni și sfârșitul României". Dincolo de aceste deosebiri dintre cele două documente, este sigur că Antonescu a ajuns, în urma discuțiilor de la Rastenburg, la concluzia, comunicată și însărcinatului cu Afaceri al Turciei în România, că „nu era nici posibil, nici în interesul României să întreprindă acțiuni militare împotriva Germaniei".

ORGANIZAREA OPOZIȚIEI

Nu aceeași era și părerea liderilor opoziției, care considerau că interesul României era să se separe cât mai repede de cel de al treilea Reich. Opinia publică, în marea ei majoritate, era convinsă că războiul este pierdut, starea de spirit defetistă fiind potențată de raidurile aeriene americane (ziua) și britanice (noaptea). Începută la 4 aprilie cu un

puternic bombardament american asupra Capitalei, ofensiva aeriană aliată împotriva României a continuat până la 19 august, obiectivul principal fiind perimetrul petrolifer Ploiești, căruia i s-au adăugat gări și întreprinderi din Brașov, Giurgiu, Turnu Severin etc. Ca urmare a bombardamentelor, s-a înregistrat o scădere dramatică a producției de petrol:

Luna	Martie	Aprilie	Mai	Iunie	Iulie
Producția	385 000 t	176 000 t	152 000 t	77 000 t	63 000 t

Bombele nu au lovit numai obiective de interes militar, ci au provocat mari distrugeri și importante pierderi în rândurile populației civile. Nimic nu ilustrează mai bine reacția opiniei publice față de aceste atacuri, calificate de autoritățile române drept „teroriste", decât replica dată de un general în rezervă lui Mihai Antonescu, care îi telefonase, după primul bombardament asupra Capitalei, pentru a-i exprima compasiunea în legătură cu rănirea gravă a fiicei și ginerelui său: „Domnule președinte, scoateți țara din război". Efectul demoralizant al bombardamentelor a reprezentat un factor de presiune în direcția desprinderii de Germania. „Disperarea oamenilor a depășit orice limită", nota în jurnalul său scriitorul Emil Dorian, la 8 mai 1944.

Nu fără ezitări, liderii partidelor democratice au acceptat să colaboreze cu comuniștii în cadrul celei mai largi coaliții politice din istoria României; ea îngloba PNȚ, PNL, PSD și PCdR, având sprijinul regelui și al armatei. Politica PCdR în pregătirea actului de la 23 august a făcut obiectul unor controverse între specialiști, care pot fi rezumate astfel: PCdR a acționat independent sau la directivele Moscovei? Divergențele dintre istorici au fost determinate de absența unor probe documentare concludente în sprijinul uneia sau alteia dintre cele două interpretări.

Ceea ce se poate afirma cu certitudine este că, din primele săptămâni de război, PCdR s-a integrat perfect efortului Moscovei de reluare a politicii de front popular antifascist, într-o nouă variantă, considerabil sporită, până la un front național. În dimineața zilei de 22 iunie 1941, Stalin (care cu două luni mai înainte intenționase să dizolve, în fapt, Cominternul pentru a potoli mânia lui Hitler, provocată de semnarea pactului sovieto-iugoslav din 5 aprilie 1941 și a-și câștiga bunăvoința Angliei) i-a spus lui Dimitrov, venit după instrucțiuni, că va mai menține un timp Cominternul: „partidele (comuniste — n.n.) să desfășoare, la fața locului, o mișcare de apărare a URSS. Să nu se pună problema revoluției

socialiste. Poporul sovietic duce un război patriotic împotriva Germaniei fasciste. Este vorba de distrugerea fascismului". Aceste idei ale lui Stalin se regăsesc toate încă în primele documente ale PCdR: circulara din 8 iulie 1941 a CC al PCdR și Platforma-program din 6 septembrie 1941, intitulată semnificativ „Lupta poporului român pentru libertate și independență națională". Ideea de bază a celor două documente era constituirea unei largi coaliții politice împotriva Germaniei și a regimului Antonescu, care colabora cu ea: „Comuniștii — se arată în circulara din 8 iulie — trebuie să-și concentreze toate forțele pentru formarea Frontului Unic Național. Social-democrații, național-țărăniștii, țărăniștii radicali, liberalii și masele largi de sub influența lor urăsc ocupația sângeroasă germană și clica trădătoare a slugilor din țară ale lui Hitler. Masele gardiste, lovite de clica sângeroasă a generalului Antonescu, de armatele ocupante, trebuie eliberate de sub influența șefilor lor și câștigate pentru frontul unic de eliberare a poporului român".

În Platforma-program nu se mai pomenea de „masele gardiste" (era prea mult!), dar PCdR propunea „lupta comună a tuturor partidelor, grupărilor, persoanelor politice și tuturor patrioților români pentru realizarea Frontului Unic Național al poporului român contra ocupanților hitleriști și slugilor lor trădătoare de țară" și se declara dispus să colaboreze cu toate partidele, grupările, personalitățile politice „pentru realizarea oricărei revendicări din platformă", singurul criteriu fiind poziția față de Germania, regimul antonescian și războiul antisovietic.

Revendicările platformei se axau, în primul rând, pe ieșirea României din războiul dus alături de Germania și răsturnarea regimului Antonescu; era de asemenea condamnat „dictatul hitlerist de la Viena" — ceea ce corespundea poziției Cominternului; în domeniul economic și social, revendicările platformei erau atât de vagi — „îmbunătățirea temeinică economică, culturală și sanitară a situației maselor ce muncesc... Reducerea generală a impozitelor" — încât satisfăceau pe toți și nu nelinișteau pe nimeni. Ștefan Foriș a susținut, după înlăturarea sa de la conducerea partidului, că alcătuise aceste documente, fără indicații de la Moscova, călăuzindu-se după cuvântările radiodifuzate ale lui Molotov și Stalin. Indicațiile lui Stalin date lui Dimitrov, la 22 iunie 1941, se conturează prea limpede în filigranul acestor documente pentru a avea îndoieli asupra existenței unor directive riguroase venite de la Moscova pentru redactarea acestor documente programatice. Dispunem deocamdată de instrucțiunile lui G. Dimitrov din 1 iulie 1941, ce urmau a fi transmise PCdR de omul de legătură al Cominternului Șceriu Gheorghiev, aflat la începutul ostilităților la Izmail (era însărcinat cu menținerea contactului cu PCdR și PC din Turcia). Instrucțiunile lui Dimitrov se refereau numai la organizarea actelor de sabotaj. La 4 septembrie 1941, Dimitrov a înaintat lui Malenkov raportul de activitate a lui Gheorghiev din perioada 22 iunie–16 august 1941 (deocamdată netipărit). Se știe că el a ajutat la lansarea unor grupe de agenți–diversioniști și a organizat rețele comuniste în Basarabia. Ștefan Foriș a afirmat însă, în 1945 că, în urma arestării rețelei prin care PCdR întreținea legătura cu Internaționala Comunistă, „am rămas și fără legătură cu Cominternul, lipsit de ajutorul neprețuit al Cominternului în ajunul și timpul războiului, perioada cea mai grea din istoria partidului nostru". El preciza că a elaborat, pe baza discursurilor lui Molotov (22 iunie 1941) și Stalin (3 iulie), documentele-directivă din iunie–septembrie 1941. Ar fi atunci o coincidență neobișnuită că la 7 iulie 1945 Cominternul a dat o directivă partidelor comuniste din țările ocupate de Germania să constituie Fronturi Unice Naționale de luptă împotriva Reichului nazist și a sprijinitorilor săi, iar a doua zi, la 8 iulie 1941, CC al PCdR a emis o Circulară privind organizarea Frontului Unic Național în România. Vojtech Mastny este de părere că, de fapt, „Cominternul a pregătit un program cuprinzător pentru cel puțin o țară, România, dovedind înalta prioritate atribuită de Stalin problemelor românești". Grație interesului arătat de Kremlin României, PCdR a fost primul partid care a dispus de un amplu program de activitate, cuprinzând atât obiectivele cât și strategia și tactica necesare realizării lor.

Strategia Frontului Unic Național — care, spre deosebire de Frontul popular antifascist, cantonat numai la stânga spectrului politic, invita la colaborare, așa cum s-a văzut, toate partidele și personalitățile politice de orientare antigermană și antifascistă — a fost consolidată de „autodizolvarea" Cominternului (10 iunie 1943), simplă acțiune cosmetică, destinată să convingă Occidentul că URSS a abandonat mesianismul revoluționar. Dispariția Internaționalei Comuniste nu a însemnat, așa cum au crezut mulți apuseni (și nu numai ei!), și dispariția controlului riguros exercitat de Moscova asupra partidelor comuniste: au fost create structuri criptocominterniste — Secția de informație internațională și așa-numitele „Institute de cercetare științifică" nr. 99, 100 și 205 — care asigurau legătura dar și supravegherea Kremlinului asupra partidelor comuniste.

PCdR nu a făcut excepție. Din momentul în care, ca urmare a operațiunilor militare și a intrării Armatei Roșii pe teritoriul României, PCdR — un grupuscul politic de 800–1 000 membri — a căpătat o însemnătate cu totul disproporționată cu efectivele și ponderea sa politică, Moscova — credem noi — s-a grăbit să intervină. Omul ei de încredere, Emil Bodnăraș, l-a înlocuit la 4 aprilie 1944 printr-o lovitură, nu de palat,

ci de partid, pe secretarul general Ștefan Foriș, un fost student în matematică la Budapesta, originar din Transilvania, cu un triumvirat alcătuit din Bodnăraș, Constantin Pârvulescu și Iosif Rangheț (care pe atunci își scria numele Rangecz). Foriș, care trăise în iluzia „autodizolvării" Cominternului, a protestat, în primul moment, împotriva unei hotărâri „superioare", invocate de Bodnăraș, ca motiv al demiterii: „Am arătat — spunea Foriș într-un memoriu redactat cu un an mai târziu — că textul comunicării (adusă de Bodnăraș — n.n.) e în contrazicere cu Hotărârea dizolvării IC (Internaționalei Comuniste — n.n.) și cu declarația tovarășului Stalin în legătură cu aceasta". „Principialitatea" lui Foriș a fost imediat spulberată de Bodnăraș, care s-a referit „la tovarășii din Uniunea Sovietică și la organele sovietice", pentru a-l determina pe naivul fost secretar general să se supună hotărârii „superioare", dar — culme a ironiei (sau cinismului?) —, mulțumindu-i pentru observația sa „partinică", „a schimbat textul din Comunicarea către activ", pentru ca nu cumva și alți membri de partid să se întrebe dacă dispăruse cu adevărat Cominternul, iar partidele comuniste deveniseră stăpâne pe politica lor.

În stadiul actual al documentației, motivele înlăturării lui Foriș nu pot fi determinate decât ipotetic: se pare că el manifestase în anii 1941–1944 independență față de directivele Cominternului în ceea ce privește organizarea mișcării de partizani în România (Foriș considera că, date fiind efectivele scheletice ale partidului, a le expune represiunii, ca urmare a actelor de sabotaj, însemna, în fapt, autodistrugerea PCdR).

Cert este că la 22 februarie 1944 a fost prezentată lui G. Dimitrov cererea Anei Pauker privind constituirea „biroului din străinătate" al PCdR, alcătuit din Ana Pauker, Luca László (viitorul Vasile Luca) și Manole Manole (fost voluntar în Spania și aflat în emigrație la Moscova). Constituirea biroului era justificată de Ana Pauker prin „activitatea crescândă referitoare la PC din România".

În timp ce E. Bodnăraș dirija din umbră, potrivit — credem noi — directivelor sovietice, activitatea PCdR, L. Pătrășcanu — „fața umană" a comunismului în România — purta negocieri cu reprezentanții regelui și cu liderii partidelor politice. Graba lor de a acționa pentru răsturnarea regimului, dar, mai ales, forța aflată la spate — URSS — au făcut ca, în unele împrejurări, cei doi reprezentanți ai PCdR să se bucure de o întâietate, în totală disproporție cu însemnătatea partidului pe eșichierul politic românesc. Astfel, la prima consfătuire privind pregătirea loviturii de stat, desfășurată în prezența regelui și cu participarea generalilor C. Sănătescu, Gh. Mihail, C. Vasiliu-Rășcanu și A. Aldea, precum și cu cei doi apropiați sfătuitori ai suveranului, I. Mocsonyi-Styrcea și

Gr. Niculescu-Buzești, singurii reprezentanți ai unui partid politic au fost Pătrășcanu și Bodnăraș.

La 20 iunie s-a constituit Blocul Național-Demoratic, expresie a conlucrării PNȚ, PNL, PSD și PCdR în vederea înlăturării regimului antonescian și a desprinderii României de Germania. Așa cum se arată într-o notă a SSI din 26 iunie, I. Maniu considera că acordul său cu Brătianu reprezintă „principala forță politică, iar celelalte forțe democratice de stânga trebuie să se alăture acestei forțe". Pentru liderul național-țărănist, înțelegerea cu PCdR era un fel de tratament homeopatic destinat să ferească societatea românească de comunizare. Aceeași notă a SSI sublinia că, din informațiile deținute, potrivit lui Maniu, „cel mai bun mijloc de a lupta împotriva comunizării țării este de a se ajunge la o înțelegere între organizațiile politice democratice și cele de stânga". Ceea ce îl preocupa pe Maniu era măsura în care reprezentanții PCdR, deveniți interlocutori ai partidelor democratice, acționau cu acordul tovarășilor lor de la Moscova, considerați de el drept adevărații conducători ai PCdR.

Informat despre activitatea forțelor de opoziție, prin rapoartele SSI, mareșalul nu a luat nici o măsură pentru a restrânge — și cu atât mai puțin — a pune capăt pregătirilor de îndepărtare a sa de la cârma statului. Dacă Mussolini, cu un an mai înainte, califica informațiile despre comploturile pregătite împotriva sa drept *„libri gialli"* (cărți galbene, adică romane polițiste, după culorile copertei unei populare colecții), Antonescu era convins că puterea sa nu este primejduită, întrucât armata și poporul îl urmează cu fidelitate („pot să-mi pun capul între picioarele generalilor mei", avea el să spună comandantului Grupului de Armate „Ucraina de Sud", Hans Friessner, cu numai două zile înainte de a fi arestat). Înțelepțit de experiența italiană, Hitler i-a spus lui Antonescu, la despărțirea după ultima lor întrevedere din 5–6 august 1944: „Să nu vă duceți la Palatul Regal". Au fost ultimele cuvinte ale Führerului adresate mareșalului; Hitler nu uita că Mussolini fusese arestat îndată ce ieșise de la audiența avută la rege.

23 AUGUST 1944: SCHIMBAREA DE REGIM

Oricâte măsuri de mascare ar fi luat comandamentele sovietice, pregătirea unei operații de amploarea ofensivei sovietice din nordul Moldovei nu putea trece neobservată. La 2 august 1944, Stalin semnase

directiva privind Operațiunea Iași–Chișinău, care ordona fronturilor 2 și 3 ucrainene să încercuiască și să zdrobească forțele româno-germane din nordul Moldovei și să ajungă pe aliniamentul Bacău–Vaslui–Huși–Leova–Tarutino–Moldavca, „având în vedere să atace ulterior spre Focșani, Galați și Ismail". Așa cum se poate constata, Înaltul Comandament sovietic nu considera posibil să depășească, în cadrul aceleiași operații strategice, Poarta Focșanilor, „una din cele mai puternice poziții de apărare strategică din Europa", după evaluarea specialiștilor.

Semnele anunțătoare ale ofensivei l-au îngrijorat în cel mai înalt grad pe Antonescu. La 19 august, cu o zi înainte de începerea ei, mareșalul, într-o stare de „extremă iritare", a avut o discuție cu C. Clodius, căruia i-a spus că dacă, având în vedere iminenta ofensivă sovietică pe frontul românesc, nu „va fi adusă neîntârziat cel puțin o divizie germană — pe cât posibil o divizie blindată — [...] atunci el își va rezerva libertatea de acțiune". Cererea lui Antonescu era dictată de reducerea drastică a efectivelor germane din Moldova, ca urmare a gravei crize provocate de prăbușirea Grupului de Armate „Centru", în urma ofensivei sovietice, începută la 23 iunie (încheiată la 29 august, operația din Bielorusia este echivalentă, prin pierderile suferite de Wehrmacht, cu „un dublu Stalingrad"). Înaltul Comandament german fusese obligat, pentru a face față situației de mare primejdie din Bielorusia, să transfere acolo trupe din România, slăbind astfel frontul din Moldova.

În dimineața zilei de 20 august, după o puternică pregătire de artilerie pe direcțiile principale de atac, forțele sovietice au trecut la ofensivă și, în scurt timp, au spart frontul româno-german. Unele unități românești s-au retras în dezordine. Mareșalul Antonescu a plecat imediat pe front și, la 21 august, a avut o discuție cu generalul Hans Friessner, comandantul Grupului de Armate german „Ucraina de Sud", de un deosebit interes pentru cunoașterea opiniilor conducătorului statului român, în ajunul arestării sale. El a reproșat Germaniei că a slăbit România prin amputările teritoriale — în primul rând, dictatul de la Viena — din vara anului 1940, săvârșit sub egida ei. În pofida acestei situații, România s-a alăturat Reichului. „Este singurul caz în istorie — a spus mareșalul — că un popor care a fost astfel tratat de un alt popor aliat nu se întoarce în contra acestuia, ci merge cu el. Este singurul caz în istorie că un popor intră ca aliat într-un război fără să aibă un tratat de alianță, militar și politic." Despre el însuși, și despre regimul său, care avea să mai dureze două zile, Antonescu afirma: „Eu nu am în spatele meu nici un partid politic, ci sunt singur, și totuși am ajuns să conduc statul român timp de patru ani, în așa fel că nimeni nu-mi poate face un reproș

sau să ridice vreo acuzație în contra politicii mele interne și externe [...], sunt singurul conducător de stat din Europa care poate să meargă în mijlocul poporului său fără gardă de corp, fără teamă că i se poate întâmpla ceva [...], poporul român a mers din totală convingere și ca cel mai corect și loial aliat de partea Germaniei și va merge mai departe".

Cu 48 de ore înaintea căderii sale, Antonescu se credea urmat de popor în politica sa de alianță — fără tratat! — cu Germania și — „o, neștiutoare hire omenească", ar fi spus cronicarul — în afara oricărei primejdii. Este ceea ce explică ușurința arestării sale, în după-amiaza zilei de 23 august.

Dacă generalului Friessner Antonescu i-a spus că el va merge mai departe alături de Reich, revenit la București, l-a avertizat din nou pe Clodius, în seara zilei de 22 august, că, față de situația critică de pe front, va fi nevoit să recapete libertatea politică de acțiune. Așa cum avea să noteze, 24 de ore mai târziu, într-un carnet, în timp ce era deținut în seiful din Casa Nouă, Antonescu îi semnalase lui Clodius situația disperată în care se afla România, după spargerea frontului din Moldova, și ceruse „să arate acest lucru la Berlin, să roage să înțeleagă poziția țării noastre în fața cataclismului ce o amenință și a mea în fața istoriei și *să-mi dea dezlegarea* (subl.n.) de a trata un armistițiu, dorind să ieșim din această situație ca oameni de onoare și nu prin acte care ar dezonora pentru vecie țara și conducătorul ei".

Este de neînțeles cum Antonescu, care cu o zi mai înainte îi spusese atât de răspicat lui Friessner că între România și Germania nu există un tratat de alianță, aștepta o „dezlegare" de la Berlin pentru a încheia armistițiul. Spiritul cavaleresc, de onoare militară, ce inspira această atitudine a mareșalului, respectabil în gradul cel mai înalt, era cu totul deplasat într-o problemă politică — și încă una de viață sau de moarte a unei națiuni — unde egoismul național — realitate crudă, este drept — face legea.

Antonescu nu se agăța însă de putere. În seara zilei de 22 august, Mihai Antonescu i-a spus lui Neagu Djuvara (curier diplomatic, care urma să plece a doua zi la Stockholm pentru a transmite lui F. Nanu instrucțiuni în vederea reluării negocierilor cu sovieticii) că „Mareșalul este gata să se dea la o parte de îndată ce va fi nevoie și că i-a dat mână liberă pentru semnarea armistițiului".

Formula încheierii armistițiului de către mareșal era cea preconizată de I. Maniu, care, așa cum s-a arătat, nu voia ca opoziția și el

personal să apară răspunzători, în fața națiunii române și a istoriei, de pierderea teritoriilor românești, revendicate de URSS.

Când, în dimineața zilei de 23 august, Antonescu i-a spus lui Gh. Brătianu, venit la Snagov (unde avea loc ședința guvernului), că este dispus să semneze armistițiul dacă liderii partidelor politice își vor exprima în scris acordul cu încheierea armistițiului, în condițiile știute — adică și cu pierderea Basarabiei, nordului Bucovinei și ținutului Herța —, Maniu a refuzat să-și dea semnătura (el a contestat însă la procesul lui Antonescu acest episod, fiind în contradicție astfel cu Gh. Brătianu).

Reconstituirea exactă a dialogului dintre regele Mihai și mareșal la ultima lor întâlnire (orele 16,15–16,58) nu este posibilă. Substanța însă a fost următoarea: Antonescu era, în principiu, de acord cu semnarea armistițiului, dar numai după ce ar fi ajuns la o înțelegere cu germanii; până atunci luptele aveau să continue, și el lua în considerare aliniamente succesive de rezistență, dacă linia fortificată Focșani–Nămoloasa–Brăila/Galați (160 km cu zece cazemate de beton pe km, deci 1 600 în total) s-ar fi prăbușit. Generalul A. Aldea, aflat în camera alăturată Salonului galben, unde se defășura audiența, l-a avertizat pe rege că dacă mareșalul era lăsat să plece de la palat și ar fi comunicat lui Clodius și Killinger intenția sa de a semna armistițiul (Aldea nu știa de discuțiile din 19 și 22 august dintre Antonescu și Clodius), atunci, confruntat cu poziția comună a regelui, mareșalului și opoziției în problema armistițiului, Hitler i-ar înlătura pe toți și ar instala în România un guvern legionar, decis să continue lupta, alături de Germania, până la capăt.

Arestarea mareșalului devenea astfel imperios necesară. Oricâtă stimă avea Hitler pentru Antonescu, el nu putea renunța la două aliniamente strategice de mare însemnătate ca Poarta Focșanilor și, mai ales, masivul Carpaților, ușor de apărat cu efective reduse (o dovedise din plin bătălia de la Monte Cassino, unde, din februarie până în mai 1944, trupe germane puțin numeroase au provocat pierderi atât de mari Aliaților, încât ea, bătălia, a fost numită „Verdun"-ul celui de-al doilea război mondial). Dacă Antonescu i-ar fi cerut Führerului „dezlegarea" pentru încheierea armistițiului, este sigur că el ar fi anticipat soarta lui Horthy, care, încercând, la 15 octombrie 1944, să desprindă Ungaria de Reich, a fost imediat înlăturat de germani, în locul său fiind adus conducătorul Partidului fascist al Crucilor cu săgeți, Szálasi Ferenc.

O dovadă de netăgăduit a voinței lui Hitler de a păstra sub control spațiul românesc l-au constituit directivele sale din noaptea de 23–24 august și cea din 26 august. Prima directivă ordonă arestarea regelui, iar, în cazul în care mareșalul Antonescu nu mai era „disponibil", să fie constituit un nou guvern, condus de un general filogerman (contactați în cursul nopții, generalii Mihai Korne și Ilie Șteflea au refuzat colaborarea cu germanii, invocând ordinele regelui, comandantul suprem al armatei).

Într-adevăr, imediat după arestarea mareșalului și a lui Mihai Antonescu (urmată de cea a unui șir de colaboratori apropiați, chemați la palat și arestați imediat), suveranul a constituit un guvern de militari prezidat de generalul Constantin Sănătescu și în care liderii celor patru partide din BND — Iuliu Maniu, Dinu Brătianu, C. Titel Petrescu și Lucrețiu Pătrășcanu — intrau ca miniștri de stat (fără portofoliu), reprezentantul PCdR deținând, cu titlu provizoriu, și portofoliul Justiției, pentru a asigura rapida eliberare din închisori și lagăre a deținuților comuniști. Guvernul Sănătescu era o formulă intermediară între cabinetul de militari, dorit de Maniu pentru a bloca ascensiunea spre putere a comuniștilor, un cabinet destinat să cârmuiască până la încheierea păcii, adică în intervalul de timp când problemele militare aveau să fie prioritare, și guvernul politic, cerut de suveran pentru a arăta că partidele cele mai importante sprijină noua orientare a țării.

Improvizația — marea artă a românilor, dar și blestemul istoriei lor — nu putea lipsi la acest moment crucial. Acțiunea de înlăturare a lui Antonescu fusese plănuită pentru 26 august, dar ea a trebuit devansată, ca urmare a cererii de audiență la palat a mareșalului. Arestarea lui Antonescu s-a făcut în pripă, fără ca trupele din Capitală să fi intrat în dispozitivul de luptă. Colonelul Dumitru Dămăceanu, șeful Statului Major al Comandamentului Militar al Capitalei, care nu putuse fi contactat telefonic când Antonescu a cerut audiența, a sosit la palat după arestarea acestuia și a cerut să nu se anunțe schimbarea de guvern până nu se va fi încheiat luarea măsurilor militare. El a spus suveranului și anturajului său că „azi e ziua de baie în armată (de fapt în garnizoana București — n.n.) și toți soldații erau în izmene. A fost un moment de ilaritate când toți — arată Ion Mocsonyi-Styrcea — am sărit cu gura pe el în același timp. Regele i-a spus: «Cum să rămână țara 24 de ore fără guvern?»

Aldea:

«Aia n-ar fi nimic. S-a mai întâmplat, dar să dispară și să nu-l găsească nimeni e de neînchipuit».

Buzești:

«Nici noi nu știam că vor veni la palat, când vor sosi și dacă vor fi arestați».

Dar Ioani (Mircea Ionnițiu, secretarul particular al regelui — n.n.):

«Ba știam foarte bine, de la unsprezece și jumătate, dar dumneata (Dămăceanu — n.n.) n-ai vrut să dăm alarma. Dacă domnul Mocsonyi te asculta, nici n-am fi reușit să-i arestăm».

Iar Sănătescu:

«Măi, Dămăcene, uiți că și Mărășeștii s-au câștigat în izmene (soldații Regimentului 32 infanterie își aruncaseră, din cauza căldurii, vestoanele — n.n.). De astă dată o să-i batem cu p... goală!»"

Aceeași improvizație a prezidat și la alcătuirea guvernului, unii generali numiți miniștri fiind „culeși" de Sănătescu din „Anuarul Armatei".

Era de la sine înțeles ca în asemenea condiții, când incertitudinea asupra rezultatului unei confruntări între trupele române și cele germane era mare, să se dorească — mai mult ca oricând — evitarea oricărei ciocniri între foștii frați de arme. Ministrului Germaniei, Manfred von Killinger, venit la palat, regele i-a spus că, dacă armata germană se va retrage în ordine, fără acte de ostilitate, împotriva ei nu se va întreprinde nimic.

Oferta regală a părut unora dintre militarii germani — între care generalul E. Hansen — aflați la legația Reichului vrednică de luat în seamă și de acceptat. Generalul A. Gerstenberg, care putuse comunica însă cu Statul Major al Luftwaffei, a dat asigurări că lovitura de stat fusese dată de o clică restrânsă și înfricoșată și că el era în măsură să restabilească imediat ordinea. Asigurările sale, asociate cu voința lui Hitler de a menține sub control spațiul românesc, explică ordinul Führerului ca *„Putsch"*-ul să fie imediat lichidat.

Atacul german dat în dimineața de 24 august asupra Capitalei a stat sub pecetea aceleiași improvizații ca și lovitura de stat a românilor. Mai mult decât luptele din zona Băneasa și din alte câteva puncte din suburbiile Capitalei, deschiderea ostilităților de către Wehrmacht a fost percepută prin repetatele atacuri aeriene asupra Capitalei, avioanele germane înverșunându-se mai ales asupra Palatului regal. Deși în istoriografia română și străină s-a vorbit mereu despre „întoarcerea armelor" de către România împotriva Germaniei, în realitate Germania a avut inițiativa „întoarcerii armelor" împotriva României. Proclamația

guvernului român o spune explicit: guvernul român informase pe ministrul Germaniei la București că „țara noastră dorește să-și lichideze prin bună înțelegere raporturile cu Germania și că armata română, rămânând hotărâtă să se apere, nu va întreprinde nimic din proprie inițiativă, nici un act ostil față de armata germană. Guvernul român a declarat, în același timp, că va permite retragerea în ordine a trupelor germane ce vor părăsi de bunăvoie teritoriul nostru". La această ofertă — se arată mai departe — Germania a răspuns cu acțiuni agresive (atacuri împotriva unităților române, bombardarea Capitalei). „Prin aceste acte de agresiune, care s-au produs simultan, în mai multe puncte ale țării, Germania s-a pus în stare de război cu România." Numai după acțiunile agresive ale Wehrmachtului, guvernul român a ordonat armatei „de a începe lupta împotriva tuturor forțelor militare germane aflate pe teritoriul României pentru eliberarea țării de sub ocupațiunea germană". Este, prin urmare, de netăgăduit că Reichul a deschis ostilitățile împotriva României, dar — după cum remarcă fostul diplomat Camil Demetrescu — atacul german „ne oferea exact ceea ce doream, fără să fi pornit noi, ci nemții, agresiunea".

În anii '60, când regimul comunist din România a început să se distanțeze de Moscova, istoriografia sovietică a prezentat poziția autorităților române ca o încercare a regelui și a „cercurilor reacționare" de a oferi Wehrmachtului „un pod de aur" pentru a se retrage în siguranță din România. În realitate, guvernul român a făcut o încercare — în care, evident, nu credea —, călăuzit de considerente pragmatice și morale, de a evita ciocnirea cu trupele germane: pe de o parte, deznodământul rămânea nesigur, pe de alta, dintr-o elementară decență se dorea să nu se ajungă la o luptă între foștii „frați de arme". Spre deosebire de mareșalul Antonescu, care făcea — în chip eronat — din acest aspect al desprinderii României de Reich o condiție *sine qua non* (așteptarea „dezlegării" de Berlin!), noul guvern a încercat o soluție amiabilă, fără să o considere indispensabilă. Încă din primele ore ale dimineții de 24 august trupele române au ripostat — și au făcut-o cu succes — la atacurile germane.

Prin acțiuni ferme ale unităților române, trupele germane au fost dezarmate sau anihilate. Hitler care, la 26 august, dăduse o nouă directivă privind menținerea sub control german a teritoriului românesc, inclusiv a Porții Focșanilor, a trebuit să admită eșecul tentativei: la 29 august, el a ordonat retragerea Grupului de Armate „Ucraina de Sud" pe aliniamentul Carpaților. Și această directivă era însă sortită eșecului: în

decurs de 48 de ore după răsturnarea lui Antonescu, armata română a desfășurat operația de acoperire a frontierelor țării, împiedicând astfel intrarea de trupe germane sau ungare și, mai ales, păstrând importantul cap de pod strategic de la nord și nord-vest de Carpații Meridionali, ceea ce a împiedicat constituirea unui front de apărare german pe lanțul Carpaților, așa cum ordona Grupului de Armate german „Ucraina de Sud" directiva lui Hitler din 29 august.

Istoricul englez John Erickson, cel mai bun specialist occidental al frontului de est, scrie că „23 august 1944 s-a dovedit a fi una din zilele decisive ale întregului război". Într-adevăr, desprinderea României de Germania a privat Wehrmachtul de cele două aliniamente strategice de mare însemnătate — Poarta Focșanilor și Carpații — și de aprovizionarea cu petrolul românesc și, în același timp, a deschis Armatei Roșii înaintarea pe două mari axe strategice: spre Balcani și spre Europa Centrală (Viena), făcând să se prăbușească întreg dispozitivul militar german din sud-estul european (Wehrmachtul a fost constrâns să evacueze Grecia, Albania și o însemnată parte a Iugoslaviei). Publicistul german Siegfried Kogelfranz a sintetizat perfect însemnătatea excepțională a actului de la 23 august, când a scris că: „Niciodată, printr-un singur eveniment, nu s-au pierdut atât de mulți soldați și atât de mari teritorii (cum a pierdut Germania —n.n.) ca în urma radicalei schimbări de orientare a regelui Mihai". Potrivit evaluării specialiștilor, actul de la 23 august 1944 a precipitat prăbușirea Reichului cu circa șase luni. Hitler însuși, într-o convorbire cu șeful regimului ustaș din Croația, Ante Pavelić, așeza criza produsă de schimbarea de front a României alături de debarcarea Aliaților în Franța și de prăbușirea Grupului de Armate „Centru" în Bielorusia.

Pentru oricine cercetează obiectiv istoria, este de netăgăduit că acțiunea României din august 1944 a contribuit la scurtarea celui de-al doilea război mondial. În același timp, trebuie spus că principalul beneficiar al actului de la 23 august 1944 a fost Uniunea Sovietică, ale cărei trupe au putut înainta rapid și fără pierderi între 620 și 750 km în cele două direcții amintite: spre Balcani și, prin România și Ungaria, spre Viena și Praga.

Dacă problema implicării Moscovei — prin directivele și instrumentalizarea PCdR — în pregătirea și desfășurarea actului de la 23 august 1944 nu va putea fi elucidată decât pe temeiul accesului nerestricționat la arhivele sovietice, rămâne de răspuns la întrebarea: așa

cum s-au desfășurat evenimentele din România la sfârșitul lui august 1944, au convenit ele sau nu intereselor Kremlinului?

În memoriile sale, fostul diplomat Camil Demetrescu aduce o informație de mare interes: „De la 20 iunie '44, când eu însumi am cifrat și expediat telegrama de acceptare a condițiilor de la Cairo, Aliații nu ne-au răspuns. Pe o cale ocolită ne-a parvenit unicul avertisment englez: «Faceți [întoarcerea] cu orice preț. Rușii nu mai vor»". Camil Demetrescu, care deținea informația de la Victor Rădulescu-Pogoneanu, și el implicat în pregătirea „actului", mărturisește: „Nu am știut niciodată dacă a venit de la Cairo acea indicație direct către Maniu prin aparat sau din altă parte. Și nici dacă nu a fost expresia unei păreri personale".

Dorea Stalin ca România să fie „eliberată" de Armata Roșie și la conducerea ei să fie instalat un guvern de marionete — cum s-a întâmplat în Polonia cu Comitetul de la Lublin — sau, în spiritul Frontului Unic Național, preconizat din iulie 1941, era dispus să accepte o coaliție a partidelor democratice cu PCdR, sub patronajul suveranului și cu sprijinul armatei? Pentru imaginea sa la Washington și Londra, ultima formulă era de preferat.

Vorbind la ședința cu miniștrii comuniști din guvernul Groza (23 aprilie 1945), Ana Pauker a susținut că Marea Britanie și SUA au îndemnat la ruptura de Germania numai pentru a salva „reacțiunea română": „Fără îndoială — spune ea — că nu grija de a scăpa România de nemți, căci această treabă avea să o facă Uniunea Sovietică. Era grija să scape reacțiunea română, nu atât de Armata Roșie, care, în orice caz venea, ci să scape România de ridicarea maselor, care ar fi fost urmarea directă a venirii Armatei Roșii în România." Ana Pauker a subliniat însă că a trage de aici concluzia că PCdR nu trebuia să sprijine actul de la 23 august 1944 era o încheiere falsă: „Căci această acțiune, așa cum a fost, de salvare a burgheziei, trebuia să o sprijinim. Dacă partidul nostru ar fi fost puternic, cu mult înainte de 23 august, am fi pus capăt războiului și am fi avut un guvern democratic de la început."

Din aceste declarații, se poate avansa ipoteza că, față de extrema debilitate a PCdR, Moscova prefera ca formă de tranziție, spre instaurarea regimului comunist, formula Frontului Unic Național din 1941, în cadrul căruia PCdR avea să-și întărească progresiv poziția. Armata Roșie, prezentă pe teritoriul României, urma să vegheze creșterea acestui plăpând copil al Moscovei.

Aceeași Ana Pauker spunea, la 14 decembrie 1944, după ce aflase că la Iași sunt doar 56 membri de partid, iar la Galați puțin peste o sută: „Tovarăși, puneți-vă mâna pe piept și vorbiți drept. Dacă, ferească Dumnezeu, la tine la Constanța, la tine la Galați și la tine la Iași (se adresa delegaților regionalelor de partid — n.n.) ar pleca ultimul ostaș roșu, ce ar deveni organizația de partid de acolo și ce ar deveni toți prefecții și toți polițiștii (impuși de comuniști — n.n.)? [...] Norocul nostru este că Armata Roșie va mai sta o bună bucată de vreme aici".

„ACORDUL DE PROCENTAJ"

Una din consecințele majore ale desprinderii României de Reich și dezagregării accelerate a dispozitivului balcanic al Wehrmachtului a fost încheierea acordului zis de procentaj între Churchill și Stalin, în cursul vizitei la Moscova a premierului britanic (9–17 octombrie 1944).

Așa cum s-a arătat, Churchill era decis să împiedice pătrunderea Armatei Roșii în Grecia, prezența militară sovietică în această țară fiind percepută ca o amenințare la adresa Suezului. Defecțiunea României deschisese Armatei Roșii înaintarea dincolo de Dunăre, și premierul britanic vedea soldații sovietici apropiindu-se de Grecia, unde partidul comunist avea o mare pondere politică și dispunea de însemnate forțe paramilitare, îmbogățite cu experiența luptei împotriva ocupanților germani.

Schimbările politico-militare intervenite în Balcani (la 9 septembrie în Bulgaria s-a instaurat un regim controlat din umbră de comuniști) au coincis cu expirarea acordului de trei luni dintre Marea Britanie și URSS privind delimitarea sferelor de interese în Europa de Sud-Est. Călătoria lui Churchill la Moscova avea ca prim obiectiv salvarea Greciei de ocupația sovietică și instaurarea unui regim în care cuvântul hotărâtor ar fi aparținut comuniștilor.

La întâlnirea din 9 octombrie, Churchill i-a propus lui Stalin o reglementare de ansamblu, sub forma unor procente care să exprime gradul de interes și de control al celor două părți în statele Europei de Sud-Est (Ungaria, România, Iugoslavia, Bulgaria și Grecia). România figura în oferta lui Churchill cu 90% în beneficiul URSS și 10% pentru

Marea Britanie (în acord cu SUA). În negocierile din zilele următoare dintre Eden și Molotov au fost luate în considerare diverse procente, dar în toate variantele România și Grecia au avut raportul 90/10, prima țară în beneficiul Moscovei, cea de a doua în beneficiul Londrei. Soarta României era pecetluită pentru decenii.

Încă înainte de încheierea acordului de procentaj, prezența Armatei Roșii pe teritoriul României ca și recunoașterea de către Churchill și Roosevelt a unei zone de influență a URSS la hotarele ei vestice au plasat România sub o apăsătoare tutelă a Moscovei. Desprinderea de Germania, realizată prin actul de la 23 august 1944, a fost urmată imediat de începutul satelitizării României, de astă dată în orbita Kremlinului.

Încă de a doua zi, pentru societatea românească a devenit limpede că „Era rău cu *«der, die, das»*/ Dar mai rău cu *«davai cias»*". Armata Roșie, pe măsura înaintării ei, ignora cu desăvârșire schimbarea intervenită în orientarea României și, în consecință, dezarma și captura unitățile române din Moldova. Numărul celor căzuți astfel în captivitate s-a ridicat la aproximativ 140 000. În același timp, jafurile și violurile comise de soldații sovietici evocau, mai degrabă, o năvălire a barbarilor, decât străbaterea teritoriului național de către noii aliați. Comandamentele sovietice aveau însă un argument-forte: armistițiul nu fusese semnat. Este adevărat că în proclamația regală din seara zilei de 23 august se afirma: „România a acceptat armistițiul oferit de Uniunea Sovietică, Marea Britanie și Statele Unite ale Americii. Din acest moment încetează lupta și orice act de ostilitate împotriva armatei sovietice, precum și starea de război cu Marea Britanie și Statele Unite. Primiți pe soldații acestor armate cu încredere. Națiunile Unite ne-au garantat independența țării și neamestecul în treburile noastre interne. Ele au recunoscut nedreptatea Dictatului de la Viena prin care Transilvania ne-a fost răpită". Cu excepția acestei din urmă afirmații, cele spuse în pasajul citat erau deziderate și nu realități. Armistițiul avea să fie semnat abia în noaptea de 12/13 septembrie 1944.

Întârzierea cu care s-a produs semnarea armistițiului nu a fost provocată — așa cum se afirmă în mod curent — de URSS, pentru a permite Armatei Roșii să se comporte în România ca într-o țară ocupată, ci de... Marea Britanie, care a avut nevoie de aprobarea dominioanelor pentru modificări introduse, la inițiativa Londrei, în textul armistițiului, ceea ce nu înseamnă că URSS, sau mai exact Armata Roșie, nu a profitat de această situație confuză de „nici pace, nici război".

Delegația română plecată la Moscova pentru semnarea armistițiului era condusă de L. Pătrășcanu. Se manifesta aceeași nădejde — dovedită falsă — din timpul primului război mondial, când se crezuse că prezența unui conservator filogerman — Al. Marghiloman — în fruntea guvernului va atenua rigorile clauzelor tratatului de pace. Și acum, în 1944, se considera că, încredințând conducerea delegației unui comunist, Moscova se va arăta mai binevoitoare. Ambasadorul britanic la Moscova, Sir Archibald Clark Kerr, a înțeles corect drama lui Pătrășcanu, în momentul în care a constatat cât de iluzoriu era calculul făcut la București: „El venise aici convins că, în calitate de comunist, va găsi de îndată cheia spre inimile rușilor și va dezăvorî ușa pentru un armistițiu mai blând [...]. Aceasta este o greșeală în care cad mulți oameni, și Pătrășcanu nu poate fi blamat pentru că nu a fost nimeni în România care să-i spună că speranțele sale în această privință erau vane. Se pare însă că acest fapt a afectat echilibrul său și l-a făcut mai puțin eficient decât era de așteptat de la puternica sa personalitate. A fost limpede, în timpul negocierilor, că el a trecut prin câteva momente grele, gândurile — bănuiesc — îndreptându-se spre ce va spune tovarășilor săi comuniști și criticilor săi, când se va reîntoarce acasă".

Convenția de armistițiu, semnată în noaptea de 12/13 septembrie 1944, prevedea recunoașterea anexiunilor sovietice din iunie 1940, despăgubiri de 300 milioane de dolari, plătibile în decurs de șase ani în mărfuri (petrol, cereale, materiale lemnoase, vase maritime și fluviale, mașini etc.), asigurarea libertății de mișcare pentru trupele sovietice pe teritoriul României, arestarea și pedepsirea pesoanelor acuzate de crime de război, nulitatea arbitrajului de la Viena și restituirea către România a Transilvaniei sau a celei mai mari părți a ei, eliberarea urmând a se face prin lupta comună a forțelor armate sovietice și române. (România urma să participe cu minimum 12 divizii de infanterie.)

În cursul discuțiilor, două situații anunțau un viitor întunecat: refuzul Uniunii Sovietice, sprijinit de ambasadorii Marii Britanii și SUA, de a înscrie în convenția de armistițiu retragerea trupelor sovietice de pe teritoriul României la încheierea păcii și aprobarea automată dată de A. Harriman și Sir Archibald Clark Kerr — reduși la penibila situație de a fi două marionete manevrate de Molotov — a tuturor pozițiilor sovietice. De altminteri, în textul convenției de armistițiu, de fiecare dată când era menționat Înaltul Comandament Aliat, imediat urma (sovietic). Era limpede că nu Națiunile Unite, cum se spunea în proclamația regală

din 23 august, ci URSS era partenerul de armistițiu al României. O lună mai târziu, Maniu avea să recunoască, într-o discuție cu un corespondent al presei elvețiene, că se înșelase când crezuse că alegerea de făcut era între Germania și Aliați; în realitate ea fusese între Germania și URSS. Liderul PNȚ își dădea acum seama că viitorul României este sumbru. Și nu se înșela.

Minusculul partid comunist a devenit un ferment destabilizator al vieții politice, grație sprijinului primit din partea patronului sovietic. Obiectivul strategiei sale era acapararea puterii. Tactica utilizată ilustrează perfect periodizarea propusă de Hugh Seton-Watson în desfășurarea „revoluțiilor" comuniste: a) coaliția reală; b) coaliția fictivă și c) regimul monolitic.

Actul de la 23 august 1944 fusese — cum s-a văzut — opera unei coaliții autentice, mergând de la rege la comuniști. Atât suveranul cât și partidele istorice sperau că această coaliție va continua fie sub forma guvernului de militari cu participarea reprezentanților celor patru partide ca miniștri de stat, fie sub aceea a unui guvern alcătuit numai din reprezentanți ai partidelor reprezentate în BND, portofoliile fiind distribuite după ponderea politică a partidelor, ceea ce ar fi asigurat PNȚ și PNL majoritatea în cadrul cabinetului.

PCdR urmărea însă controlul puterii prin trecerea de la coaliția autentică la cea fictivă, adică la satelitizarea partidelor participante la noua alianță politică. Primul pas în această direcție a fost publicarea la 26 septembrie 1944 a Proiectului de platformă a unei noi coaliții, denumită Frontul Național Democrat (FND), care își propunea să instaureze „un regim de reală democrație parlamentară", prin unirea „tuturor forțelor naționale democratice" din România; în afară de sprijinirea efortului de război, platforma prevedea exproprierea moșiilor de peste 50 ha, „condiții omenești de muncă pentru muncitori, funcționari, cărturari", „salariu minimal în raport cu scumpetea"; dreptul la organizare sindicală, „acordarea de credite ieftine, pe termen lung, sinistraților nevoiași pentru refacerea gospodăriilor lor", „naționalizarea Băncii Naționale și a celor 18 mari bănci", „controlul tuturor cartelurilor și naționalizarea celor din industria de bază". Aceste ultime două puncte vor fi puse apoi în surdină pentru a se obține — cum se va vedea — colaborarea grupării liberale a lui Gheorghe Tătărescu.

PNȚ și PNL au înțeles imediat că noua formulă a FND era o tentativă de a le „îneca" într-o alianță controlată de comuniști. PSD,

preocupat să nu fie despărțit dinspre stânga de comuniști, a urmat obedient linia PCdR. „Îmi pare rău de Titel Petrescu — scrie generalul Sănătescu, în jurnalul său la 18 octombrie 1944 —, care merge la remorca comuniștilor". Pentru a provoca căderea guvernului, președintele PSD și L. Pătrășcanu și-au dat demisia.

În timp ce manifestațiile organizate de PCdR creau o stare de tensiune, la 25 octombrie au luat sfârșit operațiile de eliberare a Transilvaniei de Nord prin lupta comună a trupelor române și sovietice. Ziua eliberării orașelor Carei și Satu Mare — 25 octombrie — era și ziua de naștere a regelui Mihai, omagiat astfel de către armată.

Situația în zona eliberată a Transilvaniei rămânea însă tensionată. Potrivit instrucțiunilor date la 26 august de guvernul ungar: „Pentru cazul în care Transilvania de Nord ar fi ocupată de trupe ruso-române, întreaga minoritate maghiară din Transilvania (civilii) a primit instrucțiuni spre a se organiza în cadrul unui partid comunist, colaborând intens și chiar exagerat cu autoritățile rusești de ocupație, supralicitându-i pe români. În felul acesta, ea ar putea obține simpatia autorităților militare rusești, complicând considerabil opera de reîncadrare în statul român".

Numărul însemnat de maghiari din PCdR și instrucțiunile de mai sus (interceptate de legația română de la Helsinki) au făcut ca în structurile administrative din Transilvania de Nord elementul maghiar să capete o pondere deosebită, fiind preferat de comandamentul sovietic întrucât în rândurile populației românești simpatiile pentru PNȚ și liderul său, Iuliu Maniu, erau foarte puternice.

Criza de guvern, declanșată prin demisiile lui L. Pătrășcanu și C. Titel Petrescu, a luat sfârșit la 5 noiembrie, prin constituirea unui guvern „politic", prezidat tot de generalul C. Sănătescu (inițial se făcuse apel la generalul N. Rădescu, dar locțiitorul președintelui Comisiei Aliate de Control, generalul Vinogradov, și-a arătat preferința pentru Sănătescu). Rolul hotărâtor al generalului sovietic în soluționarea crizei de guvern este dezvăluit în jurnalul lui Sănătescu: „Am fost chemat aseară de generalul Vinogradov să mă întrebe care este situația guvernului (de reținut că primul-ministru al României fusese convocat de un general sovietic — n.n.). I-am spus că mai am dificultatea Ministerului Agriculturii, care socotesc că trebuie să revină național-țărăniștilor. Generalul Vinogradov mi-a spus să mă culc liniștit că totul se va petrece așa cum doresc eu. În adevăr, a doua zi s-au prezentat la mine Pătrășcanu și Gheorghiu-Dej ca să-mi spună că renunță la Ministerul Agriculturii;

probabil au primit ordin de la generalul Vinogradov să cedeze. Așa am putut constitui al doilea guvern de sub președinția mea".

Rezistența fermă a regelui Mihai, sprijinit de I. Maniu și C.I.C. Brătianu a împiedicat numirea candidatului propus de comuniști și sprijinit de generalul Vinogradov, la Ministerul de Război: generalul C. Vasiliu-Rășcanu, omul prin care PCdR voia să controleze armata. Față de opoziția suveranului și a PNȚ și PNL la această numire, generalul Sănătescu a preluat el Ministerul de Război.

Evident, Vinogradov însuși se conforma ordinelor primite de la Moscova. După încheierea acordului de procentaj, Stalin nu avea interes să accelereze ritmul procesului de înstăpânire la putere a comuniștilor, pentru a nu-i alarma pe aliații occidentali. Dacă în anii 1941–1943 Churchill și Roosevelt se temuseră că, sub presiunea pierderilor considerabile, Stalin ar fi putut să încheie o pace separată cu Germania, lăsând Marea Britanie și SUA în fața unui Wehrmacht eliberat de războiul pe două fronturi (de aici concesiile numeroase și grave făcute dictatorului sovietic), acum, când Armata Roșie înainta vertiginos spre inima Europei, era rândul lui Stalin să se teamă că, printr-un reflex de solidaritate „capitalistă" — mai exact pentru a împiedica prin orice mijloc comunizarea Occidentului —, SUA și Marea Britanie vor ajunge la înțelegere cu opozanți ai regimului nazist pentru a menține o Germanie fără Hitler. Atât timp cât moderația se dovedea atât de productivă — o confirma, între altele, acordul de procentaj — Stalin nu avea de ce să forțeze desfășurările politice din România.

Scurt timp după formarea celui de al doilea guvern Sănătescu, în vreme ce A.I. Vîșinski se afla în prima sa vizită în România, Moscova a ordonat expulzarea administrației române din teritoriul eliberat al Transilvaniei. Pretextul era asigurarea securității în zona din spatele frontului; în realitate, Kremlinul voia să dispună de un mijloc de presiune asupra guvernului român, restaurarea autorităților române în această zonă devenind, în curând, o miză în lupta pentru putere a PCdR.

În raportul său din 30 decembrie 1944 privind situația din Transilvania, Nicolae Goldberger, secretarul Comitetului regional al PCdR, arăta că se călăuzește după tezele formulate de Vasile Luca: „1. Transilvania de Nord nu aparține, în acest moment nici Ungariei, nici României, deși condițiile armistițiului încheiat de Uniunea Sovietică și Aliați, pe de o parte, și România, pe de alta, nu recunosc dictatul de la Viena și făgăduiesc României Transilvania sau cea mai mare parte a ei. Faptul că guvernul Blocului Democratic (referire la BND, care cuprinsese

PNȚ, PNL, PSD și PCdR — n.n.) nu a respectat condițiile armistițiului, neîndeplinind chiar cele mai elementare cerințe ale acestui armistițiu, a dus la actuala situație din Transilvania de Nord; 2) Administrația, trimisă de guvernul de la București în loc să fie cu adevărat democratică și să respecte drepturile egale ale tuturor naționalităților din Transilvania, a fost, după cum se știe, prin acțiunile ei o administrație colonizatoare, reacționară și fascistă, ceea ce armata sovietică eliberatoare nu putea permite".

Existența celui de al doilea cabinet Sănătescu s-a dovedit efemeră. Situația din țară este perfect redată de primul-ministru în jurnalul său: „Comuniștii își urmează planul dictat de la Moscova și scot masele de lucrători la manifestații. Miniștrii comuniști din guvern nici nu se interesează de treburile departamentelor lor, fiind ocupați cu întrunirile și discursurile incendiare ce trebuie să țină la aceste întruniri. Sufletul Partidului Comunist Român este o evreică — Ana Pauker — sosită din Rusia, și un ungur — Vasile Luca. Manifestațiile lucrătorilor produc dezordine și o scădere a producției. Cu toate apelurile ce fac către membrii guvernului, nu găsesc înțelegerea necesară la comuniști — de a ne așterne pe lucru serios și a scăpa țara asta din greutățile prin care trece".

Agitațiile puse la cale de comuniști vizau obținerea ministerelor de Interne și de Război cu prețul căderii guvernului Sănătescu. În stadiul actual al documentării, nu se poate stabili cu certitudine raportul dintre directivele Moscovei și inițiativele PCdR — stimulat de „modelul bulgar", adică de rapiditatea cu care comuniștii din țara vecină luaseră sub control principalele pârghii ale aparatului de stat — în declanșarea noii crize de guvern, soluționată prin constituirea cabinetului prezidat de generalul Nicolae Rădescu.

Dacă cele spuse de Vîșinski lui Sănătescu — „nu trebuia să mă grăbesc să-mi dau demisia și era mai bine să fi continuat tot eu guvernarea" — puteau să fie o simplă camuflare a rolului Moscovei în inițierea crizei, cert este că L. Pătrășcanu, într-o discuție cu corespondentul Agenției TASS, V. Morev, la sfârșitul anului 1944, i-a spus că FND a săvârșit o greșeală prin provocarea crizei de guvern, deoarece nu a izbutit să aducă în fruntea Ministerului de Război pe omul său, generalul C. Vasiliu-Rășcanu, iar ca prim-ministru a venit generalul N. Rădescu, „un reacționar nu prost și energic", în timp ce pe fostul premier „FND îl avea în buzunar" (de adăugat că generalul Rădescu preluase și portofoliul Internelor). Concluzia lui Pătrășcanu era că poziția lui Maniu s-a consolidat, ca urmare a manifestațiilor organizate

de FND, care speriaseră o însemnată parte a opiniei publice, și a evenimentelor din Grecia, unde, adăugăm noi, grație acordului de procentaj, prezența britanică începea, încă firav deocamdată, să stăvilească elanul comunist.

Dacă L. Pătrășcanu credea că Maniu își întărise pozițiile, președintele PNȚ începea să înțeleagă un adevăr dureros: România fusese abandonată de Marea Britanie și SUA în sfera de influență sovietică. El s-a adresat reprezentanților celor două mari democrații occidentale la București, cerându-le să-i spună care erau intențiile Londrei și Washingtonului față de România. Raportul din 9 decembrie 1944 al reprezentantului politic al SUA la București, Burton Berry, despre conversația sa cu Maniu dă la iveală drama omului politic, apăsat de sentimentul culpabilității, născut din constatarea că a acționat greșit la 23 august: „Mi-a spus că dacă ar fi știut că li se va da mână liberă sovieticilor să aplice termenii armistițiului nu l-ar fi sfătuit pe rege să semneze armistițiul. Era supărat că presiunea sa și acțiunea românească ce a rezultat din aceasta au făcut ca linia Focșani–Galați, care ar fi putut să fie menținută mult timp, să avanseze până la porțile Budapestei [...]. Cu multă emoție, Maniu m-a întrebat dacă America și Marea Britanie doreau ca România să devină o parte a Uniunii Sovietice. «Dacă este așa, vă rog să-mi dați un sfat în consecință, căci aceasta se poate aranja ușor, și chiar astăzi, așa târziu cum este, pot aranja lucrurile în avantajul României, mai bine decât pot să o facă comuniștii». Apoi a repetat că, dacă intenția noastră era să abandonăm România, aveam față de el datoria să i-o spunem, iar el datora poporului român asigurarea celor mai bune condiții cu putință". Sir Archibald Clark Kerr, ambasadorul britanic la Moscova, avea să recunoască mai târziu ce greu i-a venit să mintă pe un om ca Maniu, când i-a pus aceeași întrebare privind abandonarea României de către Marea Britanie și SUA. Descurajarea a pus stăpânire progresiv pe liderii partidelor democratice, care au constatat că, spre deosebire de comuniști, teleghidați și sprijiniți la tot pasul de Moscova, forțele angajate în apărarea democrației nu au primit decât ceea ce anglo-americanii numesc *„lip-service"* (vorbe goale). Este ilustrativ, din acest punct de vedere, că, în finalul raportului citat mai sus, Burton Berry conchidea: „Este timpul să i se adreseze lui Maniu un mesaj de încurajare". Nici măcar acesta nu a venit!

Un ciudat fenomen de psihologie colectivă a fost credința puternică și durabilă a opiniei publice că Occidentul și, în primul rând SUA, vor sfârși prin a smulge România de sub cizma sovietică. „Vin americanii!",

a fost expresia care a sintetizat o atitudine politică și o stare de spirit. Ele au rezistat tuturor dovezilor de dezinteres al capitalelor occidentale față de țările rămase după „cortina de fier" și abia după zdrobirea revoluției ungare de către Armata Roșie în 1956, sub privirile pasive ale Occidentului, est-europenii și, între ei, românii au început să se smulgă dorințelor luate drept realitate. Până atunci însă americanii au fost așteptați chiar cu prețul unui al treilea război mondial.

Pe măsură ce documentele sovietice vor intra în circuitul științific, va putea fi mai bine cunoscută politica Uniunii Sovietice în spațiul est-european, care avea să devină sfera ei de influență. A existat încă din 1944–1945 intenția — materializată într-un plan — de comunizare a acestei sfere, un plan în mai multe etape, urmat și realizat de partidele comuniste sub directa și stricta supraveghere a Moscovei sau Stalin a reacționat la contexte politico-militare specifice și abia în a doua jumătate a anului 1947 — în replică la Planul Marshall — a decis să impună modelul sovietic țărilor din zona de hegemonie sovietică?

A existat un program minimal și unul maximal al politicii sovietice în glacisul ei strategic: guverne de coaliție cu participarea forțelor de stânga și, respectiv, regim comunist axat pe modelul sovietic? A fost vorba de obiective diferite sau de faze succesive ale unui proces planificat de Kremlin? Sunt întrebări la care, în prezent, nu se poate răspunde decât ipotetic.

Sigur este că, în aprilie 1945, Stalin a spus delegației iugoslave conduse de I.B. Tito și venite la Moscova: „Acest război nu este ca acelea din trecut. Oricine ocupă un teritoriu impune și propriul său sistem social. Fiecare impune propriul său sistem social, până unde înaintează armata lui". Era vorba, așadar, de impunerea sistemului zis socialist până la limitele de avans ale Armatei Roșii. Un socialism după chipul și asemănarea celui sovietic sau unul adaptat condițiilor specifice ale fiecărei țări ocupate de trupele sovietice? Se pare că în anii 1945–1947 Stalin, nu numai din considerente tactice, era dispus să accepte ca fiecare țară din sfera sovietică de supremație să urmeze propria cale spre socialism.

La începutul lui ianuarie 1945, Stalin i-a convocat la Moscova pe Gheorghiu-Dej, Ana Pauker și Gheorghe Apostol. El le-a dat instrucțiuni în vederea acțiunilor destinate să câștige sprijinul pentru un guvern al FND, alianța politică aflată sub controlul comuniștilor: reforma agrară (de la care urmau să fie exceptate domeniile Coroanei și proprietățile mănăstirilor!), renunțarea la revendicarea naționalizării marilor bănci,

atragerea grupării Gh. Tătărescu și — argument capital! — acreditarea ideii că numai un guvern FND putea readuce Transilvania de Nord României. Promptă în executarea acestor directive, Ana Pauker a explicat, la 24 ianuarie 1945, delegaților PCdR din nordul Transilvaniei (Cluj, Baia Mare): „Deci, trebuie arătat întregului popor că Transilvania nu este împreună cu România, din cauza faptului că Uniunea Sovietică nu are încredere în guvernele care au fost până acum, pentru că nu au fost guverne democratice".

În vederea trecerii de la coaliția reală la coaliția fictivă, Stalin a decis în favoarea lui Gheorghiu-Dej, în competiția care îl opunea Anei Pauker pentru postul de secretar general al PCdR. Potrivit relatării lui Dej, consemnată de Silviu Brucan, Stalin și-a explicat astfel hotărârea față de Molotov, care era favorabil Anei Pauker: „Dragă Viaceslav Mihailovici, Ana e o tovarășă bună, de încredere, dar, vezi tu, ea este evreică și de origine burgheză, iar partidul din România are nevoie de un conducător din rândurile clasei muncitoare, un adevărat român". Stalin s-a îndreptat apoi spre Gheorghiu-Dej și i-a dat mâna. „Am decis. Îți urez succes, tovarășe secretar general". Astfel, în câteva minute, întocmai cum hanii Hoardei de Aur dădeau *„iarlîk"* (document scris) de domnie cnezilor ruși, aflați în vasalitatea lor, tot astfel noul Genghis-han decidea rapid cine să-i guverneze provinciile vastului său imperiu.

Este de amintit că, la 28 februarie 1941, ministrul URSS la București, A.I. Lavrentiev, discutând cu Ion Antonescu problema unui schimb de deținuți politici, i-a nominalizat doar pe Gheorghiu-Dej și Ana Pauker. Generalul a obiectat că Ana Pauker mai fusese eliberată, plecase în URSS, revenise în țară și, spunea el, organizase o răscoală locală. Și totuși, în cele din urmă, Ana Pauker a fost „schimbată" în mai 1941 cu Ion Codreanu, și a plecat în URSS.

Gheorghiu-Dej putea fi, ca „adevărat român", secretar general al partidului, dar el era departe de a avea cuvântul hotărâtor în politica PCdR. În realitate, o troică mai mult sau mai puțin vizibilă decidea în toate problemele importante; ea era alcătuită din Emil Bodnăraș, Vasile Luca și Ana Pauker (ordinea enumerării indicând și importanța reală a personajelor). În calitate de șef al Serviciului de Informații al PCdR, E. Bodnăraș dispunea de un cvartet sovietic: Pantiușa, Serghei, Vania și Mișa, adică Pintilie Bondarenco, faimosul Pantiușa (românizat în Gheorghe Pintilie), Serghei Niconov (Sergiu Nicolau), Ivan Didenco (Ioan Vidrașcu), Mișa Povstanski (Vasile Posteucă), toți agenți secreți sovietici, veniți în România în diverse perioade cu misiuni de spionaj,

arestați de autoritățile române, și deveniți apoi auxiliarii de nădejde ai omului de încredere al Moscovei: Emil Bodnăraș (lor li se va încredința, între altele, misiunea de a-l supraveghea pe Pătrășcanu).

În pregătirea răsturnării guvernului Rădescu, un rol important i-a revenit lui Vasile Luca, în calitate de secretar general al FND. În spiritul politicii Moscovei de a păstra aparențele guvernului de coaliție și a spiritului de colaborare, el spunea în ședința conducerii FND din 31 ianuarie 1945: „Trebuie să fim puțin mai diplomați și să mai turnăm puțină culoare în guvernul care îl facem. Aceasta nu înseamnă că noi vom renunța la vreunul din principiile noastre de luptă sau din ceea ce trebuie să realizăm. Noi vrem să mergem cu legea. Nu putem veni acum cu chestiunea că nu recunoaștem factorul constituțional (regele — n.n.), cu acțiuni de răsturnare prin forță. Avem o grupare Tătărescu și o altă grupare, hai să nu spunem a lui Tătărescu, personal, ci a unei figuri cunoscute, acceptabile, liniștitoare pentru burghezia românească în momentul de față. *Nu uitați că, după platforma noastră, acțiunea FND a început să scadă* (subl.n.). Și atunci luăm o figură liniștitoare și dovedim că în afecțiunea noastră vrem să fim loiali cu regele și vrem să lucrăm".

Ana Pauker, referindu-se la argumentul regelui că în guvernul de coaliție trebuie să fie reprezentate toate partidele cu mare pondere politică (referire la PNȚ și PNL), exclama iritată: „Cu alte cuvinte, în țară încă nu și-a exprimat dorința să ne aibă pe noi. Este un argument foarte rău pentru ei, întrucât noi îi vom da peste cap. Noi nu avem timp să așteptăm și de bătut în loc" (sic!).

INSTAURAREA REGIMULUI COMUNIST ÎN ROMÂNIA

Scenariul de răsturnare a guvernului elaborat de PCdR era axat pe manifestații de stradă și ocuparea de prefecturi și primării, care, creând o stare de instabilitate și confuzie, să deschidă drumul comuniștilor spre preluarea puterii, încredințată însă de factorul constituțional, adică de rege.

În pofida unor astfel de acțiuni, care au culminat cu mitingul FND ținut în Piața Palatului regal (24 februarie 1945), PCdR nu a izbutit să

răstoarne guvernul Rădescu. Se adeverea caracterizarea dată de Pătrășcanu că, spre deosebire de predecesorul său, primul-ministru nu era „în buzunarul" FND. Generalul Rădescu și-a întemeiat însă rezistența la asaltul comunist pe o percepție greșită: el a crezut că fermitatea arătată de Marea Britanie în Grecia față de încercarea comuniștilor de a lua puterea se va manifesta și în România. Nu avea de unde să știe că baza acordului Churchill–Stalin era România pentru URSS, în schimbul Greciei pentru Marea Britanie.

Sub pretextul că Rădescu a dat ordin să se tragă în manifestanți (în realitate a fost vorba de o provocare bine organizată de sovietici și comuniști), A.I. Vîșinski, venit la București (27 februarie), a cerut imediata înlocuire a generalului. Sosirea emisarului lui Stalin este dovada cea mai elocventă a slăbiciunii comuniștilor, incapabili să ia puterea fără ajutorul lui „Big Brother".

Asupra regelui, Vîșinski a exercitat presiuni și amenințări, când a constatat că suveranul voia să păstreze formula unui guvern de reală coaliție prezidat de prințul Barbu Știrbey. În fața refuzului categoric al lui Vîșinski de a accepta propunerile regelui, în spiritul procedurilor constituționale, Mihai a vrut să abdice, dar, în urma consultărilor, a renunțat (Dinu Brătianu, cel mai bătrân om politic al țării, i-a cerut să nu părăsească țara) și l-a numit pe Petru Groza prim-ministru.

Două au fost rațiunile care l-au determinat pe rege să cedeze: promisiunea restituirii Transilvaniei de Nord și cea de atenuare a rigorilor materiale ale aplicării armistițiului.

Brutalitatea cu care Stalin a acționat în impunerea guvernului Groza rămâne până astăzi subiect de controversă. La Conferința de la Ialta (4–11 februarie 1945), el se arătase conciliant, lăsând lui Roosevelt și Churchill imaginea unui binevoitor Uncle Joe. Ei se despărțiseră într-o atmosferă de încredere, care i-a făcut pe cei doi interlocutori occidentali să creadă că bazele cooperării postbelice sunt asigurate. Ce l-a determinat pe Stalin să adopte în România o atitudine atât de dură, care, prin spulberarea imaginii surâzătoare de la Ialta, s-a dovedit contraproductivă în relațiile interaliate?

Americanul William McCagg crede că „lovitura din România de la 27 februarie 1945 (data sosirii lui Vîșinski la București — n.n.) a fost începutul unei testări sovietice deliberate a răspunsurilor politice ale Aliaților". Pentru canadianul Perry Bidiscombe, instalarea guvernului Groza a fost răspunsul Moscovei la descoperirea unei rețele subterane

organizate de „guvernul național" de la Viena, condus de Horia Sima, Grupul etnic german, al cărui șef era Andreas Schmidt, și un grup de militari, care încerca să-l atragă și pe comandantul Armatei 4 române, generalul Gheorghe Avramescu (ginerele acestuia, locotenentul Ilie-Vlad Sturdza, fiul prințului Mihail Sturdza, ministru de Externe în guvernul Sima de la Viena, trecuse încă din toamnă frontul în liniile germane și încerca să stabilească legătura cu socrul său). Rețeaua urmărea organizarea unui „23 august pe de-andoaselea" (Horia Sima), destinat să scoată România de sub ocupația sovietică printr-o acțiune internă conjugată cu o ofensivă germană în Ungaria. Dispunând de un agent dublu — radiotelegrafistul rețelei —, sovieticii au fost la curent cu pregătirile rețelei, astfel că, în ajunul declanșării ofensivei germane din zona lacurilor Balaton-Velencse (Operațiunea „Frühlingserwachen", începută la 6 martie 1945), ei l-au arestat pe generalul Avramescu, după ce, cu puțin timp mai înainte, îi arestaseră pe Andreas Schmidt și pe Constantin Stoicănescu, emisarul lui Horia Sima. În întâlnirea cu regele Mihai, din după-amiaza zilei de 6 martie, mareșalul R.I. Malinovski a stăruit asupra primejdiei reprezentate de această acțiune subversivă pentru spatele frontului sovietic.

În stadiul actual al documentării, explicația cea mai plauzibilă a acțiunii sovietice este (după opinia noastră) că ea a reprezentat replica simetrică la acțiunea lui W. Churchill în Grecia, unde, premierul, sosit la Atena în chiar ziua de Crăciun (25 decembrie 1944), a izbutit să blocheze accesul la putere al comuniștilor, lipsiți de sprijinul sovietic după acordul de procentaj. Stalin a acționat mult mai brutal în România, dar tot în spiritul acordului de procentaj, care-i dădea o pondere de 90% în problemele românești. Spre deosebire de premierul britanic, venit la fața locului, dictatorul sovietic s-a mulțumit să-și trimită emisarul, pentru a instaura un regim controlat de comuniști.

Este sigur că intervenția brutală a Kremlinului, prin trimisul său A.I. Vîșinski, a temperat — dacă nu chiar spulberat — euforia de la Ialta și a sporit suspiciunile Londrei și Washingtonului asupra adevăratelor intenții ale lui Stalin, astfel că nu este cu totul lipsită de temei opinia potrivit căreia 6 martie 1945 reprezintă întâia manifestare a Războiului rece.

Angajate în negocieri cu URSS în problema Poloniei, SUA și Marea Britanie au considerat că miza era mult mai importantă la Varșovia decât la București. Dacă în 1944, între România și Grecia, Londra,

sprijinită de Washington, a dat întâietate Greciei, în 1945, între România și Polonia cele două mari democrații apusene au dat preferință Poloniei, deși nici la Varșovia sprijinul occidental nu va fi atât de consistent încât să poată împiedica instituirea controlului sovietic prin partidul comunist.

Guvernul impus de Vîșinski regelui se autointitula cu o formulă înșelătoare „de largă concentrare democratică". În realitate, el era întruchiparea unei tipice coaliții fictive, întrucât, sub conducerea comuniștilor, cabinetul nu cuprindea decât partide și organizații aliate ale PCdR sau criptocomuniste, precum și „tovarăși de drum" ai PCdR, între care cel mai important era Gheorghe Tătărescu.

Alianța cu fostul prim-ministru liberal — omul responsabil (în calitate de subsecretar de stat la Interne) de reprimarea rebeliunii numită de comuniști „răscoala" de la Tatar-Bunar — nu se încheiase fără ezitări și rezerve atât din partea unor comuniști cât și a unor social-democrați. Moscova îl dorea însă prezent în guvern și ei îi aparținea cuvântul hotărâtor. Două erau rațiunile sale de a-l alătura pe omul politic „burghez" comuniștilor. În cosmetica politică, destinată să convingă Occidentul că URSS nu aducea la putere partidele comuniste în țările ocupate de Armata Roșie, ci sprijinea coaliții ale forțelor „antifasciste", prezența lui Gheorghe Tătărescu (ca vicepremier și ministru de Externe) era arhioportună: un fost prim-ministru al unui guvern regal, binecunoscut în Occident și în relații strânse cu președintele Cehoslovaciei, Edvard Beneš, el însuși convins că, în condițiile geopolitice de la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, „lumina vine de la Răsărit". Oricât de criticat ar fi fost oportunismul lui Tătărescu, el purta, în percepția occidentală, o anumită respectabilitate „burgheză", pe care sovieticii, cu marea lor abilitate, erau hotărâți să o exploateze la maximum. În al doilea rând, Gheorghe Tătărescu era, tocmai prin trecutul său, ușor șantajabil. Adversar neîmpăcat al fostului prim-ministru liberal, I. Maniu cerea arestarea și judecarea lui Tătărescu, alături de criminalii de război, ca fiind vinovat de dezastrul țării. Așa cum s-a spus cu o formulă potrivită, Tătărescu avea de ales între banca acuzării și banca guvernului; alegerea nu era greu de făcut.

El a încheiat cu Vîșinski un „*gentleman's agreement*" (termenul a fost folosit de Vîșinski), a căror clauze sunt încă necunoscute. La 6 septembrie 1941, într-o convorbire între cei doi, Tătărescu a spus: „Eu mi-am îndeplinit toate obligațiile față de Dvs. [...] și cred că

le-am depășit". Vîșinski i-a răspuns că înțelegerea fusese îndeplinită de ambele părți.

Și totuși intrarea în guvernul Groza a lui Tătărescu nu era un simplu act de oportunism sau de supraviețuire politică. Așa cum s-a arătat mai sus, el fusese unul dintre puținii oameni politici din România care înțelesese că soarta țării nu va depinde de Londra și Washington, ci de Moscova. În consecință, strategia sa politică s-a întemeiat pe noua realitate geopolitică și a făcut din strânsă — foarte strânsă — colaborare cu URSS piatra unghiulară a politicii sale, spunându-le repetat acest fapt reprezentanților sovietici cu care venea în contact. Ceea ce Tătărescu nu le-a mărturisit era că, în același timp, el dorea să priveze PCdR de monopolul bunelor raporturi cu Moscova, altfel spus, să nu-i lase pe comuniști să dețină statutul de „copiii preferați" ai Kremlinului. Evident, era o iluzie, dar cel care o nutrea voia să servească astfel interesul național.

Belu Zilber, cu mușcătoarea sa ironie, a făcut o paralelă sugestivă între luarea puterii de către bolșevici la Petrograd și de către comuniștii români la București: „În seara de 7 noiembrie 1917, la Smolnîi, Lenin și Troțki n-aveau timp să mănânce. Conduceau o revoluție reală. La București, în seara de 6 martie 1945, guvernul revoluționar bea șampanie la sediul Comitetului Central. Irezistibilă, comedia a țâșnit, ca totdeauna în istoria noastră, după pleașcă. Nu cred să existe în vreo altă limbă un cuvânt atât de expresiv pentru întâlnirea cu norocul". Pentru comuniștii din România, incapabili să ia puterea prin forțele proprii, „pleașca" a fost ocupația sovietică. Stalin, prin Armata Roșie, a impus ceea ce același Belu Zilber numea atât de exact „socialismul prin descălecat" (adică al comuniștilor veniți în furgoanele Armatei Roșii și deveniți marionetele ocupantului sovietic).

Comuniștii se autoiluzionau însă, încercând să prezinte instalarea guvernului Groza și ca o victorie obținută prin forțe proprii. Iosif Rangheț (încă Rangecz!) explica, la 12 martie 1945, instructorilor regionalelor PCdR: „Vă aduceți aminte că în evenimentele din 23/8 partidul nostru a spus că factorul principal a fost Armata Roșie, pe urmă a fost poporul român și partidul nostru, care a contribuit la acest eveniment [...] dacă la 23/8 am primit un mare ajutor de la guvernul sovietic și poporul sovietic, atunci la 6/3 am primit și mai mult, tovarăși, dar am putut să-l primim pentru că la 6/3 au fost mobilizate masele largi ale poporului de la orașe și sate" (am păstrat grafia stenogramei).

Dacă este să dăm crezare informației comunicate OSS (Oficiul/Biroul Serviciilor Strategice — serviciul de spionaj american) de unul din agenții săi din România, AD-201 (Theodor Negropontes), la 7 martie 1945, așadar, a doua zi după instalarea guvernului Groza, o echipă de emisari sovietici, venită în România, s-a întâlnit cu Ana Pauker, Constantin Pârvulescu și Constantin Doncea, cărora le-a transmis un plan de măsuri ce trebuiau înfăptuite în următorii trei ani: abolirea monarhiei, lichidarea partidelor „istorice", crearea structurilor represive și militare după model sovietic, reforma agrară, dar și pregătirea condițiilor pentru colectivizarea agriculturii, lichidarea băncilor, închiderea țării față de Occident, atât pe plan economic, cât și cultural și uman.

Deși cercetătorul american Eduard Mark a pus sub semnul întrebării autenticitatea acestui plan, este de netăgăduit că, în perioada 1945–1948, el a fost executat punct cu punct.

Încă din primele zile, cabinetul Groza s-a lansat într-o activitate febrilă menită să atenueze șocul provocat în opinia publică de schimbarea de guvern care era, în fapt, o schimbare de regim. Evident, atunci foarte puțini erau aceia care își dădeau seama că la 6 martie 1945 a început o nouă perioadă în istoria României, perioadă care avea să dureze 45 de ani. Cea mai mare parte a opiniei publice considera că noua formulă politică va fi efemeră pentru că... „Occidentul nu ne lasă!" Dincolo de speranțele în ajutorul Apusului, se afla însă realitatea descrisă corect de generalul C.V.R. Schuyler, reprezentantul SUA în Comisia Aliată de Control: „Actualul guvern român este un guvern minoritar, impus națiunii prin presiuni sovietice directe. Acest guvern este dominat de Partidul Comunist Român, care reprezintă, probabil, mai puțin de 10% din populația românească. Marea majoritate a poporului român este profund naționalistă și se opune energic sistemului comunist sub orice formă".

Pentru a dezarma această ostilitate de care guvernanții erau conștienți, primul pas a fost restaurarea administrației române în nord-estul Transilvaniei, prezentată ca un gest generos din partea URSS, făcut numai pentru că la București se afla un guvern ce se bucura de încrederea lui Stalin. Pentru a consolida poziția guvernului Groza, revenirea autorităților române în nord-estul Transilvaniei a fost prezentată ca fiind satisfacerea de către Stalin, la 9 martie, a cererii formulate în acest sens, cu o zi înainte, de către Petru Groza și Gh. Tătărescu. La festivitățile de la Cluj, organizate cu acest prilej, alături de rege și de membrii guvernului, a fost de față și A.I. Vîșinski, invitat de asemenea să participe

la o ședință solemnă a Consiliului de Miniștri, ținută la Cluj, unde se relevă gestul sovietic și se exprimă recunoștința față de Stalin. Oricât de mare era satisfacția opiniei publice de a vedea Transilvania de Nord reintegrată administrativ statului român, ea nu putea trece cu vederea că actul acesta, mult așteptat, apărea ca un dar al Moscovei făcut instrumentelor sale de la București și că absența de la Cluj a reprezentanților Marii Britanii și SUA dovedea că situația noii formații guvernamentale nu era — sau se spera să nu fie — așa de sigură cum o prezentase Vîșinski la Cluj: „un guvern de lungă durată, de mare putere de muncă, de îndrăznețe încercări, de mari fapte eroice, de mare glorie!".

Păcatul originar al guvernului Groza — zămislirea lui prin intervenția în forță a Moscovei — s-a răsfrânt și asupra reformei agrare, decretată la 23 martie, în urma căreia circa 1,4 milioane ha au fost expropriate, aproximativ 1,1 milioane ha fiind trecute în proprietatea a 900 000 familii, așadar, o reformă cu mult mai modestă decât cea din 1921, dar prezentată de propaganda oficială ca o rezolvare a problemei agrare. Chiar dacă printre beneficiarii reformei s-au aflat 400 000 familii de țărani fără pământ, era în realitate vorba de un „dar otrăvit", întrucât împroprietărirea era destinată să câștige simpatiile țărănimii pentru noul regim, ale cărui adevărate intenții aveau să fie dezvăluite, patru ani mai târziu, când va fi lansată colectivizarea agriculturii.

Regimul comunist, fie și incipient și camuflat, a creat în țară o stare de indispoziție tensionată. Defularea opiniei publice s-a făcut în spiritul firii românești: „luarea în băşcălie", adică „bancurile": Petru Groza, Gheorghe Tătărescu, preotul Constantin Burducea (ministrul Cultelor) și, mai presus de toți, Romulus Zăroni (ministrul Agriculturii) au devenit obiectul epigramelor și anecdotelor, lansate sau atribuite lui Păstorel Teodoreanu.

În această atmosferă de opoziție cvasigenerală, sfârșitul războiului în Europa a trecut neobservat. Și totuși contribuția României la înfrângerea Germaniei naziste a fost importantă: prin efectivele angajate (538 536 militari), ea s-a plasat pe al patrulea loc, potrivit unor estimări, după URSS, SUA și Marea Britanie (loc contestat de Polonia, care îl revendică pentru ea, avansând cifra de 595 000 militari). Operațiile armatei române pe teritoriile Ungariei, Cehoslovaciei și Austriei s-au desfășurat sub comandament sovietic și ostilitatea față de ruși a făcut ca faptele de arme ale ostașilor români — recunoscute chiar în ordine de

zi ale lui Stalin sau ale comandanților sovietici — să nu aibă nici un răsunet în țară.

Războiul din Vest a fost perceput ca un „război străin", pentru care opinia publică nu a manifestat (evident, cu excepția rudelor celor plecați pe front) decât un interes insignifiant.

Încă din toamna anului 1944, generalul Gheorghe Mihail, șeful Marelui Stat Major, a pus cu o logică impecabilă problema continuării operațiunilor militare pe teritoriile Ungariei și Cehoslovaciei: dacă erau condamnate acțiunile de luptă ale armatei române dincolo de Nistru atunci ele nu puteau fi justificate dincolo de frontierele de nord-vest și vest ale României. Generalul și-a dat demisia din șefia Marelui Stat Major la 12 octombrie 1944, a doua zi după eliberarea Clujului.

O „frăție de arme" româno-sovietică nu era de conceput. Pe front se petreceau deopotrivă scene de umilință pentru comandanții români, dar și de reacții demne din partea lor față de aroganța militarilor roșii.

În amintirile sale, lt.-col. Gheorghe Magherescu descrie scena admonestării și insultării generalului Vladimir Constantinescu de către generalul sovietic Sersciuk. Acesta „era atât de cumplit, atât de amenințător, încât generalul Vladimir Constantinescu se pierdu de tot. Vladimir Constantinescu, asul sportului călare, cavaler până în ultima fibră a sa, acel ofițer căruia nimănui nu i-ar fi trecut prin minte că ar fi putut să-l ofenseze cu cel mai mic gest, stând smirnă în fața lui Sersciuk, primind injuriile! A salutat și apoi, printr-o întoarcere soldățească împrejur, a luat-o pas alergător în direcția frontului (Sersciuk îi ordonase să plece imediat în linia întâi — n.n.), sărind peste șanțuri, trecând peste garduri și pierzându-se în vastitatea câmpului de luptă, dispărând cu totul [...]. Dacă ni s-ar fi smuls epoleții, dacă am fi fost loviți, nu am fi simțit mai mult decât simțisem până atunci. Chiar dacă am fi intrat în miezul pământului, tot n-am fi scăpat de rușinea ce ne copleșea".

Au fost însă și atitudini demne, ca aceea a generalului Edgar Rădulescu, care, întrerupt în timp ce discuta cu un alt general român de un locotenent sovietic, atașat Diviziei 8 cavalerie și aflat în dezacord cu misiunea încredințată de comandantul român acestei mari unități, a exclamat: „Cum? Un locotenent îndrăznește să se amestece în discuția a doi comandanți de mari unități fără a fi întrebat și are tupeul să-și dea și părerea, dezaprobându-mă pe mine? Aceasta este cea mai mare necuviință și indisciplină". Apoi l-a „invitat să părăsească imediat biroul și să aștepte dispoziții". Intimidat, locotenentul sovietic s-a supus —

spre surprinderea generală — ordinului. Generalul Edgar Rădulescu a mers mai departe: a cerut comandamentului sovietic ca impertinentul locotenent să fie mutat la trupă, întrucât nu corespundea misiunii de ofițer de legătură pe lângă un comandament român. Cererea i-a fost imediat satisfăcută.

La vârful armatei, unul dintre cele mai frumoase exemplare de curaj și demnitate l-a oferit ordinul generalului Gheorghe Mihail din 30 septembrie 1944 privind aprovizionarea trupelor sovietice, în cuprinsul căruia se spunea: „Armata, poliția și jandarmeria se vor opune cu ultimă energie, la nevoie recurgând chiar la arme, în cazurile când ostași sovietici, izolați sau în grupuri [...], vor încerca să ridice cu forța sau să jefuiască bunurile statului sau particulare [...]. Fac răspunzători și se vor trimite în judecata Curții Marțiale toți ofițerii și ostașii care nu vor apăra până la ultima picătură de sânge bunurile statului ce au fost date în paza și îngrijirea lor".

La 1 noiembrie 1944, L.P. Beria, comisarul poporului pentru Afacerile Interne al URSS, a trimis lui Stalin o copie a ordinului despre a cărui existență sovieticii au aflat de la șeful de stat major al Divizei 14 infanterie română în cursul unei anchete privind împușcarea de către militari români a unui ofițer al NKVD.

CAPITOLUL 3

ROMÂNIA ÎN SFERA DE HEGEMONIE SOVIETICĂ

Atitudinea mai fermă față de URSS a noului președinte al SUA, Harry S. Truman (Roosevelt a murit la 12 aprilie 1945), s-a manifestat la Conferința de la Potsdam (17 iulie–2 august 1945). Americanii, secondați de britanici, au continuat să refuze recunoașterea guvernului Groza, considerat nereprezentativ, ceea ce împiedica negocierea tratatului de pace.

Încurajat de Washington, regele a încercat să înlăture guvernul Groza, cerându-i la 20 august primului-ministru să demisioneze, pentru a face loc unui cabinet care, bucurându-se de recunoașterea celor trei mari puteri, să permită deblocarea negocierilor privind tratatul de pace. Sprijinit de Moscova, Groza a refuzat să dea curs cererii regale. La 12 septembrie, Stalin i-a telegrafiat lui Molotov, aflat la Conferința miniștrilor de Externe de la Londra (10 septembrie–2 octombrie 1945): „Trebuie să te ții tare; nici o concesie în privința României". Suveranul a hotărât să rupă relațiile cu guvernul și a refuzat să mai semneze decretele prezentate de miniștri („greva regală"). Impasul politic era total.

Aliații occidentali erau departe de a fi de acord asupra conduitei de urmat în criza constituțională din România. De la început, guvernul englez considerase poziția americană ca riscantă, atât timp cât Washingtonul nu era dispus să folosească „marile mijloace" pentru a-l sprijini pe regele Mihai. Dându-și seama că mersese mult mai departe decât o cereau interesele sale în România, guvernul american a căutat o formulă care să salveze aparențele pentru a ieși cu prestigiul intact.

În plină „grevă regală", Marea Britanie a propus, la 17 septembrie 1945, ca, în redactarea tratatului de pace cu România, să se introducă o clauză care să prevadă că URSS putea să mențină trupe pe teritoriul acestei țări și după semnarea tratatului de pace, pentru a asigura securitatea căilor de comunicații cu trupele de ocupație din Austria. Guvernul britanic oferise astfel partenerului sovietic acoperirea legală pentru a menține sub ocupație România și după ce pacea va fi fost

încheiată. „Acordul de procentaj" se dovedea astfel, încă o dată, a nu fi un simplu aranjament valabil doar până la sfârșitul războiului.

O OPERAȚIE DE COSMETICĂ POLITICĂ

Conferința miniștrilor de Externe ai SUA, URSS și Marii Britanii, ținută la Moscova (16–26 decembrie 1945), a găsit soluția care să dea satisfacție celor trei mari: câștig real pentru URSS, salvarea „feței" pentru SUA și Marea Britanie; guvernul Groza urma să dobândească reprezentativitatea prin includerea a câte unui reprezentant al PNȚ și PNL, ca miniștri fără portofoliu, fiind excluși însă — la cererea părții sovietice — de la intrarea în guvern Iuliu Maniu, C.I.C. Dinu Brătianu și dr. Nicolae Lupu.

O comisie tripartită alcătuită din A.I. Vîșinski și ambasadorii SUA și Marii Britanii, A. Harriman și, respectiv, Sir Archibald Clark Kerr, a sosit la București la 31 decembrie 1945 pentru a-l „ajuta" pe rege în lărgirea guvernului. Încercarea suveranului de a obține „neutralizarea" Ministerului de Interne, în perspectiva apropiatelor alegeri, a fost respinsă pe loc de reprezentantul sovietic, fără ca cei doi ambasadori apuseni să fi sprijinit în vreun fel cererea legitimă a regelui. După discuții privind candidaturile lui Ion Mihalache și Bebe Brătianu, ambii respinși de guvern și de Vîșinski, sub pretext că primul ar fi fost voluntar pe frontul din est (Vîșinski i-a spus însă lui Gheorghiu-Dej că motivul real era calitatea lui Mihalache de „alter ego" al lui Maniu), iar al doilea, unul din organizatorii manifestației din 8 noiembrie 1945 (onomastica regelui Mihai prilejuise o mare manifestație de simpatie pentru suveran, organizată de PNȚ și PNL, încheiată cu ciocniri între demonstranți și poliție), s-a decis, în final, să fie admiși Emil Hațieganu (PNȚ) și Mihai Romniceanu (PNL). URSS repurtase o dublă victorie: printr-o simplă operație de cosmetică politică obținuse recunoașterea guvernului Groza de către SUA și Marea Britanie; în al doilea rând, în guvern intraseră personalități din garnitura a doua a partidelor istorice. Lărgirea guvernului Groza nu a însemnat decât aparent revenirea la „coaliția autentică" (pentru a relua schema lui Hugh Seton-Watson); în fapt, cei doi reprezentanți ai partidelor democratice erau doar simpli figuranți. Realitatea au înțeles-o foarte bine membrii misiunii SUA la București,

care au vrut să demisioneze în bloc în semn de protest față de politica țării lor în problema românească. Așa cum conchide istoricul american Paul Quinlan, ultima încercare de a restabili democrația în România eșuase. Sir Archibald Clark Kerr încheia raportul înaintat Foreign Office-ului despre călătoria la București cu aceste cuvinte: „sunt recunoscător că nu m-am născut în România". Diplomatul britanic știa și el că nimeni nu mai putea smulge această țară din ghiarele ursului sovietic.

CONFERINȚA DE PACE DE LA PARIS

O dată recunoscut de către SUA și Marea Britanie, guvernul Groza s-a aflat în fața a două probleme capitale: participarea României la Conferința de pace de la Paris și organizarea alegerilor parlamentare.

În capitala franceză, delegația română, condusă de Gheorghe Tătărescu, flancat însă de comuniști, a fost confruntată cu cererea Ungariei de a obține — pornind de la prevederea convenției de armistițiu că Transilvania sau „cea mai mare parte a ei" va fi restituită României — o suprafață de 22 000 km^2 din teritoriul transilvan.

Guvernul Groza, care se știa nepopular, nu putea face nici o concesie teritorială Ungariei, căci a proceda altminteri însemna o sinucidere politică, mai ales, în perspectiva apropiatelor alegeri. Într-un discurs rostit la Cluj, la 8 iunie 1946, Lucrețiu Pătrășcanu a condamnat în termeni vigurоși revizionismul ungar și a subliniat că „Transilvania a aparținut și va aparține statului român în întregime [...]; noua ediție a revizionismului se leagă de tendințele bine cunoscute ale revizionismului trecut, atât de agitat în Ungaria de ieri". Cuvântarea lui Pătrășcanu urmărea de asemenea să câștige simpatia alegătorilor național-țărăniști, atât de sensibili la problemele Transilvaniei, pentru PCR*.

Deși Pătrășcanu declarase că vorbește în numele PCR și al guvernului, poziția sa va fi condamnată, ulterior, ca naționalistă și șovină, iar în timpul îndelungatei anchete (1948–1954), încheiată cu procesul și execuția sa, cuvântarea de la Cluj din iunie 1946 (care nu

* La Conferința națională din 16–21 octombrie 1945, Partidul Comunist din România (PCdR) a adoptat denumirea de Partidul Comunist Român (PCR).

trebuie confundată cu cea din iunie 1945, ținută tot la Cluj, și tot în problema Transilvaniei) a fost unul din capetele de acuzare.

Comuniștii din Ungaria, pentru a câștiga și ei popularitate (la alegerile din 4 noiembrie 1945 obținuseră 17% din voturi, față de 57% obținute de Partidul Micilor Agrarieni), au sprijinit revendicările guvernului ungar (din care făceau parte). La 13 august 1946, în articolul de fond din „Szabad Nep", organul partidului comunist, se scria: „Noi înțelegem că democrația românească, care duce o luptă înverșunată cu forțele interne ale reacțiunii șovine, nu dorește să poarte povara concesiunilor teritoriale. Dar același lucru se aplică și democrației ungare... De aceea satisfacerea cererilor modeste, cu adevărat minime, ale Ungariei ar servi și interesele democrației române".

Noile revendicări fuseseră limitate la 4 000 km^2, adică o fâșie la frontieră care să dea Ungariei orașele Arad, Oradea, Carei și Satu Mare. Cererile ungare au fost respinse la Conferința de pace, care a decis că întreaga Transilvania aparține României.

O gravă injustiție a fost neacordarea statutului de cobeligerantă României, în ciuda contribuției ei majore la victoria asupra Germaniei. Împotriva acordării amintitului statut au votat, între alții, URSS, SUA și Marea Britanie, România beneficiind de voturile Franței (al cărei delegat a regretat votul dat, când a constatat că cei trei mari erau ostili acordării cobeligerantei), Cehoslovaciei precum și ale... Ucrainei și Bielorusiei! Absența statutului de cobeligerantă (acordat însă Italiei!) priva România de o situație care i-ar fi permis să atenueze clauzele economice ale tratatului, în primul rând despăgubirile de război. „Reparațiile și restituirile, cerute prin Proiectul de Tratat în plus față de condițiile Convenției de armistițiu — se arăta într-un document românesc — ar avea ca urmare nu numai faptul că România va ajunge repede în situația de a nu putea să le îndeplinească, dar și că ea își va vedea distrusă întreaga economie".

Activitatea delegației române s-a desfășurat în limitele îngăduite de sovietici (Molotov); iritat de întâlnirile membrilor delegației române cu reprezentanții occidentali, Molotov i-a convocat pe I.Gh. Maurer și Al. Bârlădeanu și le-a comunicat că „toate contactele (românilor — n.n.) cu delegațiile occidentale vor trebui să înceteze, mai ales cu delegațiile SUA și Marii Britanii, dacă permisiunea pentru astfel de convorbiri nu a fost cerută mai dinainte și primită".

Oricât ar părea de surprinzător, unul din membrii delegației române care a încercat să-i avertizeze pe occidentali asupra naturii adevărate a raporturilor româno-sovietice a fost economistul Herbert (Belu) Zilber: „Sunt evreu și comunist — spunea el americanilor și altor «capitaliști». Nu ne lăsați complet în mâna rușilor, căci nu numai că dispărem complet ca națiune, dar va fi și în detrimentul vostru, până în cele din urmă". Realist, I.Gh. Maurer le spune la un pahar de vin lui Dumitru Danielopol și unui alt delegat, știuți ca prooccidentali, că „iubește țara tot așa cum o iubim și noi — după cum scrie cel dintâi. Dar ce vrem să facă? Rușii sunt în țară și americanii sunt departe. «Noi trebuie să trăim cu rușii. Ăsta e adevărul. Pentru voi este ușor să criticați și să mă arătați pe mine. Tu (Danielopol — n.n.) nu ai fost în țară de mult (rămăsese în Anglia în timpul războiului — n.n.) și nu te mai întorci. Dar pentru ăi de stau acasă ce vrei să facă?»"

În discuția cu Maurer, Molotov a stăruit că nici o problemă a relațiilor sovieto-române nu trebuie discutată la Paris, ci ulterior, după încheierea Conferinței de pace.

Respectând această cerere-indicație sovietică, atât P. Groza cât și Gh. Tătărescu s-au abținut să abordeze atunci probleme teritoriale româno-sovietice. Șeful diplomației române dorea ca România să recapete insulele de pe brațul Chilia, ocupate prin forță de către trupele sovietice în toamna anului 1940, în timp ce primul-ministru Groza cerea ca, în schimbul insulelor dunărene, României să i se restituie Herța și anumite teritorii prin care trecea calea ferată Siret–Halmei. Evident, aceste dorințe nu numai că nu aveau nici o șansă de a fi satisfăcute, dar nici nu au mai fost prezentate oficial. Ele arată însă că nici Groza, nici Tătărescu nu erau simple paiațe manevrate de Moscova.

Tratatul de pace semnat la 10 februarie 1947 încheia capitolul dureros al participării României la cel de-al doilea război mondial: un război început în Est și terminat în Vest, împotriva Germaniei, alături de care România intrase în război. Și în Est, și în Vest, obiectivul României fusese legitim: recuperarea teritoriilor pierdute în vara anului 1940. Dacă, după 23 august 1944, campania din Est a fost apreciată ca o gravă eroare sau chiar o crimă, rațiunile au fost de ordin politico-propagandistic. În realitate, redobândirea Basarabiei, nordului Bucovinei și ținutului Herța era la fel de îndreptățită ca și redobândirea nord-estului Transilvaniei, iar continuarea operațiilor militare dincolo de Nistru a fost tot atât de necesară, sau chiar mai necesară — având în vedere primejdia

reprezentată de forța militară a URSS — decât continuarea operațiilor militare, dincolo de frontiera de vest a României.

Pierderile armatei române de pe cele două fronturi au fost următoarele:

	Est	Vest	Total
Morți	71 585	21 035	92 620
Răniți și bolnavi	243 622	90 344	333 966
Dispăruți	309 533	58 443	367 976
Total	624 740	169 822	794 562

ALEGERILE TRUCATE DIN 19 NOIEMBRIE 1946

Cea de a doua problemă de interes capital pentru țară era organizarea alegerilor. Comuniștii știau că nu sunt populari în țară și încercau, la îndemnul sovieticilor, să slăbească partidele democratice prin încurajarea de tensiuni și disidențe. La 9 ianuarie 1946, Gheorghiu-Dej a solicitat lui Vîșinski, aflat la București, instrucțiuni privind politica PCR în noile condiții de după lărgirea guvernului Groza. Interlocutorul sovietic i-a cerut să stimuleze și să sprijine în PNL pe Daniel Danielopol și M. Romniceanu împotriva lui Dinu și Bebe Brătianu, iar în PNȚ pe Al. Măcărescu și E. Hațieganu împotriva lui Maniu (Vîșinski spunea că Vișoianu, venit în cursul nopții la el, îi comunicase că Mihalache însuși ar fi fost gata să se distanțeze de Maniu!). Cum banii sunt *„nervus rerum"*, Gheorghiu-Dej i-a cerut lui Vîșinski un miliard de lei pentru campania electorală.

Bani risipiți, întrucât nimeni nu mai putea să-și schimbe opinia la vederea unui afiș sau citirea unui manifest. Bodnăraș cunoștea desigur principiul lui Stalin: „Nu contează cine și cum votează, ci cine numără voturile", atunci când spunea că grație unor „tehnici speciale" pot fi obținute 90% din voturi.

Mai „realist", Vîșinski îi spune lui Harriman, încă în timpul călătoriei Comisiei Tripatrite în România, că la viitoarele alegeri alianța condusă de PCR va avea 70% din voturi, PNȚ — 20%, PNL — 10%.

Rezultatele reale ale alegerilor din 19 noiembrie 1946 nu sunt cunoscute până acum. L. Pătrășcanu, care ceruse lui Teohari Georgescu, ministrul de Interne, să i le arate, pentru a ști cum trebuie organizată în viitor politica și propaganda PCR, a primit răspunsul că ele fuseseră arse și că, de acum înainte, contau numai cifrele comunicate oficial, care atribuiau 79,86% din voturi Blocului Partidelor Democrate (BPD), condus de PCR , adică 378 din 414 locuri în parlament.

Istoricul Virgiliu Țârău a descoperit și publicat rezultatele reale pentru județele Cluj, Someș și Turda. Ele se prezintă astfel:

Județul Cluj

Partide	BPD	UPM*	PNȚ-Maniu	Altele
Județ	23%	33%	42%	2%
Oraș	27%	52%	18%	3%

Nu trebuie uitat că, la acea dată, Clujul avea o populație majoritar maghiară, ceea ce explică marele număr de voturi acordate Uniunii Populare Maghiare, formațiune aliată comuniștilor.

Pentru județul Someș, cifrele reale și cele oficiale au fost următoarele:

Partide	Cifre reale	%	Cifre oficiale	%
BPD	22 000	22,8	65 000	67,9
UPM	18 000	18,6	14 971	15,4
PNȚ-Maniu	50 000	51,6	10 766	11,1
PNL-Brătianu	2 500	2,5	1 146	1,2
PȚD-dr. Lupu	2 000	1,9	1 779	1,8
Liste independenți	1 708	1,7	1 708	1,7
Anulate	776	0,9	776	0,9

Victoria PNȚ a produs derută în rândurile comuniștilor și nemulțumire la Moscova. Nesiguri în ceea ce privește capacitatea PCR de a îndeplini obiectivele comunizării României și atenți la evoluția raporturilor cu Occidentul, sovieticii au luat în considerare o nouă

* Uniunea Populară Maghiară, care își exprimase adeziunea la Platfoma BPD.

operație de cosmetică politică în România. Constantin Argetoianu, plecat din 1944 în Elveția, a fost contactat cu propuneri de a reveni în țară pentru a reintra în viața politică. Mai mult decât Groza, el putea oferi apusenilor imaginea unui om de stat al vechiului *establishment*. Setea de putere l-a readus pe Argetoianu în țară (este adevărat că lui Șerban Voinea el i-a spus: „Eu mă duc sub cuvânt că vreau să întemeiez un partid [...], dar realitatea este următoarea: nu vreau să mor în străinătate, vreau să mor în țară și să fiu înmormântat la mine, la Breasta"; avea să moară la Sighet, iar mormântul să-i rămână necunoscut!). Cinic, Argetoianu — se spune — a sugerat ca lozincă a noii formațiuni „Lichele din toată țara, uniți-vă!" Omul care schimbase partidele precum ciorapii, pentru a adopta formula lui N.N. Ghe despre Ecaterina a II-a și amanții ei, se credea mai dibaci decât comuniștii: eroarea urma să aibă un deznodământ tragic.

Atât Moscova cât și PCR aveau să-și dea repede seama că alarma lor fusese fără temei. Nici SUA, nici Marea Britanie, informate despre trucarea alegerilor, nu intenționau să reacționeze mai mult decât cu simple note de protest, fără nici o eficacitate. În aceste condiții, regelui Mihai nu-i mai rămânea altceva de făcut decât să deschidă parlamentul, legalizând astfel frauda. „Acest parlament pe care îl veți deschide va vota republica", îl avertizaseră liderii PNȚ pe suveran, cerându-i să nu se prezinte în fața unei Camere ce nu exprima simțămintele națiunii. Ușor de spus, greu de făcut. Monarhul constatase cu amărăciune, în timpul „grevei regale", că Washingtonul și Londra nu-i acordaseră nici un sprijin; de ce ar mai fi repetat acum o acțiune ce nu putea duce decât la noi tensiuni și noi umilințe? Până în ultimul moment, Petru Groza, sosit în Dealul Mitropoliei, stătuse cu teama că regele nu va veni să citească mesajul de deschidere a parlamentului. Când i s-a comunicat că, totuși, cortegiul regal a plecat de la Palat a răsuflat ușurat. Se încheia o etapă în procesul de consolidare a regimului comunist în România.

Anul 1947 avea să aducă decizii și evenimente importante pe plan internațional și intern. Noul secretar de stat al SUA, George Marshall, căpătase convingerea că Stalin intenționa să se folosească de marile dificultăți economice din Occident și de larga audiență a partidelor comuniste din Franța și Italia pentru a da asaltul împotriva „societății capitaliste" din Europa de Vest. Pentru a lipsi pe comuniști de terenul propice al acțiunilor lor — criza economică —, SUA au lansat „Planul Marshall" destinat să pună la dispoziția europenilor — atât a celor din

Vest cât și a celor din Est — mijloacele materiale capabile să restaureze economia.

Stalin a perceput Planul Marshall ca o încercare a SUA de a desprinde, pe cale economică, de URSS țările est-europene intrate în sfera de hegemonie a Kremlinului. A reacționat prompt și dur, interzicându-le sateliților Moscovei să participe la Conferința de la Paris, unde urmau să se stabilească modalitățile de valorificare a ofertei americane (guvernul cehoslovac acceptase inițial invitația de fi reprezentat la Paris, apoi, sub presiune sovietică, a revenit asupra deciziei sale). Pentru a consolida controlul asupra țărilor-satelit, Stalin a luat două decizii importante: crearea unui organ de supraveghere și coordonare a partidelor comuniste, numit Biroul Informativ al Partidelor Comuniste și Muncitorești (Cominform) și impunerea modelului stalinist al socialismului tuturor țărilor din zona de dominație sovietică, o dată cu condamnarea tezei, susținută anterior de el însuși, a „căii proprii sau naționale spre socialism".

Noua politică a lui Stalin găsea PCR profund divizat. Desemnarea de către dictatorul sovietic a lui Gheorghiu-Dej ca secretar general al PCR nu dezarmase pe rivalii săi din grupul moscovit. Este semnificativ, de pildă, că în procesul-verbal al ședinței din 5 martie 1945 a Consiliului FND, Dej figurează, în delegația PCR, după Ana Pauker și Vasile Luca.

Chiar și după alegerea lui Gheorghiu-Dej ca secretar general al CC al PCR la Conferința Națională a partidului în octombrie 1945, Vasile Luca a făcut o nouă încercare de a asigura puterea efectivă Anei Pauker, dar tentativa a eșuat.

LUPTE ÎN PCR

La începutul anului 1947, Gheorghiu-Dej și Ana Pauker s-au aflat la Moscova, unde au fost primiți de Stalin.

În prealabil, Gheorghiu-Dej a avut o discuție, la 23 ianuarie, cu Vîșinski, în cursul căreia, printre altele, s-a plâns de greutățile create în activitatea sa de Ana Pauker și Vasile Luca, înclinați să treacă peste autoritatea lui de secretar general. Dej a spus că locul deținut de cei doi în conducerea PCR „provoacă nemulțumiri în țară și nu numai că nu consolidează, dar subminează autoritatea conducerii de partid. Se aud imputări că România este condusă de evreica Pauker și ungurul Luca, se

accentuează, pe lângă acestea, că Ana Pauker este agenta Moscovei". Dej ar fi vrut să o trimită pe Ana Pauker la Paris, în calitate de reprezentantă a României în Federația Internațională a Femeilor (o organizație sub controlul secret al Moscovei).

Aceste nemulțumiri ale secretarului general al PCR erau prezentate lui Vîșinski (care le-a consemnat în nota sa de conversație) întrucât acesta, în ianuarie 1946, constatând că Ana Pauker ignora statutul lui Dej de secretar general, îl îndemnase să o îndepărteze, fără a preciza dacă avea în vedere îndepărtarea din conducerea partidului sau din țară.

Informat despre aceste disensiuni, Stalin l-a întrebat pe Dej, în cursul discuțiilor din 2 februarie 1947, în prezența Anei Pauker, dacă în PCR „există un curent care ar dori ca în partid să fie numai români, adică, vorbind concret, ca Ana Pauker și Vasile Luca, care nu erau români de naționalitate, să nu poată ocupa posturi de conducere în partid. Tov. Stalin — se arată în nota sovietică de conversație — subliniază că, în acest caz, partidul ar deveni dintr-un partid de clasă, unul de rasă. Dacă el își păstrează caracterul social, de clasă, atunci se va dezvolta și consolida, dacă va căpăta un caracter de rasă, atunci inevitabil va pieri".

La întrebarea lui Stalin, Dej a răspuns negativ, susținând că în partid nu există un astfel de curent.

Dictatorul sovietic a revenit asupra acestei chestiuni, în discuțiile cu Gheorghiu-Dej din 19 februarie, purtate, de astă dată, fără Ana Pauker. Stalin i-a reproșat lui Dej că nu-i prezentase adevărul despre situația din PCR și i-a spus că „România este un stat multinațional. În el trăiesc mulți evrei, unguri și slavi. Cum vor comuniștii români să-și construiască partidul lor numai din români?". El a repetat că „dacă partidul va fi de clasă, social, atunci el va crește, dacă va fi de rasă, atunci va pieri pentru că rasismul duce la fascism".

Gheorghiu-Dej a afirmat, într-o ședință a Biroului Politic din 1961, în care a evocat pe larg vizita sa la Moscova din ianuarie–februarie 1947, că Stalin i-ar fi spus, totuși, că dacă Ana Pauker și Vasile Luca „te împiedică, izgonește-i!". În nota sovietică se spune doar că Stalin a întrebat „cum lucrează Pauker și Luca?". Și, surprinzător, nu Dej, ci „Tov. Susaikov (general, conducătorul Comisiei Aliate de Control — n.n.) răspunde la această întrebare. El atrage atenția asupra dorinței de putere și a caracterului nestăpânit al membrului CC, Bodnăraș, care trebuie urmărit și nu trebuie scăpat din mână".

Câteva luni mai târziu, Emil Bodnăraș a trimis un denunț atât de grav despre greșelile și abaterile politice ale lui Gheorghiu-Dej încât generalul Susaikov l-a însoțit de un comentariu, destinat să atenueze învinuirile. Bodnăraș îl acuza pe Dej de atitudini ostile față de URSS și de înclinații — pe plan economic — spre anglo-americani, poziția secretarului general al PCR fiind puternic influențată — susținea Bodnăraș — de anturajul său imediat: Ion Gheorghe Maurer (Susaikov propunea să fie îndepărtat prin numirea ca ambasador), Gh. Gaston Marin și Simion Țaigher (Zeigher).

Unui activist sovietic, V.I. Lesakov, venit pentru informare, Ana Pauker îi spunea ironic, la 19 august, că, în partid, există „comuniști naționali", preocupați de situația economică a țării, și „grupul moscovit", care ar acorda prioritate URSS. La acea dată, acuzația de „comunist național" începea să devină tot mai primejdioasă și, în anul următor, titoismul va fi denunțat, printre altele, și de o astfel de atitudine.

Ana Pauker i-a spus lui Lesakov că „greșelile lui Gheorghiu-Dej sunt urmarea insuficientei pregătiri politice și generale a lui Dej [...]. Încărcat de munca în minister (Dej era titular la Industrie și Comerț — n.n.), el nu se ocupă aproape deloc de partid și nu se străduiește să-și ridice nivelul ideologic și politic".

Deși Gheorghiu-Dej vedea în Ana Pauker principalul său rival, în fapt, ea încerca să medieze în opoziția dintre Dej și violentul Vasile Luca, de care o lega însă statutul de minoritară etnică și anii petrecuți împreună în URSS.

Cu o experiență politică internațională mai bogată decât a oricărui alt „tovarăș" din conducerea de partid (între altele, fusese alături de Eugen Fried, „ochiul Moscovei" — adică reprezentantul Cominternului — care supraveghea Partidul Comunist Francez), Ana Pauker era, uneori, de un autoritarism violent, care crea ostilitate (lui Chișinevschi i-a strigat o dată: „Să-ți știi gura că-ți ard câteva perechi de palme"). Gheorghiu-Dej știa, cu o abilitate de necrezut pentru un fost electrician, să capitalizeze în beneficiul său toate frustrările și ambițiile celor nemulțumiți de poziția troicii Ana–Luca–Teo(hari). El căuta să-și ascundă marea ostilitate, ura, de fapt, resimțită față de Ana Pauker, arătându-se receptiv la observațiile ei și adresându-i-se până în ajunul rupturii cu... „Anușca!".

Între timp, relațiile comuniștilor cu gruparea liberală a lui Gh. Tătărescu se deteriorau progresiv. La 24 mai 1947, Gh. Tătărescu a înaintat un memoriu partidelor din BND, în care făcea o severă critică a politicii guvernului, adică, în termeni voalați, a PCR. „Am rămas, sub

raportul producției generale, ultima țară din lume. Toate celelalte țări sunt în curs de a-și ridica puternic producția și au atins rezultate apreciabile. Noi suntem singura țară în care nu am putut face nici un pas înainte [...]. Suntem apoi singura țară în care nu s-a putut începe un plan de refacere." Memoriul enumera apoi „excesele regimului de excepție [...]. Și, în primul rând, excesele arestărilor preventive [...]. În aceeași ordine de preocupări se așază și reacțiunile sufletești defavorabile guvernului, create de tratamentul arestaților și condamnaților politici [...]. Pe linia nemulțumirilor generale se așază regimul rechizițiilor încă în practică și care continuă, cu toate abuzurile și excesele sale, menținând mobilizate nu numai urile victimelor, ci și ale celorlalte categorii de proprietari amenințați cu rigorile și excesele acestui regim".

Poziția critică față de politica guvernului — de fapt, a PCR — adoptată de Gh. Tătărescu l-a apropiat obiectiv de regele Mihai, rămas ultima redută a rezistenței față de comunizarea României. Un raport sovietic din iunie 1947 atrăgea atenția că întâlnirile lui Tătărescu cu suveranul sunt mai frecvente decât cele cu primul-ministru, Petru Groza, și exprima temerea că s-ar putea constitui un bloc, în care ar putea intra Maniu, Brătianu, Tătărescu și Ștefan Voitec, consolidându-se astfel forțele politice ostile comunizării.

Încordarea survenită în cadrul guvernului Groza, ca urmare a criticilor formulate de Gh. Tătărescu, a coincis, pe plan internațional, cu tensiunea din relațiile Est–Vest, în urma cuvântării secretarului de stat american, George Marshall (ținută la Universitatea Harvard, în ziua de 5 iunie 1947), prin care propunea măsuri vizând refacerea economică a lumii pustiite de război și lupta împotriva „foametei, sărăciei, disperării și haosului", adică tocmai a acelor factori care favorizau extinderea comunismului sau confereau — cel puțin — credibilitate propagandei comuniste.

Așa cum s-a arătat, Stalin a văzut în Planul Marshall nu numai hotărârea Occidentului de a se proteja împotriva penetrației comunismului, dar și o încercare de a desprinde de Moscova, prin avantaje economice, țările-satelit ale URSS. Stalin a interzis, în consecință, participarea acestor state la Planul Marshall, a replicat prin măsuri de consolidare a controlului sovietic asupra țărilor-satelit și asupra partidelor comuniste: celor dintâi le-a impus urmarea strictă a modelului stalinist, pe celelalte le-a subordonat, în fapt, unui nou centru de conducere: Biroul Informativ al Partidelor Comuniste și Muncitorești (Cominform),

creat în septembrie 1947 (făceau parte partidele din țările-satelit, precum și cele din Franța și Italia, dar, în realitate, noul centru controla întreaga mișcare comunistă internațională).

În România, ritmul comunizării s-a accentuat prin întărirea controlului de stat asupra întreprinderilor industriale particulare, prin introducerea cotelor obligatorii de produse agricole ce urmau a fi predate statului și prin reforma monetară, care a lovit în deținătorii de capital.

Pe plan politic, în urma unei acțiuni provocatoare bine organizată, căreia i-au căzut victimă liderii PNȚ (un agent provocator a propus conducerii PNȚ să ducă în străinătate, pe calea aerului, un grup de fruntași ai partidului, care să acționeze peste hotare împotriva comunizării țării), Iuliu Maniu a fost de acord ca vicepreședintele PNȚ, Ion Mihalache, secretarul general al PNȚ Nicolae Penescu și alții să părăsească țara. Grupul a fost arestat, în ziua de 14 iulie, la Tămădău (fusese urmărit în permanență), ceea ce a permis guvernului să dizolve PNȚ (30 iulie) și, în urma unui proces, să-i condamne pe conducătorii național-țărăniști, în frunte cu Iuliu Maniu (osândit la muncă silnică pe viață). Dispărea astfel principalul partid politic atașat democrației și, prin urmare, adversar al totalitarismului comunist. Ministrul Marii Britanii la București, Adrian Holman, recomanda guvernului britanic să nu se implice în apărarea acuzaților, considerând că vina lor ar fi fost dovedită și în fața unui tribunal britanic.

Condamnarea liderilor PNȚ a fost urmată de o virulentă campanie împotriva lui Gh. Tătărescu (acesta însă își exprimase satisfacția față de ambasadorul sovietic S.I. Kavtaradze că era lichidat „focarul de infecție", adică PNȚ!), sub motiv că o parte din „complotiștii" judecați făcuseră parte sau întreținuseră legături cu personalul Ministerului de Externe, al cărui titular era fruntașul liberal (circulau chiar zvonuri despre un proces Tătărescu). Parlamentul a dat un vot de blam lui Gh. Tătărescu, ceea ce a determinat demisia miniștrilor săi din guvernul Groza (6 noiembrie).

În urma acestor demisii, cabinetul a fost remaniat: Ana Pauker a devenit ministru de Externe, iar Vasile Luca ministru de Finanțe. Atât controlul PCR asupra guvernului, cât și pozițiile celor doi noi miniștri în partid s-au consolidat.

Noile acțiuni și măsuri ale PCR se integrau orientării impuse de Moscova după constituirea Cominformului. Comparația rapoartelor prezentate de liderii comuniști prezenți la consfătuire (PCR a fost reprezentat de Gh. Gheorghiu-Dej și Ana Pauker) arată că, în raport cu

celelalte țări-satelit, România era, în multe domenii, cu mult în urma lor în privința desfășurării procesului de comunizare, deși Gh. Gheorghiu-Dej a încheiat raportul său pe un ton optimist: „România s-a angajat în procesul construirii democrației populare și are perspectivele unei dezvoltări mai rapide în viitor". Potrivit aprecierii lui G.M. Malenkov și A.A. Jdanov, comunicată lui Stalin: „Impresia generală despre raportul lui Dej — nu prea bună" (*nevîsokoe*).

Secretarul general al CC al PCR menționase în raport apropiata separare de gruparea Tătărescu, dar, referindu-se la viitoarea constituție, vorbise despre menținerea monarhiei, cu simțitoarea restrângere a prerogativelor regale. Abolirea monarhiei la 30 decembrie 1947 — prin abdicarea forțată a regelui Mihai — arăta că inițiativa, în această privință, a aparținut Moscovei. Înlăturarea suveranului urma să fie însoțită și de o remaniere a guvernului: în urma preconizatei numiri a lui Petru Groza ca șef al statului, Gheorghiu-Dej avea să devină președinte al Consiliului de Miniștri, locul lui ca ministru al Industriei și Comerțului revenind lui Vasile Luca, iar Finanțele lui Gh. Apostol.

În stadiul actual al documentării nu sunt cunoscute motivele renunțării la aceste schimbări: în cele din urmă, ca președinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale a fost desemnat dr. C. I. Parhon, singura dintre modificările efectuate în componența guvernului fiind numirea comunistului Gh.Vasilichi (care avea doar patru clase primare!) ca ministru al Educației Naționale, în locul socialistului Ștefan Voitec, devenit membru al Prezidiului.

Intrat într-un con de umbră, încă din vara anului 1947, Lucrețiu Pătrășcanu nu a fost nici consultat, nici informat despre apropiata abdicare a regelui, despre care a aflat în timp ce era în vacanță. Fără să aibă anvergura lui Władysław Gomulka, el era considerat, atât la Moscova cât și la București, ca un exponent al „comunismului național", adică al respectării particularităților naționale în edificarea socialismului. După hotărârea lui Stalin de a condamna această concepție, aderenții ei — reali sau bănuiți de Stalin — aveau să fie înlăturați. Este ceea ce s-a întâmplat cu Pătrășcanu o dată cu fuziunea PCR și PSD în noul Partid Muncitoresc Român (21–23 februarie 1948), când el a fost eliminat din conducerea de partid și din guvern.

Rezistența la impunerea modelului stalinist nu s-a limitat la Pătrășcanu. În memoriile sale, Milovan Djilas relatează că, invitat de Stalin la Moscova, la începutul lui ianuarie 1948, a avut o discuție

edificatoare cu liderii comuniști români: „La București, am înțeles că nu eram singuri în părerea noastră că Uniunea Sovietică nu trebuie să fie modelul inviolabil al «construirii socialismului». La un dineu dat de ambasadorul nostru, Golubović, un lider român a fost de acord cu noi, un al doilea s-a opus neconvingător, în timp ce Golubović însuși și Ana Pauker, pe atunci ministru al Afacerilor Străine, ascultau cu atenție. Am simțit că această conversație nu era potrivită, deoarece la București, și mai târziu, la Moscova, eram sigur că serviciul sovietic de spionaj ar putea înregistra și falsifica fiecare cuvânt rostit. De data aceasta însă, ea nu putea fi evitată: românii aveau nemulțumiri și erau foarte preocupați, iar delegația noastră era imposibil de stăpânit, mai ales Vukmanović".

Nu se știe cine erau liderii amintiți de Djilas, dar probabil — simplă ipoteză — că erau Pătrășcanu, cel care împărtășea vederile iugoslavilor, și Gheorghiu-Dej, oponentul neconvingător. Tăcerea Anei Pauker poate fi interpretată ca expresie a convingerii că modelul sovietic — cel puțin în domeniul agricol — nu era adecvat României (ea cunoscuse nemijlocit realitățile sovietice și ar fi putut să-și dea seama că pentru regimul comunist din România crearea de colhozuri ar fi putut să fie contraproductivă).

Indiferent cine au fost interlocutorii lui Djilas și, mai ales, indiferent de atitudinea lor în timpul conversației, este cert că, în toate împrejurările și în toate domeniile, de la economie la ideologie, conducerea PMR a aplicat obedient directivele sovietice și, în unele cazuri, a făcut chiar exces de zel pentru a-și dovedi fidelitatea față de stăpânul de la Kremlin.

NOUA FAZĂ A COMUNIZĂRII

Instaurarea monolitismului comunist, o dată cu proclamarea Republicii Populare Române (30 decembrie 1947), a fost urmată de măsuri vizând realizarea modelului sovietic: naționalizarea principalelor întreprinderi industriale, miniere, bancare, de asigurări și de transport (11 iunie 1948), instituirea planificării centralizate a economiei (1 iulie 1948), reorganizarea învățământului după model sovietic (3 august 1948), crearea stațiunilor de mașini și tractoare în agricultură — SMT (7 octombrie 1948), exproprierea moșiilor de 50 de ha rămase în urma reformei agrare din 1945 (2 martie 1949, suprafața lor însumând 342 319 ha),

începutul colectivizării agriculturii (în urma Plenarei CC al PMR din 3–5 martie 1949), naționalizarea farmaciilor (2 aprilie 1949).

Anul 1948 a adus și anexarea Insulei Șerpilor de către URSS, pe temeiul unui protocol de precizare a frontierei semnat o dată cu tratatul de prietenie, colaborare și asistență mutuală dintre România și URSS (4 februarie 1948), urmată de predarea, la 23 mai, a insulei de către Eduard Mezincescu lui N. P. Șutov, prim-secretar al ambasadei URSS la București.

În februarie 1948, prin fuziunea PCR și PSD s-a constituit Partidul Muncitoresc Român (PMR), operație ce camufla, sub pretextul realizării partidului unic al clasei muncitoare, „înghițirea" socialiștilor de către PCR.

Schimbările intervenite în structurile economice și sociale au fost însoțite de valuri masive de arestări, cărora le-a căzut victimă, practic, întreaga elită politică a vechii societăți românești. Și-au sfârșit viața în închisoare Iuliu Maniu, Ion Mihalache, Gheorghe Brătianu, Constantin Argetoianu, Mircea Vulcănescu și mulți alții. După începerea construirii Canalului Dunăre–Marea Neagră (sunt indicii că Stalin a impus construirea acestui canal, intenționând să ia României Delta Dunării), deținuții politici au fost obligați să lucreze în condiții inumane pe acest șantier, supuși fiind, în fapt, la un regim de exterminare. În închisori și lagăre s-au petrecut cruzimi de neimaginat: la Pitești și Gherla, în cadrul așa-numitei „reeducări" prin deținuți (propusă de Eugen Țurcanu, legionar devenit comunist și apoi arestat), cei închiși erau torturați cu sadism, fiind apoi obligați să-și tortureze prietenii aflați în detenție și să insulte — în cadrul unor autocritici publice — părinții sau, dacă erau credincioși, cele sfinte. Torționarii sadici au găsit în închisori și lagăre câmpul de manifestare a pornirilor lor maladive.

De pildă, o anchetă întreprinsă la 15 iunie 1953 a constatat actele de cruzime ale comandantului „Coloniei generale Cernavodă", lt. Florian Cormoș: „Astfel, una din sancțiunile aplicate era băgarea la carceră a deținuților, numai în cămașă și indispensabili, pe timp de ger. Deși regulamentul prevedea maximum de pedeapsă la carceră de 15 zile, lt. Cormoș Florian dădea 20–30 zile de carceră, fără ca deținutul să fie scos câte o oră pe zi pentru plimbare, ci numai de 2 ori în 24 de ore, pentru necesități. În plus, lt. Cormoș Florian dăduse ordin ca deținuților de la carceră să li se dea ca rație numai 100 grame pâine și ceai, o dată pe zi. Carcerele fiind de curând construite, din zid, și având dușumeaua de ciment, erau în permanență umede. Majorității deținuților pedepsiți cu

carceră li se puneau și lanțuri la picioare. Aceste măsuri inumane au dus la decedare (sic!) unui număr de 6 deținuți închiși la carceră, care fie că au fost scoși în stare de comă de acolo și au murit apoi la infirmerie, fie că au murit chiar în carceră. Cei care au avut constituția mai robustă nu au decedat, însă au rămas infirmi pe toată viața".

Aceeași anchetă a constatat că un subaltern al lui Florian Cormoș, din rândul deținuților, Nicolae Cârcu, își întrecea în sadism șeful; el „bătea pe fiecare deținut și, în mod special, pe cei bolnavi și scutiți medical, sub motivul că nu vor să iasă la lucru. Mulți dintre aceștia, în urma loviturilor primite de la Cârcu, au decedat [...]; într-una din zilele lunii ianuarie 1953, scoțându-se la lucru deținuții epileptici, trei dintre aceștia au căpătat crize chiar în poarta coloniei, căzând jos în zăpadă și zvârcolindu-se. Cârcu nu numai că nu a spus celorlalți deținuți să-i ridice, ci a strigat detașamentului care trecea să-i calce în picioare. Văzând că deținuții nu-i calcă în picioare, și, cum tocmai atunci ieșea pe poarta coloniei o căruță încărcată cu gunoi, a comandat deținutului căruțaș să treacă cu caii și căruța peste cei ce se zvârcoleau în zăpadă. Căruțașul a încercat să execute ordinul, însă, între timp, câțiva deținuți au tras la o parte corpurile epilepticilor. Cruzimea și bestialitatea deținutului Cârcu Nicolae a mers până acolo încât, pentru a tortura pe deținuți, a instalat o priză de curent electric în grajdul coloniei, unde electrocuta pe acei deținuți pe care considera că nu-i bătuse destul".

Scene de acest fel se întâlneau în toate închisorile: Gheorghe Brătianu a fost lăsat să se chinuie în celulă la Sighet, bolnav de dizenterie, până a decedat; generalul Radu Korne a murit, ucis în bătaie, în închisoarea Jilava. Staliniștii din România s-au mânjit cu sângele unor personalități de marcă ale vieții politice și intelectuale, copiind cu servilism sistemul terorii de stat din URSS.

Aplicând teza aberantă a lui Stalin că, pe măsura înaintării spre socialism, lupta de clasă se ascute, autoritățile comuniste au lovit, prin toate mijloacele, „dușmanul de clasă", în special, la sate, unde țăranii înstăriți — „chiaburii" — au fost arestați, deportați și expropriați.

În acest univers de spaimă, suferință și moarte al Gulagului românesc, au existat și numeroase exemple de dăruire și jertfă: deținuți care au vegheat pe cei bolnavi, le-au dat, când le-au căpătat, medicamentele lor, au încercat să-i ocrotească împotriva barbariei gardienilor. Ei, acești sfinți neștiuți, au aparținut acelei categorii atât de frumos

definită de Victor Papacostea: „oameni care te reconciliază cu ideea de umanitate".

REZISTENȚA ANTICOMUNISTĂ

Încă de la începutul instaurării regimului comunist, în România s-au organizat structuri de rezistență. În regiunile de munte, mai ales, s-au constituit grupuri sau detașamente care așteptau sprijinul occidental, îndeosebi al SUA, pentru a răsturna regimul impus de ocupantul sovietic. „Mișcarea Națională de Rezistență", „Sumanele Negre", „Graiul Sângelui" și altele s-au pregătit, în vederea acțiunilor antisovietice și anticomuniste, lovitura decisivă urmând a fi dată când împrejurările internaționale ar fi permis-o.

O notă informativă din 10 noiembrie 1945 privind organizația „Graiul Sângelui" este ilustrativă pentru inițiatorii și organizatorii, precum și pentru caracterul mișcării de rezistență: „Organizația GS (Graiul Sângelui — n.n.) cuprinde azi peste 2 000 membri în Capitală, iar în provincie un număr de peste 3 000 persoane. Cum 5% din membri[i] acestei organizații sunt ofițeri activi, ofițerii deblocați întrunesc procentajul de 50%, ofițerii în rezervă 10% și foștii ofițeri combatanți în războiul antisovietic și decorați cu «Mihai Viteazul» 10%. Restul de 25% se compun din militari nemulțumiți, în special membrii asociației (corect asociațiilor — n.n.) patriotice și militare..."

Un manifest-program al mișcării „Graiul Sângelui" din mai 1946 fixa 23 de obiective ale mișcării, printre care: „1. România Stat Național de Sine Stătător, sprijinit pe elementul etnic. Principiul etnic nu exclude amestecul cu elemente străine, dacă pot fi asimilate și nu pericliteză virtuțile rasei (de remarcat că toți acei care se ridică contra rasismului sunt cei mai convinși rasiști la ei acasă). 2. Respectul omului. 3. Libertatea presei. 4. Proprietatea individuală, baza economiei naționale [...]. 7. Amnistie generală pentru delictele politice [...]. 15. Schimbarea monedei și justificarea cantității de monedă prezentată la schimb, după impozitele plătite, economiile probabile în ultimii douăzeci de ani, capital de rulaj, moșteniri, vânzări. 16. Formarea capitalului agricol prin comunități de muncă. Comunitățile de muncă trebuiesc organizate în așa fel încât să nu prejudicieze proprietatea privată și să nu comprime

inițiativa individuală. 17. Impozitul agricol plătit în natură [...]. 19. Reorganizarea armatei. Armata nu poate fi democrată sau antidemocrată. Armata este a țării, ea garantează unitatea tuturor românilor și asigură independența națională. Mișcarea GS situează armata țării deasupra tuturor frământărilor politice. 20. Rezolvarea radicală a problemei minoritare prin schimb de populație [...]. Relații de bună vecinătate cu Rusia, respect reciproc și neamestec în treburile interne. 23. Relații comerciale și culturale cu toate popoarele lumii".

Pentru fondatorii ei, mișcarea era naționalistă, în înțelesul că, față de masiva participare a minoritarilor la comunizarea/sovietizarea României, le cerea acestora să răspundă la o serie de întrebări precum:

„3. De ce în Țara Românească majoritatea posturilor de conducere le dețin minoritarii?[...]

6. De ce în Țara Românească minoritarii își asumă dreptul de a ne da lecții de patriotism și a ne învăța istorie?

7. De ce în Țara Românească minoritarii se consideră conducătorii de drept ai Neamului nostru și vorbesc pe plan internațional în numele nostru?

8. De ce când s-au retras trupele românești din Basarabia, Bucovina și Ardealul de Nord, în conformitate cu dictatele de la Moscova și Berlin, minoritarii, deși neprovocați, au tras în armatele țării, au insultat drapelele țării? [...]

10. Dacă naționalismul este o utopie, de ce URSS, în momentele de grele încercări, a apelat la naționalismul luptătorilor și a prăbușit frontul german de răsărit în numele naționalismului rus?"

La capătul șirului de întrebări, organizația „Graiul Sângelui" se delimita de rasism și afirma obiectivul său fundamental: „Noi nu cultivăm ura de rasă. A te apăra de acela care îți intră în casă, profitând de o slăbiciune a ta, și încearcă să te omoare, aceasta nu însemnează ură de rasă. Vrem să trăim în bună înțelegere cu toate popoarele lumii, să le respectăm și să fim respectați. Lupta noastră este lupta întregului popor românesc pentru a fi stăpâni la noi acasă, pentru a ne dezvolta în sens firesc, pentru a ne cultiva calitățile și pentru a ne înăbuși defectele".

Cercetările asupra mișcării de rezistență sunt la început, astfel că nu există un studiu de sinteză asupra curentelor de gândire politică din rândurile ei, dar, în stadiul actual al informației, se poate constata că numai puține organizații și grupuri au avut o doctrină atât de elaborată

ca „Graiul Sângelui", doctrină ce alia orientări naționaliste cu vederi de centru-stânga în domeniul economic.

Marea majoritate a luptătorilor din rezistență erau obsedați de un singur obiectiv: alungarea ocupantului sovietic și a marionetelor sale locale. Și cum între acestea din urmă se aflau numeroși evrei și maghiari, sentimentul naționalist găsea din ce să se hrănească.

COMPETIȚIA PENTRU GRAȚIA LUI STALIN

Rivalitatea dintre grupul Gheorghiu-Dej și grupul Ana Pauker a fost interpretată, uneori, ca o luptă între grupul „național" și cel „moscovit", evreo-maghiar. Această imagine este falsă: alături de Gheorghiu-Dej se aflau, așa cum s-a văzut, evrei ca Gheorghe Gaston Marin și Simion Țaigher (Zeigher) sau maghiari ca Alexandru Moghioroș, în timp ce Teohari Georgescu, un român, a fost eliminat din conducerea de partid și de stat o dată cu Ana Pauker și Vasile Luca. Iosif Chișinevschi și Leonte Răutu, ambii evrei, au fost alături de Gheorghiu-Dej împotriva Anei Pauker, apoi primul se va alia cu Miron Constantinescu în încercarea de a-l înlătura pe Gheorghiu-Dej, în 1956.

În realitate, confruntarea dintre Dej, pe de o parte, și Ana Pauker și Vasile Luca, pe de alta, a fost rivalitatea între două grupuri pentru a obține favoarea lui Stalin. Victoria lui Dej în 1952, când Ana Pauker și Vasile Luca (precum și Teohari Georgescu) au fost eliminați din conducerea PMR și și-au pierdut posturile în guvern, nu ar fi fost posibilă fără acordul lui Stalin.

Dictatorul sovietic, care inițial sprijinise crearea statului Israel în 1947–1948 și promovarea de evrei în funcții de răspundere în țările-satelit, și-a modificat fundamental politica din 1950, când s-a decis să obțină sprijinul lumii arabe împotriva SUA, în desfășurarea Războiului rece. Semnalul l-a constituit arestarea secretarului general al Partidului Comunist Cehoslovac, Rudolf Slansky, evreu, și a altor demnitari evrei din Cehoslovacia. Procesul ce le-a fost înscenat a deplasat accentul de la colaborarea cu Tito (așa cum fuseseră acuzați László Rajk la Budapesta și Traicio Kostov la Sofia) la cea cu „sionismul internațional", prezentat ca „unealtă a imperialismului american" (11 acuzați, în frunte cu Slansky, au fost executați la 3 decembrie 1952). În același timp, în URSS a fost

inițiată „afacerea medicilor asasini" („complotul bluzelor albe") — majoritatea fiind evrei —, acuzați de a fi asasinat sau plănuit asasinarea unor lideri sovietici (acuzații făceau parte din personalul medical al Kremlinului).

Ana Pauker a căzut de la putere în acest context de antisemitism camuflat al lui Stalin. În februarie 1953, ea a fost arestată și, după toate indiciile, urma a fi implicată în „afacerea" de la Moscova.

Gheorghiu-Dej a izbutit să se debaraseze de cei trei rivali primejdioși (Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu) și să-și consolideze poziția, devenind președinte al Consiliului de Miniștri (Petru Groza a fost ales președinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale, așa cum se preconizase în decembrie 1947!) și numind la Ministerul de Interne un fidel — Alexandru Drăghici.

Moartea lui Stalin (5 martie 1953) nu a adus modificări în componența echipei conducătoare de la București. Ana Pauker a fost pusă în libertate (venită din închisoare la o locuință de partid, ea a aflat de la Al. Moghioroș despre moartea lui Stalin și a izbucnit în plâns; „Nu plânge. Dacă Stalin mai trăia, tu erai moartă", i-a spus Moghioroș).

Căderea lui L. P. Beria (26 iunie 1953) și, poate, informații de la Moscova după începutul cercetării abuzurilor comise în epoca stalinistă l-au alarmat pe Gheorghiu-Dej. El se temea că Lucrețiu Pătrășcanu, arestat în 1948 și anchetat, de atunci, în repetate rânduri, va beneficia de „dezghețul" ale cărui semne apăruseră la Moscova. S-a hotărât, așadar, să-l elimine definitiv. Acuzat de spionaj în favoarea „imperialiștilor", Lucrețiu Pătrășcanu a fost condamnat la moarte și executat (împreună cu Remus Koffler, un activist puțin cunoscut). Spre deosebire de ritualurile obișnuite în procesele de tip Moscova (ședințele au fost însă secrete), Pătrășcanu nu s-a recunoscut vinovat și a înfruntat curajos tribunalul și pe coacuzații sau martorii care acceptaseră — sub tortură — să facă jocul odios al autorităților comuniste. Lui Belu Zilber, apropiatul său prieten, hotărât să se salveze de torturi și — prin urmare — să confirme acuzațiile aduse lui Pătrășcanu, acesta i-a strigat: „Monstrule!"

Execuția lui Pătrășcanu constituie încă o dovadă că Gheorghiu-Dej nu era, în acei ani, exponentul curentului național și combatantul principal împotriva grupului moscovit-neromân, acțiunile sale fiind dictate numai de imperativele luptei pentru putere.

Încheierea tratatului de stat cu Austria (15 mai 1955) a privat URSS de justificarea legală a staționării trupelor sovietice pe teritoriul României: asigurarea căilor de comunicații cu unitățile dislocate în Austria. În noul context politic, Moscova a dat o structură politică și

militară relațiilor cu țările est-europene din sfera sa de hegemonie prin crearea organizației Tratatului de la Varșovia (14 mai 1955).

În cadrul reducerii efectivelor militare, inițiată de Moscova, asociată politicii de „destindere" cu Occidentul și invocând stabilitatea regimului comunist în România, Biroul Politic al PMR a cerut în august 1955 lui N. S. Hrușciov, prin Emil Bodnăraș (Gheorghiu-Dej s-a eschivat de la această „sarcină" ce-i fusese fixată de Biroului Politic), retragerea trupelor sovietice din România. Potrivit unor mărturii, se convenise că, dacă Hrușciov ar fi interpretat cererea ca o acțiune ostilă URSS sau a lagărului socialist, Bodnăraș ar fi fost dezavuat, afirmându-se că a făcut demersul din proprie inițiativă. Mircea Oprișan, fost ministru al Comerțului Interior (1954–1955), crede că acceptarea de către E. Bodnăraș — deși nu fără împotrivire — a asumării unui risc atât de mare (cariera sa putea fi încheiată) ar fi fost determinată de dorința răscumpărării vinei de a fi dezertat în URSS, fiind ofițer al armatei române.

Reacția iritată a lui Hrușciov părea să îndreptățească teama lui Gheorghiu-Dej de a discuta problema cu liderul sovietic. În discuțiile din Biroul Politic al CC al PMR, din aprilie 1956, s-a căzut de acord că ridicarea problemei retragerii trupelor sovietice din România în convorbirile cu Hrușciov din anul anterior a fost o greșeală. Între timp în relațiile româno-sovietice — și de altminteri în întreaga mișcare comunistă internațională — avea să intervină un eveniment de considerabilă însemnătate: raportul secret al lui N.S. Hrușciov despre crimele lui Stalin prezentat într-o ședință închisă a Congresului al XX-lea al PCUS (25 februarie 1956).

DISTANȚAREA DE MOSCOVA

Condamnarea „cultului personalității" — termen inventat de aparatul de propagandă sovietic pentru a desemna perioada stalinistă — a luat prin surprindere pe liderii comuniști de pretutindeni. Coborârea de pe soclu a lui Stalin a fost percepută, în primul rând, *nu* ca o problemă de teorie sau de istorie a comunismului, ci ca o chestiune pragmatică, a cărei esență era, mai ales, în țările-satelit, rămânerea sau nu la putere.

Gheorghiu-Dej a înțeles că poziția sa de nr. 1 al partidului și al statului era amenințată (în 1954–1955, el recursese la o manevră abilă,

trecând funcția de prim-secretar al CC al PMR unui devotat al său, Gheorghe Apostol, și păstrând pentru el pe aceea de prim-ministru); Hrușciov — devenea evident — urmărea înlocuirea primilor-secretari (secretari generali) ai partidelor comuniste din țările-satelit rămași din timpul lui Stalin.

Făcând din nou dovada unei îndemânări vrednice de a fi înscrisă într-un *„Principe"* machiavellic al comunismului, Gheorghiu-Dej a lansat formula „Nu avem pe nimeni de reabilitat post-mortem" — așa cum se întâmpla acum tot mai frecvent în URSS, după raportul lui Hrușciov — întrucât, susținea liderul român, „nucleul sănătos" al partidului, grupat în jurul lui, reușise să înlăture, încă din 1952, pe exponenții practicilor staliniste — Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu. Formula lui Dej avea un obiectiv mult mai important decât glorificarea autorului ei: refuzul destalinizării. Declarându-se în vorbe de acord cu linia Congresului al XX-lea al PCUS, Gheorghiu-Dej era ferm hotărât să nu o aplice în România, pentru că atunci ar fi trebuit, între altele, să explice execuția lui Pătrășcanu.

Manevra lui Gheorghiu-Dej a fost, pentru scurt timp, amenințată de atacul lui Miron Constantinescu, sprijinit de Iosif Chișinevschi. La fel de staliniști ca și Gheorghiu-Dej, ei l-au atacat — poate și la îndemnul lui Hrușciov (Chișinevschi întreținea strânse relații cu serviciile secrete sovietice) — de pe pozițiile luptei împotriva „cultului personalității", înfățișându-se ca partizani ai unei autentice conduceri colective și ai curmării abuzurilor Securității. Ei l-au prezentat pe Gheorghiu-Dej ca pe „un mic Stalin" al României.

Croindu-și critica după tiparul folosit de Hrușciov, Miron Constantinescu a denunțat ilegalitățile Securității și le-a asociat cu activitatea lui Gheorghiu-Dej: „Organele Ministerului Afacerilor Interne — a spus el — s-au sustras controlului de partid, negând rolul conducător al partidului [...]. Am fost foarte mult impresionat când am aflat de la tov. Dej despre schingiuirile care au avut loc în închisori și m-am întrebat cum a putut să se petreacă așa ceva. Nu vreau să afirm că conducerea Ministerului Afacerilor Interne încurajează actele abuzive, dar ea le-a permis. Ministerul Afacerilor Interne nu lucrează de la sine însă; conducerea Ministerului Afacerilor Interne a avut o legătură, pe tov. Gheorghiu-Dej. Mă întreb: cum a fost posibil că tov. Gheorghiu-Dej nu a luat măsuri, sesizat fiind de aceste abuzuri? Tov. Gheorghiu-Dej nu a atras colectivul Biroului Politic în controlul activității Ministerului Afacerilor Interne". Miron Constantinescu a propus ca MAI și Securitatea

să fie trecute sub controlul Biroului Politic sau — așa cum se procedase în URSS — Securitatea să fie separată de MAI și condusă de un comitet. În atacul lui Miron Constantinescu obiectivul politic se asocia cu orgoliul — și el era un hiperorgolios — rănit: „Niciodată în viața mea, nici când eram copil, nu mi s-a întâmplat ca să fiu admonestat de cineva așa cum m-a admonestat tov. Gheorghiu-Dej în primăvara lui 1955, la telefon. Cred că nici o slugă nu poate fi tratată cum am fost tratat eu. Eu nu am intrat în partid ca să fiu slugă la cineva".

Iosif Chișinevschi, devenit între timp colaboratorul cel mai apropiat al lui Dej, l-a criticat și el pe primul-secretar al partidului, ceea ce a atras acuzația de „fracționism", adusă celor doi de Alexandru Drăghici.

Încercarea lui Miron Constantinescu și Iosif Chișinevschi de a-l descăuna pe Gheorghiu-Dej nu avea nici o șansă de succes: Constantinescu era un intelectual, și încă unul infatuat, căruia îi plăcea să facă paradă de cunoștințele și lecturile sale, trezind astfel complexe de inferioritate în rândurile „tovarășilor", a căror cultură nu depășea câteva clase de primară sau vreo școală de meserii. Chișinevschi era și el un intelectual — vai! — mai mult declarat decât real, privit cu suspiciune și teamă din cauza relațiilor sale cu serviciile secrete sovietice. Nu este, așadar, de mirare că Gheorghe Apostol, Emil Bodnăraș, Petre Borilă, Nicolae Ceaușescu, Chivu Stoica, Al. Drăghici, Al. Moghioroș și Constantin Pârvulescu l-au apărat pe Dej, dar în tonalități diferite (Bodnăraș, de pildă, a spus că „tov. Gheorghiu socotește că acolo unde este el este și dreptul, și puterea").

Evenimentele din Polonia — tulburările de la Poznań și revenirea la putere a lui Władysław Gomulka —, precum și cele din Ungaria — criza de la vârful partidului și înlocuirea lui Mátyás Rákosi — au făcut ca frământările din Biroul Politic român să înceteze în fața primejdiilor ce apăreau în „lagărul socialist".

SEISMUL UNGAR

Revoluția ungară (23 octombrie–4 noiembrie 1956) a fost un puternic seism pentru conducerea comunistă a României. Rapiditatea cu care regimul stalinist din Ungaria s-a prăbușit, precum și undele de șoc ce au atins opinia publică românească și minoritatea maghiară din

România au alarmat în gradul cel mai înalt pe liderii de la București. La 30 octombrie, s-a constituit Comandamentul General, condus de Emil Bodnăraș și alcătuit din Nicolae Ceaușescu, Al. Drăghici și Leontin Sălăjan, având ca prim obiectiv „Coordonarea și extinderea activității serviciilor de informații ale statului în vederea unei permanente cunoașteri a acțiunilor subversive, a stării de spirit în Forțele Armate, trupele MAI, aparatul Securității de Stat, aparatul transporturilor rutiere, navale, aeriene și telecomunicații"; spionarea propriului aparat represiv trecea înaintea altor misiuni, ca paza la principalele obiective politice, economice și militare, întărirea pazei la frontiera româno-ungară, pregătirea trupelor și a Securității pentru a preveni izbucnirea unor tulburări și „reprimarea oricăror acțiuni care ar amenința ordinea de stat".

Declarația guvernului sovietic din 30 octombrie privind noile baze ale colaborării dintre URSS și țările socialiste a reprezentat limita maximă a concesiilor pe care Moscova era dispusă să le facă sateliților ei pentru a restabili liniștea în sfera ei de hegemonie.

Poziția conducerii de la București s-a întemeiat pe două principii: fidelitate față de „lagărul socialist" și, în același timp, distanțare voalată de Moscova. În propunerile prezentate de Gheorghiu-Dej, la 31 octombrie, privind poziția față de declarația guvernului sovietic se cerea „1. Să se reafirme, cu acest prilej, atașamentul RPR față de lagărul socialismului, subliniindu-se că vom contribui cu toate puterile noastre la întărirea unității țărilor socialiste. 2. Să se sublinieze și cu acest prilej că prietenia de nezdruncinat dintre poporul român și popoarele Uniunii Sovietice este unul din principiile de bază ale partidului și guvernului nostru. 3. Să se reafirme acordul deplin al guvernului RPR cu tratatul de la Varșovia, subliniindu-se necesitatea menținerii tratatului de la Varșovia".

În același timp, se cerea discutarea staționării trupelor sovietice în România, arătându-se că „din punct de vedere al situației din RPR, guvernul RPR nu consideră necesară staționarea de trupe sovietice pe teritoriul RPR, iar prin retragerea trupelor sovietice de pe teritoriul RPR s-ar lua din mâna elementelor dușmănoase din interior și a celor din exterior un mijloc de a crea agitație antisovietică"; se cerea de asemenea rechemarea consilierilor sovietici, „urmând să rămână și pe mai departe diferiți specialiști sovietici pentru schimb de experiență pe lângă unele instituții de stat".

Echipa lui Dej nu-și punea în nici un chip problema unei reformări a regimului, așa cum încercau în forme mai modeste Gomulka sau, mai

radicale, Nagy, ci rămânea în stricta ortodoxie a modelului sovietic. Ceea ce voiau liderii de la București era o anumită autonomie în cadrul „lagărului socialist", care să-i pună la adăpost de imixtiunile lui „Big Brother" de la Moscova și, mai ales, să-l împiedice să-i schimbe din funcții.

Ieșirea Ungariei din Pactul de la Varșovia și proclamarea neutralității țării (la 1 noiembrie) a precipitat decizia Moscovei de a interveni militar pentru a înăbuși revoluția ungară. SUA comunicaseră Kremlinului că nu intenționează să se folosească, în interesul lor, de dificultățile cu care URSS era confruntată în zona ei de influență, iar Marea Britanie și Franța erau angrenate în criza Suezului. Moscova avea mână liberă în Ungaria.

Hrușciov și Malenkov au purtat discuții, în cadrul unui „turneu de explicații", cu liderii comuniști din Europa Răsăriteană. La București (unde venise și o delegație bulgară), atât Gheorghiu-Dej cât și Todor Jivkov au oferit trupe pentru a participa la intervenția militară din Ungaria. Sovieticii erau însă decișiși să nu-și asocieze sateliții — de care erau nesiguri — într-o acțiune pe care o voiau cât mai rapidă, astfel că ofertele română și bulgară au fost respinse cu bunăvoință. „Am remarcat — arată Hrușciov în memoriile sale — ardoarea pe care o puneau acum românii pentru a se arunca în bătălia împotriva forțelor reacționare și am evocat, în glumă, că nu fusese întotdeauna așa, întrucât în 1919 această țară (România — n.n.) fusese de partea reacțiunii care zdrobise revoluția lui Béla Kun. Tovarășii români au izbucnit în râs. Apoi ei ne-au urat să reușim și m-au sfătuit încă o dată să nu pierdem timpul."

În țară, studențimea și minoritatea maghiară au fost mediile cele mai receptive pentru evenimentele din Ungaria. Dincolo de dorința vagă „să facem ca în Ungaria", nu s-a închegat un program sistematic de revendicări. Ilustrativ pentru manifestările din rândurile studențimii este cazul studenților Teodor Lupaș și Ștefan Negrea de la Facultatea de Filologie din București. Primul, secondat de cel de al doilea, aflând de evenimentele de la Budapesta, a venit în dimineața zilei de 23 octombrie la facultate și, potrivit procesului-verbal de interogatoriu din 27 octombrie: „Le-am vorbit acestora (studenților) despre cele aflate de mine la postul Budapesta. Apoi le-am spus să discutăm unele probleme de la noi, după care am început să discutăm tendențios (sic!) că, la noi, unele gospodării colective sunt nerentabile, iar cotele să fie desființate. Apoi le-am spus că am pregătit un articol pe care să-l public în «Scânteia tineretului», prin care să cerem discuții ale oamenilor, care să arate probleme economice, politice și culturale". La 4 noiembrie 1956, se hotăra trimiterea în judecată a studentului de la Facultatea de Medicină, scriitorul de mai târziu, Alexandru Ivasiuc, acuzat că „a îndemnat mai mulți studenți să participe la o manifestație cu caracter contrarevoluționar".

Manifestațiile studențești au avut cea mai mare amploare la Timișoara, unde studenții, baricadați în cămin, au fost atacați de armată, fără a se înregistra însă victime.

La Cluj, la Universitatea Bolyai, studenții Facultății de Filologie au încercat să creeze o „asociație liberă, democratică și autonomă".

Un raport redactat la 7 decembrie 1956 de Leonte Răutu și János Fazekas, trimiși de Gheorghiu-Dej la Cluj în zilele de 23–26 octombrie, deplânge faptul că „organele de Securitate s-au pripit cu efectuarea arestărilor tocmai în momentul când organizația de partid începuse să ducă muncă de combatere a concepțiilor din material (un „Proiect de hotărâre" privind amintita asociație studențească — n.n.) și de izolare politică a inițiatorilor lor. Era în avantajul nostru ca întâi să-i izolăm politicește pe acești studenți, să-i și exmatriculăm, iar reținerea lor să urmeze după aceea".

Același raport semnala că prorectorul Universității Bolyai, Márton Gyula, susținuse că „naționalitatea maghiară din RPR face parte din națiunea maghiară" și că „în educarea comunistă a oamenilor muncii s-a neglijat specificul național". Cei doi *missi dominici* semnalau absența intelectualilor maghiari de la ședința unde Mihai Beniuc făcuse o prezentare a evenimentelor din Ungaria (fusese surprins acolo de declanșarea revoluției).

Conducerea de la București era preocupată de posibilitatea ca minoritatea maghiară să fie câștigată de ideile revoluționare și, întrucât în Ungaria începeau să se audă și voci revizioniste, care cereau Transilvania, să formuleze revendicări cu caracter național, incompatibile cu integritatea statului român.

Invazia sovietică din 4 noiembrie 1956 în Ungaria a fost primită cu un sentiment de ușurare de liderii PMR. Ei au acceptat să joace rolul odios de acoperire a aducerii forțate în România a lui Imre Nagy și a celorlalți conducători unguri, refugiați cu el la ambasada Iugoslaviei de la

Budapesta. Premierul ungar și grupul aflat la ambasada iugoslavă primiseră asigurări că se pot întoarce la locuințele lor din Budapesta, dar sovieticii i-au adus, împotriva voinței lor, în România, pentru a camufla ceea ce era de fapt o răpire (asigurările fuseseră date de János Kádár). Pentru a calma opinia publică internațională, indignată de intervenția sovietică în Ungaria și de represiunile din această țară, ministrul de Externe al României, Grigore Preoteasa, a declarat la 3 decembrie 1956 în fața Adunării Generale ONU că grupului Nagy i se acordase, la cererea guvernului de la Budapesta, azil politic în România și că guvernul român „a garantat că va observa regulile internaționale ale azilului politic". Încă înainte ca, la Moscova și Budapesta, să se fi decis judecarea lui Imre Nagy, Gheorghiu-Dej i-a spus consilierului ambasadei sovietice la București, V. Nikolaev, la 14 decembrie 1956: „de îndată ce puterea democrat-populară se va consolida (în Ungaria — n.n.), va fi creat Partidul Muncitoresc Socialist Ungar și se va întări aparatul de stat îl vom preda pe Nagy Imre tovarășilor unguri și sunt convins că, pentru crimele sale, nu va fi spânzurat de gât, ci de limbă" (în noaptea de 16/17 iunie 1958 s-a anunțat execuția lui Imre Nagy la Budapesta).

Dacă în cazul Nagy Gheorghiu-Dej a acționat ca o docilă unealtă a Moscovei, el a desprins din revoluția ungară cel puțin trei învățăminte.

Mai întâi, martor ocular (Dej a mers în noiembrie 1956 la Budapesta) al represiunii sovietice și al rezistenței populației, el a înțeles că, „dacă nu facem o cotitură de 180 de grade în relațiile noastre cu sovieticii, suntem pierduți" (cum i-a spus el lui Silviu Brucan). Gheorghiu-Dej văzuse cu ce ușurință, în decurs de câteva luni, Kremlinul schimbase pe liderii de la Budapesta în funcție de interesele sovietice (Rákosi, Gerö, Nagy, Kádár). Înțelegea că el însuși poate împărtăși aceeași soartă, mai ales că nu urmase și era hotărât să nu urmeze politica de destalinizare a lui Hrușciov. Ieșirea din orbita Moscovei, așa cum o realizase Tito, nu mai era posibilă în condițiile existenței Pactului de la Varșovia. Era necesară, acum, pentru ca poziția liderilor de la București să nu fie amenințată de „mâna lungă" a „marelui frate" de la Moscova, de o distanțare progresivă de Moscova, având ca premisă plecarea trupelor sovietice din România.

În al doilea rând, Gheorghiu-Dej și-a dat seama că, în lipsa sprijinului sovietic și, îndeosebi, în condițiile unei posibile confruntări cu URSS, trebuie să câștige sprijinul populației, ceea ce nu se putea obține numai prin încetarea politicii de represiune.

În sfârșit, Gheorghiu-Dej a sesizat necesitatea existenței unui raport adecvat între componența etnică a conducerii de partid și componența etnică a țării, altfel spus, în Comitetul Central și în Biroul Politic să nu existe, proporțional, mai mulți minoritari etnici decât existau în populația României.

Aplicarea acestor trei concluzii s-a făcut într-o perioadă îndelungată (după moartea lui Dej, în 1965, succesorul său, Nicolae Ceaușescu, a continuat și amplificat această orientare) și a înregistrat — cum se va vedea — reveniri și ocolișuri.

VICTORIA DEFINITIVĂ A LUI DEJ

Pentru a desfășura această politică, Gheorghiu-Dej trebuia mai întâi să-i elimine pe cei doi adversari, care își descoperiseră bateriile îndată după Congresul al XX-lea al PCUS: Miron Constantinescu și Iosif Chișinevschi. Așa cum s-a arătat, cei doi staliniști îmbrăcaseră ținuta unor „liberali", critici ai practicilor staliniste (având, probabil, și binecuvântarea lui Hrușciov).

Atât timp cât poziția lui Hrușciov rămânea puternică, îndepărtarea celor doi rebeli, aflați pe o platformă hrușciovistă, era dificilă. Prin canale ce rămân deocamdată în obscuritate, Gheorghiu-Dej a aflat de acțiunea grupului Molotov–Malenkov–Kaganovici, ce pregătea debarcarea lui Hrușciov (urma ca el să devină ministru al Agriculturii), folosindu-se de șirul de agitații și tulburări provocate de politica de destalinizare.

Atacul lui Gheorghiu-Dej împotriva lui Miron Constantinescu și Iosif Chișinevschi a fost pregătit exact de pe aceeași poziție — și cu aceleași învinuiri — ca ale grupului antihrușciovist de la Moscova împotriva lui Hrușciov.

În timp ce la Moscova Hrușciov era pe punctul de a pierde bătălia în cadrul Prezidiului CC (numele de atunci al Biroului Politic), Gheorghiu-Dej supunea criticii pe cei doi în plenara CC, desfășurată în același timp. Când ofensiva împotriva lui Miron și Iosca era pe punctul

de fi încheiată cu succes, de la Moscova a venit vestea că Hrușciov, sprijinit de armată și securitate, a deplasat confruntarea din Prezidiul CC în Plenara CC, unde, cu un larg sprijin, a zdrobit grupul „antipartinic". Maestru al echilibristicii politice, Gheorghiu-Dej a adăugat criticilor modelate pe orientarea antihrușciovistă și pe cele aduse de învingătorul Hrușciov adversarilor săi înfrânți. Cei doi — Miron și Iosca — au apărut în strania postură de dogmatici și liberali, în același timp.

Poziția lui Gheorghiu-Dej s-a consolidat, în anul următor, o dată cu retragerea trupelor sovietice din România. Așa cum s-a arătat, în august 1955, Biroul Politic al CC al PMR luase inițiativa de a cere Moscovei plecarea unităților militare sovietice staționate în România. Reacția lui Hrușciov fusese una de nemulțumire, iar în aprilie 1956, Biroul Politic al CC al PMR calificase drept eroare cererea prezentată liderului sovietic. Câteva luni mai târziu, când, în plină revoluție ungară, se crezuse că URSS dorește să așeze pe noi baze raporturile ei cu țările-satelit, conducerea comunistă de la București a hotărât să reitereze cererea. După intervenția sovietică din 4 noiembrie 1956, reluarea acestei probleme devenea extrem de delicată. La 15 aprilie 1957 s-a semnat un acord româno-sovietic privind „staționarea temporară" a trupelor sovietice pe teritoriul României, precizându-se că ele „nu se amestecă în treburile interne" ale RPR.

Oricât de stăruitoare ar fi fost cererile de la București, hotărârea nu putea veni decât de la Moscova. În 1958, ea a consimțit să-și retragă trupele din România din următoarele motive: a) URSS era interesată, atunci, în continuarea politicii de destindere lansată după moartea lui Stalin, pentru a câștiga un răgaz necesar întăririi potențialului său militar. Intervenția militară sovietică în Ungaria oprise cursul destinderii și înghețase „spiritul Genevei". Era, așadar, necesară o acțiune care să dea un nou impuls politicii de „coexistență pașnică" și să reafirme atașamentul Moscovei la destindere. Retragerea trupelor sovietice din România, hotărâtă de Pactul de la Varșovia la 24 mai 1958, era o astfel de acțiune, cu atât mai potrivită cu cât — dat fiind poziția geostrategică a României, care nu avea frontiere cu vreo țară „capitalistă" — nu afecta cu nimic intersele de securitate ale URSS; b) în acel moment, Moscova era angajată, pe plan intern, în atingerea a două obiective fundamentale: fabricarea rachetelor balistice intercontinentale (primul „Sputnik" a fost lansat în 1957) și dezvoltarea producției bunurilor de larg consum (populația, supusă în timpul lui Stalin la mari restricții dădea semne de

nemulțumire). Așa cum arăta Hrușciov în memoriile sale, staționarea unităților militare sovietice în afara frontierelor sovietice era mai costisitoare decât prezența lor în interiorul URSS.

Retragerea a avut loc în iunie-iulie 1958 (se pare că în acea perioadă în România se aflau 25 149 militari sovietici); potrivit dispozițiilor, au avut loc mitinguri care celebrau prietenia „veșnică" dintre cele două țări și recunoștința României față de URSS.

Mult mai important și mai durabil decât aceste manifestații, ce nu înșelau pe nimeni, a fost valul de arestări și excluderi din partid și UTM care a însoțit plecarea soldaților roșii din România. Cea de a doua glaciațiune sau noul îngheț, a cărui atmosferă isterică a fost fidel prezentată de Petru Dumitriu în romanul său cu cheie *Întâlnire la Judecata de Apoi*, a urmărit două obiective: a) să dovedească Moscovei că liderii de la București aveau o ascuțită vigilență revoluționară, neiertătoare față de cea mai mică abatere de la „linia" partidului; b) să intimideze populația și, în primul rând, intelectualitatea, devenită mai îndrăzneață în faza destinderii, pentru a evita orice surpriză după plecarea forțelor militare sovietice.

Ofensiva politică și ideologică — în fapt, represivă — a lovit pe liderii de partid, căzuți în dizgrație (fostul luptător ceferist, apoi generalul C. Doncea, fostul ministru de Interne, Pavel Ștefan, Grigore Răceanu etc.), demnitari ai regimului „burghez" și intelectuali de marcă (procesul C. Noica–Dinu Pillat), până la specialiști (istoricii care contestaseră teza caracterului „imperialist" al participării României la primul război mondial, ca Andrei Oțetea, Barbu Câmpina, Eliza Campus și N. Fotino) și simpli țărani, care criticaseră colectivizarea.

Industrializarea „socialistă", adică dezvoltarea cu precădere a industriei mijloacelor de producție în detrimentul industriei bunurilor de consum, și „transformarea socialistă a agriculturii" au fost continuate, în spiritul totalei fidelități față de modelul sovietic. În primăvara anului 1962 s-a anunțat încheierea colectivizării agriculturii. „De moarte și de colhoz nu puteți scăpa" spusese Gheorghiu-Dej unor țărani veniți să-i arate abuzurile autorităților locale în procesul de colectivizare a agriculturii. Aceste cuvinte deveneau acum realitate. Rezultatele — chiar dacă nu au căpătat proporțiile dezastruoase din URSS — au fost tot atât de nefaste. Țăranul considera gospodăria agricolă colectivă cu totul străină de interesele sale și își concentra toate eforturile asupra lotului individual

ce-i fusese lăsat, ceea ce explică ponderea însemnată deținută de producția acestor loturi în aprovizionarea orașelor.

Unul din factorii decisivi ai prăbușirii socialismului a fost ignorarea doctrinei lui N.I. Buharin potrivit căreia edificarea socialismului reclamă o țărănime bogată întrucât: a) ea reprezintă o piață pentru produsele industriei autohtone, necompetitive pe piața externă; b) asigură aprovizionarea cu produse agroalimentare a orașelor; c) bogată fiind, ea poate plăti impozite ridicate, ce pot fi utilizate pentru finanțarea industrializării. Incultura politică și frica de a părăsi „experiența" sovietică au făcut ca liderii politici de la București să acționeze sub obsesia tezei lui Lenin că mica producție de mărfuri naște „zi de zi, ceas de ceas și în proporție de masă" capitalism. Chiar dacă mai târziu, în 1982, Nicolae Ceaușescu va spune că partidul nu trebuie să se teamă dacă țăranul se îmbogățește, în realitate, de-a lungul întregului regim comunist s-a urmărit limitarea posibilităților de inițiativă economică a țăranului, condamnat să rămână prizonierul nerentabilului sistem colhoznic.

DISPUTA CU MOSCOVA

Distanțarea de Moscova s-a manifestat cu deosebire în refuzul de a accepta vederile sovietice în așa-numita „diviziune internațională socialistă a muncii", de fapt o specializare economică a țărilor din sfera de influență sovietică, specializare controlată, se înțelege, de Moscova, preocupată tot mai mult de succesele țărilor vest-europene membre ale Pieței Comune. Invocând principiul sovietic al rolului determinant al industriei grele în dezvoltarea economiei socialiste, conducerea de la București a respins propunerile sovietice, sprijinite de Cehoslovacia și R.D. Germană, privind orientarea economiei românești cu precădere spre dezvoltarea agriculturii, a industriei petroliere și îngrășămintelor. Între București și Moscova a început o confruntare pe tema planificării economice în cadrul Consiliului de Ajutor Economic reciproc (CAER), ferm respinsă de echipa lui Gheorghiu-Dej, care invoca tot mai des independența și suveranitatea statelor socialiste, singurele în măsură să decidă asupra direcțiilor de dezvoltare a economiei. „Campionul" noii doctrine românești de independență economică a fost Alexandru Bârlădeanu, care, în calitate de reprezentant al României la CAER, a avut de înfruntat fulgerele sovietice.

În același timp, Gheorghiu-Dej și-a reafirmat orientarea din 1956. După Congresul al XXII-lea al PCUS, unde N.S. Hrușciov a relansat campania de destalinizare (corpul îmbălsămat al lui Stalin a fost scos din mausoleul din Piața Roșie), el a organizat o plenară a CC (30 noiembrie–5 decembrie 1961) în care a fost din nou condamnat grupul Ana Pauker–Vasile Luca, ca exponent al practicilor staliniste. Vina de a nu se fi făcut o analiză profundă a acestor practici încă din 1956 a fost pusă pe seama lui Miron Constantinescu și Iosif Chișinevschi, denunțați ca promotori și apărători ai „cultului personalității". Din nou a fost elogiată orientarea „justă" a „nucleului sănătos", adică a grupului Gheorghiu-Dej, inocentat de însuși secretarul general și prezentat ca salvatorul partidului și al poporului. „Sub pretext de a convinge pe mijlocași de a-și îndeplini obligațiile față de stat — spunea Gheorghiu-Dej despre grupul Ana Pauker–V. Luca în ședința Biroul Politic de pregătire a plenarei —, porniseră pe calea represiunilor, la arestări de așa-zișii chiaburi. Cea mai mare parte dintre cei arestați în perioada aceea au fost judecați public. A reprezentat o provocare, o aventură. Plângeau satele, vai și amar de noi ce-am ajuns, spuneau țăranii [...]. Este cea mai periculoasă aventură în care s-a lansat (sic!), cea mai mare provocare. După ce i-am eliminat pe ei, am eliberat din închisori zeci de mii de oameni nevinovați."

Gheorghiu-Dej „uită" că, după eliminarea Anei Pauker și a lui Vasile Luca, și chiar a lui Miron Constantinescu și Iosif Chișinevschi, au continuat arestările în rândul țăranilor. Octavian Roske, care a studiat desfășurarea colectivizării, consideră că anii 1957–1962 au reprezentat „represiunea totală", asupra satelor abătându-se un val de teroare care a provocat și numeroase răscoale, care abia acum încep a fi mai bine cunoscute.

„Liberalizarea" internă — luată în considerare încă din 1956, ca mijloc de câștigare a sprijinului populației în vederea emancipării de sub controlul sovietic — avea să vină o dată cu noua fază a conflictului cu Moscova.

Pretextul l-a oferit publicarea în revista Universității din Moscova a unui studiu semnat de E.B. Valev, care propunea crearea unui complex economic internațional (România, Bulgaria și URSS), având o suprafață de 150 000 km² și o populație de 12 milioane locuitori. „Contribuția" românească urma să fie cea mai importantă, întrucât ea reprezintă 42% din teritoriul țării (inclusiv Capitala), 48% din populație, 54% din

producția de mașini, 51% din producția chimică, 86% din producția de petrol. Planul Valev a fost denunțat în termeni vigurosi în revista „Viața economică", fiind prezentat ca un atentat la independența și integritatea României.

În contextul favorabil creat de conflictul dintre Moscova și Beijing, PMR și-a afirmat poziția independentă în „Declarație cu privire la poziția Partidului Muncitoresc Român în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale", cunoscută neoficial și sub numele „Declarația de independență". Pornind de la încercările de mediere ale PMR în conflictul sovieto-chinez, Declarația afirma dreptul la independență al fiecărui partid comunist (muncitoresc), egalitatea în drepturi a acestor partide și neamestecul în afacerile interne, ca principiile de bază ale relațiilor din cadrul mișcării comuniste și muncitorești internaționale.

Declarația era încununarea unei politici începute după moartea lui Stalin și ea avea să reprezinte temelia strategiei politice a PCR (denumire reluată în 1965) atât în relațiile cu URSS și partidele „frățești", cât și cu celelalte state, fie „capitaliste" fie nealiniate.

Ceea ce nu s-a aflat decât după căderea comunismului, este că la 4 octombrie 1963 — trăgând concluziile din criza rachetelor din Cuba (octombrie 1962), când România ar fi putut să fie antrenată într-un război nuclear numai pentru interesele Moscovei — Corneliu Mănescu a declarat, vorbind în numele guvernului de la București, secretarului de stat al SUA, Dean Rusk, că, în cazul unui conflict declanșat de acțiuni ale URSS similare celei din Cuba, România va rămâne neutră și, în consecință, cerea ca SUA să nu lovească, după izbucnirea ostilităților, teritoriul românesc, sub motiv că România este aliată cu URSS. Rusk a întrebat dacă pe teritoriul românesc se aflau arme nucleare. Răspunsul venit de la București a fost negativ, fiind însoțit și de oferta ca SUA să verifice acest fapt, ceea ce nu a fost necesar, întrucât corespundea estimărilor serviciilor de informații americane. Având în vedere însemnătatea declarației românești și riscul asumat de regimul de la București, guvernul american nu a informat pe ceilalți membri ai NATO despre demersul lui Corneliu Mănescu.

Gheorghe Haupt, care are meritul de a fi analizat cel mai profund geneza conflictului româno-sovietic, crede că la originea politicii de independență a conducerii de la București s-au aflat interese economice: „Prin apărarea politicii sale economice, a intereselor sale economice — scrie el —, conducerea partidului român a devenit conștientă de interesele naționale și a fost împinsă să se angajeze pe calea independenței economice și, în consecință, politice, în raport cu Uniunea Sovietică". În realitate, credem noi, originea conflictului este de caracter politic: refuzul lui Gheorghiu-Dej de a se conforma orientării antistaliniste a lui Hrușciov și ansamblul de măsuri destinate să-l pună la adăpost de încercările Kremlinului de a-l înlocui. Nu prin apărarea intereselor economice a „descoperit" echipa lui Gheorghiu-Dej politica de independență, ci prin lupta înverșunată pentru păstrarea puterii.

Pentru a face față eventualelor încercări sovietice de răsturnare a echipei lui Dej, ea avea nevoie de sprijin intern și extern.

Imediat după publicarea „Declarației din aprilie", a început o campanie de „prelucrări" a documentului în organizațiile de partid, unde celor prezenți li se „dezvăluiau" fapte și date care dovedeau că Uniunea Sovietică încălcase „grosolan" independența României, că îi exploatase nemilos resursele, prin Sovromuri, în primul rând, și că întreaga ei politică față de România nu fusese decât o continuare a celei practicate de Rusia țaristă.

Astfel, la ședințele comitetelor de partid din direcțiile regionale ale Ministerului Afacerilor Interne, Al. Drăghici a prezentat date despre activitatea agenturii sovietice pe teritoriul României. Arătând că prezența agenților sovietici înainte de 23 august 1944 în România era îndreptățită, el a spus: „După 23 august 1944, o asemenea măsură nu mai era justificată, întrucât în România a fost instaurată dictatura proletariatului, sub conducerea partidului; între cele două state ar fi trebuit să existe relații de prietenie, bazate pe încredere reciprocă etc. Ce-au făcut însă sovieticii? Reactivarea vechii agenturi, completarea cu noi recrutări; au fost speculate sentimentele față de URSS și educația făcută de partidul nostru; noi credeam în declarațiile ce ni le făceau despre prietenie, sinceritate, în timp ce ei ne lucrau cu agentură etc." Invocând un text al lui Marx despre intenția Rusiei de a lua în stăpânire Moldova și Țara Românească după pacea de la Adrianopol (1829), Al. Drăghici conchidea: „Din datele pe care le deținem, rezultă că acest «vis de veacuri» al Rusiei țariste se manifestă în prezent din partea URSS".

Organizatorii acestor ședințe nu-și făceau nici o iluzie în privința păstrării „secretului de partid"; doreau chiar ca „scurgerile" să fie cât mai numeroase și cât mai ample. Așa a și fost, astfel că, în scurt timp,

întreaga țară știa de informările făcute în ședințele închise. Reacția a fost favorabilă. Oameni cu atitudini anticomuniste aclamau noua orientare și considerau că partidul comunist se integrează, prin politica de independență, unei tradiții naționale.

În același timp, porțile închisorilor au început să se deschidă, oamenii politici „burghezi" — câți mai supraviețuiseră — făcându-și reapariția și confirmând prin eliberarea lor că în România se schimbase ceva.

Tabel
statistic al deținuților condamnați în perioada 1955–1964 pentru activități considerate ca fiind îndreptate împotriva securității statului

Anul	Total general	Anul	Total general
dec. 1955	6 406	ian. 1960	17 613
ian. 1956	6 081	dec. 1960	16 292
dec. 1956	5 067	ian. 1961	16 167
ian. 1957	5 350	dec. 1961	16 299
dec. 1957	6 177	ian. 1962	16 327
ian. 1958	6 211	dec. 1962	13 017
dec. 1958	10 125	ian. 1963	12 944
ian. 1959	10 647	dec. 1963	9 333
dec. 1959	16 682	ian. 1964	9 008
		mai 1964	8 875

„Umanizarea" regimului prin punerea în libertate a deținuților politici și criticile aduse URSS au declanșat un curent de popularitate pentru Putere. El a fost sporit prin publicarea volumului lui K. Marx, *Însemnări despre români (manuscrise inedite)*, editori acad. A. Oțetea și S. Schwann (un profesor polonez care le descoperise în arhiva Institutului Internațional de Istorie Socială din Amsterdam), textul — foarte greu de restituit — fiind transcris de Cornelia Bodea. Ceea ce marele public a reținut cu precădere din aceste însemnări au fost formulările dure ale lui Marx la adresa politicii și atitudinii Rusiei față de Principatele române și, îndeosebi, la adresa anexării Basarabiei în 1812, considerată ca fiind lipsită de orice temei de drept internațional, întrucât — spunea Marx — Poarta nu avea dreptul — dat fiind statutul lor de autonomie — să cedeze părți din teritoriul Principatelor române.

Gesturile de independență ale conducerii de la București provocau o iritare sporită la Moscova. Hrușciov avea un profund dispreț față de români: „Acești «mamaliciniki» (mămăligari — n.n.) nu sunt o națiune, ci o curvă", exclamase el, în 1960, în fața colaboratorilor săi sovietici pe când călătorea pe vasul „Baltica", împreună cu Gheorghiu-Dej, Jivkov și Kádár pentru a participa la sesiunea ONU de la New York. Potrivit mărturisirii lui Arkadi N. Șevcenko, el spusese anturajului său că liderul român „nu era, în general, un comunist rău, dar în calitate de conducător nu avea forță, era prea pasiv. El (Hrușciov — n.n.) adăugase că în România și chiar în rândurile partidului comunist se dezvoltaseră atitudini pernicioase naționaliste și antisovietice care trebuiau retezate de la rădăcină".

Cu prilejul unei vizite în România, Hrușciov își manifestase nemulțumirea față de liderii români, admonestați în public — la un miting — pentru a nu fi valorificat experiența sovietică în materie de... semănat porumb în pătrat!

Mai iritat a fost liderul sovietic de călătoria în China a unei delegații românești, condusă de I.Gh. Maurer. Moscova nu era dispusă să permită sateliților ei să se erijeze în mediatori în conflicte ce o opuneau unei alte mari puteri. Mai mult decât atât, delegația română purtase discuții care trezeau aprehensiunile Moscovei, așa cum rezultă din amintirile lui Hrușciov, care s-a întâlnit, în stațiunea Gagra, cu delegația română în drum spre București (vizita în China a avut loc în martie 1964). Deși delegația română s-a străduit să lase impresia unei totale imparțialități în disputa sovieto-chineză, Hrușciov a sesizat o nuanță îngrijorătoare: „«Chinezii ne-au spus că dvs. ne-ați luat Basarabia», au spus românii. «Nu aveam ce face, decât să ascultăm, deși, evident, nu ne mai trebuie Basarabia». Astfel — continuă Hrușciov — românii ne-au repetat ce auziseră de la chinezi — *dar nu au exprimat dezacordul lor cu ceea ce chinezii le spuseseră despre Basarabia* (subl. Hrușciov —n.n.). Această conversație ne-a lăsat un gust amar. Am început să suspectăm că, poate, românii ne țineau de rău pentru că, după război, ne restituiseră Basarabia".

Potrivit defectorului cehoslovac, generalul Jan Sejna, încă înainte de „Declarația din aprilie", Moscova avea îndoieli în privința lui I.Gh. Maurer, pe care îl suspecta de a fi agent chinez! „În 1962 — scrie Sejna în memoriile sale —, Novotný (conducătorul comunist al Cehoslovaciei — n.n.) a primit o scrisoare de la Hrușciov, care îi cerea să limiteze schimburile noastre de informații obținute prin spionaj cu românii. Urma să nu le mai transmitem nici o informație despre China

și partidele și regimurile prochineze. Alte subiecte interzise erau informațiile de ordin politic despre diverse partide social-democrate, nimic despre Iugoslavia și Albania și date secrete amănunțite despre NATO. Trebuia să ne mărginim la aprecieri generale asupra situației politice și militare din Europa Occidentală."

În chip firesc — s-ar putea spune —, conducerea română și-a îndreptat privirile spre Paris. Generalul Charles de Gaulle ducea — evident, în alt cadru și cu alte mijloace — o politică de independență, în înțelesul scoaterii Franței de sub tutela americană. Partizan al „Europei de la Atlantic la Ural", el încerca să elimine divizarea continentului european în blocuri militare, și trebuia să sprijine — cel puțin în principiu — o politică simetrică, în fond, cu a sa în Pactul de la Varșovia.

Același general Sejna susține că serviciile de spionaj sovietic și cehoslovac obținuseră informații despre conținutul discuțiilor dintre de Gaulle și Maurer, cu prilejul vizitei acestuia la Paris (27–31 iulie 1964). „Maurer a susținut — scrie Sejna — că România dorea să-și urmeze propriul curs național, dar nu putea părăsi deocamdată CAER din cauză că economia ei era prea strâns legată de el. Între timp, ea era hotărâtă să-și diversifice economia și să stabilească relații mai strânse cu Occidentul."

Potrivit aceleiași surse, „de Gaulle l-a asigurat pe Maurer că Franța va ajuta România să-și consolideze independența și-i va da ajutor economic și politic. El era gata să susțină România dacă ar fi solicitat să devină membru asociat al Comunității Economice Europene și Franța i-ar fi acordat asistență dacă ea ar fi fost izolată în blocul comunist [...]. De Gaulle a mers chiar mai departe: el a sugerat că Franța putea deveni o sursă alternativă de arme pentru România și o va ajuta dacă va fi invadată de trupele Pactului de la Varșovia".

Afirmațiile și promisiunile generalului de Gaulle au produs o vie iritare la Moscova, de îndată ce ele au fost cunoscute, grație spionajului sovietic. Sejna spune că reacția mareșalului R.I. Malinovski, ministrul Apărării, este „de netipărit". Mareșalul a mai spus: „Dacă de Gaulle încearcă să-și îndeplinească promisiunea, noi vom ști înainte ca ordinele sale să ajungă la comandantul armatei franceze". La rândul său, în august 1964, Hrușciov a spus liderilor comuniști cehoslovaci că „puteau fi tolerate încercările României de a deveni independentă pe plan economic de CAER, dar dacă ei (românii — n.n.) sunt atât de orbi încât să încerce să iasă din Pactul de la Varșovia, atunci soldații noștri și nu de Gaulle vor avea ultimul cuvânt". Și cum Novotný spusese că „nu ar

fi rău" dacă România ar fi exclusă din Pactul de la Varșovia, Hrușciov a replicat furios: „Sunteți total și cumplit de greșit. Este exact ceea ce liderii români doresc. Înteaga situație din Balcani ar deveni de necontrolat dacă România ar urma Iugoslavia și Albania în lagărul antisovietic. Este o obligație a partidului (sovietic — n.n.) să împiedice România să părăsească Pactul și să reunească Iugoslavia și Albania cu familia sovietică".

Nici Hrușciov, nici Gheorghiu-Dej nu au mai avut răgazul pentru a-și desfășura politicile lor aflate la antipozi. Liderul sovietic a fost răsturnat printr-o tipică „lovitură de palat" sovietică (14 octombrie 1964), cel român a murit de cancer (19 martie 1965), evoluția bolii fiind atât de rapidă, încât s-a răspândit zvonul că a fost iradiat de sovietici!

Din datele de care dispunem astăzi reiese că Gheorghiu-Dej îl desemnase ca succesor pe Gheorghe Apostol, după ce I.Gh. Maurer refuzase să preia el funcția de prim-secretar, invocând, pe bună dreptate, că un intelectual nu avea putința să se mențină în fruntea unui partid „muncitoresc" (de fapt, cu o tradiție antiintelectuală).

În aranjarea „jocurilor" succesiunii, mânuitorul „sforilor" a fost I.Gh. Maurer, care a izbutit să-l impună pe Nicolae Ceaușescu, deși avea o proastă părere despre capacitățile sale profesionale; cu puțin timp înainte de moartea lui Gheorghiu-Dej, el îi spusese lui Alexandru Bârlădeanu: „Îl aducem pe Ceaușescu la guvern (Maurer era prim-ministru — n.n.) și-i dăm un minister, poate chiar Ministerul Agriculturii, ca să învețe ceva. Nu se pricepe la nimic".

Fostul premier și-a explicat el însuși alegerea. A făcut-o, de fapt, pentru a-și asigura supraviețuirea politică. Maurer se identificase cu politica de independență și cu orientarea „antisovietică" (de fapt, de ieșire de sub controlul Moscovei). Dacă această politică nu era continuată, cariera lui Maurer era încheiată, mai ales că el era în conducere „omul lui Dej". Dintre membrii Biroului Politic, singurul care îi apărea lui Maurer în măsură să continue politica de independență și să țină piept Moscovei era Ceaușescu. De ce? Fiindcă fusese singurul care îi luase apărarea când Hrușciov îl atacase direct. Calculul lui Maurer era determinat, prioritar, de considerente de carieră politică și numai după aceea de interesul național.

Folosind diviziunile și rivalitățile din Biroul Politic, Maurer, sprijinit de Bodnăraș, alăturat liniei naționale, și de Alexandru Drăghici, pe atunci în bune relații personale cu Ceaușescu, l-a impus pe acesta din urmă.

S-a afirmat că cei care l-au sprijinit pe Ceaușescu — Maurer, în primul rând — au făcut-o cu gândul că ar putea fi ușor de dominat. Este puțin probabil că cineva din echipa de conducere putea să se înșele atât de profund asupra noului lider. Prin funcțiile pe care le deținuse (mai ales ca secretar cu probleme organizatorice, adică al doilea după primul-secretar!) el căpătase o foarte bogată experiență în seraiul partidului, iar prin luările de poziție în Biroul Politic se văzuse că nu era omul care să se lase manevrat. Maurer l-a sprijinit pe Ceaușescu nu pentru că spera să-l conducă el, ci pentru că era convins că va apăra energic orientarea formulată în „Declarația din aprilie".

CAPITOLUL 4

O MONARHIE COMUNISTĂ: ROMÂNIA SUB CEAUȘESCU

Noul lider avea, în raport cu predecesorul său, orizonturi politice mai largi. Țăran — nu muncitor, ca Dej —, avea o cultură limitată și, spre deosebire de acesta, nu era dispus să învețe prin contactul cu oamenii de cultură. Dar, spre deosebire de Dej, avea o personalitate mult mai puternică, și, dacă Dej se dovedise un bun tactician, Ceaușescu era un ambițios strateg. În anii din urmă ai vieții, Gheorghiu-Dej se afla într-o stare de autoadmirație și autosatisfacție care îl făcea să se mulțumească, în fapt, cu o masă copioasă, de bucătărie națională (nu lipseau sarmalele și „Galbena de Odobești"), și să monologheze ore în șir, în fața unei audiențe obediente, despre succesele în lupta cu rivalii politici. Mai mult decât a fi un șef absolut, la adăpost de orice pericol de răsturnare, venit de la Moscova, nu-și mai dorea.

Ceaușescu mai păstra din începuturile sale de țăran, devenit cizmar, doar preferințele pentru romanțe și cântece de pahar. Ceea ce la Dej era un capăt de linie, pentru el era începutul. Nicolae Ceaușescu a fost un Ion al Glanetașului în politică. Așa cum eroul lui Rebreanu era obsedat de stăpânirea pământului, recurgând la mijloace primitive și brutale pentru a-l dobândi, tot astfel Nicolae Ceaușescu a fost un obsedat al independenței, sfârșind prin a face din ea un fetiș, căruia i-a sacrificat în final, primitiv și brutal, interesul național.

Atunci, însă, la preluarea puterii, Ceaușescu era hotărât să meargă mult mai departe decât predecesorul său, în distanțarea de Moscova. De la prima vizită la Moscova (3–11 septembrie 1965), spre surprinderea gazdelor, care se așteptau cel mult la o reluare mai răspicată a tezelor „Declarației din aprilie", Ceaușescu a cerut restituirea tezaurului dus la Moscova în 1916–1917 (în cadrul delegației române, cel desemnat să pună această problemă a fost Alexandru Bârlădeanu) și a reamintit lui Brejnev și celorlalți lideri sovietici de angajamentul lui Lenin de a restitui poporului român tezaurul confiscat îndată ce „oligarhia" va fi fost înlăturată de la putere.

În anul următor, Ceaușescu a pus în discuție însăși structura militară a Pactului de la Varșovia. Potrivit mărturiei generalului Sejna, România a făcut următoarele propuneri: „mai întâi, stabilirea unui Comandament al Pactului de la Varșovia, separat de Înaltul Comandament Sovietic, în care să lucreze echipe din fiecare țară; în al doilea rând, ei (românii — n.n.) au sugerat ca funcția de comandant și cea de șef al statului major al Pactului să fie subordonate Comitetului Politic al Pactului; în al treilea rând, dacă toți membrii trebuiau să contribuie cu contingente la (forțele) Pactului, fiecare națiune urma să aibă dreptul de a reține o parte din forțele sale sub propria comandă internă". Evident, propunerile românești au fost ignorate de Moscova, dar, formal, ea a regizat o contrapropunere ungaro-cehoslovacă, destinată să dea aparența unei participări mai importante a fiecărui membru al Pactului.

Individualizarea României în cadrul blocului sovietic s-a conturat și mai viguros în 1967, prin două demersuri care au plasat-o în centrul atenției internaționale.

Primul a fost refuzul de a se conforma consemnului Moscovei — urmat de toate celelalte țări ale Pactului de la Varșovia — de a rupe relațiile diplomatice cu Israelul în urma celui de-al treilea război israelo-arab („Războiul de șase zile" din iunie 1967). Cel de al doilea a fost recunoașterea RFG și vizita lui Willy Brandt, pe atunci vicecancelar și ministru de Externe, în România (3–7 august), în timp ce țările-satelit ale Moscovei nu recunoșteau decât RDG.

Raporturile cu Israelul și RFG au făcut din România un *maverick* (termen în engleza americană desemnând o persoană independentă de formațiunile politice) al blocului sovietic și au atras tot mai stăruitor privirile capitalelor occidentale asupra României.

Mai puțin spectaculoase, dar tot atât de importante, au fost progresele intervenite în raporturile româno-americane. În timp ce fostul vicepreședinte al SUA, Richard Nixon, fusese tratat cu ostentativă nepăsare la Moscova, fiind considerat un exponent al antisovietismului, Ceaușescu l-a primit la București cu toate onorurile, ceea ce va avea consecințe însemnate, doi ani mai târziu.

Mai importantă însă a fost întâlnirea dintre președintele SUA, Lyndon Johnson, și primul-ministru I.Gh. Maurer (26 iunie 1967), desfășurată într-un climat de perfectă înțelegere. Înainte de întâlnire, consilierul președintelui pentru securitatea națională caracterizase politica exernă a României drept *„exceedingly independent of Moscow"* (extrem

de independentă față de Moscova), iar pe premierul român drept un *„off-beat communist leader"* (conducător comunist neobișnuit). Și Johnson, și Maurer erau naturi grosolane („rustic", îl caracterizează Hervé Alphand, secretar general la Quai d'Orsay, pe premierul român), ceea ce facilita comunicarea între ei.

O dată cu numirea lui Corneliu Bogdan ca ambasador la Washington, România a avut, prin reprezentantul ei diplomatic, „intrare liberă" la Departamentul de Stat. Încă de la prezentarea scrisorilor de acreditare, Corneliu Bogdan s-a dovedit un diplomat plin de inițiativă: el renunță la textul protocolar și abordează problema clauzei națiunii celei mai favorizate pentru România și posibilul rol de mediator al țării sale între SUA și RD Vietnam. Johnson, strivit de războiul din Vietnam, tot mai nepopular în SUA, acceptă oferta, și România intră într-un rol pe care îl va juca cu mai mult succes, cum se va vedea, în alte spații.

Tot această politică externă — dinamică și imaginativă — este asociată pe plan intern cu un „nou curs", care asigură lui Ceaușescu popularitate. Deși handicapat de o vorbire deficitară (se lansează zvonul că defectul său este rezultatul bătăii primite în închisoare), noul lider este primit și privit cu bunăvoință. El se arată dispus să asculte — ceea ce este foarte mult pentru un dictator comunist —, se întâlnește cu grupuri reprezentative ale elitei cultural-științifice, se arată receptiv la înnoire. Ceaușescu manifestă preocupare pentru ameliorarea condițiilor materiale de existență, vrea și industrializare, și bunăstare.

Semnul cel mai grăitor al „noului curs" îl constituie plenara CC din 22–25 aprilie 1968, considerată, pe bună dreptate, de Dumitru Popescu drept „momentul maxim al procesului destalinizării în România, vârful său. Securitatea e pusă la stâlpul infamiei! — continuă singurul Popescu devenit Dumnezeu. Pentru prima dată se spune că, într-o anumită etapă a regimului socialist, ea a jucat un rol nefast, că a săvârșit numeroase abuzuri, de jos și până sus, inclusiv Drăghici, că a creat o atmosferă de gravă suspiciune în sânul societății, alterând relațiile dintre oameni, aruncându-i pe unii împotriva altora". Dovada cea mai elocventă este faptul că Securitatea a întocmit opt milioane de dosare, privind cu ostilitate sau cel puțin cu suspiciune aproape jumătate din populația țării.

Plenara a reabilitat — una din „specialitățile" regimurilor comuniste — pe Lucrețiu Pătrășcanu, pe alți comuniști care fuseseră loviți în timpul lui Gheorghiu-Dej, ca și pe cei condamnați și executați în URSS, din ordinul lui Stalin, în anii „Marii Terori".

Reabilitările au fost și mijlocul prin care Ceaușescu l-a înlăturat pe rivalul său cel mai primejdios, Alexandru Drăghici, denunțat ca responsabil, între altele, de ancheta împotriva lotului Pătrășcanu. Dacă Gheorghiu-Dej avusese de luptat cu rivali care îi contestau poziția de secretar general, Ceaușescu nu avea a se teme de concurenți reali, ci doar de lideri frustrați ca urmare a marginalizării lor (Chivu Stoica, Gh. Apostol, Al. Bârlădeanu). Dezvăluirea ilegalităților din timpul lui Gheorghiu-Dej nu a căpătat însă caracterul unei campanii de „demascare" și condamnare totală și sistematică, ci s-a limitat numai la reabilitarea unor victime din nomenclatură ale lui Dej și îndepărtarea imediată a unui șir de apropiați colaboratori ai înaintașului.

În timp ce Maurer a rămas neclintit în postul de premier, conducătorul de fapt al guvernului a devenit Ilie Verdeț, numit prim viceprim-ministru. Supervizarea organelor de securitate și a armatei a fost încredințată lui Vasile Patilineț, ca secretar al CC. Din sectorul ideologiei a fost scos stalinistul Leonte Răutu, sfera sa de competență fiind încredințată unor oameni autentic cultivați și imaginativi ca Dumitru Popescu, redactorul-șef al „Scânteii", și Ion Iliescu. Pentru economie, sfătuitorii ascultați erau Manea Mănescu și Roman Moldovan. În curând avea să facă o ascensiune spectaculoasă Cornel Burtică. Paul Niculescu-Mizil, după o perioadă de afirmare ca secretar al CC cu relațiile externe (plecarea lui de la o conferință a partidelor comuniste, desfășurată la Budapesta, i-a dat o statură internațională), el intră tot mai mult într-un con de umbră, de la sfârșitul anilor '60.

HIS FINEST HOUR

Primăvara anului 1968 aduce lui Ceaușescu un spor de prestigiu intern și extern prin vizita generalului de Gaulle în România (14–18 mai). Numit de prestigiosul „The Economist", „de Gaulle al Pactului de la Varșovia", Ceaușescu dorea un dialog cu această fabuloasă personalitate. La rândul său, de Gaulle considera vizita în România atât de importantă, încât, deși evenimentele din țara sa se dovedeau amenințătoare (celebra „criză din mai '68"), el a hotărât să nu contramandeze vizita.

Primirea a fost entuziastă, un entuziasm spontan, neorchestrat de autorități. La rândul său, generalul a elogiat orientarea lui Ceaușescu,

axată pe afirmarea și consolidarea independenței naționale, dar a reamintit vecinătatea Rusiei și legăturile României cu ea, modalitate de a atenua suspiciunile Moscovei asupra intențiilor președintelui francez. În cursul discuției din 14 mai, de Gaulle i-a spus lui Ceaușescu două fraze-cheie: „Noi vă acceptăm așa cum sunteți" și „Noi vă iubim. Iată de ce ne interesați", dar dialogul nu a depășit nici un moment limitele datelor cunoscute ca definitorii pentru politica externă a celor două țări, ceea ce l-a făcut pe general să conchidă: „Chiar dacă n-am aflat lucruri noi despre ceea ce gândim, am putut totuși să ne precizăm ideile, și un asemenea exercițiu este totdeauna util".

Criza din Franța a scurtat vizita în România a lui de Gaulle, căruia, mai târziu, cunoscutul comentator de politică externă al ziarului „Le Monde", Michel Tatu, îi va reproșa că nu a vândut României avioane „Mirage", iar după condamnarea invaziei din Cehoslovacia de către Ceaușescu s-a mărginit să trimită — și încă destul de târziu — în România o personalitate de a doua clasă (ministrul André Betancourt).

Într-adevăr, exprimarea cea mai curajoasă a politicii de independență a fost cuvântarea lui Ceaușescu din 21 august 1968, prilejuită de invadarea Cehoslovaciei de către URSS, Polonia, Bulgaria și Ungaria.

Politica „socialismului cu chip uman", promovată de noua conducere cehoslovacă, în frunte cu primul-secretar al PCC, Alexander Dubcek, atrăgea pe Ceaușescu mult mai puțin pentru conținutul ei politic, cât, mai ales, ca manifestare a dreptului fiecărui partid de a-și stabili orientările.

Apropierea româno-cehoslovacă, dublată de strânsele legături dintre București și Belgrad, a îngrijorat conducerea sovietică. La 9 iulie, premierul Kosîghin a spus în ședința Biroului Politic: „Ei (cehoslovacii — n.n.) s-au orientat dintr-o dată, după cum vedem, spre România și Iugoslavia, pentru a arăta că «acum nu suntem unul, ci trei»". La 19 iulie, în același cadru, Brejnev atrăgea atenția că „Acum, la Praga, este așteptată sosirea lui Ceaușescu și a lui Tito, se poartă discuții despre o cârdășie (în original *„sgovor"* — n.n.) dunăreană, despre o întâlnire dunăreană".

Sunt indicii că Walter Ulbricht, liderul comunist al RDG, ar fi scris lui Brejnev că, dacă nu se intervine cu forța în Cehoslovacia și România, „socialismul este în primejdie".

Defectorul sovietic Viktor Suvorov (pe adevăratul său nume Vladimir Rezun), fost ofițer al GRU (serviciul de spionaj al Armatei Roșii), scrie că în unitatea sa (înainte de a deveni ofițer de informații)

militarii considerau că România trebuie „eliberată", altfel spus, invadată. Motivele de nemulțumire erau numeroase: participarea modestă la activitățile Pactului de la Varșovia, refuzul de a permite construcția unei căi ferate care să lege URSS de Bulgaria, furnizarea de piese de schimb Israelului pentru tancurile sovietice capturate de la egipteni în Peninsula Sinai, refuzul de a permite specialiștilor sovietici să inspecteze elicopterele franceze cumpărate de România, bunele relații cu China. Potrivit lui Suvorov-Rezun, camarazii săi de unitate erau convinși că Armata Roșie va invada România, iar comandantul ei, un colonel, ar fi dat chiar ordinul de pregătire, ceea ce i-a atras sancționarea. Au rămas surprinși când, în loc de România, cum se așteptau ei, a fost invadată Cehoslovacia.

A intenționat Kremlinul să invadeze și România? Afirmația că serviciul de informații al armatei române ar fi aflat că la întâlnirea din Crimeea a liderilor sovietici cu conducătorii din țările Pactului de la Varșovia (cu excepția Cehoslovaciei și României) s-a stabilit invadarea Cehoslovaciei în zilele de 22–23 august 1968 nu este confirmată deocamdată de nici o sursă contemporană devenită accesibilă.

Abia întors din Cehoslovacia, unde făcuse o vizită oficială (15–17 august), N. Ceaușescu avea să afle despre invadarea Cehoslovaciei de către URSS și sateliții ei în noaptea de 20–21 august. „Acu-i rândul meu", ar fi spus, potrivit lui Ion Pacepa, liderul român.

În virtutea principiului neamestecului în treburile interne, el fusese în dezacord cu „sfaturile", amenințările și presiunile Pactului de la Varșovia asupra echipei Dubcek și, potrivit unor surse, ar fi trimis, în timpul discuțiilor de la Cierna-nad-Tisou dintre cehoslovaci și sovietici, o scrisoare dură lui Brejnev, cerându-i să înceteze imixtiunea brutală în problemele interne ale Cehoslovaciei.

La aflarea veștii că URSS și sateliții ei au invadat Cehoslovacia, reacția lui Ceaușescu a fost spontană și promptă: a condamnat-o în termeni energici într-o cuvântare din balconul CC al PCR, în fața unei mulțimi pe cât de solidară cu el pe atât de hotărâtă de a apăra țara dacă tancurile sovietice ar fi trecut frontierele românești. A fost *„his finest hour"* (ceasul lui cel mai minunat).

Poziția lui Ceaușescu pare a fi fost considerată de ceilalți membri ai conducerii ca prea îndrăzneață față de mijloacele de apărare ale României: Moscova nu trebuia provocată, era opinia care prevala între tovarășii primului-secretar. „La adunarea populară — susține

Alexandru Bârlădeanu —l-a luat limba pe dinainte pe Ceaușescu. S-a înflăcărat și s-a montat sincer" (Bârlădeanu evocă un episod, petrecut la Moscova, când, desemnat de Dej să vorbească la o uzină, Ceaușescu „s-a înflăcărat copilărește, nu s-a putut stăpâni. Printre altele se visa și orator ce înflăcărează masele").

„Tovarășii" din conducerea PCR ai lui Ceaușescu, reticenți față de „performanța" lui oratorică, aveau dreptate. SUA comunicaseră, de la 22 iulie 1968, Moscovei că Washingtonul considera desfășurările din Cehoslovacia ca fiind „o problemă a cehilor și a celorlalte țări ale Pactului de la Varșovia".

Fostul lider comunist cehoslovac Zdenek Mlynár afirmă că, în discuțiile dintre sovietici și cehoslovaci de la Moscova (după invazie), Brejnev ar fi spus că președintele Johnson, întrebat de Moscova dacă acordurile de la Ialta și Potsdam sunt considerate de guvernul american ca pe deplin valabile, ar fi răspuns că „în ceea ce privește Cehoslovacia și România ele sunt recunoscute fără rezerve, în cazul Iugoslaviei, ar trebui să se discute".

Ceea ce se știe însă sigur este că pe măsura înmulțirii zvonurilor despre o intervenție sovietică iminentă în România (agenția UPI a transmis știrea că invazia avea să aibă loc dacă Ceaușescu nu abandona conducerea partidului și a țării), SUA au înțeles că, fără a fi interesate vital în România, vor suferi o gravă pierdere de prestigiu dacă o a doua țară din Est va fi victima politicii de forță a Kremlinului, fără ca Washingtonul să reacționeze. În memoriile sale, Anatolii Dobrînin, pe atunci ambasador al URSS la Washington, relatează că la 23 august secretarul de stat al SUA Dean Rusk l-a întrebat: „Nu este acum la rând România? Asta ar fi din cale-afară de mult și, atunci, opinia publică americană ar fi greu de controlat". Fostul diplomat sovietic arată că „speculațiile din Occident în legătură cu posibilitatea unei invazii sovietice în România au fost provocate în fond de refuzul ei de a participa la acțiunea comună a țărilor tratatului de la Varșovia împotriva Cehoslovaciei. La Moscova exista într-adevăr o puternică iritare față de comportarea lui Ceaușescu și se trecuse chiar la deplasarea demonstrativă de trupe sovietice în apropierea granițelor României. Totuși, problema unei invazii în România nu s-a pus serios la Moscova, căci stabilitatea regimului comunist acolo nu provoca neliniște".

La 28 august Dean Rusk și-a exprimat îngrijorarea în legătură cu mișcările de trupe sovietice la frontierele României și cu „alte fapte", care făceau ca la Washington să se creadă că o invazie sovietică în România

era iminentă. Din partea președintelui Johnson, Dean Rusk a spus: „În numele întregii umanități, vă rugăm să nu faceți asta, căci urmările sunt greu de prevăzut".

Avertismentul a avut efect: la 31 august, Dobrînin a comunicat lui Dean Rusk că informațiile despre intenția URSS de a invada România nu aveau nici un temei.

Atât timp cât toate documentele sovietice nu sunt accesibile cercetătorilor români, este imposibil de știut cu certitudine care au fost planurile sovietice față de România, în timpul crizei cehoslovace: dorința de invazie, descurajată de hotărârea lui Ceaușescu de a rezista (la 30 august, ambasadorul RFG la NATO anunțase că armata română va opune rezistență în cazul unei invazii), război al nervilor sau falsă alarmă?

Este de netăgăduit că Nicolae Ceaușescu a luat în considerare posibilitatea unei confruntări armate, dovadă că, în timpul întâlnirii de la Vîrșeț cu Tito (24 august), a fost evocată eventualitatea retragerii armatei române în Iugoslavia (Tito s-a declarat de acord cu această retragere, dar a spus că militarii români vor fi dezarmați).

Discuțiile sovieto-cehoslovace de la Moscova și începutul „normalizării" în Cehoslovacia (liderii de la Praga au fost constrânși să accepte prezența trupelor invadatoare pe teritoriul țării lor) au atenuat încordarea din relațiile româno-sovietice. Documentele sovietice studiate de Mark Kramer l-au făcut pe acest istoric să formuleze opinia că, în realitate, atât Bucureștiul cât și Moscova au dat dovadă de reținere, evitând orice escaladare care să ducă la confruntare, astfel că, scrie Kramer în concluzie, „dacă imaginea care reiese din noile mărturii documentare este corectă — și există temeiuri pentru a crede că este corectă —, atunci este necesar să se întreprindă mult mai multe cercetări asupra păstrării distanței *(stand-off)* de către sovietici și români, ca un studiu de caz pentru gestiunea unei crize".

La frontierele României, sursele interne, accesibile până acum, nu semnalează semnele unei invazii iminente: cel mult se constată că la Vadul Siret efectivele de grăniceri s-au dublat, aceștia fiind înlocuiți de cazaci; unui conductor de tren român un grănicer sovietic i-a spus: „Lasă, că mari curve sunteți voi, românii"; la pichetul Ostrov, doi bulgari au strigat către doi români aflați la cules de vie: „Culegeți voi strugurii, că noi bem vinul". În Occident, știrile au fost însă dramatice: Mihail Vozlenski, autorul „Nomenclaturii", afirmă că, în chip de sondaj, un tanc

sovietic ar fi trecut frontiera cu România, fiind distrus; sovieticii l-ar fi remorcat și readus pe teritoriul lor!

MINIREVOLUȚIA CULTURALĂ

Caracterizată de occidentali, grăbiți să restabilească atmosfera de destindere în raporturile Est–Vest, drept un „incident de parcurs", invazia din Cehoslovacia a fost manifestarea brutală a ceea ce s-a numit „doctrina Brejnev": ori de câte ori socialismul este în primejdie într-o țară a lagărului socialist, celelalte state ale lagărului au dreptul să intervină pentru a salva regimul amenințat de forțele „burgheze, contrarevoluționare", altfel spus, Uniunea Sovietică își aroga dreptul de a-și trimite trupele de fiecare dată când țările din sfera ei de hegemonie se îndepărtau de modelul sovietic al socialismului.

Invazia din Cehoslovacia a arătat țărilor din estul Europei că orice inovație considerată primejdioasă la Moscova atrage după sine venirea trupelor sovietice. A rămâne în limitele ortodoxiei marxiste însemna a lua Kremlinului motivul sau pretextul intervenției militare.

Pentru a-și consolida poziția în fața Moscovei, Ceaușescu a făcut — prin ambasadorul Corneliu Bogdan — repetate referiri la o posibilă vizită a președintelui Richard Nixon în România. Demersurile au rămas, inițial, fără ecou, până când liderul american, iritat de refuzul URSS de a interveni pentru găsirea unei formule de pace în Vietnam, s-a hotărât, după expresia lui Corneliu Bogdan, „să-i piște de nas pe ruși", printr-o vizită în România.

Ceaușescu a fost atât de grăbit să primească vizita lui Nixon — prima vizită a unui președinte american într-o țară comunistă — încât a amânat Congresul al X-lea al PCR, la care fuseseră invitate delegații ale partidelor „frățești", inclusiv PCUS.

Vizita a reprezentat un mare succes al celor doi președinți: Nixon pentru inițiativa de a pătrunde în sfera de hegemonie sovietică, Ceaușescu pentru statura de personalitate a vieții politice internaționale. „Președintele îl consideră pe Ceaușescu extrem de dibaci și de deștept și a fost foarte puternic impresionat de el", nota în jurnalul său unul din principalii consilieri ai lui Nixon, H. R. Haldeman.

Liderul român și-a asumat funcția de transmițător al mesajelor americane către China, tot mai interesată de normalizarea relațiilor cu

Washingtonul, pe măsură ce se încordau cele cu Moscova. Beijingul, hiperprecaut, a preferat să folosească, în acest scop, canalul pakistanez, apoi contacte directe, temându-se de interceptarea, în România, de către agenții sovietici, a schimbului de mesaje chino-americane.

Pe măsură ce politica proprie a României — deci, distinctă de a Moscovei — aducea un prestigiu sporit președintelui ei, Ceaușescu începea să renunțe la liberalizarea care, în anii 1965–1968, îi adusese o atât de largă adeziune. „Destinderea internă", asociată cu atât de ferma condamnare a invaziei în Cehoslovacia, adusese regimului sprijinul unor intelectuali trecuți prin închisori, ca Alexandru Ivasiuc și Paul Goma, înscriși în PCR în timpul crizei cehoslovace.

Stagnarea intervenită în liberalizarea internă poate fi explicată prin evenimentele din vara anului 1968, în înțelesul că lui Nicolae Ceaușescu i-a fost teamă de reacția sovietică în cazul acordării unei prea largi libertăți de expresie, în raport cu tiparele regimului comunist. Nu este, de asemenea, exclus ca Nicolae Ceaușescu să-și fi dat seama că, menținând acest curs, mai devreme sau mai târziu, aveau să apară grupuri sau personalități care să depășească limitele liberalizării fixate de conducere (așa cum în Cehoslovacia fusese „Manifestul celor 2 000 de cuvinte"). O astfel de situație ar fi fost pentru el de două ori primejdioasă: l-ar fi arătat în ochii Moscovei ca un lider incapabil să controleze situația din țară, iar în interior și în Occident ar fi apărut ca fiind în urma altor forțe sau personalități, mai „avansate" pe calea liberalizării.

Dacă anii 1968–1971 au reprezentat un fel de *„no man's land"* ideologic, din iulie 1971, o dată cu lansarea „tezelor din iulie", a început așa-numita „minirevoluție culturală", adică îndreptarea României spre modelul chinez (în China era în plină desfășurare „revoluția culturală" lansată de președintele Mao) și spre cel nord-coreean. Este foarte larg răspândită părerea că ideologizarea până la forme grotești a politicii interne a partidului, începută prin „tezele din iulie" 1971, a fost urmarea vizitelor făcute de Ceaușescu, în acel an, în China comunistă și în Coreea de Nord.

Poate că, în puține cazuri, formula *post hoc propter hoc* (după aceasta, deci din cauza aceasta), care transformă un raport de succesiune într-unul de cauzalitate, și-a mai găsit o atât de convingătoare ilustrare: abia întors din cele două țări amintite, Ceaușescu a lansat noua sa orientare. Explicația este însă simplificatoare și, chiar, înșelătoare.

În stadiul actual al informației, nu se pot formula decât ipoteze în privința deciziei lui Ceaușescu. Ceea ce se omite din contextul în care

au apărut „tezele din iulie" este stadiul relațiilor româno-sovietice în vara anului 1971. În memoriile sale, Henry Kissinger relatează că în acea perioadă Moscova a declanșat „un război al nervilor" împotriva României și că a fost necesară intervenția SUA pentru a i se pune capăt, fără însă ca el să aibă certitudinea că demersul Washingtonului a fost cel care a curmat presiunile sovietice asupra României.

Se știe din alte surse că apropierii româno-chineze, ilustrată de vizita lui Ceaușescu în China, Moscova i-a răspuns prin concentrări de trupe și manevre în sudul URSS și prin critici la adresa României apărute în presa țărilor-satelit.

Ceaușescu avea, așadar, de ce să considere necesară o nouă dovadă de ortodoxie marxistă oferită Kremlinului. Ipotetic, aceasta reprezenta cauza externă a „minirevoluției culturale".

Există însă cel puțin alte trei cauze, acestea toate de ordin intern.

Așa cum s-a văzut, Ceaușescu voia să afirme identitatea României în „lagărul" socialist și, în primul rând, în Pactul de la Varșovia. O astfel de politică reclama un alt model de edificare a socialismului decât cel sovietic. După invazia URSS și a sateliților ei în Cehoslovacia, orice tendință de inovație în această privință putea atrage aplicarea „doctrinei Brejnev". În căutarea unei formule distincte de cea sovietică, Nicolae Ceaușescu a găsit în China și Coreea de Nord *variante ale modelului sovietic* care corespundeau și viziunii sale — sprijinită pe o atât de firavă cultură marxistă încât, practic, ea era inexistentă — asupra socialismului. Modelul chinez și cel nord-coreean erau întemeiate pe un regim autoritar, axat pe cultul liderului suprem și pe primatul ideologiei. Ceaușescu se voia și el înălțat pe un piedestal, cel puțin la fel de înalt ca acel al lui Mao și al lui Kim Ir Sen.

În această dorință, el a fost încurajat de soția sa, Elena Ceaușescu. Vizita în China a coincis cu ascensiunea politică a lui Jiang Qing, soția lui Mao, care, în haosul creat de „revoluția culturală", și-a croit cu abilitate drum spre vârful puterii. Cuplul Ceaușescu se voia o replică română a cuplului Mao. În evenimentele din China ei au văzut, în primul rând, estomparea partidului comunist în beneficiul liderilor, în speță al „perechii conducătoare".

În al treilea rând, „minirevoluția culturală" trebuie pusă în legătură cu schimbările survenite în compoziția socială a partidului comunist. Înainte de a le analiza este necesar însă să se abandoneze imaginea potrivit căreia în 1971 s-a impus formula care exista în 1989. Regimul

Ceaușescu a cunoscut o evoluție și, dacă anul 1971 marchează o cotitură, nu înseamnă că în iulie 1971 el a luat înfățișarea care ar fi rămas neschimbată până la prăbușirea sa.

În realitate, începutul făcut în 1971 a fost continuat, amplificat și agravat în decurs de aproape două decenii.

Progresele procesului de industrializare au atras spre orașe un flux de populație țărănească. S-a petrecut și în România un fenomen întâlnit în URSS în anii '20–'30: în partidul comunist, membrii cu origine rurală i-au întrecut numeric pe cei cu origine urbană. Între acești țărani veniți la oraș se aflau mulți care, scăpând de arșița câmpului, nu voiau să cunoască rigorile fabricii. Partidul oferea o cale neașteptată de sustragere de la munca fizică și, în același timp, de promovare socială: aceea de activist. „Rolul conducător" al partidului îi conferea poziția de îndrumător și supraveghetor al celorlalți, de la întreprindere până la un sector al vieții sociale. Acești țărani, care suplineau incultura cu viclenia, confundată cu inteligența, nu puteau avea — deși pretindeau altora să aibă — „nivel ideologic". Marxismul nefiind chiar la îndemâna oricui, Stalin l-a simplificat până la schematizare (patru trăsături ale dialecticii, trei ale materialismului filosofic marxist!), oferind o *Summa marxista* accesibilă comunistului de rând.

Într-o țară care se voia independentă de Moscova, a pune „catehismul" lui Stalin în mâna activiștilor nu era potrivit. „Minirevoluția culturală" și-a asumat sarcina de a da activiștilor o ideologie simplificată, care să-i scutească de efortul de a gândi ei înșiși. Cuvântările secretarului general s-au substituit marxismului și au oferit răspunsuri simple, în formule atât de repetate, încât începutul unei structuri lăsa să se întrevadă sfârșitul. Ceaușescu nu și-a confecționat — ca Mao — o cărticică a citatelor, dar a făcut din „studiul" cuvântărilor sale (perfectă ilustrare a remarcii lui Charles Péguy, „repetiția este retorica celor simpli") baza întregii activități ideologice, teoretice și practice din România. Citarea lui a devenit un ritual, în ultimii ani ai regimului, orice cuvântare sau lucrare trebuind să includă un „citat" din secretarul general.

„Minirevoluția culturală" a ideologizat toate sectoarele importante ale vieții sociale, dând nomenclaturii de partid o autoritate sporită: de la secretarul organizației de bază din unitatea cea mai de jos până la primii-secretari de județe, deasupra cărora se afla Comitetul Politic Executiv, s-a închegat o ierarhie amintind de structurile feudo-vasalice,

cu deosebirea că locul fidelității personale care lega pe suzeran de vasal l-au luat carierismul și oportunismul.

Poate că în nici o țară comunistă fenomenul denumit de Christian Rakovski „degenerare birocratică a socialismului" nu a căpătat forme atât de grotești ca în România. Primitivitatea spirituală și intelectuală a unei „contraselecții" a fost semnul caracteristic al nomenclaturii promovate de „minirevoluția culturală".

Monarh fără coroană — dar cu sceptru (ceea ce i-a atras felicitările lui Salvador Dali; marele pictor, partizan al regalității, era bucuros să vadă un președinte de republică având un însemn monarhic) —, Ceaușescu știa că orice aparat birocratic tinde să se autonomizeze, și de aici până la aspirația de putere mai mare drumul este scurt. Pentru a împiedica pe „seniorii" de partid să se emancipeze, Ceaușescu a introdus principiul „rotării cadrelor", care, în limbaj popular, însemna a nu permite nimănui să „prindă rădăcini" în funcția deținută.

Dacă încercarea de a fi desemnat secretar general pe viață nu a reușit mai mult din cauza opoziției partidelor frățești decât din cauza împotrivirii din interiorul PCR, Ceaușescu a modificat statutul PCR, introducând ca atribuție a Congresului alegerea secretarului general, care, în loc de a mai fi al Comitetului Central, era al partidului. Practic, el devenise singura persoană inamovibilă, sub acoperirea democrației de partid: nu Comitetul Central sau Biroul Politic, ci Congresul îl alegea pe liderul suprem.

„Epoca Nicolae Ceaușescu", care, începută cronologic în 1965, își conturează de fapt fizionomia după 1971, stă sub semnul febrilității. Atât în politica internă cât și în cea externă, totul se face sub directa îndrumare a secretarului general, într-un climat de încordare la care, pe măsură ce regimul întâmpină dificultăți, se adaugă teama executanților că vor atrage mânia conducătorului. Inițiativa subalternilor se diminuează până la dispariție. Toți așteaptă „indicațiile prețioase" ale lui Ceaușescu, singurul act de curaj fiind falsificarea realității, printr-o gamă variată de tertipuri, care merg de la potemkiniade de decor în fabrici până la prezentarea unor succese imaginare.

După exemplul soției lui Mao, Elena Ceaușescu urcă rapid în ierarhia de partid și, deși postul de stat cel mai înalt deținut de ea este de prim-viceprim-ministru, „cabinetul doi" se află la egalitate cu cel dintâi. Dacă la Sparta erau doi regi, în România a existat o monarhie comunistă bicefală. Setea de putere a Elenei Ceaușescu a fost egalată doar de grosolănia ei, care-i șochează până și pe membrii Cepex-ului.

Elena Ceaușescu a făcut lui Nicolae Ceaușescu un rău mai mare decât toți opozanții și disidenții luați la un loc: a proiectat asupra lui ostilitatea, apoi ura îndreptată asupra ei și l-a discreditat, creându-i imaginea unui bărbat subordonat soției sale (În memoriile sale, fostul secretar prezidențial, Silviu Curticeanu a pus în lumină, cu numeroase exemple, rolul funest al Elenei Ceaușescu).

Dacă birocrația de partid a fost primul stâlp al regimului Ceaușescu, cel de al doilea a fost Securitatea. Fără a mai recurge la represiuni masive, ca în timpul lui Stalin, regimul a creat prin Securitate un climat de frică și suspiciune care a sfârșit prin a deveni paralizant. O rețea de informatori (dar și de turnători voluntari) semnalează cele mai mici manifestări de opoziție, nemulțumire sau nonconformism. S-a răspândit — și cu sprijinul Securității — frica de microfoane: oamenii își vorbeau prin semne, acopereau cu perna telefonul, ieșeau pe culoare sau în grădină. Faptul că numărul arestaților din rațiuni politice rămânea redus face ca opoziția „verbală" să se intensifice, dar nivelul obișnuit este cel al „bancurilor cu Bulă".

România ilustrează perfect anecdota celor șase paradoxuri ale socialismului: nu există șomaj, dar nimeni nu lucrează; nimeni nu lucrează, dar planul se depășește; planul se depășește, dar magazinele sunt goale; magazinele sunt goale, dar toți au frigiderele pline; toți au frigiderele pline, dar toți sunt nemulțumiți; toți sunt nemulțumiți, dar, la alegeri, guvernul obține 99,99% din voturi.

Regimul Ceaușescu, atât de abhorat de populație în 1989, s-a născut din convergența a trei factori: modelul stalinist al socialismului, voința liderului și, oricât ar părea de surprinzător, concursul activ sau pasiv al populației; activ prin pătura de nomenclaturiști și pasiv prin acceptarea obedientă, resemnată a formelor și dispozițiilor celor mai aberante ale regimului. Când o putere nu întâlnește nici o stavilă, nici o rezistență, ea are tendința de a invada și alte sectoare decât cele controlate în chip obișnuit de către stat și de a deveni și mai apăsătoare. Această pasivitate nu se poate explica prin frică, pentru că reprimarea opozanților a rămas până la sfârșit moderată. Chiar în noiembrie 1989, când regimul simțea tot mai acut amenințarea, gesturile de opoziție nu atrag arestarea: un subofițer din Timișoara care refuză să voteze în organizația de bază realegerea lui Ceaușescu ca secretar general la Congresului al XIV-lea al PCR este mutat din garnizoană. Absența rezistenței este expresia unei societăți obișnuite, în „durata lungă" (în înțeles braudelian), să accepte

în locul disidenților, al samizdatului, al „Solidarității" — deși, cum se va vedea, nu au lipsit ici și colo, când și când, gesturi de împotrivire (oamenii preferă să dobândească un carnet roșu de partid pentru a se împărtăși — cum se spune în Evanghelie — „din firimiturile care cad de la masa domnilor lor)". Ana Blandiana va lansa o formulă explicativă: „popor vegetal"; unii sunt indignați, alții încuviințează, jenați.

În planul politicii externe, Ceaușescu înregistrează numeroase succese. Până la venirea administrației Carter, relațiile cu SUA cunosc un curs ascendent, care culminează cu acordarea clauzei națiunii celei mai favorizate României, în 1974. Deși de caracter economic, hotărârea Washingtonului are o profundă semnificație politică: SUA răsplătesc politica de autonomie a României în Pactul de la Varșovia și conferă lui Ceaușescu — *„maverick"* al blocului sovietic — o statură internațională cum puțini oameni politici români au avut.

Nicolae Ceaușescu ține piept Kremlinului, șicanează Pactul de la Varșovia, mediază în conflictul din Orientul Mijlociu, Golda Meir, premierul Israelului, îl găsește „atrăgător și energic", cancelarul Willy Brandt îl consideră un interlocutor vrednic de interes, prin alergia pe care o manifestă față de diviziunea Europei în blocuri militare, președinții SUA, Richard Nixon și Gerald Ford, vizitează România sau îl invită la Casa Albă pe Ceaușescu.

Istorici și analiști străini se apleacă asupra fenomenului. Pentru Hugh Seton-Watson, în 1967, politica externă a României reprezintă cel mai important eveniment din istoria Europei de Sud-Est de la moartea lui Stalin. În 1983, Hélène Carrère d'Encausse va scrie că singura țară din Pactul de la Varșovia care a izbutit să iasă din situația de satelit sovietic pentru a deveni independentă este România.

VRAJA SE DESTRAMĂ

Primii nori care apar pe cerul senin al regimului Ceaușescu vin din două direcții. La Conferința pentru securitate și cooperare europeană de la Helsinki (1975), încheiată printr-un Acord final, care consacră *statu-quo*-ul politic și teritorial al continentului, țările occidentale au stăruit pentru discutarea unui așa-numit „coș al treilea" — după

problemele politice și economice —, cuprinzând drepturile omului. URSS, preocupată să-și vadă definitiv recunoscută hegemonia în Europa de Est, se văzuse nevoită să facă această concesie Occidentului, hotărâtă însă să nu le respecte.

Înscrierea drepturilor omului — în primul rând libera circulație, dreptul fiecăruia de a părăsi și a se întoarce în țara de origine — într-un act oficial, semnat de șefii de stat și publicat în presă (așadar, cunoscut de toți), oferea un temei legal, lesne de invocat de toți cei loviți sau nemulțumiți de regimul comunist.

La începutul anului 1977, un grup de disidenți cehoslovaci au redactat un document intitulat „Carta 77", sinteză între aspirațiile „Primăverii de la Praga din 1968" și drepturile recunoscute prin Acordul de la Helsinki. Scriitorul Paul Goma și alți câțiva români își dau adeziunea la „Carta 77", iar Paul Goma îi cere, printr-o scrisoare, lui Ceaușescu, cel care a condamnat intervenția Pactului de la Varșovia în Cehoslovacia, să se solidarizeze cu autorii „Cartei".

La 4 martie 1977, un puternic cutremur de pământ (7,2 pe scara Richter) zguduie România, făcând circa 2 500 de victime și provocând prăbușirea a numeroase blocuri (cele mai multe în București). Cutremurul a produs un puternic șoc psihic: sub lovitura lui neașteptată (trecuseră 37 de ani de la un seism de asemenea magnitudine), societatea românească a avut o primă reacție de solidaritate în fața morții și a distrugerii. Paul Goma a publicat în „România literară" un mic text, intitulat „Pământ de flori", în care nu lipsește totuși critica la adresa grabei cu care, la directivele lui Ceaușescu, se acoperă urmele dezastrului. Faptul că acest text a văzut lumina tiparului apărea ca semnul unui „front unit" românesc, de la partid la disident, în fața calamității.

După solidaritate, a urmat însă ceea ce Paul Goma a numit „cutremurul oamenilor". Ca și cum neputința — absolut firească, dar totuși neputință! — a autorităților în fața naturii dezlănțuite ar fi dezvăluit că regimul nu este atotputernic, curentul de opoziție s-a intensificat și a cunoscut o puternică tășnire în greva minerilor din Valea Jiului în august 1977.

Cauza imediată a grevei a constituit-o un proiect de lege privitor la minerii pensionari cu drept de muncă. Discuțiile dintre mineri în legătură cu aceste dispoziții au abordat condițiile nesatisfăcătoare de muncă din Valea Jiului, în seara zilei de 30 iulie, luându-se, la Lupeni, hotărârea ca o delegație alcătuită din 100 de persoane să plece la București pentru a discuta cu Ceaușescu.

Primul-secretar al comitetului de partid Petroșani, Clement Negruț, a încercat, la 1 august, să discute cu minerii revendicările lor, dar dialogul a degenerat în altercații, care au alarmat autoritățile locale. Ele s-au grăbit să informeze Bucureștiul, Ilie Verdeț anunțându-și sosirea (în acele zile, N. Ceaușescu se afla la Neptun, unde purta discuții cu secretarul general al PC Spaniol, Santiago Carillo). Minerii au refuzat orice discuție cu Ilie Verdeț, acuzat de a fi nereceptiv la cererile lor, și au cerut venirea lui Ceaușescu.

În timp ce minerii din Lupeni au hotărât să-i antreneze pe toți minerii din Valea Jiului în acțiunea lor revendicativă și au constituit un punct de dirijare în ghereta paznicului de la poarta nr. 2. În după-amiaza zilei de 1 august, a fost trimisă o echipă alcătuită din Ilie Verdeț, prim-viceprim-ministru, Gheorghe Pană, președintele UGSR și ministru al Muncii, Constantin Băbălău, ministrul Minelor, însoțiți de ofițeri din Ministerul de Interne și de la Departamentul Securității Statului, în Valea Jiului pentru a potoli nemulțumirea minerilor.

Încercările oficialilor de la București de a discuta cu minerii s-au lovit de cererea lor ca secretarul general să vină personal. La microfonul instalat la amintita gheretă s-au perindat numeroși vorbitori, care au zugrăvit tabloul sumbru al condițiilor de viață ale minerilor. Ca lider al acestora s-a impus Constantin Dobre, de la mina Paroșeni, care a decis, în cele din urmă, sechestrarea lui Ilie Verdeț, Gh. Pană și Clement Negruț.

Sosit, în sfârșit, la 3 august la Petroșani, Ceaușescu a luat cunoștință de cererile minerilor, prezentate de Constantin Dobre, la aceeași gheretă: „program de lucru de 6 ore; modificarea proiectului Legii nr. 3/1977, în ceea ce privește pensionarea (la vârsta de 50 de ani, dacă sunt lucrați 20 de ani efectiv); masă caldă gratuită la intrarea în schimb; asigurarea echipamentului de protecție; aprovizionarea cu produse agroalimentare și industriale în cantități suficiente; normalizarea aprovizionării cu butelii de aragaz; mărirea duratei de distribuire a apei calde și reci; construirea de locuințe și de cămine pentru nefamiliști" și alte revendicări cu caracter economic și social. În final, se cerea ca „nici un miner să nu fie arestat, anchetat ori persecutat pentru evenimentele de la Lupeni".

Ceaușescu nu s-a angajat la o discuție cu comitetul de grevă, ci a replicat, la citirea fiecărei revendicări, răspunsurile lui fiind fie aclamate, fie huiduite. Comentarii, înregistrate de Securitate, redau imaginea neașteptată a unui Ceaușescu confruntat cu o mulțime scăpată de sub

control și impresia făcută în Valea Jiului de această situație inedită: „La Petroșani, luni și marți, minerii au făcut grevă și nu au intrat în mină până nu a venit secretarul general la fața locului, pentru pensii și salariu. Am urmărit la radio, dar nu au anunțat nimic, a fost la miting la Petroșani și Vasile și ce mi-a povestit tot să te ia groaza, îl huiduiau pe secretarul general. Dar să nu vorbești la nimeni" (Vârje Gheorghe, de la căminul nr. 1 Deva); „Activiștii trimiși să-i tempereze (pe mineri — n.n.) au fost luați ostatici, muncitorii nu au vrut să părăsească mina și au cerut să discute cu președintele (Ceaușescu — n.n.), care împreună cu însoțitorii au sosit și au urcat la tribună într-o tăcere ruptă penibil de uralele unui grup izolat. Ceilalți spărgători de grevă, dispersați în mulțime, țintuiți de privirile dușmănoase și apropourile minerilor, au trebuit să tacă. El (Ceaușescu — n.n.) a spus că, datorită condițiilor complexe, exploatările miniere din Valea Jiului se vor constitui într-o centrală separată, că minerilor li s-a mărit retribuția reală cu 30 la sută, că vor putea ieși la pensie la 50 de ani, sau după 20 de ani de vechime. La cererea muncitorilor urlată în piață, le-a promis duminica liberă și ziua de muncă de 6 ore, cu condiția să dea aceeași producție. Am văzut cum, rupând cordonul, oamenii se îndreptau spre el cu scrisori. Inutil să mai adaug că minerii au obținut tot ce au vrut" (arhitect Ninel Dobrei de la IPEH Deva).

De fapt, minerii nu au obținut satisfacerea tuturor revendicărilor. De pildă, cel desemnat să rămână în Valea Jiului pentru a supraveghea îndeplinirea cererilor prezentate lui Ceaușescu nu a fost C. Băbălău, cum doreau minerii, ci Ilie Verdeț.

Greva din Valea Jiului nu a fost o acțiune politică și — în ciuda huiduielilor — nici o manifestare anti-Ceaușescu: revendicările minerilor au fost exclusiv economice și sociale, iar cererea lor stăruitoare a fost ca Nicolae Ceaușescu să vină în Valea Jiului. Se manifesta străvechiul stereotip al „bunului monarh"!

Represiunea a fost camuflată și înceată. Conducătorii apăruți spontan au fost strămutați (Constantin Dobre a fost trimis la Școala de partid „Ștefan Gheorghiu"!), alții supuși unei atente supravegheri și avertizați de Securitate, când spusele lor au fost considerate primejdioase.

Tăcerea totală cu care a fost înconjurată greva din Valea Jiului a izolat-o în fapt de restul țării, marea majoritate a populației aflând de ea de la postul de radio „Europa Liberă".

Paul Goma, după 11 luni de disidență, a acceptat pașaportul și a plecat cu familia în Franța (20 noiembrie). Generalul Pleșiță, adjunctul

ministrului de Interne, îl avertizase că „mâna Securității este lungă", și că, sosit la Paris, va avea „un semn" al adevărului spuselor sale: într-adevăr, la 18 noiembrie, Monica Lovinescu, personalitate de marcă a exilului românesc, și, prin colaborările sale la „Europa Liberă", a opoziției față de regimul comunist din România, era agresată de doi necunoscuți, care, după unele indicii, nu erau francezi.

La sfârșitul lui 1977, se părea că urmările „cutremurului oamenilor" erau șterse.

Evoluțiile din România au coincis cu o nouă orientare în politica SUA, o dată cu intrarea în funcție a administrației Carter (20 noiembrie 1977). Henry Kissinger, artizanul politicii externe a SUA în timpul președinților Nixon și Ford, încurajase diferențierile *intersocialiste*, adică tendințele de afirmare a unei direcții de politică externă diferită de cea al Kremlinului, în lumea comunistă (România, China); consilierul pentru problemele securității naționale a președintelui Carter, Zbigniew Brzezinski, a considerat că interesul SUA este de a încuraja diferențierile *intrasocialiste*, altfel spus, curentele și atitudinile favorabile respectării drepturilor omului, cu un cuvânt, democratice în interiorul țărilor socialiste. Din 1977, drepturile omului au devenit unul din criteriile de bază ale evaluării statelor și regimurilor în politica SUA.

Noul curs al diplomației Washingtonului a răcit relațiile româno-americane. Regimul Ceaușescu fusese bine privit în capitala SUA, întrucât: a) se autonomizase în Pactul de la Varșovia; b) servise drept canal al SUA în relațiile cu Vietnamul de Nord, China, organizațiile arabe în conflict cu Israelul; c) permisese emigrarea evreilor și etnicilor germani din România; d) reprimarea adversarilor regimului fusese menținută în limite moderate.

Pe măsură ce SUA stabileau relații directe cu statele sau organizațiile pe lângă care intermediase Ceaușescu, era firesc — desigur — ca interesul pentru președintele român să scadă, după cum plecarea evreilor și a unui foarte mare număr de germani din România reducea „performanța" regimului de la București în domeniul liberei emigrări, întrucât Ceaușescu nu era dispus să îngăduie românilor să părăsească definitiv țara. Numărul celor care solicitau pașapoarte în vederea emigrării era în continuă creștere, ca urmare a înrăutățirii situației economice. Potrivit amendamentului Jackson–Vanik, clauza națiunii celei mai favorizate era acordată numai țărilor care permiteau libera emigrare a

cetățenilor lor, or, regimul Ceaușescu începea să ia măsuri destinate să blocheze plecarea definitivă din țară a românilor.

Deocamdată acești factori nu acționau cu putere nici în relațiile româno-americane (totuși, președintele Carter nu a vizitat România), nici asupra imaginii lui Ceaușescu.

Vizita liderului comunist chinez Hua Guofeng în România (16–21 august 1978) a făcut din nou dovada că România nu mai era un satelit obedient al Moscovei. Cu acea artă specifică a presei sovietice de a afirma insidios poziția oficială, când relațiile politice nu permiteau să fie răspicat formulată, „Pravda" cita ziarul britanic „Observer", care scria în legătură cu eforturile Bucureștiului de a nu lăsa impresia angajării într-o alianță cu fratele inamic al Moscovei: „Corectitudinea diplomatică, prin care se disting românii, începe să arate la fel de nefolositoare ca și purtatul mănușilor de piele de căprioară când ai de-a face cu plutoniul".

Tensiunea din relațiile româno-sovietice, provocată de vizita lui Hua Guofeng, ca și alte poziții rebele ale lui Ceaușescu în cadrul Pactului de la Varșovia, au determinat Washingtonul să facă un gest de sprijin în direcția Bucureștiului, întrucât la Casa Albă nu se excludea o replică militară sovietică la insubordonarea României. Din însărcinarea personală a lui Carter, secretarul de stat la Finanțe, Michael Blumenthal, a făcut o escală la București (vizitase Moscova și Bonn) în zilele de 8–9 decembrie 1977 și a declarat că venise pentru „a reafirma poporului român și președintelui Ceaușescu importanța pe care noi o acordăm independenței României și prieteniei dintre SUA și România". În evaluarea cercetătorilor americani Joseph F. Harrington și Bruce J. Courtney, „Misiunea Blumenthal a fost una din cele mai directe intervenții în sfera politică a Pactului de la Varșovia, făcută vreodată de un președinte american".

SEMNELE CRIZEI

Astfel de gesturi se asemănau ultimelor raze de soare înainte de a apune. Situația internă a României se deteriora tot mai mult, ca urmare a dificultăților economice. În vederea construirii unor „mamuți industriali", destinați, în concepția lui, să asigure independența economică a României, Ceaușescu făcuse împrumuturi masive pe piața de capital

occidentală, ceea ce a făcut ca datoria externă a României să crească de la 1,2 miliarde dolari în 1971 la 9,5 miliarde dolari în 1981.

Cu același elan cu care se lansase în accelerarea și amplificarea industrializării, Ceaușescu a declanșat campania de rambursare a datoriilor externe prin creșterea masivă a exporturilor, inclusiv de produse agroalimentare necesare populației, și drastica reducere a importurilor, inclusiv a celui de medicamente.

În același timp, el a ordonat începerea unor lucrări de proporții considerabile ca, de pildă, construirea unui centru civic în București, sistematizarea cursului Dâmboviței, sistematizarea satelor etc. Demolarea unor cartiere întregi în București (între care și biserici și monumente istorice precum mănăstirea Văcărești, ansamblu unic în arhitectura sud-est europeană a secolului al XVIII-lea) și a locuințelor țărănești a provocat o vie nemulțumire în rândurile populației și în cercurile informate din străinătate.

Dacă în țară gravitatea situației economice nu era încă percepută la dimensiunile ei reale, secția a 11-a a spionajului extern din cadrul KGB a considerat încă din 1983 că România se îndrepta spre o prăbușire economică, perspectivă îngrijorătoare pentru Kremlin, care se temea de o orientare, în aceste condiții, a acesteia spre Vest.

Lipsurile resimțite tot mai puternic în aprovizionare — cozile la magazinele alimentare au devenit un element nelipsit din peisajul citadin — și regimul de economii și restricții, mai ales la consumul electric, ceea ce a avut drept rezultat cufundarea în întuneric a orașelor și, în general, a țării, au alimentat starea de nemulțumire a populației. Dacă atunci când nu pot oferi „pâine" populației autoritățile îi dau mai mult „circ", Nicolae Ceaușescu a limitat la două ore programul de televiziune, și acest scurt răstimp fiind acoperit de prezentarea cuvântărilor sau vizitelor sale de „lucru". În India, se considerase că, pentru a opri creșterea populației, mai eficientă decât sterilizarea era electrificarea satelor, pentru ca privitul televizorului să înlocuiască plăcerile patului; în România, interzicerea avortului se asocia cu restrângerea până la anulare a „opiului pentru populație" care este televiziunea, astfel că, privați de satisfacțiile aflate la îndemâna oricui, românii începeau să murmure (acolo unde era posibil, telespectatorii s-au îndreptat spre posturile bulgar, maghiar și iugoslav). Între regim și popor se adâncea o prăpastie, cuplul prezidențial atrăgând tot mai puternic ura populației.

În chip surprinzător, starea de spirit a populației fusese corect descrisă încă din 1978 de un scriitor, Eugen Barbu, solidar totuși cu regimul. Într-un text despre Caragiale, publicat în revista „Săptămâna" (27 octombrie 1978), el scria, cu evidentă referire la Ceaușescu și politica sa: „Oratoria deasă și fără fond duce la un scepticism în mase, aproape automat. Mulțimile nu se hrănesc cu vorbe, ci cu salarii îndestulătoare și un bun trai care nu trebuie să devină neapărat opulență, adică cu respectarea cerințelor elementare, care să asigure o viață cât de cât onorabilă. A agita mereu lozinci și promisiuni de prosperitate și a lăsa cetățeanul numai să spere este cea mai mare imprudență a politicianului care crede că mulțimea este un animal fără creier. Disprețul pentru bunul-simț general popular a surpat mulți regi, și asta am învățat-o din istorie. Celebra legătură de fân pusă în fața măgarului care duce samarul, în speranța că va atinge vreodată, într-un viitor imprecis, pachetul de hrană, ține cât poate să țină. Măgarul însă mai are un obicei prost: dă îndărăt". (Nu este exclus ca dezvăluirea ulterioară a plagiatului lui Eugen Barbu din romanul său *Incognito* să fi fost o sancțiune pentru acest text ca și un avertisment, foarte eficace de vreme ce scriitorul va fi apoi un fidel al lui Ceaușescu și... al Securității!)

„Datul îndărăt" din textul lui Eugen Barbu s-a manifestat printr-o ostilitate surdă, dar din ce în ce mai puternică, la nivel popular, și prin încercări de închegare a unor comploturi menite să-l răstoarne pe Ceaușescu.

În stadiul actual al informației, cel care apare a fi acționat cel mai stăruitor în această direcție a fost generalul Nicolae Militaru. Potrivit relatării lui Ion Pacepa (șef-adjunct al DIE, refugiat în SUA în 1978), cariera generalului Militaru — apreciat de Ceaușescu — ar fi fost frântă de descoperirea legăturii sale cu o agentă secretă sovietică (generalul a negat întotdeauna acest episod). În memoriile sale, Vadim Medvedev, unul din cei mai apropiați colaboratori ai lui M.S. Gorbaciov, scrie: „Îmi amintesc că, într-o vreme, s-a întreprins de către unii militari și alte forțe cu orientare opozițională încercarea de a atrage conducerea sovietică în problemele interne (ale României — n.n.). Astfel de semnale ne-a transmis, prin ambasadorul nostru, generalul-colonel Militaru, dând de înțeles că mișcarea împotriva lui Ceaușescu avea destul de mulți aderenți în cercurile militare, diplomatice și altele. Se punea, în esență, problema sprijinirii eforturilor forțelor de opoziție din partea sovietică. Aceste comunicări au fost raportate de mine lui Gorbaciov. Hotărârea a fost — să nu li se dea nici un răspuns".

CRIZĂ ȘI REFORMĂ

În memoriile sale, Vadim Medvedev enumeră pe opozanții de marcă ai secretarului general al PCR. Cel care s-a manifestat public, în plin congres al partidului (în 1981, la Congresul al XII-lea al PCR), a fost vechiul militant Constantin Pârvulescu, dar vocea sa a rămas cu totul singulară și, în afara senzației provocate de o manifestare inedită, acțiunea lui a rămas fără ecou. După o ascensiune spectaculoasă, Ion Iliescu și-a frânt, practic, cariera în 1971, la declanșarea minirevoluției culturale, fiind considerat de Ceaușescu ca insuficient de intransigent în afirmarea ideologiei partidului. În evident declin, el a ajuns, în cele din urmă, directorul Editurii Tehnice, fiind considerat, pe plan internațional, ca succesorul cel mai probabil al lui Ceaușescu, dacă și în România s-ar fi impus orientarea reformistă inaugurată în URSS de M. S. Gorbaciov, după desemnarea sa ca secretar general al PCUS (1985). Dacă se știe puțin despre atitudinea opozițională a lui Vasile Patilineț — secondant energic al lui Ceaușescu la începutul „domniei" acestuia, în calitate de secretar al CC, responsabil cu Securitatea, Armata și Justiția, căzut apoi și el în dizgrație și trimis ca ambasador în Turcia, unde a murit într-un accident de automobil —, în schimb, cel mai „mediatizat" în Occident, grație inițiativelor și relațiilor sale în mediile politice și universitare a fost Silviu Brucan. Activist de factură stalinistă în primii ani ai regimului comunist, el a luat apoi contact cu lumea americană, ca ambasador la Washington, apoi la ONU și, asociind o minte ascuțită cu o bună cultură politologică, a înțeles gravele disfuncționalități ale socialismului de tip stalinist, analizele sale bucurându-se de prețuirea sovietologilor americani.

Dacă în Polonia, chiar și după introducerea la 13 decembrie 1981 a legii marțiale, curentul creat de sindicatul „Solidaritatea" și de intelectualii disidenți a continuat să se manifeste, dacă în Cehoslovacia, în ciuda măsurilor de represiune, membrii „Cartei 77" nu au abandonat lupta, dacă în Ungaria disidenții desfășurau o activitate semilegală, în România, absența unui curent — nu a unor indivizi izolați — ostil regimului și forța aparatului de represiune, atât cea reală cât și cea, mai puternică, imaginată de populație, văzând la tot pasul informatori și microfoane, au făcut ca regimul să nu fie amenințat serios din interior. Căderea lui nu putea veni decât din exterior, mai exact, când schimbarea raportului de forțe Est–Vest avea să submineze întreg „lagărul" socialist și, pe cale de consecință, să slăbească și regimul din România.

Marile mutații, încununate, în 1989, cu prăbușirea comunismului în Europa, își au originea în lansarea „Inițiativei de Apărare Strategică" (SDI) de către președintele SUA, Ronald Reagan. Până atunci, între cele două superputeri existase așa-numita capacitate de „distrugere reciprocă asigurată" (Mutual Assured Destruction), atât SUA cât și URSS dispunând de mijloace de distrugere în masă care să descurajeze un atac nuclear al celeilalte superputeri. Potrivit strategiei de descurajare nucleară, SUA și URSS dispuneau de capacitatea de „a doua lovitură", în cazul unui atac nuclear. Superputerea lovită continua să dispună de mijloace de distrugere în masă în asemenea cantitate, încât să provoace atacatorului pierderi atât de mari care să-l descurajeze de la inițiativa folosirii armei nucleare. Nici una din superputeri nu dispunea însă de capacitatea de „primă lovitură", adică de capacitatea de a-l lovi pe adversar atât de masiv, încât acesta să nu mai aibă mijloacele unei replici de descurajare. „Inițiativa de Apărare Strategică", prin crearea unui scut spațial deasupra teritoriului american, conferea, în fapt, SUA capacitatea de primă lovitură și anula „distrugerea reciprocă asigurată", rupând astfel echilibrul nuclear dintre cele două superputeri. Dacă voia să păstreze acest statut, URSS trebuia să se doteze și ea cu un scut spațial.

Încă înainte de lansarea SDI, economia și societatea sovietică dădeau semne de criză: scăderea speranței de viață cu patru ani în anii '70, pentru bărbați, și creșterea mortalității infantile făceau ca experții să considere, în 1987, că, „Măsurată după sănătatea poporului ei, Uniunea Sovietică nu mai este o națiune dezvoltată". În domeniul economic, însuși criteriul formulat de Lenin — „orice orânduire învinge dacă asigură o productivitate a muncii superioară celeilalte orânduiri" — punea în evidență falimentul socialismului, incapabil să asigure o productivitate a muncii superioară capitalismului.

Pentru a ieși din criză, M.S. Gorbaciov a promovat o politică de reforme *(perestroika* — restructurare) destinată să elimine acele structuri ale sistemului, considerate a fi răspunzătoare de blocajele existente. Noul secretar general a înțeles, pe măsură ce perestroika prindea viață, că ea reclamă o altă metodă de înfăptuire decât „revoluțiile de sus", înfăptuite de Petru I și Stalin, și a hotărât să recurgă la „transparență" *(glasnost)* ca mijloc de a-și asigura o largă adeziune populară, cu atât mai necesară cu cât perestroika se lovea de rezistența unei însemnate părți a nomenclaturii, prizonieră a conservatorismului.

Gorbaciov credea că, numai prin reformarea sistemului, acesta va putea face față noilor sfidări, între care cea mai gravă pentru statutul de superputere al URSS era Inițiativa de Apărare Strategică. Sistemul socialist de tip stalinist era viciat structural și condamnat istoricește, chiar în logica marxismului, dar necesitatea de a se angaja într-o nouă spirală a cursei înarmărilor a precipitat deznodământul. Sfârșitul a venit din tentativa de a reforma un sistem care nu era reformabil. Partidul comunist, Securitatea, Nomenclatura și Economia planificată erau cei patru stâlpi ai regimului, stâlpi care nu mai puteau fi „reparați", ci înlocuiți, iar orice înlocuire a unuia atrăgea slăbirea construcției și prăbușirea ei.

Înainte ca efectele acestei deschideri a cutiei „Pandorei socialiste" să fie vizibile, perestroika lui Gorbaciov a fost salutată de majoritatea opiniei publice din țările est-europene, care vedea în politica de reformă a secretarului general al PCUS ieșirea dintr-un sistem atât de osificat, încât devenise de nesuportat (când Gorbaciov a vizitat, în aprilie 1987, Cehoslovacia, în Piața Václav din Praga s-a strigat din mulțimea venită din proprie inițiativă să-l salute: „Mihail Sergheievici, rămâneți la noi dacă nu un an, măcar câteva luni!").

Curentul tot mai favorabil schimbărilor — schimbări în limitele sistemului socialist! —, curent cauționat de însuși secretarul general al PCUS, a fost întâmpinat cu ostilitate de echipele de conducători din țările est-europene (cu excepția Ungariei, unde, chiar zdrobită, moștenirea revoluției din 1956 rămăsese puternică în conștiința publică și, în parte, a Poloniei).

Întocmai ca Gheorghiu-Dej, care, în 1956, când Hrușciov lansase destalinizarea, se prezentase ca un precursor al noii orientări de la Moscova, susținând că, în România, destalinizarea începuse din timpul lui... Stalin! (prin eliminarea, în 1952 a Anei Pauker și a lui Vasile Luca), tot astfel și Ceaușescu s-a străduit să dovedească tuturor că în România un nou curs fusese inaugurat o dată cu venirea sa la putere în 1965 și că efortul de perfecționare a sistemului rămăsese constant (de pildă, „noul mecanism economico-financiar" sau „părțile sociale" subscrise de salariați la întreprinderi, măsuri formale care nu au modificat cu nimic articulațiile de bază ale sistemului).

În realitate, Ceaușescu, chiar când a anunțat schimbări, a dat de fiecare dată înapoi, când a fost vorba să se treacă la înfăptuirea lor. Un bun exemplu îl oferă declarațiile sale din 1982: „Nu trebuie să ne fie frică dacă țăranul se îmbogățește" — sunând, probabil, fără să o știe,

buharinist! —, dar fără a fi urmate de nici o măsură care să încurajeze inițiativa țărănească de a spori producția-marfă, ceea ce ar fi avut consecințe atât de benefice pentru aprovizionarea orașelor cu produse agroalimentare.

Politica de reformă a lui Gorbaciov a adăugat o nouă componentă la relațiile atât de bogate în asperități între Moscova și București. Ceaușescu nu intenționa să urmeze „sfaturile" lui Gorbaciov de a se alătura și el curentului novator al perestroikăi. Atitudinea liderului român era determinat de două motivații: a) refuzul de a reintegra ceea ce i se părea a fi o nouă „disciplină de bloc", îmbrăcată, acum, în veșmântul mai atrăgător al „reînnoirii" socialiste; b) viziunea conservator-dogmatică, adversară schimbărilor structurale. Este caracteristic, din perspectiva celei de a doua motivații, reactualizarea de către Ceaușescu a conceptului, aproape „uitat", în documentele de partid și în cuvântările sale, a „luptei de clasă". La întâlnirea liderilor Pactului de la Varșovia (București, 7–8 iulie 1989), el a declarat: „Cât timp există clase antagoniste, lupta de clasă rămâne o lege fundamentală a dezvoltării societății".

În trecut, de fiecare dată când se aflase în divergență cu Kremlinul, Ceaușescu știuse că Occidentul și, în primul rând SUA, vor fi alături de el, chiar dacă aprobarea nu va fi dublată de un sprijin efectiv. Imensa eroare politică a lui Ceaușescu este de a nu fi înțeles că, după 1985, adică după înscăunarea lui Gorbaciov și lansarea perestroikăi, Occidentul, în cap cu SUA, dorea alinierea tuturor țărilor-satelit la politica de reformă a Kremlinului și că, prin urmare, departe de a aprecia atitudinile de *maverick* din trecut ale lui Ceaușescu, le dezaproba. Această dezaprobare era cu atât mai fermă cu cât atitudinea lui Ceaușescu era asociată cu reluarea unor teze vădit conservatoare, iar regimul său de mână forte, sprijinit pe ubicuitatea Securității, se afla în flagrant dezacord cu retorica gorbaciovistă a democrației socialiste autentice, care se întâlnea cu apărarea „drepturilor omului" de către Occident (revenirea la Moscova a savantului Andrei Saharov, exilat la Gorki, pentru atitudinea sa politică, în care apărarea drepturilor omului era un aspect esențial, și convorbirea sa cu Gorbaciov, care pusese capăt deportării și tracasărilor polițienești, a avut un mare ecou internațional).

Dacă în 1968 *Ceaușescu versus Brejnev* atrăsese admirația unanimă, *Ceaușescu versus Gorbaciov* atrăgea condamnarea unanimă. Poate că din vara anului 1940 România — sau, în 1989, mai exact regimul — nu fusese atât de izolată pe plan internațional ca în ultimii ani ai „epocii Nicolae Ceaușescu".

Liderului român nu-i venea, pur și simplu, să creadă — pentru că nu înțelegea schimbările survenite pe plan internațional — că Washingtonul și-a întors fața de la el și că retorica lui despre politica de independență nu mai aveau nici un ecou la Casa Albă. În cartea lor despre relațiile româno-americane în anii 1985–1989, Roger Kirk și Mircea Răceanu (primul, fost ambasador al SUA la București în acei ani, cel de al doilea fost director-adjunct al secției SUA și Canada, în MAE, și devenit spion american) au pus în lumină incapacitatea sau refuzul lui Ceaușescu de a recepta corect semnalele Washingtonului, preocupat în primul rând de încălcările drepturilor omului în România. Imaginea liderului român a fost întunecată de demolările din București și din țară (la cele din Capitală s-au adăugat „sistematizarea satelor", percepută în Occident și ca o tentativă de dislocare a minorității maghiare), de privațiunile impuse populației pentru a se lichida datoria externă și de măsurile represive împotriva disidenților, între care profesoara Doina Cornea de la Cluj a căpătat o notorietate internațională prin acțiunile ei curajoase.

În nota adresată la 30 octombrie 1989 de raportorul pentru România al Centrului pentru drepturile omului de pe lângă Oficiul ONU din Geneva ministrului de Externe al României figurau 131 cazuri de violare a drepturilor omului în România, printre care și măsurile represive împotriva opozanților politici (Gabriel Andreescu, Petre Mihai Băcanu, Ana Blandiana, Liviu Cangeopol, Doina Cornea, Radu Filipescu, Dumitru Iuga, Aurel Dragoș Munteanu, Dan Petrescu, Andrei Pleșu etc., dar și Constantin Pârvulescu și ceilalți autori ai „Scrisorii celor șase").

FURTUNA SE APROPIE

Criza regimului Ceaușescu a fost brutal pusă în lumină de tulburările de la 15 noiembrie 1987 de la Brașov, când, în ziua alegerilor, mulțimea, încurajată de schimbările intervenite în URSS, cunoscute, în primul rând, grație postului de radio „Europa Liberă", a atacat sediul comitetului de partid, unde descoperirea unor alimente, de negăsit în magazinele din țară, a sporit indignarea oamenilor. Dacă, în 1977, greva minerilor din Valea Jiului a rămas fără răsunetul cuvenit, ca urmare a tăcerii totale a mediilor oficiale din țară și a măsurilor de izolare a perimetrului minier

și a liderilor grevei (doar „Europa Liberă" a transmis știri mai amănunțite despre grevă), de astă dată, Silviu Brucan a adresat o scrisoare deschisă lui Ceaușescu — puternic mediatizată de „Europa Liberă" și de presa din Occident — în care îl avertiza asupra falimentului ineluctabil al regimului, dacă nu se decidea să-l reformeze. Gestul lui Silviu Brucan a rămas singular, astfel că, în Occident, pasivitatea societății românești a fost rezumată în formula „Mămăliga nu face explozie".

Izolarea și conservatorismul lui Ceaușescu au fost relevate de strania sa apropiere de liderul est-german Erich Honecker. Publicistul William Totok a caracterizat corect alianța antireformistă a celor doi lideri, care în trecut fuseseră în raporturi reci, ca urmare a politicii lui Ceaușescu de distanțare de Moscova și a fidelității lui Honecker față de Moscova: „Antisovietismul disimulat al lui Ceaușescu nu l-a transformat defel într-un antistalinist. În schimb, prosovietismul lui Honecker s-a fisurat de-abia după apariția lui Gorbaciov pe scena politică. Cei doi lideri, Ceaușescu și Honecker, s-au distins printr-o fidelitate absolută față de dogma marxistă, care a devenit pentru ei nu numai un instrument de menținere a propriei puteri, ci și un surogat de religie, prin care doreau să-și mântuiască supușii".

Ostilitatea față de Gorbaciov a lui Ceaușescu s-a manifestat, dincolo de orice obligații protocolare, în timpul vizitei liderului sovietic în România, în mai 1987. Oaspetele a înțeles imediat care era atmosfera la București, când s-a petrecut episodul relatat de Vadim Medvedev: „Încercările lui Gorbaciov, după obiceiul său, de a se apropia de oameni, de a spune ceva, de a-i asculta s-a lovit de un zid compact de tăcere sau de scandarea încăpățânată «Ceaușescu–Gorbaciov»! Fără să se mai stăpânească, el (Gorbaciov — n.n.) s-a adresat către mulțime: «Nu puteți să spuneți și altceva în afară de «Ceaușescu–Gorbaciov!»? A răspuns o tăcere încordată, apoi, ca la o comandă, din nou același «Ceaușescu–Gorbaciov!»".

„Ca răspuns la o replică a Raisei Maximovna (soția lui Gorbaciov — n.n.) — scrie Gorbaciov în memoriile sale — Ceaușescu a remarcat cu sarcasm că, dacă ar fi cetățean al URSS, ar scrie o scrisoare lui Mihail Sergheievici (Gorbaciov — n.n.) cu rugămintea să se ocupe mai puțin de problemele internaționale și mai mult de cele interne, manifestând precauție în problemele democratizării și transparenței (*glasnost*). Atunci nici eu nu am mai putut să mă stăpânesc și să umblu cu delicatețuri: «Ceea ce dvs. prezentați ca fiind pentru bunăstarea și

umanismul societății n-are nimic comun nici cu una, nici cu alta, ca să nu mai vorbim de democrație — țineți toată țara într-o stare de frică, izolând-o de lumea înconjurătoare» [...]. Nicolae a încercat să obiecteze, s-a enervat dar, evident, nu a putut spune nimic convingător".

Discuția devenise atât de zgomotoasă — relatează Gorbaciov — încât cineva a dat dispoziție să se închidă ferestra camerei pentru ca gărzile din parcul reședinței să nu fie martorii acestui dialog atât de neobișnuit.

Vadim Medvedev, căruia Gorbaciov i-a povestit cele întâmplate la București, conchide corect: „Pe scurt, a avut loc o înfruntare asupra tuturor problemelor de interes vital. Ea a pus în lumină abordarea diametral opusă de către cei doi conducători a rezolvării acestor probleme".

A continuat, în același timp, răcirea relațiilor cu SUA. Barometrul raporturilor dintre Ceaușescu și administrațiile de la Washington era reînnoirea clauzei națiunii celei mai favorizate pentru România. Cu fiecare an, în discuțiile desfășurate cu acest prilej în Congresul SUA, se înmulțeau criticile la adresa regimului Ceaușescu, acuzat de încălcarea drepturilor omului: dificultăți în eliberarea vizelor pentru plecarea definitivă din țară și persecutarea disidenților, precum și marile privațiuni impuse populației și distrugerea satelor. Devenea tot mai problematică reînnoirea clauzei, mai ales că Nicolae Ceaușescu refuza orice concesii, calificând criticile americane drept amestec în afacerile interne. Duelul dintre Washington și București pe această temă s-a încheiat prin renunțarea de către Ceaușescu la clauză. Liderul român alesese formula „albanizării", adică a unei totale izolări, cu convingerea că va putea naviga cu arca sa în potopul devenit tot mai amenințător.

Ameliorarea substanțială a relațiilor sovieto-americane ca urmare a dialogului dintre Ron și Gorby, precum și tensiunile și schimbările din țările socialiste agravau izolarea regimului Ceaușescu, ferm hotărât să refuze perestroika și glasnost. Avertismentul dat de Gorbaciov lui Honecker, cu prilejul vizitei la Berlin, când se celebra a 40-a aniversare a RDG: „Istoria nu iartă pe cei care i se opun", era valabil și pentru liderul de la București, prezent și el la festivitățile din 6–7 octombrie 1989.

De fapt, pentru regimul Ceaușescu începuse numărătoarea inversă. În stadiul actual al informației, nu se știe dacă situația sa a fost examinată în chip specific la întâlnirea de la Malta dintre George Bush și Mihail Gorbaciov (2–3 decembrie 1989). Este sigur însă că liderul sovietic a

declarat că URSS nu se va opune curentului reformator din țările aflate în zona sa de influență, iar președintele american s-a angajat, în numele țării sale, să nu caute avantaje strategice și politice de pe urma mutațiilor intervenite în Europa de Est.

La întâlnirea la vârf a liderilor țărilor din Pactul de la Varșovia, 4 decembrie, a avut loc un duel oratoric Ceaușescu–Gorbaciov. Intrat în panică față de schimbările politice survenite în țările blocului sovietic, Ceaușescu i-a cerut lui Gorbaciov ca URSS „să-și exercite influența prin elaborarea unor noi orientări"; el considera că trebuie reflectat „cum trebuie acționat în unele țări socialiste". Gorbaciov i-a replicat că pe lângă această problemă mai există una: „cine și de ce nu a acționat de atât de mult timp sau a acționat cu totul altfel decât o cerea vremea". El i-a ironizat pe Ceaușescu și Honecker (înlăturat între timp) pentru ostilitatea lor față de perestroika și de Gorbaciov. Ceaușescu a dezmințit aceste afirmații și... l-a invitat pe liderul sovietic la o vânătoare în România!

Care era în acea perioadă strategia Kremlinului? Uniunea Sovietică — în speță, Gorbaciov — nu intenționa să renunțe la zona sa de influență și de securitate din Europa de Est. La Malta s-a convenit că atât NATO cât și Pactul de la Varșovia vor continua să fie cei doi poli ai securității europene. Ceea ce dorea Moscova era ca, în interesul *menținerii sistemului socialist*, regimurile conservatoare anchilozate să fie înlocuite de regimuri reformatoare, „după chipul și asemănarea" celui gorbaciovist.

În România, la eșalonul de vârf al PCR nu existau nici un fel de reformatori. În rândul membrilor de partid din vechea gardă, nemulțumirea față de autoritarismul lui Ceaușescu era puternică, dar nu se manifesta deschis din cauza fricii de Securitate. În noul context creat de reformele gorbacioviste și de schimbările din celelalte țări socialiste, șase comuniști care deținuseră în trecut funcții importante — Gheorghe Apostol, Alexandru Bârlădeanu, Constantin Pârvulescu, Corneliu Mănescu, Silviu Brucan și Grigore Răceanu — au adresat în martie 1989 o scrisoare lui Ceaușescu („Scrisoarea celor șase"), în care, după ce făceau un rechizitoriu la adresa regimului său de dictatură, cereau: 1) renunțarea la planul de sistematizare a satelor; 2) restaurarea garanțiilor constituționale privind drepturile omului; 3) oprirea „exportului de alimente care amenință existența biologică a națiunii".

Dintre semnatarii Scrisorii, Silviu Brucan avea cele mai întinse relații internaționale. La sfârșitul anului 1988, el avusese o întrevedere secretă cu M.S. Gorbaciov la Moscova, care — arată Silviu Brucan —

„De la început a declarat că este de acord cu acțiunea de răsturnare a lui Ceaușescu, cu condiția ca ea să fie concepută și realizată astfel încât să ducă la menținerea partidului comunist ca forță politică conducătoare în România". Potrivit lui Silviu Brucan, liderul sovietic „repeta aproape mecanic mereu «Partidul trebuie să rămână în picioare, altfel va fi haos». În același timp, a ținut să declare categoric că nu se va amesteca în treburile interne ale României, așa cum nu a făcut-o în celelalte țări est-europene".

Aceste declarații atât de categorice ale lui Mihail Gorbaciov nu trebuie acceptate ca fiind adevărate. Astăzi este stabilit cu certitudine că celebra „revoluție de catifea" de la Praga a fost pregătită de o înțelegere între generalul Alois Lorenc, șeful poliției secrete cehoslovace, și generalul Viktor Grușko, șeful-adjunct al KGB, care a pus la punct scenariul destabilizării, care să facă posibilă înlăturarea primului-secretar al PCC, Miloš Jakeš, un conservator, și înlocuirea lui cu Zdenek Mlynár, un lider comunist din echipa lui Dubcek (o manifestație a studenților urma să fie brutal reprimată de miliție — au fost 561 răniți la manifestația din 17 noiembrie 1989! —, un locotenent de securitate, care se dădea drept student, urmând să simuleze moartea pentru a spori indignarea publică). Disfuncționalități în planul elaborat de cele două Securități, și, mai ales, refuzul lui Mlynár de a accepta postul de lider al PCC oferit de sovietici au deschis, în final, accesul la putere al lui Václav Havel, după ce în fruntea PCC fusese plasat Karel Urbanek.

CĂDEREA

Potrivit informațiilor lui Radu Portocală, de la hebdomadarul francez „Le Point", încă de la începutul lui 1989, KGB informase serviciile secrete francez și italian că Nicolae Ceaușescu va fi răsturnat în cursul acelui an.

Cu acea orbire — de fapt, refuzul de a accepta realitatea — caracteristică atâtor conducători în preajma căderii lor, Ceaușescu a organizat, după vechiul tipic al adulării și scandării repetate a numelui său, Congresul al XIV-lea al PCR, desfășurat ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat nici în țară, nici în afara ei.

Poate că nimic nu reflectă mai bine ruperea de realitate a lui Nicolae Ceaușescu decât fișele cu „probleme personale" ale membrilor nomenclaturii întocmite de „organe", înainte de desfășurarea Congresului. Astfel, în locul unei analize lucide a crizei în care se zbătea propriul regim, Ceaușescu era interesat să afle că socrul (decedat în 1979) al lui Barbu Petrescu, prim-secretar al Comitetului municipal PCR-București și membru supleant al Cepex, fusese membru al PNȚ, și, în urma unor manifestări ostile „regimului", stătuse doi ani în închisoare (1952–1954) sau că soțul Elenei Nae, membră a CC al PCR și prim-secretar al Comitetului județean PCR-Botoșani, avea o nepoată (fiică a fratelui!) plecată definitiv cu familia în SUA. „Până la plecarea din țară — preciza nota— au fost cunoscuți ca elemente recalcitrante, pretabile la acțiuni de dezordine". Nici „mâna dreaptă" a Elenei Ceaușescu la Consiliul Național pentru Știință și Tehnologie, Ion Ursu, nu a scăpat acestei scrutări de cadre. Fișa semnala că fratele său, împreună cu fiica, rămăseseră în RFG în 1984, iar soția acestuia (deci cumnata lui Ion Ursu) făcuse cerere de plecare definitivă din țară. Nu e de mirare că numai la două luni de la întocmirea acestor fișe regimul preocupat de asemenea „probleme" avea să se prăbușească.

Existase speranța, circulaseră zvonuri că la congres Ceaușescu va anunța schimbări importante în politica sa internă. Lipsurile alimentare atinseseră cote fără precedent în istoria românească: nici în timp de război populația nu fusese supusă la o asemenea alimentație mizeră. Atât timp cât se plătiseră datoriile externe, existase măcar o explicație de ce oamenii erau obligați să consume „tacâmuri de pui". Acum, când datoria externă fusese lichidată, cozile formate din timpul nopții la magazine, raționalizarea alimentelor de bază, dificultatea de a le procura, chiar în asemenea condiții, adânceau prăpastia dintre conducător și popor. Dacă în alte situații de criză politică, când se produce fractura dintre guvernați și guvernanți, masa percepe această ruptură ca „noi" și „ei", în România anului 1989 era vorba de „noi" și „el". Peste țară se așternuse o atmosferă de așteptare și de ură. Precum în episodul relatat de profetul Daniel (5, 25–28), când o mână nevăzută anunțase pieirea regatului lui Belșațar, fiul lui Nabucodonosor, scriind cuvintele: „numărat, cântărit, împărțit", tot astfel, pretutindeni în România, se simțea că zilele lui Ceaușescu sunt numărate, că el este izolat, că regimul său se va destrăma.

Potrivit lui Radu Portocală, la 24 noiembrie, în chiar ziua încheierii Congresului al XIV-lea, „«o sursă demnă de încredere din Europa de Est» încredințează în particular și sub pecetea secretului că «Sovieticii sunt acum decișI să se debaraseze de Ceaușescu». Ea (sursa — n.n.) adaugă două precizări de interes deosebit: «Operația va fi declanșată prin manifestații de stradă și va cuprinde o intervenție a regelui Mihai al României la posturile ungare, cu destinația România». La întrebarea «Când?» răspunsul devine laconic: «În curând». La 4 decembrie, aceeași sursă declara că evenimentele anunțate vor avea loc «foarte curând». Radio «Europa Liberă» va interzice transmiterea acestei informații". Desfășurarea evenimentelor — manifestațiile de stradă, alocuțiunea regală, transmisă de Budapesta — a confirmat relatarea sursei revistei „Le Point".

În „România literară" din 7 decembrie 1989, Ileana Ene publica un document cu rezonanțe de mare actualitate: o scrisoare trimisă la 2 noiembrie 1918 de Octavian Goga, aflat la Paris, lui C. Argetoianu, în țară: „Stimate amice, îți scriu aceste rânduri, cari nu știu dacă îți vor ajunge la mână — ți le scriu pentru a-ți arăta strașnica decepțiune ce avem aici de voi toți, cari până astăzi n-ați izbutit încă să dați peste cap pe Marghiloman și să vă puneți de acord cu noul curs al evenimentelor. Situația României aici e relativ bună, totul însă depinde de ce se face la Iași. Rolul nostru internațional nu se poate relua decât printr-o acțiune la Iași. Faceți deci totul ca să putem avea acest rol. Răsturnați guvernul...". Dacă se înlocuiește numele lui Marghiloman cu cel al lui Ceaușescu și dacă se iau în considerare informațiile că acțiunea de răsturnare a lui Ceaușescu urma să înceapă la Iași, scrisoarea capătă aspectul unui îndemn deghizat la acțiune. Dar totul ar putea fi și o simplă coincidență.

Aflat pe un vulcan, în ale cărui adâncuri se adună lava erupției nimicitoare, Ceaușescu a crezut că poate obține sprijinul opiniei publice, condamnând la Congresul al XIV-lea al PCR Pactul Molotov–Ribbentrop și cerând lichidarea consecințelor acestui pact, ceea ce însemna revendicarea, sub o formă voalată, a teritoriilor răpite de URSS în 1940. O campanie urma să fie declanșată în decembrie pe această temă. Este de mirare că un marxist, cunoscător, în principiu, al rolului determinant al condițiilor materiale de existență, să fi crezut că un popor obsedat de procurarea hranei mai putea vibra la idealul refacerii patrimoniului teritorial-național.

În atmosfera de bunker asediat în care trăiau Nicolae și Elena Ceaușescu și anturajul lor, un membru al familiei „domnitoare" a avut

o percepție mai lucidă a situației internaționale: generalul Ilie Ceaușescu, fratele dictatorului.

Convins că trebuia să rămână deschis canalul spre SUA, el inițiase un colocviu româno-american la București pentru sfârșitul anului 1989. Elena Ceaușescu, care nu-și agrea deloc acest cumnat, dinamic și plin de inițiative în sfere pe care ea le considera a nu fi de competența lui (organizarea sau participarea la reuniuni și programe internaționale de cercetare), a anulat acest colocviu. Generalul Ilie Ceaușescu nu s-a dat bătut și a obținut de la fratele său ținerea acestui colocviu, considerat de el foarte important pentru a cunoaște poziția SUA față de România.

Colocviul — ultimul colocviu româno-american din perioada comunistă — s-a desfășurat la București în zilele de 12–14 decembrie 1989, în delegația americană aflându-se fostul ambasador al SUA la București, Harry Barnes (prieten al lui Vlad Georgescu). Mesajul transmis de delegația americană a fost fără echivoc: politica de independență trebuie asociată cu democrația, sistematizarea satelor trebuie abandonată, lipsurile în aprovizionarea populației sunt intolerabile, persecutarea „elitelor universitare și diplomatice" trebuie să înceteze (în discuții particulare a fost amintit Silviu Brucan). A fost cel din urmă semnal transmis de Washington lui Ceaușescu.

A FOST ÎN DECEMBRIE '89 O REVOLUȚIE?

În orice mișcare de masă există un incident declanșator, adesea cu o legătură firavă cu motivele reale de nemulțumire. Această funcție a îndeplinit-o acțiunea miliției din Timișoara pentru a-l evacua pe pastorul reformat László Tökes din locuința sa, după ce acesta refuzase să dea curs deciziei episcopului reformat de Oradea de a fi transferat în altă parohie. Este evident că românii, care nu se mișcaseră când s-au demolat biserici ca mănăstirea Văcărești sau Sf. Vineri din București, nu s-au ridicat pentru a-l proteja pe un pastor... ungur, fie el și disident. Întocmai cum în *Răscoala* lui Liviu Rebreanu incidentul declanșator al răscoalei țăranilor de pe moșia boierului Miron Iuga îl constituie palma dată de șoferul latifundiarului unui copil din sat care sărise în fața automobilului, gata de a fi călcat, tot astfel evacuarea lui László Tökes a fost scânteia care, în atmosfera supraîncărcată de nemulțumire, a declanșat explozia.

Ceaușescu și-a imaginat tulburările de la Timișoara (comitetul de partid a fost atacat și devastat) ca o reeditare a celor din 15 noiembrie 1987 de la Brașov. Pentru a nu dramatiza situația, el a hotărât să efectueze vizita de mult programată în Iran, lăsând conducerea țării în seama Elenei Ceaușescu și a lui Manea Mănescu.

Încercările de a reprima revolta timișoreană s-au dovedit infructuoase. Sentimentul că trebuie mers până la capăt, că nu mai există întoarcere, pusese stăpânire pe toți. Represiunea — arestări, morți și răniți, ca urmare a deschiderii focului de către armată și securitate — nu mai speria mulțimea. Un sentiment de solidaritate și de forță unea pe cei hotărâți să răstoarne acum un conducător detestat.

Primul-ministru Constantin Dăscălescu, trimis de Ceaușescu la Timișoara, nu a putut decât să constate neputința organelor și forțelor locale de a zăgăzui potopul: „Azi în Timișoara, mâine în toată țara", era convingerea — și speranța — îndrăzneților locuitori din capitala Banatului.

Din noaptea de 17–18 decembrie agențiile de presă străine, îndeosebi cele ungare și iugoslave, au început să transmită relatări despre evenimentele din Timișoara, cifrând la mii de morți victimele represiunii. „Măcelul" de la Timișoara (până la 22 decembrie s-au înregistrat 73 de morți, din care 71 împușcați), astfel cum era prezentat de radiourile și televiziunile străine, receptate în România, a jucat un rol hotărâtor în „demonizarea" imaginii lui Ceaușescu și în crearea curentului de revoltă în rândurile populației din întreaga țară.

Replica lui Ceaușescu a fost total inadecvată: el a pus tulburările din Timișoara pe seama agenturilor străine, în cadrul unei cuvântări televizate în seara zilei de 20 decembrie, iar a doua zi a organizat un miting la București, în fața sediului Comitetului Central, crezând că va putea reedita performanța din 21 august 1968. Ceaușescu nu citise, desigur, lucrarea lui Marx *18 Brumar al lui Ludovic Bonaparte*, care, întregind o observație a lui Hegel despre repetarea evenimentelor, preciza că, prima dată, ele au o solemnitate tragică, iar a doua oară iau aspect de farsă. Mulțimea din Piața Palatului a intrat în panică din motive neelucidate (s-a spus că femei care ar fi fost înțepate pe la spate au început să țipe, ceea ce a născut panica), astfel că Nicolae Ceaușescu însuși, descumpănit, a trebuit să-și întrerupă discursul. El denunțase din nou uneltirile forțelor ostile României și, în final, promisese derizorii sporuri de venituri.

Mitingul, încheiat într-o stare de confuzie, a dezvăluit tuturor că Nicolae Ceaușescu scăpase situația de sub control. În centrul Capitalei, grupuri formate spontan manifestau împotriva lui. În cursul după-amiezii, în Piața Universității, rândurile nemulțumiților au sporit considerabil; au apărut baricade. Încercările armatei și securității de a împrăștia pe manifestanți s-au lovit de hotărârea lor de a ține piept forțelor de represiune. În cursul nopții, ca urmare a intervenției blindatelor, piața a fost golită.

Răgazul obținut de dictator a fost doar de câteva ore. A doua zi, mulțimea a blocat străzile din jurul Comitetului Central. Ceaușescu s-a aflat în fața alternativei de a ordona o baie de sânge sau a ceda. Sinuciderea ministrului Apărării, generalul Vasile Milea, a sporit deruta dictatorului, care s-a lăsat convins de generalul Victor Atanase Stănculescu (pe care hotărâse din după-amiaza zilei precedente să-l numească ministrul Apărării, chemându-l în acest scop de la Timișoara) să părăsească sediul CC cu un elicopter. Fuga cuplului prezidențial a marcat sfârșitul regimului Ceaușescu.

Rapiditatea căderii dictaturii a declanșat entuziasmul mulțimii. „Ole, ole, ole — Ceaușescu nu mai e!", răsuna pretutindeni. La Televiziune a început un adevărat asalt, de astă dată pentru a apărea pe micul ecran. Un poet, Mircea Dinescu (aflat până atunci în stare de arest la domiciliu pentru atitudinile sale de disident), și un actor, Ion Caramitru, au vestit căderea dictaturii. Apoi studioul 4 a fost invadat de „revoluționari", foști demnitari comuniști, personalități ale vieții culturale, fețe bisericești etc. Puterea era la îndemâna oricui și oricine dintre cei aflați în stradă era îndreptățit să o reclame.

Când Ceaușescu mai era încă în clădirea CC, în Piața Palatului, dintr-o mașină cu un megafon se rostise numele lui Corneliu Mănescu, Silviu Brucan, Gheorghe Apostol (semnatari ai „Scrisorii celor șase"), precum și al disidenților Doina Cornea și Dan Petrescu ca viitori membri ai conducerii țării.

De la prânz, în timp ce rapida succesiune a vorbitorilor de la Televiziune părea să corecteze zicala „Românul e născut poet" în „Românul e născut orator", un grup alcătuit din Ion Iliescu, Silviu Brucan, Dumitru Mazilu, Petre Roman și generalul Nicolae Militaru începea să facă acte de autoritate. S-a constituit un Front al Salvării Naționale, al cărui conducător a devenit Ion Iliescu.

O dată cu căderea serii au început să se răspândească zvonurile despre iminente atacuri ale „teroriștilor" asupra Televiziunii, Radioului, fostului Comitet Central. La lăsarea întunericului, s-au auzit și primele focuri de armă.

Au urmat trei zile ale celui mai straniu război din istoria României. Armata, în multe locuri, înconjurată de mulțimea chemată isteric la Televiziune să apere instituțiile împotriva „teroriștilor" (nimeni nu se întreba cum ar fi putut niște civili, fie și înarmați — dar de unde și cu ce? — să lupte mai bine decât militarii), a purtat „lupte" cu „forțele ostile revoluției", rămase însă până la capăt invizibile.

Sub motiv că atacurile „teroriștilor" erau determinate de dorința lor de a-i elibera pe cei doi Ceaușești, reținuți încă din după-amiaza zilei de 22 decembrie într-o cazarmă din Târgoviște, nucleul din jurul lui Ion Iliescu a decis execuția cuplului acum răsturnat. Pentru a da o aparență de legalitate, s-a organizat în pripă un proces, dovedit a fi ultimul proces de tip stalinist din Europa de Est, și care, la difuzarea sa în străinătate, a provocat un val de proteste, contribuind masiv la discreditarea țării. Cei doi avocați au fost, pentru a relua formula unui comentator străin, „odioși prin ridicol", unul (Nicolae Teodorescu) spunând: „le-am făcut noi onoarea, venind de la București să le acordăm apărarea", celălalt (Constantin Lucescu) cerând președintelui tribunalului să nu-l mai lase pe acuzat să vorbească („dacă îi mai dați cuvântul în continuare, considerăm că este o jignire adresată poporului român și actului de justiție românească"!). S-ar putea — este, așadar, o ipoteză — ca președintele tribunalului, înaintat imediat la gradul de general, Gică Popa, să se fi sinucis când și-a dat seama, mai târziu, că prezidase în fapt un linșaj juridic. Dacă ipoteza este corectă, Gică Popa a fost singurul om de onoare dintre cei aflați la Târgoviște pentru a organiza procesul și execuția cuplului Ceaușescu (25 decembrie 1989).

O comisie parlamentară precum și numeroși ziariști, analiști și istorici au încercat fără succes să lămurească evenimentele petrecute în zilele de 22–25 decembrie 1989. Ipoteze și scenarii s-au revărsat în paginile publicațiilor sau pe micile ecrane. Nici astăzi nu poate fi formulat un răspuns cert.

Un fapt tulburător și *unic* în istoria militară universală s-a petrecut atunci în România: în lupta dintre armată și „teroriști", partea înfrântă — „teroriștii" — nu a lăsat pe „câmpul de bătălie" nici un mort, nici un rănit și nici un prizonier. Acest fapt neobișnuit îndreptățește ipoteza —

certitudine nu poate exista fără o fundamentare documentară — că, în realitate, „teroriștii" au fost un grup restrâns de diversioniști. Acțiunile lor, amplificate de anunțurile și apelurile isterice de la Televiziune, au creat un climat de adevărată teroare în rândurile populației, stăpânită, în cea mai mare parte a ei, de gândul de a supraviețui în fața acestor forțe malefice care atacau, ucideau, otrăveau apa etc. Pentru a cita doar un singur exemplu, iată un fragment din însemnările unui elev al Școlii Militare de ofițeri activi „Nicolae Bălcescu" din Sibiu, 22 decembrie 1989: „Ora 21,00. Sunt pe aliniament, în spatele școlii [...]. Se așteaptă un atac terorist pe aici. Ora 23,00. Sunt chemat la companie. Suntem așezați în dispozitiv de plutoane la companiile și comanda batalionului. Mi-e teamă noaptea, când nu se vede nimic. Elevii se împușcă între ei. Clipe de coșmar.

Teroriștii otrăvesc apa. Tuturor le este teamă pentru familii. Se găsește în poșeta unei securiste planul «Orient 79», data 17 decembrie 1989 — plan groaznic: distrugerea armatei, ocuparea școlii și depozitului de muniții".

Astfel de zvonuri au circulat în toată țara. Războiul psihologic și războiul electronic au fost desfășurate cu o siguranță care indică prezența experților. Eficacitatea lor a fost sporită de nepregătirea armatei (foarte multe din victimele acelor zile — inclusiv militari — au fost oameni împușcați de militari, care se credeau atacați) și de spaima populației.

Diversioniștii au tras numai cât era necesar pentru a crea climatul de teroare. La cele câteva focuri ale diversioniștilor, militarii au răspuns cu mii de gloanțe, creând astfel impresia (mai ales când s-au asociat și incendiile, ca acelea de la Biblioteca Centrală Universitară și fostul Palat regal) a unui adevărat război.

Acțiunile diversioniștilor nu pot fi explicate — evident, ipotetic, în absența probelor decisive — decât ca având funcția să împiedice crearea altor centre de putere, în afara nucleului instalat la conducerea Frontului Salvării Naționale. Revoltei populare împotriva regimului Ceaușescu i-a urmat o lovitură de stat, în pregătirea căreia URSS a avut un rol de seamă — aceasta este opinia noastră în stadiul actual al cercetării.

Dacă la procesul cuplului Ceaușescu dictatorul a fost acuzat de „genocid", adică de moartea a peste 60 000 de persoane, investigațiile ulterioare au arătat că în timpul evenimentelor din decembrie 1989 au murit 1 104 persoane, din care 160 până în 22 decembrie, iar 944 după această dată; numărul răniților s-a ridicat la 3 321, dintre care 1 107 până

la 22 decembrie 1989, iar 2 214 după această dată. Cum se poate, așadar, constata, majoritatea morților și răniților provine din perioada de după căderea lui Ceaușescu.

Căderea comunismului în România, dezagregarea sistemului socialist — în realitate, sfera de hegemonie a URSS din Europa de Est — și destrămarea Uniunii Sovietice au deschis națiunii române drumul spre democrație și economia de piață, adică acele structuri politice și economice validate de istorie ca fiind cele mai apte să asigure în principiu libertatea și prosperitatea oamenilor. În sens hegelian, Francis Fukuyama a vorbit de „sfârșitul istoriei", adică de atingerea unei organizări a societății umane care poate apărea, cel puțin astăzi, ca definitivă.

Reconstituirea și analiza evenimentelor din anii 1990–2002 nu pot fi încă întreprinse de către istoric, sursele de informare fiind inaccesibile. Orice tentativă în această direcție l-ar duce pe cercetător de la istorie la politică.

Un fapt se impune însă cu evidență pentru oricine a urmărit perioada de tranziție din România: aproape toate sectoarele de activitate s-au aflat, în acești ani, sub semnul celor două plăgi, abătute asupra societății românești de cel puțin trei sute de ani: bacsiș și hatâr. Corupția și hoția au ajuns la niveluri fără precedent în istoria națională. Libertatea — atât de râvnită în anii dictaturii comuniste — a fost înțeleasă ca libertatea de a face orice sau de a nu face nimic: în timp ce se înregistra creșterea masivă a accidentelor de circulație, pentru că democrația era percepută ca dreptul de a trece pe roșu, producția scădea vertiginos. Exemplul germanilor și japonezilor, care după catastrofele din anii celui de-al doilea război mondial și-au suflecat mânecile și au făcut ca țările lor să renască din ruine și, în domenii esențiale, să-i întreacă pe învingătorii lor, a rămas străin plaiului mioritic.

Românii și-au imaginat că libertatea aduce de la sine prosperitatea; credeau — cei mai mulți — că a doua zi după căderea comunismului vor trăi ca familia Ewing din serialul „Dallas"; nu înțelegeau că numai prin eforturi proprii vor putea aduce bunăstarea în țara lor. Incompetența și corupția guvernanților s-a altoit pe un sentiment de lehamite, mai întâi, de descurajare, apoi, de neputință în final.

Vechea aspirație de „a fi în pas cu Europa" (de fapt, cea apuseană) a îmbrăcat forma dorinței integrării structurilor europene și euro-atlantice. Integrarea a fost înțeleasă, în primul rând, ca semnarea unor acorduri și tratate și, aproape deloc, ca o schimbare structurală de moravuri, obișnuințe, comportamente. Europa Occidentală a fost pregătită pentru capitalism de

școala severă a vieții urbane din evul mediu. Locuitorul orașului medieval a trecut prin școala aspră a disciplinei impuse de regulamente riguroase, care stabileau cum să producă marfa, când să stingă, seara, focul etc. Biserica catolică i-a impus un orar fix de rugăciune.

La noi, în lumea de țărani (orașele din Vechiul Regat erau niște sate mai mari) până și reglementările agrare din perioada fanariotă nu au putut uniformiza regimul de obligații ale țăranilor: „câte bordeie, atâtea obiceie". Capitalismul nu a apucat să facă din disciplina muncii un fenomen de masă. Absența orașelor autentice românești (nu cele fondate de sași sau de maghiari în Transilvania) a făcut să nu se nască un adevărat spirit civic, un spirit care să oblige cetățeanul să respecte colectivitatea și constrângerile vieții în comun; fiecare locatar din bloc — pentru a lua un singur exemplu — își „închide" balconul cum îl taie capul, fără nici cea mai mică preocupare de estetica ansamblului. Mentalitatea țărănească e atotputernică la oraș. Ce-ar fi dacă la New York fiecare locatar al unui zgârie nori și-ar „îmbunătăți", la exterior, apartamentul după cum vrea el?

Suntem în Europa, aparținem, prin urmare, Europei, dar dominația otomană și influența orientală, exercitată în umbra ei, ne-au desprins de marele curent înnoitor generat de apariția capitalismului în Europa Apuseană și Centrală. Când, în secolul al XVIII-lea, asupra societății românești a început să se exercite influența apuseană — mai exact, franceză —, efectele ei s-au resimțit doar la nivelul elitei. Ocupația sovietică și regimul comunist ne-au readus sub capacul strivitor al Orientului; acum însă în locul turcului era rusul și, așa cum s-a spus, zgârie-l puțin pe rus și dai de mongol.

Integrarea structurilor europene și euro-atlantice este un proces de lungă durată, mult mai lungă decât obținerea unui acord din partea guvernelor Uniunii Europene sau ale NATO. Nu e vorba doar de demersuri diplomatice, ci de o schimbare de mentalitate.

În dorința — legitimă și în perfect acord cu interesul național — de a deveni membri ai Alianței nord-atlantice, factorii de decizie ai României au hotărât negocierea și semnarea unui tratat de bună vecinătate și cooperare cu Ucraina, un tratat care să netezească drumul spre NATO. El a fost precedat de un tratat similar cu Ungaria (1996), conceput ca expresie a unei „reconcilieri istorice", de tipul celei franco-germane, dar rămas, cel puțin deocamdată, fără suportul de conștiință colectivă al celor două națiuni.

Tratatul cu Ucraina a fost conceput altfel: ca expresia unui „sacrificiu istoric", adică al abandonării drepturilor românești asupra nordului Bucovinei, nordului și sudului Basarabiei, ținutului Herța, insulelor de pe brațul Chilia și Insulei Șerpilor anexate de URSS în 1940 și 1948 (Insula Șerpilor). De astă dată nu mai era vorba nici de note ultimative, nici de înfrângeri militare,

nici de ocupație sovietică, nici de un guvern impus de ocupanți; Nu! Eram liberi și stăpâni pe deciziile noastre. O negociere făcută sub presiunea nemiloasă a timpului (tratatul trebuia semnat înainte de summitul NATO de la Madrid, care avea să decidă asupra noilor membri), o negociere desfășurată împotriva regulilor diplomației — căci partea ucraineană știa dinainte că suntem gata să renunțăm la totul (președintele României ceruse poporului român să facă „un sacrificiu istoric") și nu ne putem ridica de la masa tratativelor fără semnăm tratatul înainte de reuniunea de la Madrid — a dat Ucrainei un avantaj considerabil și ea a avut câștig de cauză, fiindu-i recunoscută suveranitatea asupra unor teritorii românești pe care nu le-a stăpânit *niciodată* (în afara perioadei sovietice, după actul de forță stalinist din 1940). 2 iunie 1997 — ziua semnării la Neptun a tratatului româno-ucrainean — e o dată dureroasă în istoria României.

Sacrificiul s-a dovedit inutil: România nu a fost admisă în NATO, iar situația românilor din Ucraina nu s-a îmbunătățit.

Apăsat de grijile traiului zilnic, românii — cei mai mulți dintre ei — nu au înțeles că s-a produs un fapt de excepțională gravitate:am renunțat — acum de bună voie și nesiliți de nimeni — la părți din patrimoniu istorico-teritorial al neamului nostru.

Criza iugoslavă din 1999 și, mai ales, atentatele din 11 septembrie 2001 au creat un nou context geostrategic — regional și mondial — care a sporit șansele României de a fi admisă în NATO. Se pare că greșelile din 1997 se repetă — deși echipa guvernamentală s-a schimbat — și în 2002, pentru că diplomația noastră uită două principii elementare: a) orice alianță se naște *nu* din campanii, ci din convergența de interese; b) în orice alianță — așa cum a spus Bismarck — există un cal și un călăreț, altfel spus, indiferent de ce ar gândi majoritatea românilor, călărețul — azi SUA, unica supraputere, este cel care decide, în final.

Garanțiile de securitate aduse de aparteneța la NATO nu valorează însă mare lucru, dacă România va continua să se scufunde în corupție și sărăcie. Mizeria nu face casă bună cu democrația. Românii vor trebui să iasă din starea de resemnare și să ceară clasei politice să-și facă datoria. Dar pentru ca efortul tuturor — cârmuiți și cârmuitori — spre propășirea țării să aibă succes, este necesar ca ei să aibă o măsură dreaptă a calităților și defectelor lor, să înceteze, așadar, de a confirma remarca usturătoare a lui Paul Goma: „Românii din moși-strămoașe sunt ferm convinși că ei sunt cei mai deștepți și cei mai șmecheri dintre traci".

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

A. IZVOARE

Edițiile de izvoare istorice ilustrează perfect observația criticului literar Mihai Ungheanu din *Biblioteca proiectelor eșuate* (*Exactitatea admirației*, București, 1985, pp. 7–12). „Unul din semnele distinctive ale literaturii române este marele ei număr de proiecte eșuate." Ediții începute și neterminate, ediții haotice, ediții ce și-au schimbat pe parcursul tipăririi normele de publicare a surselor sau înfățișarea editorială. Lipsa de continuitate și inconsecvența sunt — din păcate — vizibile la tot pasul în publicarea izvoarelor istoriei românilor.

Un mare corpus al surselor precumpănitor narative privind istoria antică și timpuriu medievală s-a oprit la al patrulea tom:

Fontes historiae daco-romanae, vol. I–IV, București, 1964–1982, cuprinde informații și relatări despre spațiul carpato-danubian din secolul al VI-lea înainte de Hristos până în secolul al XV-lea (autori greci, latini, bizantini). De un interes deosebit se anunțau volumele cuprinzând informațiile din sursele orientale, pregătite de Aurel Decei, volume abandonate după moartea reputatului orientalist (unele știri au fost comentate și valorificate de Virgil Ciocâltan). Sursele latine ce urmau a fi tipărite în acestă colecție nu au mai apărut niciodată. Atât timp cât acest corpus nu este încheiat, rămâne utilă colecția:

G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor,* vol. I–XIV, București, 1934–1939. Colecția cuprinde texte antice și medievale (autorul a dat atât originalul cât și traducerea *întregii lucrări,* nu numai a informațiilor privind istoria României, așa cum s-a procedat în *Fontes historiae daco-romanae*). Colecția nu respectă principiul cronologic, începând cu *Cronica notarului anonim* al regelui Béla și terminând cu Iordanes.

Documentele interne ale Țărilor române (Moldova, Țara Românească, Transilvania) au început să fie editate, cu respectarea normelor de tipărire a izvoarelor (o primă încercare, făcută din inițiativa lui Mihail Roller, *Documente privind istoria Romîniei,* cuprindea numai traducerile în limba

română a textelor slave, latine și grecești, ceea ce diminua considerabil valoare științifică a ediției) într-un mare corpus:

Documenta Romaniae Historica, în curs de publicare (primul volum a apărut în 1966). Colecția cuprinde patru serii: A. Moldova; B. Țara Românească; C. Transilvania; D. Relații între Țările române. Ritmul de publicare este foarte lent, iar seriile nu sunt uniforme din unghiul de vedere al normelor de publicare.

Pentru studiul secolelor XVIII–XIX, o colecție tematică cu conținut valoros, care și-a încetat apariția după primele două volume, este *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, *Țara Românească*, București, 1961; vol. II, *Moldova*, București, 1966. Volumele pregătite de Ilie Corfus privind relațiile agrare în Țara Românească în prima jumătate a secolului al XIX-lea au rămas în manuscris. Tot netipărite sunt și documentele referitoare la fiscalitatea din Țara Românească în secolul al XVIII-lea și cele privind economia marelui domeniu în același secol (sămile mănăstirilor muntene) și condicele de venituri și cheltuieli ale Mitropoliei Țării Românești, pregătite pentru anii '60–'70 la Institutul de Istorie „N. Iorga".

O colecție haotică — de fapt un curs universitar în care sunt intercalate documente din anii 1774–1821 — este V.A. Urechia, *Istoria românilor,* vol. I–XIII, București, 1891–1902, încă utilă pentru studiul perioadei de sfârșit a regimului fanariot.

Evenimentelor din 1821 le este consacrată colecția:

Documente privind istoria Românilor. Răscoala din 1821, vol. I–V, București, 1959–1962.

Revoluția din 1848 este reflectată în documentele cuprinse în colecția tematică *Anul 1848 în Principatele române,* vol. I–VI, București, 1908–1910.

O excelentă culegere de texte din epoca pașoptistă a dat Cornelia Bodea, *1848 la români*, 3 vol., București, 1998.

Procesul de constituire a statului român modern poate fi reconstituit în liniile sale generale în colecția *Acte și documente relative la istoria renașterei României,* vol. I–X, București, 1889–1909; cuprinde documente interne și externe din perioada 1391–1859, grosul formându-l cele din perioada 1856–1859.

Unirea Moldovei și Țării Românești, în 1859, face obiectul unei colecții tematice de surse interne și externe (rapoarte consulare) în curs de editare: *Documente privind Unirea Principatelor;* primul volum a apărut în 1959.

Societatea românească, contextul internațional și operațiile armatei române în anii 1877–1878 sunt prezentate în colecția tematică *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență,* vol. I–IX, București, 1953–1955. Sunt incluse documente din perioada 1871–15 ianuarie 1878.

Pentru făurirea României Mari și recunoașterea ei prin tratatele din anii 1919–1920, de folos este seria *1918 la români. Desăvârșirea unității naționale-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională. 1918. Documente interne și externe,* vol. I–IX, București, 1981–1987.

O colecție de documente interne și externe, de circuit închis (unele volume poartă mențiunea *Strict secret*), pregătită de Institutul de Istorie a Partidului (ulterior Institutul de Studii Istorice și Social-Politice) de pe lângă CC al PCR, în vederea elaborării istoriei PCR (proiect nerealizat), îmbrățișează perioada 1821–1947, dar sursele cele mai importante sunt pentru perioada 1934–1944. Seria de volume este intitulată: *Istoria Partidului Comunist Român. Sinteză,* vol. I–VII, București f.a.

Pentru viața politică în anii celui de-al doilea război mondial, pregătirea și înfăptuirea actului de la 23 august 1944 și începuturile sovietizării României, documente interne și externe (mai ales germane, engleze și americane) se găsesc în volumele: *23 August 1944. Documente,* vol. I–IV, București, 1984–1985.

Pentru operațiunile desfășurate de armata română în perioada 23 august 1944–25 octombrie1945 foarte utile sunt rapoartele de operații, ordine etc., publicate în corpusul *Documente privind istoria militară a poporului român.*

Operațiile din zilele de 23–31 august 1944 sunt prezentate în patru volume ale acestei colecții. Tot atât de amănunțit sunt urmărite cele din primele zile ale lui septembrie, apoi restul evenimentelor până la 25 octombrie 1945 au fost „comprimate" într-un volum.

Cea mai importantă colecție de documente externe privind istoria românilor este Colecția Hurmuzaki, la originea căreia se află cele circa 6 000 de documente transcrise de Eudoxiu de Hurmuzaki, mai ales din arhivele vieneze, și tipărite după moartea lui (1874) în ceea ce avea să devină colecția ce-i poartă numele. Deși la editarea celor 44 de volume (vol. XIII are și un XIII bis) au participat mari istorici precum Ioan Bogdan și Nicolae Iorga, colecția a fost publicată fără nici un fel de aplicare a unor norme unificatoare, consultarea ei fiind deosebit de anevoioasă.

Din 1962 s-a început editarea unei serii noi a colecției, care a cunoscut două titluri:

Documente privitoare la istoria românilor, culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, vol. I–XXII (cu numeroase volume supliment), București, 1876–1940, în total 44/45 volume.

Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, Serie nouă, vol. I–IV, București, 1962–1974.

Colecția, în ambele ei serii, îmbrățișează perioada 1199–1823.

De peste două decenii nu a mai apărut nici un volum.

Pentru dominația otomană de văzut: *Documente turcești privind istoria României*, 3 vol., ed. Mustafa A. Mehmed, București, 1976–1986; Tahsin Gemil, *Relațiile Țărilor române cu Poarta otomană în documente turcești* 1601–1712, București, 1984; Valeriu Veliman, *Relațiile româno–otomane (1711–1821). Documente turcești*, București, 1984.

Una dintre cele mai valoroase colecții de surse externe este corpusul *Călători străini despre Țările române*, vol. I–X (ultimul, în două părți), București, 1968–2001. Cuprinde relatări ale călătorilor străini în spațiul românesc din secolul al XIV-lea până la 1800.

Cronicile medievale românești au cunoscut numeroase ediții, mai ales cele ale lui Grigore Ureche, Miron Costin și Ion Neculce.

O colecție intitulată *Cronicile medievale ale României* a început să fie editată în 1959, printre volumele apărute numărându-se și cele două mari cronici muntene — *Letopisețul Cantacuzinesc* de Radu Popescu, precum și *Cronica Ghiculeștilor* și *Cronica Banatului* a lui Nicolae Stoica de Hațeg.

O foarte utilă antologie în două volume, intitulată *Literatura română veche (1402–1647)*, au publicat Gh. Mihăilă și Dan Zamfirescu (2 vol., București, 1969), textele fiind însoțite de comentarii înnoitoare sub aspectul interpretării (două texte ale lui Mihai Viteazul sunt traduse, prezentate și adnotate de Aurel Decei).

Dintre sursele narative externe sunt de amintit colecția *Scriptores Byzantini*, în care au apărut cronicile lui Procopius din Caesareea, Ducas, Laonic Chalcocondil, Sphrantzes etc. (cele mai multe volume fiind datorate lui Vasile Grecu), precum și extrasele din cronicile turcești referitoare la evenimente de istorie românească tipărite în *Cronici turcești privind Țările române* (3 vol., București, 1965–1980).

B. LUCRĂRI GENERALE

A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiană*, ed. a 3-a, vol. I–XIV, București f.a.

Prezintă istoria românilor de la origini până la abdicarea lui Alexandru Ioan Cuza (1866). Raportând-o la perioada când a fost scrisă, rămâne cea mai bună sinteză de istorie națională (în curs de reeditare).

Ei i se adaugă:

A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România*, vol. I, *De la origini până la 1866*, București, 1910 (rămasă neterminată).

N. Iorga a scris, în mai multe rânduri, sinteze de istoria românească:

Geschichte des rumänischen Volkes in Rahmen seiner Staatsbildungen, vol. I–II, Gotha, 1905.

Tradusă în limba română: *Istoria poporului românesc*, vol. I–IV (în două părți), București, 1922–1928.

Retipărită, cu note explicative și aduceri la zi bibliografice, de Georgeta Penelea, *Istoria poporului românesc*, București, 1985.

Sinteza din 1905 este prima privire unitară asupra istoriei românilor, pe deasupra fragmentărilor politice (pluralismul statal și stăpânirile străine).

Istoria românilor și a civilizației lor, București, 1930.

Expunere rapidă asupra istoriei românești de la cele mai vechi timpuri până la Marea Unire din 1918.

Istoria românilor, vol. I–X (11 tomuri), București, 1936–1939.

Monument de erudiție, dar textul, stufos, rămâne greu de urmărit, mai ales de către nespecialiști (în curs de reeditare).

Are și o versiune franceză: *Histoire des Roumains et de la Romanité Orientale*, vol. I–X (11 tomuri), București, 1937–1945.

Încadrarea istoriei naționale în cea universală a fost încercată de N. Iorga în lucrarea: *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, vol. I–III, București, 1935–1936.

O traducere în limba română, cu note și comentarii de Radu Constantinescu: *Locul românilor în istoria universală*, București, 1985.

„Noua școală de istorie", apărută ca o reacție pozitivistă față de personalitatea copleșitoare a lui Iorga, acuzat de viziune romantică, de tinerii istorici, grupați în jurul „Revistei istorice române" publicată din 1931, a dat o singură lucrare de sinteză: Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I–III (în 5 tomuri), București, 1935–1946 (reeditată în 2000).

Lucrare de o foarte limpede expunere, aproape didactică, bogat ilustrată, ea s-a bucurat de un mare succes, cunoscând mai multe ediții (primele volume). Rămasă neterminată.

Tot Constantin C. Giurescu a dat și un compendiu: *Istoria românilor*, București f.a. Expune istoria românilor de la origini până la Marea Unire din 1918.

Istoriografia marxistă, deși și-a propus, în mai multe rânduri, să dea o mare sinteză de istorie a României, nu a izbutit să ducă lucrarea până la capăt.

Istoria României, vol. I–IV, București, 1960–1964 prezintă trecutul românilor și al „naționalităților conlocuitoare" de la origini până la Războiul de independență (1877–1878).

Un compendiu mai puțin tributar schemelor și propagandei de partid este cel întocmit sub direcția lui Andrei Oțetea: *Istoria poporului român*, București, 1970. Lucrarea are versiuni în limba engleză (tipărită în SUA) și italiană.

Constantin C. Giurescu și Dinu Giurescu au început publicarea unei mari sinteze: *Istoria românilor*, vol. I–II, București, 1974–1976. Rămasă neterminată, se oprește la Mihai Viteazul.

Un compendiu de succes al celor doi autori este *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi*, București, 1971.

Sub egida Academiei Române este în curs de apariție un tratat de *Istorie a Românilor*, din care au apărut primele patru volume (București, 2001).

Trei echipe de specialiști români și străini au realizat, fiecare, câte o sinteză: *History of Romania* ed. Kurt W. Treptow, Iași, 1997.

Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, București, 1998 (reeditată în 2002).

O istorie a românilor. Studii critice, coordonată de Stephen Fisher-Galați, Dinu C. Giurescu și Ioan Aurel Pop, Cluj-Napoca, 1998.

Ioan Scurtu, *Istoria românilor în timpul celor patru regi (1866–1947)*, vol. I, *Carol I*; vol. II, *Ferdinand I*; vol. III, *Carol al II-lea*; vol. IV, *Mihai I*, București, 2001.

Dintre sintezele apărute peste hotare, cea mai bună prin informație și prin obiectivitate, aparține unui perfect cunoscător al problemelor românești, englezul Robert W. Seton-Watson: *A History of the Roumanians*, Cambridge, 1934.

Cu multe remarci critice, care au rănit unele sensibilități, este ultima sinteză apărută în străinătate: Catherine Durandin, *Historie des Roumains*, Paris, 1995.

Bune capitole de istorie a României se găsesc în marea sinteză publicată în SUA, editată de Peter F. Sugar și Donald W. Treadgold în volumele V, VIII și IX:

Peter Sugar, *Southeastern Europe under Ottoman Rule*, 1354–1804, Seattle–Londra, 1977.

Charles și Barbara Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States, 1804–1920*, Seattle–Londra, 1977.

Joseph Rothschild, *East Central Europe between the Two World Wars*, Seattle–Londra, 1974.

O sinteză parțială a dat cel mai bun specialist american în istoria României:

Keith Hitchins, *History of Roumania, 1866–1947*, Cambridge, 1994 (trad. rom. 1996).

O viziune integratoare, întemeiată pe cele mai recente rezultate ale noilor orientări de investigație, la Bogdan Murgescu, *Istorie românească. Istorie universală*, București, 1994.

Pentru istoria confesională a românilor: Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, 3 vol., București, 1990–1991; Silvestru Augustin Prunduș, Clemente Plaianu, *Catolicism și ortodoxie românească. Scurt istoric al Bisericii Române Unite*, Cluj-Napoca, 1994.

Prima privire de sinteză (până la 1800) din perspectiva ecoistoriei la Paul Cernovodeanu și Paul Binder, *Cavalerii Apocalipsului*, București, 1993.

Deși limitată la Țara Românească (Muntenia), o analiză cu valoare generală oferă lucrarea lui Daniel Chirot, *Social Change in a Peripheral Society, The Creation of a Balkan Colony*, New York, 1976.

C. INSTRUMENTE DE LUCRU

Pentru o orientare în literatura istoriografică românească din perioada postbelică de consultat:

Bibliografia istorică a României, vol. I, IV–IX, București–Cluj-Napoca, 1970–2000.

Excelente capitole de istorie și istorie a economiei se găsesc în *Enciclopedia României*, vol. I–IV, București, 1938–1943.

Pentru stadiul actual al cercetătorilor de istorie veche:

Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României, coordonator Constantin Preda (au apărut trei volume — literele A–Q — din cele patru proiectate), București, 1994–2000.

Pentru evul-mediu:

Constantin Rezachevici, *Enciclopedia domnilor români. Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova, a. 1324–1881*, vol. I *secolele XIV–XVI*, București, 2001.

D. LUCRĂRI SPECIALE

Istoria veche

M. Petrescu-Dîmbovița, Hadrian Daicoviciu, Dan Gh. Teodor, Ligia Bârzu, Florentina Preda, *Istoria României de la începuturi până în secolul al VIII-lea*, București, 1995.

Radu Vulpe, *Columna lui Traian. Monument al etnogenezei românilor*, București, 1988.

Pentru formarea poporului român și a limbii române, precum și perioada migrațiilor:

I.I. Russu, *Etnogeneza românilor*, București, 1981.

Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. I. *Privire generală*, București, 1976.

Eugenia Zaharia, *Populația românească în Transilvania în secolele VII–VIII* (cimitirul nr. 2 de la Bratei), București, 1977.

O bună expunere a argumentelor continuității daco-romane și române la nord de Dunăre se găsește la Ligia Bârzu, Stelian Brezianu, *Originea și continuitatea românilor. Arheologie și tradiție istorică*, București, 1991.

Istorie medie

Privire sintetică asupra evului mediu românesc în cursul universitar al acad. Ștefan Ștefănescu, *Istoria medie a României*, 2 vol., 1991–1992. Idem, *Istoria românilor de la Mihai Viteazul la Constantin Brâncoveanu*, București, 1996. Idem, *Istoria românilor în secolul al XVIII-lea*, București, 1999.

Pentru formarea statelor feudale românești:

Ion Aurel Pop, *Românii și ungurii în secolele IX–XIV*, București, 1995.

Victor Spinei, *Marile migrații din estul și sud-estul Europei în secolele IX–XIII*, Iași, 1999.

Șerban Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea. Între cruciată și Imperiul mongol*, București, 1993.

Șerban Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc*, Cluj-Napoca, 1988.

Radu Popa, *Țara Maramureșului în secolul al XIV-lea*, București, 1971.

Radu Popa, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, București, 1988.

H. H. Stahl, *Studii de sociologie istorică*, București, 1972.

Ștefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iași, 1997.

Două studii cuprind opinii fecunde privind, primul, raporturile dintre români și migratori, al doilea contactele româno-ungare:

Ion Donat, *The Romanians South of the Carpathians and the migratory peoples in the tenth – thirteenth centuries*, în vol. *Relations between the autochtonous population and the migratory populations on the territory of Romania*, București, 1975, pp. 277–298.

Virgil Ciocâltan, *Observații referitoare la români în cronica Notarului Anonim al regelui Béla*, „Revista de istorie", t. 40 (1987), nr. 5, pp. 445–453.

Multe observații valoroase privind evul mediu românesc timpuriu la:

Aurel Decei, *Relații româno-orientale*, București, 1978.

Aurel Decei, *La Horde d'Or et les Pays roumains aux XIIIe et XIVe siècles selon les historiens arabes contemporains*, „Româno-Arabica", II (1976), pp. 60–63.

De interes capital pentru istoria politică a evului mediu românesc sunt lucrările lui Gheorghe I. Brătianu, *Sfatul domnesc și adunările de stări în Principatele române*, București, 1995; *Adunările de stări în Europa și Țările române în Evul Mediu*, București, 1996.

Pentru istoria politică și socială a evului mediu românesc:

P. P. Panaitescu, *Interpretări românești*, ed. a 2-a, București, 1994.

Ion Donat, *Domeniul domnesc în Țara Românească (secolele XIV–XVI)*, București, 1996.

Pentru relațiile româno-otomane în evul mediu:

Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman*, București, 1978.

Gemil Tahsin, *Românii și otomanii în secolele XIII–XVI*, București, 1991.

Mihai Maxim, *Țările române și Înalta Poartă*, București, 1993.

Șerban Papacostea, *Tratatele Țării Românești și Moldovei cu Imperiul otoman în secolele XIV–XVI: ficțiune politică și realitate istorică*, în vol. *Stat,*

societate, națiune. Interpretări istorice, Cluj-Napoca, 1982, pp. 93–106 (cuprinde textul esențial al lui Filippo Bounaccorsi Callimachus).

Consecințele instaurării dominației otomane asupra Țărilor române sunt discutate de :

Damaschin Mioc, *Cuantumul birului pe gospodăria țărănească în Țara Românească în secolul al XVI-lea*, „Studii și materiale de istorie medie", V (1962), pp. 151–173.

Bogdan Murgescu, *Circulația monetară în Țările Române în secolul al XVI-lea*, București, 1996.

Pentru formele unității medievale a românilor:

Ion Toderașcu, *Unitatea românească medievală*, București, 1988; Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae*, 3 vol., București, 1980–1997.

Ion Aurel Pop, *Națiunea română medievală*, București, 1998.

Pentru domnia lui Mihai Viteazul, pe lângă monografia clasică a lui P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1934, și culegerea de studii *Mihai Viteazul*, București, 1975, de văzut și contribuția cu remarci prețioase a lui Victor Papacostea, *Mihai Viteazul*, în *Civilizație românească și civilizație balcanică*, București, 1983, pp. 235–240.

Pentru epoca fanariotă:

Florin Constantiniu, *Constantin Mavrocordat*, București, 1985; Culegerea de comunicări *L'époque phanariote. Symposium*, Salonic, 1974.

Pentru umanismul românesc vezi Virgil Cândea, *Raționea dominantă*, Cluj-Napoca, 1979.

Pentru moștenirea bizantină:

Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI–XVIII*, București, 2001.

O cercetare fundamentală asupra conștiinței romanității românilor și a percepției lor ca descendenți ai romanilor este lucrarea lui Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972.

Istoria modernă

Privire sintetică la Gheorghe Platon, *Istoria modernă a României*, București, 1985.

Bogată în idei și observații fecunde lucrarea lui Eugen Lovinescu *Istoria civilizației române moderne*, 3 vol., București, 1992.

Pentru apariția capitalismului în spațiul românesc, lucrarea fundamentală este: Ștefan Zeletin, *Burghezia română*, București, 1925.

Pentru înțelegerea corectă a evenimentelor din 1821 de văzut:

Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, București, 1971.

Dan Berindei, *Revoluția română din 1821*, București, 1991.

Mișcarea de emancipare socială și națională a românilor din Transilvania a găsit un analist de mare profunzime în David Prodan:

D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, 2 vol., ed. nouă, revăzută, București, 1984.

D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1984.

Încă de mare folos rămâne N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, București, 1989.

Remarcabilă prin obiectivitate, lucrarea istoricului francez Jean Nouzille, *Transilvania, zonă de contacte și conflicte*, București, 1995.

O bună privire de ansamblu asupra debutului modernizării la Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident. Țările române la începutul epocii moderne*, București, 1995.

Își păstrează valoarea analiza lui Garabet Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, Iași, 1922 (există mai multe ediții și reeditări).

Frământările și mișcările premergătoare revoluției au fost analizate de Cornelia Bodea în *Lupta românilor pentru unitatea națională 1834–1849*, București, 1967. O privire de ansamblu asupra proceselor care au generat revoluția, la Gh. Platon, *Geneza revoluției române de la 1848*, Iași, 1980. Apostol Stan a dat o sinteză sprijinită pe cele mai noi cercetări, *Revoluția română de la 1848*, București, 1992; Liviu Maior, *1848–1849. Români și unguri în revoluție*, București, 1998.

Expunere sintetică și larg accesibilă a circumstanțelor actului de la 24 ianuarie 1859 și a urmărilor sale la Dan Berindei, *Epoca Unirii*, București, 1979.

Constantin C. Giurescu a dat monografia domnului Unirii: *Viața și opera lui Cuza Vodă*, ed. a 2-a, București, 1970.

Încă utilă pentru viața politică după 1866, Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, București, 1995.

Pentru principalele partide din epocă, de văzut Anastasie Iordache, *Originile conservatorismului politic din România, 1821–1882*, București, 1987; Ion Bulei, *Sistemul politic al României moderne. Partidul conservator*, București, 1987; Z. Ornea, *Viața lui Titu Maiorescu*, 2 vol., București, 1986-1987; Apostol Stan, *Ion C. Brătianu și liberalismul român*, București, 1993.

Din bogata bibliografie a războiului de independență, de amintit lucrarea prilejuită de centenarul Independenței, *România în războiul de*

independență 1877–1878, București, 1977, precum și încă foarte utila carte a lui N. Iorga, *Politica externă a Regelui Carol I*, București, 1991.

Pentru românii basarabeni, Alexandru Boldur, *Istoria Basarabiei*, București, 1992, iar pentru cei bucovineni, Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, București, 1991.

Pentru primul război mondial rămâne indispensabilă lucrarea lui Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României, 1916–1919*, 3 vol., ed. a II-a, București f.a.

Pentru unirea Basarabiei cu România, de interes deosebit sunt studiile și articolele publicate în revista „Patrimoniu" de la Chișinău (1991–1993) și lucrarea lui Ion Țurcanu, *Unirea Basarabiei cu România, 1918*, Chișinău, 1998. Lucrarea cea mai temeinică despre unirea Bucovinei cu România a fost scrisă de Radu Economu, *Unirea Bucovinei, 1918*, București, 1994.

Războiul României din anii 1916–1919 și-a găsit relatări de înaltă valoare istorico-literară (în registre diferite și cu riguroase accente partizane) în memoriile lui I. G. Duca, *Amintiri politice*, 3 vol., München, 1981–1982 și Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, 11 vol., București, 1991–1998. Memoriile lui C. Argetoianu, precum și noua serie de *Însemnări zilnice*, în curs de editare, îmbrățișează o perioadă mult mai largă, începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea.

Istoria contemporană

Din 1990 au început să apară un mare număr de jurnale și memorii ale unor oameni politici, diplomați și militari. De interes deosebit sunt, în afară de cele ale lui Constantin Argetoianu, menționate mai sus, următoarele: Armand Călinescu, *Însemnări politice*, București, 1990; Grigore Gafencu, *Însemnări politice*, București, 1991; Grigore Gafencu, *Jurnal, iunie 1941–iulie 1942*, București f.a.; Raoul Bossy, *Amintiri din viața diplomatică*, 2 vol., București, 1993; Raoul Bossy, *Jurnal*, București, 2001; Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena, Memorii, iulie–august 1940*, București, 1991; Regele Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*, 5 vol., București, 1995–2001; Horia Sima, *Sfârșitul unei domnii sângeroase*, Miami Beach, 1990; Camil Demetrescu, *Note – Relatări*, București, 2001.

Singura lucrare de proporții care tratează perioada interbelică este cea a lui M. Musat și I. Ardeleanu, *România după Marea Unire*, 2 vol., București, 1983–1988, cuprinzând multă informație privind evenimentele,

deficitară sub aspectul interpretării și cu multe „împrumuturi" nemărturisite din alte lucrări.

Constatări și sugestii originale și fecunde pentru cercetarea istoriei contemporane a României (de la Marea Unire până astăzi) la Sorin Alexandrescu, *Paradoxul român*, București, 1998.

Istoria partidelor politice din perioada interbelică așteaptă încă a fi cercetată. Deocamdată sunt de utilizat: Pamfil Șeicaru, *Istoria partidelor Național, Țărănist și Național-Țărănist*, 2 vol., Madrid, 1963; Ioan Scurtu, *Istoria Partidului Național Țărănesc*, București, 1994.

Viața politică, îndeosebi cea parlamentară, a făcut obiectul unei analize sistematice și pătrunzătoare în cartea lui Hans-Christian Maner, *Parlamentarismus in Rumänien* (1930–1940), München, 1997.

Pentru curentele ideologice din perioada interbelică, de văzut lucrările lui Z. Ornea *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, București, 1980 și *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, București, 1995.

O galerie de portrete politice din perioada interbelică a dat Sterie Diamandi, *Galeria oamenilor politici*, București, 1991, 1998 (reeditarea unei lucrări din 1935).

Participarea României la cel de-al doilea război mondial a fost tratată inegal în timpul regimului comunist, campania din Est fiind acoperită de o tăcere aproape totală. După 1990, operațiile militare ale armatei române în anii 1941–1944 au făcut obiectul a numeroase contribuții de diferite întinderi și profiluri. Un interes deosebit s-a manifestat pentru personalitatea și activitatea mareșalului Ion Antonescu, tipărindu-se volume de documente și scrieri ale acestuia. În imposibilitatea de a le enumera pe toate, amintim pe cele utilizate nemijlocit în lucrarea de față: *Antonescu, mareșalul României și războaiele de reîntregire*, ed. Josif Constantin Drăgan, 4 vol., Veneția, 1986; Mareșal Ion Antonescu, *Istoria mă va judeca. Scrieri inedite*, București, 1993; Gh. Buzatu, *Mareșalul Ion Antonescu în fața istoriei*, 3 vol., Iași, 1990–1992; *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, 5 vol., ed. Marcel-Dumitru Ciucă și colab., București, 1997–2001 (cuprind perioada septembrie 1940–ianuarie 1942).

O sinteză informată și obiectivă despre România în anii 1939–1945 a dat Dinu C. Giurescu, *România în al doilea război mondial*, București, 1999.

O privire documentată de ansamblu asupra participării armatei române la cel de al doilea război mondial oferă volumul lui Cornel I. Scafeș,

Horia Vl. Șerbănescu, Ioan I. Scafeș, Cornel Andronic, Ioan Dănilă, Romeo Avram, *Armata română 1941–1945*, București, 1996.

Pentru campania din Est a armatei române de consultat: Grigore Gafencu, *Préliminaires de la guerre à l'Est*, Fribourg, 1944 (trad. rom., 1996); general Platon Chirnoagă, *Istoria politică și militară a războiului României contra Rusiei Sovietice*, Madrid, 1965; *Armata română în al doilea război mondial*, vol. I, *Eliberarea Basarabiei și a părții de nord a Bucovinei* (coordonatori: Alesandru Duțu și Mihai Retegan), București, 1996; Jipa Rotaru, Octavian Burcin, Vladimir Zodian, *Mareșalul Ion Antonescu. Am făcut „războiul sfânt" împotriva bolșevismului*, Oradea, 1994; Adrian Pandea, Ion Pavelescu, Eftimie Ardeleanu, *Românii la Stalingrad*, București, 1992; Adrian Pandea, Eftimie Ardeleanu, *Românii în Crimeea, 1941–1944*, București, 1995; *Eliberarea Basarabiei și nordului Bucovinei (22 iunie–26 iulie 1941)* (coordonatori: Alesandru Duțu, Mihai Retegan), București, 1999; *Pe țărmul nord-pontic. 17 iulie 1941–4 iulie 1942* (coordonatori: Alesandru Duțu, Petre Otu), București, 1999; *Golgota Estului (iulie 1942–martie 1944)* (coordonator Alesandru Duțu), București, 2000 (acest ultim volum are un *Cuvânt înainte* al generalului Mihail E. Ionescu, care dă în notele infrapaginale o bună bibliografie a participării României la campania din Est).

Asociația Națională a Veteranilor de Război a publicat cinci volume memorialistice privind anii 1941–1945 și un al șaselea care alătură, într-o adevărată sinteză, studii și mărturii, intitulat *Veteranii pe drumul onoarei și jertfei, 1941–1945* (coordonatori generalii în rezervă Vasile Bărboi și Gheorghe Ioniță și col. dr. Alesandru Duțu), București, 1998.

Pregătirea, înfăptuirea și urmările actului de la 23 august 1944 sunt prezentate de Florin Constantiniu, Alesandru Duțu, Mihai Retegan, *România în război 1941–1945. Un destin în istorie*, București, 1995.

Cercetări importante asupra politicii externe românești se datoresc Elizei Campus, din ale cărei contribuții este de amintit *Din istoria politicii externe a României, 1914–1947*, București, 1980.

Diverse aspecte ale marii conflagrații din anii 1939–1945 și ale participării României la acest război sunt tratate de Gheorghe Buzatu, *Din istoria secretă a celui de-al doilea război mondial*, 2 vol., București, 1988–1996.

Situația evreilor din România în anii 1940–1944 se reflectă în volumul de documente *Martiriul evreilor din România*, sub red. lui S. Stanciu, București, 1991.

Pentru ocupația sovietică în Basarabia, o foarte bună privire sintetică se găsește la Elena N. Șișcanu, *Basarabia sub regimul bolșevic (1940–1952)*, București, 1998.

Editarea surselor documentare privind regimul comunist rămâne nesatisfăcătoare.

Date revelatoare pentru represiune și aparatul represiv în *Cartea albă a Securității* (5 vol., București, 1994–1996), editată de Serviciul Român de Informații.

Pentru perioada 1944–1945, informații de interes la generalul Constantin Sănătescu, *Jurnal*, București, 1993. Anii 1945–1947 au fost prezentați în trei volume tipărite de Arhivele Naționale, *România. Viața politică în documente*, 3 vol. (fiecare din anii menționați face obiectul unui volum), coordonator Ioan Scurtu, București, 1994–1996. Surse anglo-americane despre aceeași perioadă la Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Adrian Pop, *Sovietizarea României. Percepții anglo-americane*, București, 1993.

Pentru istoria regimului comunist din România, informații variate și prețioase la Gh. Buzatu și Mircea Chiriţoiu, *Agresiunea comunismului în România. Documente din arhivele secrete, 1944–1989*, 2 vol., București, 1998.

Pentru instalarea regimului comunist în România, de mare folos două lucrări străine: Paul Quinlan, *Clash over Roumania*, Los Angeles, 1977; Liliana Saiu, *The Great Powers and Romania, 1944–1946*, Boulder, 1992.

Pentru Conferința de pace de la Paris (1946) și tratatul de pace (1947), contribuțiile cele mai importante sunt ale lui Valeriu Florin Dobrinescu, *România și organizarea postbelică a lumii (1945–1947)*, București, 1988 și *România și Ungaria de la Trianon la Paris (1920–1947). Bătălia diplomatică pentru Transilvania*, București, 1996; *România la Conferințele de Pace (Paris: 1919–1920, 1946–1947)*, Focșani, 1996.

Din bibliografia românească asupra istoriei PCR și a regimului comunist de consultat: Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, București, 1991; Vladimir Tismăneanu, *Arheologia terorii*, ed. a 2-a, București, 1996; Dinu C. Giurescu, *Guvernarea Nicolae Rădescu*, București, 1996; Gheorghe Onișoru, *România în anii 1944–1948*, București, 1998; Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, București, 1995; Stelian Tănase, *Anatomia mistificării 1944–1989*, București, 1997; Stelian Tănase, *Elite și societate, Guvernarea Gheorghiu-Dej, 1948–1965*, București, 1998; Alina Tudor, Dan Cătănuș, *O destalinizare ratată. Culisele cazului Miron Constantinescu–Iosif Chișinevschi*, București, 2001; C.N.S.A.S., *Totalitarism și rezistență, teroare și represiune în România comunistă*, București, 2001; Pavel Câmpeanu, *Ceaușescu, anii numărătorii inverse*, Iași, 2002.

Câteva contribuții străine notabile: Eduard Mark, *The OSS in Romania, 1944–1945: An Intelligence Operation of the Early Cold War"*, „Intelligence and National Security", vol. 9 (1994), nr. 2, pp. 331–344; G.M. Adibekov,

Kominform i poslevoennaia Evropa, Moscova, 1994; *Vostočnaia Evropa v dokumentah rossiiskih arhivov 1944–1953*, 2 vol., red. responsabil G. P. Murașko, Moscova–Novosibirsk, 1997–1998; *Sovetskii faktor v vostočnoi Evrope 1944–1945*, vol. I *1944–1948. Dokumentî*, red. responsabil T.V. Volokitina, Moscova, 1999; *Transilvanskii vopros. Venghero-rumînskii teritorialnîi spor i SSSR. 1940–1946*, red. responsabil T.M. Islamov, Moscova, 2000.

Despre distanțarea României de Moscova și politica ei de independență s-a scris mult. Amintim doar contribuțiile cele mai importante: Georges Haupt, *La genèse du conflit soviéto-roumain*, „Revue française de science politique", vol. XVIII (1968), nr. 4, pp. 669–684; Hélène Carrère d'Encausse, *Le grand frère*, Paris, 1983; Joseph F. Harrington, Bruce J. Courtney, *Tweaking the Nose of the Russians. Fifty years of American-Romanian Relations, 1940–1990*, Boulder, 1991 (trad. rom., Iași, 2002). Câteva volume memorialistice aduc date de interes: Jan Sejna, *We will bury you*, Londra, 1982; Arkady N. Shevchenko, *Breaking with Moscow*, New York, 1982. Surse documentare în volumele *România—Retragerea trupelor sovietice, 1958*, coordonator Ioan Scurtu, București, 1996 și Alexandru Oșca, *România, o fereastră în cortina de fier*, Focșani, 1997.

Pentru poziția României în timpul crizei cehoslovace din 1968, de văzut: Mihai Retegan, *1968 — Din primăvară până în toamnă*, București, 1998 și Ion Pătroiu (coordonator); Alexandru Oșca, Vasile Popa, *Îngheț în plină vară, Praga — august 1968*, București, 1998.

Degradarea relațiilor româno-americane și declinul politicii externe a lui N. Ceaușescu este urmărită de Roger Kirk și Mircea Răceanu, *România împotriva Statelor Unite. Diplomația Absurdului, 1985–1989*, București, 1996.

Pentru criza regimului comunist: V. A. Medvedev, *Raspad*, Moscova, 1994; Adrian Pop, *Tentația tranziției. O istorie a prăbușirii comunismului în Europa de Est*, București, 2002. Evenimentele imediat premergătoare căderii lui Ceaușescu sunt bine prezentate de Radu Portocală, *România. Autopsia unei lovituri de stat*, Timișoara–Sibiu, 1991.

Pentru istoriografia română sub regimul comunist: Al. Zub, *Orizont închis*, Iași, 2000.

Dintre foștii lideri ai regimului comunist și-au publicat memoriile: Dumitru Popescu, *Am fost și cioplitor de himere*, București, 1994; *Elefanții de porțelan*, București, 1996; Paul Niculescu-Mizil, *O istorie trăită*, București, 1997; Silviu Curticeanu, *Mărturia unei istorii trăite. Imagini suprapuse*, București, 2000.

Lavinia Betea a luat interviuri lui Ion Gheorghe Maurer și Alexandru Bârlădeanu și le-a publicat în volumele *Maurer și lumea de ieri*, Arad, f.a.; *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu*, București, 1998.

Lucrări excelente despre „procesul" de la Târgoviște: Viorel Domenico, *După execuție a nins*, București, 1992 și Viorel Domenico, *Ceaușescu la Târgoviște 22–25 decembrie 1989*, București, 1999.

Mărturii despre evenimentele din decembrie 1989 în volumul lui Vartan Arachelian, *În fața dumneavoastră. Revoluția și personajele ei*, București, 1998.

Două periodice consacrate exclusiv istoriei contemporane: „Arhivele totalitarismului", editate de Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului și „Dosarele Istoriei", cărora li se adaugă publicațiile Memorialului Victimelor Comunismului și al Rezistenței de la Sighet și cele ale Institutului Român de Istorie Recentă, de curând înființat (vezi „Dosarele Istoriei", 2002, nr. 4).

Pentru miturile istorice, lucrarea de bază este cea a lui Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, 1997.

Volumul lui Florin Șperlea, *De la Vlad Țepeș la Ceaușescu* (București, 2001), cuprinde cum indică subtitlul: „Expresii memorabile românești explicate în contextul lor istoric".

INDICE DE NUME PROPRII

A
Abisinia 335, v. și Etiopia
Abrud 181
Acornion 35
Adamclisi 38
Adăniloaie, Nichita 18
Adrianopol (Edirne) 48, 67, 82, 91, 164, 178, 200, 201, 204, 207, 231
Afghanistan 82
Africa 45, 380
Afumați 110, 120
Agathocles 33
Aizis 39
Akkerman, v. Cetatea Albă
Alaghir 388
Alba Iulia 40, 41, 99, 126–128, 135, 159, 160, 181, 280–283, 292, 304, 307, 354, 366
Albania 414, 472, 473
Albini, Septimiu 247
Aldea, Aurel 406, 410, 411
Alecsandri, Vasile 119, 211, 249
Alexandrescu, Sorin 313
Alexandrovskaia 253
Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare 106
Alexandru I, țar al Rusiei 179, 189, 194, 195, 206, 354, 380
Alexandru al II-lea, țar al Rusiei 227–229, 231, 252
Alexandru-Aldea 94
Alexandru cel Bun 92–94, 98, 102, 104, 173
Alexandru Cornea 117
Alexandru Iliaș 147
Alexandru Lăpușneanu 118–120, 137
Alexandru Macedon 31, 32
Alexandru Mircea 122, 129
Alexei Mihailovici, țar al Rusiei 169
Alexianu, Gheorghe 383
Alexios I Comnenul 62
Alistar, Elena 269
Alphand, Hervé 477
Alpi, Munții ~ 55
Amberg 134
America, v. Statele Unite ale Americii
Amery, Julian 357
Amlaș 62
Ammianus Marcelinus 48
Amsterdam 470
Anatolia 88, 97, 128
Andrassy Gyula 287
Andreescu, Gabriel 501
Andreescu, Ștefan 126
Andrei, Sfântul ~ 50, 52
Andrei al II-lea, rege al Ungariei 67
Angelescu, Constantin 324
Anghel, Atanasie 159, 161
Angiollelo, G.M. 83, 84
Anglia, v. Marea Britanie
Anjou, dinastie 70
Ankara 90, 394
Anonymus (notarul anonim al regelui Béla) 59, 60, 65, 182
Antonescu, Ion 14, 266, 323, 328, 329, 358–361, 363–376, 378–385, 388–391, 394, 396-399, 401, 402, 404, 408–411, 414, 425
Antonescu, Mihai 323, 358, 359, 371, 374, 375, 378, 381-383, 403, 409, 4011
Antonescu, Victor 351

Antonie Vodă din Popești 152
Antoniu (Marcus Antonius), împărat 35
Apaffy Mihail I 156, 157
Apaffy Mihail al II-lea 157, 158
Apollodor din Damasc 38
Apollonia Pontica 35
Apostol, Gheorghe 424, 448, 457, 458, 473, 478, 504, 510
Apșa 340
Apulum 40–42
Apuseni, Munții ~ 213, 284, 322
Arab-Tabia 232
Arad 245, 279, 354, 438
Ardeal, v. Transilvania
Ardud 131
Argeș 70, 80
Argeș, râu 195, 263
Argeșanu, Gheorghe 345, 358, 365
Argetoianu, Constantin 242, 259, 262, 268, 319, 322, 323, 325, 344, 345, 399, 400, 442, 450, 507
Armbruster, Adolf 15
Armenia 105
Arnold, A.C. 395
Aron Tiranul 127
Arrian 31, 32
Asan 63, 64
Asănești 60, 64
Asia 31, 45
Asia Centrală 45
Asia Mică 30, 388
Aslan, Mihail 261
Astair, Sidney 341
Atachi 284
Atena 428
Athanaric 48, 50, 51
Athos, Muntele ~ 115, 221
Atlantic, Oceanul ~ 472
Attalos, martir 50
Attila 48
August (Caius Iulius Caesar Octavianus Augustus), împărat 35
Aurelian (Lucius Domitius Aurelianus), împărat 43, 44
Auschnit (Ausnit), Max 319, 336
Austria 179, 189, 197, 213, 214, 218, 219, 222, 224, 245, 272, 273, 277, 290, 291, 337, 349, 432, 435, 455
Austro-Ungaria 231, 235, 238, 239, 241, 243, 245, 246, 256–258, 260, 264, 265, 267, 268, 274, 275, 283, 290
Auxentius 51
Averescu, Alexandru 258, 261–263, 265–267, 271, 297, 306, 311, 315, 322–324, 369
Avramescu, Gheorghe 428
Axiopolis 50
Azarie 137
Azerbaidjan 105, 128

B

Babeș, Mircea 21
Bacău 408
Badoglio, Pietro 394
Baia 102, 104
Baia de Fier 28
Baia Mare 425
Baiazid I, sultan 88–91
Baiazid al II-lea, sultan 107
Baku 388
Balak, Țara ~ 55
Balaton 428
Balcani (Munții, zona~) 34, 39, 54, 72, 88, 97, 98, 112, 164, 189, 190, 227, 391, 395, 401, 414, 416, 472, v. și Peninsula Balcanică
Balcic 34
Balduin de Flandra, împărat 67
Balica 74, 75
Balta-Liman 216
Baltică, Marea ~ 74, 342
Balzac, Honoré de ~ 305
Banat 35, 37, 39, 40, 48, 76, 96, 110, 141, 178, 235, 246, 247, 254, 258, 261, 279, 281, 282, 289, 298, 300, 305, 312, 382, 509
Banatul de Severin 68, 72, 88, 91
Banatul sârbesc 59, 258, 289, 382
Baranyi Paul 159
Barbu, Daniel 67

Barbu, Eugen 496
Barbu, Gheorghe, 328, 391
Bariț, George 212, 249
Barnes, Harry 508
Basarab I 69, 70, 72, 73, 79
Basarabi, dinastie 69, 251
Basarabia 74, 137, 178, 179, 217, 218, 228, 231, 232, 249, 251–253, 256, 269–274, 284, 285, 291, 292, 298, 300, 308, 312, 330, 331, 333, 334, 342, 343, 346–349, 351–353, 359, 369, 375, 376, 378, 379, 383, 385, 395, 399, 400, 405, 410, 439, 453, 470, 471, 514
Basta, George 134–136
Bataillard, Paul 214
Báthori Andrei 132, 133
Báthori Gabriel 143
Báthori Sigismund 126, 127, 132, 151
Báthori Ștefan 149
Baybars 71
Băbălău, Constantin 491, 492
Băcanu, Mihai Petre 501
Bălăceanu, Constantin 168
Bălcescu, Nicolae 129, 130, 209, 210, 213–216; școala de ofițeri ~ 512
Băleni, familie 152, 155
Băneasa 412
Bărăgan 33
Bărbat 69, 70
Bărnuțiu, Simion 212, 278
Bârlădeanu, Alexandru 481, 504
Bechet 229
Bedreddin 91
Beheim, Michael 100
Beijing 169, 484
Bejan, Dionisie 276
Béla al III-lea, rege al Ungariei 59
Béla al IV-lea, rege al Ungariei 60, 67, 68, 182
Bela Palanka 51
Belgia 226, 306
Belgrad 97–99, 110, 280, 479
Belșațar, fiul lui Nabucodonsor 506
Bender, v. Tighina
Beneš, Edvard 338, 429
Benghazi 395
Bengliu, I. 365
Beniuc, Mihai 461
Bereg, comitat 143
Berghof 338, 366
Beria, Lavrenti P. 378, 386, 434, 455
Berindei, Mihnea 126
Berlin 189, 231, 253, 267, 275, 290, 327, 329, 333, 334, 336, 339, 340, 347, 350, 351, 358, 363, 368, 373, 376, 382, 383, 387, 392, 394, 398, 409, 413, 453, 503
Berna 287
Berry, Burton 423
Berthelot, Henri 259, 265
Berza, Mihai 170
Berzobis 39
Bessarabi (locuitori ai Țării Românești) 102
Betancourt, André 479
Bethlen Gabriel 139, 143, 144, 146, 148, 149
Bethman-Hollweg, Theobald von ~ 261
Bibescu, Gheorghe 214
Bidiscombe, Perry 427
Bielorusia 408, 414, 438
Biertan 51
Bismarck, Otto von ~ 226, 232, 234, 235
Bisselius, Ioan 134
Bistrița (Transilvania) 66, 116, 132
Bizanț 46, 62, 63, 75, 82, 91, 171, v. și Imperiul bizantin
Blaga, Lucian 25
Blaj 212, 244, 247, 354
Blandiana, Ana 262, 489, 501
Blank, Aristide 325
Blidaru 34
Blumenthal, Michael 494
Bobâlna 95
Bocignoli, Michael 85, 86
Bocskai Ștefan 143
Bodea, Cornelia 470
Bodnăraș, Emil 405–407, 425, 426, 440, 444, 445, 456, 458, 459, 473

Bodnărescu, Vasile 273
Boemia 61, 340
Bogdan I 73, 76
Bogdan al III-lea 103, 115
Bogdan, Corneliu 477, 483
Boieru, Traian 365
Boilă, Romulus 320
Boilă, Zaharia 320
Boldur, Alexandru V. 252
Bolgrad 228, 231, 232
Bolintineanu, Dimitrie 249
Boiliac, Cezar 213
Bonfini, Antonio 81
Bonn 494
Borilă, Petre 458
Boris-Mihail 52
Bosnia 227
Bossy, Raoul 346, 382, 392
Botoșani 396, 400
Boulanger, Georges 306
Bouffuche, Robert 77
Böcek 68
Brandt, Willy 476, 489
Brașov 66, 89, 100, 143, 145, 157, 161, 194, 261, 354, 403, 501, 508
Brateiu 62
Bratislava 143, 340, 373
Braudel, Fernand 130
Brăila 110, 112, 122, 127, 162, 195, 206, 410
Brătianu, Bebe (Constantin) 436, 439
Brătianu, Constantin C.I. (Dinu) 359, 360, 372, 379, 385, 407, 411, 421, 427, 436, 439, 441, 446
Brătianu, Gheorghe I. 73, 256, 324, 325, 334, 410, 450, 451
Brătianu, Ion C. 214, 226, 228, 231, 233, 238, 239
Brătianu, Ion I.C. (Ionel) 239, 256–258, 264, 267, 268, 276, 282, 286, 287, 289–292, 297, 304–306, 310–312, 314, 315, 317, 324, 334, 382
Brătianu, Vintilă 311, 312, 315, 316
Brătieni, frații ~ 210
Brâncoveanu, Constantin, v. Constantin Brâncoveanu
Brâncoveanu, Grigore 191, 193, 194
Breasta 442
Brejnev, Leonid I. 475, 479–481, 483, 485, 500
Brest-Litovsk 283, 386
Bretanion, episcop 50
Brezeanu, Stelian 175
Broșteanu, Ernest 271
Brote, Eugen 247
Brucan, Silviu 425, 462, 497, 502, 504, 508, 510
Bruxelles 306
Brzezinski, Zbigniew 493
Bucovina 137, 178, 211, 225, 248–251, 253, 254, 258, 266, 273–276, 282, 284, 285, 291, 298, 300, 312, 348, 349, 351–355, 359, 371, 375, 378, 379, 383, 514
București (Capitala) 17, 18, 111, 129, 135, 142, 152, 154, 172, 175, 178, 179, 193–196, 202, 206, 214, 215, 220, 224, 231, 233, 241–243, 247, 257, 263, 264, 267, 268, 275, 278, 283, 286, 289, 291, 297, 303, 322, 328, 330, 334, 340, 344, 346, 350, 355, 357, 358, 361, 364, 367–370, 377, 378, 391, 395, 396, 403, 409, 411–413, 418, 422, 423, 425, 427, 428, 430, 432, 436, 437, 440, 447, 449, 450, 455, 459, 462, 464–468, 471, 476, 479, 482, 490, 493–495, 500–503, 508, 509
Buda 98, 110, 117, 157, 197, 211
Budai-Deleanu, Ion 182, 185
Budapesta 245–247, 277–280, 285–288, 352, 353, 363, 423, 454, 460, 462, 478, 507
Buftea 267
Bug 34, 35, 382, 383
Bugeac 117, 165
Bugiulești 27
Buharin, Nikolai I. 307, 466
Bulgaria 35, 231, 241–243, 257, 259, 268, 289, 330, 331, 342, 344, 352–355, 402, 416, 467, 479, 480

Buonaccorsi-Callimachus, Filippo 87, 101, 102
Burducea, Constantin 432
Burebista 33–37
Burks, R.V. 309
Burtică, Cornel 478
Bush, George 503
Buzatu, Gheorghe 15
Buzău, râu 51
Buzău, județ, zonă 48, 68
Buzău, episcopie 70
Buzdugan, Gheorghe 315
Buzești, familie 123, 137
Byhor, cetate 59

C

Cadrilater (județele Durostor și Caliacra) 242, 268, 355, 382
Cafer pașa 128
Caffa 106
Cahul 228, 231, 232
Cairo 397, 398, 400, 414
Calafat 229, 231
Calcedon 118
Caliacra 242, 355
Calixt al III-lea, papă 99
Callatis 30, 31
Callimachi, Scarlat 177, 191
Camenița 94, 154
Campus, Eliza 465
Canada 501
Canaris, Wilhelm 380
Candiano-Popescu, Alexandru 233
Cangeopol, Liviu 501
Cantacuzino, familie 152, 155, 310
Cantacuzino, Constantin 15, 155, 165–167
Cantacuzino, Dumitrașco 155
Cantacuzino, Șerban 155, 156, 162, 168, 170
Cantacuzino, Ștefan 165
Cantacuzino, Toma 165
Cantemir, Antioh 163, 164, 173
Cantemir, Constantin 152, 153, 155, 162, 168
Cantemir, Dimitrie 16, 19, 20, 47, 56, 154, 163, 165, 166, 169, 183, 184
Capodistria (Capodistrias), Ioannis Antonios 194
Carada, Eugeniu 225, 239
Caraffa, Antonio 157
Caragea, Ioan 177
Caragiale, Ion Luca 13, 237, 310, 312, 496
Caramitru, Ion 510
Caransebeș 141, 245
Carei 284, 420, 438
Carillo, Santiago 491
Carlowitz 139, 156, 163, 164, 173, 249
Carol I de Hohenzollern-Sigmaringen 15, 224–227, 229–232, 238, 241, 242, 255, 260, 314
Carol al II-lea, rege al României 264, 310, 314–321, 324–328, 335, 338, 345, 358, 359–362
Carol al XII-lea, rege al Suediei 163
Carol Robert de Anjou, rege al Ungariei 70–72, 77
Carp, Petre P. 226, 239, 255, 256, 259, 260, 267, 307, 304
Carpați, Munții ~ 25, 26, 31, 37, 39, 48, 63, 65, 67–73, 75, 79, 81, 89, 92, 119, 131–135, 139, 144, 151, 161, 162, 198, 199, 247, 254, 259, 261, 282, 304, 305, 378, 401, 410, 414
Carpații Păduroși 34
Carpații Răsăriteni 66, 73
Carrère d'Encausse, Hélène 489
Cartagina 380
Carter, Jimmy 489, 493, 494
Casii, sat 51
Cassiani, v. Casii
Cassius Dio 37
Casso, Leon (Leonid) 253
Catargiu, Barbu 220, 221
Catargiu, Lascăr 223, 235, 238
Caucaland 48
Caucaz, Munții ~ 347, 386, 388, 396, 401
Cavarna (țară) 74
Cazimir al IV-lea, rege al Poloniei 105, 108
Călărași 229

Călinescu, Armand 318, 323, 328, 337, 338, 345, 358
Călinescu, George 185
Călmățui 65
Călțuna 105
Călugăreni 128, 129
Căluiu, mănăstire 120, 123
Căpâlna (Kapolna) 95, 96
Căpriana, mănăstire 137
Cărpiniș 181
Cătlăbuga 108
Câmpia dunăreană 65
Câmpia munteană 35, 194
Câmpia olteană 69
Câmpia Pannonică 59
Câmpia Turzii 136
Câmpina, Barbu 463
Câmpineanu, Ion 209
Câmpulung (Argeș) 69
Câmpulung Moldovenesc 47, 74
Cândea, Virgil 170
Cârcu, Nicolae 451
Ceaușescu (Ceaușești), Nicolae și Elena 511–513
Ceaușescu, Elena 485, 487, 488, 506–509
Ceaușescu, Ilie 508
Ceaușescu, Nicolae 16, 184, 262, 458, 459, 468, 466, 473–497, 499–511, 513
Cehia 96, 307, 340
Cehoslovacia 285, 293, 313, 330, 333, 338, 340–342, 429, 432, 433, 454, 466, 471, 479–485, 490
Cem Sultan, fiul lui Mehmed al II-lea 107
Cerbatis 31
Cerchez, Mihail 230
Ceremuș 276
Cernauca 249
Cernavodă 28, 50, 450
Cernăuți 248, 250, 266, 274–276, 281, 292, 379
Cerneahov 48
Cernovodeanu, Paul 15
Cetatea Albă (Akkerman) 74, 93, 107, 108, 112, 122, 197, 202
Cetatea de Baltă 108, 116, 132
Cezar (Caesar), Caius Iulius 35
Chalcocondil, Laonic 87, 89
Chastelain, A.G. Gardyne de ~ 398
Chilia 74, 93, 94, 103, 104, 107, 108, 112, 251, 373; brat: 377, 439
Chilia Nouă 377
China 169, 471, 480, 483–485, 493
Chindeas, martir 50
Chiparissa, Nicolae 184
Chiril, martir 50
Chirițoiu, Mircea 21
Chirnoagă, Platon 389
Chirot, Daniel 126, 340
Chișinău 269–282, 292, 379, 408
Chișinevschi, Iosif 445, 454, 457, 458, 463, 464, 467
Chivu, Stoica 458, 478
Choniates, Nicetas 63
Chorene 55
Churchill, Winston 310, 336, 372, 395, 396, 398, 399, 416, 421, 427, 428
Ciano, Galeazzo 353, 355
Ciceiul 108, 115, 116, 132
Cicerin, Gheorghi V. 284
Cicio Pop, Ștefan 278, 281
Cierna-nad-Tisou 480
Cioara 180
Ciobanu, Ștefan 254, 272
Cioclovina 28
Cioran, Emil 13, 16, 299, 309, 310,
Cipariu, Timotei 249
Cirmen 82
Ciucea 329
Ciugureanu, Daniel 270
Clark Kerr, Archibald Sir 418, 423, 436, 437
Clausewitz, Karl von ~ 83
Clemenceau, Georges 289, 292, 310
Clodius, Carl 401, 408–410
Cloșca (Ion Oargă) 181, 182, 280
Cluj 59, 96, 425, 431–433, 437, 438, 441, 481, 501
Coandă, Constantin 275
Coburg, prinț de ~ 178

Codlea, cetate 67
Codreanu, Ion 425
Codreanu-Zelea, Corneliu (Căpitanul) 309, 310, 321–323, 325–327, 337–340, 345, 358, 363, 365, 366
Codrii Cosminului 109
Cojujnianu, A. 352
Colacin 276
Colomeea 108, 109
Comana 65
Comosicus 35
Comșa, Eugen 28
Constantiana Daphne 62
Constantin Brâncoveanu 156, 157, 163–166, 170, 172, 173
Constantin, căpetenie bulgară 90
Constantin al XII-lea Dragasses 98
Constantin cel Mare (Flavius Valerius Constantinus), împărat 48, 55
Constantin Șerban 149, 150
Constantinescu, Alexandru 264
Constantinescu, Miron 454, 457, 458, 463, 464, 467
Constantinescu, Vladimir 433
Constantinopol (Istanbul) 46, 67, 74, 78, 80, 85, 86, 91–93, 98, 103, 111, 115, 117, 120, 137, 140–142, 144, 148, 152, 154, 161, 163, 164, 234, 259, 342
Constantinos, pictor 170
Constanța 30, 62, 268, 344, 377, 395, 416
Conta, Vasile 233
Corabia 229
Corbea, David 165
Coreea de Nord 484, 485
Cormoș, Florian 450, 451
Cornea, Doina 501, 510
Cornu, Hortense 226
Coroamă, Dumitru 359, 367
Coryllus 35
Coste, Brutus 383
Costești 34
Costin, Miron 15, 16, 20, 136, 146–149, 154, 155, 162, 166–169, 184
Costin, Velicico 153
Costinești, familie 152
Cotiso 35
Cotnari 119
Cotroceni, mănăstire 195
Courtney, Bruce J. 495
Covurlui 65
Cozia, mănăstire 193
Crainic, Nichifor 322
Craiova 70, 231, 355
Craiovești, familie 114
Crasna, mănăstire 193
Crassus, Marcus Licinius 36
Creangă, Ion 184, 237
Crimca, Anastasie 170
Crimeea, Hanatul Crimeii 93, 103, 106, 108, 112, 201, 217, 252, 396, 480
Cristea, Miron 315, 337
Cristescu, Constantin 267
Cristescu, Eugen 398, 399
Cristescu, Gheorghe 306
Crișan, Gheorghe (Giurgiu) 181, 182
Crișana 258, 284, 285
Criș-Starčevo, cultură 28
Croația 96, 414
Csáky István 353
Csáky Ladislau 95
Cserei Mihail 158
Cuba 468
Cucuteni, cultură 29
Cuhea 73
Cumania 68
Cupărești, familie 152
Curechiu 181
Curtea de Argeș 114
Curticeanu, Silviu 488
Curtea de Argeș, mănăstire 138
Cutlumus, mănăstire 115
Cuza, Alexandru Ioan 15, 211, 218, 219, 220–224, 249, 328, 329

D

Dabija, Eustratie 184
Dabija, colonel 242
Dacia 36, 38–46, 48, 49, 53, 54, 56, 144, 148, 167, 185, 250
Dacia Apulensis 40

Dacia Inferior 39
Dacia Malvensis 40
Dacia Porolissensis 40
Dacia Superior 39
Dalerul Mare 373
Dalerul Mic 373
Dali, Salvador 487
Dalmația 251
Damasc 38
Damocles 219
Daniel, proroc 506
Danielopol, Daniel 440
Danielopol, Dumitru 439
Dapyx 36
Darius I 30
Darnița 277
Dasius, v. Tasios
David, fratele țarului bulgar Samuil 55
Davidescu, Gheorghe 347, 349, 351
Dăbâca 57
Dămăceanu, Dumitru 411, 412
Dăscălescu, Constantin 509
Dăsnățui 65
Dâmbovița 241, 495
Dealul, mănăstire 138
Dealul „Sofia" (Cernavodă) 28
Dealul Spirii 216
Decebal 36–38, 40, 392
Decei, Aurel 129, 388
Deceneu 34, 35
Decheval, v. Decebal
Dekanozov, Vladimir G. 348
Delmas, colonel 329
Delta Dunării 201, 217, 218, 231, 232
Demetrescu, Camil 413, 415
Denikin, Anton I. 285
Depasta, Petru 184
Despot Vodă (Iacob Eraclid Despotul) 114, 118–121
Deva 492
Diamandi, Sterie 312
Diamandy, Constantin 257, 271
Dicomes 35
Didenco Ivan, v. Vidrașcu, Ioan
Dimitrie, jupan 61
Dimitrov, Gheorghi 403–406
Dinescu, Mircea 510
Dioclețian (Caius Aurelianus Valerius Diocletianus), împărat 50
Diodor din Sicilia 32
Dion Chrysostomos 37
Dionisie cel Mic (Exiguus) 51
Dionysopolis 34, 35
Djilas, Milovan 448, 449
Djuvara, Neagu 205, 409
Dobre, Constantin 491, 492
Dobrei, Ninel 492
Dobrina, pădure 309
Dobrînin, Anatolii 482
Dobrogea 31, 36–38, 50, 54, 62, 75, 82, 88, 90, 92, 231, 232, 242, 259, 262, 267, 268, 308, 391
Dobrogeanu-Gherea, Constantin 236, 237
Dobrotici (Dobrotiță) 74, 75, 88
Doering, maior 367
Doftana 308
Domițian (Titus Flavius Domitianus), împărat 36
Don, Cotul ~ 387–392
Donat, Ion 65, 124, 125
Doncea, Constantin 431, 465
Dorian, Emil 403
Dorohoi 352
Dosoftei, mitropolit 169, 248
Dracula, v. Vlad Țepeș
Dragomirna, mănăstire 170, 248
Dragoș din Maramureș, voievod 73
Dragul („Dracul"), v. Vlad Țepeș
Drăgășani 195
Drăghici, Alexandru 455, 458, 459, 469, 473, 477, 478
Drăghicescu, Dumitru 16
Drégelypalánk 149
Drista, v. Silistra
Drobeta (Drobeta-Turnu Severin) 38, 39, 42
Dromichaites 32, 33
Dubcek, Alexander 479, 480, 505
Dubrovnik, v. Ragusa
Duca, Constantin 164
Duca, George I. 400, 401

Duca, Gheorghe 142, 155, 156, 382
Duca I. Gh. 224, 240, 256, 263, 266, 271, 321, 323, 324
Duhamel, A.O. 214
Dumitriu, Petru 465
Dunăre (Istru) 25–27, 31–33, 35, 36, 38, 39, 43–45, 48, 49, 51, 53–56, 59, 62–65, 68–70, 72–74, 82–85, 88–90, 92, 93, 98, 100, 104, 122, 126–129, 131, 132, 140, 165, 172, 179, 195, 200, 201, 217, 218, 224, 229, 238, 259, 260, 262, 263, 281, 373, 416
Dunărea de Jos 36, 43, 61–63, 71, 74, 92, 200, 217
Dunărea de Mijloc 34, 139, 156, 287
Dunăre-Marea Neagră, Canalul ~ 450
Durandin, Catherine 210, 234
Durostor, județ 242, 355
Durostorum (Dârstor) 50, 51, 61, 91, v. și Silistra

E

Ecaterina a II-a 442
Eden, Anthony 399, 417
Edirne, v. Adrianopol
Efes 52
Eftimie, cronicar 137
Egipt 111, 395
Elena, regina-mamă (principesă a Greciei) 315, 317, 375
Eliade, Mircea 199, 310
Elian, Alexandru 148
Elveția 338, 442
Emilian, martir 50
Eminescu, Mihai 55, 233, 237, 250
Ene, Ileana 507
Erdély, v. Transilvania
Erfurt 179, 354
Erhan, Pantelimon 270
Erickson, John 414
Espinosa de los Monteros, Eugenio 383
Estonia 331, 347
Etiopia (Abisinia) 335
Etzdorf, conte 273, 275
Eugippius 54
Euhaita, localitate în Asia Mică (azi Avkhat) 64
Europa 27, 72, 77, 82, 84, 95, 139, 155, 162, 170, 177, 178, 184, 190, 199–201, 205, 208, 217–219, 232, 256, 258, 264, 287, 289, 299, 333, 336, 342, 344, 348, 349, 351, 364, 370, 381, 386, 393, 395, 397, 409, 421, 433, 483, 489, 497, 513, 514
Europa Centrală 26, 70, 90, 95, 114, 252, 293, 300, 383, 393, 414
Europa Central-Răsăriteană 313
Europa de Sud-Est 49, 70, 94, 172, 191, 222, 242, 243, 255, 293, 313, 338, 342, 353, 368, 398, 399, 489
Europa Occidentală (Apuseană, de Vest) 90, 95, 204, 443, 472, 514
Europa Răsăriteană (de Est) 45, 301, 332, 460, 489, 503, 504, 506, 511, 512
Eustatievici, Dimitrie 183
Eutropius 39, 40, 42, 43

F

Fabricius, Wilhelm 358
Faeragul 34
Falkenhayn, Erich von ~ 261, 263
Fanar 170
Farcaș, cneaz 70; cnezatul lui ~ 68
Farmache, Ioan 192, 195
Fayd 395
Fazekas János 461
Făget 279
Fălciu 47
Federația Rusă 65, 270, 274
Feldioara 67, 116
Ferdinand I, împărat al Austriei 251
Ferdinand I, rege al României 238, 259, 265, 272, 306, 315, 317
Ferdinand I de Habsburg, împărat romano-german 116, 117
Ferhad-pașa, mare vizir 128
Filip al II-lea, regele Macedoniei 31
Filip de Flandra 224

Filipescu, Dimitrie (Mitică) 209
Filipescu, Nicolae 256
Filipescu, Radu 501
Filipescu-Vulpe, Alexandru 194
Finlanda 342, 346
Firuz-bei 88
Fischer, Mochi 241
Fischer-Galați, Stephen 327
Flandra 262
Flămânda 262
Flămânzi 241
Flondor, Iancu 250, 273, 275, 276
Florus, Lucius Annaeus 35
Flueraș, Ion 279, 280
Foch, Ferdinand 286
Focșani 179, 218, 267, 408, 410, 414, 423
Fodoreanu, Ion 356, 357
Ford, Gerald 489, 493
Foriș, Ștefan 404–406
Förster, Jürgen 389
Fotino, Nicolae 465
Franchet d'Esperey, Louis 280
Franța 95, 99, 120, 158, 169, 179, 189, 206, 208, 216, 218, 225, 256, 257, 264, 289, 291–293, 307, 321, 328, 329, 331, 332, 334, 335, 339–344, 350, 360, 372, 374, 395, 397, 414, 438, 442, 447, 460, 472, 479
Franz Josef 214, 245, 247
Frățești 150
Frederic al II-lea, regele Prusiei 179
Fried, Eugen 445
Friessner, Hans 407, 408
Frujin 90
Fuad pașa 215
Fukuyama, Francis 513

G

Gafencu, Grigore 27, 217, 316, 318, 346, 350, 351, 376
Gagra, stațiune 471
Galați 194, 206, 238, 408, 410, 416, 423
Galerius (Gaius Galerius Valerius Maximianus), împărat 50
Galiția 179, 233, 242, 249
Gallia 49
Gallienus (Publius Licinius Valerianus Egnatius), împărat 43
Gallipoli 82, 91
Ganețki, Ivan S. 230
Gaulle, Charles de ~ 360, 374, 472, 478, 479
Gavriliță, Emil 254
Găești 263
Gdánsk (Danzig) 342
Gelu 59
Geneva 464, 501
Genghis-han 423
Genucla 36
Geoagiu 132
Georgescu, Teohari 441, 445, 454, 455, 457
Georgescu, Vlad 508
Germană, Republica Democrată ~ 466, 476, 479, 499
Germania (Al doilea Reich, Al treilea Reich) 27, 219, 232, 234, 235, 238, 255, 258, 267, 268, 277, 293, 306, 316, 330, 332–341, 344, 345, 347, 348, 349, 352, 353, 355, 357, 358, 362–364, 368, 371–374, 376, 378, 380, 381, 385–394, 397, 398, 400–402, 404, 407–410, 412–415, 419, 421, 432, 438, 439
Germania, Republica Federală ~ 476, 482
Gerö Ernö 462
Gerstenberg, Alfred 412
Geza al II-lea 66
Ghe, Nikolai N. 442
Gheorghe, mitropolit al Moldovei 121
Gheorghe, Ion 376, 398
Gheorghe Ștefan 149, 150
Gheorghiev, Șceriu 404
Gheorghiu-Dej, Gheorghe 420, 424, 425, 436, 440, 443–445, 447–449, 454–467, 469, 471, 473, 477, 478, 481, 499
Gherla 244, 450
Ghibu, Onisifor 270
Ghica, familie 310
Ghica, Alexandru 207
Ghica, Dimitrie 289, 319

Ghica, Grigore, domn al Țării Românești (1660–1664, 1672–1674) 142, 154
Ghica, Grigore al II-lea, domn fanariot 176
Ghica, Grigore al III-lea, domn fanariot 250
Ghica, Grigore, domn al Țării Românești (1822–1828), 191, 193, 194, 196
Ghica, Iancu 228
Ghica, Ion 209, 213
Ghica, Matei, domn fanariot 184
Gilău 59, 150
Giurcuța 279
Giurescu, Constantin C. 17
Giurgiu 98, 100, 112, 129, 403
Glad 59
Goebbels, Joseph 349, 392
Goga, Octavian 227, 264, 324, 328, 329, 336, 356, 371, 507
Goga, Veturia 371, 398
Goglidze, S.A. 378
Goldberger, Nicolae 421
Goldiș, Vasile 278
Golescu, Dinicu 195, 197, 198, 254
Golescu, Nicolae 223
Golești 195
Goma, Paul 15, 484, 490, 492, 515
Gomulka, Władysław 448, 458, 459
Gorbaciov, Mihail S. 406–500, 502, 504, 505
Gorbaciova, Raisa M. 502
Gorceakov, Aleksandr M. 228, 231
Gore, Pavel 269
Gorj, județ 28
Gorki, oraș 500
Göring, Hermann 373, 375
Grațiani, Gaspar 154
Grădiștea Muncelului 37
Greceanu, Radu 168
Greceanu, Șerban 168
Grecia 28, 52, 98, 194, 196, 241, 260, 315, 325, 341, 350, 398, 399, 414, 416, 423, 427–429
Grigore al IX-lea, papă 67
Grigore al XI-lea, papă 81
Grigorescu, Eremia 267
Grigorescu, Nicolae 230
Grinfeld, Nadejda 269
Gritti, Aloisio 116
Grivița 230
Grosu, Gurie 254, 269
Groza, Petru 415, 427, 430–432, 435–437, 439, 440, 442, 446–448, 455
Grozav, vornic moldovean 116
Grünwald 94
Grușko, Viktor 505
Guderian, Heinz 380
Guesclin, Bertrand du ~ 70
Guliaev, P. 352
Gurbănești-Ilfov 311
Guruslău 136
Gusev, F. 399

H

Habsburg, dinastie 119, 143, 144, 149, 157, 162, 244, 249
Hacman, Eugenie 251
Hadrian (Publius Aelius Hadrianus), împărat 39–41
Haemus 34, 39
Haldeman, H.R. 483
Halifax, Edward 341
Halippa, Pantelimon 254, 269, 270
Halmei 439
Hamangia 28
Hannibal 380
Hansen, Erik 367, 382, 391, 392, 412
Haralambie, Nicolae 223
Haret, Spiru C. 239, 240
Harkov 307, 388, 391
Harriman, Averell 418, 436, 440
Harrington, Joseph 494
Hasdeu, Bogdan Petriceicu 233
Hatvani Imre 213
Hațeg, v.Țara Hațegului
Hațieganu, Emil 436, 440
Hauffe, Arthur 391
Haupt, Gheorghe 468
Havel, Vaclav 505
Hăbășești 29
Hălmagiu 141
Hârlău 109

Hârșova 127
Hegel, G.F.W. 509
Heissler, Donat 157, 170
Helfand (Ghelfand), L.B. 346, 347
Heliade-Rădulescu, Ion 214
Helis 32
Helsinki 420, 489
Henric al III-lea, regele Franței 118
Henric al V-lea, regele Angliei 317
Heracleea Pontică 30
Hermannstadt, v. Sibiu
Herodot 14, 30
Herța 351–353, 379, 400, 410, 439, 514
Herța, Vladimir 269
Hertegovina 227
Hesichius, martir 50
Hillgruber, Andreas 383
Hindenburg, Paul von ~ 261
Hinog – Cernavodă 50
Histria 30, 33
Hitchins, Keith 245, 246, 280, 288
Hitler, Adolf 27, 329, 331, 332, 335, 337–339, 342, 343, 345, 348, 349, 354, 355, 359, 363, 364, 366–369, 372–375, 380–384, 387–394, 396, 397, 402–404, 407, 410–414, 421
Hoarda de Aur, hanat 70, 71, 106 (Hoarda de pe Volga) 425
Hoare, Reginald 350
Hobsbawm, Eric 14, 201
Hohenzollern–Sigmaringen, dinastie 224, 238, 260
Holman, Adrian 447
Hóman Balint 355
Honecker, Erich 502–504
Horea (Vasile Ursu Nicola) 181, 182, 280, 393
Horthy Miklós 288, 410
Hotin 142, 154
Hronot, Petru 108
Hrușciov, Nikita S. 456, 457, 460, 462–465, 467, 469, 471–473
Hua Goufeng 494
Huizinga, Johan 99
Hull, Cordell 292, 383
Humor, mănăstire 137
Hunedoara 28, 96
Huniazi, familie 77
Huntington, Samuel 254
Hurezi, mănăstire 170, 193
Hurmuzachi, familie 249
Hurmuzachi, Gheorghe 249, 250
Huși 408
Hybrida, Caius Antonius 36

I

Iacobici, Iosif 388
Ialomița, râu 97
Ialta 427, 428, 481
Iamandi, Victor 323, 365
Iancu, Avram 213, 214, 278
Iancu de Hunedoara 96–99
Iași 21, 73, 111, 127, 142, 146, 148, 152, 154, 163, 165, 170, 172, 175, 194, 196, 206, 211, 215, 220, 223, 250, 271, 377, 408, 416, 507
Ibrahim, mare vizir 116
Ibrăileanu, Garabet 208
Ieremia, pârcălab 123
Ieremia Movilă 133, 135
Ieronim, fericitul 51
Ierusalim 115
Iezerul Cahulului 122
Ileana, arhiducesă de Habsburg 359
Iliaș, fiul lui Alexandru cel Bun 94
Iliaș Rareș 114, 118
Iliescu, Dumitru 258, 264
Iliescu, Ion 478, 497, 510, 511
Illyria 43
Imperiul bizantin 52, 54, 55, 64, 74, 80, 168, v. și Bizanț
Imperiul german 292
Imperiul habsburgic 119, 127, 137, 158, 162, 163, 178, 248
Imperiul latin de Constantinopol 67
Imperiul otoman 103, 104, 108, 128, 137, 188, 217, 222, 292, v. și Poarta otomană

Imperiul persan 139
Imperiul roman 39, 43, 49, 50, v. și Roma
Imperiul romano-german 117, 149
Imperiul româno-bulgar 64, 67
Imperiul rus 140, v. și Rusia
Inculeț, Ion 270, 323
India 495
Ineu 141
Inocențiu al III-lea, papă 64
Insula Șerpilor 216, 231, 232, 450, 514
Ioachim de Brandenburg 118
Ioan, cnezatul lui ~ 68–70
Ioan, fiul lui Vasile Lupu 148
Ioan Albert, rege al Poloniei 108
Ioan Cassian, sfânt 51
Ioan cel Nou de la Suceava, sfânt 93, 248
Ioan din Efes 52
Ioan Vodă cel Cumplit 121–123
Ionescu, Bessie 241
Ionescu, Eugen 299
Ionescu, Nae 310
Ionescu, Dumitru (Take) 238–241, 256, 264, 268, 289, 311, 330, 334
Ioniță Caloian (cel Frumos) 63, 64
Ionnițiu, Mircea 412
Iordache Olimpiotul 192, 195
Iordanes 37, 44
Iorga, Nicolae 15, 17, 18, 25, 55, 56, 59, 60, 63, 79, 80, 110, 131, 148, 161, 229, 247, 248, 256, 265, 310, 312, 319, 324, 337, 344, 351, 356, 358, 365, 366
Iorga, Nicolae, legionar 365
Iosif al II-lea, împărat 92, 177, 181, 182, 248
Ip 364
Ipsilanti, Alexandru, conducătorul Eteriei 194–196
Ipsilanti, Alexandru, domn fanariot 173, 177, 192
Ipsilanti, Constantin, domn fanariot 173, 177, 194
Irak 105
Iran 105, 509
Isaac al II-lea Anghelos 63
Isaac Beg 105
Isaccea 71, 74
Islaz 214
Ismail (Izmail) 127, 228, 231, 232, 404, 408
Isopescu-Grecul, C. 274
Israel 454, 476, 480, 489, 493
Istanbul (Constantinopol) 116, 164, 189, 206, 207, 215, 218, 222, v. și Constantinopol
Istru, v. Dunăre
Italia 95, 197, 219, 255, 264, 265, 291, 307, 332, 335, 342, 346, 350, 353, 364, 387, 390, 394, 396, 397, 442, 447
Iuga, Dumitru 501
Iugoslavia 293, 330, 343, 344, 350, 373, 414, 416, 461, 472, 473, 482
Iulian Apostatul (Flavius Claudius Iulius), împărat 50
Iuliu Veteranul, martir 50
Ivan al III-lea, mare cneaz al Moscovei 108
Ivan al IV-lea cel Groaznic 121
Ivanco 74, 75
Ivasiuc, Alexandru 461, 484

J

Jackson, Henry 493
Jakeš, Miloš 505
Japonia 289, 291, 364
Jászi Oszkár 277, 279
Jdanov, Andrei A. 347, 448
Jian Qing 485
Jilava 365, 451
Jiliștea 122
Jirecek, Constantin 18
Jiu 229
Jivkov, Todor 460, 471
Johnson, Lyndon 476, 477, 482
Josephus Flavius 169
Jukov, Gheorghi K. 386
Jumanca, Iosif 280
Justinian I, împărat bizantin 54, 55

K

Kádár Janos 462, 471
Kaganovici, Lazar M. 463

Kahlenberg 156
Kamasis 50
Kapolna, v. Căpâlna
Kara-Mustafa, mare vizir 164
Karinovasi 88
Karolyi Mihály 277, 279, 286
Kavtaradze, Serghei I. 447
Kazanlîk 230
Kedrenos, Georgios 55, 62
Kémény Ioan 151
Kerenski, Aleksandr F. 266, 270
Keve 59
Kiev 61, 62, 148, 269, 277, 284, 285, 348
Killinger, Manfred von ~ 410–412
Kim Ir Sen 485
Király Albert 128
Kirițescu, Constantin 242
Kirk, Roger 501
Kiselev (Kisseleff), Pavel D. 201, 202, 206, 207
Kissinger, Henry 485, 493
Koffler, Remus 455
Kogălniceanu, Enache 184
Kogălniceanu, Mihail 211, 220, 229, 231, 249, 250
Kogelfranz, Siegfried 414
Kollontai, Alexandra 400, 401
Korne, Radu 411, 451
Korotkov, I. 352
Kosîghin, Aleksei N. 479
Kosovopolje 82, 88, 98
Kossuth Lajos 213
Kostov, Traicio 454
Köblös Elek 309
Köprülü, familia 139, 155
Köprülüzade, Ahmed 154
Kramer, Mark 482
Kronstadt, v. Brașov
Krupp 230
Kuban 396
Kukolev, P.G. 346
Kun Béla 284, 287, 288, 460
Kursk 392, 394

L

Ladislau, fiul lui Iancu de Hunedoara 99
Lago, Boris 308
Laiotă Basarab 106
Lambrino, Ioana (Zizi) 314
Lascăr, Mihail 392, 393
Lascăr, Vasile 289
Laski, Albert 119
Lattimore, Owen 45
Latcu 79, 80
Laurentius, comes 69
Lavrentiev, A.I. 425
Lazăr, cneaz al Serbiei 88
Lăzărescu, Dan Amedeu 15
Lebunion 62
Lenin, V.I. 266, 267, 269, 273, 284, 285, 287, 307, 308, 331, 430, 466, 475, 498
Leopold I, împărat romano-german 156, 157, 162
Leova 408
Lépes György 95
Lépes Lorand 95
Lesakov, V.I. 445
Letonia 347
Leustachius, voievod 66
Libia 395
Licinius (Flavius Valerius Licinianus Licinius), împărat 50
Liège 242
Limba, insulă 373
Linz 149
Litovoi 68–70
Litua, țara ~ 68
Lituania 81, 94, 345, 348
Litvinov, Maksim M. 333, 334, 338
Livadia 228
Ljubljana (Laibach) 194
Lloyd George, David 286, 289
Locarno 335
Londra 218, 328, 338, 341, 350, 372, 387, 396, 398, 399, 415, 417, 423, 428, 430, 435, 442
Lorenć, Alois 505
Lovinescu, Monica 493

Lubieniecki, sol polonez 127
Lublau 93, 94
Lublin 415
Luca, Vasile (László Luca) 406, 421, 422, 425, 426, 443–445, 447, 448, 454, 455, 457, 467, 499
Lucaciu, Vasile 247
Lucaris, Chiril 144
Lucescu, Constantin 511
Luck 165
Ludendorff, Erich 261
Ludovic I de Anjou, rege al Ungariei 73, 76, 79–81, 95, 134
Ludovic al II-lea, rege al Ungariei 116
Ludovic al XI-lea, rege al Franței 99
Ludovic al XIV-lea, rege al Franței 158
Ludovic al XVIII-lea, rege al Franței 324
Ludovic-Filip, rege al Franței 209
Ludovski, V.G. 271
Lugoj 141, 244
Lupaș, Ioan 277
Lupaș, Teodor 460
Lupeni 490
Lupescu (Wolf), Elena (Magda) 315, 317–320, 325, 336, 359
Lupu 69
Lupu, Dionisie 195
Lupu, Nicolae 436, 441
Lupu, Petrache 323
Luther, Martin 118
Lydus, Ioannes 39
Lysimach 31–33

M

Macarie, episcop 137
Macedonia 36
Machiavelli, Niccolò 115
Mackensen, August von ~ 262, 263
Madgearu, Virgil 365
Madrid 515
Magherescu, Gheorghe 433
Mailath Ștefan 117
Maior, Petru 182, 184, 185
Maiorescu, Titu 19, 239, 242, 297
Malaxa, Nicolae 325
Malenkov, Gheorghi M. 405, 448, 460, 463
Malinovski, Rodion I. 428, 472
Malta 503
Malva 40
Mangalia 30
Maniu, Iuliu 278, 280–282, 305, 306, 315, 317, 320, 324–327, 357–360, 379, 385, 386, 398, 399, 401, 407, 409–411, 414, 419–423, 429, 436, 440, 441, 446, 447, 450
Manoilescu, Mihail 235, 317, 324, 325, 354, 355
Manole, Manole 406
Manstein, Erich von ~ 390–392
Manuel al II-lea Paleolog, împărat bizantin 91
Mao Zedong 484–487
Maramureș 73
Marcian, martir 50
Marea Britanie (Anglia) 95, 189, 201, 204, 217, 218, 231, 240, 241, 256, 290, 291, 306, 317, 321, 328, 329, 331, 332, 334, 338–344, 347, 350, 354, 357, 358, 360, 374, 385–387, 393, 397, 398, 400, 403, 415–418, 421, 423, 427, 428, 435–439, 442, 447, 460
Marea Neagră 25, 30, 34, 39, 62, 70, 73, 74, 79, 91, 107, 112, 126, 238, 270, 272, 342, 347, 378, 395
Marghiloman, Alexandru 239, 267, 272, 273, 297, 304, 418, 507
Maria, regină a României 264, 267, 315
Marin, Gheorghe Gaston 445, 454
Marin, Vasile 358
Marinescu, Gavrilă 325, 345, 365
Mark, Eduard 431
Marmeliuc, Dimitrie 276
Marna 264, 391
Marshall, George 442, 446
Marshall, Planul ~ 424, 443
Márton Gyula 461
Marx, Karl 133, 196, 469, 470, 509
Mastny, Vojtech 405
Mateevici, Alexei 254
Matei Basarab 147–149, 151

Matia Corvin 77, 100–102, 104, 105, 108
Maurer, Ion Gheorghe 438, 439, 445, 471–474, 476–478
Mauriciu 52, 53
Mauropous, Ioan 64
Maurovlahia 80
Mavrocordat, Alexandru 163
Mavrocordat, Constantin 174, 176, 177, 179, 183, 184, 207, 252
Mavrocordat, Nicolae 163, 165, 172–174, 177, 184
Mazilu, Dumitru 510
Măcărescu, Alexandru 440
Măcelariu, Ilie 247
Măcin 74
Mănescu, Corneliu 468, 504, 510
Mănescu, Manea 478, 509
Mărășești 20, 266, 267, 391, 412
Mărăști 20, 266, 267, 311, 315, 391
Mărgineanu, Nicolae 323
Mârzescu, Gheorghe 309
McCagg, William 427
Mediaș 354
Medvedev, Vadim 496, 502, 503
Mehlis, L.Z. 348
Mehmed I, sultan 91, 92
Mehmed al II-lea, sultan 83–87, 97–99, 101, 105, 106, 388
Mehmed, beg de Vidin 110
Mehmed (numele luat la turcire de Mihnea al II-lea și de Iliaș Rareș) 114
Meir, Golda 489
Melanchton, Filip 119
Menumorut 59
Mesembria 98
Meseslav (Mišeslav) 68
Mesteacăn 181
Meteore 115
Metternich-Winneburg, Klemens Wenzel 189
Meținu, Silviu 398
Mezid, beg de Vidin 97
Mezincescu, Eduard 450
Michelet, Jules 216
Micu, Inochentie 180–182
Micu, Samuil 182, 184
„Mielul Alb", stat 105
Mihai I, rege al României 315–318, 360, 375, 396, 399, 410, 411, 414, 420, 421, 427, 428, 435, 436, 442, 446, 448, 507
Mihai Viteazul 109, 114, 123–130, 132–137, 140, 144, 145, 150, 151, 153, 168, 280
Mihail al VII-lea Ducas 62
Mihail al VIII-lea Paleolog 74
Mihail, Gheorghe 406, 434
Mihailovici, Constantin 101
Mihalache, Ion 305, 312, 321, 436, 440, 447, 450
Mihali, Theodor 278
Mihăilescu, Vintilă 26
Mihnea al II-lea, 111, 114, 121, 145
Mihnea al III-lea 150, 153
Mikulov 143, 149
Milano 50, 96
Milcov 104, 122, 131, 208
Milea, Vasile 510
Milescu, Nicolae 169
Milet, colonie 30
Militaru, Nicolae 496, 510
Mioc, Damaschin 113
Mirabeau, Gabriel, conte de ~ 234
Mirăslău 135
Mircea, fiul lui Vlad Dracul 98
Mircea, pretendent sprijinit de Ștefan cel Mare 104
Mircea cel Bătrân 75, 88–92, 98
Mircea Ciobanul 88, 114, 120
Mircea-Vodă, comună 61
Misail Călugărul 92
Mlynár, Zdenek 481, 505
Mocioni (Mocsonyi), Alexandru 246
Mocsonyi-Styrcea, Ion 400, 406, 411, 412
Moesia 36, 39, 43, 44
Moesia Inferior 39
Moghioroș, Alexandru 454, 455, 458
Mogoșoaia 170
Mohács 110, 116

Moise Chorenați'i 55
Moldavca 408
Moldovan, Roman 478
Moldovenească, Republica Democratică Autonomă 270
Moldovenească, Republica Democratică ~ 272
Moldovenească, Republica Socialistă Sovietică Autonomă (RSSA) 331, 352
Moldovenească, Republica Sovietică ~ 382
Moldovița, mănăstire 137
Molotov, Viaceslav M. 342, 344–346, 348, 349, 351, 376, 396, 404, 405, 417, 418, 425, 435, 438, 439, 463, 507
Moltke, Helmuth von ~ 199
Monte Cassino 410
Monteoru 29
Montpellier 119
Morand, Paul 395
Morea 120
Morev, V. 422
Morgenstern, I. 358
Morțun, Vasile 264
Moscova 108, 163, 267, 271, 285, 287, 291, 307, 308, 326, 330–333, 336, 338, 340, 342, 346–349, 351–355, 373, 386, 387, 396, 398–401, 403–405, 413–418, 421, 424, 426, 427, 429, 430, 432, 435, 436, 441–449, 453, 455, 456, 459, 460, 462–468, 471–473, 475–477, 479–486, 494, 499, 500, 502, 504
Moța, Ion 358
Movilă, Gavril 144
Movilă, Simion 145
Movilești, familie 135, 136
Munteanu, Aurel-Dragoș 501
Muntenegru 227, 241
Murad I, sultan 82, 88
Murad al II-lea, sultan 97, 98
Mureș 258, 280, 281, 354
Mureșanu, Iacob 250
Musa, emir 91
Mussolini, Benito 321, 363, 394, 407
Mustafa, emir 91
Muste, Nicolae 184
München 373, 394

N

Nabucodonosor 506
Nae, Elena 506
Nagy Imre 460–462
Nagy-Talavera, Nicholas M. 322
Naima, Mustafa 129
Nalcik 388
Nanu, Frederic, 271, 400, 401, 409
Napoca 42
Napoleon I Bonaparte 123, 179, 189, 306, 354
Napoleon al III-lea (Ludovic Bonaparte) 219, 221, 226, 509
Năməloasa 410
Năsturel, Udriște 169
Neagoe Basarab 110, 114, 115, 137, 138
Neajlov 263
Neamț, județ 41
Neamț, mănăstire 137
Neculce, Ion 184
Negoițescu, Ion 355
Negrea, Ștefan 460
Negropontes, Theodor 431
Negruț, Clement 491
Negulescu, P.P. 306
Nelidov, Aleksandr I. 228
Neptun, stațiune 491
Nestor, Ion 53
Nestor, vestarh 62
Neubacher, Hermann 353, 368
Neuilly 291
New York 471, 514
Nicandru, martir 50
Niceta (Nichita) Romanul, martir 51
Niceta de Remesiana 51
Nicolae (Nikolai Nikolaevici), mare duce 228–230
Nicolae, prinț al României 315
Nicolae I, țar al Rusiei 206, 252
Nicolae al II-lea, țar al Rusiei, 252

Nicolae Alexandru, domn al Țării Românești 79, 115
Nicolau, Sergiu (Niconov, Serghei) 425
Nicopole 90, 114, 229
Niculescu-Buzești, Grigore 401, 407, 412
Niculescu-Mizil, Paul 478
Niculiță 63
Niculițel 50
Nifon, patriarh al Constantinopolului și mitropolit al Țării Românești 115
Nikolaev, V. 462
Nistor, Ion 249, 276
Nistru 73, 93, 178, 179, 200, 251, 271–274, 276, 284, 285, 292, 331, 334, 378–383, 385, 386, 433, 439
Niš 51, 97
Nixon, Richard 476, 483, 489, 493
Nogay 70, 71
Noica, Constantin 114, 184, 310, 465
Nola 51
Noricum 56
Normandia 400
Nour, Alexis 254
Nouzille, Jean 44
Novorossiisk, gubernie 251
Novoselo 100
Novotný, Antonín 471, 472

O

Obertyn 116
Obluciția 100, 122
Obolenski, Dmitri 64
Obolenski, Mihail A. 253
Odessa 190, 270, 271, 314, 348, 382, 384
Odobești 475
Ohaba Ponor 27
Oituz 20, 266, 267, 391
Olbia 34, 35
Olt 31, 39, 66, 68–70
Oltenia 35, 39, 40, 65, 68, 178, 191, 193, 194, 241, 263, 265, 391
Oltenița 273
Onciul, Aurel 273–276
Onciul, Dimitre 250
Oprișan, Mircea 456
Oradea (Oradea Mare) 141, 151, 284, 322, 438, 508
Orașul de Floci 124, 127
Orăștie, Munții ~ 34, 37
Ordjonikidze (azi Vladikavkaz), oraș ~ 388
Orlando, Vittorio Emanuele 289
Orlești 113
Ornea, Zigu 15
Oroles 33
Orșova 262
Osman pașa 229, 230
Ostrov 482
Ostrovița 101
Oțetea, Andrei 19, 270, 465, 470

P

Pacepa, Ion 480, 496
Pacorus al II-lea 38
Padeș 192
Padova 167
Pană, Gheorghe 491
Panion, v. Priscus din Panion
Pannonia 48
Panu, Gheorghe 19
Papacostea, Petre 306
Papacostea, Șerban 67, 80, 135
Papacostea, Victor 134, 452
Papu, Edgar 166
Paradunavon, v. Paristrion
Parhon, Constantin I. 448
Paris 17, 27, 205, 206, 209, 210, 214, 217–219, 227, 228, 253, 284, 288, 290–293, 320, 328, 335, 338, 363, 380, 391, 437, 443, 444, 472, 493, 507
Paristrion (Paradunavon) 62
Parașeni 491
Pasicrate, martir 50
Pašić, Nikola 289
Passarowitz 178
Patilineț, Vasile 478, 497
Pauker, Ana 406, 415, 416, 422, 424, 425, 431, 443–445, 447, 449, 454, 455, 457, 467, 499

Paul, prinț, regent al Iugoslaviei 373
Paulin de Nola, sfânt 51
Paulus, Friedrich 392, 393
Pavel, Sfântul Apostol 123
Pavel, Cătălin 18
Pavelić, Ante 414
Păcuiul lui Soare 74
Păcurariu, Mircea 67
Pătrașcu cel Bun 120, 123
Pătrășcanu (Patrașcanu) Lucrețiu 208, 400, 406, 411, 418, 420, 422, 423, 426, 427, 437, 448, 449, 455, 457, 477, 478
Pârvan, Vasile 30
Pârvulescu, Constantin 406, 431, 458, 497, 501, 504
Peceneaga 65
Péguy, Charles 486
Peidl Gyula 287
Pelivan, Ion 270
Pellé, Maurice César Joseph 286
Pelopones 192
Penescu, Nicolae 447
Peninsula Balcanică 36, 49, 52, 53, 75, 82, 88, 110, 241, 342, 388, v. și Balcani
Peninsula Iberică 49
Peninsula Italică 49, 55, 189, 283
Peninsula Sinai 480
Pereiaslaveț (Micul Preslav) 61
Pesta 101
Pétain, Philippe 371
Petersburg (Petrograd) 172, 179, 189, 190, 202, 207, 217, 222, 228, 231, 234, 252, 257, 270, 271, 430
Petrescu, Barbu 506
Petrescu, Constantin-Titel 411, 420
Petrescu, Dan 501, 510
Petrescu, Ghenadie 238
Petrescu-Comnen, Nicolae 287, 338
Petrescu-Dâmbovița, Mircea 28
Petrino, Dimitrie 250
Petroșani 491, 492
Petrovicescu, Ion 367
Petru al II-lea, domn al Moldovei 98
Petru Aron 104
Petru (Asan) 63, 64
Petru Cercel 111, 114, 118, 120, 121, 123
Petru I (cel Mare), țar al Rusiei 140, 163, 165, 498
Petru Mușat 79–81, 88, 92
Petru Rareș 114, 115, 117, 118, 137, 265
Petru Șchiopul 120, 122, 123, 137, 168
Peyer Károly 287
Pharsalos 35
Pherechide, Mihail 290
Philippos, martir 50
Piatra Roșie 34
Piemont, v. Sardinia, Regatul ~
Piemontul getic 65, 68
Pietroasele 48
Pillat, Dinu 465
Pintilie, Gheorghe (Pintilie Bodnarenco, Pantiușa) 425
Pitagora 30
Pitești 195, 231, 450
Piuariu-Molnar, Ioan 182
Pius al II-lea, papă 100
Platon, Gheorghe 210
Pleșiță, Nicolae 492
Pleșu, Andrei 501
Plevna 229–231, 234
Pločnik 82
Ploiești 225, 340, 384, 387, 395, 403
Poarta otomană 82–89, 92, 94, 97, 98, 100, 101, 105, 107, 109, 110, 112, 116, 118–122, 127, 129, 132, 133, 140–142, 144–146, 150–152, 154–156, 158, 161–166, 168, 172–175, 177–179, 184, 191, 192, 195, 196, 202, 206, 215, 220, 382, 470, v. și Imperiul otoman
Pocuția 108, 116
Podișul Transilvaniei 25, 59
Podul Înalt 105
Podunavia 91
Poetaș, Stan 284
Poincaré, Raymond 238

Polonia 83, 87–89, 93, 97, 103, 107–109, 115, 117, 132, 133, 135, 139, 143, 152, 153, 155, 156, 179, 293, 300, 300–332, 334, 335, 337, 338, 341, 342, 344, 345, 415, 428, 432, 458, 479, 497, 499
Polovraci, mănăstire 193
Poltava 163
Pompeius Cnaeus 35
Pontul Euxin (Marea Neagră) 30, 31
Pontul Stâng 30, 32, 33, 36
Pop, Ioan Aurel 131
Pop de Băsești, Gheorghe 247, 281
Popa, Gică 511
Popa, Irina 21
Popa, Marcel 21
Popa, Vlad 21
Popescu, Dumitru 477, 478
Popescu, Radu, cronicar 145, 181
Popovici, Aurel C. 249
Porolissum 40
Porter, Ivor 303, 398
Portocală, Radu 505, 506
Porțile de Fier 71, 74
Porumbaru, Emanoil 258
Porumbescu, Ciprian 250
Posada 72, 79
Posteucă, Vasile (Povstanski, Mișa) 425
Potaissa 41, 42
Potsdam 435, 481
Poznań 458
Praga 286, 338, 340, 414, 479, 482, 490, 499, 505
Prahova, județ 62
Preoteasa, Grigore 462
Prezan, Constantin 266
Priscus din Panion 48
Probota, mănăstire 137
Procopius din Cezareea 52, 53
Prodan, David 182
Prusia 179, 189, 218, 219, 224, 234, 245, 342
Prut 178, 179, 189, 200, 208, 251, 252, 272–274, 282, 292, 355, 375–377, 379, 385
Pruteanu, George 15
Pușcariu, Sextil 44, 274, 276
Putineiu 127
Putna, mănăstire 137, 248, 250

Q

Quinet, Edgar 216
Quinlan, Paul 437

R

Racoviță, Mihai 163, 176
Radu cel Frumos 145, 328
Radu cel Mare 138
Radu de la Afumați 86, 87, 101, 102, 104, 105, 110, 120
Radu Leon 153
Radu Mihnea 129, 142, 144–146, 148, 150
Radu Șerban 143, 145, 151
Raetia 55
Ragusa (Dubrovnik) 112, 152
Rajk László 454
Rákóczi, familie 144, 146, 148, 149
Rákóczi Francisc al II-lea 158
Rákóczi Gheorghe I 139, 143, 148, 149, 151
Rákóczi Gheorghe II 140, 143, 149, 150
Rákos, Câmpia ~ 143
Rákosi Mátyás 458, 462
Rakovski, Christian 271, 284, 285, 287, 487
Rangheț (Rangecz), Iosif 406, 430
Ranisstorum 38
Ranke, Leopold von ~ 20
Rapallo 332, 333
Rastenburg 402
Rațiu, Ioan 247
Răšīd od-Din 68
Răcăciuni 265
Răceanu, Grigore 465, 504
Răceanu, Mircea 501
Rădăuți 92
Rădescu, Nicolae 420, 422, 426, 427
Rădulescu, Edgar 433
Rădulescu, Gheorghe (Gogu) 375
Rădulescu-Motru, Constantin 393
Rădulescu-Pogoneanu, Victor 414
Răutu, Leonte 454, 461, 478
Războieni 106

Reagan, Ronald 498, 503
Rebreanu, Liviu 277, 318, 471, 508
Regatul geto-dac 37, 38, 42
Regatul macedonean 31, 32
Regatul odrizilor 31, 36
Regatul part 36
Regatul Sardiniei (Piemontului) 218, 219, 283
Regatul ungar 60, 65–67, 69, 71–73, 75, 104, 110, v. și Ungaria
Remesiana 51
Renania 335, 336
Rezachevici, Constantin 133
Rezun, Vladimir (Viktor Suvorov) 479
Rhemaxos 33
Ribbentrop, Joachim von ~ 344, 345, 347–349, 354, 355, 363, 366, 381, 389, 507
Rin 335
Rocca delle Caminate 394
Rodna 116, 132
Roles 36
Roma 36, 38, 43, 44, 46, 51, 55, 159–161, 163, 167, 180–182, 184, 327, 329, 340, 363
Roman I 73
Roman al II-lea 94
Roman, Petre 510
Roman, episcopie 92
Roman, oraș 93
România, passim
Romniceanu, Mihai 436, 440
Romula 40
Roosevelt, Franklin Delano 395, 396, 399, 421, 427, 435
Rosenberg, Alfred 328
Rosetti, Alexandru 49, 55
Rosetti, Radu R. 264
Rosetti-Roznovanu, Nicolae 223
Roske, Octavian 467
Rossovlahia (Moldova) 80
Roșcani 123
Roth, Stephan Ludwig 213
Rovine 89, 92
Rozenboim, R. 352
Roznov 223
Rucăr 129
Rudeanu, Theodosie 137
Rudolf al II-lea 129, 133, 135, 136, 143
Ruhr 335
Rumelia 91, 98, 105
Rusciuk 127
Ruset, Antonie 155
Rusia 61, 121, 139, 152, 163, 165, 172, 178, 179, 189–191, 194, 197, 201, 206–208, 214, 215, 217, 218, 222, 223, 227–229, 230–232, 234, 241, 251–253, 256–261, 267, 269–272, 277, 282–284, 286, 288, 289, 291, 292, 301, 307, 330, 331, 354, 380, 453
Rusk, Dean 468, 481, 482
Russu, I.I. 40, 41
Rutenia 338

S

Sadowa 245
Saharov, Andrei 500
Saint Germain-en-Laye 291
Sala, Marius 21
Salankemen 156
Salonic 91, 258
Salonta 284
Samo 52
Samos, insulă 119
Samuil, țar bulgar 55
Sansala (s), preot 51, 52
San Stefano 230, 231
Saqdja (Isaccea) 71
Sarai, Visarion 180
Sargent, Orme 341
Sarmizegetusa 34, 38
Satârci, Mehmed pașa 128
Satu Mare (Sătmar) 143, 149, 158, 284, 420, 438
Satza 62
Sava Gotul, martir 39, 51, 52
Sazonov, Serghei D. 257

Sălăjan, Leontin 459
Sănătescu, Constantin 389, 406, 411, 412, 420–422
Sărățeanu, Constantin 315, 317
Sântana de Mureș 48
Schässburg, v. Sighișoara
Schirach, Baldur von ~ 366
Schmidt, Andreas 367, 428
Schmidt, Paul 364
Schroeder, Christa 375
Schulenburg, Friedrich Werner von der ~ 347–349
Schuyler, C.V.R. 431
Schwann, S. 470
Scoryllus 35
Scythia Minor 31, 50, 51
Sebastian (Hechter), Mihail 396
Secuime 279
Seghedin 97
Seignobos, Charles 15, 19
Sejna, Jan 471, 472, 476
Seleușul Mare 151
Semendria 97
Semionov, Vladimir 400
Seneslau 68
Serbia 82, 88, 91, 96, 227, 241–243, 257, 265, 289
Sersciuk, general sovietic 433
Sesthlav 62
Seton-Watson, Hugh 419, 436, 489
Sevastopol 388
Severin, sfânt 56
Severin, localitate, v. și Țara Severinului
Sibiu (Hermannstadt) 51, 52, 66, 100, 161, 244, 245, 261
Sicilia 32
Sighet 442, 451
Sighișoara (Schässburg) 66, 354
Sigismund, fratele lui Ioan Albert, regele Poloniei 108
Sigismund de Luxemburg 88–91, 93, 94, 96
Silistra 62, 91, 114, 127, 195, 232, 242, 289, v. și Durostorum
Sima, Horia 359, 361, 362, 366, 368, 390, 391, 428
Simion, Movilă 135
Simocata, Teofilact 48, 49
Sinai, Muntele ~ 115
Sinaia 323, 324, 365
Sinan pașa 128–130
Sinop 88, 91, 92
Siret, râu 73, 162, 208, 274
Siret, localitate 439
Sivori, Franco 121
Skylitzes, Ioan 55
Slansky, Rudolf 454
Slatina 231
Slavonia 139
Slăniceanu, Gheorghe 228
Slon 62
Slovacia 338, 340, 364
Smârdan 230
Smolnîi 430
Snagov 410
Sobieski, Ioan 139, 152, 154, 156, 162
Sofia 97, 454
Sofronie din Cioara 180
Soliman, beilerbei al Rumeliei 105
Soliman Magnificul 109, 117, 139
Soliman pașa 215
Someș, râu 258, 441
Sommer, Johann 119
Soroca 183, 284
Sozopol 35
Spania 189, 383
Sparta 487
Speidel, Hans 383
Stahl, Henri H. 71
Stalin, Iosif V. 27, 307, 308, 331–333, 338, 342, 345–349, 354, 372, 378, 386, 395, 401, 403–407, 415, 416, 421, 424, 425, 427, 428, 430–435, 440, 442–444, 446, 448, 450, 451, 454–457, 464, 467, 468, 477, 486, 488, 489, 498, 499
Stalingrad 365, 388–392, 394, 396, 408
Stanciu, Maria 21
Starii Stambul 373

„Starșina" (nume-cod al agentului spionajului sovietic, germanul Harro Schulze-Boysen) 373
Statele Unite ale Americii 41, 236, 286, 289, 291, 292, 316, 340, 383, 387, 393, 396, 397, 415, 417, 418, 421, 423, 428, 431, 432, 435–438, 442, 443, 452, 454, 460, 468, 476, 477, 481, 485, 489, 493, 494, 496, 498, 500, 503, 508
Stavrinos 136
Stănculescu, Victor Atanase 510
Stănilești 140, 165
Steel, Christopher 398, 399
Stefanov, Boris 309, 345, 346
Stepa Calmucă 388, 390, 391
Stere, Constantin 254, 256, 272, 297
Stibor de Stiboricz 90
Stockholm 409
Stöger–Steiner, Rudolf 278
Stoicănescu, Constantin 428
Stoker, Bram 99
Strabon 32–35
Strasbourg 335
Strâmtori (Bosfor și Dardanele) 229, 234, 256, 342, 350, 402
Strejnic 365
Strousberg, afacerea ~ 232
Sturdza, familie 310
Surdza, Dimitrie A. 239
Sturdza, Ilie-Vlad 367, 428
Sturdza, Ioniță Sandu 196, 197
Sturdza, Mihail 207, 211, 367, 372, 428
Sturdza, Scarlat 251
Suceava 80, 84, 92–94, 106, 135, 136, 248
Sucevița, mănăstire 248
Suedia 163, 400
Suez, canal 398, 415; criza 458
Suleiman, fratele lui Musa 91
Sulzberger, Cyrus 304, 384
Susaikov, I.Z. 444, 445
Suțu, Alexandru 191
Suvorov, Viktor, pseudonimul lui Vladimir Rezun 479, 480
Sviatoslav, cneaz al Kievului 61, 62
Swidrigaillo 94
Syrmos 32
Szabolcs 149
Szálasi Ferenc 410
Szamosközy István 134
Szeged 287
Székély (Secuiul) Moise 145

Ș

Șaguna, Andrei 108, 245, 246, 249
Șcheii Brașovului 183
Șehabeddin, beilerbeiul Rumeliei 97
Șeicaru, Pamfil 278, 305, 319
Șelimbăr 133, 134
Șevcenko, Arkadi N. 471
Șincai, Gheorghe 182, 184, 185
Șiria 214
Șperlea, Florin 21
Ștefan I, regele Ungariei 65
Ștefan, fiul lui Alexandru cel Bun 94
Ștefan cel Mare 83, 84, 87, 101–103, 106–108, 115–117, 122, 136, 137, 168, 250
Ștefan Dușan, al Serbiei 82
Ștefan Lazarevici 91
Ștefan Lăcustă 117
Ștefan Mâzgă 131
Ștefan, Pavel 465
Ștefan Petriceicu 142, 154, 156
Ștefan Rareș 118, 119, 121
Ștefan Răzvan 127, 132
Ștefanski-Gorn, Aleksander 309
Ștefăniță, domn al Moldovei 115, 121
Șteflea, Ilie 398, 411
Știrbey, Barbu 315, 317, 397, 398, 427
Șutov, N.P. 450

T

Tallin 331
Taranowski, Andrei 132
Tarnowski, Jan 116
Tarutino 408
Tasios, martir 50
Tatar-Bunar 324, 331, 429

Tatos 62
Tatu, Michel 479
Taylor, A.J.P. 229
Tămădău 447
Tătaru Mic 373
Tătărescu, Gheorghe 242, 315, 324–326, 351, 393, 419, 425, 426, 429–432, 437, 439, 445–448
Târgoviște 100, 120, 121, 136, 231, 511
Târgu-Jiu 263
Târnovo 67, 82, 90
Târpești 29
Tebriz 105
Teheran 395
Teleki Pál 355, 364
Teodoreanu Al.O. (Păstorel) 432
Teodorescu, Constantin, general 261
Teodorescu, Nicolae, avocat 511
Teodorescu, Traian, atașat militar la Ankara 394
Teodosie, fiul lui Neagoe Basarab 110, 114, 137
Teodosie, mitropolit 161
Teofil, mitropolit 159
Teolipt, patriarh 115
Teotim, episcop 50
Terra Ultrasilvana, v. Transilvania
Tešin 330, 338
Theophanes Confessor 49
Thesalia 115
Thomas a Kempis 169
Thököly Emeric 157, 163
Tiberius Claudius Maximus 38
Tigheci 45, 74
Tighina (Bender) 110, 117, 122, 165, 285, 382, 383
Tilea, Viorel Virgil 341
Tilsit 354
Timișoara 141, 461, 488, 508, 509
Timișul de Jos 396
Timur Lenk 90
Tirnavia 143
Tisa 60, 258, 281, 284–287
Tismana, mănăstire 192, 193
Tisza István 277
Tito, Iosip Broz 424, 454, 462, 479, 482
Titulescu, Nicolae 323, 324, 332–336, 372
Tocilescu, Grigore 250
Tokay 143
Tokio 291
Toktay 71
Tökes László 508
Tomis 30, 50
Tomșa Leon 146, 151, 153
Tomșa Ștefan 144, 146, 240
Topoloveni 305
Torrey, Glenn 263
Totok, William 502
Toynbee, Arnold 25, 27, 53
Tracia 35
Traian (Marcus Ulpius Traianus), împărat 37–40, 44, 167
Transilvania, passim
Transnistria 371, 382, 386
Trapezunt 93
Trăznea 364
Treptow, Kurt W. 21
Trianon 291, 292
Troțki (Bronstein), Lev (Leiba) D. 430
Truman, Harry S. 435
Trușești 29
Tudora, mama lui Mihai Viteazul 124
Tukul (Mengli) Bugha 71
Turcia 207, 218, 219, 227–229, 241, 242, 259, 268, 341, 350, 351, 402, 405
Turda 356, 393, 441
Turnu Severin 354, 403
Turtucaia 20, 259, 261, 262
Tyler, Wat 95
Tzimiskes, Ioan 61–63

Ț

Țaigher (Zeigher), Simion 445, 454
Țarigrad 154, 189, 256, v. și Constantinopol și Istanbul
Țara Basarabească (Țara Românească) 251
Țara Bârsei 67
Țara Cavarnei 74
Țara Crișurilor 59

Țara Făgărașului 76, 91
Țara Grecească (Grecia) 119, v. și Grecia
Țara Hațegului 68, 69, 76
Țara Litua 68
Țara Maramureșului 76
Țara Severinului 68
Țara Ungurească, v. Ungaria
Țara Zarandului 76, v. și Zarand
Țaratul bulgar (primul) 62
Țârău, Virgil 441
Țiganca 379
Țurcanu, Eugen 450
Țurcanu, Ion 254, 270

U

Ucraina 29, 142, 284, 285, 352, 376, 379, 382, 386, 438, 515
„Ucraina de Sud", grup de armate german 407, 408, 413, 414
Ucraina Subcarpatică 340
Ugocsa, comitat 143
Ulbricht, Walter 479
Ulfilas, episcop 51
Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa 42
Uman 396, 400
Ungaria 61, 68, 70, 76, 77, 79, 81, 88, 93, 94, 96–100, 103, 108, 109, 139, 143, 156, 197, 211–213, 245, 246, 257, 274–281, 284, 286–289, 291, 307, 330, 338, 341, 342, 344, 352–355, 364, 381, 385, 389, 396, 397, 400, 402, 410, 414, 416, 421, 428, 432, 433, 437, 438, 458, 460–462, 464, 479, 497, 499, 514, v. și Țara Ungurească
Ungaria Centrală (de Mijloc) 117, 143, 157
Ungară, Republica Sfaturilor (Sovietică) 284, 286, 288
Ungrovlahia 80, 81, v. și Țara Românească
Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste (URSS, Uniunea Sovietică) 207, 271, 291, 308, 309, 330–336, 338, 341, 342, 344–348, 355, 363, 366, 368, 371–374, 376, 378, 379, 382, 383, 385–387, 389, 393, 394, 396–400, 404–406, 410, 414–419, 421, 423–425, 428, 431, 432, 434–436, 438, 440, 443, 445, 446, 449–451, 454–460, 463–465, 467–470, 477, 479–483, 485, 486, 497–499, 501, 504, 507, 513, 514
Uralul de Sud 65
Urbanek, Karel 505
Urdăreanu, Ernest 318, 360
Ureche, Grigore 26, 92, 102, 107, 109, 115, 120, 122, 166–168
Urmanczy, deputat maghiar 300
Ursu, Ion 506
Uzun-Hassan, han 105, 388

V

Vadul Siret 482
Vaida-Voevod, Alexandru 278, 282, 288, 290, 291, 320, 321, 324
Valea Albă 84, 106
Valea Casimcei 51
Valea Jiului 263, 490–492, 501
Valea Tisei 50
Valens, împărat roman 48, 50
Valention, martir 50
Valev, F.B. 467, 468
Vanik, Charles 493
Varlaam, mitropolit 169
Varna 96, 97
Varșovia 330, 429, 456, 459, 460, 462, 464, 472, 473, 476, 478, 480, 481, 485, 489, 490, 493, 494, 500, 504
Vasile al II-lea Bulgaroctonul 63
Vasile Lupu 142, 147–149, 151, 170
Vasilichi, Gheorghe 448
Vasiliu, Constantin (Piky) 398
Vasiliu–Râșcanu, V. 421
Vaslui 408
Vázsonyi Vilmos 287
Văcărescu, Barbu 191, 193, 194
Văcărescu, Ianache 165
Văcărescu, Nicolae 193
Văcărești, mănăstire 184, 492, 508
Vălenii de Munte 248

Vâlcea, județ 27, 69
Vârje, Gheorghe 492
Velencse, lac 428
Veneția 107, 117, 131, 353
Venezuela 340
Verdeț, Ilie 478, 491, 492
Verdun 410
Vernescu, Gheorghe 238
Versailles 292, 293, 331, 332, 335
Vichy 395
Vicina 62, 74
Vidin 82, 97, 110, 195, 229–231
Vidrașcu, Ion (Ivan Didenco) 425
Viena 112, 139, 143, 155–158, 160, 162–164, 172, 179–182, 184, 185, 189, 190, 198, 209–211, 213, 214, 218, 243, 244, 246, 248, 249, 251, 255, 260, 267, 273–275, 331, 338, 354, 355, 357, 359, 363, 364, 380, 397, 400, 408, 416–418, 421, 428; *Cronica pictată de la ~* 72
Vietnam, Republica Democrată 82, 477, 483, 493
Vinogradov, V.P. 420, 421
Vintilă Vodă 122
Vișegrad 101
Vișoianu, Constantin 398, 440
Vitold, cneaz al Lituaniei 94
Vîrșeț 482
Vîșinski, Andrei I. 347, 421, 427–432, 436, 440, 443, 444
Vlad, Aurel 278
Vlad Dracul 85, 96, 98, 104
Vlad Țepeș (Vladislav Dracula, Dracul, Dragul) 85–87, 99–103
Vlad Uzurpatorul 89, 90
Vladimirescu, Tudor (Theodor) 19, 191–196
Vladimiri 52, 191
Vladislav, domn al Țării Românești 98
Vladislav Dracula, v. Vlad Țepeș
Vladislav al II-lea Jagiello 79, 81, 88, 89, 93
Vladislav al III-lea, rege al Ungariei și al Poloniei 96–98
Vladislav-Vlaicu 79, 80, 115
Vlahia Neagră 80
Voicu, tatăl lui Iancu de Hunedoara 96
Voinea, Șerban 307, 308, 442
Voitec, Ștefan 446, 448
Volga 386, 401
Voloșin, Augustin 340
Voroneț, mănăstire 137, 138
Vozlenski, Mihail 482
Vrancea 47, 68, 74
Vukmanović-Tempo, Svetozar 449
Vulcănescu, Mircea 13, 450
Vulpe, Radu 38

W

Waddington, William Henry 231
Walther, Balthasar 137
Warwick, Richard Neville 91
Washington 383, 387, 396, 415, 423, 428, 429, 435, 442, 481, 484, 489, 493, 494, 497, 501, 503, 508
Waterloo 123
Weimar 332
Weisman, O. 352
Wells, Sumner 383
Werböczi Istvan 157
Werth, Henryk 352
Westfalia 149
Weygand, Maxime 347
Wiener-Neustadt 278
Wilhelm I, împărat al Germaniei 225
Wilhelm al II-lea, împărat al Germaniei 261
Wilson, Woodrow 278, 286, 289
Windischgrätz, Alfred, prinț de ~ 287
Wittenberg 118

X

Xenopol, A.D. 197, 221, 232

Z

Zadik I. 275
Zaharia, Eugenia 47
Zamfirescu, Dan 120, 137
Zamolxis 30

Zamoyski, Jan 136
Zápolya Ioan 116, 117
Zarand 181
Zărnești 157, 163, 170
Zăroni, Romulus 432
Zelea-Codreanu, v. Codreanu-Zelea, Corneliu
Zeletin, Ștefan 208, 210, 216, 237, 263, 298, 306
Zenovius (Zenovie) 52
Zenta 156
Zilber, Belu (Herbert) 308, 430, 455
Zimnicea 263
Zinoviev (Radomîslskii), Grigori E. 307
Zlatița 97
Zlatna 181
Zolkiev 248
Zotikos (Zoticus), martir 50
Zotov, Pavel D. 229
Zottu, general 258
Zsitvatorok 139
Zyraxes 36

LA EDITURILE IRI ȘI UNIVERS ENCICLOPEDIC AU APĂRUT:

DICȚIONARE

Academia Română – Dicționarul general al literaturii române vol. III	790.000 lei
Academia Română – Micul Dicționar Academic vol. III	385.700 lei
Academia Română – Micul Dicționar Academic vol. IV	385.700 lei
Academia Română – Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație	125.000 lei
Academia Română – Dicționar Englez–Român	733.028 lei
Alexandru Calciu Zaria Smaharadze – Dicționar Spaniol–Român	799.000 lei
Dicționar Francez-Român / Român-Francez – DeAgostini	175.000 lei
Dicționar German-Român / Român-German – DeAgostini	230.000 lei
Dicționar Englez-Român / Român-Englez – DeAgostini	195.000 lei
Dicționar Italian-Român/Român-Italian – DeAgostini	159.000 lei
Dicționar – Micul dicționar enciclopedic	875.000 lei
Larousse – Istoria universală vol. I	499.000 lei
Larousse – Dicționar de civilizație romană	150.000 lei
Larousse – Dicționar de biologie	120.000 lei
Larousse – Dicționar de medicină	460.000 lei
Larousse – Dicționar de filosofie	175.000 lei
Larousse – Dicționar de sociologie	165.000 lei
Larousse – Dicționar de gândire politică	155.000 lei
Larousse – Gramatica practică a limbii germane	129.000 lei
Larousse – Gramatica practică a limbii spaniole	129.000 lei
Oxford – Dicționar de biologie	210.000 lei
Oxford – Dicționar de filosofie	210.000 lei
Constantin Prut – Dicționar de artă modernă și contemporană	790.000 lei

OPERE FUNDAMENTALE

Opere complete – Nichita Stănescu vol. I–III	2.750.000 lei
Opere complete – Petru Dumitriu vol. I–II–III	1.980.000 lei
Opere complete – Tudor Arghezi vol. V–VI	1.014.000 lei
Opere complete – George Călinesc vol. I–II	625.000 lei
Opere complete – Cronicari munteni	308.760 lei
Opere complete – Alexandru Macedonski vol. I–II	1.159.000 lei
Opere complete – Ioan Slavici vol. I + II	585.000 lei
Opere complete – Ioan Slavici vol. V (povești teatru)	340.000 lei

FILOSOFIE

Hegel – Fenomenologia spiritului	245.000 lei
Kant – Critica rațiunii pure	298.000 lei
Plotin – Enneade I-II	179.000 lei
Aristotel – Retorica	220.000 lei
R. Descartes – Lumea	79.000 lei
I. Kant – Visurile unui vizionar	79.000 lei
George Berkeley – Scrieri metafizice	99.000 lei
Porfir Fenicianul – Isagoga	69.000 lei
Aristotel, Alexandru din Afrodisia, Plotin, Themistius, Averroes, Siger din Brabant – Despre unitatea intelectului	74.900 lei

RELIGIE, MITOLOGIE, ȘTIINȚE OCULTE

Mircea Eliade – Mitul eternei reîntoarceri	95.000 lei
Magicienii egipteni și vrăjitoarele tesaliene	140.000 lei
Rudolf Steiner – Metamorfoză cosmică și umană	99.000 lei
Rudolf Steiner – Antroposofia	120.000 lei
Rudolf Steiner – Tainele Pragului	120.000 lei
Rudolf Steiner – Pietre fundamentale pentru cunoașterea Misteriului de pe Golgota	120.000 lei
Rudolf Steiner – Ideea Crăciunului și Taina Eului	120.000 lei
Rudolf Steiner – Știința ocultă	139.000 lei
Rudolf Steiner – Teosofia	89.000 lei
Rudolf Steiner – Un luptător împotriva epocii sale	99.000 lei
Rudolf Steiner – Christos și lumea spirituală	55.000 lei
Rudolf Steiner – Trezirea sufletelor	79.000 lei
John Hogue– Cartea profeției mileniului	139.000 lei

PSIHOLOGIE

Alfred Binet – Psihologia raționamentului	75.000 lei
Théodule Ribot – Ereditatea psihologică	99.000 lei
Théodule Ribot – Psihologia conceptelor	79.000 lei
Michael Palmer – Freud și Jung despre religie	99.000 lei

CĂRȚI PENTRU COPII

CITEȘTE ȘI ÎNVAȚĂ

Albă ca Zăpada și cei șapte pitici	65.000 lei
Bucle Aurii și cei trei ursuleți	65.000 lei
Cei trei purcelușI	65.000 lei
Cenușăreasa	65.000 lei
Degețica	65.000 lei
Frumoasa din pădurea adormită	65.000 lei
Frumoasa și Bestia	65.000 lei
Hänsel și Gretel	65.000 lei
Lupul, capra și cei șapte iezișori	65.000 lei
Motanul încălțat	65.000 lei
Rățușca cea urâtă	65.000 lei
Scufița Roșie	65.000 lei

ÎN MIJLOCUL NATURII

Prietenii mei animalele	65.000 lei
Prietenii mei de la munte	65.000 lei
Prietenii mei de la pol	65.000 lei
PPrietenii mei din ogradă	65.000 lei
rietenii mei din pădure	65.000 lei
Prietenii mei din pajiști și câmpii	65.000 lei
Prietenii mei din preajma râurilor	65.000 lei
Prietenii mei din țările calde	65.000 lei

CELE MAI FRUMOASE POVEȘTI

Cenușăreasa	65.000 lei
Albă ca Zăpada și cei șapte pitici	65.000 lei
Degețica	65.000 lei
Frumoasa și Bestia	65.000 lei
Cei trei purcelușI	65.000 lei
Stăpâna ninsorii	65.000 lei
Scufița Roșie	65.000 lei
Prichindel	65.000 lei
Motanul încălțat	65.000 lei
Frumoasa din pădurea adormită	65.000 lei
Hänsel și Gretel	65.000 lei
Jack și vrejul de fasole	65.000 lei

Prețurile nu conțin T.V.A. (T.V.A. = 9 %)

BIBLIOTECA M.M.B.
PROVENIENȚĂ: ACU RMF 557
PREȚ: 23 lei

Comandând prin poștă o carte apărută la una din editurile
IRI sau UNIVERS ENCICLOPEDIC
obțineți o reducere de:

15%

Pentru comenzi cu o valoare mai mare de 400 RON
obțineți o reducere de:

20%

Costul expedierii prin poștă e suportat de editură.
Adresa: CP 33-2, București, România
Tel.: 317.88.38, 317.88.41; Fax: 317.88.42

Tiparul executat la Regia Autonomă „Monitorul Oficial“